

CSONGRÁDVÁRMEGYE

TÖRTÉNETE.

*

IRTA

DR. ZSILINSZKY MIHÁLY.

HARMADIK RÉSZ.

BUDAPEST.

KIADJA CSONGRÁDVÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE.

1900.

TARTALOM.

ÖTÖDIK IDŐSZAK.

A reformok és küzdelmek kora. 1825—1848.

	Lap
I. A haladás szelleme felébred; a király összehívja az országgyűlést 1825. szept. 11-re. — Követválasztás, — országgyűlési utasítások, — követi jelentések. — Az 1830-iki országgyűlésre küldött követek utasításai	1
II. A haladni akarók pártja megalakul, — bizottsági tárgyalások, — közigazgatási észrevételek. — Követválasztás 1832. — Klauzál Gábor. — Utasítások. — Küzdelem a kormány ellen, — a követek nézeteltérése. — Szólás-szabadság védelme. — Csongrád az országgyűlés helyét Pestre kívánja áttétni. — Kossuth törv. tudósításait és az országgyűlési ifjakat pártolja. — Megdörgáltatik. Felírás, tiltakozás. — Klauzál kitüntetése. — További oppositio.	18
III. Csongrádvármegye követői útján követeli a sérelmek orvoslását. — Felír a magyar nyelv joga és Erdély egyesítése ügyében. — Az 1843/4-iki követi utasítások a reformoknak egész sorát követelik. — A nemesek önkényt vállalkoznak adófizetésre.	35
IV. Vármegyei élet. — Főispáni helytartók, fényes beiktatások, táblabírák kinevezése, restauratók. — Gr. Keglevics Gábor, 1825—27. — B. Orczy Lőrincz, 1827—30.	47
V. Gr. Károlyi Lajos főispáni helytartó 1830/37. fényes beiktatása és hatása. — A kolera 1831. — Tisztujtás 1835. — Tajnay János, 1837/39. udvarpárti. — Gr. Károlyi György 1839—1841. Földváry Gábor 1842—45. — Bene József 1845—48-ig főispáni helytartók működése és elveik	64
VI. A biráskodás — közbátorság — gyenge lábon áll. — Kecskemét panasza. Rablások és ezek ellen a rögtönítélő bíróság felállítása. — Rablók szervezete, — Rózsa Sándor. — A vármegye intézkedései. — Börtönügy. — Táblabírák teendője.	96
VII. Urbéri dolgok. — A nép elnyomott helyzete és felszabadulási törekvései. — Szentes örökváltsága. — Boros Sámuel szereplése. —	

A város önállósága érdekében folyt harcok 1836–48-ig. — az uradalom és a vármegye ellen. — A többi községek örök megváltási törekvései.	106
VIII. Egyházi viszonyok. — A vallási szabadság biztosítása érdekében folyt harcok. — Az 1814-iki vallástörvény. — Csongrád vármegye utasítja az alispánt, hogy a törvény értelmében járjon el. — A kath. papság tevékenysége. — Szentesi róm. kath. templom építése. — A gör. keletiek bajai. — A protestánsok és zsidók — ezeknek emancipációja.	131
IX. Közoktatás, tanfelügyelet. — Római kath. iskolák. — A vármegye gondoskodása 1836-ban. — A megyei bizottság jelentése 1845-ben. — A szegedi, vásárhelyi és szentesi középiskolák	142
X. Gazdasági viszonyok. — A felszabadult nép iparkodása, védekezés a marhavész ellen. — Selyemtenyészés. — Szőlők, — az 1817-iki inség. — Az ipar és kereskedelem. — Közlekedési utak. — Széchenyi a Tiszán gőzhajózást létesít, — hitelviszonyok. — Első takarékpénztárak.	158
XI. A Tiszaszabályozás Csongrádban — a század elején. — Az 1830-ki árvíz hatása. — Csongrád a Tisza szabályozását sürgeti a mellékfolyók szabályozása előtt. — Széchenyi István törekvései. — Leutauzik Csongrádba, létre hozza az úgynevezett Tiszavölgyi Társulatot, — javaslatokat készít 1847-ben.	172

HATODIK IDŐSZAK.

I. Általános lelkesedés, — követi utasítások szelleme. — Első magyar független miniszterium. — Az 1848. márcz. 31-ki megyei gyűlés. A béke és rend fentartására bizottságok küldettek ki; nemzetőrség szerveztetett. Május 2-iki megyei gyűlésre az összes lakosság meghívott. — Kárász Benő főispánná lesz — beiktatása. — Tisztújítás, — országos képviselőválasztás.	182
II. Szomorú hírek a szomszédból. — Május 28-ki és jun. 15-ki közgyűlések. A lázadó szerbek elleni intézkedések. — Nemzetőrség fegyver nélkül. A vármegye a kormánytól kér fegyvert. — A csongrádi nemzetőrök Ó-Becsére vonulnak. — Új veszedelem. — Kossuth személyesen jön le a nép közé — sereget toborzani. — Honvédek, kormánybiztosok és megyei hatóságok zavarai, áldozatai. Népfelkelés szervezése, Rózsa Sándor csapata. Szőreg. — Kossuth levele ...	198
III. Új erőfeszítések; gr. Batthyányi Kázmér kormánybiztos intézkedései. — Csongrádvármegyei nemzetőrök. — A „hűtlonek“ — A Habsburg-ház detronizálását a vármegye megünnepelte. Orosz intervenció elleni „keresztos hadjárat.“ — Csongrád veszedelme. — Szegedi zavar, a löporraktár felrobbanása. — Az ellenség közeledése. — Szőregi csatavesztés, — ország bukása.	227

- IV. Az úgynevezett Bach-korszak küzdelmei. — Temesváry kir. biztos működése. — Gaal Ede kir. főbiztos. — Új szervezőskor ennek helyét Cseh Ede, amazét Bonyhády István foglalja el. — Ennek tilbuzgósága. — Néphangulat. — Jombart főnöksége ... 247
- V. A Bach-korszak utáni dolgok. — Az alkotmány részbeni visszaállítása nagy lelkesedést idéz elő. — Tomcsányi József főispán a december 18–20-ki megyei gyűlésen elfoglalja székrét. — A restauráció. — Lelkes határozatok. — Kir. rendelet rossz vért szül. — Az országgyűlés szétoszlása után erős hazafias beszédek. — provizorium. 267
- VI. Provizorium. — Az új kormány törvénytelen rendeletei lemondásra kényszerítik a tisztikart. — Tomcsányi level. — Petrovics István főispáni helytartó. — Új megyei tisztikar, — népszerűtlensége. — Megyei gyűlések. — Rozgonyi Bertalan főispáni helytartó, — bukása. Tomcsányival újra alkotmányos élet kezdődik. — Kárácz B. főispán, tisztújítás. — Városi bajok — rossz adminisztráció. — Rónay L. főispán, — székhelykérdés Szentés javára dől el. ... 286
- VII. Törvénykezés — szervezése a Bach-korszakban. — Elterjedt bűnök. — Oroszy Miklós esete. — A betyárvilág elterjedése, — vakmerő rablások. — Rózsa S. hőstettei. — A vármegye rendszabályai. — Rablók szervezete, jelei, titkos nyelve. — Gr. Ráday kiirtja a betyár bandákat. ... 325
- VIII. Egyházi viszonyok. — Kath. papság a Bach-korszakban, — régi templomok és romok összeírása. — Püspöki látogatások. Szentesi és többi egyházközségek kegyurai. — A protestánsok helyzete; szentesi ref. papválasztás 1845. Révész Imre. — A pápens elleni harc. — nazarénusok. — Gör. keleti egyházak Szentesen és Vásárhelyen. — Izraeliták. ... 338
- IX. Közkutatásügyi állapotok. — Új „létszeresítés“. — Kath. népiskolák. — Protestáns iskolák. — A vasárnapi és más iskolákról szóló jelentés 1856-ban. — Vásárhely megjegyzései. — Az alkotmány visszaállítása után Csongrád gondot fordít a szellemiekre is. — Az új törvény hatása. — A vásárhelyi, szentesi és szegedi főiskolák ügye. — A közművelődés iránti érdeklődés 1848 előtt. — A Bach-korszakbeli kaszinók és lapok nehéz helyzete. — Új élet. ... 360
- X. Irodalmi férfiak, kik részint Csongrádon születtek, részint más vidékről jöven, itt működtek. ... 388
- XI. Mezőgazdasági viszonyok. — A jobbágyság megszüntetésének hatása. — A föld kataszteri fölmérése egyes járások szerint. — Magtermelés; a dohánykertészségek megszüntetése. — Palásty esete. — Az 1863-i i. aszály és az 1866-iki fagy. Székely verséből. — Egy gazdasági intézet iránti lelkesedés. — Munkáskérdés. — Faültetés. 429
- XII. Csongrádvármegyei czéhek, ezeknek új szervezése, iparkamarák felállítása. — Mesterek és kontárok. Iparosok száma 1856-ban. — Törvény általi rendezés 1872-ben és 1884-ben. — Gyárverseny hatása. 450

XIII. Kereskedelem; iparosok vásárai. — Pénzüintézetek keletkezése, szaporodása. — Mérték és pénz változása. — Heti vásárok. Árszabás 1853-ban. — Közlekedési utak, — azok fentartása. — Vasutak tervezgetése és kiépítése. — A Tisza szabályozásának folytatása és befejezése.	457
XIV. A csongrádi nép ragaszkodása földjéhez. — A nép pusztai életében történt nagy változás. — Régi erkölcsök és szokások. A nép valláserkölcsei élete. — Házi rend és tisztaság; bútorzat és viselet, — 1848 előtt és után. — Keresztelési, lakodalmi és temetkezési szokások.	480
XV. A csongrádi nép szeret danólni. — Tiszai dalok. — Kanászdal, betyáros dal, pásztordal, fonódal, arató dal, felgyői búcsudal. — Históriaik, elbeszélések Nagy Sándorról, Kinizsi Pálról, Mátyás királyról és II. Rákóczi Ferenczről. Olvasási kedve, hazafisága, politikai jóhiszeműsége, magyarsága. — Befejezés.	500

CSONGRÁDVÁRMEGYE TÖRTÉNETE.

ÖTÖDIK IDŐSZAK.

A reformok és küzdelmek kora. 1825—1848.

I.

A haladás szelleme felébredt; a király összehívja az országgyűlést 1825. szept. 11-kére. — Követválasztás, — országgyűlési utasítások, — követi jelentések. — Az 1830-ki országgyűlésre küldött követek utasításai.

A jótékony hatás, melyet Kazinczy Ferencz és társainak működése az irodalomban, majd Széchényi István grófnak felépése a közgazdasági és politikai élet terén előidézett, Csongrád vármegyében is érezhető volt.

Az a tudat, hogy a különben áldott földdel és életre való néppel bíró vármegye minden tekintetben hátra maradt, megteremtette a haladás utáni vágyat. Ez idézte elő a politikai és közgazdasági, a közigazgatási és társadalmi küzdelmek és reformok eleven korszakát.

A vármegye rendei ismerni kezdték az európai eszméket és intézményeket, melyeknek követése és meghonosítása legjobbjaink legszentebb törekvését képezte. A nemzeti érdekekről majdnem egészen megfeledkezett főnemesség, mely kiváltságai által elkülönítette magát a néptől, — és a szellemi élet öntudatára még nem ébredt alsó néposztály, mely az alkotmány sáncain kívül állott, csak e korszakban kezdi éreztetni élénkebben, hogy a különleges érdekek egyeztetésére szükség van, ha azt akarja, hogy az elválasztó falak ledöntése után megszülethessék az új Magyarország.

A francia háborúk, a mint láttuk, megrontották az ország

financiáit; az 1811-ki pénzdevalvatio iszonyú állapotokat idézett elő a vármegyékben és a községekben. Hiábavaló volt a vármegyék felszólalása; a bécsi kormány nem hallgatott a tiltakozó felajdulásokra; sőt, hogy a nemzet nyilvános birálatát is kikerülje — tizenhárom éven át országgyűlésre sem hívta össze az ország rendeit.

Az alkotmánynak ekkénti megsértése arra kényszerítette a nemességet, hogy a vármegyék gyűlésein tárgyalja az ország helyzetét, tiltakozzék minden törvényteleniség ellen és követelje az országgyűlés összehívását.

Csongrád vármegye is a tiltakozó és követelő vármegyék sorába tartozott; jöllehet az alkotmány épségben tartása érdekében tett felirataiban hiányzik az a szenvedélyes hang, mely a hadiadót megtagadó más vármegyék feliratait jellemezte. Mindazáltal tagadhatatlan, hogy a francia háborúk és II. Józsefnek jó szándékú, de törvényellenes reformjai itt is oly hatást gyakoroltak, mely a vármegye szellemét egészen átalakította. A haladási és átalakulási vágy erősen nyilatkozott azon követi utasításokban, melyeket Csongrád az 1791-ki országgyűlésre küldött követeinek adott.¹⁾ És bizonyos, hogy ezt a vágyat az újabb események nem lohasztották, sőt inkább erősítették. A közviszonyokkal való elégedetlenség csak akkor szűnt meg némileg, mikor hosszas sürgetés után azon hír érkezett, hogy a király az országgyűlést 1825. szept. 11-kére Pozsonyban összehívta.

A királyi meghívó, mely az augusztus 16-ki szegvári vármegyei gyűlésen lett kihirdetve, rendkívüli örömet okozott a rendeknek. Úgy tekintették azt, mint egy jobb jövő zálogát; mint a régvárt alkalmat arra, hogy az évtizedek óta halomra gyűlt sérelmek megorvosoltassanak, és az alkotmány örök időkre biztosíttassék. A főispán felszólította a rendeket, hogy az ország gyűlésére követekül oly férfiakat válasszanak, akik az ország érdekeit kellőleg előmozdítani tudják és akarják is. A választás megkönnyítése szempontjából három férfiút hozott javaslatba, úgymint: *Babarczy* Imre kir. tanácsost és alispánt, *Kárász Benjamin* főszolgabíró és *Bene József* táblabíró.

¹⁾ V. ö. II, 196—213. lapokon,

Kárász Benjamin azonban, családi viszonyaira való hivatkozással, megköszönte a bizalmat és így egyhangúlag Babarczy Imre és Bene József lettek a vármegye országos követei. Sajnos, hogy Babarczy alispán mindjárt az országgyűlés elején 1825. november hóban lemondott követi állásáról. Maga helyett a főispánnal egyetértően Kárász Benjámin főszolgabíróát ajánlotta, akit egyhangúlag meg is választottak. Azonban Kárász már 1826. június havában követi állásáról szintén lemondván, a vármegye rendei a főispán által jelölt négy férfiú közül, kiknek sorában már Klauzál Gábor neve is előfordult, Róth József táblabíróát választották meg, aki aztán Benével együtt az országgyűlés végéig megmaradt. A követek részére megállapított utasítások híven tükrözik vissza Csongrád vármegye politikai meggyőződését és alkotmányos óhajlásait. Hangjok komoly, önérzetes; de semmit sem tartalmaznak abból a forradalmi hangból, melytől a főispán és a kormány méltán tartottak. Sőt azon óhajnak is kifejezést adtak, hogy Metternich herczegnek, az egész Európa lecsendesítése és a haza iránti érdemeire való tekintetből, az indigenátus, a taksák elengedése mellett megadassék. Különben kiterjeszkedtek a kormány törvénytelen eljárására, melyet a katonaszedés és katonaadó behajtása körül elkövetett; és kiterjeszkedtek az ország anyagi és szellemi érdekeinek előmozdítását czélzó intézmények sürgetésére is. Minden tekintetben érdemes azokat az utasításokat bővebben is megismertetni, mint első okmányát azon politikai tevékenységnek, melyet Csongrádvármegye a reformok ezen nevezetes korszakában tanusított.

A vármegye nagy hálával veszi, hogy Ő Felsége nejét megkoronáztatja s ez által az országhoz közelebb kapcsolja; azért ősrégi szokás szerint a felséges Asszonynak nem kisebb koronázási honoráriumot kíván adatni, mint az eddig megkoronázott királynőknek.

De minthogy Ő Felsége az országgyűlést nemcsak felséges nejének megkoronáztatása, hanem az országos sérelmek orvosoltatása végett is hívta egybe; azért nemcsak a mult országgyűlés félbeszakítása miatt még el nem intézett *sérelmek* tárgyalandók s orvosolandók, hanem az azóta életbelépett intézkedések is, me-

I. Ferencz király.

lyeknek behozatala a törvényhozás hatáskörébe tartozik, szintén ezen országgyűlésen tárgyalassanak s a szükséghez képest állandósíttassanak vagy módosíttassanak. Ennek folytán a sokféle pénznem és sokféle értékének beszüntetésével, arany és ezüst pénznek állandó értékkel való behozatalát sürgették.

A vármegye nem titkolhatta el fájdalmát a fölött, hogy Ő Felsége béke idején, midőn a katonák önként elbocsáttattak, *ujonczkatonák állítását*, azonkívül a hadi adónak, éppen midőn a pénzszűke naponként emelkedett, pengő pénzben való fizetését országgyűlésen kívül elrendelni s e rendeletet szokatlan módon végrehajtatni parancsolta. Azért úgy erre, mint a kért subsidiumokra vonatkozólag az eddig fennállott világos törvények megújítását követeli. Ha pedig — úgymond — katonáállítás és adóügy kerül tárgyalás alá, akkor a követek arra törekedjenek, hogy az adó fel ne emeltessék, mert az adófizetés már most is majdnem lehetetlenné válik.

A *katonaságra* nézve sürgették a kapituláció behozatalát, mely nemcsak a humanitással megegyező, hanem mind a verbungot, mind az állítást megkönnyíti. Az ezredeknek évről-évre való kipótolását semmi esetre sem fogadják el; hanem sürgetik, hogy a verbung továbbra is megmaradjon és az arra rendelt összeg valósággal arra fordíttassék.

Az 1816. évi jun. 7324. sz. a. kelt rendelettel Ő Felsége az úgynevezett *bécsi National-Bank* tőkéjének biztosítására a birodalmában levő bányákat rendelte. Erre nézve törvény által biztosítást kívántak szerezni, hogy ezen rendelet jövőre ne úgy magyaráztassék, mintha a nemzet a státusadósságoknak csak részben való elvállalásába is avatkozott vagy a papírpénzek hiteléért jót állott volna, vagy ennek folytán a minden tartománytól független Magyarország bányái, melyek a szent korona birtokaitól elidegeníthetetlenek, ezen kötelezettségbe értetnének.

Az ország törvényei gondoskodtak arról, hogy a *só árát* a fejedelem és az ország *közösen* állapítsák meg, miből következik, hogy azt a király még a legnagyobb szükség esetén sem szabhatja meg az országgyűlés akarata nélkül — saját tetszése szerint.

Minthogy az adófizetők legnagyobb része *földművelésből és marhatenyésztésből* él s e két gazdasági ág az országnak is főjövödelmét képezi; természetesnek találják, hogy a fennálló törvények értelmében a marháknak és gabonának külföldre való kivitele megengedtesse; még pedig minden megszorítás nélkül, hogy a külföldi kereskedő ne legyen kénytelen aggódni az ő általa megvásárolt czikkek szabad kivihetősége felett.

Ugyanezen okból sürgetik, hogy a gabonából és marhából készült czikkek, u. m. liszt, keményítő, gabona-pálinka, füstölt és besózott hús, faggyú, gyertya, szappan, enyv, kikészült bőrök kivitele is megengedtesse; és mindazon megszorító rendeletek, melyek a bor és dohány kivitelét napról-napra nagyobb mértékben akadályozzák, ezután megszűnjenek. Hogy pedig a magyar tengerparton át a hazai termeszterményekkel való kereskedés előmozdítottassék, oda kívántak hatni, hogy a magyar tengerpart a triesti kormánytól minden tekintetben független szabad állapotba helyeztesse, továbbá, hogy a visszaszerzett tartomány a magyar diplomába foglalt fogadás szerint, visszakapcsolassék.

Nem feledkeztek meg a czéhbeli mesteremberekről sem, akik ellen az volt a panaszkodás, hogy iparczikkeikkel mintegy monopoliumot űznek, s a jobb kézművek előállításához szükséges versenyt elfojtják. Erre nézve oda utasították követeket, igyekezzenek kieszközölni, hogy a czéheken levő kontároknak is szabadság adassék mesterségük űzésére; mert — úgymond — tapasztalás szerint e kontárok, hogy a czéhbeli mesterek zaklatásait kikerülhessék, készítményeiket olesón ezeknek adják el, s azok aztán ugyanazon készítményeket drágán adják a vevőközönségnek.

A nemzet önállóságának biztosításán kívül Csongrád vármegye rendei nagy súlyt helyeztek az ország szellemi gyarapodására és különösen az ifjúság tudományos és hazafias nevelésére.

Azért a pesti egyetemet, melyet Mária Theresia különös királyi adománylevelénél fogva királyi bőkezűséggel meggazdagított, minden áron emelni akarták.

Fájdalommal tapasztalták, hogy a midőn az ifjúság alkalmas, józan nevelése a nemzet virágzásának és boldogulásának ezen első és fő kútfeje, mindennek felett való gondosságot és

pártfogást kívánna: ezen intézet minden sok jószágai mellett is inkább hanyatlik, mint sem tökéletesednék. Botrányos állapotnak találják, hogy p. o. a tanárok mai napig sem kapják meg egész értékben fizetéseiket. A bibliothékára — úgymond — mostani időben, midőn egyes munkák is ezerekbe kerülnek, rendszerint, amint hallatik, esztendőnként csak egy ezer forint vagyon rendelve. De még különös figyelmet érdemel az, hogy ez a főiskola sok tekintetben a bécsi főiskolának subordinálva vagyon, a mely sem a magyar tanítókat, sem az azokban a nemzet szükségéhez képest megkívántató tulajdonságokat nem tudja, s nem esmérí. Erre nézve sürgessék a követ urak, hogy a pesti főiskola minden külső függéstől felmentessék; jószágai mentül nagyobb haszonnal s takarékoszággal adminisztráltassanak, és jövedelmei a tanítóknak illendő fizetéseikre, a főiskola intézeteinek bővítésekre, s tökéletesítésekre fordítottassanak. Egy szóval: az 1791-ik évi 23. t. cz. értelméhez képest a dicsőült Fundatornénak szándéka szerint használtattassanak.“

Hasonlóképen sürgették, hogy a Váczon alapított s a boldog emlékű királyné nagy nevéről *Ludovicea* nevezetű iskola olyannak tekintessék, melyben a magyar ifjúság tulajdon természetéhez képest a haza oltalmára kiképeztessek; ennél fogva óhajtván, hogy ezen megkezdett, de még nem tökéletes intézet célját elérje, a követeket megbízták, hogy az erre szükséges további költségeket egész készséggel megajánlják. A nemesi testőrség pénztárának rendbehozását is ajánlották, azért hogy abból a magyar nemes ifjak képeztessenek, és csak a vármegyék által ajánlandó ifjak fogadtassanak be.

Rámutatnak arra is, hogy „a nemzeti hathatóságot fenntartó *magyar nyelv*“, melyre nézve az Ország által már több ízbe, nevezetessen 1811-ik évben is előterjesztés tétetett, most újra lelkesen felkarolandó és hogy a törvényes intézkedések Eö Felségének kegyelmes figyelmébe egyetértőleg ajánlandók lennének.

Természetes, hogy a nemesi jussok és kiváltságok épségben tartása itt is első rendű kívánság volt. Ehhez képest zokon vették, hogy a szomszéd *kün herületben* divó szokás és statutum szerint az ingatlanok megvételére a kerületi lakosoknak a külső

nemesek előtt, sőt az ú. n. redemtusoknak a kerületi nem redemtus nemesek előtt is elsőségök, vagyis praeemtiójuk van. Ezen, a nemesség kisebbitésére célzó szokást csak azért sem hagyhatták figyelmen kívül, mert a nemességnék szinte lehetetlen volt a kún kerületekben a miatt letelepedni. A követeket tehát utasították, igyekezzenek ezen a nemesi előjogokkal meg nem férő visszaélésen az 1609. évi 44., 1635. évi 23., 1655. é 34. t. cz. példája szerint segíteni.

Minthogy tapasztalás szerint a hazai törvények azon rendelkezése, mely szerint a fiscusi *jószágokat* a király és haza javának előmozdításában érdemeket szerzett hazafiaknak kellene conferálni, figyelmen kívül hagyatik; sőt ezen jószágok szinte árverésre bocsáttatnak s ez által a középsorsú érdemes hazafiaknak azok megszerzése lehetetlenné vált, Csongrád vármegye utasította a követeit, igyekezzenek, hogy ezen jószágok megszerzése főkép az alsó vármegyékben, melyekben különben is a birtokos nemesség kevés számmal van, megkönnyebbíttessék.

A felsőbb rendeletek által újabb időben megállapított *tiszti választás módja* sem az előbbi szokással meg nem egyezvén, sem törvény által megállapítva nem lévén, a követek igyekezzenek az ország rendivel egyetértőleg a tiszti választások módját és jogát törvényileg meghatározni; az 1791. évben kirendelt orsz. küldöttségnek a vármegyék coordinatiójáról készült munkája megvizsgáltassék s törvénybe való iktatását kieszközöltessék.

A vármegye fájdalommal tapasztalta, hogy az 1790. évi 14. t. cz. által megállapított *hatásköre* megszoríttatik az által, hogy gyakran egyes esetekben a vármegyék hatalmával s eredeti szervezetével, tehát az ország alkotmányával és szabadságával is egyenesen összeütköző rendeletek bocsáttatnak ki, nevezetesen az egy törvény alatt élő ország megyéi az őket közösen érdeklő tárgyakban való kölcsönös értekezéstől eltiltattak; most elérkezettnek találta az időt arra, hogy ez a tilalom megszüntettessék.

Sokszor volt kérve, s az 1805. évi 5. t.-cz. világosan rendeli, hogy a *névtelen feljelentések* figyelembe ne vétessenek. Azonban

éppen e vármegye sérelmesen tapasztalta, hogy e törvénynek nincs kellő foganatja; azért a követeket utasította, hogy ezen törvény megújítására és megtartására törekedjenek.

Egyébként a vármegyétől kikérendő és bevárandó utasítás nélkül semmi olyan ügy tárgyalásába, mely akár közvetlenül, akár közvetve az ország vagy nemesség sarkalatos jogaival s különösen az 1741. évi 8. t. cz. rendelkezésével ellenkeznek, ne bocsátkozzanak s az alkotmány sértetlenségére mint a legbecselebb kincsre vigyázzanak.

Az utiköltséggel és utasítással ellátott követek siettek fel Pozsonyba; és mivel akkor a követek beszédeinek és az országgyűlés határozatainak feljegyzésére és közlésére sem gyorsírók, sem hírlapok nem állottak rendelkezésre: a történeteket levél alakjában kéthetenként kellett megírniok a vármegye érdeklődő nemessége számára. Ha pedig olyan kérdés merült fel, melyre utasításuk nem volt, azonnal új utasítást kellett kérniök.

Innét van, hogy mikor a végrehajtó legfelsőbb hatalom törvényes határainak áthágása által okozott sérelem orvoslásáról, és a felkelő nemességnek időszakonként történendő gyakoroltatásáról volt a szó, Csongrád követei mind a két tárgyra vonatkozólag új utasítást kértek és nyertek. A vármegyének erre nézve az volt a nézete, hogy mivel az ellenséggel csak jól begyakorolt sereg képes sikeresen szembeszállani: a hadilábra állítandó nemesség századonként egy-egy évben legalább két hónapig, — minden harmadik évben pedig ezredenként tartson gyakorlatokat.

Hasonló zavarba jöttek a követek akkor is, mikor az országos rendek első felirata a személyes garantiákon kívül a törvényes állapot teljes helyreállítását sürgette; mikor erőlyes hangon azt követelte, hogy az országgyűlés minden három évben megtartassék, és a helytartótanács az alkotmányra megeskettessék, és ha valaki esküjét megszegné, az vád alá helyeztessék. Midőn e követelésre nem érkezett megnyugtató válasz, a rendek a nádor közbenjárását vették igénybe; mire aztán teljesen megnyugtató válasz jött. Ezt a csongrádi követek leküldték vármegyéjüknek, mely igen loyális hangon hozott határo-

zatban a nádornak köszönetet mond és a királyi felség atyai gondoskodását dicsőíti. A vármegye rendei, úgymond, abban sem kételkednek, hogy ha a Felség nyilatkozatának tartalma a törvénykönyvbe foglaltatik, a követeknek utasítása óhajuk szerint fog teljesülni, és a felség — a nemzeti jussok megerősítésében hazánk bővebb megnyugtatóására, atyai kegyelmét még tovább is fogja terjeszteni. Követjeinek pedig köteleességévé tette, hogy ennek a törvénykönyvben minél világosabb kifejezését sürgessék.

Különösen két dolog volt, melyre nézve a királyi nyilatkozat felvillanyozta a rendeket, t. i. az, hogy sem az ujonczozást, sem az adót nem akarja a diéta hatásköréből kivonni. Ez utóbira nézve Csongrád követi újabb utasítást kérván, a vármegye 1826. április 12-ikén Szegeden tartott közgyűlésén nemcsak elvileg ragaszkodott az ország jogaihoz, hanem azon óhajlásának is kifejezést adott, hogy amennyiben a királyi adó az előbbeni években a törvényes mértéken felül szedetett, jövőre a fölösleg beszámíttassék. Lelkére kötötte követjeinek, hogy ezt sürgessék; ha pedig a kir. adó megállapításáról leszen szó, annak felemelését semmi szín alatt ne engedjék meg, — sőt a vármegye óhajlását abban tartoznak kijelenteni, hogy az adó az 1802. évi lábra állíttassék vissza.

Ilyen szellemben folyt tovább a vármegye és követei között érintkezés a porták újabb összeírásáról, a nemzeti nyelv fejlesztéséről, az adó felosztásáról, a jobbágyi telkekről, a pénzdevalvatio által egyeseknek okozott kár némi megtérítéséről stb., míg végre a követek az országgyűlés befejeztével egy mindenre kiterjedő végjelentésben összegezték a majdnem három évig tartó diétának eredményét.

Az új törvénykönyv bemutatása mellett kijelentik a követurak, hogy a hozott törvényezikkek nem felelnek meg azon várakozásnak, melyet a nemzet ezen országgyűlés iránt méltán támasztott; nem felelnek meg azon óhajásoknak, melyeket „az idők lelke, nemzeti csinosodásnak és gyarapodásnak szükségei“ minden szivekben gerjesztettek. Mert — úgymond — az országgyűlését megelőzőtt váratlan történetek sok kelletlen kérdésekre adtak alkalmatosságot, melyek egy részben ugyan még az 1825-ik esztendei november 26-án költ Felséges magyarázó

válaszirás által, de végképpen csak a folyó esztendei márczius 1-ső napján az adó tárgyában kiadott kegyelmes királyi resolútióval fejeztettek be. Ehez járult a köztanácskozást megkívánó tárgyaknak sokasága, melyek a hosszas háborúk között és az utolsó országgyűléstől fogva eltelt tizenhárom esztendő alatt annyira megszorodtak, hogy egyedül azoknak rendbeszerése és megrostálása egy országgyűlésnek idejét meghaladta. Még inkább megnehezítette a tanácskozásokat a tárgyaknak fontossága. A sarkalatos törvényeken történt *sérelmek* a legnagyobb gondosságot kívánták. A porták felosztásának megigazítására szükséges összeírást 1723-ik esztendőtlől fogva a törvényhatóságok folyvást óhajtották; és ámbár annak megállapításában az 1723-ik és 1729-ik országgyűlések több hónapokat eltöltöttek, mégis azt sem ezek, sem az 1802-ik esztendei országgyűlés annyira rendbe nem szedhették, hogy kívánt fogantatja lehetett volna. A papiros pénznek leszállításából következő kérdéseknek és szövethatározásoknak elintézésébe már az 1811/2-ik országgyűlése bele fáradott, és most nemcsak ezen tárgyak foglalatosságot tettek az ország rendeit, hanem még az 1790/1, esztendei 67-ik törvényezikében kinevezett országos küldöttségeknek munkáik is tanácskozások alá bocsájtattak. Ha a Tekintetes Karok és Rendek — folytatja a jelentés — mind ezeket, s különösen azt is tekintetbe méltóztatnak venni, a mit Ő Császári Királyi Főherczegségének, az Ország Nádorispánjának a f. é. Kisasszony hava 14-én tartatott elegyesülésben adott Kegyelmes utasításából meg említeni kénytelenek vagyunk, hogy tudni illik több törvényhatóságoknak minden egygyes tárgyakra kiterjedő *Utasításaik* midőn egy részről a követeknek tehetségeket a legszűkebb korlátok közé szorították, más részről a köztanácskozásoknak oly szokatlan rendet szabtak, hogy alig volt lehetséges valamelly dolgot többszöri megújított voksolások nélkül elvégezni: olly reményben vagyunk, hogy a tekintetes Karok és Rendek, a 3-ik, 4-ik, 5-ik és 6-ik törvényczikkelyektől, melyek az Ország alkotmányának megerősítésére, és a sarkalatos törvényeknek bővebb megvilágosításokra szerezettek, méltó figyelemeket meg tagadni nem fogják és pedig annál inkább nem, minthogy ezek a tekintetes Karoknak 1825-ik Esz-

tendei Augusztus 17-ik napján tartatott Közgyűlésből Költt Utasításoknak 5-ik és 12-ik Czikkelyeivel tökéletesen megegyeznek.

Hasonlóképpen teljesítettek, legalább némely tekintetben, a Tekéntetes Karoknak és Rendeeknek az érdeklett Utasítás 9-ik, 13-ik, 14-ik, 18-ik s 20-ik czikkelyeiben a magyar tengerpartnak az országhoz lett vissza foglaltatása, a Ludovicea katona intézetnek felállítatása, a magyar nyelvnek előmozdítása, a testőrző sereg jobb karba való helyzetetése, és a Nemes vármegyéknek tisztválasztások eránt kijelentett óhajtásaik a 11-ik, 13-ik, 17-ik és 36-ik Törvény Czikkelyek és Ő Felségének tisztválasztások eránt a folyó esztendei július 31-ikén költ kegyelmes resolútiója által. Mely alkalmatossággal a hazafiúi háladatosság érzése ösztönöz minket arra, hogy a Tekéntetes Karokat és Rendekeket figyelmetesekké tennénk, hogy ezen megyebéli birtokos Méltóságos Gróf Károlyi György ő nagysága a magyar Tudományos Akadémiának felállítására pengő pénzben negyven ezer forintot ajánlott.

Többször nemcsak ezen tekéntetes vármegyének, hanem az egész nemzet várakozásának bő mértékben meg lehetett volna felelni, ha Főlséges Urunknak királyi Propositioninál fogva az 1790/1-iké 67-ik törvényczikk által rendelt küldöttségeknek munkáik fölvetethettek volna; azonban rész szerént mivel ezen tudósításunk elején előadott körülállások között az ország Rendei az időből kifogytak, rész szerént pedig, mivel már 35 esztendő alatt édes hazánknak helyheztetése annyira változott, hogy az említett munkák egyrészben használhatlanokká, más részben elégtelenné váltak, kéntelenek voltak az összevgyült Rende azoknak megvizsgálásokról most lemondani, s jobbnak találták e végre egy új küldöttséget rendelni, mely a 8-ik czikkben adott utasításhoz képest az érdeklett munkákat megrostálja, azokat az 1790/1-iki 67-ik törvényczikk principiumjai szerént elintézzé, s mind azokról, mind a javallandó új törvényekről okokkal támogatott véleményét a jövő Országgyűlésnek bémutassa. Az ország Rendeinek ezen gondoskodása annál kétségtebb reménységet nyujt mindnyájunknak, hogy Főlséges Urunk a folyó esztendei július 4-én és 31-kén érkezett két rendbéli Kegyelmes Resolútióban, de különösen az Országgyűlés

befejezésekor a trónusról mondott atyai beszédjében is azt a Kegyelmes ígéretet méltóztatott tenni, hogy ha ezen, és a 7-ik 9-ik czikkek által kinevezett országos küldöttségek magok munkáikat elvégezendik, még a törvényes három esztendei határnap előtt is országgyűlést hirdetni kész leszen.

Egyik legfontosabb tárgya volt az országos tanácskozássoknak a porták megigazítására szolgáló *összeírás*, mely alkalmatosságot adott arra a kérdésre, ha valjon a Nemesek által bírt jobbágy helyeket is lehessen és kelljen é *összszeírni*, s adóztatni? Mint folytattatott, s végeztetett légyen el ezen kérdés, azt a tekéntetes Karok és Rendek részleges tudósításainkból méltóztatnak megérteni; melyre nézve itt csak rövideden azt jegyezzük meg, hogy habár ezen jobbágyhelyeket adók alá vétetni rendelte is a vokszok többsége, még is a Fölségnek a mult Esztendei szeptember 13-kán költt Resolutióban kijelentett különös kegyelme megengedte, hogy azon vármegyékben, melyekben addig a jobbágyhelyeket bírt nemesek az adózástól mentek voltak, következőleg ezen Tekéntetes Csongrád vármegyében is azok a jövő Országgyűléséig mentek maradjanak és csak akkor határozattassék el, micsoda határnaptól kezdve tartozzanak valóságosan adózni?

Illyen értelemben történt a 7-ik Törvény Czikkely, melynek következtetésében bátorzkodunk itt emlékeztetbe hozni, hogy azon utasításnál fogva, mely az összeírás tételére nevezendő küldötteknek kidolgoztatott, s a melyet a folyó esztendei Boldogasszony hava 18-ikán ide megküldöttünk, szükséges légyen ezen alkalmatossággal a tekéntetes vármegye kebelébe két, és más idegen vármegyébe is két összeíróat választani, s azokat Ő Császári Királyi Főherczegségének, az Ország Náporispánjának feljelenteni.

Különösen tekéntetet érdemlő tárgy volt a *pénzbéli szövetkezéseknek* elintézése is, melyet a tekéntetes Karok és Rendek a fent érdeklett Utasításnak 4-ik Czikkében nekünk meghagytak, és a melynek elrendelése annál kívánatosabb lett volna, mivel ez szinte minden familiákat érdekel, és a polgári összeköttetésnek csaknem minden részeibe belevág. Nem is maradt ez illendő figyelem nélkül, mert annak elintéztetését mind Ő Fel-

sége, mind az Ország Rendei legnagyobb buzgósággal óhajtották, és sürgették. Azonban mivel egy részről a Financziális munkálódásoknak folyamatjuk, más részről a szoros igazsághoz való ragaszkodás a kívánt egyesülést ellenzették, ezen tárgynak végső elhatároztatása boldogabb időkre halasztatott.

A tekéntetes Karok és Rendek fentemlített Utasításoknak 4-ik, 7-ik, 8-ik, 10-ik, 19-ik és 22-ik Czikkelyeik részszerént az előleges nehézségek között, rész szerént az 1825-iki október 22-ik 1825-iki januáriás 20-án és junius 10-kén költ Felírásokban Ő Felségének eleibe terjesztettek ugyan, de mivel ezekre olyan resolútiók nem érkeztek, a melyekben az Ország Rendei tökéletesen megnyugodhattak volna, sőt nevezetesen a *só dolgában* új aggodalomra okot szolgáltatottak, egyébiránt pedig az idő rövidsége a további hosszas vitatásokat meg nem engedte; mind ezeknek megorvoslása a jövő országgyűlésre halasztatott.

Végtére a tekéntetes Karok és Rendeknek többi kívánságaik olyanoknak találtattak, a melyek helyesebben elintéztethetnek az országos kiküldöttségek által; s azért nagy részben oda is utasítottak. Egyedül a dohánynak szabad kivitele, s tenyésztetése a magyar tengeri révpartoknak adandó kedvezések, s a tudományok Universitásának függetlensége eránt, melyek a többször említett útasítás 9-ik és 11-ik Czikkelyeiben érdekelve vagynak, tétettek a folyó esztendei Martius 24-ik és 27-ik napjain Ő Felségéhez különös felírások, melyeknek azomban kívánt foganatjuk nem következett.

Azon sok rendbéli *sérelmek és kérelmek*, melyek a törvényhatóságok által az Ország-Gyűlésre feladattak, részszerént az országos küldöttségekre bizattak, részszerént Ő Felségének további resolútiójáig függőben hagyattak, némelly részben pedig törvénybe mentek, melyekről szólnak a 13., 14., 20., 21., 22., 23., 24., 25., 26., 27., 29., 32. és 33-ik Törvény Czikkely.

A mi illeti a *törvényes adót*, ezt ugyan az Ország Rendeinek minden erőlködéseik mellett sem lehetett alább szállítani, s továbbra is 4.395,244 forintokban 38½ kr. pengő pénzben megajánlatott; azonban a mennyiben egy részről a 3-ik czikk által Ő Felsége az adóbeli hátra volt mindennemű tartozásokat megszüntette, más részről pedig az ország gyűlésén kívül felemelt

adónak bétudásáról emlékezetet tétetni ugyanazon czikkben megengedte, és a folyó esztendei Martius 1-ső napján érkezett Kegyelmes resolútiójában mindazon óvásoktól elállani méltóztatott, melyek alatt az adó ajánlása ezelőtt elfogadtatni szokott, annyiban nemcsak az adózó Népnék némelly könnyebbség szereztetett, hanem az Ország Rendeinek az adó ajánlásában való törvényes jussok is megvilágosíttatott.

Ezek után végtére még azt is alázatosan jelentvén, hogy a Felséges Császárnénak koronáztatásakor megajánlott ötvenezer arany honorariumból ezen Nemes vármegyére 384¹/₄ darab arany és a nemes testőrző sereg jobb karba helyeztetése a 36. Czikkben elvállalt 100,000 forintokból pengő pénzben 768 frt 30³/₈ kr. repartíáltatott; el nem hallgathatjuk egyszersmind azt, a minek a tekéntetes Karok és Rendeek előtt leendő bejelentését Felséges Urunk és Királyunk az Országgyűlést befejező beszédje alkalomával kegyelmesen nekünk kötelességül tenni méltóztatott, hogy t. i. Ősi alkotmányunk által erősített királyi Méltóságán kívül Ő Felségének szívébe van öntve minden magyarok eránt soha meg nem szűnő szeretete, és a boldogságoknak előmozdítására való forró igyekezet, melytől buzdíttatva álhatatosan azon iparkodik, a mit Isten segedelmével el is fog érni, hogy a hazáért tetteknek és teendőknek hasznos és örökös gyümöltsei majd akkor is, midőn lelkét a Teremtőnek visszaadandja, fent marandó emlékezetet a szeretett Magyar Nemzet előtt ne csak kedvessé tegyék, hanem áldottnak is magasztaltassák.

Többire, midőn a kegyesen reánk bizott diszes hivatalunkat a tekéntetes Karoknak és Rendeeknek kezeikbe letennénk, azzal a belső meggyőződéssel, hogy kötelességünkben tehetségünk szerént híven eljárunk, bátorkodunk a Tekéntetes Karoktól alázatosan bocsánatot kérni, ha erőtlenségünk várakozásoknak minden tekintetben meg nem felelhetett, kik is további kegyességökbe ajánlva mélyly tisztelettel maradunk

A Tek. K. és R.-nek.

Szegváron, Mindszent hava 22-ik, 1827.

alázatos szolgálók
Bene József és Róth József
országgyűlési követtyeik.⁽¹⁾

¹⁾ L. a várm. jkveit 1827. évről.

A vármegye rendei e jelentést tudomásul vették s a követeknek fáradozásaiért köszönetet mondtak. Mindnyájan érezték, hogy ezen országgyűléshez fűzött reményeik nem teljesültek; de annál nagyobb bizodalommal néztek a jövő elé, mert oly hazafiak mozgatták meg a haladás szekerét, akik életüknek legszebb erejét a hazának szentelték.

A következő 1830-ik évi országgyűlésre, melyet Ferencz király részint a mult országgyűlésből kiküldött bizottságok munkálatainak elintézése, részint pedig fiának, Ferdinand főherczegnek megkoronáztatása céljából szept. 8-kára hivott össze, a vármegye *Kárász Benjaming*t és *Bene Józsefet* választotta meg követeknek. Az előbbit egyhangúlag, a másikat azonban Klauzál Gáborral szemben, szótöbbséggel.

A követi utasítás ezúttal kevés pontból állott; a rendek lelkesedése lelohadt; reménye megfogyott. Mindössze hét pontban fejezték ki óhajaikat, hogy a követ urak a katonai szám kiegészítésére „mérsékelt ajánlatot“ tegyenek; hogy a besorozandó legények „capitulatio“-ra szolgáljanak, és pedig a gyalogosok tíz évig, a lovasok pedig tizenkét évig; — kívánták, hogy a sérelmek orvosoltassanak; a só ára leszállíttassék, az adó fel ne emeltessék, az alkotmány és különösen a nemesi jogok sértetlenül fentartassanak. A nemzeti nyelv ápolásáról, az iskolák fejlesztéséről, az ipar és kereskedelem előmozdításáról ezúttal hallgattak; talán azért, mert a mult országgyűlésről kiküldött bizottságok munkálataiban megbiztak.

A Ferdinand megkoronáztatása feletti örömet nagy mértékben fokozta az ifjú királynak azon nemeslelkű tette, hogy a koronázási ajándékul nyert összegnek egy részét a szűk termés miatt szenvedő adózó nép felsegélésére, másik részét pedig a magyar tudós társaság alaptőkéjének gyarapítására adományozta.

Csongrád vármegye rendei jegyzőkönyvileg is kifejezték örömmérzelmeiket e fejedelmi tett felett „s buzgóságukat sokszorozott „éljen“ kiáltásokkal magyarázták.“ Hasonlóképpen jegyzőkönyvileg fejezték ki örömüket gr. Károlyi Istvánnak azon hazafias áldozatkészsége felett, melynél fogva a m. tud. társaság alapjára 20,000 frtot ajánlott fel. A követeknek pedig, főkép a

magyar nyelv érdekében kifejtett munkálkodásáért köszöneteket nyilvánították.

Ugyanis a magyar nyelv használatáról szóló VIII. t.-cz. elrendelte, hogy a magyar kir. helytartótanács azon hatóságoknak, melyek e czikkely közzététele után hozzá magyar nyelven fordultak, ne csak azon nyelven válaszoljon, hanem azokhoz magyar rendeleteket is küldjön, kivéve a körleveleket. A kir. kúria a magyar nyelven felelbezett pöröket e nyelven tárgyalja. Az országon belől levő kerületi táblákon, a megyei és polgári törvényszékeknél szintén magyar nyelven folyjon a törvénykezés. Ezentúl az országon belől senki se nyerhessen hivatalt, ki magyarul nem tud; ügyvéd se lehessen, aki nem beszéli a magyar nyelvet stb.

Természetes, hogy ilyen határozat csakis örömet okozhatott oly vármegyében, mint Csongrád, melyben a magyar nyelv a köznapi társalgás nyelvét képezte. Ebben a vármegye a nemzeti jelleg biztosítását látta a jövőre nézve.

Ezentúl mind gyakrabban kezdik tárgyalni az országos érdekű politikai kérdéseket, sőt a lengyel forradalom és a párisi júliusi forradalom eseményei a külpolitikai kérdéseket is a vármegye ítélőszéke elé viszik; jelöl annak, hogy az idegen népeket mozgató eszmék sem ismeretlenek többé előttük.

A lengyel nemzet felsegélése ügyében a vármegye feliratot terjeszt fel Ő Felségéhez és minden alkalmat felhasznál arra, hogy a szabadság iránti szeretetét kitüntesse.

II.

A haladni akarók pártja megalakul, — bizottsági tárgyalások, — közigazgatási észrevételek, — Követválasztás. 1832. — Klauzál Gábor. — Utasítások. — Küzdelem a kormány ellen, — a követek nézeteltérése. — Szólás-szabadság védelme. — Csongrád az országgyűlés helyét Pestre kívánja áttétni. — Kossuth törv. tudósításait és az országgyűlési ifjakat pártolja. — Megdorgáltatik. Felírás, tiltakozás. — Klauzál kitüntetése. — További oppositio.

A megindult átalakulási mozgalom, mely a vármegyékben mutatkozott, meggyőzte a bécsi kormányköröket arról, hogy a reformtörekvéseket erővel elfojtani nem lehet. A magyar országgyűlés vezetői kezdenek felelősségről beszélni, melylyel a kormány a nemzetnek tartozik. Azok, a kik eleinte csak a nemzeti-ségért hevültek, most az idegen befolyás ellen kezdenek harczolni. Így alakul meg lassan a haladni akaró magyar ellenzéki párt, mely a nemzetiség, a vallás, a szólásszabadság és a nép érdekeinek felkarolásában hosszú harczt folytatott a bécsi kormány, a magyar főrendiház főpapi és főuri maradisága ellen.

Csongrádban szintén a harminczas évek elején indul meg a politikai szervezkedés. A rendek nem akarnak elmaradni a szomszéd vármegyék megett; figyelemmel kísérik különösen Pest vármegyét, mely az ország vezető megyéjévé nőtte ki magát. A felmerült eszmék megvitatására külön bizottságokat küldenek ki, melyek az alkotmányos küzdelmeket lényegesen előmozdították. A sérelmek orvoslásának követelése mellett ott voltak mindig a kérelmek is, melyeknek teljesítését várták, — sőt nem egyszer követelték is.

Mihelyt az 1831-iki nagy kolera által felizgatott kedélyek lecsillapultak, a kormány az összehívandó országgyűlés előké-

szítéséhez látott. Csongrádvármegye alispánja 1832. évi szeptember 10-kén a szegvári közgyűlésen az országos ügyek tárgyalására már előbb kiküldött bizottságok munkálatait terjeszti elő. Ilyenek voltak: *a tanítás és nevelésügyi, a közigazgatási, a bányászati, egyházi, a felkelési és banderialis* bizottságok. Ezeknek javaslatait, melyek összhangban állottak az országos ilyen bizottságok javaslataival, a vármegye rendei többnyire változtatás nélkül elfogadták. Csak a közigazgatási bizottságok javaslatához tettek a következő módosítások:

1. A vármegyékről szóló szakaszban világosan említettessék meg az is, hogy a vármegye Karai és Rendei a tisztviselők fizetéseit nem az eddigi állapot szerint, hanem a foglalkozás, fáradozás méltó megjutalmazásával óhajtának törvényesen meghatározni, mert csak úgy lehetne kivinni, hogy főképp birtokos nemések nemlétében, vagy a szolgálattól való vonakodásuk esetén a tisztviselőre akár mely tekintetben való részrehajlás gyanúja még csak távolról se háromoljon.

2. A sz. kir. városokra nézve szükségesnek látszik törvényesen megállapítani:

a) hogy orsz. követnek nem csupán tanácsbeli vagy tisztviselő személy, hanem más akármely városi érdemes lakos is választathassék;

b) hogy mielőtt valaki polgári rangra érdemesíttetnék, előbb annak erkölcsi magaviselete iránt a választott polgárság közönsége a városi tanács által kihallgattassék.

3. A nyomtatásbeli (sajtó) szabadság iránt tett javaslatokhoz az tétessék hozzá, hogy a censor vagy könyvvizsgáló ítéletével meg nem elégedő szerző munkájának megvizsgálását azon vármegyének, kir. városnak, vagy külön portákkal bíró törvényhatóságnak, melyben lakik, törvényszéke előtt szorgalmazhassa, s úgy a censor, mint a szerző annak ítéletében megnyugodni tartozik.

Ezen változásokkal és javításokkal a munkát Ő Felségehez terjesztetett föl.

A novemberi gyűlésen felolvastatván az országgyűlésre meghívó kir. levél, a rendek a követek választásához fogtak. Első sorban most is a vármegye alispánját Babarczy Imrét és a

már két ízben kiküldött Kárász Benjaint akarták megválasztani; de az első gyöngé egészségére, a második pedig családi körülményeire való hivatkozással megköszönték a bizalmat és így megint Bene József főjegyző küldetett ki követül, társául pedig Klauzál Gábor táblabíró adták, aki csak nemrég Deák Antallal Horvátországban eszközölte az országos összeírást és

Klauzál Gábor

Klauzál Gábor és sajátkezű névalírása.

a ki ezentúl Csongrád vármegye politikai vezérének tekinthető. Alapos ismeretei, lángoló hazaszeretete, kitartó munkássága, férfias jelleme és mérsékelt szolid modora előtt önkényt meghajolt a vármegye intelligenciájának többsége.

A követi utasítások, melyek ezuttal 19 pontban voltak ösz-

szefoglalva, nagy súlyt helyeznek arra, hogy az országos bizottságok által kidolgozott és a vármegyei bizottságok által is tárgyalt javaslatok a mostani országgyűlés alkalmával egész összességökben vétessenek föl; ha pedig valami akadály az országgyűlés feloszlátását elkerülhetetlenné tenné, az akadály megszüntével az országgyűlés összehivatván, a félbeszakadt munka azonnal folytattassék. A követek oda törekedjenek, hogy a legfontosabb küldöttségű tárgy első sorban tanácskozás alá vétessék.

Az insurrectionális és banderális tárgyakra nézve mihelyt azok tanácskozás alá vétetnek — a követek további utasítást fognak bevárni.

„Az ország sérelmeit és kívánságait, melyek az előbbi országgyűléseken fel nem vétettek vagy királyi elhatározástól függnék, a hosszabb időt megkívánó rendszeres munkák bevégeztéig halasztani nem lehetvén, követek arra fordítsák figyelmüket, hogy az azok iránti tanácskozások a rendszeres munkák fölvétele közben is eszközöltessenek.

„A magyar nyelv kiterjedését és művelését tárgyaló 1830-ik esztendei 8-ik törvényczikkelynek nem mindenben tapasztaltatván sikere, annak újabbi elhatározását törekedjenek Követ Urak megállapítani, hogy a Magyar Udvari Kamara minden előadandó esetben magyar nyelven levelezzen a Törvényhatóságokkal, a N. M. M. K. H. Tanács pedig nemcsak intézeteinek belsejét, hanem külső felírásait is magyarul irattassa; nemkülönben pedig, a mit a Haza Rendjei a mult Országgyűlésen már oly igen óhajtottak, a Tekintetes Karok és Rendek magyar érzelmeire a Fő Rendek Táblája ezen nemzeti hangú írásbeli izenetekkel is kedveskedjen. Végre minthogy édes Hazánk anyanyelvét kívánjuk egész kiterjedésében országossá és diplomaticus nyelvünké is tenni, ehhez képest az Ország Gyűlési Törvényczikkelyeknek is magyar nyelven történendő hozatását Követ Urak szorgalmazzák.“

„Valamint minden Hazafinak, úgy jelesen ezen Nemes Megyének K. és R. szívében örök tisztelet-oszlop lévén felémelve, Nagymsgú gróf Keglevich Gábor ő Excellentiájának a szent Koronaéri Méltóságban mennél előbb történendő törvényes megerősítését szorgalmazzák.“

„Pécsi Megyés Püspök Bárá Szepessy Ignác Ur Ő Excellentiája halhatatlanná tévén Emlékezetét avval, hogy többi jótéteményei között a Tudományok előmenetelére és a magyar Ifjuság egyik része nagy könnyebbitésére tulajdon bőkezűségéből fáradhatatlan igyekezettel Pécs városában a nagyobb iskolákat alaposította, Követ Urak szorgalmazni fogják, hogy ebbéli Emlékezet fentartására Ő Excellentiájának leirott nemes tettje a törvénykönyvbe iktattassék.“

„Minthogy az orsz. napi könyvek részint szerkesztése, részint kinyomatása nemcsak késedelmes, hanem tökéletlen is, mi annak tulajdonítandó, hogy azok latin és magyar nyelven szerkesztetnek ; oda kell hatni, hogy azok csak magyar nyelven szerkesztessenek ; továbbá nagyobb nyilvánosság okáért egy országgyűlési ujság megalapíttassék.“

„Minthogy az országos pénztár az országos összeírás költségei folytán egészen kiüresedett, a követek annak országgyűlési ajánlás által történendő felsegélyezését javasolni fogják.“

„Nemes Szabolcs vármegye az 1830. esztendei sz. András hava 29-én, és 1830 Karácson hava 13-án tartott Köz-gyűlésén felolvasott levelében barátságosan megkeresvén és Ns Megyét, hogy Követjei által a legközelebbi Ország Gyűlésen leendő, a nemzeti tökéletesedésre fordítandó, és egy millió pengő frtra rugó pénzbeli ajánlás — jelennen pedig a magyar nyelv academia gyarapítására és nyelv pallérozására az eddig tett ajánlásokon felől még 200,000 pengő forint — a nyelvnek a föld népe közt a nevelés által leendő terjesztésére 400,000 pengő forint, és a magyar Játékszin czélarányos alapítására 400.000 pengő frt — e vármegye részéről és kettőztetessen, a fent tisztelt vármegyének ezen ajánlására való nézve — mellynek nyelvünkre és ez által egész nemzetünk diszére, és Nemességére háromlandó jóltevő erejét lehetetlen nem érezni — Követ Urak oda utasíttatnak, hogy figyelemmel lévén főképpen a köz tanítás, és köz iparkodás előmozdító rugóira, a fentebbiekhez előhozott szent czélokhoz hasonló ajánlásokat tehessenek olly formán, hogy nem annyira a béhozandó, vagy előmozdítandó hasznos intézeteknek sokasága, mint inkább a kevesebbeknek elegendő és czélarányos sikere tartasson szempontúl.“

„Abaujmegye azon sérelme, mely szerint Kassa sz. kir. városa a szegényebb nemesektől és az 1647. é. 78. t. cz. daczára vásár alkalmával helypénzt szokott kizsarolni, a követek részéről kellő támogatásban részesüljön.

„Szathmár vármegyének azon felirata, hogy Erdély Magyarországgal egybekapcsoltassék, a követek részéről lehetőleg támogattassék.

„Verőcze vármegyének a magyar nyelv előmozdítása érdekében a megyékhez intézett átiratát kellő pártolásban részesítsék.

„A követek kötelességöknek ismerjék a nádornak azon javaslatát, hogy Jankovich Miklós régiségi gyűjteménye a Nemzeti Muzeum számára megszereztessek, teljes erejökkel megvalósítani.

„Bács vármegyének azon sérelemről szóló átiratát, mely szerint Szabadka városa a nemesek nemnemes szolgálait az 1647. é. 78. t. cz. ellenére városi törvényhatósági hatalma alá vetette, kellőleg pártolni tartoznak.

„A most fennálló adónál nagyobbat ne ajánljanak.

„Ezen utasításokhoz alkalmazkodván, más tárgyakba, melyek az ország és a nemesség sarkalatos alkotmányával s különösen az 1741. é. 8. t. cz. rendelkezésével ellenkezének, ne bocsátkozzanak s minden 15-ik napon tudósítást küldjenek, esetleg bármely fontos tárgyra nézve utasítást kérjenek.¹⁾

Ime Csongrád vármegye, mely ezen követi utasítások tanúsága szerint a magyar nemzet előhaladásának harczosai közt foglal helyet, a nemesi kiváltságok fentartását még most is követeli. Tehát még mindig nem jutott el annak teljes tudatára, hogy a haladás első feltétele az egyenlő teherviselés.

A gyors egymásutánban következett események azonban erre is rávezetik a nemességet. Csongrád vármegye követei Pozsonyba érkezvén, érintkezésbe jöttek más híres vármegyék követivel, a szathmári Kölcei Ferenczcel, a bihari Beöthy Ödönnel, a barsi Balogh Jánossal, a soproni Nagy Pállal, a zalai Deák Antallal, kit nem sokára öccse Deák Ferencz váltott fel, csak-

¹⁾ Várm. lvtár.

hamar észrevették, hogy a szabadelvű haladásnak megvannak az ő logikai következései, melyek elől kitérniök nem lehet. Az urbériség és a jobbágyság kérdése élénk megbeszélés tárgyát képezte, mely iránt még az országgyűlési karzat is érdeklődött.

Nem csekély hatással birt követeinkre azon körülmény is, hogy Kossuth Lajos fiatal zempléni ügyvéd, mint távollévő követe, a rendek megbízásából írott „Országgyűlési tudósításokat“ szerkesztett, és ott a szereplő követek beszédeit is közölte. Mindez új dolog volt, mely a nyilvánosság varázserejével fokozott erővel hatott a haladni vágyó kedélyekre.

Eddig azt láttuk, hogy Csongrád vármegye önállóságának visszaállítása óta a jobbágyságnak érdekeit a bécsi kormány volt kénytelen védeni a nemesség túlkapásai ellenében. Szám-talan rendelet, köztük a Mária Terézia urbéri rendelete is, a jobbágynép terhein kívánt segíteni a nemesek rovására. Most egyszerre azt tapasztaljuk, hogy a nemesség képviselői, az országos rendek veszik ki a bécsi kormány kezéből a fegyvert és lelkes beszédekkel mondanak az örök igazság és a humanitás hangoztatásával az elnyomott néposztály védelmére!

Nagy és messze kiható fordulatot jelent ez a magyar nemzet történelmében; de különösen az alföldi vármegyék fejlődésében.

A nemzeti szabadelvű ellenzék, midőn egyfelől elveinek hangoztatásával a nemzet részére kívánta megnyerni az adózó népet, másrésről maga ellen zúditotta a bécsi kormányt támogató és a kiváltságokat hangoztató elemeket. Csongrád vármegye követeinek, a mint láttuk, még utasításukban állott, hogy a nemesi előjogokat védelmezzék; de szívükben már az ellenkezőnek szükségességéről voltak meggyőződve. Nem is mulasztották el erre nézve újabb utasítást kérni a vármegyétől. De midőn az új utasítást (az urbéri 5. t.-cz. 2. ügyében) megkapták, annak valódi értelmére nézve a két követ között nézeteltérés merült fel, minek következtében Klauzál Gábor azon aggályának adott kifejezést, hogy a vármegye bizalmát elvesztette. De erre nézve az alispán felvilágosító levele teljesen megnyugtatta, és miután ezen kívül a vármegye is kijelentette iránta való bizalmát, Klauzál abbeli szándékától, hogy követi állásától viszsزالépjén, elállott.

Ferencz királynak 1835. évi márczius 2-án történt halála felett mélyen érzett fájdalomának adott kifejezést a vármegye márcz. 26-ikán Vásárhelyen tartott közgyűlésében; egyuttal hódoló tisztelettel fogadta Ferdinand királynak trónfoglalását. Az elrendelt félévi gyász külső kifejezéseül a tisztviselők magyar öltözete, balkaron, kalpagon és kardon fátyollal volt bevonna, — a gyászidő második felében a fátyol csak balkaron volt viselendő zománczos kard és sarkantyú mellett. Az elhunyt uralkodó, a ki mindvégig kezében tartotta az uralmat, mindenek felett a békét-óhajtván fentartani, rendszere fentartását kötötte fiának szívére, a ki Metternich herezegben tapasztalt és hű tanácsossal birt. De fájdalom, Ferdinand király nem birt atyjának erélyével és bölcseségével, s így Metternichnek a korszellem elleni harcza csakhamar erőszakossá lőn.

Mikor a vármegyék legerélyesebben harczoltak a magyar nyelvnek hivatalos nyelvvé való tétele mellett, akkor neveztek ki egy magyarúl nem tudó főkanzellárt, gr. Pálffy Fidél személyében. Mikor az országgyűlésen a sérelmek orvoslását javában sürgették, akkor az absolut bécsi kormánylati rendszer emberét állították oda, a ki a sérelmek orvoslásáról hallani sem akart, és a vármegyék felszólalását egyszerűen mellőzte, — és az ország legnépszerűbb szabadelvű emberét, b. Wesselényi Miklóst, szabadszólásáért hűtlenségi perbe idézte!

Természetes, hogy ilyen körülmények között Csongrád vármegye is azon vármegyékhez csatlakozott, melyek a kormány zsarnoksága, erőszakossága ellen felszólaltak. Az 1835. jun. 20-kán Vásárhelyen tartott közgyűlésen megújította már elébb hozott abbeli határozatát, melynél fogva b. Wesselényi Miklós-nak ügyét követéinek pártfogásába ajánlotta. Bihar vármegyének azon felhívását azonban, hogy az országgyűlésen teendő mozgalom ügyében Veszprém, Vas, Zágráb, Varasd és Kőrös vármegyékhez intézendő leveleket a rendes posta mellőzésével juttassa el, — nem helyeselte; mert azt az ország közbiztonsága és a jó rend fentartása tekintetéből felállított rendes posták iránt nem eléggé indokolt bizalmatlanságnak tekintette. Azért az öt rendbeli levélnek a rendes posta útján való szállítását rendelte el.

Ezen kérdésben, valamint a király „V. Ferdinánd“ czíme tekintetében ismét nézeteltérés merült fel a vármegyei követek között, amennyiben Klauzál elfogadta az V. Ferdinánd czímet és Wesselényi ügyében is az ellenzéki vármegyék álláspontját helyeselte. Bene József pedig a kormányval tartott. A vár-

Pálffy Fidél gr.

megye sajnálattal értesült, hogy követei között a szükséges egyetértés ismét hiányzik. Ennek megszüntetése céljából oda utasítja őket, hogy a kir. czímre nézve az elnöki kijelentéshez és a törvényes szokáshoz alkalmazkodjanak; b. Wesselényi Miklós ügyében pedig a bihari indítvány szelleméhez és a

törvény értelméhez mérsékelt és már egyszer megadott utasításhoz tartsák magokat.

Időközben Balogh János barsi követ az országgyűlésen magáévá tévén Wesselényinek Szathmárban mondott szavait, hasonló pörbe idéztetett. Klauzál Gábor e részben is rosszalta a kormány eljárását — s jul. 1-én írott követi jelentésében ezt is tudomására hozza vármegyéjének, mely azonnal a következő határozatot hozta: „Az 1723-dik évi 7-dik t.-czikk értelmében gyakorlandó szólásszabadság ősi alkotmányunk egyik alapja lévén, ezen vármegye Rendei osztoznak az onnan eredett közaggodalomban, hogy nemcsak Báró Weselényi Miklós ellen, Nemes Szathmárvármegye gyűlésében tartott beszédje miatt, hanem Barsvármegye egyik Követje ellen is, az ország gyűlésében ejtett szavai miatt hivtelenséget megbosszuló pör indított, és ezzel az alkotmányos szólásszabadság még eddig nem tapasztalt korlátok közzé vonattatott: — nem csügged azomban illy váratlan helyheztetésben is a Felséges Koronás Királyhoz tántoríthatatlan hívségekhez csatolt határ nélkül való jobbágyi tiszteletök, melytől lelkesítve aggodalmaiknak okai előterjesztését a rendes Országos felirási uttól el vonatni, és megnyugtatókat az 1485-dik esztendei 6-dik törvényczikkely útmutatása szerint Nádorispányi közbenjárás által eszközöltetni kívánják, melly közbenjárásnak tárgyául szolgáljon Felséges Urunknak, Főherczeg Kegyelmes Nádor Ispány Úr Ó Fensége részéről, kinek a haza boldogságára fordított egész élete örökös hálánkat magáévá tette, az Ország nevében az eránt történendő alázatos megkérése, hogy a szóllás szabadsági tekintetben minden hazafit elfoglalt aggodalom szükséges elhárítására, mind Báró Weselényi Miklós, mind pedig Bars Vármegye Követje eránt közbenjött lépéseket következéseikre nézve is tökéllétessen meg szüntetni méltóztasson, — Megyebeli Országgyűlési követ Urak tehát, kikkel e végzés közöltetni rendeltetik, előterjesztéseikben ahoz szorossan ragaszkodjanak. Egyébb eránt Országgyűlési követ Urak oda is utasíttatnak, hogy mivel a szóllás szabadsága eránt most előfordúlt aggodalmat jövődre is elkerültetni szükséges, e pedig Felséges Királyunknak Kegyelmes atyai szívére nézve is leginkább azzal eszközöltethetik, ha hala-

dék nélkül oly új törvény alkottatik, mely semmi túlsági magyarázatnak helyt nem adván, a szólás szabadságnak törvényes korlátját minden részben nyilván kifejezi. Az ily Törvény megállapítása tekintetében előfordulandó elveket azonnal rendkívül való postán a Karokkal és Rendekkel közöljék, utasításvétel előtt sem e részben, sem más előbbi utasításokban nem foglalt új előadásokban szózatbeli részt nem veendvén.“

Az országos rendek a szólásszabadság érdekében felírást intéztek a királyhoz, mely azonban nem juthatott rendeltetése helyére, mivel a főrendek tizenhétszer küldötték vissza; ami természetesen óriási elkeseredést idézett elő a követek házában és a vármegyék termeiben is. Végre a követek abban állapodtak meg, hogy közbenjárásra a nádort szólítják fel, mint aki törvényes közvetítő a nemzet és király között. Klauzál Gábor nem sokat remélt a nádori közbenjárástól, kivált mikor látta, hogy a kérdés vitatásában kimerült rendek a felett is sokáig tanácskoznak, vajjon a felirat sérelemképpen, vagy csak aggodalomképpen terjesztessék-e fel? Az e tárgyban új utasításadásra felhívott vármegye rendei, aug. 24-én, azt határozták, hogy előbbi utasításaikban kifejezett elveikhez ragaszkodva, a fenforgó ügyben „nyilván *séreelmet* követelni nem akarnak.“ Nem titkolhatják el azonban abbéli *aggodalmukat*, hogy a szólásszabadságot védő minden pozitív törvény hiában, a szólásszabadsága eddig még nem tapasztalt módon korlátoztatik. Azért a jelen két hűtlenségi pörben a sérelmi javaslatnak elmelőzésével ujonnan szerkesztendő felírásban ebbéli aggodalmakat hathatós és meghatározott szavakban kívánják kifejtetni. Egyúttal a fent érintett két pernek megszüntetése is sürgettetvén, egyszersmind az is kötelességükké tétetik követ uraknak, hogy a szólásszabadságát védő, már előbbeni utasításokban érintett törvénycikkelynek alkotása iránt előlegesen tégyenek indítványt, jelen utasítás nékiek sebes posta útján küldetvén meg.

A kínos ügy, mivel a nádor nem vállalta el a közvetítést, akképen intéztetett el, hogy Balogh Jánosnak pörét a kormány elejtette, de a Wesselényiét folytatta és elmarasztaló ítélettel be is fejezte; sőt még az öt üdvözlő országgyűlési ifjakat is elfogatta, még pedig — ami szokatlan volt: *katonai erővel!*

A szólásszabadság korlátozása miatt méltán felháborodott vármegyét különösen a magyar nyelv kérdése érdekelte. Fölötte nagy volt az öröme, mikor arról értesült, hogy a magyar nyelvet Ő Felsége — a nádor közbenjárása folytán — hivatalos nyelvnek ismerte el. Mikor az erről szóló követi jelentést Csongrádban felolvasták, a Rendei „mind Ő felségének, mind a

Br. Wesselényi Miklós.

főherceg nádornak — hosszú boldog élet buzgó kívánása mellett — többszörözött éljenkiáltásra fakadtak.“

Az 1836. májusi gyűlésen két nevezetes és országos jelentőségű tárgyban hozott határozatot a vármegye gyűlése. Először is sajnosan tapasztalván azt, hogy az országgyűlési követek

Pozsonynak távolsága miatt küldőiket nem értesíthetik kellő időben a történekekről, sem a vármegyék nem képesek sürgős esetben utasításait gyorsan megküldeni, és így a követek sokszor szavazatukat nem érvényesíthetik: a közgyűlés elhatározta Ő Felségéhez azon kérelemmel járulni, hogy az országgyűlést Pestre áttenni kegyeskedjék. A másik határozat Kossuthnak azon kérelme folytán hozatott, melyben az kéri a vármegyét, hogy amennyiben a kormány az „Országgyűlési Tudósítások” helyett megindított „Törvényhatósági Tudósítások” czíme alatt megindított írott vállalatát betiltotta, s a meny nyiben ezen tilalom nem alapszik törvényen: e tilalom megszüntetésére vonatkozó törekvését pártolja. A vármegye rendei készséggel ajánlották fel támogatásukat; az illető levelek betiltásában a magánlevelezés szabadságát és így az alkotmányos nyilvánosságot védő törvényt látták megsértve: minél fogva a törvények sérthetetlenségéből merített bizalommal folyamodó igazságos ügyét pártfogásukba vették és a vállalat előmozdítása czéljából a „Törvényhatósági Tudósítások”-ra azonnal elő is fizettek. Mikor pedig úgy az anyagi, mint erkölcsi támogatás daczára a „Tudósítások” újra betiltattak és Kossuth börtönbe vettetett, a vármegye rendei úgy ezen ügyben, mint az országgyűlési ifjak szabadon bocsátása ügyében is külön felírtak Ő Felségéhez.

De a bécsi kormány ezt az utóbbi eljárást rosz néven vette és a vármegyét szigorúan megdorgálta, a miért a felségsértéssel vádlottaknak pártolása által megsértette a fejedelmi jogot. Egyuttal figyelmeztette, hogy várja be a kir. tábla ítéletét és a felsőbb intézkedéseket mindenkor hódoló tisztelettel fogadja.

Erre a nem várt „feddésre” Csongrád vármegye rendei 1837. évi febr. 27-én Szegváron tartott rendes közgyűlésökben a következő határozatot hozták: „Amennyire keblök tisztaságában érzik, hogy nem tiszteletük hiánya, nem tántoríthatlan hívségökből származott bizodalruk csökkenése Ő Felsége iránt, — sőt ezen minden hív magyart jellemző erkölcsbélyeg is azon meggyőződés, hogy boldogságuk, mely a fejedelmi széket ön-jólétükkel elválaszthatlanul egybefoglalja és mely a nemzetnek koronás királyával közösen hozott és hozandó törvényeinek,

alkotmányos szerkezetének megőrzött fentartása által lehet csak eszközölhető, egyedül ezen ingadozhatatlan alapokon erős-
bülhet meg, indíták Felséges királyunk eleibe járulásra egy oly
tárgyban, melyet gyűlölséggel kárhozzatnak: szinte oly igen
meg lévén győződve, hogy elővett módok a törvénnyel meg
nem egyezvén, tiszta hívségüket, az érzékeny sebek orvoslásá-
nak alkotmány-engedte úton szorgalmazása által tüntethetik
leginkább ki: midőn így kötelességüket is teljesítenék, súlyos

Kossuth Lajos.

fájdalmok a közben jött kormányi rendelettel a levertségig ket-
tőztetett; mert figyelemmel lévén az udvari kegyes válaszban
meg sem említett 1805: 5-ik törvényczikkelyre és 1687: 14-dikre;
meggondolván továbbá, hogy az állított időközi gyakorlat tör-
vények fenlétében ezeknek ellenére törvényes szokássá nem
válhat, — s így a törvények véderejét látván meggyengíttetni,
újabb példáját kívánják adni Ő Felsége iránti teljes ragaszkodá-

suknak és bizodalmuknak, midőn ily módon alkotmányuk talpkövének megrendíttetése, a személyes bátorság, törvénykezési rendszer — és a polgári jólét főfeltételei felforgattatása veszedelmében — főkép pedig mély megilletődéssel vévén felfolyamodásuk rosztára magyaráztatását — Ő felségéhez e tárgyban elkeserítő fájdalmak enyhítése végett annak kijelentése mellett, hogy a törvénytelenység tanácsloí ellen az 1507: 7. és 8-ik törvényezikkely alkalmaztatása, és a királyi táblának is a törvényes rendszertől távozott eljárásáért felelősségre vonatása iránt, országgyűlési követjeiket ezennel már előre utasították légyen, és ennek folytában a királyi tábla által törvénnyel nem egyeztethető módon hozandó ítéletét e tárgyban a titoktartásból méltán következő gyanú tekintetéből is törvényesnek, erővel bírónak és így végrehajthatónak el nem ismerik, — újabb felírást határoztak.

Mely felírásnak egyszersmind az ország minden megyével közöltetése végeztetvén, kinyomtattatása az alispáni hivatalra bizattatott.

Mivel pedig nemes Pest vármegyének ezen állapotban köztudomány szerint a vármegyéhez is határozott levele meg nem érkezett: azon nemes megye ennek megvizsgáltatása és annak utánna tudósítás végett megkerestessék.

Látni való, hogy a vármegye megijesztésére szánt „feddés” nem tette meg kívánt hatását; sőt ellenkezőleg, Csongrád vármegye, mely eddig minden feliratában nagyon is körültekintő volt, most egyszerre élesen a kormány ellen fordult. Többé nem kiméli a király tanácsosait, sőt határozottan felelősségre kívánja őket vonatni.

Amennyiben pedig szeretett országgyűlési követje, Klauzál Gábor, szintén a kormány gyűlöletének és üldözésének tárgyául lett, a vármegye azt tüntetőleg bizalmával és ajándékával halmozta el. Nem elégedett meg azzal, hogy országgyűlési szereplésével és hatalmas beszédeivel nevét örökre emlékezetessé tette; sem azzal, hogy őt hazaérkezésekor lelkes üdvözlő beszédekkel és éljenekkel fogadta, — hanem elhatározta, hogy — nem ugyan jutalmul, mert érdemei — úgymond — magokat jutalmazzák, hanem „tiszteletük szíves és barátságos érzésük

bővebb és látható bebizonyítása tekintetéből egy díszes és őszinte indulatjokat örökítendő emlékjelleggel tiszteljék meg követéséből visszatérte után és minden alkalommal, minden tárgyban maga iránt kötelezni meg nem szünő táblabírájokat; kinek — noha édes meglepettetését megvallónak, s szerénységgel azt, a mit oly érdem teljesen tett, csak kötelessége pontos teljesítéséből származottnak nyilatkoztatónak, s azt a megindulásig kifejtőnek, mennyire érzi király, haza s minden egyes ember boldogsága iránt forró szíve, hogy már vissza tértével nyert közmegelegedés kijelentése után, ezen újabb nyilatkozott óhajlás fogamatját megbirni ereje sem légyen: ily módon meg kiméltetését tárgyalló kérésére azonban nem hajolni, s ez egyben nem engedni a K. és R. meleg érzése kedvesen ellenkező ingerrel irányulván; azon küldöttséghez, mely az elnökség részéről az emlékjelleg elkészíttetésére és kellő díszes szertartással általadására kineveztettni próbáltatott, közönséges járulhatóság s részvét a jelenlévők által hangos éljen kiáltással és szinte buzgó kijelentéssel nyilatkoztatott.

A követjéhez ily melegen ragaszkodó és a kormány újabb intézkedései ellen felzúdult rendek minden alkalmat megragadnak arra, hogy a törvényteleniségek ellen felszólaljanak és hogy a többi ellenzéki vármegyékkel folytonos összeköttetésben lévén, tudatosan haladjanak a nemzet anyagi és szellemi erejének kifejtésében. A szomszéd Pest vármegye felhívására a személyes szabadság tisztelete nevében kéri Kossuthnak szabadon bocsáttatását, — a hivatalos érintkezésben pedig követelik a magyar nyelvnek kizárólagos használatát. Élénken érezték azt, hogy: nyelvében él a nemzet.

Mikor a Miklós orosz czár nevét viselő ezred főtisztje német nyelven fordult a vármegyéhez, ez a német levelet olvasatlanul visszaküldötte; és mikor ezt az illető visszaküldő szintén német nyelven „hatalmaskodásnak“ nevezé, a vármegye egyszerűen az 183²/₆-ik évi 3. t.-cikkre hivatkozott, melynek alapján a vármegyéhez intézett levelek magyar nyelven szerkesztendők és a második német levelet is visszaküldötte, felkérvén a helytartótanácsot, hogy az ezredest a magyar nyelv és tisztességes kifejezések használatára utasítsa.

A helytartótanács nem az ezredest, hanem a vármegyét utasította rendre. Mire ez a törvényre való hivatkozással kijelentette, hogy előbbeni határozatához most is ragaszkodik és a helytartótanácsnak a nemzeti municipalitást sértő tilalmát, mint országos sérelmet; az országgyűlés elé fogja terjeszteni.

Ugyan ezen időben Eszék városának latin nyelvű levele ellen is állást foglalt a vármegye, azt a magyar nemzet elleni sérelemnek jelenti ki, s erről az illető város tanácsát is értesíti.

III.

Csongrád vármegye követei útján követeli a sérelmek orvoslását. — Felír a magyar nyelv joga és Erdély egyesítése ügyében. — Az 1843/4-iki követi utasítások a reformoknak egész sorát követelik. — A nemesek önkényt vállalkoznak adófizetésre.

Csongrád vármegye rendei folytatták a kormány elleni harczot, mikor az 183⁹/₄₀-ki országgyűlés összehivatott és a kiküldendő követek számára szükséges utasítások készültek; a rendek mindazon sérelmeknek orvoslását követelték, melyek a mult országgyűlés óta országszerte elkövették. Ezek között b. Wesselényi Miklósnak és Balogh Jánosnak hűtlenségi pörbe való fogatását, Békés vármegyébe egy közgyűlési határozatért kormánybiztosnak kiküldetését, Kossuth Lajosnak és az országgyűlési ifjaknak elfogatását felsorolván, határozottan kívánták:

a) Hogy az országgyűlés megnyitása után azon némely részben már fel is terjesztett sérelmek az elmaradt sérelmek során folytatólag a kir. előterjesztések fölvétele előtt az 1507. évi 7. és 8. t.-cikkeknek a törvénytelenység tanácsadói elleni alkalmazása, valamint a kir. táblának is a törvényeken ejtett sérelmek végett felelősségre vonatása mellett a már elítéltek szabadon bocsátásával és a még függőben levő perek beszüntetésével orvosoltassanak; jövőre pedig a szólásszabadság minden félremagyarázást kizáró szavakkal alkotandó törvénnyel határozassék el.

b) Hűtlenségi vétség nem szóval, beszéddel s írással, hanem csak tettel; felségsértés bűne pedig tett nélkül is lévén elkövethető, nehogy a szabadság szabadossággá váljék, elhatározandó lesz, hogy kivéven a közgyűlésen a széksértés esetét, az országgyűlésen a királyi-, a megyei gyűléseken a tiszti ügyész kivá-

natához képest azon kérdésnek eldöntésére, vajjon a kiejtett szó szolgálhat-e keresetre alapul, egyenlő részben a vádló és vádlott által a jelenlevők közül azonnal választandó bíróság legyen hivatva s vármegyékben a megyei törvényszék, az országgyűlésen pedig mindjárt az országgyűlés kezdetével kinevezendő biztosság mondhasson egy naptól kezdve 3 hónapi tisztességes házi letartóztatásnál tovább nem terjedhető ítéletet, melynek elszenvedése alatt és után az elítélt polgári jogaitól nem fosztható meg.

c) Egyedül a felségsértés világos törvény által kijelölendő eseteiben lehessen helye a rögtöni elfogatásnak, még pedig két teljes hitelű tanú feljelentésére s ennek folytán a kir. felségtől eredő, az ország kanczellárja vagy helyettese és még egy kir. tanácsos által aláírt s azok felelőssége alatt a polgári hatóságok elnökeihez intézendő s csak ily formában elfogadható s a gyűlésnek bejelentendő parancs alapján. Az ily módon letartóztatott az illető hatóságtól kinevezendő küldöttség által kihallgatatandó és ha az illető törvényszék a feljelentést alaposnak s indokoltnak találja, csak ez esetben lehet helye a kir. ügyész keresetének. Ha ez a javaslat nem fogadtatnék el, akkor a követek egyik országgyűléstől a másikig a főrendek közül $\frac{1}{3}$, a K. és R. közül $\frac{2}{3}$ részben alkotandó választmány kinevezését igyekezzenek kieszközölni, mely hasonlókép a vizsgálat eredménye szerint a letartóztatottat vagy szabadon bocsátja, vagy a kir. ügyészt azonnal tudósítja.

d) Mind a hűtlenségi, mind a felségsértési büntettek esetében, mely alá a kormány elleni felszólalás az 1608. évi 10. t.-cz. 1-ső szakasza értelmében nem tartozik, hozandó ítéletek a jószágvesztés mellőzésével a hűtlenségre nézve legkisebb esetben is egy esztendőnél nem kevesebbet, a felségsértés bűnére nézve pedig a halálnál egyebet nem szabhatván, az ily lefolyandó perek mindenkor az orsz. levéltárba tétessenek. — A további utasítási pontok ezek :

3. Az ország virágzását főkép a hitel s azt a hitelező teljes biztosítása emelvén, szükséges elhatározni, hogy nemcsak a kikötött kamat fizetendő, hanem az adós a kamatfizetés elmulasztása esetén a kamatok kamatjának fizetésére is köteleztes-

sék s az asszonyi hozomány csak az esetben birjon elsőséggel, ha az előre jegyeztetett.

4. Ép úgy büntetendő a becestelenítés és a személysértegetés, mire nézve meghagyatik ugyan a sértett félnek a magányos kereset megindításának szabadsága, de ha azt nem akarná gyakorolni, feljelentésére minden legkisebb becsületbeli-, annál inkább tetteles sértetgetés, tisztí ügyészi perrel 8 napig terjedő fogsággal büntetessék.

5. Az ország lakosainak szorosabb egyesítése czéljából mindkét ev. felekezet sérelmei orvosoltassanak s törvényes kívánságaik teljesíttessenek. Az e czélból alkotandó törvényben mondassék ki, hogy minden vallás szabadon gyakorolható lévén, a „bevett“ elnevezés szűnjék meg, a vegyes házasságoknál pedig a reversálisoknak úgy a multra, mint a jövőre nézve helye nem lévén, a gyermekek kisebb korokban apjuk vallását, tökéletes korokban meggyőződésük szerinti vallást követhessenek s mindennek létesítése — Horvátországot is bele értve — oly hozzátétellel indítványoztassék, hogy az unitarius vallás is a magyar szent koronához tartozó minden tartományban a többi vallással egyenlő jogúnak nyilváníttassék.

6. A jobbágyoknak az emberi törvények közül kimaradt szabad örökváltsági jognak megengedése, valamint azoknak személyes vagyonát biztosító 8-ik t.-cz. létesítése újból, továbbá az 1836. évi 17. t.-cz. feljebbvitelt megengedő kedvezményőnek bűnbeli esetekben minden rendű lakosra egyaránti kiterjesztése szorgalmaztassék. Ellenben, miután a jobbágy sorsa az önkény ellen ily módon biztosíttatnék ;

7. Nehogy az úr dolgára kirendelt jobbágy a testi büntetés megszüntetése után az uradalmat károsíthassa, sürgetni kell, hogy a makaesságból elmaradó jobbágy gyalog napszámját 1 frttal, igás napszámját pedig 2 frttal pengőben tartozik megtéríteni; megkívántatik azonban, hogy a kirendelés előbb, még pedig a határon belül lakóra rézve 12, a külsőkre nézve pedig legalább 24 órával az uradalom részéről megtörténjék. A hol az uradalom majorsági földjei rendes térképre véve, táblákra felosztva s hitelesen fölmérve vannak, ott állapíttassék meg a szántás minden időszakában, egy telek utáni szántás és boro-

nálás munkája általánosan; a hol pedig ily felmért és felosztott táblák nincsenek, ott a jobbágyságnak szántásra hány nap alatti köteleztetése határozottassék meg.

8. Az uradalmi jogokat csorbító kurta korcsmárosok az elkobzáson kívül első ízben 10 frt., másodikban 20 frt bírság lefizetésére köteleztessenek, harmadízben a törvény értelmében elmozdítandók. Ellenben a pálinkának hordónkénti bevitele a kereskedés előmozdítása céljából engedtessek meg.

9. Az országgyűlési költségeknek a nemesség által való fizetése minden konsekvencia nélkül ajánltassék meg.

10. Az ország sérelmeinek és kívánságainak fölvételét a követek úgy szorgalmazzák, hogy minden évben e munkálatok fölvételére bizonyos ideig Pesten tartandó rövidebb országgyűlés határozottassék el, úgy azonban, hogy ez által az igazságszolgáltatás ne hátráltassék s minden felebbvitt per a kir. táblán is állandó vizsgálat alá vétessék.

11. Oda törekedjenek a követek, hogy a mult országgyűlésről bármi okon elmaradt tárgyakat, u. m. a só árát, a köztisztviselők büntető hatóságát, a népnevelés javítását, a lengyel nemzet ügyét, a praesidiálisok megszüntetését, az országgyűlési hírlapok dolgát, a sajtószabadságot új indítványnyal köztanácskozás alá vétetni sürgessék, különösen a magyar nyelvre nézve igyekezzenek kieszközölni, hogy Ő Felségének hódoló köszöntése magyarul történjék, a törvényczikkek, feliratok, főtáblai- és kerületi ülések naplókönyvei egyedül magyar nyelven szerkesztessenek, minden hatóságnál a jegyzőkönyvek magyarul szerkesztessenek s a tanítás minden iskolában magyar nyelven történjék.

A követek meghatalmaztatnak, hogy a magyar színház fentartására, műegyetem létesítésére, a gróf Rádai család könyvtárának megvételére, a Magyar Tudós Társaság, a tébolyodottak, vakok s kisdedóvó intézetek gyámolítására ajánlatot tehesse nek; a Ludoviceumra nézve a mult országgyűlésen a K. és R. tábláján hozott határozathoz ragaszkodjanak.

12. A nádor fölkérendő a Pesten építendő országház és építési költségeinek bemutatására.

13. Miután a királyi adó ajánlásának és az országgyűlés

tartásának határideje már elmúlt, ez sérelmül jegyeztetvén meg, az adónak megajánlásába a követek csak az országgyűlésen felvett tárgyakra kedvező kir. válaszok érkezte után bocsátkozzanak, még pedig oly módon, hogy tekintetbe vevén a marhavészt, árvízveszélyt, pénztelenséget s elemi csapások sokaságát, az előbb ajánlott adómennyiséget leszállítani igyekezzenek s 3.800,000 frtnál — a verbung segélyezését is beleértve — semmi esetre többet ne ajánljanak; továbbá oly törvény alkotását sürgezzék, mely szerint az országgyűlés berekesztési napja 3 év lefolytával a következő országgyűlés kezdő napja legyen.

14. Tekintettel a kereskedés előmozdítására s az árvizek elhárítására, a követek sürgezzék a folyók szabályozását s indítványozzák, hogy annak eszközzésére országos küldöttségek neveztesse ki.

15. Ő Felsége fölkérendő, hogy az összes olasz politikai foglyoknak szabadságukat visszaadni méltóztassék és az ország több helyén polgári javító dolgozóházak állíttassanak fel.

16. Minthogy, felsőbb rendelet értelmében, a postahivataloknak birói végrehajtás alá vétele még az esetben sem történhetik, ha a tartozás kielégítésére fordítható más vagyon hiányzik, követek a postahivataloknak mindenben a hazai törvények alá való rendeltetését szorgalmazzák.

17. Követek utasítatnak, hogy a cigányok kóborlásának megakadályozását, ezeknek és a zsidóknak nevelését, ezekre nézve a türelemi adó megszüntetése mellett, a hazai polgárok közé leendő fölvételeit szorgalmazzák.

18. Követek igyekezzenek kieszközölni, hogy Horvátországnak legközelebb visszakapcsolt Szávántúli részekben is mindazon perekben, melyek Magyarországon a kir. táblán intéztetnek el, ott a báni tábla bíraskodjék s egész Horvátországban az adózás ügye is a magyarországgal egyenlő alapra állíttassék.

19. Az ujonezállítás ügyében a követek addig, míg az összes sérelmek meg nem szüntettetnek s a kívánatok nem teljesíttetnek, tárgyalásba nem bocsátkozhatnak, sőt azután is csak oly módon, ha a szükséges ujonezmennyiség szám szerint kimutattatik s biztosítás nyújtatik az iránt, hogy a magyar katonaság hazánkban marad s magyar tisztek által kormányozta-

tik ; a megajánlandó ujonczok számára nézve külön póttutasítást kapnak.

20. A kir. városokra nézve elhatározandó, hogy náluk is a hivatalok minden 3 év lefolytával az egész polgárság befolyásával ujonnan töltendők be.

21. A kir. ítélőszékek ügynevezett előitéleteinek megvizsgálására országos küldöttség kinevezendő a végett, hogy a törvények hiányai pótoltassanak s a kir. kuria köteleztessék minden időközben ujonnan hozott előitéleteit az országgyűlésnek bejelenteni.

22. A követek az ország alkotmányát, sarkalatos törvényeit és szabadságait szem előtt tartván, a megye K. és R. véleményét az országgyűlésnek előterjesztvén, semmi olyan tárgyakba ne bocsátkozzanak, melyek az ország s nemesség alkotmányával, különösen az 1741. évi 8. t.-cz. rendelkezésével ellenkeznek. Végül minden 15 napban, szükség esetén előbb is eljárásukról jelentést tegyenek.

Követekül Klauzál Gábort és Szeghő Józsefet választották meg, kik határozott ellenségei voltak a Bécsből eredő reakciónak és lelkes barátai az alkotmányos szabad fejlődésnek.

Mindjárt az országgyűlés kezdetén izgalomba hozta a rendeket a kormánynak azon eljárása, hogy Pest vármegye egyik követét, mivel a vármegyei gyűlésen erősen kikelt a kormánynak erőszakos tettei ellen, az országgyűlésen való részvétltől egyenesen eltiltotta. Csongrád vármegye reńdei, mihelyt erről értesültek, azonnal utasították követeiket, hogy e hallatlan sérelem orvoslását sürgessék és mindaddig, mig e sérelem meg-orvosolva nincs, mást felső megerősítés alá terjesztetni ne engedjenek. A követek hatalmas beszédekert tartottak ismét a szólás szabadsága mellett, de sem a kormány, sem a főrendek nem engedtek ; úgy, hogy a pesti követ, gr. Ráday Gedeon, jónak látta önkénytes visszavonulás által vetni véget a meddő vitának.

A tárgyalások folyamán feszült figyelemmel kísértte a vármegye a magyar nyelv, a budapesti híd, a nemzeti színház, az evangélikus és görög nemegyesült egyház, a vallás szabad gyakorlata, a váltótörvény és a mezei rendőrség feletti tanácskozásokat és az ezekről szóló követi jelentések felolvastatása

alkalmával 1840. június 1-én teljes bizalmát fejezte ki a követek buzgó munkálkodása iránt; mire nézve Klauzál Gábor — kit csak egy hónappal előbb a szegedi lelkes ifjúság zeneszó mellett ünnepelt, — követtársa nevében is megköszönte az irántuk tanusított bizodalmat.

A magyar nyelv ügyében külön kérvénnyel járult a vármegye Ő Felsége elé: kijelentvén, hogy a magyar nyelvnek természetes eredeti helyére való visszahelyezése dicső országlásának legfényesebb emlékét fogja képezni, — reményli, hogy Ő Felsége nem fogja megtagadni ebbeli kérelmét, hogy a nemzeti jólétet emelő új törvényszékek pecsétjein is magyar körirat legyen. Erdélynek Magyarországgal való egyesítését is külön felirattal kérelmezte. De fájdalom, sem ezen kérelmek, sem az országgyűlés által felterjesztetni határozott sérelmek nem orvosoltattak. Az alsó- és felső tábla közötti ellentét olyan nagy volt, hogy a legsürgősebb ügyek sem kerülhettek a Felség elé. A kölcsönös egyetértés és bizalom csak akkor jött vissza, mikor Ő Felsége a méltatlanul elfogott hazafiaknak amnestiát adott.

Most már a kormány is belátta, hogy az önkény útján tovább haladnia nem lehet, és az 1843/44-ki országgyűlésen már engedékenyebbnek mutatkozott. Csongrád vármegye ebben az ő álláspontjának diadalát látván, oly utasítást adott követeinek, mely teljesen megfelelt a szabadelvű ellenzék törekvéseinek. Még mindig voltak megoldatlan kérdések, melyeknek szerencsés eldöntésétől várta az ország felvirágozását. Ezért sürgette a két evangélikus felekezet sérelmeinek orvoslását; minden vallás szabad gyakorlatának megengedését, az unitárius vallásnak a többi vallásokkal egyenlő jogunak nyilvánítását, a „bevett vallás“-féle megkülönböztetésnek megszüntetését, az országos törvényekkel ellenkező pápai rendeletek közhirrre tételének megtagadását. Azért kívánta, hogy a jobbágyok örökös megváltását kimondó törvény a királyi haszonbérletekre is kiterjesszék.

Azonkívül kérte a robot munkának megváltását és az uradalmi jogot képező italmérésnek rendezését. Addig is, míg a nemességnek a vármegyei közköltségek viselésében való részvétele törvény által kimondatnék, az országgyűlési költségeket a

nemesség viselje. Az ország sérelmei orvosoltassanak, kérelmei pedig teljesíttessenek; az eddig bármi oknál fogva el nem intézett kérdések pedig megoldassanak, jelesen: a Szegeden tartott olasz foglyok ügye, a só ára, a köztisztviselők büntető hatósága, a népnevelés javítása, a papi birtokoknak czéljok szerinti kezelése, a sajtóra nézve az 1791: 15. t.-cz. életbeléptetése.

Különösen a magyar nyelvnek még virágzóbbá tétele érdekében oda kell törekedni, hogy a törvények csak magyarul szerkesztessenek, a magyar nyelv a magyar korona összes tartományai, minden alsó és felső hivatalba és iskolába behozásék; továbbá a keleti egyház szertartási könyvei közközlésen magyarul nyomassanak ki, — végül a műegyetem, a reál irányú iskolák, a magyar tudós társaság, kisdudóvadás, tébolydák, vakok intézetei és az új országház felépítése, mint a magyar nemzet erősödésének eszközei, első sorban sürgetendők.

Az anyagi érdekek szempontjából nagy súlyt helyezett Csongrád az adózás egyenlőségére, a postadíjak rendezésére, a cigányok kóborlásainak megszüntetésére, az idegen katonaságnak ki-, és a magyar katonák bevitelére; az ősiség eltörlésére, a telekkönyv és egy nemzeti bank felállítására.

Nagy haladást jelez az utasítások 16-ik pontja, mely azt kívánja, hogy a nem-nemes úgynevezett tisztos férfiak, honoratiorok, u. m.: orvosok, ügyvédek, földmérők, minden vallású lelkesek és főiskolai tanítók, vármegyei hatóság alá tartozóknak és tisztválasztásra feljogosítottainak tekintessenek; a birtoklási jog pedig minden magyarul tudó nemesre, továbbá bevándorlott és itt lakó megmagyarosodott idegenek második nemzedékére kiterjesztessék, s ugyanezek bármely legfőbb hivatalra is alkalmazhatók legyenek; hasonló joggal ruháztassanak fel a nagy gyáratokat felállított idegenek is.

Minthogy pedig — úgymond a 17-ik pont — nemcsak az igazság, hanem az ország felvirágzásának is első feltétele, hogy már az 1723: 90 t.-czikkben kifejezett elv szerint, kiki nemcsak az ország jótéteményeiben, hanem *terheiben is* részt vegyen, — az országgyűlési követek oda törekedjenek, *hogy minden birtokos és birtoktalan nemes, az országgyűlésen megállapítandó s megye által kivetendő adózásban, vagyona arányában részt ve-*

gyen, azonkívül a közköltségek fedezésére országos pénztár állíttassék s az abba befolyó jövedelmek állapíttassanak meg.

A belkereskedést megszorító egyedárúság minden neme, tehát a czéhek is töröltessenek el; a közlekedés könnyítése végett minden ingyen munka megszüntetésével az országos utak országos közköltségen, a mellékutak megyei költségen építtessenek.

Minthogy pedig méltán félthető, hogy a folyton emelkedő Triest Magyarország gyöngyét s egyetlen tengeri kikötőjét teljesen elnyomja, igyekezzenek oda hatni, hogy Fiume mielőbb Budával és Pesttel vasut által legyen összekötve; továbbá az Ausztria és Oroszország közt létrejött dunahajózási egyezség következtében a keleti kereskedés előmozdítására szolgáló dunai torkolat megőriztessék; úgy szintén a Debreczennek irányzott dunabalparti vasút ügyét pártolják s a 30-ad vámok leszállítását, valamint azoknak országgyűlésileg leendő megállapítását szorgalmazzák; végül az örökös tartományokból behozatni szokott gyári készítményekre oly védvámok állíttassanak fel, hogy a honi gyáripár fejlődhessék.

Alkotmányos nemzetnek legszebb joga birájának szabad választásában állván, az 1498:2., 1557:13. és 1567:2. t.-cz. akként módosíttassék, hogy a kir. kuria biráinak felét Ő Felsége, felét pedig az országgyűlés nevezze ki; továbbá pártoltassék azon indítvány is, hogy valamint az örökös főispánságok megszüntettessenek, úgy az egyházi személyekre világi hivatalok ne ruháztassanak, különben pedig a megyékben a szabad választás mindazon hivatalokra kiterjesztessék, melyek a megyei pénztárból fizetést húznak s így az 1613. évi 24. t.-cz. szerint szabadon választandó táblabirákból állandó polgári törvényszékek alakíttatván, ezek üléseit nyilvánosan tartanak.

Oda is hassanak a követek, hogy Felséges urunk az aldunai tartományokban mutatkozó orosz terjeszkedést nagyobb befolyás szerzésével ellensúlyozni igyekezzék, az orosz birodalomban levő s nem a keleti egyházhoz tartozó felekezetek vallásuk gyakorlásában nyugodtan maradhassanak s a Moldvában lakó magyarajkú lakosoknak Magyarország kincstári pusztáin leendő letelepítése iránt a szükséges lépések megtétessenek s

ideiglenesen önkéntes adakozás útján az enyészettől megmen-
tessenek.

A félegyházi, pusztaszeri, tömörkényi és szegedi határokkal körülvett Péteri pusztája, valamint a majsai és szegedi földek által elszigetelt és a vármegyébe beszögellő kömpöczyi pusztája Pest megyétől a közbiztonság fentartása czéljából elszakíttassék s e megyéhez csatoltassék. E czélból a megyei mérnök oly térkép készítésére és 200 példányban való kinyomatására utasítatják, mely térképen a két pusztának kért becsatolása föltüntetve legyen s a kinyomatott példányok egyes országos követek közt kiosztandók lesznek, hogy a vármegye e kívánsága kellő pártolásban részesíttessék.

Látni való e pontozatokból is, hogy Csongrád vármegye oly politikai eszmékkel foglalkozott, melyek a haladást lényegesen előmozdítani képesek lettek volna. A teherviselést a nemesekre is kiterjeszteni kívánja, ami ellen még nem régen határozottan és következetesen protestált. A kor szelleme ragadta lépésről-lépésre előre, küzdve a régi előítéletekkel és a haladást gátló kiváltságokkal. A meddőnek bizonyult tiltakozások és követelések helyett a tettek mezejére lépén, korszerű intézkedéseket tett. Klauzál Gábor ezen eszméknek legékesebben szóló tolmácsa volt az ország házában.

Ereje különösen abban állott, hogy a napirenden levő kérdéseket alaposan tanulmányozta; elemző és következtető elméjével világosan kifejtette és rokonszenves modorával, bánatos hangjával népszerűekké és vonzóvá tette.

Klauzál szónoklata soha sem veszítette hatását, mert mindenki tudta, hogy amit mond, az igaz meggyőződése, mely teljes összhangban áll egész jellemével.

Deák Ferencznek nemcsak elvrokona, hanem személyes barátja is volt; s ezért élte fogytaig hű támogatója maradt. Bármilyen nehezek voltak a viszonyok, ő sohasem veszítette el hitét az általa védelmesztett ügy diadalában.

Mikor az 1844-ki országgyűlésről végjelentését a vármegyének betérjesztette, már jelezte, hogy közeledik az idő, mely az általa kimutatott ösvényen haladó nemzetek jólétét meg fogja hozni. Ő a jólétnek legfőbb feltételéül már akkor a nemzeti

önálló felelős kormány kieszközlését tűzte ki; ennek elérhetésére pedig a népképviselői rendszernek és az általános közteher viselésének behozatalát jelölte ki! Erre kell, úgymond, a jövő országgyűlésnek törekednie; ezt kell a fennálló nehézségek elhárítása által létrehozni. De a törvényhatóságra és a társadalomra is nagy feladat vár; a municipális élet korában is meg kell tenni mindazt, ami a fennálló törvények keretén belül megtehető; az *egyesületi* élet terén pedig főként a köznevelés és ipar kifejlődését kell sürgetni.

A vármegye rendei nagy lelkesedéssel fogadták követjüknek úgy a multa vonatkozó jelentését, mint a jövőre nézve tett programmszerű kijelentéseit. Ez a lelkesedés okozta, hogy Szegő József táblabíró a közös teherviselést hazafias kötelességnek mondotta, és mivel ez idáig az országgyűlésen nem mehetett keresztül, Bezerédy István példáját követvén, ő magát a Fabián-sebestyéni zálogos nemesi birtoka után aránylagos adófizetésre kötelezésre, mit az 1845-ki márcziusi vármegyei gyűlés köszönettel fogadott. A jó példa csakhamar több követőre talált. A következő gyűlésen már több nemes jelentkezett önkénytes adófizetésre, úgy hogy Csongrádban a közös teherviselés már az e tárgyban hozott törvény meghozatala előtt tényleg életbe lett léptetve. Az önálló felelős magyar kormányt meghozta az 1848-ki törvényhozás, s ezzel egy oly korszak következett, melynek a monografia lapjain külön fejezetet kell szánunk. Előbb azonban ismerkedjünk meg a vármegye közigazgatásának vezetőivel is.

IV.

Vármegyei élet. — Főispáni helytartók, fényes beiktatások, táblabírák kinevezése, restaurációk. — Gr. Keglevics Gábor, 1925—27. — B. Orczy Lőrincz, 1827—30.

Az előbbeni fejezetekben láttuk, mily óriási változáson ment keresztül e vármegye politikai magatartása. A csendes és loyális vármegyéből lassanként ellenzéki vármegye lett, melynek követei élénk részt vesznek az alkotmányos jogok kivívásában és a sérelmek orvoslásának követelésében.

Azokkal az országos küzdelmekkel párhuzamosan fejlődött a vármegye belső élete is. A nemesség különösen akkor, mikor az országgyűlések szüneteltek, vagy mikor a főispáni helytartók változtak, élénk részt vett a vármegyei gyűlésekben és lelkiismeretesen ellenőrizte a közigazgatást. A vármegyei municipalis intézményt az alkotmányos élet főbiztosítéka gyanánt tekintették, melyhez a bécsi kormány még akkor sem mert nyúlni, mikor az ország törvényeit lábbal taposta. Az úgynevezett táblabírák és köznemesek érezték hatalmukat; ők készítették az utasításokat az országos követek számára és ők választották az összes vármegyei tisztviselőket.

A főispánok tekintélye és befolyása ezen időszak alatt egészben véve csökkent, mivel a pazarlásairól és áldozatkészségről híres dúsgazdag herceg Grassalkovics Antal főispán, a ki 1808-ban lett a vármegye élére állítva, többnyire a külföldön tartózkodott, még 1825 után sem mondott le végképpen állásáról és így 1848-ig csupa főispáni *helyettesek* kormányozták a vármegyét. Igaz, hogy ezek között is volt néhány hatalmas és tekintélyes férfiú; de bizony voltak olyanok is, akiknek működése

a vármegye ellenszenvével találkozott. Nagy baj volt már az a körülmény is, hogy igen gyakran változtak, hogy 1825-től 1848-ig nem kevesebb mint hét főispáni helyettese volt Csongrád vármegyének, kik között leghosszabb ideig szolgáló is csak hét évig volt a vármegye élén, a többiek csak két-három évig maradtak.

Ezeknek sorát buzini gr. Keglevics Gábor cs. kir. kamarás nyitja meg, a ki 1825. ápril 7-én foglalta el székét, mint Grassalkovics herczeg helyettese.

Családja ugyan Horvátországból származott, de a közpályán szerepelt elődei többnyire kiválóan jó hazafiak voltak. Ő maga korán lépett a közpályára. Már 1806-ban, huszonkét éves korában a magyar helytartótanácsnál találjuk, hol három év múlva tartományi biztosság elnökévé lön.

Innét nevezték ki Csongrád főispáni helytartójává, hol nagy örömmel fogadták kineveztetését. Mikor 1825. évi június hó 13-án először jelent meg vármegyéjében, a rendek fényes fogadtatást rendeztek tiszteletére. Küldöttségek mentek ki eléje Kecs-kémétre, Ujfalura és Csongrádra. Szegváron, mivel az alispán Adamovics Mátyás és ennek helyettese betegség miatt meg nem jelenhettek, Kárász Benjámín főszolgabíró fogadta. Ez nyitotta meg a beiktató közgyűlést is.

Gr. Keglevics székfoglalójában különös súlyt fektet a királyi kegyelemre, saját jobbagyi hűségére és hálájára. Egész beszédje csupa hálálkodás a fényes fogadtatásért és az abban nyilvánuló bizodalomért. Igéri, hogy minden tehetségét arra fogja fordítani, hogy „cselekedeteiből, szavaiból ki-ki nyilván láthassa, mely igaz és semmi mellékes tekintetet vagy színlést nem ismerő tiszta lélekkel s egyenes magyar szívvel kíván ő fejedelmének és hazájának szolgálni.“ Inti a tisztviselőket, hogy híven teljesítsék kötelességeiket és legyenek hozzá bizodalommal. Az előírt eskü letétele és székében háromszori felemelése után a vármegyebeli rendek nevében hízeltő szavakkal Babarczy Imre kir. tanácsos üdvözölte őt, kinek elődei közül horvátországi bánok, koronaőrök, püspökök és főispánok kerültek ki. „Magyarország gyászba borúlt geniusza — úgymond — még most is bús könnyeit hullajtáná a mohos sírhalmokon, ha a jövő törté-

Burini Geof Tyglurich Jäher

netek örök könyvéből vigasztalásra derült homlokkal nem olvashatta volna, hogy nemesak neveiknek és érdemeiknek emléke él, hanem személyeik is élnek, hozzájuk hasonló maradékaikban stb. ¹⁾

Az üdvözlő beszédek elhangzása után az új főispán úgy a szomszéd vármegyéből, mint Csongrád vármegyéből egész se-reg táblabíróit nevezvén ki, ²⁾ átvette a vármegye kormányzását. Csakhamar tudomására esett, hogy már 19 év óta nem volt a vármegyében rendes tisztújítás. Hogy ezt a mulasztást kipótolhassa, azonnal intézkedett a választás iránt. A tisztújításnál követendő eljárás meghatározására egy küldöttséget választott, melynek javaslatához képest augusztus 17-én a tisztújítás megejtetett.

Minél régebben volt az utolsó tisztújítás, annál nagyobb érdeklődéssel várta mindenki a mostaninak végeredményét.

¹⁾ Az üdvözlő beszédek örök emlékül egész terjedelemben kinyomattak.

²⁾ A főispán Csongrád vármegye táblabíróivá a következőket nevezte ki:
Békés vármegyéből: gróf Bolza Józsefet, báró Rudnyánszky Sándor főjegyzőt, Csepesányi Tamás táblabíró, Lehoczky Lajos alszbíró, Stummer Imre alügyészt és Placsintár Gergely esküdtet;

Bács vármegyéből: Horváth Mihály főpénztárnokot, Rezni János, Fratricsevicz Pál és Nagy János táblabírákat, Radisits István alszbíró;

Pest vármegyéből: Érkeserői András István, Sütő István, Nagy János és Zsigrai József táblabírákat, Gál József alügyészt, Ladányi Sándort és Tenke Sándort;

Csanád vármegyéből: Földeáki Náray László táblabíró;

Torontál vármegyéből: Oexel Alajos táblabíró;

Szathmár vármegyéből: Nagy István táblabíró;

Csongrádvármegyéből: gróf Károlyi Istvánt, örgróf Pallavicini Eduardot, Kárász Benj. főszbírót, Nagy Ferencz főügyészt, Bene József, Müller Ignác és Bogró István szolgabírákat, ifj. Beniczky Miklós aljegyzőt, Kiss Dániel és Török Lajos alügyészeket, Horváth Lajos, Vidovich Mihály és Klauzál Gábor aljegyzőket, Kamocsay Sándor esküdtet, Neymeier Ferencz kamarai ügyvédet, Posta Ferenczet, a gróf Károlyi család ügyvédét és Kászonyi Károly alpénztárnokot.

a papi rendből: Szabó László dorozsmai és Szilber Lajos kisteleki plébánosokat;

Szeged város részéről: Szluha Ferencz aljegyzőt és Müller Ferencz alkapitányt.

Junius 14-én a főispáni helytartó a Mezőhegyesről visszautazó Ferdinánd trónörökös ő fensége elébe Derekegyházára utazván, e napon a közgyűlés nem folytatott.

Maga főispáni helytartó egy lelkes beszédben méltatta a szabad választás jelentőségét, és kijelölte a hivatalra legméltóbbnak tartott férfiakat. Összesen 702 nemes szavazott. Alispánnak 547 szavazattal Babarczy Imre kir. tanácsost választották meg, a ki már a múlt század végén megyei aljegyző, 1805-ben országgyűlési követ, 1807-ben főjegyző és követ, 1808- és 1811-ben alispán és követ volt; néha választva, néha kinevezve. Főjegyzőnek Bene Józsefet és aljegyzőnek Kaszap Mihályt a főispán nevezte ki. A szolgabírákat ismét a nemesség választotta és pedig nagy zajjal kísért közfelkiáltással; de a főispáni helytartó figyelmeztette a rendeket, hogy a közfelkiáltás útján való választás ellenkezik a felsőbb rendeletekkel, s ehhez képest a névszerinti szavazást rendelte el. Így lett aztán a tiszamelléki járás főszolgabírájául Kárász Benjamin, alszolgabíróul ifj. Beniczky Miklós; a tiszántúli járás főszolgabírájául Müller Ignác, alszolgabíróul pedig Horváth Lajos megválasztva.

Miután ezek letették a hivatali esküt, a főispán tiszteletbeli táblabírákul kinevezte Lánecz József békési főispánt, gróf Keglevics Lászlót, Miklóst, Sándort és Istvánt, végre gr. Sándor Mórt.

A tisztújítás további folyamán megválasztattak: vármegyei főpénztárnokul Litassy Bertalan, — alpénztárnokul Szomor József, — számvevőul Kaszap József, — főügyészszé Nagy Ferencz, — alügyészszé Kiss Dániel, — fizetési táblabírákúl: id. Beniczky Miklós és Klauzál Gábor, a ki tanulmányainak befejezése után Csongrád vármegyében kezdte meg nyilvános pályáját, a hol bátyja Imre, mint a gr. Károlyi birtokon működő jeles gazda, köztisztviselést vívott ki magának. — A többi tisztviselőkre nézve Kárász Pál es. k. kapitány azon kéressel járult a főispánhoz, hogy a régieket egyszerűen megerősíteni szíveskedjék. A főispán a kérésnek engedvén, első ügyelőnek Vályi Andrást, utibiztosnak Keresztes Uriel Lászlót, katonai ügyelő biztosnak Szathmáry Józsefet, csendbiztosoknak: Torjay Lőrinczet, Kamocsay Ferenczet, Halász Jánost és Temesváry Andrást nevezte ki, illetőleg megerősítette.

A tiszáninnyi esküdti állásra Borotvás Józsefet; tiszántúlinak Kamocsay Sándort, szeged-kerületinek pedig Temesváry

Antalt választották meg a rendek; végre a vásárhelyi kerületbe Kolumbán Ferencz nyerte el a szavazatok többségét.

Végül a főispán az alispán helyetteséül Kárász Benjámint nevezte ki. A jó eredmény öröme nagy áldomást ittak mindazok, a kik a kétnapi választás végét bevárták. Választott tisztviselők közé tartoztak, de állandó jelleggel: a vármegyei mérnök Schéner György, a ki egy ideig Csanád és Csongrád vármegyéknek közös mérnöke volt; továbbá a megyei főorvos Steinbacher Gottfried, kinek a pokolvar gyógyításáról szóló könyvét a főügyész németből magyarra fordította.

A tisztviselők évnegyedenként és félévenként jelentéseket tartoztak tenni az alispánnak, a ki felelős volt az egész vármegye rendjéért. Rendbe hozták a régi pénztárnok által elkövetett számadási és kezelési hibákat; a vétkes alpénztárnok vagyona végrehajtást rendeltek el és azt pontosan bejelentették a helytartótanácsnak. Intézkedtek a közbiztonság sikeresebb fentartása ügyében és szorosabb felügyelet céljából meghagyták a csendbiztosoknak, hogy jelentéseiket minden 15-ik napon mutassák be. Figyelmüket kiterjesztették a vármegye közgazdasági és szellemi ügyeire is; sőt a mint láttuk, az országos politikától sem idegenkedtek. A katonatartás folytonos terhet képezte a vármegye lakosságának, melynek könnyítésére sokszor kellett hiába folyamodni.

Az ügyeknek ily csendes menete között szinte meglepte a vármegyét, hogy az alig két év előtt beiktatott főispáni helytartó ezen állásától felmentetvén, 1827-ben Nógrád vármegye rendes főispánjává neveztetett ki. Az 1827. okt. 8-án Szegeden tartott vármegyei közgyűlés jegyzőkönyvileg fejezte ki iránta érzett tiszteletét és háláját; gr. Károlyi Istvánt, Lajost és Györgyöt, továbbá örgróf Pallavicini Edét s több más vármegyei nemest és képviselőt avégből küldött ki, hogy azt élőszóval is tolmácsolják a volt főispán előtt.¹⁾ Ugyanezen küldöttség bizatott meg

¹⁾ Két év mulva Keglevich Gábort már Bécsbe vitték a kancellariához előadónak; de már 1831-ben ismét Budára hozták a helytartótanács-hoz; rövid idő alatt koronaőr és valóságos belső tanácsos lett. Alig egy év mulva a m. kir. kamara alelnökévé, 1836-ban elnökévé, 1842-ben pedig fő-tárnokmesterévé neveztetett ki. Meghalt 1845. jun. 16-án.

azzal is, hogy az ujonnan kinevezett új főispánt, báró Orczy Lőrinczet a vármegyébe leendő megjelenésre meghívja és üdvözlje. Fogadtatására ősi szokás szerint nagy küldöttség választott meg. A beiktatás nov. 13-án Szegváron a szomszéd vár-

B. Orczy Lőrincz

megyéből is megjelent küldöttségek jelenlétében történt meg szokott szertartás mellett.

Az új főispán megjelenése és első beszédje igen jó benyomást tett a váró nemességre. Szónoki szépségekkel díszes székfoglalójában őszintén bevallja Orczy, hogy ő, „a ki eddig a ma-

gán életnek csendes és habtalan tavában evezett, nem is sejtette hogy a zűrzavaros és szirtekkel teljes országos és polgári folyamba kormány-igazgatásra előszóllíttassék ; de kötelességének ismeri a trónnak és a hazának szolgálni. Már a beszédmódja is elárulja, hogy nem közönséges gondolkodású férfiú. Mindenekelőtt nyílt és egyenes. Nem akar oktatni ott, a hol arra nincs szükség. Hogy a tagok fő nélkül, a fő tagok nélkül nem lehetnek, azt ugyancsak az tagadhatná, a ki a napnak fényét vagy jóltevő sugarát kétségbehozni merné. Ebből következik, hogy együtt kell dolgozni. Magyar őszinteséggel nyújtja kezét a magyar vármegye rendéinek. Én — úgymond — magyar vagyok, és mivel nemzetemről azt tartják, hogy egy kis büszkeség szokássá vált természeti tulajdona, ki merem mondani, hogy magyar vér buzog ereimben, a ki hízelkedni nem tud és a ki nyílt-szívűséget senkitől sem kér kölcsön ; de szintén hasonló magyarokhoz szólok, kik nem a válogatott szavaknak csábító bájára vagy tündérségére, hanem a tiszta hazafiságra és a belső érzelem álorczátlan kiömlédezésére ügyelnek, s azt bizodalmasan viszonzni nem átalják.

A törvény és becsület legyen a tisztikar vezére. Ezzel bátorságosan lehet belépni a közjó javára vezető, de másként sikamlós mesgyébe s nem lehet rettegni a rágalmozó irigységének fullánkös mirigyeitől . . .

Minden panasz előtt éjjel-nappal tárva lesz ajtaja ; ezt kívánja tisztársaitól is ; mert — úgymond — nincs nagyobb szomjúság az igazságénál. — Összefoglalván törekvéseinek czélját, azt mondá, hogy a tisztviselőkkel való közös munkálkodását oda kívánja fordítani, hogy „az irgalmas egy Istennek mindennapi tetteink által méltó teremtményei lenni igyekeztvén, a religió bennünk szelid oktatásainak buzgó tanítványit, — a Felség hív alattvalókat s törvényes rendelményeinek pontos végrehajtóit, az haza országgyűlésén igaz és valódi hazafiakat, békesség idején hasznos polgárokat, veszedelemben bátor és bajnok védőket ; a megye részre nem hajló s egyenes úton járó szorgalmas tisztviselőket, a jobbágyok kegyesen atyáskodó földesurakat, az árvák és özvegyek jólelkű gyámolókat, — a perlekedők istenfélő és törvény szerint ítélő igaz bírákat ; az ügyefogyottak szüksé-

ges pártfogókat; a tudatlanok szíves oktatókat; — a kételkedők nyiltszívű tanácsadókat, az ártatlanok igazságkiszolgáltatókat; a rossz erkölcsűek példás életű s bosszútól nem fenyegetőket; — az adózó nép lehetséges kiméllőjüket s boldogulásukra ügyelőket szemlélhessenek és tapasztalhassanak bennünk . . .“

A karok és rendek nevében Bene József főjegyző üdvözölte az új főispáni helytartót. Biztosítja a vármegyének a feletti örömről, hogy Ő Felsége ily jeles férfiút állított a megye élére. Előszámlálja az Orczyak érdemeit: Így Orczy István 1701-ben mint a Jászok és Kúnok kapitánya, a kir. táblának ítélő bírása oly jeles érdemekkel tündöklött, hogy Lipót király bárói czímmel ruházta fel, — így Lőrincz, a ki a hatéves porosz háborúban mint vezér magának borostyán koszorút szerezvén, nemcsak Abaujvármegye főispáni székére emeltetett, de mint tudós és katona, tollal és fegyverrel dicső nevet szerzett magának; így László, ki a magyar kir. udvari kamaránál viselt terhes hivatalai által annyi szolgálatokat tett, hogy valóságos belső titkos tanácsossá, a m. kir. udvari kamara másodelnöke és szintén Abauj vármegye főispánjává neveztetett ki, így József, a ki előbb Békésvármegye főispáni helytartója, majd Abauj vármegye főispánja lett. A most beiktatott Lőrincz érdeméül felemlítette azt, hogy a francia háborúk idejében, jelesül 1805- és 1809-ben fegyvert fogott hazája védelmére, hogy 1811- és 1825-ben hevesi országgyűlési követként működött. Ezért a vármegye méltán reméli, hogy benne jeles vezért nyert.¹⁾

És valóban a vármegye rendei Orczyban nem is csalódtak: ő — bár szintén csak két évig és néhány hónapig állott a vármegye élén — mindvégig buzgó, egyenes szívű és katonai pontosságú férfiúnak bizonyult, a ki másoktól is megkövetelte az őszinteséget. Mint elődje, ő is a táblabírák kinevezésével²⁾

¹⁾ Az ünnepi beszédek nyomtatásban is kiadattak.

²⁾ Kinevezte a következőket: Gr. Nádasdy Ferencz váci püspököt, gr. Eszterházy Vincze ezredest; azután:

Heves vármegyéből: báró Orczy László kapitányt, gróf Almásy Lajos kamarást, gróf Almásy Györgyöt, Gosztonyi Pál első alispánt, Betsky József kanonokot, Snerniczky József gyöngyösi gymn. igazgatót, Földváry Ferencz másod-alispánt, Kanyó György táblabíró, Farkas Pál és Retsky

kezdte meg működését. Már korábban Vásárhely és Szentés részéről a kormányhoz terjesztett folyamodások következtében királyi biztosnak küldetvén ki, az e tárgyra vonatkozó iratok átvizsgálására és összeegyeztetésére egy bizottság kiküldetését kérte, mely az alispán elnöklete alatt meg is alakult.

A gr. Keglevics korábban megejtett tisztújítás óta három év letelvéen, egy hozzáintézett névtelen levél által lett felhíva Orczy, hogy tisztújító közgyűlést hívjon össze. Ezt ő 1829. júl. 6-án meg is tette; de egyuttal a közgyűlés előtt megütközését fejezte ki a felett, hogy a kérvény névtelen írója a megyebeli nemesség nevében szóla, holott a nemesség ezzel nem bízta meg. Reméli, hogy jövőre ilyen névtelen levelek szerepelni nem fognak; ő mindenesetre mellőzni fogja azokat. A tisztújításhoz mindenek

László főszbirákat, Borbély Sámuel és Kaszap János alszbirákat, Kanyó Gábor jegyzőt;

Pest vármegyéből: b. Orczy Györgyöt, gróf Teleky Ádám nádorispányi ezredb. kapitányt, Fekete Antal török-szt.-miklósi esperes-plébánost, ifjú Bene Ferencz orvost;

Békés vármegyéből: gr. Almásy Alajos kamarást, Ágoston András szt.-andrásai plébánost, Nagy Márton és Botzko Dán. táblabirákat;

Bács vármegyéből: Szuszits István táblabirót, Rudits Dán. főszbirót, Rudits József jegyzőt, Latinovich Károly jegyzőt;

Arad vármegyéből: Biró Albert alispánt, Atzél Antal táblabirót, Faskó József főügyészt, Török Antal és Somogyi István főszbirákat, Török Gábor táblabirót;

Csanád vármegyéből: Hollósy József és Görgei Sámuel táblabirákat;

Torontál vármegyéből: gróf Szapáry Józsefet és Miklóst;

Jász- és Kun kerületekből: Latzka János kapitányt, Szabó József táblabirót és Küry András ügyészt;

ezeneken kívül: gróf Haller Ferencz kapitányt, báró Orczy Lajost és Istvánt s Vály András tiszteletbeli alszbirót s első ügyelőt — kik szokott módon a táblabirói esküt letették, a kir. rendeletet s törvényezikketeket jobbjágyi tisztelettel és hálával fogadván, a fels. királyné koronáztatása alkalmából ajánlott honorariumból, valamint a nemesi testőrség gyarapítására tett ajánlatból e megyére eső hozzájárulás egyénenként leendő ki-rovására alispán elnöklete alatt küldöttség rendeltetik ki, mely e munkálatnál az 1811/2. évi orsz. segedelem felosztását tartozik zsinórmértékül tartani.

előtt szükséges lévén a szavazatjoggal bíró nemesek összeírása, ezzel a járási szolgabírák megbízattak.¹⁾

Ez alkalommal az alispán egy a mai korban alig érthető, de akkor igen természetesnek talált indítványt tett, mely abból indult ki, hogy a vármegyei tisztviselőknek a birtokos nemesi osztályból kell választatniok. Minthogy pedig az eddigi tisztviselők nem csak hogy birtokkal nem rendelkeznek, hanem még a fizetésök is csekély: tehát, hogy e tekintetben a hazai törvényeknek is elég tétessék, czélszerűnek tartja Ő Felségéhez az iránt folyamodni, hogy a vármegye tisztviselőit birtokkal ellátni kegyeskedjék. Természetes, hogy ilyen népszerű indítvány ellen senki sem szólhatott, és így a vármegye a főispán hozzájárulásával, egyhangulag el is fogadta. A felirat szerkesztésére az alispán elnöklete alatt küldöttség választatott, mely azonban hiába dolgozott, mert a felterjesztésre csak azon válasz érkezett, hogy a tisztviselőknek szabadságában áll a Bánátban és Aradmegyében időről időre kiadandó királyi adományok elnyeréseért folyamodni. Az udvari kamara tényleg utasítva lett, hogy ajánlások alkalmával a vármegyei érdemes tisztviselőkre illő figyelemmel legyen. A vármegye később 1831-ben újra felírt és a Vásárhelyhez közel fekvő csanádmegyei Földvári-pusztát kérte tisztviselői részére.²⁾ De válaszul csak azt nyerte, hogy e pusztá még nem tűzetett ki adományozásra; de ha kitűzetik, akkor ismét folyamodhatnak!

Ugyancsak az 1829-ki tisztujítás megejtése előtt rendezni óhajtották a rendek a tisztviselők lakásügyét is. Ugyanis eddig a vármegyei tisztviselőknek állandó rendes lakásuk nem volt,

¹⁾ A szavazati joggal bíró nemesek száma ekként oszlott el a vármegye községeiben:

a) *a szegedi kerületben*: Algyőn 3, Horgoson 8, Szegeden 126, Tápén 4, Dóczon 1;

b) *a szentesi kerületben*: Derekegyházán 8, a Fábián Sebestyén nevű pusztán levő birtokosok 56, Teésen 22, Szentesen 99, Szegváron 17, Mindszenten 4, Ányáson 2;

c) *a csongrádi kerületben*: Csongrádon 53, Kisteleken 7, Pusztá-Szeren 1, Csanyon és Siróhegyen 16, a böldi rév után a m. kir. udv. kamara 1;

d) *a vásárhelyi kerületben*: Vásárhelyen 318. — Összesen 747 szavazat.

²⁾ L. májusi gyűl. jkv.

mely körülmény a közszolgálatnál járó kötelességek pontos teljesítését nagyon hátráltatta. Ezt az állapotot tovább fentartani nem lehetett, azért egy küldöttség bízott meg, hogy lehető legrövidebb idő alatt tegyen jelentést, mely tisztviselőknek hol és milyen költséggel kellene vármegyei házat építeni?

Bármily fontos érdekek fűződtek a két bizottság munkálatainak eredményéhez, be kellett látni, hogy a célba vett intézkedések megvalósításához több idő szükséges. Addig is égető kérdéssé vált a tisztujításoknál lábra kapott visszaéléseknek megszüntetése. Országszerte és így Csongrádban is elterjedt a választó nemesség vesztegetése, az etetés- és itatás melletti korteskedés, a jelöltek körülhordozása, az ezzel járó összeütközés és verekedés. A kormány és a vármegye higgadtabb elemei hiába küzdöttek ezen rossz szokás ellen. Most a főispán próbálta meg a visszaélések megszüntetését az által, hogy betiltotta az etetést és itatást, intézkedett a rendzavarók megbüntetéséről és a választási rend fentartásáról.

A tisztujító gyűlést okt. 5-kén egy szép beszéddel nyitotta meg, mely korjellemző becsénél fogva érdemes arra, hogy e helyen közölve legyen.

„A törvény — úgymond — és törvény erejével bíró számosabb századévi ősi szokásaink között, mint egy tündöklő csillag ragyog a magyar nemesi szabadság gyakorlásának egyetemében azon a más nemzeteknél nem található s azért általok méltán irigylett jus, mely mellett a magyar nemes ember időről időre maga ügyében magának bírót s a közrendményeinek végrehajtására szükséges tisztviselőket tulajdon földje s polgártársai közül választhat.

A midőn elődeink ezen szabadságot nemesi tetteik által megérdemelvén, nyerték és szerzették, kétségen kívül azt vetették alapúl, hogy az mindig valódi nemes módon gyakoroltassék és hogy távol lévén attól örökké minden mellékes tekintet, csupán a közjónak előmozdítását tárgyaló tiszta szándéktól, a fejedelemhez és házához vonzó igazi s buzgó hajlandóságtól vezéreltessék. Valójában csak így örökösihetjük ezen szép jusunkban a jövő korbélieket, a midőn ellenben ennek meg nem tartása könnyen veszélybe hozhatná azt.

Hogy őseink érzésétől távozni nincs szándéka ezen tekintetes nemes vármegye nemességének, meg vagyok győződve; — hogy is lehetne mást feltenni, a hol, ha valahol magyar hazánkban, bizonyára tiszta magyar vér buzog a nemesi erekben, mely eddig még nincs elkorcsosítva, és a magyarhoz nem illő furfangságtól, vagy az ujításoknak mirigyétől sincs még megszeplősítve.

Egyébiránt ezen jussal való élés köztem és a tekintetes statusok és rendek között el van osztva; valamint, hogy kölcsönös egymás iránt viseltető kötelességünk is. Adom nemesi parolámat, hogy semmiféle erőltetést elkövetni nem fogok és a tekintetes statusoknak jussait egészen tisztába fentartani eltökéllett szándékom; de viszont, hogy az enyimek is épségben hagyattassanak, bizodalmasan elvárom.

Nékem, kit tisztelve szeretünk, és szeretve tisztelünk, jó királyunk, e tekintetes nemes vármegye főispáni helytartóságával szerencsétetni méltóztatott, díszes jussom és kötelességem az, hogy az nékem a tekintetes statusok által ajánlott, magokat jelentők, eddig a tekintetes nemes vármegye szolgálatjában levők, vagy meggyőződéseim által az előadandó hivatalokra alkalmasoknak vélt személyek közül többeket kijelelvén, — az szabad választásra előterjesztetnek, kivévén azokat, kiket a régi szokást eddig is az előlülői hivatal által ki-neveztetni engedett.

A tekintetes statusoknak jussa, az általam kijelölendők közül egyet szabadon kiválasztani, mondám *szabadon kiválasztani*, azért tehát szükséges, hogy távol legyen ekkor minden tekintet, atyafiság, komaság, gyűlölség, szeretet, barátság, vagy annál inkább még, — amit kimondani is irtódzom, — mellesleges úton és módon kicsikart részrehajlás; minthogy mindezek ugyanannyi akadályai a szabadság tiszta gyakoroltatásának. Válasszon kiki olyat, a kit belsőképen legalkalmasabbnak tart; úgy majd viseltethetik iránta bizodalommal, úgy teljesíti az is, a mit a törvény és a közjó kíván.

Teljes ugyan a reménységem, a mint már imént is mondani volt szerencsém, hogy tekintetes Csongrád vármegyének nemessége e részben nem szorul útmutatásra; azonban az is igaz

marad, hogy ha a minden kitelhető szorgalommal vetett, csinosan irtott, aratott, cséplett és jól kirostált piros és teljes tiszta búza közt olykor-olykor fekete konkoly és silány vadóc szemléltetik, — nem csoda, hogy mi közöttünk is, kik az emberiségnek gyarlóságából nehezen tudunk egészen kívánszorgani, lehetnek olyanok, kik nem úgy viselnék e szent helyen magukat, a mint azt a törvény, a szokás, én és a tekintetes statusok kívánnák. Ilyenek miatt tehát és a jó rendnek fentartása végett kénytelen vagyok addig is, míg a hivatalok annak rendje szerint ki nem pótoltnak, ügyésznek Dobosy Lajos urat, szolgabírónak Horváth Lajos urat, esküdtnak Vidovics Imre urat kinevezni és azon szomorú kötelességgel felruházni, hogy az ilyes magáról megfelejtkezőt azonnal a törvényeink által ily esetre rendelt fenyítő pörbe vonják.

A mi pedig munkálkodásunknak folyamatjait illeti, a nélkül, hogy ezzel a tekintetes statusoknak jussa csak egy percnyit is korlátok közé szoríttassék, még e következőket kívántam előterjeszteni és hogy megtartassanak, kéni:

1. Mindaddig, míg a candidatusoknak neveit ki nem mondom, felkiáltással ne háborgattassék a csendesség; csak úgy választhat kiki szabadon, ha megértheti, hogy kik közül választhat.

2. Semmi úgy meg nem rutítja ezen szép jusnak nemesi gyakorlását, mintha a candidatus urak felemeltetvén, mint egy szégyenkőre kiállíttatnak, huzattatnak, vonattatnak. Hogy ezen illetlenségtől mentek legyenek az illető urak, bizodalmasan kérem előre őket, hogy miként candidálásokat megértették, azonnal félrelépni ne terheltessenek, hogy ezzel is a tekintetes statusoknak szabad választását jelenlétök által ne akadályoztassák.

3. Ha a felkiáltásokból már megérthettem, kire hajlik a többség s bizonyos jel által csendességet kérek annak kimagyarázására, — reményelem, hogy megnyerem azt, hogy kis ideig csend legyen.

4. Én addig a hivatalba senkit meg nem erősítek, míg a tekintetes statusok a világos többségről nincsenek meggyőztetve; ha tehát azon eset fordulna elő, hogy világosan a többsé-

get újított próbák által se lehetne meghatározni, azon esetre ismét csendességet fogok kérni, és a tekintetes statusok a szomszéd szobába méltóztatnak majd voksolásra menni, melynek összeszedésére kinevezendem a deputatiót.

Ha ezek mind megtartatnak, úgy hamar és jól általesünk a mai napra szánt polgári munkálódásunkon, melyet hogy evvel is siettessek, végzem beszédemet, a tekintetes statusokat újra kérvén, hogy szem előtt tartani méltóztassanak azt, miként nemesek és nemesi szabadságokkal nemesi módon élni kívánnak.

E beszéd után Babarczy Imre alispán a K. és R. nevében a főispánnak köszönetet mondván s a tisztviselők nevében az addig viselt hivatalokról lemondván, hasonlóképen nagy beszédet mondott, mely a nemesség tetszésével találkozott. Ő is dicsőíti az „Árpádról reánk maradt“ szabadválasztást, mely mindenkor szent marad előttünk, „mert a magyar szabadság egyik ragyogó tulajdonának biztos kezesse.“ Lelkes szavakkal élteti a főispánt, kinek kezéből a tisztviselők igaz bírálatát várja; üdvözli a rendeket, kiknek kezébe van letéve a választás joga, — és végre üdvözli a sok ezreket, kik azért engedelmeskednek, hogy boldogok lehessenek és azért boldogok, mert engedelmeskednek.

Nem vártok-e, — úgymond — nem reméltek-e csalhatatlan reménységgel megnyugtató jövődőt, midőn az érdem kedves szülöttje tévé ki az érdemneveket és ezekből számotokra hív útmutatókat *azok választanak*, kik önszeretetből is a legérdemesebbekért buzganak. Az éltető nap első sugárjai dologra intenek benneteket; áldás fogja követni munkátokat, mert vannak, a kik lételekről gondoskodni nemes kötelességből tartoznak. Nincs személyetek, nincs vagyonotok veszedelemben, mert ébren vagyon a törvény; nem alszanak ennek felszenteltjei. . . .“

Végül tisztársaihoz fordul. . . . Igaz barátotok vagyok, — folytatja tovább — mert viszont szives barátságoknak tulajdoníthatom, hogy éltem ezen egyik szép órájában véletek együtt Istenemhez, fejedelmemhez, hazámhoz és a tekintetes statusok és rendekhez belső békével fordíthatom szemeimet; mintha nyu-

godt lélekkel azt kérdezném: megtettünk-e a közjóért, megtettünk-e egyes felebarátunk boldogságáért mindent, a mit csekély tehetségünk tenni megengedett? Háládatos tisztelőtök vagyok és maradok, mert ki ne tisztelje azokat háládatosság érzésével, kik bennünket arra segítettek, hogy másoknak is irántunk való háládatosságát megérdemelhettük? Le mondotok ti úgy, mint én, eddig viselt hivatalaitokról azon törvények lelkéhez képest, melyek a lemondást épen úgy követelik... Engemet hivatalos pályám kezdetétől, harminczöt esztendő után, megsulyosodott testgyengeségem mellett a törvény és candidatio igazával még ez uttál való élésre egyedül a háládatosság kedves kötelessége birhatott: közületek sokat, talán mindnyáját megújított megyei béli tisztségeket ismét folytatni, örömmel látom, mely hogy megtörténjék, néktek, vagyis inkább jeles minéműségeknek semmi közbe vetésre szüksége nincsen.

Végül átadja a főispánnak a vármegye pecsétjét, elérzékenyülten mondván: „tisztá kézzel nyujtom azt Méltóságodnak; itt vannak pénztáraink kulcsai, nem zárnak fel azok rendetlenséget; itt vagyon a leveles tárnak megnyitása is, ebbeli kincsünk megőrzésében hasonló figyelemmel munkálkodtunk. Távozzok helyemről.“

Ezután a tisztviselők székeikről fölkeltek és eltávoztak. Megkezdődvén a választás a főispán hármass kijelölése szerint, majdnem mind a régi tisztviselő lett megválasztva, minden zavar és kihágás nélkül. Csakis Szentesre és Vásárhelyre jöttek új esküdtek Fehér József és Vidovics Imre személyében, Kamocsay Sándor és Kolumbán helyett. Ez utóbbi alpénztárnok lett, az előbbi pedig korára való tekintetből nyugdíjaztatott. Kaszap József helyett számvevőnek Szómer József volt alpénztárnok lett megválasztva. Mérnök és orvosok a régiek maradtak.

A főispán ezek után a táblabírákat nevezte ki.¹⁾

¹⁾ A következőket: Török Antal esanádi püspököt, Joannovich Nesztor aradi gör. püspököt, gróf Teleki József esanádi főispánt, báró Vétsey Miklós, szathmármegyei adminisztrátort, gróf Festetich Vincze cs. k. kamarást, báró Prényi Zsigmond Beregmegyei volt főispánt; Bartal György ítélőmestert, Lábosy János esperest, Meritzay Pál esperest, Susich József bácsmegyei alispánt, Plathy Mihály barsmegyei alispánt, Pázmándy Dénes

Ezzel a tisztujítás véget ért, elfogadtatván az alispánnak azon indítványa, hogy tekintettel a hivatalos teendők folytonos szaporodására s azon körülményre, hogy Csongrád vármegyénél nem nagyobb vármegyékben is a *második alispáni állás van* szervezve, mi által az első alispán akadályoztatása esetén az alispáni teendők elintézése biztosítva van, kéressék fel a helytartótanács ismételve, hogy a második alispáni állást engedélyezni sziveskedjék.

A tiszt lakásokra vonatkozólag e gyűlésen csak azt határozták, hogy Szentesen, Csongrádon és Vásárhelyen a szolgabírák és mezei biztosok számára; Kisteleken egy esküdt számára kell építeni lakást; a kellő tervek elkészítésére utasított a vármegyei főmérnök. Ugyanezt utasították a rendek arra is, hogy a Horgoson építendő s ezer forintba kerülő csendbiztosi ház tervét is elkészítse, hogy a felső helyen a szükséges építési engedély kieszközölhető legyen. A vármegyei háznál ezen évben kápolnát építettek s az abban tartandó istenitisztelet teljesítésére külön megyei káplánt fogadtak fel.

komárommegyei alispánt, Somsich Pongrácz somogymegyei alispánt, Deák Antal zalamegyei alispánt, Csató Dániel tolnamegyei alispánt, Dubravitzky Simon pestmegyei alispánt, Ragáli Tamás borsodmegyei orsz. követet, Szerentsy István helyt. tan. titkárt, Kapuváry János tolnamegyei főszolgabíró, Földváry Gábor pestmegyei főszolgabíró, Bezerédy István tolnamegyei főjegyzőt, Vásárhelyi János csanádmegyei főjegyzőt, Dániel János csanádmegyei főszolgabíró, Nyéky Antal csanádmegyei alügyészt, Szilvász László csanádi levéltárnokot, Simay Kajetán békésmegyei alszolgabíró, Kállay Ignác békésmegyei aljegyzőt, Bernolák József kamarai számvevőt, Kovács József kamarai ügyészt, Illésy János kun kerületi kapitányt, Sánta Antal pestmegyei biztost, Leeb Mátyás szentesi plebánost, Bazala Pál alpári plebánost, Holló István tápéi plebánost, Heil Ferencz horgosi plebánost, Komáromy Károly gyevi plebánost, Pichler György szőregi plebánost, Szerelem Ferencz főőrmezt, Bubna Rudolf kapitányt, Markovich Ferencz kapitányt, Gyuritskay Lászlót, Kornis Pált, Kornis Károlyt, Kornis György bárdányi plebánost, Tallián Gergelyt, Dudinszky Józsefet, Póts Ágostont, Szomor József számvevőt, Kolumbán Ferencz alpénztárnokot, Szabó László mindszei urad. ügyészt, Babotsay Pál, gr. Károlyi Lajos inspektorát, Oltsavszky György, gr. Károlyi György inspektorát, Vörös Mátyást, Dobosy Mihály szentesi predikátort, id. Vedres Istvánt, ifj. Vedres Istvánt. Helyettes alispánnak Horgosi Kárász Benjamin nevezetett ki.

A községi administráció köréből figyelemre méltó, hogy a községek számadásait az illető uradalom tisztjei kezelték, azok küldték fel a vármegyéhez felülvizsgálat végett. A parasztbírói és esküdti állásokra is csak azokat lehetett megválasztani, akik ellen a földesurnak nem volt kifogása. A községi jegyzők választása körül rendszeren nagyobb zaj történt, kivált olyankor, ha egy helyre ketten vagy hárman pályáztak. Az uradalmak azonban itt is gondoskodtak arról, hogy a jegyzők a nép önkényének kitéve ne legyenek. Például 1825-ben Szegváron némely elégtelen lakosok szövetkezve a községi esküdtekkal, titkos összejöveteleket tartottak oly czélból, hogy Pillich János jegyzőjüktől megszabadulhassanak s helyébe egy rékási embert ültet-hessenek. Az ügy a vármegyei közgyűlés elé kerülván, az illető főszolgabíró utasított, hogy az ez ellen tett panaszt az uradallommal közölvén, a jelenlegi jegyző ok nélküli elmozdítása ellen tegye meg a szükséges intézkedéseket, mert nem lehet megengedni, hogy a jegyzők a nép önkényétől függjenek.

Minthogy ily esetek gyakran ismétlődtek, a vármegye a községi jegyzők választására és elmozdítására vonatkozólag szabályzatot készített, mely megerősítés végett a helytartónácshoz terjesztetett fel. A községek még mindig az uradalmi gyámság alatt állottak, mely állapot csak az örökváltság bekövetkezésével szűnt meg egészen.

V.

Gr. Károlyi Lajos főispáni helytartó 1830—37. fényes beiktatása és hatása. — A kolera 1831. — Tisztujítás 1835. — Tajnay János, 1837—39. udvarpárti. — Gr. Károlyi György 1839—1841. Földváry Gábor 1842—45. — Bene József 1845—48-ig főisp. helytartók működése és elveik.

B. Orczy Lőrinczet a királyi kegy 1830-dik év tavaszán Arad vármegye élére állította, s ekként a nemrég ujonnan bebútorozott szegvári székház ismét árván maradt.

De nem sokáig maradt üresen; mert a vármegyének egyik leghatalmasabb nagybirtokosa, s az országnak egyik legképzettebb férfja gr. *Károlyi Lajos* foglalta azt el, akinek környezetében augusztus elején az egész vármegye népe és a szomszéd vármegyék színejava megjelent Szegváron, hogy őt, mint Osongrád vármegye főispáni helytartóját, üdvözölhesse.

Fogadtatása minden eddigi fényt és pompát elhomályosított. A vármegye büszke volt arra, hogy saját fiát fogadhatja főispánjául, és olyan ünnepélyt rendezett tiszteletére, mely ritkítja párját a vármegyei élet történetében. Nagy küldöttség ment elébe Pestre, és mivel a gróf ősi fészkeből Szathmár vármegyéből indult beiktatási ünnepélyére, tehát Szarvasra, Ecserre és a vekeri csárdához külön küldöttségek mentek eléje mezei birtokosok és pusztai katonák kíséretében.

Augusztus 3-án érkezett Szentestre, hol Szabó László esperes üdvözölte; innét bandérium kísérte Szegvárra, hol mossa durrogása, harangok zúgása és a nép éljenzése között vonult be. Babarczy Imre alispán fogadta hangzatos és felette dagályos és hízelgő beszéddel. Megemlékezett a Károlyiak jó-

tékonyságáról és biztosította a főispáni helytartót, „hogy áldás fogja kísérni minden lépéseit ott, ahol felejtethetlen Eleinek nagylelkűsége az utat lángoló szeretettel, és soha nem csökkenő tisztelettel oly sűrűen behintette.“ De bizonyára ő valódi érdemeit egyedül magától kívánja származtatni, — hódító nyájasságával, mély belátásával, jeles hazafiságával, leereszkedésével s általában minden a nagyot nagyra formáló tulajdonok példás követésével. Nemcsak Elei voltak tehát — mondá — Méltóságodnak nagyok és hatalmasok, hanem maga is Méltóságod a virtus derék homlokával belépett a valóságos nagyok tisztelt sorába, kikhez akármely nemzet, akármely időben majdnem elragadtatva közelít . . . Ezért tisztelték, tisztelik és fogják tisztelni a Rendek.

Ez üdvözlő szavakat Károlyi meghatva köszönte meg. Több és nyilvánabb jeleit tapasztalja a Rendek közörömének, mintsem hogy mélyen ne érezné, mily nagy szerencse, mily irigységre méltó sors legyen oly nemes közönségnek kormányzójává lenni, mely őt nemcsak előljárójának ismeri el, hanem mint régi sajátját és hontársát kebelébe fogadja. Úgy látja, hogy ez örömkialtások nagy várakozásokra mutatnak. Ha tehetsége lépést fog tartani akaratával, akkor a legszebb jövőt remélhetné; azonban érzi erőtlenségét, s megvallja, hogy azt csak a rendek bölcsessége valósíthatja meg. Reméli, hogy kellő támogatásban fog részesülni.

Másnap következett az ünnepélyes beiktatás. A közgyűlést Babarezy alispán nyitotta meg, a vitéz és bölcs Kaplonok ivadékanak dicsőítésével. Sajátságos módon, határtalan háladatos-ságot fejez ki a király iránt azért, „hogy őt rövid évek alatt . . . három főkormányzóval ajándékozta meg a vármegyét, kiknek mindenike oly nagyra született, hogy az egyikének elvesztéséből származott fájdalom keserűségét a másikával lett nyereség örömezzetével megédeshette!“

A közgyűlés termébe „öröm között“ belépett gróf nagy figyelem között kezdett szólni.

A honszerelem magasztos érzelmének hatalmát tolmácsolá, meglehetősen hosszú körmondatokkal. Elsőben is abbéli óhaját fejezte ki, vajha a mennyei gondviselés oly állapotba helyez-

hetné, melyben koronás fejedelméhez tartozó hivségét, a magyar hazához és alkotmányához való ragaszkodását cselekedettel, sőt ha kívántatnék, vagyonainak és személyének feláldozásával is megbizonyíthatná! Ezt az óhaját megvalósította Ő Felsége, midőn ezen vármegye kormányát reá bízta. Boldognak érezné

Gróf Károlyi Lajos

Gróf Károlyi Lajos sajátkezű névalírása.

magát, ha buzgó szándékával ereje versenyt haladhatna. Ha visszatekint hivatali elődeire, csüggedés fogja el; „úgy emelkedtek ezek — úgymond — érdemeiknek hatalmas szárnyain a magas égbe, mint a nap sugárival szembekelő sas sebes röp-

tében láthatárunkról eltűnik, s megnyerték a hazaszeretetnek hervadhatatlan koszorúját.“ Rózsabokrok virágoznak a tek. rendek emlékezetekben az ő nyomaikon, melyekbe lépni talán több erőlködésbe kerül, mintsem tőlem kitelhetik.“ Aggódik a jövőre nézve is, most lehetetlen a meredek hegynek tartózkodás nélkül indulnia, melyre erőlködni többeknek, felkapni csak némelyeknek engedtelett.“ Azomban ám legyen így! Az eltökélt szándéknak nincs akadálya. Annál bátrabban lép pályájára ő, kit ily „pompás készületekkel“ fogadtak. Örömmel összeköti szerencsáját e vármegye dicsőségével, hol nemzetsége ősről-ősré folyvást ápolgattatott. Bizalommal fordul a tisztikarhoz, melynek munkásságát tettei úgy árulják el, mint az oroszánt nyomai. Nem tartja szükségesnek őket buzdítani; csak arra kéri, hogy őszinték legyenek hozzája. Ujra meg újra hálálkozik a királynak, hogy kegyelmét reá háritotta, s ujra felajánlotta életét az uralkodó-ház épségeért, és a haza alkotmányáért való küzdelemben.

Ezen beszédre, a vármegye rendei nevében, Bene József főjegyző válaszolt, előszámlálván az új főispáni helyettes dicső hivatali elődeit, dicsérvén ősi nemességét, mely 1200-ig felvihető. Az ősi család történetét egész a jelenkorig levezetvén, rátér az ünnepelt főispáni helyettes érdemeinek festésére. „Ily ősoktól s nemzőktől származván le Méltóságod, mondá, nem lehet nem reméllenünk azt, hogy Méltóságod is, valamint azoknak is ritka erkölcei és érdemtettei követője, úgy szintén megyénk igazainak pártfogója és igazságos bírója, egyszersmind országunk egyik oszlopa leend.“

„Öregbedik reményünk, sőt meggyőződössé válik, ha megemlékezünk arra, hogy Méltóságod ifjúságának csak zsengéjében a törvényes tudományokat oly különös szorgalommal tanulta, hogy azok Tudorává és a pesti kir. egyetem törvényes kara tagjává fogadtatván, már akkor csálhatatlan jeleit adta a tudományokhoz vonzó természeti hajlandóságának; hogy nemes Pest vármegyénél, úgyszintén az udvari kanczellariánál a hazánkbeli közszövetkezésről, nemkülönben a törvényhatóságok alapos szerkesztésökről bővebb tapasztalatokat szerzett; azóta pedig, és azelőtt is ritka nyájasságával s barátságos leereszke-

désével, és jobbágyságai iránt viseltető atyáskodásával azoknak háladatosságukat tulajdonává tette, — úgy annyira, hogy Csongrád magának boldogságot és dicsőséget méltán ígérhet ily ritka nyájasságú, és minden részrehajlást úgyszólván kizáró ily óhajtott kormány alatt; és bizonyos lehet arról, hogy a törvény a maga szentségében, a nemes a maga igaziban, a tisztviselő a törvényes tehetőségében megtartódik; hogy az adózó nép valaminthet eddig, úgy ezentúl is minden sarczóló nyomástól megkíméltetik . . .“

Nem kevésbé érdekesek az ünnepély alkalmára íratott versek, melyek régi latin metrumok szerint dicsőítik az ünnepelt grófot. Magyar nyelven Orbán Lajos, a szegedi kegyes iskolák-házának előljárója, továbbá Sárói Szabó Albert, Hézső Sándor, Sárói Szabó Zsigmond és Tar János tanulók; latin nyelven pedig Kocsis Pál és Sávai Szabó Zsigmond tanulók ömlengtek, érdekesen és ügyesen. Két füzetben meg is jelentek.¹⁾ Pest vármegye külön átiratban szerencsét kíván Csongrád vármegyének új főispánjához, aki Pest vármegyében kezdte hivataloskodását; egyúttal sajnálatát fejezi ki, hogy fényes küldöttséggel nem képviseltethette magát, mivel ugyanazon nap tartja saját közgyűlését.

A páratlanul fényes örömmünnepély befejezésével a főispán szokott módon kinevezte a táblabírákat,²⁾ kiknek névsorában a község számos jelesét találjuk megtisztelve az akkor nagyra-becsült czímmel.

¹⁾ Nagymélt. Nagykarolyi Gr. Károlyi Lajos császári kir., kamarás Urnak, midőn 1830. esztendőben kisasszonyhavanak 4-ik napján tekéntetes nemes Csongrád vármegyei főispánság helytartói székébe iktatták tiszteletül ajánlatott. — és

Carmina Illustrissimo Domino Domino Ludovico a Comitibus Károly de N. Károly S. C. R. A. Majestatis Camerario, cum munus Officii supremi Comitum Administratoris in I. Comitatu Csongradiensi sollemniter auspicaretur, Mecenati suo optimo per alumnos gymnasii II. C. addict. H. M. Vásárhelyiensis oblata dic 4. augusti 1830.

²⁾ Kinevezte:

Pest vármegyéből: gróf Zichy Ödönt, gróf Waldstein Józsefet, Seres János kecskeméti plébánost s alesperest, Halász János táblabíró, Jankovics Vinczét, Helmecezy Mihályt, Halász Lászlót és Kiss István esküdöt.

Táblabírákban — amint e jegyzékből látni — és tiszteletbeli hivatalnokokban nem volt hiány; de hogy ezek nem sokat lendítettek a vármegye közügyeinek előmozdításában, az köz tudomású dolog volt. Ezt úgy látszik a vármegye urai is tudták, és azért hozták a legközelebbi szeptemberi gyűlésen azt a határozatot, hogy a fiatal tiszteletbeli tisztviselők, a kik a helyett, hogy gyakorlatszerzés végett a közügyekben részt vennének, még a küzgyűlésen sem jelennek meg, mondjanak le címzeikről, vagy legalább elmaradásuk okát közöljék az alispánnál. Ez két-

Arad vármegyéből: Hubert József plébánost, Salbek Jakab táblabíró, Vörös Zsigmond, ifj. Csernovits Pétert, Biró Albertet, Ormos Józsefet, Brünek Károlyt, Kiss Gergelyt, Dankó Jánost, Gábry Sándort, Egyed Imrét, Deseő Ádámot, Urbányi Andrást, Czárán Pétert, Budai Jonathánt, Fábíán Gábort, Kovács Józsefet, Náray Antalt, Szergel Jánost.

Békes vármegyéből: gróf Sztáray Albertet, gróf Eszterházy Mihályt, Lehotzky Antal táblabíró, Sztachó Jánost, Erdélyi József csabai plébánost, Kövér Antal táblabíró, Etsedy Gábort, Róth Ignácot, Novák Antal főjegyzőt, Beliczay József főpénztárnokot, Stummer János főszolgabíró, Tomka Pál szolgabíró, Németh Antal számvevőt, Paulovits Gábort, Novách Ferenczet, Omásza Zsigmondot.

Torontál vármegyéből: Marczibányi János táblabíró, báró Lipthay Frigyes, Oexel Károly szolgabíró, Szöllősy Lajos pénztárnokot, Csekonits János aljegyzőt, Oexel Jánost, Rózsa Demeter esküdtet.

Csanád vármegyéből: Nyéky László táblabíró, Náray Károlyt, Mátéfy Pált, Szeghő Istvánt, Erdélyi Lászlót, Janka Ferencz szolgabíró, Hervay István esküdtet, Lukáts János aljegyzőt, Kövér János alügyészt, Cseresnyés Istvánt, Lukáts Istvánt, Hofbauer Sándort.

Bács vármegyéből: Szathmáry Antal prépostplebánost, Vojnits Antal táblabíró, Antunovits Kálmánt, Horváth Pétert, Kovács József főszolgabíró.

Kunkereletről: Endre László palatinus ülnököt és Bánhidy Józsefet.

Végül Horgosi Kárász Istvánt és Pállya Ödönt tiszteletb. aljegyzökké, Müller Ferenczet tisztb. alügyészszé nevezte ki, kik mindannyian a hivatalos esküt letették.

Pótlólag *táblabírákká* még a következőket nevezte ki: örgróf Pallavicini Alfonz főhadnagyot, Klauzál Imrét, Erdélyi Károlyt, Bártfay Lászlót, Gáspáry Ferencz püspöki titkárt, Tiller Ferencz dorosmai plebánost, Schidlik Mihály cibakházi aless. plébánost, Földi Péter majsai plebánost, Tóth Ferencz vásárhelyi első prédikátort, Temesváry István aljegyzőt, Bene Károlyt, Szeghő József alügyészt, Cseresnyés Sándor Csanád várm. táblabíró, Kun János kecskeméti közbirtokost.

ségen kívül helyes intézkedés volt; de keveset használt, mert a következő évek eseményei másfelé vonták az ifjúság figyelmét.

A tiszteletbeli hivatalnokok továbbra is ép oly haszontalanul viselték a címeket, mint a táblabírák, kiknek száma hihetetlenül nagyra szaporodott. Mert a főispánok időközben is szívesen adományozták e címeket, tapasztalták, hogy az sok embernek jól esik.¹⁾ Minél több vármegyének táblabírája lehetett valaki, az annál nagyobb tekintélynek örvendett még akkor is, mikor voltaképen semmit sem tett a vármegyéért, melynek táblabírája volt. Ezért csúfolták későbbben a táblabírók vármegyét — és a táblabírói politikát. A főispáni beiktatás és a vármegyei tisztujtás legalkalmasabb időpontul szolgált a táblabírák kinevezésére. Természetes, hogy az ilyen gyűlések mindig népesek és zajosak voltak.

Voltaképen ezeken a gyűléseken nyilvánult a régi vármegyék egyik legjellemzőbb sajátsága. A régi főispánok többé-kevésbé szívélyes elbucszúztatása; az új főispánnak az ünnepélyes fogadtatása; dicsőítő beszédek elmondása és végül a költséges lakomák sohasem maradhattak el.

Ezeket a külsőségeket annyira kedvelték a vármegye rendei, hogy szinte örültek, ha főispáni vagy tisztviselői változás következett. A csongrádi alispán — amint láttuk — kiváló örömet fejezte ki a felett, hogy öt év alatt három új kormányzót kapott a vármegye!

Gr. Károlyi Lajos főispánsága alatt nagy országos események és csapások vonták magokra a közfigyelmet.

Legnevezetesebb volt e tekintetben az 1831-ki nagy *kolera*, vagy amint akkor nevezték, „az ázsiai epemirigy“ — vagy epe-kór — mely daczára annak, hogy a nagyobb községekben értelmes és buzgó orvosok voltak, sok embert ragadott el az élők sorából.

¹⁾ Gróf Károlyi időközben, 1832-ben és a következő években még a következőket nevezte ki tiszteletbeli táblabírákúl: Bódi Antal szegedi plebánost, Brüner Józsefet, Jákó Istvánt és Keresztes Uriel Lászlót, — továbbá Gosztönyi Sándort, *Vörösmarty Mihályt*, Szatmáry Józsefet, Kovács Istvánt, Temesváry Antalt, Sárközy Sándort és Kovács István kecskeméti főügyészt.

Az alispán 1831. január 8-án Szegeden tartott rendkívüli közgyűlésen azt jelentette, hogy Kisteleken és környékén, a hólyagos himlő járványszerűen lépett fel. Egy hónap alatt 50 egyén, többnyire gyermek, halt el. A himlőoltást elrendelték. Julius harmadikán már az a hír terjedt el, hogy Tisza-Ujlakon a keleti kolerához hasonló betegség ütött ki; hogy Bereg, Zemplén és Szabolcs vármegyékben már nagy rémület uralkodik. Csongrád vármegye ennek következtében a nádortól nyert utasítás szerint, a Tisza balpartján Szolnokig terjedő kordont húzott; a Tiszán való átjárónál tisztviselők felügyelete alatt öröket állított fel, hogy az útlevél nélküli utazókat át ne bocsássák. Azokat pedig, kik utlevéllel bírnak, bizonyos ideig vesztégzár alá helyezték.

Ilyen örök voltak: a böldi, mindszei, algyői és tápéi réveknél; a vekerai csárdánál, a fábiáni kórházi csárdánál, az ujjvárosi, a kutasi és sámsóni csárdánál. Ezenkívül örvendszabályul a szolgabírákat utasították, hogy a népet a házak tisztántartására, mindennapi szellőztetésére és füstölésére, valamint elormész beszerzésére buzdítsák. A szolgabírák azonkívül tartoztak állandóan székhelyükön tartózkodni és a levelek továbbítása végett minden községben elegendő számú lovas embert készen tartani. A felügyelet könnyebb gyakorolhatása céljából Algyőre, a böldi révhez és Horgosra katonaság küldetett ki.

Az egyöntetű eljárás biztosítása tekintetéből egy állandó egészségügyi bizottság állíttatott össze, mely intézkedéseiről esetről esetre jelentéseket tett a vármegyei hatóságnak. A bajtól való őrizzendőség céljából utasítás készült, melyből kétszáz példányt a néppel közvetlenül érintkező megyei tisztviselők, lelkipásztorok, tanítók, jegyzők és községi előljárók közt osztattak szét.

Ezen előkészületek megtétele után jött a hír, hogy a kolera már Heves vármegyében is kiütött. Tisza-Várkonyban már egyes halálesetek is előfordultak.

A Tiszán való átkelés és közlekedés elébb Csongrádra, majd Szegedre lett áthelyezve; és a vármegyének meghagyott, hogy mihelyt egy betegségi eset fog előfordulni, azt azonnal jelentse be a helytartótanácsnak. B. Oreczy Lőrincz, a

kolera tartamára Csongrád, Csanád és Arad vármegyékben kir. biztosnak neveztetett ki.

A legelső koleraeset július hó közepe táján Csongrádon fordult elő. Minthogy az volt a közvélemény, hogy a kolerát a beregi tutajosok hozták be, a helytartótanács betiltotta a hajózást. De bármilyen szigorú intézkedések voltak is, — a betegség ijesztő módon terjedt. Julius 23-áig Csongrádon 260, Mindszenten 24, Szegváron 9, Martélyon 6, Derekegyházán 7, Csányon 2, Tápén 11 ember halt meg kolerában.

Néhány nappal későbbben jelenté az alispán, hogy a kolera a legnépesebb városokban is fellépett, s főkép azért terjed, „mert a köznép részint megrögzött gondolkodása, részint babonás híresztelésektől elámitva, betegeit eltitkolja s a rendelt orvosságot bevenni vonakodik.“ A megyei tisztviselők és a felekezetek lelki pásztoraik felkértek, hogy a népet a hatósági rendeletek hasznáról meggyőzni igyekezzenek.

A nádor a megrémült vármegye kívánságára júliusban két orvost és két sebészorvost, augusztusban pedig egy orvost és két sebészt küldött le s egyuttal 3000 frtot is utalványozott a vesztegzár alatt tartott emberek eltartására.

Augusztus végén a koleraveszély megszűnt, úgy hogy a községek a zárlat alól felmentettek; de azért egyik helyről a másikra csak útlevéllal lehetett menni. A nép megnyugtató czéljából Szt. István napján alkalmi beszédeket tartottak a templomokban. Meg akarták győzni a tömeget a közigazgatási intézkedések helyességéről, s ehhez képest különösen attól óvták a népet, hogy a kolerabetegek látogatásától őrizzék. Nagyon megnyugtatólag hatott a kedélyekre az, hogy a halottak rendes temetését megengedték. Felszabadult a hajózás is. Az iskolák megnyitók, a kordonok megszűntek, szóval a közlekedés lassan-lassan szabaddá lett és az emberek nyugalma visszatért.

Hivatalos jelentés szerint Csongrád községeiben összesen 7003 beteg volt; ezek közül 2600 meghalt, 4332 felgyógyult, 67 pedig ápolás alatt maradt. A hatóság sokat köszönhetett Morvay János tiszababai plébánosnak, a ki sikerrel gyógyította a betegeket és hasznos utasításokat adott az egészségeseknek. Hálás volt a vármegye a nádor által küldött orvosok és a hely-

beli orvosok iránt is, a kik elismerésre méltó buzgalmat fejtettek ki a veszély napjaiban. Amazoknak 6 frt, a sebészeknek pedig 4 frt napidíjt fizetett, azon kívül napiköltség czímén a napidíj háromszorosát adta meg nekik. A megyebeli orvosok szintén külön napidíjban részesültek; az összes megyei tisztviselőknek pedig buzgó fáradozásaikért jegyzőkönyvi köszönet szavaztatott.¹⁾

Természetes, hogy a tisztviselők a veszély idején alig foglalkozhattak egyébben, mint a kolera elleni védekezéssel; s így a hivatalos egyéb jelentések csak későbbben érkezhettek be.

Az az egy jó következménye megvolt a kolerának, hogy a nép nagyobb tiszteletben kezdte tartani az orvosokat és hajlandónak mutatkozott kórházak építésére.²⁾

A gyógyszerterek is szépen szaporodtak.³⁾

Az országgyűlés fontos teendői miatt a rendes tisztújítás

¹⁾ Mikor a helytartótanács novemberben egyik rendeletében azt állította, hogy a járvány azért terjedt el gyorsan, mivel a felsőbb rendeletek nem kellő pontossággal hajtottak végre, — a vármegye ez ellen felírt; kijelentvén, hogy a tisztviselőknek, különösen pedig az alispánnak „a veszedelem elhárításában és enyhítésében önnön életük veszedelmeztetésével is nyilvánított buzgóságát nem képes kellőképen meghálálni. A tapasztalás kétségtelenné tette, hogy az ő intézkedéseiknek kellő fogantaja is volt; azért méltán fájlalják a Rende, hogy az érdemnek ilyen jutalmaztatását tapasztalni kénytelenítettnek. Ezen érzelmeiket a helytartótanácsnak is tudomására hozzák. L. a nov. gyűlés jkvét.

²⁾ A koleraveszedelem Csongrád vármegyének körülbelül 30.000 frt-jába került. Ezen költségekhez Szeged városa 500; özv. Pallavicini örögné 500, gr. Károlyi István 500, gr. Keglevics Gábor 657 frtot és 13 krt adott a kórházra, Kárász Miklós septemvir pedig 200 frttal járult.

A megyei kórházra 5448 frt folyt be; még pedig közadakozásból; mert a vármegye úgy volt meggyőződve, hogy a testi s lelki betegek befogadására szükséges kórház csak önkényes adakozásokból állítható fel. L. jkv.

³⁾ Szegeden, Vásárhelyen és Szentesen még az 1831-iki kolera előtt voltak gyógyszerterek. Sőt Stöckl János szentesi gyógyszerész 1826-ban Csongrádon is létesített egy fiók-gyógytárt.

Vásárhelyen 1839-ben már a második gyógyszertert állította fel Simoncider Antal, Szentesen pedig 1847-ben Farkas Zsigmond állította fel a második patikát.

csak 1835-ben volt megtartható. Az ezzel kapcsolatos beszédek a választási jog „dicstetésében bővelkedtek; a főispán megdicsérte a tisztkart, a tisztkar meghatóan búcsúzott el a vármegyétől; de csak azért, hogy egynehány óra múlva ismét elfoglalja székét. Nagy pártoskodások és ólmos botok segítségével támogatott választások Csongrádban nem igen voltak.¹⁾ Többnyire a régi tiszttviselőket erősítették meg. Ezuttal a közpályán már 42 év óta működött alispán búcsúzása emelkedett ki a szokott szertartások hangulatából. Babarezy véglegesen visszalépett a közpályáról. „Ugy állok itt — mondá — mint ama hív vándor, a ki élete hosszas lefolytával reá mért kötelességek minden útjait önkimélés nélkül ismételve bejárván... arra intetik: hogy a pihenést a természet nemcsak megengedi, de szükségképpen meg is kívánja. Elhintette ily jámbor vándor a közjóért gazdag ereklýjének még utolsó drágakövét is. Napja lemenetelének egyedül végső erőtlen sugarait szemlélheti már... de él belsejében az elmultaknak rugója; nem csügged boldogító meggyőződése az iránt, hogy a kik őtet gyors — gyakran kétséges — útjában elszántnak ismerték, hűsítő hanttal fedezik sírhalmát...”

Ezen érzékeny búcsú után a meghatott rendek egyhangulag Horgosi Kárász Benjámint választották meg alispánul, a ki szintén szónoklattal fejezte ki köszönetét az iránta nyilvánult bizalomért. A tisztújítást ő is „dicső emlékezetű Eldődeink szent hagyományának... a régi magyar aranyidőkből reánk szállott oly drága ereklýjének tartja, mely minden igaz magyar szóban a hazafiúi lángoló érzésnek örömszíkrait gyűjtja fel egész erejében.“ Ő is inté a rendeket, hogy a választásnál egyedül a közjó által vezéreltessék magokat; és csak olyanokra szavazzanak, a kik a hivatalra legalkalmasabbak. Ezt meg is tették a régiek

¹⁾ Mikor 1836-ban Ő Felségének egy rendelete arra hívta fel a rendeket, hogy a tisztújítások alkalmával előfordulni szokott kihágások és vérengzések megakadályozásáról gondoskodjanak: a közgyűlés kijelentette, hogy Csongrádban — a hol a tisztújítás mindig kellő rendben megy végbe — ily intézkedésekre nincs szükség. Egyuttal kéri Ő Felségét, hogy addig, míg a tisztújítás az országgyűlésen nem szabályoztatik, az eddigi eljárást fentartani kegyeskedjék. Várm. levélt. okt. jkv.

megegerősítése által ; a miért a tiszteletbeli táblabírák kinevezése ¹⁾ után a főispán meg is dícsérte őket. A másodalispáni állás szervezése ügyében már egyszer tett felterjesztést ismét megújították, egyelőre az alispán helyetteséül Müller Ignác főszolgabíróát nevezte ki a főispán.

A közigazgatási úton elintézészt nyert ügyek közt kiemelendők: Szentés városának 30,000 frtos kölcsönügye, melyben Boros Sámuel ottani jegyző nagy szerepet vitt. Az 1836. évi márczius 5-én Szegeden tartott rendkívüli gyűlésen jelentetett, hogy Szentés Reinex Károly nagypréposttól 1834-ben 4000 frtot, 1835-ben pedig 10,000 frtot vett fel kölcsön. Végre, hogy a vármegye hivatalos pecsétje 1836-ban magyar köriratot nyert.

Ugyanezen évben befejezészt nyert egy régi gyűlöletes ügy, mely Vásárhely és Szentés részéről még 1819-ben tett panasz következtében sokáig foglalkoztatta a rendeket, a mennyiben a vizsgálatra kiküldött Bittó Béla szerémi főispánnak, mint királyi biztosnak tisztába kellett hoznia, igaz-e, hogy a megyebeli tisztviselők ingyen hozattak húst, és a katonaság alá szedett lovak árát nem térítették meg?

Mint hogy semmit sem lehetett bebizonyítani, az ügy befejezettnek jelentetett ki.

Gr. Károlyi Alajos főispánsága alatt fejlődött ki lassan az a főúri párt, mely a fentebb már említett haladási párttól eltérő módon akart a haza baján segíteni. A vármegyei tisztviselők annyira a főispán hatása alá kerültek, hogy eltérő politikai meggyőződésűeknek nem mertek szabad kifejezészt adni. Maga a fő-

¹⁾ Kinevezettek a következők: Vizkelety Mihály kir. tanácsos, Döbrentey Gábor és Mátyus János tartom. biztosok, Markos Mihály, Marton János, Novákovich József, Sztankovich András őrnagy, Radisics Mózses őrnagy, gróf Ortenburg Herman, Kiss Károly, Korda János, Nyáry Ferencz szegedi plébános, Kiss Bálint szentesi prédikátor, Bánhidó Bertalan, Biró Imre, Návay Tamás, Sánta Sándor, Nyéky Albert, Simay Kajetán, Tomcsányi József, Hörmann József, Kreminger Antal szegedi esperes, Meggyessy János váci püspöki titkár, Gaigér József, Duchovichs Gábor, Brogyányi Jób, Faggyas Pál, Oexl József. Tarnay László, Koller Ferencz, Müller Mihály és Vályi Alajos plébánosok, Nagy Károly, Lengyel Pál, Aigner Imre, Szilber Antal, Bessenyei Gábor, Nagy Ferencz, Nagy Imre, Nagy János és Vöher György.

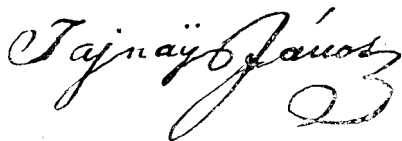
ispán ritkán jelent meg a vármegye területén, s valahányszor megjelent, a vármegye tiszttviselői oly alázatos tisztelettel járultak eléje, mint egy fejedelemhez. Minden szavára lestek, és akaratára ellen a viláért sem merészeltek volna cselekedni.

A szabadabban gondolkozó nemességnek azonban még Klauzál volt a vezére, őt választották meg követjüknek. De már észre lehetett venni, hogy azok, kik a főispántól függtek, a maradi hivatalos udvari párt felé hajoltak. Ezeknek, a kik azonban igen kevesen lehettek, igen nagy volt az öröme, mikor a hatalmas gr. Károlyi Lajos után ¹⁾ Tajnay János kir. tanácsos, volt barsi alispán személyében ugyanazon pártnak tagja s éppen azért kevésbé népszerű férfiú foglalta el a főispáni széket. Népszerűtlenségének oka nem egyéni képességhiányban, hanem azon politikai irányban rejlett, melyet mint alispán Barsban követett.

Tudjuk, hogy b. Wesselényi Miklósnak pörbe fogatása és Lovassy László s társainak katonaság által való elfogatása Csongrádban is élénk ellenzésre talált. Tajnay ezekben a kérdésekben Barsban a kormány mellett harczolt s éles ellentétbe jött Balogh János híres barsi követtel, akit szabadszólásaért a kormány szintén üldözőbe vett. Már az a tény, hogy ő a gyűlölt Pálffy Fidel főkanczellár védelmére kelt, elegendő ok volt arra, hogy az ellenzéki szellemű Csongrád rendei bizonyos tartózkodással viseltessenek iránta. Kineveztetését úgy tekintették, mint jutalmát a kormány érdekében kifejtett küzdelmeinek. Mégis, mikor köztük, mint kinevezett főispáni helytartó először jelent meg, illő tisztelettel fogadták.

Beiktatása távolról sem volt oly fényes és szívélyes, mint elődeié, — de a külsőségek mindenben meg voltak tartva és az új főispán kíséretében jött számos barsmegyei vendégeket szokott magyar vendégszeretettel vették körül. Mikor november 16-kán Szegváron megjelent, Kárász Benjámín alispán üdvözlő beszédében felhozta híres hivatali elődeit, kiket — úgymond — az egész haza szeretettel ölel keblére, kik nemcsak őseik nagy tettei hírével, hanem tulajdon erényeik fényével is tündöklöttek. Tajnay kijelenté, hogy jóllehet érzi, hogy „azon ragyogó fény, mely nagytekintetű elődeit környezé, reá korántsem sugárolhatik“, mégis tudja, hogy hűségben és hazaszeretben mindenkivel vetekedhetik.

Székfoglalójában a Felség iránti nagy hálálkodás után jó benyomást tett szerénysége, melynél fogva „csekély érdemeire“ való hivatkozás mellett a törvény és igazság tiszteletét hangoztatta, és a tisztikar barátságát kérte. Kétségen kívül csodálkozott Kaszap Mihály főjegyzőnek válaszában, melyben sajátságos irányú szónoklattal kérte: ne vegye rossz néven, hogy a rendek nagy elődjét, gr. Károlyit, nem tudják feledni. „Az elfutó perczek változatosságaival újulva haladó idő eljárása — úgymond — érzésünket hatalmasan ragadja meg; — s minket — a rég óhajtott öröm valahára teljesültének lágy karjain ringatottakat — egy több évi boldog időszak sebes eltűnte, — szelíd örömünk éledeleiben — gyengéd szendergésünkből szívünkig ható rázkódással riaszt fel — annyira, hogy pótolhatatlan veszteségünk fájdalma érzetében, annak szívünkben örökké élendő nagy tárgyára (gr. Károlyira) csak gondolva is, némi enyhülést, már a

Tajnay János sajátkezű névalírása.

viassasóhajítás üres örömében keresnünk is — boldogságunk legyen; — s engedjen-engedjen — kérjük — Nagyságod! ezen méltó búsongásunknak szabad folyamát, hogy kitisztulván szívünk a rajta eláradt keservektől — majdan — derengő örvenkezésnek — tárulhassék egyedül fel.“

Tajnay csak másfél évig volt Csongrád főispáni helytartója. Ezen idő alatt folyvást kellett éreznie, hogy az alföld nemcsak a természet külső alakjára, hanem népének, nemességének észjárására nézve is nagyon különbözik a felvidéktől.

Sohasem tudta magát itthon érezni s azért nagy jótéteménynek vette, mikor az őt kegyelő kormány itteni állásától felmentette és Árva vármegye főispánjává tette. Mint kormányzó jó viszonyban élt a vármegye tisztviselőivel és nemeseivel, akik szívesen elismerték „ügyességét, munkásságát, erélyességét,

áldozatkészségét, igazságosságát és nyájasságát,” melyet itt léte alatt tanúsított. A táblabíróknak egész seregét nevezte ki ő is; de akik époly keveset tettek, mint a régiebbek. ¹⁾

Gróf Károlyi György sürgetésére, 1838. nov. 21-kén tisztujítást tartott, mely arról nevezetes, hogy mivel a gyűlésre megjelentek sokasága a terembe nem fért el, a vármegyeház udvarán épített sátorban ment végbe.

Tisztviselőkül többnyire a régiek választattak meg: alispán lett Kárász Benjámin; főjegyző Kaszap Mihály, aljegyző Kárász

¹⁾ Tajnay Csongrád megye tiszteletbeli táblabírákká a következőket nevezte ki:

Bars megyéből: Jeszenszky Károly kir. kamarást, Jeszenszky Elek kir. kamarást, Kosztolányi József táblabíró, Majthényi Alajos főpénztárnokot, Simonyi Liber főpénztárnokot, Zorkóczy László táblabíró, Simonyi Elek számvevőt, Káldy Ferencz főhadnagyot, Simonyi Adeodat szolgabíró, Boronkay László aljegyzőt.

Torontál megyéből: Hertelendy Ignác főispáni helytartót, Gyertyánfy Dávid első-, Karácsonyi László másod-alispánt, Hertelendy Miksa táblabíró, Hegedüs Pál táblabíró, Czikatricis József táblabíró, Burkhard István al-esperest s náköfalvai plébánost, Sztankovics Sándor főbíró, Oexel Mór aljegyzőt, Duka Károly esküdtet, Karácsonyi Lukács táblabíró, Gyertyánfy János főpénztárnokot, Nagy János főjegyzőt, Karácsonyi Antal főjegyzőt, Oexel Mihály aljegyzőt, Kovács János rajáni plébánost.

Bács megyéből: Korsós József kalocsai kanonokot s madarasi plébánost, Antunovics József táblabíró, Knezy Antal szolgabíró, Tomcsányi András, Vojnits Barnabás, Botlik Márton szolgabíró, Vojnits Lajos százados, Vojnits Jakab főhadnagyot, Grosmid Gábor aljegyzőt, Volarits Lajos esküdtet, Pilaszanovits János, Eremitis János esküdtet, Rudits Mór táblabíró, Vojnits Ottó hadnagyot.

Csanád megyéből: Jerney János, Szegő János, Posonyi Ferencz táblabírákat.

Heves megyéből: Dapsy Rafael alispánt, Okolitsányi Gusztáv szolgabíró, Tűr Lajos esküdtet, Tahy Gáspár táblabíró, Novakovits József táblabíró, Csomortányi Károly esküdtet, Bogyó Mihály esküdtet.

Csongrád megyében s azon kívül: Vidovich Imre szolgabíró, Speretits Felix ügyvédet, Hainik Ferencz püspöki pénztárnokot, Ferentzy László Kecskemét-városi főbíró, Hajós József tanácsnokot, Mericzay János szecsődi plébánost, Szüts Antal kisteleki, Röth Antal mindszei, Rosenberszky József csépai plébánosokat, Rezik József kalocsai megyebeli papot, Gerzsán Márton moholi plébánost, Gruber József kegyesrendű főnököt, Piller István főhadnagyot, Vajda Sámuel vásárhelyi prédikátort; Kárász István megyei aljegyzőt tiszteletbeli főjegyzővé nevezte ki.

István. Az 1839-ki ápril 29-kén tartott gyűlésen Tajnay búcsúlevele olvastatván fel, azt a vármegye egyszerűen tudomásul vette.

Annál nagyobb és őszintébb örömkialtásban törtek ki a rendek, mikor megtudták, hogy Ő Felsége a vármegye élére gr. Károlyi Györgyöt, a vármegye nagy birtokosát és kitűnő fiát állította. Ennek működéséhez a legszebb remények fűződtek, mert köztudomású tény volt, hogy a nemes gróf, Lajos bátyjának udvari rokonszenvétől eltérőleg, a szabadelvű haladó párthoz tartozik. Teljes joggal várta mindenki, hogy a haladás útjára lépett, de ezen sokszor megzavart vármegye akadálytalanul fogja hazafias törekvéseit megvalósíthatni.

Károlyi György gróf tevékeny részt vett nemcsak a politikában, hanem az ország közmívelődési és társadalmi mozgalmakban is. Neve mindenütt ott ragyogott, a hol a magyar nemzeti érdekek előmozdításáról volt a szó. A magyar tudományos akadémiára negyvenezer frtot adott, — ezzel akarván jelezni, mily nagy súlyt helyez a tudományok és a magyar nyelv fejlesztésére.

Nem csoda, főispáni beiktatási ünnepélye is fényesebb, lelkesebb és őszintébb volt, mint az ő közvetlen elődjéé. Utja, melyen testvére Lajos gróf is kísérte, kezdve a vármegye határától, valóságos diadal volt. Ápril utolsó napján Derekegyházán a család ősi kastélyában fogadta a vármegye tisztelgő küldöttségét. Innét május elsején „mozsarak dörgő ropogása között“ és a nép sokasága harsogó éljenkiáltásai mellett vonult be Szegvárra, a vármegye ezen igénytelen falusi székhelyére, hol Kárász Benjámin alispán szép beszéddel üdvözölte.

Másnap, a templomi buzgó ájtatosság után, a vármegye rendei szokatlan nagy számban jelentek meg a nagyteremben, ahol a küldöttségileg meghívott főispáni helyettest nagy örömmel fogadta. Ennek lecsillapodása után elmondá székfoglaló beszédét. Hálával fogadta Ő Felségének kegyelmét, melynél fogva alkalmat adott neki, hogy elhunyt őseinek nyomdokait követve, szolgálatot tehessen a hazának. Fogadja, hogy ezentúl minden erejét a király, a haza és Csongrád javára fogja fordítani.

A derekegyházi parkrészlet.

Kormányzási elveit azon általános tételekből fejti ki, hogy Isten az embert szabadságra teremtette ugyan, de egyszersmind társaságra is. A társaságos élet törvényt, rendet és igazgatást követel; mert azok nélkül a szabadság szabadossággá fajulna el, s az államok nem létezhetnének. A személyi és vagyoni bátorság fentartása czélja minden társaságnak, jólétnek és boldogságnak. A hazaszeretet nemcsak az anyanyelvnek, hanem a nemzeti sajátságos jellemnek, szokásnak, alkotmánynak és országos szerkezetnek, törvényeknek és az ezeken alapuló szabadságok becsülésében és fentartásában áll. Ezek tartották meg eddig is hazánkat és nemzetiségünket. Ezeket teljes épségben kell átadnunk az utókornak. A külföldi felforgató példákat Károlyi György is felhossa érvül a magyar alkotmány jósága mellett. Kéri a rendeknek és a tisztviselőknek támogatását, a törvény megtartására és végrehajtására.

Ezen tetszéssel fogadott beszéd után a vármegye rendei-nek nevében Kaszap Mihály főjegyző üdvözölte a főispáni hely-tartót, dagályos érzelmektől telt beszéddel, melyből megtudjuk, hogy Tajnay derék ember volt, hogy gr. Károlyi Lajosnak arczképe a közteremben kifüggesztetett, — és hogy a Károlyi nemzettség még az Árpádoktól kezdve virágzott hazánkban. Végig futván a Károlyi-család nemzedékrendén s kiválóbb fér-fiainak történetén, elmondá, hogy mit tett eddig gr. Károlyi György a m. tud. akadémiának, mit tapasztalt a külföldön tett utazásaiban és végre mit tett, mint szathmári követ az 1830-ki országgyűlésen. Ezért örült a vármegye, hogy ily jeles férfiú állíttatott élére most gr. Károlyi György személyében, akitől e vármegye, melynek ő egyik főbirtokosa, igen sok jót vár. Kö-szönetet mond a királynak kineveztetéseért; azután a „vitéz Kaplonok“ szelleméhez szól, kik jelen voltak a hon foglalásá-nál, egyenkint megnevezi a volt főispánokat, „hazánknak egy-kor nagyfényű csillagait“, gr. Kolonics Ádámtól kezdve le a leg-ujabb korig és szónoki pátozzsal így végzi beszédét: „Ti dicső-ült nagy lelkek! tekintsetek — földi salaktól tisztult boldogság-tok égi fénylakából, — tekintsetek le! nézzétek! mikép emeli Csongrád boldogsága tetőpontján örömtengerbemerülten — méltó unokátokat, utódotokat, kormányzói székébe! Nézzétek, ezen

Gróf Károlyi György

szív-lélek indító látványt, — és tegyék le a sorsot osztó mennyei Felség zsámolyánál lelkünk mélyéből fakadó azon fohászunkat, hogy: szeretetünk nagy tárgya, főispánhelyettesünk gr. Károlyi György úr ő méltóságának, megyénk diszére, virágzására, rokonlelkű grófi testvérjeinek — a haza örömeire — és grófi családjuknak, magzatjaiknak, a nemzet nagy reményeinek, életük, az élet leghosszabb határidejéig boldogul terjedjen!!¹⁾

Ezen beiktató közgyűlésen választották meg a már eleve kitűzött országgyűlésre menendő követeket, t. i. Klauzál Gábort és Kárász Istvánt, azokat is kellő utasításokkal látván el.

Egy év múlva gr. Károlyi György személyesen jött le a vármegye közgyűlésére, mely alkalommal ismét jeles beszédet mondott. Ez a beszéd külön nyomtatásban is megjelent,²⁾ az országgyűlés eredményeiről és a csongrádi követek munkásságáról szól. Ő maga a főrendiházban mindvégig jelen volt, és a mérsékelt ellenzék soraiban harczolt gr. Széchenyi István oldala mellett. A jó közigazgatásra nagy súlyt helyezett; a néppel becsületes bánásmódot követelt a tisztviselőktől.

1840-ben kieszközölte a kormánynál, hogy Szegváron egy új központi szolgabíróság szerveztessék, melynek hatásköre leginkább a rendőri ügyekre szorítkozott. A szegvári szolgabírónak kellett a tömlöczökre és rabokra felügyelnie; az alispán rendeletére a rabokat kihallgatnia; a törvényszéken hozott büntető ítéleteket végrehajtania és a szegvári határban előforduló közigazgatási ügyeket elintéznie.

1841. július havában József nádor Mezőhegyesről jövet átutazott a vármegyén; mely alkalommal Szentesen az alispán vezetése alatt nagy küldöttség és Szeged város tanácsa is tisztelgett előtte Szentestől Csongrádig Müller Ignác főszolgabíró és esküdttársa, Csongrádtól pedig a megye határáig Rónay (Oexl) Mihály szolgabíró és esküdttársa kísérték.

Klauzál Gábor fizeteses táblabíró, körülményei folytán

¹⁾ A beiktató beszédek nyomtatásban is megjelentek.

²⁾ Beszéd, melylyel a n.-károlyi Károlyi György gróf úr, tekintetes nemes Csongrád vármegyének főispán-helyettese, azon nemes megyének 1840-dik évi nyárelő 22-kén Szegvárt tartott közgyűlését megnyitá. Szege-
den, Grün János betűivel.

lemondott ezen állásáról, mit a vármegyei közgyűlés sajnálattal vett tudomásul.

Ugyanezen évben Károlyi főispáni helytartó a második alispáni állás szervezését sürgette; ez azonban csak 1842-ben lett engedélyezve, vagyis akkor, mikor gr. Károlyi György már Békés vármegye főispánja volt.

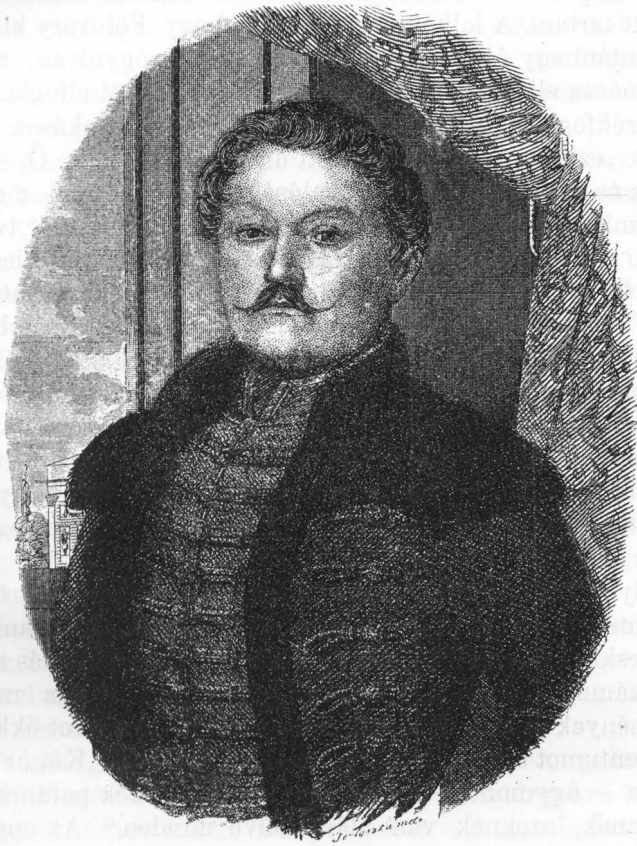
Távozása őszinte fájdalmat okozott a vármegye közönségében, mert az ő tevékenységének áldásos nyomai mindenütt tapasztalhatók valának. Érdekes véletlenség, hogy bucsúlevelének felolvasásakor érkezett a vármegyéhez azon hír, hogy herczeg Grassalkovics Antal, a vármegyének névszerinti főispánja 1841. szept. 29-kén meghalt.

Ezt az alkalmat Csongrád vármegye arra használta fel, hogy Ő Felségét felkérje, miszerint a vármegye részére most már ne helytett, hanem rendes főispánt kinevezni méltóztatásék. A kormány azonban nem tudta, hogy mitevő legyen a Békés vármegyéből eltávozott Aczél Antal főispáni helytartóval, akinek helyét most gr. Károlyi György foglalta el. Először ezt akarta ide áthelyezni; de mikor Csongrád küldöttei, gr. Károlyi György békésmegyei beiktatásakor arról értesültek, hogy Aczél Békésben népszerűtlen ember volt, a vármegye mindent elkövetett, hogy más legyen a főispánjuk. Így történt, hogy Ő Felsége a már tényleg csongrádi főispáni helytartóvá kinevezett Aczél Antalt hirtelen Torna megyébe küldötte; Csongrád élére pedig Földváry Gábor kir. tanácsost, Pest vármegye volt híres alispánját nevezte ki.

Jóllehet Földváry sem kapta meg a kérelmezett rendes főispáni címet, mégis nagy örömmel fogadta őt a vármegye nemessége, mert határozott jelleme, tevékenysége és az országhaladása iránti lelkesedése országszerte ismeretes volt.¹⁾

¹⁾ Vas Gereben szép regényt írt róla „*Egy alispán*“ cím alatt. A nemzeti színház felépítése körül senkinek sem volt annyi érdeme, mint neki. L. „Nemzeti játékszin“ Székely Józseftől, a nemzeti színház ötven éves jubileuma alkalmával. Arczképe és életrajza megjelent a „Vasárnapi Újság“ —. évi folyamában.

Itt felemlítjük, hogy az 1843. márcz. 13-ki vármegyei gyűlésen némelyek daczára annak, hogy Földváry febr. 8. és márcz. 4-kén írott leveleiben sajnálatát fejezte ki a felett, hogy betegsége miatt a tisztujtást

Johann Schmitt

Mikor Földváry 1843. május 9-én a vármegyébe érkezett, hogy állását ünnepélyesen elfoglalja, a közönség leírhatlan lelkesedéssel fogadta. Személyében a haladó párt győzelmét látta az udvari párthoz tartozó Aczél Antallal szemben, akitől méltán lehetett tartani. A lelkesedést fokozta, hogy Földváry kinevezése után egy évi súlyos betegségből felgyógyulván, orvosának tanácsa ellenére is megjelent, hogy székét elfoglalhassa. Az ő székfoglaló beszéde lényegesen eltért a szokásos beszédeknek „cizfrán összeszerkesztett üres szóözhönétől.“ Ő, mint a munka és cselekvés embere, valóságos programot mondott, hogy mindenki tudja „mint gondolkodik, mint akar tenni és tétetni.“ Mellőzte az országszerte százszor elmondott dicséreteket az ősi alkotmányról, a vármegyeék szerkezetéről és hatásáról.

Földváry belemarkolt a kérdés gyakorlati érdekébe. Kijelentette, hogy ő nemcsak névvel, de tettel is kormányzója akar lenni e vármegyének. Amikor csak kell, személyesen fog megjelenni a rendek között. Együtt akarja velök és a tisztviselői karral viselni a terheket; együtt akar részesülni az örömben s együtt a netalán lehető kedvetlenségben. Úgy érzi, hogy letett esküjét könnyen fogja megtarthatni, mert annak letétele nélkül is csak azt tenné, ami kötelessége.

Ilyen kötelesség gyanánt ismeri a kormányzói *pártatlanságot*, melyet minden körülmények között fen akar tartani, úgy a tanácskozási teremben, mint azon kívül. A gyanusítás szellemét száműzni akarja; ellenben biztosítani kívánja minden körülmények között a szólás szabadságát. Az okot okkal, az argumentumot argumentummal kell legyőzni . . . „Két úr van a világon — úgymond — az ész és a törvény; ezek parancsolnak mindennek, ezeknek van alárendelve minden.“ Az oppositio létezése szükséges; aki az oppositiot kárhozatná, az a másik

nem ejthette meg; mégis — a felhozott ok mellőzésével — indítványt tettek az iránt, hogy a főispáni helyettes a közgyűlés egybehívására kéressék fel. Ezt a nyugtalanok *szavazással* akarták eldönteni; a higgadtabb rész ellenezte a szavazást s az elnök ezek mellett döntött. Ezért az udvari párt vezére Babarczy Antal durva módon támadta meg az elnököt, úgy, hogy az azonnal lemondott alispánhelyettesi állásáról. Ebből aztán kellemtelen óvások, ellen-óvások következtek, melyek az udvari párt ingerültségét mutatják.

fél vélekedése iránti türelmetlenség vétkébe esnék, — csakhogy, úgymond, az az oppositio a rendes és törvényes vitatásokra értendő, melyek az illendőség és törvény határai közt maradnak; mert ha igaz is, hogy nem mindig gyógyít, mi a beteg szájnak jól esik, úgy igaz az is, hogy annak felesleges ellenkezője is árt.“ A „fontolva haladás“ sem kárhoztatandó; mert voltaképen senki sincs, aki haladni nem akarna, csakhogy egyik sebesebben, másik pedig lassabban.

Sokan féltik az ősi alkotmányt, ha azon a törvény változtatni akar; de ez természetes, hogy haladva változtassunk a régin. „Kezdeni kell“, az bizonyos. Kezdjük tehát mi is; mozgítsuk elő s pallérozzuk *nyelvünket*, mert nyelv nélkül nincs nemzet; kihalván a nyelv, kihal a nemzet, ha még egyszer anynyira szaporodott is!

Neveljük továbbá a *népet*! Ez egészen új hang, mely eddig ritkán volt hallható magas állású férfiútól. Földvály ezt is felhozta, hogy rámutathasson a bajra, mely a henylésből és dologtalanságból származik. A munkanélküli henye ember mindig elégedetlen, nyugtalankodik és többnyire távolabb keresi — sokszor csak képzelt bajának okát, holott az legközelebb áll hozzá, mert éppen magában van; és a melytől nem ritkán munka és szorgalmasság által másnak segítsége nélkül is megmenekedhetnék. Hangsúlyozza az *egészségügy* felkarolását, mert nálunk „rossz bábák kezén, a himlőben s egyéb betegségekben — mivel a magyar nem örömet gyógyítja magát — temérdek ember elvész.“

Végül még a közbátorság, árviz, tömlőcz, pereskedés, levéltárok, pénztárok stb. ügyét is figyelme tárgyává tevén, a tisztviselői karhoz fordul. Hangsúlyozva a közszolgálat nehézségeit, figyelmeztet a viszonyok változására a mult-hoz képest, mikor még törvényileg kényszeríteni kellett valakit a hivatalra. Most kiki önkényt vállalkozik. Mérje meg, mit bírnak el vállalai; aztán a törvény egyenes ösvényén részrehajlás nélkül járjon. „Nekünk — úgymond — senkit se szabad elutasítani; kötelességünk a legkisebb, legcsekélyebbnek látszó panaszt is félre nem tenni; meggondolván azt, hogy az a csekélységnek látszó dolog is annak, akié, csak annyi, mint a milliókkal bírónak a

magáé, a nagyobb . . . “ Kormányzói követelése a tisztikar iránt csak e három szóból áll: „kötelességének eleget tenni.“ Én csak dolgot kívánok, mert csak az él, aki akármiben munkálkodik. Aki semmit se tesz, nem él az, csak vegetál . . . Hivatalban hivatalos függés, hivatalon kívül — barátság.

Nevezetes, hogy mikor Földvály ünnepélyes székfoglalójában kiemeli, hogy nem akar a vármegyei szerkezet közönségessé vált tárgyaról beszélni, a vármegye főjegyzője Kaszap Mihály éppen ezt választá üdvözlő válasza tárgyául. Egyedül a vármegye képes a fejlődést biztosítani. Hivatkozik a külföldi forradalmakra. De nem kívánja tagadni a vármegyei rendszer hiányait sem; ilyen az érdekhajhászat, pártoskodás, meghasonlás, melyek veszélyeztetik nemzetiségünket. Azért a „szellem“ elleni bűnnek nevezi némelyeknek a dolgok javítása elleni küzdelmét. „A mult idő a lejárt emberiség sírja; tiszteljük, de belé zárkózni, benne akarni élni — szerencsétlen gondolat.“ Már említi az illyr nemzetiségi mozgalmat. Kárhoztatja a személyeskedést, mely tüzet éleszt. Az új főispáni helyettest úgy üdvözli, mint aki az egyetértés, a haladás fentartója leszen.

Nem is csalódott benne a vármegye. Lelkiismeretesebb és buzgóbb főispánja sohasem volt Csongrádnak, mint Földvály Gábor. Páratlan rendben vezette a tisztújítást,¹⁾ előlege-

¹⁾ A megválasztottaknak névsorát csak azért közlöm, hogy a következő 1845-ki tisztújítással szemben a különbség szembetűnőbb legyen: Első alispán Kárász Benjamin, második alispán Temesváry István, főjegyző Kaszap Mihály, aljegyző Vidovics Mihály, táblabírák: Müller Ignác (alispáni czimmel) és Beniczky Andor. Pénztárnokok: Szommer József és Müller József. Szolgabírák: Tiszántúli járásban Bogyó Sándor és Török Bálint; esküdtek Basa János Szentesre és Biró János Vásárhelyre. Tiszán-inneni járásban: Rónay Mihály és Bene Lajos, — esküdtek: Bogyó Mihály Csongrádra és Szeghő János Szegedre. Központi szolgabíró Mikecz Lajos, esküdt Müller Lajos. Számvevő Sánta Ede; ügyészek: Müller Ferencz és Bene István; főbiztos Bánhidý József; útbiztos Beliczay Pál; raktárbiztosnak Keresztes László, csendbiztosok: Szegedre Temesváry Mihály, Csongrádra Bánhidý László, Szentesre Kamocsay László, Vásárhelyre Fekete Imre. Mérnök, orvosok és selyemtenyészési felügyelő hivatalaikban megerősítették.

sen készítettvén el a választási szabályzatot, melyet érdekes-ségénél fogva ideiktatunk :

A)

A voksolhatási jusról és Nemes Urak összeírásáról.

1. Voksuk lészen e Megye kebelében lakó minden renden lévő egy-házi és világi nemeseknek, akár birtokosok akár nem, és pedig azoknak

Főispánhelyettes táblabírákká kinevezte :

Békes vármegyéből: gróf Battyányi Lászlót, gróf Wenkheim Józsefet, gróf Bolza Józsefet, báró Rudnyánszky Ivánt, Kis János főszolgabíró, Karassay István főjegyzőt, Tesedik Károly szolgabíró, Szikszay Dániel táblabíró;

Csanád vármegyéből: Janka Zsigmond, Dániel Antal szolgabírákat, Glatz Antal alpénztárnokot, Nagy Sándor táblabíró, Tarnay János levéltárnokot, Nyéki János, Beliczay Antal esküdtet, Boros Sándor alügyészt ;

Torontál vármegyéből: Kereszturi János szolgabíró, Szöllősy Ernő aljegyzőt, Demkó Vincze táblabíró, Rónay Lajos aljegyzőt, Buocz János esküdtet ;

Bács vármegyéből: Nikolits Izidort, Boderlicza Arzent, Antunovics Pált, Vojnics Gábort, Karácsonyi Lipót levéltárnokot, Pilassanovics Jánost, Eremics Lukács esküdtet ;

Jász- és Kun kerületekből: Müller Mihály félegyházi prépost plébános, Batho Ignác kerületi főjegyzőt, Hegedüs Zsigmond ker. aljegyzőt, Kenés Mihály főszámvevőt, Aczél István nádori táblabíró, Horváth Antal, Endre László nádori táblabírákat, Ozoroszky Gábor, Tóth István, Bozóki Sándor tiszti ügyészeket, Szabó Sándor ker. pénztárnokot, Bahi István esküdtet, Nagy Antal jegyzőt ;

Heves vármegyéből: Gosztonyi Miklós kamarai referendariust, Konkoly Eleket, Konkoly Lászlót, Földváry Sándort.

Pest vármegyéből: Gróf Ráday Gedeont, Patay József táblabíró, Dubravszky Simon első, Szentkirályi Mór második alispánt, Simoncsics János táblabíró, Nagy Istvánt, Nyári Pál főjegyzőt, Kovács György kir. tanácsost, Rakovszky Ferenczet, Lukács Antal táblabíró, Döbrentey Gábor kir. tart. főbiztost, Zlinsky János táblabíró, Csausz Márton egyetemi tanárt, Balla András első aljegyzőt, Sipos Imre jogtanárt, azután a megyei rendek óhajására, Földváry Gábor alszolgabíró, Kis Lászlót, Kis Zsigmondot, Sárközy Istvánt, Veres Istvánt ;

Továbbá : Gróf Károlyi Eduardot, öttömösi Magyar Imrét, Janesovics József csongrádi plébánost, Dudás Antal péteri lelkeszt, Beniczky Andor esküdtet, Bánhidy Imrét, Bogyó Gusztávot, Beniczky Mór csepai plébános, Tóth István mindszei uradalmi ügyvédet, Bogyó Sándor alügyészt, Szeghő Alajost.

is, kiknek nemességük itt annak rendje szerint kihirdetve nincsen ugyan, mindazáltal kikről köztudományra bizonyos, hogy vagy ezen vagy más megyében nemesi birtokjuknál fogva nemességük valósága kétségsbe nem fogható; ezeken kívül azon nemeseknek is, kik bár maguk itt nem laknak, de itt nemesi vagy polgári vagy úrbéres birtokjuk van, — sőt olyanoknak is, kik a nemesi szabadság gyakorlatában vagynak.

2. Az ország Primása Ő Herczagségének, a Kalocsai Érsek, Váczi és Csanádi püspök Ő Nagy Méltóságoknak, úgy a Váczi és Csanádi káptalannak egy-egy voksa, — valamint a Plébánosok, Káplánok s papi rendjökre tekintve minden keresztény vallású Lelkészeknek, habár születésükre nem nemesek volnának is, szavazati jog adatik.

3. Sz. Kir. Szeged Város Törvény szerint egy nemes személyt ábrázolván küldöttje által egy vokst adhat.

4. A szülei hatalom alatt lévő fiaknak, ha 18-ik év korukat betöltötték, — úgy

5. A nemes személyes özvegyei, sőt nemtelen személyek nemes születési özvegyei is egyenként akár személyesen, akár megbízottjuk által szabadon voksolhatnak.

6. A nemes árvák helyett azoknak nemesi minémiséggel birni kellő gyámjok vagy gondnokjok egy vokst adhat; nemes árvák nemtelen gondnokjuk más nemes személyt bizhat meg.

7. Letartóztatott vagy kezességén kívül levő nemes személyek szavazatra nem bocsájthatók.

8. Bár ugyan a tisztválasztási szavazásnak, úgy mint a nemesi szabadság egyik legsarkalatosb ágának gyakorlására minden nemes személynek személyes megjelenése méltán megkívántatnék, mivel még is olly esetek fordulhatnak elő, melyekben azon megjelenés épen nem, avagy igen tetemes károsodással eszközölthetnék, azért következő körülményekben, u. m. igen meg élemedett korban, utazást gátló betegségben, szülőknek vagy hites társaknak halálakor, eltartóztató hivataloskodásban, javaikat veszedelemmel fenyegető, és az otthon való lételt sürgetősen megkívánó szerencsétlenségben, feleségnek szüléshez közelgető idejében, vagy annak terhes betegségében magának avagy gyermekeinek házasságában, és végtére valamely fontos következtetésű olly nagy munkában, melynek ideje már előbb meg volt szabva, mint a tisztválasztás határnapja közhírré tettett, minden nemes személyek, a nő személyekre fennebb 6-ik pont alatti szabály erejében hagyatva, általuk rendelendő képviselők által szavazhatnak.

9. Minden visszaéléseknek elmellőzésére nézve azonban megkívánatik, hogy az ollyan képviselő maga is nemes személy legyen, és hogy kettőnél többnek megbízását el ne vállalhassa, a megyebeli birtokos Urak törvényes igazukat védő ügyészeik ide nem értetvén, kiknek uraik nevében a voksolás, ha szinte annak száma kettőnél többre menne is, nem elleneztetik.

10. A megbízó levelek külön-külön minden kerületben a törvényes bizonyosság mellé egy Táblabíró kirendelésével, s a Nemesség hadnagyának alkalmazásával alakulandó küldöttség által a 8-ik pont eseteknek megvizsgálása melletti valósulások esetében a fent forgó körülménynek befoglalásával bizonyítvány formába keríttessenek, a megyén kívül lakókra nézve elegendő lévén az illető Megyék Alispánja vagy törvényes bizonyosság által neve aláírásával s pecsétjével megerősítve, úgy egyéb hiteles helyekről is kiadandó hasonló megbízásról szóló bizonyítvány.

11. Az illy meghatározásokkal készitendő összeírást a kirendelt küldöttség a nemesi névjegyzékkel össze nézni és a pontokhoz illeszteni fogja.

B)

A tisztválasztási rendről.

12. Az ingerültség eltávoztatása lévén főfeladat, a tisztválasztás minden esetre titkos szavazattal eszközöltessék, ha csak a felkiáltás ellen mondhatlan világosságba nem tüntethetné ki a többséget — ellenkező esetben.

13. Voks szedés végett Ő Méltósága Főispán helyettes úr a voks szóval megjegyzett táblát felmutatandja, mire a név kiáltások azonnal megszűnjenek.

14. A mi a voks adás módját illeti, miután ez titkosan azon spanyol iál mellett történék a visszaélés például: a nyert golyóbisnak egy s más alkalommal magánál megtartásával szavazatának többszörithetése meggátolásul Ő Méltósága lenne minden hivatalhoz különbféle színű s mekkoraságu szavazati jeleknek felkelési pénztár költségére és megyén kívüli készítettése végett megkérendő, mely jeleknek jól befogadására a láda torkolatja felül felfüggesztetvén a kijelelték nevei, a voks adáshoz kirendelendő, s a mennyire lehet s jelen leendő külmegeiekből állandó küldöttség Elnökének annyi számú jelek olvastassanak által, mennyi nemes személyek az összeírás szerint voksolási joggal birnak. Végbe menvén a voksolás a megmaradt golyóbisok ujra felolvastassanak, majd a fiókban találandókkal össze számíttatva az előre állt olvastattak mennyiségével mindenkor megegyeztessenek, a golyóbisokkal megrakott ládácska pedig a voks szedés végbementével még a küldöttség együttülésében egy másik nagyobb a végre ujon készitendő ládába tétetvén s lezáratván, Ő Méltósága eleibe a voksolási jegyeknek általa történendő felolvasások végett letétessék.

15. Előzőleg szinte szükségesnek találtatik az össze gyűlendő nemes uraknak illető szolgabíró urak által a 13-ik pont tartalmán felül arra leendő figyelmeztetésük, hogy ne bottal, avagy a gyűléshez illetlen eszközzel, s ne is ittasan jelenjenek meg, hasonlóul az udvaron való pipázástól, s más illy mind nemesi személyes minőségekhez, mind a hely s tétel ünnepélyességéhez illetlenségektől magokat tartóztassák.

16. Mindezeket megelőzve pedig óhajtható volna ő Méltóságának azon beleegyezésének megnyerése, hogy valamint más magányosnál való-
ságos hivatalban lévőknek, és jövődőre a jelenleg közszolgálatban lévőkön
kívül törvény tudományi pályát nem végzeteknek főképp bíraskodási hiva-
talokra kijelöltetése el mellőztessék; más részről kaján fondorkodás szülte
vádaskodás elleni biztosítása tekintetéből a közvélemény kitudása végett
is conferentia tartatnék, melyből nevezendő választmány az imént említette
feladás esetében ő Méltóságát ha kívántatnék, azonnali vizsgálat mellett
is okadatatosan felvilágosítandná.

17. Végre nem feleslegesnek véli e küldöttség abéli javallatját is,
hogy a pénztárokat kezelők jövődőre nézve meghatározandó mennyiségig
biztosíték kimutatására köteleztetnének.*)

18. A megye kapujánál a voksot bíró nemesség bebocsátása végett
egy küldöttség álljon, melyben helyettes alispán Müller Ignác ur elnök-
lete alatt szolgabíró Urak s a nemesség hadnagyai neveztetnek.“

Mint Pest vármegyének volt alispánja és mint volt katonas-
tiszt, nagyon megszokta a parancsolást; mihez képest a megyei
tisztviselőknek hivatalos ügyekben meg kellett szokniok az
engedelmességet. Szigorát könnyen elviselhetővé tette derült
kedélye és kifogyhatatlan lelkesedése. Az udvari párthoz tar-
tozó urak látszólag visszavonultak a cselekvés színpadáról.
Babarczy Antalra, mint az uradalmi párt vezetőjére, gúnyverset
is írtak, melyben pártját „vert seregnek“ nevezik; Földváryt
pedig dicsőítik.¹⁾

De a koczka csakhamar más oldalra fordúlt. Csongrád

*) E biztosíték a fő- és alpénztárnokra nézve e szabályzat tárgyalása-
kor együttesen 6000 pengő forintban állapítottatott meg.

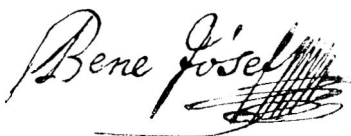
¹⁾ Babarczy az illető versben kesereg a felett, hogy az ő napja
leáldozott; többé már nem parancsol a megyében. A két utolsó versszak
ekképen szól:

„Mert Földváry, Csongrád megye főispánja,
Nemes szívű, nagy hazafi, nincs hiánya,
Hol Földváry a főispán: ott nincs ármány,
Nem talál helyt nagy lelkénél e kohlománya.

Most már látom, nincsen nékem a megyében,
Csak Vidovics, Szabó László tart keblében;
Nincs személyem, becsületem már Csongrádba',
Kérlek ipam, végy magadhoz Soroksárba!

vármegye rendei 1845-ben ugyan felírtak Ő Felségéhez, hogy Földvárynak rendes főispáni ezimet adni kegyeskedjék; kimutatták, hogy az úgynevezett *administratori* rendszer veszélyezteti a magyar alkotmányt; de a válasz amint látni fogjuk, nemcsak elutasító, hanem kárhoztató is volt. Néhány hét múlva váratlanul jött a rendelet, mely Földváryt Szathmár vármegye administratorává nevezte ki. Ezt a kegyet azonban ő el nem fogadta; inkább végképpen visszavonult a közéletől. Búcsúlevelében őszintén elmondá lemondásának okát, — és a feletti fájdalmát, hogy ily váratlanul kell elválnia Csongrád vármegye rendeitől, akiktől személyesen nem is tudna elszakadni; mert — úgymond — legalább háromszor érintvén a küszöböt, annyiszor fordulna vissza hozzájuk.¹⁾

Helyét *Bene József*, volt csongrádmegyei főjegyző és országgyűlési követ foglalta el, a ki állandóan az udvari párthoz

A handwritten signature in cursive script, reading "Bene József". The signature is written in dark ink on a light background. The letters are fluid and connected, with a prominent flourish at the end of the word "József".

Bene József névalírása.

szított s a kit gr. Károlyi Lajos éppen ezért neveztetett ki Csongrád vármegye főispáni helytartójává. Bene most, kilencz évi távollét után jött végre vissza szülő vármegyéjébe. Mindenki tudta, hogy gr. Károlyi Lajos segítette ez állásra, oly czélból, hogy a csongrádi szabadelvű ellenzéket megtörje általa.

Székfoglalójában Bene erősen hangsúlyozta, mily boldogság szolgálhatni a hazának azon vármegyében, „melyet — úgymond — ezerféle édes emlékezet, vérrokonság és a szeretet összeforrt érdekei tesznek szíve előtt kedvessé.“ Örül, hogy a hazától vett jótéteményeknek legalább egy részét saját szülő megyéjének boldogsága és előmenetele eszközzésével leróhatja. Ez érzelemtől áthatottan lépett a megye politikai termébe, hogy a vármegye kormányát átvegye.

¹⁾ L. a búcsúlevelet az 1845. évi áprilisi megyei gyűlés iratai között.

Röviden kifejté politikai álláspontját, mely a nemzetiség és alkotmányos szabadság fejlesztését teszi legfőbb feladatává. A magyar nyelv, mint nemzetiségünknek védő palládiuma, évezredek küzdelem után végre-valahára elfoglalta méltó helyét, ezt tehát csak tovább kell fejlesztenünk. — Alkotmányunknak mind alakja, mind lényege a szabadság szellemétől van áthatva és a megyei rendszernek széles alapján nyugszik. *A megyei rendszer* — úgymond — azon achillesi sark, melyen forgott eddig a magyar alkotmány levíthatatlanul; ha megmozdítatik ez rendszerünk, *véle s általa minden történelmi emlék, szabadság s maga a nemzetiség romba dől*. . . Míg Európa nemzetei bizonyos eszméláztól izgattatva státus-rendszereket halmoztak státus-rendszerekre, emberezeket áldozván érettük: atyáink a felséges uralkodóház védő szárnyai alatt boldogoknak érzék magokat, s biztosítva látták szabadságukat a megyei rendszer ernyőzetével. Áll ez most is, csak hogy a kor haladásához képest azt is javítani kell, csak lényegét ne változtassuk meg, ha azt akarjuk, hogy e szép hazában jövőben is magyar énekelje búját és örömet.

Pártjának elveihez képest kárhoztatja azoknak eljárását, kik a megyei rendszert alapjaiban felforgatni akarják; ő egész erejét a régi alapnak fentartására kívánja fordítani, s felhívja a rokonérzelmű férfiakat, hogy ők e részben támogassák. Meg van győződve, hogy a magyar akkor fog a nemzetek sorából kitörülteni, mikor a megyei rendszert akár túlzással, akár vétkes mulasztással önkényt feldúlja. Végül összetartásra és együttműködésre szólítja fel a rendeket, a tisztikarnak pedig ajánlja az igazságos eljárást.¹⁾

A beiktatás után az akkori konservatív párt országos embereit gr. Majláth és gr. Apponyi Györgytől kezdve mind esongrádi táblabírákká nevezte ki. Azután jelentette, hogy Ő Felsége a vármegyének azon határozatát, melyet Földváry alatt az adminisztratori rendszerre vonatkozólag hozott, „erő nélkülnek nyilvánította.“

Mindez elég világosan jelzé az irányt, a melyben Bene

¹⁾ E beszéd gr. Károlyi Lajos indítványára, a ki akkor már nyitrai főispán volt, egész terjedelmében a jegyzőkönyvbe iktatott és 400 példányban kinyomatott.

József a vármegyét vezetni fogja. A haladáspártiak érthető ellenszenvvel fogadták a hirtelen uralomra jutott új irányt, s a hol csak lehetett, szembe szálltak ennek embereivel. Az elkeseredést és a gyűlölködést mutatja az, hogy az 1846. ápril 27-iki tisztújító gyűlést katonai fedezet alatt lehetett csak megtartani. A szabadabb irányt követő tisztviselőket, köztük a népszerű Kárász Benjamin régi alispánt is, megbuktatták, illetőleg törvényszéki táblabíróvá tették: — és a közigazgatás fő állásaira csak azokat választották meg, a kik a Bene-Károlyi-féle uradalmi zászló alá sorakoztak.

Igy lett első alispánná Temesváry István, második alispánná Dobosy Lajos, főjegyzővé Vidovics Mihály, aljegyzővé pedig Müller Lajos.¹⁾

Ezentúl a pártoskodás egész a szabadságharczig, sőt azon-
túl is a magyar alkotmány visszaállításáig erősen folyt a két
párt között, a mint azt lentebb bővebben kifejtve látni fogjuk.

¹⁾ Szolgabírák: a *Tiszáninneni* járásban: Örlösy Ferencz és Müller János; a *Tiszántúli* járásban: Szabó Lajos és Basa József; a *központi* járásban: Vidovics Imre és Dósis Péter. Esküdtek: Vályi Benedek Kistelekre, Mihálfi Ferencz Szegedre, Basa János Szentésre, Herczeg Ferencz Vásárhelyre. Főügyész Kovács Károly, alügyész Temesváry György. Pénztárnokok: Vedres János és Szilágyi Gusztáv; számvevő Vörös Mátyás; főbiztos Horvát József; utibiztos Borsos Károly; raktárbiztos Kamocsay László. Csendsbiztosok: Beretvás Lajos, Molnár Imre, Farkas Lajos és Kolumbán Károly. Orvosok: Schönvizner János Csongrádra, Bécsi József Szegvárra, Kolb Bertalan Szegedre, Beck János Kistelekre. Mérnök Schener György. Törvényszéki táblabírákká tették a haladóspártiakat: Kárász Benjaming, Kis Dánielt, Szeghő Józsefet, Róth Ántalt, Szűcs Ántalt, Vidovics Mihályt, Kaszap Mihályt, Vedres Jánost, Tóth Istvánt. Szabó Lászlót, Szluha Gáspárt, Kókay Istvánt, Szómer Józsefet és Veres Lajost.

Később aug. 10-én Szilágyi Virgil másodaljegyzőnek, Bartha Sándor pedig alügyésznek választatott meg.

VI.

A biráskodás — közbátorság — gyenge lábon áll. — Kecskemét panasza. Rablások és ezek ellen a rögtönítélő bíróság felállítása. — Rablók szervezete, — Rózsa Sándor. — A vármegye intézkedései. — Börtönügy. — Táblabírák teendője.

A vármegyei közigazgatásnak egyik legsötétebb ágát képezte az igazságszolgáltatás büntető hatalmának eredménytelensége.

Majdnem kivétel nélkül minden vármegyei közgyűlésen felhangzott a panasz, hogy a közbátorság úgy a községekben, mint különösen a pusztákon gyenge lábon áll; hogy hatalmaskodások, rablások és vakmerő betörések napirenden vannak, és hogy minden eddig tett szigorú óvintézkedések hatálytalanok maradtak. A nép neveletlenségéből és szilaj természetéből magyarázható ki csak az a körülmény, hogy a tulajdonjognak sérelmével gyakran valóságos középkori erőszakosságok fordultak elő anélkül, hogy a büntetéstől való félelemnek legkisebb nyoma tapasztaltatott volna.

Igy például Kecskemét város tanácsa 1825-ben azért emelt panaszt a vármegye előtt, hogy Pusztaszer zálogos pusztáján levő árendás kertészeit Pallavicini Ede őrgróf emberei akadályozzák a Kis-Tiszán való halászatban; daczára annak, hogy ezek attól 1822-ben bíróilag lettek eltiltva. Elmondják, hogy a jelen 1825. évi febr. 25-én az uradalmi számtartó rendeletéből a mindszenti gazda, az anyási bíró és halászmester, két urasági hajdúval és mintegy 60 gyalog *fegyveres* emberrel az illető kertészeket megverték és halász-eszközeiktől megfosztották. Tíz kertészt vasvillák közé fogván, mint rabokat az anyási számtartó

elé hajtottak; ott vasra verve a börtönbe vetették őket és másnap reggelig éhen-szomjan ott tartották; majd kihallgatván, további börtönöztetéssel és besoroztatással mindaddig rémítgették, míg egy kötelezvénnyt alá nem írtak. Kecskemét város tanácsa tehát azt kéri, hogy addig is, míg törvényes jogainak érvényt szerezhet, a börtönzéssel kierőszakolt aláírás semmisnek jelentessék ki. Magok az elcsigázott kertészek is azt kérték, hogy sérelmeik orvosoltassanak.

A vármegye vizsgálatot rendelt az ügyben, de annak semmi kézzel fogható eredménye nem lett.

Ugyanezen évben Szentes város belső területén számtalan esetben zavartatott meg a közbiztonság. A vármegye megintette a város előljáróit, hogy a közbiztonság helyreállításáról gondoskodják, de a maga részéről nem tett egyebet.

Postarablások nagy vakmerőséggel hajtottak végre 1826-ban Horgos és Szeged között; Kisteleken a községházát támadták meg a rablók, s többek között a helység pecsétnyomóját is elvitték. Ugyanott 1828-ban télen kilencz fegyveres gonosztevő rohanta meg a postaházat és a személyzetet kegyetlenül megkínózva, a pénzes leveleket elrabolta. Hasonló vakmerő rablások történtek a csongrádi és szentesi járásokban is.

A vármegye ily eseteknek meggátlása czéljából szaporította a rendőri személyzetet Kisteleken három éjjeli őrrrel és két pusztai hadnagygyal, Csongrádon egy őrrrel és két pusztai hadnagygyal. A helytartó tanácsot pedig fölkérte, engedné meg, hogy hat kerülő lovas hadnagyot ugyanannyi gyalog katonával cserélhessen föl 72 frtnyi fizetés mellett; továbbá, hogy nyolcz üldöző katonának, úgynevezett *persecutornak* külön-külön 96 frttal és két mezei biztosnak 200 frttal való díjazását engedélyezze. Az engedély a helyzetre való tekintetből megadatott; mindazáltal azon külömbiséggel, hogy az utóbbiaknak fizetését egyenkint 150 frtra szállította le; de 1836-ban 185 frtra emelte.

Azonban a helyzet így sem javult és a helytartó tanács mind sűrűbben sürgeti, hogy a vármegye igyekezzék megszüntetni a határában oly gyakorivá lett tolvajságokat, rablásokat és gyilkosságokat. Ugy látszik, Vásárhely a maga hatáskörében czélszerű intézkedéseket tett, mert 1830-ban a vármegye Szentes

városának is ajánlotta, hogy hasonló rendszabályokat léptessen életbe és állítson fel egy rendőrkapitányi hivatalt.

Végre is csak a rögtönítelő bíróság — statarium — felállítása által lehetett a bajon némileg segíteni. De ezt sem Csongrád vármegye kérte, hanem a nádor rendelte el 1831-ben azon alkalmából, hogy Békés vármegyében, az ott szintén gyakran előforduló rablások és utonállások meggátlására felállították a statariumot. Nehogy — úgymond — az ottani gonosztevők a szomszéd vármegyék területére húzódván, büntetésüket kikehlhessék:

Csongrád vármegye rendei e rendelet leérkezése után azt határozták, hogy ámbár a rögtönítelő szék behozatalát szükséges nekem látják s azt nem is kérték ; mindazáltal a rendeletben felhozott oknál fogva az engedélyt elfogadják s utasítják a szolgabírákat, hogy 14 nap alatt e rendelet tartalmát a községekben s a kertészségeknél anyai nyelven kihirdessék s miután annak kivonata 150 példányban kinyomattatott, egy-egy példányt a községek házában s a pusztai csárdákon kifüggeszszék. Ezen törvényszék elnökéül Kárász Benjámín helyettes alispánt, tagjaiul Bene József, Klauzál Gábor, Nagy Ferencz és Müller Ignác táblabírákat, valamelyikük akadályoztatása esetére Dobosy Lajos táblabíró, jegyzőül Temesváry Istvánt választják meg. Ezen ítélőszék minden évnegyedben a közbiztonság állapotáról szóló jelentést tartozott a nádorhoz felterjeszteni. Minthogy pedig Szeged város, mely e megyében fekszik, az üldözőbe veendő gonosztevőknek menedékhelyül szolgálhatna, e körülményről a nádort értesíteni határozták, minek következtében a nádor Szeged városát is felruházta rögtönítelő hatalommal.

Azonban daczára annak, hogy a statarium évenként kihirdettetett, a közbiztonsági állapotok nem javultak. Ennek okát nemcsak a csendbiztosok és mezei hadnagyok megbízhatlanságában, nemcsak azon czélszerűtlen szabályrendeletben, mely szerint a rablókat, ha a vármegye határából kifutottak, tovább üldözni nem volt szabad, — hanem a pásztorokkal többnyire jó lábon álló zsványok összetartásában és különleges szervezésében is kell keresnünk.

A nagyobb rablási bűnesetek vizsgálatából kitűnt, hogy a

gonosztevők egész vidékekre kiterjedő szervezettel bírnak, hogy vannak szervezett zsványbandák, önálló vezérekkel, közlegényekkel és orgazdákkal, akik a lopott jószágot továbbítják és értékesítik. A banda legénysége kivétel nélkül bátor, erőteljes és vakmerő emberekből állott, akik bizonyos személyi katasztrófák következtében a társadalommal szakítottak és halálmegvetéssel vetették magokat oda a szegény legények sorsának. Ezekkel aztán nem bírtak a csendbiztosok, sem a persekutorok, sem a szolgabírák. Ezek kijátszottak minden törvényes intézkedést, a csárdásoktól és a czigányoktól mindig biztos értesítést nyertek üldözőik hollétéről s azokat vagy ügyesen kikerülték, vagy sokszor vakmerően megtámadták és üldözőbe vették. A legnagyobb ritkaságok közé tartozott, hogy valamely zsvány élve került volna az igazságszolgáltatás kezébe. Minthogy a statáriális hirdetményből mindenik tudta, hogy — kézre kerülve — az akasztófát ki nem kerülheti, — tehát inkább önvédelmi harcban kívánt meghalni. A pusztai betyárok erkölestana szerint nem volt nagyobb szégyen és gyalázat, mintha valamely rabló elhagyta magát fogatni.

A zsványoknak voltak külön jeleik, melyekről felismerték egymást, melyek megjelölték egy-egy rablóbandának útirányát, — volt külön tolvajnyelvök, melyet egymás között szóval és írásban használtak.

A negyvenes években leghíresebb betyár Csongrád vármegyében Rózsa Sándor volt, aki vakmerősége, eszessége és szervező tehetsége folytán úgy az ő általa összeállított banda legénysége, mint a köznép előtt is valóságos tolvaj-fejedelemmé nőtte ki magát. Legényeitől kettőt követelt: feltétlen engedelmességet és halálmegvető bátorságot. Minden nagyobb rablási vállalatot ő maga tervezett és vitt keresztül bámulatos ügyességgel, — és ha eleinte a persekutorok kezébe és a börtönbe került, — onnét a legfurfangosabb módon tudott megszökni.

Már 1840. december hóban jelenté a vásárhelyi kerületi csendbiztos, hogy Rózsa Sándor a makói börtönből megszökött és hogy a szegedi tanyákon, jelesül Szilber Antal szegedi tancsnok és Kovács József által közösen bérelt tanyán lappang.

A mezei biztosok szèmmel tartották a gyanús tanyát; de Rózsa Sándort jó sokáig nem birták kézrekeríteni.

A vármegye mindent megtett e szomorú közbiztonsági állapotok megszüntetésére; már csak azért is, hogy a felsőbb hatóság intéseitől és korholásaitól szabaduljon. 1834-ben új

Rózsa Sándor.

közbiztonsági rendszabályt készített, mely a rablók, zsványok és útonállók ellen szigorú intézkedéseket foglalt magában. Kiterjeszkedett még a külsőségekre is. Például az egyik pont ezt mondja: „A betyárkodásra és elfásulásra ingerlő, nagykarimájú

és 6 hüvelyket felülhaladó kalapoknak nemcsak hordása, de árulása is ezen vármegyében tiltva lévén, ezen tilalomnak közhírré tétele végett a nagymélt. helytartótanács is meg fog kéretni. . . .“

Meg is kérték; sőt az egész rendszabályt kinyomatván, megküldötték a szomszéd törvényhatóságoknak, a helybeli községi előljáróknak, mezei biztosoknak alkalmazkodás, a lelkészeknek pedig a nép buzdítása végett.

Minthogy pedig gyakran megesett, hogy nemes emberek is belekeveredtek a rablók mesterségébe, intézkedés történt erre nézvé is, hogy a gyanússá lett nemesek tanyái és házai — előleges engedelem kérés nélkül — megmotozhatók legyenek; de ki lett kötve, hogy a motozás csak tanyán eszközölhető — és rögtön bejelentendő. A gyanus nemesekről az ügyészség külön jegyzéket vezetett; a korcsmárosokat és csárdásokat pedig külön felügyelet alatt tartotta. De mivel a betyár élet a tanyai és pusztai köznép előtt bizonyos népszerűségnek örvendett, a rabló betyárokat kiirtani nem sikerült. Pedig nem lehet állítani, hogy a hatóság összetett kézzel nézte volna garázdálkodásaikat.

Ennek bizonyosságául álljon itt azon intézkedés, melyet a vármegye 1847. végén tett a megingott közbiztonság helyreállítása czéljából. Az illető jegyzőkönyvi kivonat így hangzik:

„Olvastatott a rendkívül megingott *közbiztonság* helyreállítása czéljából javaslattételre kirendelt küldöttség javaslata. Ez elfogadtatván, 1-ször a csendőrök létszámának szaporítása rendeltetett el s a jár. szolgabírák utasítottak, hogy Vásárhely várost 6 csendőrnek és 1 főnöknek, Szentes várost 4 csendőrnek és 1 főnöknek, Csongrád várost és Kistelek községet szintén 4 csendőr s 1 főnök, Szegvár, Mindszent, Horgos, Algyő és Tápé községeket egyenkint 1 csendőrnek felfogadására szorítsák. A főnökök fizetése egyenkint évi 120 pfrt és lótartás, a csendőröké 80 pfrt és lótartás. Minthogy az uradalmak is nagy mértékben vannak kitéve a rablók pusztításainak, a mindszent-algyői uradalom 4 csendőrnek és 1 főnöknek, a csongrád-vásárhelyi legalább 9 csendőrnek és 3 főnöknek, a horgosi és kisteleki uradalmak 1—1 csendőrnek haladék nélkül szabad ajánlaskép leendő felállítására alispáni hivatal által felszólítandók.

2. Minthogy a csendőrök létszámának 23-ról 64-re való szaporodása által a közbiztonság érdekében óhajtottó siker sokkal inkább várható s ez a büntető igazság haladék nélküli kiszolgáltatásától tételeztetik föl, végzésileg kimondatik, hogy bárkinek lakhelye s tanyája minden előleges szolgabírói engedély nélkül a csendőrfőnökök és csendbiztosok által szükség esetén megmotozható; továbbá följelentés folytán s alapos gyanúra a vizsgálat befejezéséig minden rovott, büntetett vagy többször vád alatt volt egyén azonnal elfogassék. Hogy azonban egyrészt a letartóztatásból eredhető sérelem haladék nélkül orvosoltathassék, másrészt minden gonosztevő a büntett elkövetése után mielőbb tetteért lakoljon, a jelen megrendült közbiztonsági állapot megszüntéig Vásárhelyre és Szentesre egy-egy folytonosan működő törvényszék rendeltetik ki, még pedig az elsőbe Kiss Dániel táblabíró elnöklete alatt Szabó László, Kovács István, Keresztes László táblabírák, Basa József szolgabíró, Szilágyi Virgil aljegyző, Herczeg Ferencz esküdt és a helybeli tiszti ügyészek; a másikba Müller Ignác helyettes alispán elnöklete alatt Veres Lajos, Bene Lajos, Kókay István, Tóth István táblabírák, Szabó Lajos főszolgabíró, Müller Lajos aljegyző, Basa János esküdt és a helyben és Szegváron lakó tiszti ügyészek neveztetnek ki.

3. A büntettek megakadályozására alkotott s kinyomatni rendelt rendszabályok köztudomásra hozandók s a szolgabírák által kihirdetendők. Ezen rendszabályok a következők:

a) szolgabírák által a községek előjáróinak közbejöttével minden gyanús és rovott ember azonnal összeirassék s a községi kapitányok által szemmel tartassék; a nemteleneknek előjáróik, a nemeseknek pedig a szolgabíró vagy esküdt tudta nélkül a községből kimenni nem szabad.

b) Az oly koresmárosok, kiknek koresmájában rovott emberek több ízben együtt találtatnak, a koresmároskodástól elmozdítottassanak; e végből a koresmárosok névjegyzéke az uradalom és illetőleg haszonbérelője által a szolgabírónak bemutatassék; és ha megintés folytán a megrovott koresmáros el nem bocsátatik, az illető uradalom vagy haszonbérelő annyszor mennyiszor 24 pfrt fizetésével büntetessék.

c) A koreszmákban éjjel a meghatározott időn túl talált egyének, ha az elutasításra távozni vonakodnak, személykülömbőség nélkül bekísértessenek.

d) Gyanús és rovott földetlen egyéneknek semmiféle lovat, földeseknek pedig háts lovat még másnak neve alatt is elkobzás büntetése alatt tartani nem szabad.

e) A megrovott gonosztevőknek az 1836. évi 4. t. cz. értelmében leendő kibecsültetésére a szükséges lépések haladék nélkül megtétesse és végrehajtásuk is eszközöltessék.

f) A pusztákra felfogadott pásztorok és bojtárok névjegyzéke az illető gazdák által előjáróiknak és ezek által a szolgabíráknak bemutatassék, melynek elmulasztása 24 pfrral büntetessék; ha pedig ily bejelentés folytán elküldetni rendelt egyén szolgálatában továbbra is megtartatnék, ennek elkövetője minden megintésre 48 pfrral bírsággal fenytessék.

g) Vizi molnárnak, halásznak és bármely csolnakosnak ismeretlen, annál inkább gyanús embert a Tiszán átvinniök a nemesre nézve 24 pfrral bírság, a nemtelénekre nézve testi fenyték terhe alatt tilalmaztatik.

h) A rovott, büntetett vagy gyanús emberektől a fennálló törvény korlátai közt löfegyverek azonnal elszedessenek.

i) Minden kezességen künn lévő rab jövő törvényszékre okvetlenül elővezetessék.

Ezen rendszabályok a szomszéd megyékkel, különösen Szeged városával oly megjegyzéssel közölni rendeltetnek, hogy a Kistelek határához közel eső szegedi tanyákon a szükség esetén végrehajtandó nyomozást tisztviselői által ne engedje megakadályozni.

Hogy minő hatása volt a hatóság intézkedéseinek, azt legvilágosabban mutatja a szegvári börtön túlteltsége.

A vármegye rendei már 1838-ban gondoskodtak a börtönhelyiség kibővítéséről és a rabok számára egy dolgozó szoba berendezéséről.¹⁾ Még korábbi sürgetés folytán 1840-ben a

¹⁾ Előleges tájékozás végett bekérték Pest, Arad, Heves, Nógrád, Abauj, Gömör és Tolna vármegyék dolgozó házaik tervét és berendezését. Vm. jknyv.

rabok lelki oktatása czéljából Szegváron második kápláni állást szerveztek s a káplánnak fizetéséhez a vármegye 60 frttal járult. A bűnesetek és bűnfenyítő pörök szaporodásával a törvényszék teendői is annyira megszorodtak, hogy 1843-ban a főispáni helyettes kénytelen volt rendkívüli törvényszék tartását ¹⁾ s a fenyítő perek mielőbbi befejezhetése végett ezeknek az ügyészi hivatal tagjai közötti felosztását követelni.

A vármegye ennek alapján indítatva érezte magát, hogy a rabügyek torlódásának kikerülése végett egy fizetéses aljegyzőnek és alügyésznek, a tömlőczökhöz pedig hat hajdúnak alkalmazhatását kérje a helytartó tanácstól. Minthogy pedig attól is lehetett tartani, hogy a rabok között, a tömlőczök szűk volta miatt, ragályos betegség fog kiütni, a szeptemberi gyűlés azt határozta, hogy a kisebb vétséggel terhelt rabok kezesség mellett szabadon bocsáttassanak. ²⁾

Mindezen körülmény indító okul szolgált arra, hogy a börtönépület kibővítettessék; a rabműhely pedig, mely néhány év alatt, különösen „gyékényponyvák“ készítésében, szép eredményt mutatott, külön téli helyiséggel is elláttassék. A rabműhely jövedelmei évről évre annyira szaporodtak, hogy Dobosy Lajos másodalispán indítványára, a vármegye 1846. végén megengedte, hogy a műhely téli helyiségének felépítésére kölcsön vétessék fel.

Ezen időben a táblabírák teendője is megszorodott, mert

¹⁾ Az uradalmi cselédek feletti biráskodás jogát a Károlyi grófok - hivatkozva pallosjogukra - nem engedték át a vármegyének; sőt ennek határozatát az 1563. évi 40. t.c.z. értelmében megsemmisítették. — A vármegye azonban nem nyugodott bele s kijelentette, hogy ámbár a megyei végzés felsőbb helyen megsemmisített s így a pallosjoggal bíró uradalmak saját cselédek fölött ítélhetnek, mindazáltal, mivel az említett törvényezikk által a megyei hatóságok az uradalmi cselédek megítélésétől tiltva nincsenek, sőt a helyt. tanácsnak 1799. évi nov. 5-én kelt rendeletben említett törvényezikk szerint az általok elfogottaknak megítélésére kötelezve vannak; azért a szolgabírák a rendelet s abban foglalt törvények megtartására utasítottak. Vm. jk. 1842. jul.

²⁾ Az 1847-ki kimutatás szerint a rabok száma 363-ra emelkedett. Elintézetlen maradt 289 ügy; ezek közül 157 rab ügye rendes pör alatt állott. Az elítélt rabok száma 45 volt.

hiszen ők voltak a törvényszékek szavazó birái. A politikai viszonyok okozták, hogy Csongrádban 1845. végén azt a kérdést vetették fel: lehet-e megengedni, hogy a táblabirákat a kormány által kinevezett törvényszéki elnök, t. i. a főispán, hívja össze?

A rendek úgy voltak meggyőződve, hogy a törvényszékeknek a főispánok által való önkényes megalakítása által a szabad birói választás, mint a nemzet egyik alkotmányos joga, csak írott malaszttá lesz. Ennél fogva kimondották, hogy más vármegyék példájára a Csongrád vármegyében lakó, vagy birtokos táblabírák közül némelyek egy évre választassanak s ékkép az 1613: 24. t.-cz. életbe léptetessék. A megválasztandó táblabírák számát 15-ben állapították meg; s ahhoz képest a választást azonnal meg is akarták ejteni; de mivel az uradalmak részéről választandó táblabírák száma felett összevesztek, a választás a következő rendes közgyűlésre halasztatott. Tehát a biráskodás is a politikai pártok tusájába lett bevonva, ami végtelen sok kellemtelenségre adott alkalmat.

VII.

Urbéri dolgok. — A nép elnyomott helyzete és felszabadulási törekvései. — Szentés örökváltsága. — Boros Sámuel szereplése. — A város önállósága érdekében folyt harczok 1836—1848-ig, — az uradalom és a vármegye ellen. — A többi községek örök megváltási törekvései.

Vessünk egy futó pillantást a földmivelő nép sorsára is.

Már e mű első és második részében láttuk, hogy a múlt századokban a jobbágy nép sorsa igen siralmas volt. A földbirtoknak alig volt értéke; tulajdonképen a jobbágyok száma képezte a földesúr vagyonát. Ezeknek a jobbágyoknak helyzete elnyomott és sajnálatra méltó volt egész Mária Teréziáig, amikor az úrbéri viszonyok rendezése folytán az eddig jogot nem ismerő néptömeg sorsa javulni kezdett.

Az úrbériség behozatala, mely szerint Csongrádban az úrbéri járandóság bizonyos szolgálmányok fejében háromféle osztály szerint adatott ki, korszakot alkotó esemény a mezőgazdasággal foglalkozó nép történetében. A föld ugyan a földesúr tulajdona maradt; de használata az uradalomnak tett szolgálatok fejében a nép szabad rendelkezésére bocsáttatott; úgy, hogy a takarékos és szorgalmas úrbéres ember szép vagyonra tehetett szert. Az ilyen vagyonosabb úrbéresekből fejlődött ki az úgynevezett paraszt gazdák osztálya, mely külön jószággal és tanyákkal bírt. A népnek ezen osztálya annál inkább boldogulhatott, mivel az uradalmakkal három évenként megújított szerződések épen nem voltak szigorúak.

Mindazáltal a csongrádmegyei községekben, különösen Vásárhely és Szentés városaiban sok elégedetlenséggel találkozunk; mert az úrbéri szerződések megújításánál mindig

akadtak olyan izgatók, a kik a jóhiszemű népet felbujtották az uradalmak ellen. Csak hosszas meddő pörök, temérdek pénz- és idő elpazarlása után következett be a nép kiábrándulása; mikor látta, hogy lelkiismeretlen izgatók zsákmányául lett.

Hasonló helyzetbe jutottak az uradalmak is, melyek megunták a néppel való ellenségeskedést, — s a korszellem hatása alatt — magoktól jöttek azon gondolatra, hogy örök váltság útján rendezzék a jobbágyaikkal a mindinkább kellemtelenné váló viszonyt.

Hogy mi volt az örök váltság? Azt néhány szóval meg kell magyaráznunk.

Az örök váltság a föld népének a földesúr uralma alóli felszabadítását jelenti.

Az újabb kornak ez volt az első nagy mozgalma, melyben a szabadság eszméje először nyert kézzel fogható kifejezést, mely útját egyengette az 1848-ki politikai, gazdasági és társadalmi nagy átalakulásoknak.

A földbirtokos nemesi osztály kezdte lassan belátni, hogy a jobbágyi viszony régi alakjában többé fel nem tartható, s az a birtok, mely az úrbéri rendezés idejében, a jobbágy használatára volt átengedve, tőle többé el nem vehető ugyan, — de ingyen még sem adható oda. Erre a gondolatra első lökésül szolgált az 1832/6. évi országgyűlésen a jobbágysorsának javítását célzó törekvés.

Ezen az országgyűlésen mondatott ki a jobbágnak szabad költözködési joga; itt mondatott ki, hogy a jobbágnak és zsellérnek megengedtetik, hogy az általa művelt telekre fordított költségeket, javításokat, befektetéseket és haszonvételeket — a földesúri jog fentartása mellett — szabadon eladhatja; — itt határozottatott el, hogy a jobbágysors telkei az egész határra nézve összesíthetők, a legelő a földesúr legelőjétől elkülöníthető, — de, nehogy az adásvevés folytán sok teleknek kevés kézbe jutásából kár ne következzen, kimondott az is, hogy oly helyen, ahol az úrbéri birtok 40 egész jobbágytelket meg nem halad, csak *egy egész telket*, — ahol negyvenen túl 80 egész telek van, *két telket*, — ahol 120 telek

van, *három telket*, végre ahol ezen telekmennyiség még nagyobb, — ott *négy telket* vehet meg ugyanazon egy személy. Innét eredt a négytelkes gazda elnevezése és tekintélye a többiek felett; itt kezdődik a telkes jobbágy és úrbéri zsellér közötti különbség, mely lassan-lassan társadalmi különbségre is vezetett.

A holdak nagysága és osztályozása még Mária Terézia rendeleteiben volt meghatározva. Most a legelőre nézve is ez lett elfogadva. A jobbágytelek hold száma vármegyénként különféleképen állapított meg. Csongrád vármegyében úgy, mint a többi szomszéd alföldi vármegyékben három osztály lett felvéve és pedig úgy, hogy az első osztályban 34, a másodikban 36, a harmadikban pedig 38 hold szántóföld esett egy-egy telekre. A rétből pedig osztálykülönbség nélkül 22 hold.

A jobbágytelek állományának felcseréléséhez vagy elosztásához azonban a földesúrnak beleegyezése kellett; és csakis a vármegyei hatósági közegek közbejöttével volt végrehajtható, a telek felére és negyedére felosztható és a földesúr beleegyezésével eladható.

Ez a törvény a zsellérielket 150 □ ölben állapította meg, melyre a szegény ember házat építhetett. Részletesen meghatározza azt is, hogy mit kell a telek haszonvétele és a jobbágyok haszna és tartozása alatt érteni, — és mindezekre nézve felszabadítja a jobbágyközségeket arra, hogy földesuraikkal szabadon egyezkedhetnek, azaz magokat a földesuri szolgálmányoktól *megválthatják*; legelőjüket és szántójukat a földesurétól elkülöníthetik. Rendkívül nagy örömet okozott a jobbágyság között a törvénynek azon intézkedése, mely szerint a legelő elkülönítésnél figyelemmel kell lenni arra, hogy a járandóság oly tájon ne hasíttassék ki, mely egyáltalában hasznavehetetlen, mely akár árvíz, akár homoktorlás vagy más ok miatt marhalegeltetésre nem alkalmas.

A jövő fejlődésére nézve különösen nagy fontosságú intézkedés volt az, mely elrendeli, hogy a legelő hasznával minden egyes jobbágy elkülönözve is élhet, és szorgalma növelésére földét különválva és szabadon használhatja. Csongrád vármegye jobbágysága ezt okosan kihasználta és azon volt, hogy minden

egyes jogosított embernek járandósága, szántóföldje és legelője együtt egy tagban, vagy legalább egy-egy dűlőben hasítottassék ki.

Természetes, hogy a hol a jobbágyság bármily okból nem tudott megegyezni földesurával, ott a jobbágyok tovább is tartoztak a földesurnak bért és terménybeli tizedet, kilenczedet, hetedet stb. fizetni, — és kézi szolgálmányokat teljesíteni. Ezek pedig oly terhesek voltak, hogy Csongrádban majdnem minden község igyekezett tőlük szabadulni és földesurától megválta-kozni.

Szentes városa már 1835-ben küldöttséget menesztett Nyíregyházára annak megtudása végett, miképen szabadult fel e város a földesuri szolgálat alól? Tudva levő azon körülmény, hogy Nyíregyháza épűgy a Károlyi-család birtokát képezte, mint Szentes. Már a következő 1836. január hó 10-én, hosszas alkudozás után, létrejött az örökváltsági egyezség, melynek pontjai szerint, Szentes város közönsége, a maga felszabadításáért, a földesuri jogok és jövedelmek, továbbá birtokok átadásáért fizet a gr. Károlyi-családnak 1.357,072 frtot és 47 krt conventiós ezüst pénzben; ezenfelül 1000 darab cs. és kir. simpla aranyokat; nemkülönben a patronusi épületek fentartására a kath. ecclesia részére 6630 frtot ezüst pénzben. A szerződés aláírásakor 30,000 frt fizettetvén, a vételár kétharmad része azon év jun. 1-én, a hátralékos egyharmad része pedig következő év jan. 1-én lett volna fizetendő. Azonban a város e feltételeket sok közbejött oknál fogva nem teljesíthette.

A fő ok az előző évi rosz termésben és a barmokban szenvedett károsodásban állott, melyek miatt a város kénytelen volt a fizetési határidőnek kiterjesztéseért folyamodni és egy pótszerződést aláírni, mely szerint a vételár félévenkénti részletekben 20 esztendő alatt lett volna törlesztendő.

Amde az uradalom ez alkalomból minden eshetőségre biztosítani kívánta magának az eladási árat, — s 1837. ápril 19-kén „ragaszték gyanánt több szerződést, s ezek közt egy ideiglenes *haszonbéres szerződést*“ kötött a várossal, mely szerint a királyi haszonvételek és urbéres tartozásokon felül az egész vételárból a jogokra eső mennyiség urbérképen fizetessék. Vagyis, mint-hogy az eredeti és pótszerződés szerint, a birtokok,

jussok és jövedelmek csak a vételár két harmadának lefizetése után lettek volna átvethetők.¹⁾ — Tényleg azonban előbb vétettek át: használatuk csak ezen ideiglenes haszonbéres szerződés alapján engedtetett meg.

Az ideiglenes haszonbéri szerződést az előljáróság és az egyes lakosok írták alá, kik a jobbágytelkeket és a belső házhelyeket azontúl a várostól albérlők gyanánt birták, — és mint ilyenek, arra kötelezték magokat, hogy a szerződés be nem tartása esetén *mindennámű úrbéri adózásokat és szolgáltatásokat természetben tartoznak teljesíteni.*

Bonyolította az ügyet az a körülmény is, hogy az uradalomnak közvetlenül a város alatti szent-lászlói majorsága a távolabb Királyságon fekvő másfél annyi holdért; továbbá Bökény nevű pusztája szintén a Királyságon fekvő földekért elcsereltetett. Ezek ellenében a város birtokába ment földekből 20,000 hold legelő, holdja 1100 □ ölével számítva, a gr. Károlyi családnak adatott át zálogos birtokúl 720.000 frt fejében, mely földeket aztán a város ismét haszonbérbe vett ki, — és részletekben albérlet gyanánt adott ki egyeseknek.

A zálogösszegre vonatkozólag ki volt mondva, hogy ha azt a város „kölcsonzés útján is le nem tehetné, az örök eladási levél megsemmisíttessék.“

Világos, hogy ezek súlyos és bonyolódott feltételek voltak, melyek sok viszályra adtak alkalmat.

Az új viszony csak lassan tisztult; de a város boldog volt, hogy ezentúl „Szabad Szentés városának“ nevezhette magát, és hogy ügyeit az uradalmi tisztek befolyása nélkül legjobb belátása szerint, saját népgyűlésein intézhette.

Ámde a nagy összegnek megszerzése, kezelése és végleges kifizetése sok bonyodalomra adott okot.

A pénz felvételével Boros Sámuel városi jegyző és Pácher János kereskedő *teljhatalommal* népgyűlésileg bizatott meg.

¹⁾ A pótszerződés 6-dik pontja így hangzik: „Noha ugyan az örök eladás vételbeli főszerződések a község bátorságosítására, ez uttal hiteles helyen bevallatnak, — mindazáltal az egész adósság két harmad részének befizetéseig gyakorlatba nem vétetik s tulajdonos joggali átadással nem usz-roboráltatik.“

Utóbb még Kurth Ede bécsi kereskedő is pecsétetes megbízást kapott.

A pénzt Strajtner és Társai cég szolgáltatta ki 1.500,000 frt összegben. Ezzel az összeggel szépen rendezni lehetett volna az egész ügyletet, ha nem lettek volna olyan közbenjárók, akik ebből nagy hasznot akartak húzni. De a szentesi népnek egyszerre sok barátja és önfeláldozásra kész szabadítója akadt. Ezek között kiváló szerepet játszott a fentebb említett Boros Sámuel, szentesi jegyző, aki a városnak örökváltsági ügyét az uradalmakkal folytatott hosszas küzdelemmé változtatta.

Szabadosságra hajló nyugtalan természete nem engedte nyugodni. Diák korában a tanárokkal, jegyző korában a vármegyével és az uradalmakkal volt háborúban, — előbb, mint társainak, utóbb mint a „nép oltalmazója“. Hivatalos állásában gyakran jött ellentétbe a törvénnyel; és ha ezért kérdőre vonták vagy megbüntették, mindig elég ügyes volt magát úgy tüntetni fel, mint a nép barátját, a kit a felsőbb hatalom azért üldöz, „mert ki meri mondani az igazságot.“ Valódi demagóg, aki Szentesnek tömérdek pénzébe került. Mindazon tulajdonokkal bővelkedett, melyek a köznépet lebilincselik. Szerette a víg társaságot. Folytonosan a nép között mozgott. Gyűléseken ő volt a főszónok, poharazás közben az első felköszöntő, asszonyok között az első gavallér. Rendesen magyar ruhát viselt; Zrínyi sapkájával, Attila dolmányával; sarkantyús csizmájával és tájképpipájával élesen kivált az úgynevezett úri osztályból. Mint jegyző, a törvények végrehajtásában és nyilvános felszólalásaiban mindig a bíráló és támadó könnyű szerepét választotta.

Soha senkiről nem lehetett igazabban mondani, hogy megellette korát, mint ő róla. Az úrbériség rendezése, a földesurak és jobbágyok között létrejött örökváltsági szerződések, az ezek alapján szükségessé vált becslések és földkimérések oly hangulatot keltettek a nép ezreiben, mely kiválóan kedvezett az úgynevezett „népszabadítóknak“. Majdnem minden községnek megvolt a maga népvezére, aki hangzatos szavakkal kész volt magát feláldozni a nép érdekeiért.

Szentesnek vezére és népszónoka megakartá mutatni, hogy a város közigazgatását teljesen függetlenné fogja tenni az uradalmi tisztektől.

Ez utóbbi kérdés különösen érdekelte a nagy közönséget; mert szoros összefüggésben állott az örökváltsági szerződés pontozataival. Boros teljes tudatával birt vállalkozása nagy jelentőségének; — azért egész odaadással évtizedeken át küzdött városának — szabadságáért. Kétségen kívül nagy népszerűségnek örvendett; de nem tudván megőrizni tisztakezűségének és önzetlenségének varázserejét, végre is kénytelen volt visszavonulni.

A következő események világos képét fogják nyújtani Szentes küzdelmeinek.

Az időközben megalkotott urbéri törvény, a mint tudjuk, a *községek adminisztrációjára* is kiterjedt, amennyiben azt rendeli, hogy a község birája az eddigi szokáshoz képest a földesúr által kijelölt legalább 3 alkalmas lakos közül, — az esküdtek pedig és az ügynevezett kisbírák minden földesúri jelölés nélkül szabadon választassanak. Ha az illető földbirtokosok a bíróságra kijelölendők személyére nézve három nap alatt meg egyezni nem tudnának, ilyen esetben az illető szolgabíró nevezi meg a jelölteket. Jegyzőt minden község, a földesurak jóváhagyása mellett, szabadon választhat. Ha a földesúr megtagadja a jóváhagyást, akkor a vármegye kötelessége gondoskodni, hogy a községek jegyzők nélkül ne maradjanak. Külömben rendes körülmények között az eddigi szokás volt az irányadó.

Azonban daczára annak, hogy a községi adminisztrációra vonatkozó ezen törvény elég világos volt, mégis sok surlódásra adott alkalmat a községek előljárói és az uradalmak tisztjei között. Ennek okát leginkább a népboldogító egyének elszaporodásában találjuk.

Igy például Vásárhely lakosai 1837-ben panaszt emeltek az uradalomnak a bíróválasztásnál követett eljárása ellen, — és azt kérték a helytartótanáctól, hogy a földesuraság a bírónak való 3 személyt csupán a megválasztott 24 esküdt közül jelölje ki, mi által a régi előljárókon kívül eső lakosok közül senki sem nyerhette volna el a bíróságot. Ezt a vármegye nem engedte meg s hivatkozván a törvény 9. §-ára, követelte, hogy a földesúrnak kijelölési joga épségben tartassék fenn. Vásárhely lakosainak kérelmét tehát visszautasítandónak jelentette ki. Ez ellen ugyan sokat szónokoltak, de végre is belenyugodtak.

Ennél sokkal nagyobb eredménynyel folyt a harc Szentesen. Itt ugyanis Boros Sámuel, ekkor már a város bírása, vette kezébe a nép zászlóját.

Azon cím alatt, hogy Szentés megváltotta magát, egyszerűen figyelmen kívül hagyta a földesuraknak törvény által biztosított hatósági jogait. Ebből természetesen per lett, melyben a vármegyének kellett döntenie. Bizottság küldetett ki a helyszínére, mely arról győződött meg, hogy Szentesen az uriszékek hatóságát mellőzi, dacára annak, hogy a törvény 10-ik szakasza világosan mondja, hogy a jobbágyoknak első folyamodási úton *ezentúl is* a földesuraság nevében és költségein szolgáltatassék ki az igazság. A földesúr és jobbágy közti perekben érdektelen táblabíráknak kellett itélkezniök. A jobbágynek úrbéri panaszát a földesúrnál kellett bejelentenie, és ha ez 15 nap alatt nem orvosolta a sérelmet, akkor a fő- vagy alispánhoz, esetleg a szolgabíróhoz vihetette ügyét, aki köteles volt erről a vármegyének jelentést tenni.

Szentés arra hivatkozott, hogy felette az örökváltsági szerződés szerint, minden úri törvényhatóság megszűnt. Ennek ellenében az uradalom kijelentette, hogy a városnak említett függetlensége csak a szerződésben megállapított összeg $\frac{2}{3}$ -nak lefizetése után következhetik be; minthogy pedig ez a feltétel nem teljesült, Szentés jogviszonya az uradalomhoz mind addig, míg a váltságösszeg két harmada le nem fizettetik, marad a régi.

Ezen ellentétes felfogás következtében Szentesen a peres ügyek másfél éven át nem nyertek törvényes elintézt.

A vármegye tehát, nehogy az igazságszolgáltatás hátramaradásával az ügyes-bajos felek károsodjanak, további intézkedésig meghagyta Müller Ignác főszolgabírónak, hogy Szentés városa által, a törvényes bizonyosság jelenlétében, legfeljebb 15 nap alatt, rendes uriszéket tartasson. Ha pedig ezen idő alatt Szentés városa a törvényes alakban és kifogás alá nem eshető személyek által az uriszéket meg nem tartaná és a fenforgó ügyeket el nem intézné, Nagy Ferencz táblabíró elnöklete alatt az uriszék megtartására bizottság küldessék ki. Szolgabíró pedig utasított, hogy azon esetben, ha Szentés városa köteles-

ségét nem teljesítené, erről a fentemlített küldöttséget haladéktalanul értesítse.

Meg kell jegyeznünk, hogy az uradalom és Szentes városa közt kötött feltételes szerződésben a városnak törvényes polgári állása a fennálló törvény szerint biztosítva volt; de természetesen csak a földesuri hatóság jogainak sérelme nélkül. Minthogy pedig Szentes város a földesuri jogok mellőzésével készített magának külön igazgatási szabályzatot; mivel e szabályzatnak törvényszerű megerősítése nélkül, önkényesen választotta meg előljáróit; és mivel Boros Sámuel bíró törvénytelen eljárását a város egész tanácsa is magáévá tette: a vármegye a bírónak és a tanácsnak helytelen eljárását egyszerűen megsemmisítette.

Ebből kellemetlen zavargások támadtak; a szabadnak hirdetett város semmiképpen sem akarta eltűnni, hogy a földesúr bármi tekintetben beleavatkozzék a város belkormánylati és bíráskodási ügyeibe. Ezért igen sok vármegyei bizottságot kellett kiküldeni, sok jelentést és panaszt felterjeszteni, míg a béke teljesen helyre állott.

Szentes város 1838. őszén (szept. 15-dikén) tartott gyűléséből egy terjedelmes memorandumban fejtette ki álláspontját a fenforgó kérdés érdemére nézve. Hivatkozott az első örökváltsági szerződés azon pontjára, melyben a grófi család *mindennemű* jussait Szentes városára ruházza és a lakosságot *törvényhatósága* alól felszabadítja; hivatkozott azon 1837. évi apr. 19-iki pótszerződésre, melyben a fizetési határidő húsz évre terjesztetik ki anélkül, hogy a többi pontok változást szenvedtek volna; hivatkozik azon „haszonbéres szerződés“ neve alatt létező „ragasztékra“ és ideális pontra, mely az uradalomnak zálogjogot ad a szt.-lászlói pusztára, s melyben többek között az is foglaltatik, hogy „az uradalmi polgári törvényhatóság a főszerződés 2-ik pontja szerint a községre ruháztatik, mihelyt az örök bevallás megtörténik.

Ennek alapján, úgymond, a városi igazgatás mind a két részről kötelezőnek elfogadtatott. Életbe csak azért nem léphetett azonnal, mivel akkor semminemű ily rendszer, azaz szabályrendelet készítve nem volt. A később készített szabályzat az igazságszolgáltatás jogát is Szentesnek tulajdonítja, mely jog

akkor lett teljessé, mikor az uradalom ünnepélyesen átadta a birtokot és jogokat 1837. jun. 22-én.

Szentes annál jogosabban vélte a jogot gyakorolhatni, mivel az uriszek alakjában ítélő tanácsát illetékesnek ismerte el Kovács István uradalmi ügyész is az által, hogy száznál több befejezetlen pört adott át a városi bíróságnak.

Mindez azonban nem ért semmit, mivel a szóban forgó igazgatási rendszert az uradalom soha alá nem írta és így semmisnek jelentette ki.

A szentesi előljáróság azonban említett felterjesztésében, a szerződések és jegyzőkönyvek pontjainak tömérdek idézésével és magyarázásával akarta bebizonyítani jogát; „és a nemes és nem nemes 20.000 főnél számosabb egyesült vevő városi közönység“ nevében kérte a vármegye rendeit, mint a végrehajtó hatalom részeseit és mint az igazság őreit, vegyék pártfogás alá Szentesnek igazait és ne engedjék jogainak megcsonkítását.

Ugyanekkor a városi tanács a helytartósághoz is fordult azon kéréssel: ne engedje, hogy időközben a vármegyei küldöttség által készített javaslat — mely szerint a városi törvénykezési és közigazgatási eljárás megváltoztatandó lenne, — addig fogamatba vétessék, míg azt a felsőbb helyen meg nem vizsgálják.

A míg ez a harc folyt, a szentesi nemesek 1839. február havában panaszt emeltek az előljárók rossz *pénzkezelése* ellen s gyanújokat fejezván ki az iránt, hogy mivel községi adó nem vettettet ki, a pénzt a váltsági cassából vették, vizsgálat elrendelését kérték. És mikor e vizsgálat megejtéséhez Dobosy Lajos megyei főpénztárnok és Beliczay Pál esküdt küldettek ki, ekkor ez ellen, mint érdeklett nemesek ellen az előljárók protestáltak és a helytartótanácsnál elpanaszolták, hogy a vármegye által kiküldött bizottság csak a nemesek által felhozott sérelmeket vizsgálta meg és a városi tanács mellőzésével csak egyes személyeket hallgatott ki. Elpanaszolták végül, hogy a nemesség a városi tanács lealacsonyításával a város végzéseinek vitatásába bocsátkozott. Mindezekre nézve a helytartótanács kimerítő jelentést kíván, s felsőbb rendelet érkezéséig a mostani városi igazgatás fentartását rendeli el. — A június hóban tartott vármegyei közgyűlés a város kifogásait helyteleníti. A város belső rendjére

és pénztári kezelésére nézve szükségesnek látja a kellő intézkedések megtételét s e végből elhatározza:

1. A pénztárak rendetlen és pazarló kezelése folytán Szent-es város előljárósága az iránt meghallgatandó, miért nem tett eleget a vármegyei közgyűlés azon határozatának, mely szerint a múlt évi karácsonyig minden számadását megvizsgálva tartozott volna beadni? Minthogy pedig a vesztegetés majdnem lehetőségét felülmúlónak jelentetik, mindazon előljárók vagyona a főszolgabíró által bírói tilalom alá veendő, kik a váltság óta befolyt jövedelem és teljesített kiadás kezelésében résztvettek.

2. Ugyanazon városi előljárók kötelesek nemcsak az adóbeli, hanem a váltsági s a nemtelen árvák pénzeiről szóló számadásokat felelősség terhe mellett 3 hónap alatt a vármegyei számvevőnek megvizsgálás végett átadni s e számadások alispán elnöksége alatt ezennel kinevezett küldöttség által fognak megvizsgáltatni.

3. Mivel az is kitűnt, hogy a házipénztári költségek nem rovatnak ki, hanem minden sorsú lakos által egyenlően fizettetnek be, jövőre meghagyatik, hogy ezen kirovás az adózók beleegyezésével történjék s az a vármegyének mindenkor bemutatassék.

4. Nehogy a város által fölveendő tetemes kölcsönök céljából a vármegye részéről kiállított meghatalmazó bizonyítvánnyal visszaélés történjék, az Boros Sámuel városi bírótól, kinek nevére kiadatott, visszaköveteltetvén, még e közgyűlés folyamán mutattassék be s jövőre a város által fölveendő legkisebb kölcsönösszeg a vármegyének bejelentendő.

5. Minthogy a városi igazgatásban tapasztalt rendetlenség leginkább onnan ered, hogy a város nem akarja a felsőbb hatóságoktól való függést elismerni, az annak elpalástolására fölvetett esküformának bemutatása elváratik; azon közben is nemes Nagy Sámuel ellen, a küldöttség jelentése szerint, a tartozó engedelmesség egyenes megtagadása miatt, tiszti ügyészi per határoztatik.

De hiába való volt minden határozat; a vármegye hiába dorgálta meg a zavart okozó bírót, hiába vonta vissza a másfél millió frtnyi kölcsön felvételére kiadott meghatalmazást, hiába

sürgette a számadások bemutatását, hiába fenyegetőzött, hiába tett jelentést és panaszt a helytartótanácsnál: Szentés bírāja egyszerűen kijátszotta és kicsúfolta a vármegye intézkedéseit.

Évek multak el és a dolog lényegére nézve semmi sem történt. Végre 1840-ben szabad Szentés városának be kellett látnia, hogy szabadságát a törvényes renddel összhangzásba kell hoznia, és hogy a vármegyei hatósággal, a nemességgel és az uradalommal törvényes alap nélkül eredményesen küzdenie nem lehet. Beismerte, hogy közigazgatásába rendet, számadásaiba pontosságot és lelkiismeretességet kell behoznia. Ez ösztönözte az előljáróságot és különösen a harczot vezető Boros Sámuel bírót arra, hogy egy külön *szabályrendelet* készítése által biztosítsa állását és pedig „az urak mellőzésével.”

Ez ellen ismét felszólalt a szentesi nemesség, panaszt emelt a hatalmaskodó előljárók ellen, kik — úgymond — nagyobb részt földdel sem bírnak, a mellett tudatlanok; ezért törvényellenes végzéseket hoznak, az urbéri állományt változtatják, a váltsági adót czéltalan utazgatásokra s felesleges napibérekre fecsérlik; a népet szerfeletti fizetésekkel terhelik s a nemességre házi adót vetnek ki, a mellett a szerződés ellenére a biztosítéki földekből, a közlegelőből kihalásztván s a marhatartást megszorítván, 20,000 holdnak haszonbérbe adását határozták el.

A vármegye az eddigi eredménytelenség után nem tudott egyebet tenni, mint azt, hogy az illető főszolgabírónak meghagyta, miszerint a város rendetlen előljáróságát maga elé idézven, megdorgálja, a vármegye neheztelését tudassa vele és jövőre a rend megtartására utasítsa.

Mindez semmit sem használt. A szentesi előljáróság különös örömet talált abban, hogy a vármegyével való küzdelmeiben a nép kegyét biztosítani tudta magának és ezzel a nemességet bosszanthatta. A felső rendeleteket vagy hiányosan, vagy épen nem hajtotta végre; a város igazgatásában pedig oly újításokat tett, melyek a nemesség jogait sértették.

Ily körülmények között 1842. őszén bíróválasztás következén, az uradalom Boros Sámuel, mint akinek eddigi bíró-sága alatt sok rendetlenség és visszaélés történt, nem jelölte. A nép azonban csakis a népgyűléseket kedvelő Borost óhajtotta

volna megválasztani. Iszonyú zaj támadt a választó közgyűlésen. A főszolgabíró nem volt képes megmagyarázni azt, hogy a törvényt tisztelni kell, és hogy ennél fogva csakis azokból lehet választani, akiket az uradalom kijelöl. A felizgatott nép szenvedélyes hangon követelte Borosnak jelöltetését. Az elnöklő főszolgabíró fejét vesztvén, nagyobb baj kikerülése végett a városi volt előljáróságot ideiglenesen meghagyta hivatalában — s a népgyűlést eloszlatta.

Ez az esemény roppant szenzációt idézett elő. A nemesség úgy tekintette azt, mint az anarchia győzelmét a jog és hatóság felett; a nép pedig ujongott a jól sikerült erőszak diadala fölött. Az uradalom ragaszkodott törvényes jogához; a jelölésen változtatni nem akart. Boros pedig népaláírással ellátott nyilatkozatban próbálta igazolni a rendetlenséget.

A vármegyei közgyűlés nagy zavarba jött, mikor ezek a jelentések és panaszok döntése alá bocsáttattak. A főszolgabíró ideiglenes intézkedését — bár nem helyeselte, egyelőre jóváhagyta, a többi panaszokat pedig a szentesi ügyek vizsgálásával már évek óta foglalkozó küldöttséghez tette át. Ezzel Szentes ismét időt nyert és örült, hogy a küldöttséggel ismét eljátszhatik egy pár évig. Ahhoz pedig nem kellett egyéb, mint hosszas előterjesztések, tiltakozások, felebbezések a végtelenségig. A bíróválasztás ugyan megtörtént; de azért a béke még sem állott helyre. A hiszekegy nép királyi biztost várt, aki sohasem érkezett meg.

Végre a földesurak Ő Felségéhez fordultak az évek óta tartó anarchia megszüntetése végett.

Gr. Károlyi György testvéreinek nevében is kinyilatkoztatta, hogy azon engedélyt, melyet Szentes városának, kölcsön felvehetése céljából adott, megsemmisíti; a nevezett előljáróságot több kölcsön felvételétől pedig tiltja.¹⁾ Ezen tilalmát pedig azzal indokolta, hogy tudomására esett, miszerint Szentes város előljárói a megváltás könnyítése céljából a földesurak engedelmével kölcsön vett összegben felül a város terhére „több

¹⁾ A tiltakozás 1841. július hóban kelt. L. várm. jgykv. 1841. szept. 13-kán.

nevezetes summákat is felszedtek“ és a várost az úriszék és a vármegye tiltakozása daczára több és több terhelő adósságokba keverni szándékoznak: azért, nehogy az előljárók ezen helytelen adósságokkal megterhelésében csak hallgatással is megegyezni láttassék, a szóban levő írásbeli engedélyt ezennel visszavonja és Szentés városa rovására a városi előljárók felszedendő adósságoknak ellentmond, s attól az előljáróságot nyilván el- és letiltja.

A vármegye erről a tilalomról bizonyítványt állított ki, s az illető szolgabíró utasította, hogy a szentesi előljáróknak több adósságot csinálni ne engedjen.

Ennek ellenében Szentés előljárói (1843. jan.) a helytartótanácsához fordultak azon panaszukkal, hogy az uradalom részéről jogaikban és a váltsági szerződés által reájok ruházott bíráskodásban, továbbá régi idők óta szabadon gyakorlott bíróválasztásban gátoltatnak. Kérik azért a helytartótanácsot, engedje meg, hogy a belső igazgatásukat addig is, míg a fenforgó váltsági kérdés elintéztetik, ideiglenesen szabályozhassák.

De mielőtt erre választ nyertek volna (1844. márcz.), a szentesi nemesek új ellenpanaszt nyújtottak be, melyben a község úrbéri tartozását úrbéri úton kívánja tárgyaltatni; a várost az őt meg nem illető jogok bitorlásától Ő Felsége nevében eltiltatni, a község jövedelmeiről vezetett számadásokat megvizsgáltatni, a városi jövedelmek hűtlen kezelésével terhelt előljárókat pörbe fogatni és a károk megtérítésére kényszeríteni, — és végre új előljárók választását eszközöltetni kéri.

A helytartótanács még több hasonló kérelemtől zaklatatva, ezeket 1844 elején a vármegyéhez küldi le és ennek a legfőbb utasítás alapján meghagyja, hogy az uradalom a szentes-városi tanács ideiglenes elrendezését tárgyzó pert záros határidő alatt végső bírói ítélet alá bocsássa s mindaddig, míg ezen úrbéri per legfelsőbb helyen megvizsgáltatik, a városi tanács az eddig is az ő körébe tartozott ügyeket elintézhesse. — A mostani bíróválasztás meghagyatván, jövőre a választás módja iránt fenforgó kérdés a folyamatban levő úrbéri perben tárgyalassék s határoztassék el; addig is pedig

a legközelebb tartandó birói választáskor minden kellemetlenség kikerülése végett a földes uraság az 1836. évi IX. t.cz. 1. és 9-ik §-aihoz magát szorosan tartsa és az eddigi szokás szerint a volt bírót is figyelembe vevén, semmi törvényes kifogás alá nem eshető alkalmas egyéneket jelöljön ki; a tanács választásába ellenben ne avatkozzék. A jegyzőkre nézve egyedül a törvény által reá ruházott helybenhagyási joggal éljen. Az árvák gyámjának a község befogásával eddig dívott szokás szerint mielőbb leendő választása iránt a szükséges intézkedések tétessenek.

A községnek azon panasza, mintha a földes uraság a lakosokat félrevezetve a legelő elkülönítését eszközölte volna, miután a panaszlott elkülönítés legfelsőbb helyen is jóváhagyott szerződéssel eszközöltetett, és az uradalmi nyilatkozathoz csatolt okmányokkal megegyeztetett, alaptalannak találattik. A községnek azon kívánsága is, hogy a folyamatban levő úrbéri pör bevégezéséig a város ideiglenes belső igazgatási szabályzattal láttassék el, minthogy az nemcsak az 1840. é. máj. 16-án kelt legfelsőbb rendelettel ellenkezik, hanem a vármegyei küldöttség által is szükségtelennek nyilváníttatik.

A váltsági összeg czimén beszédett pénzekről készített számadásoknak állítólag helytelen megvizsgálása és az előjárónak elmarasztaltatása miatt tett panasz is alaptalan, miután egy részről e panasz valósága nincs bebizonyítva, másrészt pedig a városi tanács a váltsági összeg rendes kezelése iránt közakaratlan alkotott szabályzatot önkényűleg elvetette és magát független állapotba helyezte, a számadások elkészítésére pedig több határozattal sikertelenül szólíttatott fel s a pénztár kezelőit, mivel a neheztelt kiadásokat az egész városi község már elfogadta, minden további számadástól felmentette s a felelősséget magára vállalta, s azon esetre, ha az illető számadók vagyona a pénztári fogatkozások pótlására elégtelen volna, az uriszek által a maga rendjén marasztaltatott el, a birói parancsolatot is hamis kitétele miatt tisztelettel félre tenni jogosítva volt. Egyéb iránt a törvényszéki ellátás alatt lévő számadások vizsgálati eredményéről annak idején legfelsőbb helyre felterjesztendő tudósítás a kir. helyt. tanácshoz felküldeni rendeltetik.

Vége hogy állítólag az uradalom a városi előljárók és a község közt bizalmatlanság magvát hintegetvén, ingerültséget okozott, a panaszkodók által be nem bizonyítottván, ellenben az uradalom által kimutattatván, hogy a neheztelt bizalmatlanság és ingerültség egyedül az előljárók függetlenségre törekedésének és a város jövedelmei hűtlen kezelésének s tékozlásának következménye, e panasza is helytelennek nyilvánítatik.

Ez alkalommal bemutatatták a vármegyének Szentés város előljáróinak azon panaszos folyamodása is, melyben az illető uradalmi ügyész ellen panaszkodnak, s miután a legközelebb tartatni kívánt urbéres uriszék azon okból, hogy az arra meghívott egyének törvényes kifogás alá estek, megtartható nem volt, az 1832/6. é. 10. §-a. értelmében uri széki tagok kinevezését kérik. Erre nézve az határoztatott, hogy a városi tanács alakítása a rendeletben felhozott törvény szerint időközben megtörténvén, e meghagyásnak elég tétetett.

A mi azonban a városi jegyzőknek uradalmi helybenhagyását illeti, miután e tárgyra nézve a mult 1843. év december 11-én tartott közgyűlés alkalmával hozott végzésnél fogva már intézkedés tétetett, ez intézkedés továbbra is fentartatik. A számadásoknak megyei törvényszéken történt megvizsgálását illető törvényszéki ítélet felsőbb meghagyás szerint a helytartó tanácshoz felterjesztetik; egyébiránt a rendelet mind az illető uradalommal, mind a városi tanácscsal megtartás végett Török Bálint alszolgabíró által közöltetni rendeltetik s az uradalom ugyanazon szolgabíró által a folyamatban lévő urbéres pörnek a f. é. május 30-ig leendő befejezésére s végső ellátására felszólíttatik, ellenkező esetben arról első alispánnak jelentést tegyen, ki ezennel oda utasíttatik, hogy az 1832/6. évi 10. t.-cz. értelmében az ezennel kinevezetteket uri szék tartására egybehívni tartozik.

Látni való, hogy Szentés ügye a vármegyén szigorúbb elbánásban részesül és hogy a felsőbb hatóságok is unni kezdi az évek hosszú során át felhangzó panaszokat. Vége a nép józanabb része is kezdi belátni, hogy olyan előljárókkal, akik mindig csak a nép jogait emlegetik, de a mellett a nép pénzét hűtlenül kezelik, nem fognak boldogulni. Lassankint megbarát-

koznak a felelősség fogalmával, melynek természetes következése az, hogy a pazarló és adósságcsináló előljárók vagyonaikkal tartoznak felelni törvénytelen tetteikért. Az urbéri per folyt s annak befejezéseig az uradalmi jogok a városi előljárókra vonatkozólag épségben maradtak. Még 1846 őszén is sürgetik a pör befejezését és a gr. Károlyi-család földesuri jogainak korlátozását.

Szentes örök váltsági ügyét, és az abból kifejlődött közigazgatási és társadalmi küzdelmét a fentebbiekben azért kívántuk kissé bővebben elbeszélni, hogy világos képet nyújthassunk a népnek ezenkori gondolkodásmódjáról, érzelmeiről, törekvéseiről és a szabadság eszméjének felfogásáról.

Ha nem is oly élesen és szívósan, de hasonló észjárással és törekvéssel folyt a küzdelem a vármegye többi községeiben is. Ezekről tehát rövidebben szólhatunk.

Az örök megváltkozás útján Szentest csakhamar követte Vásárhely. Itt is a gr. Károlyi-család lévén a földesúr, a város előljárói 1836. évi februáriusban kérdést intéztek az uradalom intézőihez, hajlandók lennének-e a várossal az örök megváltás ügyében alkuba bocsátkozni? Kedvező választ nyervén, népgyűlést hívtak össze, nem a végett, hogy a feltételeket állapítsák meg, mert azok hasonlóké voltak a szentesi szerződés pontjaihoz; hanem a végett, hogy az örök megváltáshoz szükséges pénz előteremtéséről tanácskozzanak. A nép annyira kívánta teljes felszabadulását, hogy a kívánt összeget nem sokallta, — és legnagyobb készséggel bizta meg Zsarkó Ferencz bírót, Csók Mózes jegyzőt és Varga Pál gazdát, még pedig teljhatalommal, hogy a pénzt akárhonnan, csak szerezzék meg.

Ez megtörténvén, azonnal emelkedtek hangok, hogy az uradalommal megkötött szerződés rossz; hogy azt az előljáróság titokban kötötte meg, s a nép előtt fel nem olvasta; hogy a város népe részére kihaló földön sok a szik, melyet a becslésből ki kellene hagyni. A népvezérek száma ott is szaporodni kezdett, úgy hogy az általok támasztott mozgalom lecsillapítására a vármegye, sőt a helytartó tanács is kénytelen volt beleavatkozni. A népbujtogatás főembereit elfogták és börtönbe

zárták. Nagy nehezen lecsillapultak a kedélyek, mert a legelő-elkülönítés alkalmával Vásárhely népe, hosszas czivódás és perlekedés után 1847-ben oly barátságos egyezséget kötött a Károlyi-családdal, mely szerint minden úrbéres telek után, osztályozás nélkül, 32 hold legelő adatott; tehát 1666 telek után 53,312 hold legelő jutott a jobbágyság részére. A törvény által elrendelt 22 hold legelő, illetőségen felül eső rész az örökváltság alapjául rendeltetett.

Ekként a város lakosainak tulajdonát képező határ összesen 133,000 holdra ment. Ennek felosztása után Vásárhely szemlátomást gyarapodott.

Csongrád városa 1837-ben a legelő elkülönítési, 1845. decz. 27-én pedig örökváltsági szerződést kötött földes uraságával. Ez utóbbi ellen azonban a helytartó tanács azt a kifogást tette, hogy oly javadalmakra is vonatkozik, melyeknek egyes jobbágyra vagy községre leendő átruházása az 1836. évi VIII., 1840. évi VII. és több törvény által meg nem engedtetik. Ehhez képest a szerződésnek a törvénytől egyező módon való kiigazítását követelte.

Ez megtörténvén, a város egy millió frt kölcsönt akart felvenni, melynek törlesztésére 10,000 holdat hasított ki. Csongrád városában összesen 473 urbéri telek volt; a szerződés szerint 16,322 hold száraz legelőt, mely a 10,000 hypothekalis összeg levonásával csak 6322 hold maradt. Ezt 473 urbéri telekkel elosztva, minden osztályozás nélkül egy-egy telekre $13\frac{1}{4}$ hold esett. Ezenkívül kapott a város 6226 hold réti legelőt, melyből egy-egy telekre 13 hold, összesen tehát $26\frac{1}{2}$ hold legelő esik. Felmaradt azonban még 1285 holdnyi olyan rét is, mely árvízkor rendszeren a víz által elborítottatik.

Az örökváltsági szerződés szerint 358 urbéri telek, 884 házaz zsellér és 1068 házatlan zsellér utáni összes szolgálmányok megváltásáért 600,000 pengő frtot tartozott fizetni, három darab huszast számítva egy forintba. Ezt az összeget — mivel kölcsönt nem kapott — 1848. jan. első napjától számítva 36 év alatt kellett volna lefizetni, 5% kamattal; az évi váltsági számadásokat az uradalomnak bemutatni. Megjegyzendő, hogy Csongrádon ezuttal zavargás nem fordult elő.

De a többi községekben sok zaj és sok elégedetlenség volt tapasztalható. Így például *Algyőn* 1837. év nyarán a földes gazdák azon panasszal léptek fel a vármegye előtt, hogy nekik kaszáló gyanánt vad szíket adtak. Kérik, hogy járandóságuk vad szíkek kihagyásával adassék ki és az ő legelőjük az uradalométól elkülöníttessék. Azt is kérték, hogy a nádas régi használatába visszahelyeztessenek; a füstpénzt, mely most egy ezüst forint, folyó pénzre leszállíttassék, s végre a robotozás alkalmával a jövet-menetnek beszámítása hatóságilag rendeztessék.

A vármegye barátságos egyesség megkötésére Klauzál Gábor elnöklete alatt bizottságot küldött ki.

Tápén a legelő-elkülönítés barátságos egyesség alapján akként történt meg, hogy Szeged város, figyelembe véve a 13 urbéres telekkel bíró, számos zsellérekből álló, 3000 lelket számláló, példás szorgalmú tápei jobbágynak sorsát, a legelőt, 40 hold kivételével, 979 holdat mind nekik adja; a kemesi majorság földjéből $108^{857}/_{1200}$ holdat szintén a jobbágyágnak engedte át. Természetesen itt zavargás nem fordult elő.

Sokkal lázasabb hangulat volt Horgoson, hol a fellázított nép, azzal gyanúsítván előljáróságát, hogy a földesurakkal összejátszik, megrohanta a községházát és a bírót fenyegetésekkel elkergette.

Mindszent községe sem tudott békésen kiegyezni földesurával. A legelő-elkülönítés kérdésében pert indított, mely kedvezőtlenül végződött a községre nézve. Ugyanott a házatlan zsellérek egyszerűen megtagadták urbéri kötelességeik teljesítését, a miért törvényszékieleg elítéltettek.

Szegváron is voltak bujtogatók, a kik miatt az egyesség még 1846-ban sem jöhetett létre. Szabó Mihály ügyvéd vitte pörüket.

Amint látjuk, mindenütt ugyanazon törekvések, ugyanazon felfogások és ugyanazon indulatok működtek. A nép kereste az igazságot; de nem eszével, hanem csak érzelmeivel, melyek a bujtogatók szónoklatai szerint változtak. De nem esoda, hogy az egész nép jövőjére kiható ily korszakos eseménynél a kedélyek a szokottnál jobban hevültek fel. Hiszen hosszú századok járma alól szabadult fel a nép s egészen új helyzetben találta magát, melyben nem volt könnyű tájékozódnia.

Az előbbeni korszakokban is rámutattunk azon terhekre, melyeket a népnek viselnie kellett. E terhekből még sok maradt ezen korszak népére is. A robot helyébe jött az úgynevezett közmunka, mely jobbára természetbeli szolgálatból állott.

Adózás tekintetében is nehéz viszonyok voltak. Fizetni kellett az úgynevezett hadi adót; ennek pótlásául a verbungadót és a „honi“ vagyis a házi adót. Fizetni kellett az úgynevezett „contributiót“, melyben benne voltak az uradalmi és községi mindenféle járulékok. A nép fizette most is a koronázási honorariumot, a nemesi testőrséget, sőt még az 1797. évi nemesi felkelés veszteségeit is e korszakban, 1832-ben kellett lefizetni.

Súlyosbította a helyzetet az, hogy a községi és megyei pénztárnokok gyakran el-elsikkasztottak bizonyos összegeket, melyeket rendesen a népnek kellett újra megfizetnie. Ha valaki vagy nem birta vagy nem akarta lefizetni tartozását, elvették ökrét, tehenét, s annak elárverezéséből nyert összeggel egyenlítették ki a tartozást.

Az évi adó kivetését vármegyei küldöttekre bízták, akik vagyon- és lélekszám alapján állították össze a lajstromokat.

Az 1827-ben eszközölt népszámlálás szerint Csongrád vármegyében 10,525 ház és 80,865 lélek volt. Ezen számok az egyes községek és városok között így oszlottak el:

Vásárhelyen volt 3530 ház, 27796 lélek.

Szentesen	„	2272	„	15840	„
Csongrádon	„	1228	„	11283	„
Mindszenten	„	538	„	4911	„
Szegváron	„	458	„	3883	„
Horgoson	„	274	„	1999	„
Kisteleken	„	379	„	2606	„
Algyőn	„	243	„	1424	„
Tápén	„	313	„	1839	„

Ugy látszik, hogy ezen összeírás csak parciális czélból és csak a helyi hatóságok által eszközöltetett. Az országos összeírás biztosabb adóalap nyerhetése czéljából a következő években hajtattott végre, olyformán, hogy Csongrádban a Komárom vármegye által választott Ordódy Bálint és ifj. Végh Antal, Esztergomban pedig a Csongrád vármegye által választott Klauzál

Gábor és Kiss Dániel teljesítették a reájok bízott munkát. Az összeírás eredményéről kéthavonként kellett jelentést tenniök. Azonban a csongrádmegyei összeírásra kiküldött komáromi urak betegség miatt nem teljesíthették kötelességöket. Helyükbe Kürthy Alajos és Pázmándy János küldettek ki.

Ezen összeírásnak kétségen kívül az volt a célja, hogy az adókiivetés alapjául szolgáljon. Kitűnik ez az összeírók azon panaszából, hogy például Szentesen és Szegváron sokan a lábas és szarvas jószáguk számát eltagadták, mások pedig nemesség ürügye alatt az adókirovás alól kibujtak. Az illetők ellen vizsgálatot rendeltek el.

A zsidók is kevés jövedelmet vallottak be; némelyikük csak 5 frtot, a miből természetesen nem lehet megélni. A vármegye tehát oda utasította a szolgabirákat, hogy ezeknek jövedelmét oly összegben állapítsák meg, a milyen évi takarékos élelemre okvetlenül szükséges. Türelmi adó alapjául a vármegyei zsidók 4208 frt jövedelmet vallottak be, melynek alapján egy forintra $6\frac{7}{8}$ kr., vagyis összesen 482 frt és 10 kr. adó esett.¹⁾

Az adókirovások száma 1825-ben 24,693 volt. Minden kirovás után hadi adóba 1 frt 19 krral, 32,513 frt 16 kr.; honi adóba 1 frt 9 krjával 28,397 frt 40 kr., verbung-adóba pedig minden adóforint után $1\frac{1}{2}$ krt számítva 609 frt 38 kr. állapított meg. Vagyis összesen 61,519 frt 90 kr. Ez az összeg fokozatosan emelkedett. Így pl. 1826-ban az összes adó 66,918 frt $54\frac{3}{8}$ kr., 1830-ban 68,739 frt 68 kr., 1835-ben 72,365 frt 21 kr., 1840-ben 82,793 frt 70 kr., 1847-ben pedig 89,265 frt és 5 krra növekedett.

Hogy a házi adóösszeg mire fordítottat, azt az 1844/5-iki költségvetésnek következő tételei mutatják:

A vármegyei tisztviselőkre ment . . .	8236 frt 57 kr.
A „ „ szolgák bérére . . .	2564 „ 32 „
A közszolgák ruhája és fegyverére	8500 „ — „
Napi díjakra	500 „ — „
Irodai szerekre	800 „ — „
Összesen	20600 frt 89 kr.

¹⁾ L. az 1831. évi júl. 5-én Szegváron tartott rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyvét.

	Áthozat	20600 frt 89 kr.
A rabok tartására	3600	„ — „
Vármegyei épületek javítására . .	3000	„ — „
Utak, hidak javítására és fentart. .	500	„ — „
Katonai veszteségek pótlására . .	10000	„ — „
Beszedhetlen adó pótlására . . .	300	„ — „
Hivatalbeli szekerezésekre . . .	2650	„ — „
Házipénztár vegyes szükségletére .	3500	„ — „
Összesen .	44151	frt 29 kr.

A negyvenes évek elején az a történelmileg nevezetes esemény történt, hogy Csongrád vármegye nemessége, mely eddig adómentes volt, és mely az akkori törvény szerint most sem tartoznék még adót fizetni, *önként* vállalkozott az adó fizetésére. Az egyenlő jogok hangoztatása maga után vonta az egyenlő teherviselés elvének alkalmazását.

Csongrád vármegye 1842-ben a nemességre kivetett adó könnyebb beszedhetésére három adószedő biztosi állás rendszerezését kérte a kormánytól, mely azonban ezt a kérést azért utasította el, mert „ez szokatlan.“ Egyszerűen a vármegyei rendes tisztviselőket kívánta az adóbeszedés körüli teendőkkal megbízni. A lelkes nemesség az által tette tárgyalanná e kérést, hogy arra is *önként* ajánlkozott, hogy adóját a községi előljárók kezébe fogja lefizetni. Ez aztán 1844-től fogva érvénybe is lépett.

Csongrád vármegye lakosságának egyik szép jellemvonását képezte mindig az, hogy nagy adóterhei dacára mindenkor szívesen megadóztatta magát, ha azt országos csapás, vagy magasabb nemzeti érdek megkövetelte.

Igy például az 1838-iki pesti árvízkárosultak javára, nagy mennyiségű élelmiszereken kívül 521 frt 14 krt gyűjtött össze. Néhány évvel előbb, mikor a juhászok azért, amiért jegygyel ellátott juhok tartásától eltiltattak, a városokban gyujtogatni kezdtek, — Csongrád népe közadakozás útján 500 frtot hozott össze annak megjutalmazására, a ki a gyujtogatót feljelenti. 1836-ban Szeged város tűzkárosultjainak felsegítésére szintén gyűjtés eszközöltetett. Alig volt országos közczél, melyre kisebb-nagyobb összeget ne áldoztak volna.

Végül még azt a terhet is meg kell említenünk, mely a katonatartás alkalmatlanságát nagy mértékben fokozta.

Ugyanis az itt állomásozó katonaság, kaszárnnyák hiányában egyes lakosok házához volt bekvártélyozva. Akkoriban az volt a felsőbb katonai köröknek a nézete, hogy a magyar katonát ki kell vinni Olaszországba, Csehországba és Galicziába.

Német vasas katona.

Az említett országok fiait pedig ide kell hozni a magyarok megfőkezésére!

Természetes, hogy az idegen katona, a kivel a mi népünk beszélni nem tudott, nagyon alkalmatlan vendég volt. Sok keletlenlenség, sok panaszra adott alkalmat; de bizony a legna-

gyobb kihágás esetén ritkán lehetett orvoslást találni. A „vasas németek“ garázdaságait és féktelenségeit gyakran tárgyalták a vármegyén is, de eredménytelenül.

E korszak elején az úgynevezett Somariva-ezredbeli lovas katonaság volt Csongrádban elhelyezve; ezt követte az Angol király nevét viselő lovas ezred, melynek idehozatala ellen hiába

Ulánus katona.

való volt minden felfolyamodás. Tiszti lakások, raktárak és katonai börtönhelyiségek hiánya a megyei tisztviselőknek végtelen sok gondot okozott. S a legjobb akarat mellett sem lehetett a katonatisztek követeléseit kielégíteniök.

E tekintetben legtöbbet szenvedett Vásárhely, Szentés és

Csongrád közönsége. 1827-ben ide lett elhelyezve a b. Krénmayer-ezredbeli lovas katonaság. A következő évben méltán nagy felháborodást idézett elő azon hír, hogy a környékbeli katonaság fegyvergyakorlatai Csongrád vármegyében fognak megtartatni. Rossz termés, kevés takarmány, nagy drágaság, mind azt javasolták, hogy ettől a bajtól igyekezzék szabadulni a nép. A megye részéről tett felterjesztés következtében a szóban levő katonaság összevonása Aradra lett áthelyezve.

De az elvonult lovasság helyett jött más; rosszabb és fegyelmezetlenebb. Az 1829. év folyamán panasz emeltetett, hogy a Vásárhelyen fekvő katonaság két káplárja Horváth Lajos szolgabíró és Vukovics Imre esküdtet fényes nappal, nyílt utcán, minden ok nélkül megtámadták és legilletlenebb szidalmakkal illették. Általános volt a felháborodás; és jöllehet a két káplár katonai fogházba került, a vármegye még sem birta ki-
eszközölni, hogy a katonaság innét elvitessék.

Két év múlva az Ulanusok ezrede váltotta fel a fentebbieket, melynek egyik százada Vásárhelyre, a másik Szentesre, Csongrádra és Mindszentre lett elhelyezve. Minden két évben más és más katonaság jött ide; és a kormány még akkor sem könyörült a népen, mikor ez rossz termések vagy vízáradások miatt saját jószágát sem birta eltartani.

Sok folyamodásra 1834-ben csak annyi kedvezés történt, hogy a katonai szükségletek árát a kinestár megtérítette; a fát, szalmát és szénát piaczi áron számította fel, visszamenőleg 1831-ig.

1835-ben Vásárhelyen ismét nagy összeütközés volt a megyei tisztviselők és a katonák között; 1840-ben pedig Csongrádon a nép és a katonaság között verekezés volt; de a panaszos felterjesztéseknek semmi jó eredménye nem lett. Hiába való volt a vármegyének azon kérése is, hogy a lovasság helyett könnyebben ellátható gyalogság hozassék a megyébe. Az itt tartózkodó vasas dzsidás katonáktól csak az 1848-iki mozgalmak idején szabadulhatott meg a vármegye népe.

VIII.

Egyházi viszonyok. — A vallási szabadság biztosítása érdekében folyt harczok. — Az 1844-ki vallástörvény. — Csongrád v. utasítja az alispánt, hogy a törvény értelmében járjon el. — A kath. papság tevékenysége. — Szentesi r. kath. templom építése. — A gör. keletiek bajai. — A protestánsok és zsidók — ezeknek emancipációja.

Az egyházi téren nagy hatással voltak az országgyűlésnek azon határozatai, melyek a vallás-szabadság biztosítására és a kath. klerus hatalmának korlátozására vonatkoztak.

Ugyanis az 1791:26. t.-cz. a vallásszabadság általános biztosítása mellett részletesen is rendezte a katolikusok és protestánsok közötti viszonyt; jelesül a vegyes házasságokból származott gyermekek vallására vonatkozólag kimondatott, hogy ha a férj római katolikus, akkor összes gyermekei a r. kath. vallásban neveltessenek; ha pedig az apa protestáns, leánygyermekei az anya vallását kövessék. Az áttérésre nézve némi korlátozásul azt rendeli a törvény, hogy az áttérést nem kell gátolni; de, nehogy az tudatlanságból történjék, az illető kath. fél előlegesen hat heti oktatásnak vetessék alá.

A protestánsok ezuttal azért panaszkodtak, hogy a kath. papság a vegyes házasságra vonatkozó törvényt egy 1792-ki helytartótanácsi rendeletre való hivatkozással kijátszsza, amennyiben a vegyes házasságok alkalmával, az evang. vallású férjtől kötelezvényt — úgynevezett reversálist — követel, hogy a figyermekait is a kath. vallásban fogja neveltetni. Az áttérések ügyében pedig az volt a panasz, hogy az áttérni óhajtókat a kath. lelkészek a törvényes hat heti oktatás ürügye alatt különféle fogásokkal éveken át zaklatják oly célból, hogy szándék-

joktól eltérítsék. Ha például a tanítás végett jelentkező egyén a tanítás negyedik vagy ötödik hetében még nem volt hajlandó áttérési szándékáról lemondani, akkor az illető r. kath. lelkész egyszerűen leszidta és elkergette. És mivel ekként az illető nem kapott bizonyítványt a hatheti oktatásról, kénytelen volt más papnál újra kezdeni, aki hasonló módon bánt vele, s ez így gyakoroltatván a végtelenig, a törvény teljes kijátszásával voltaképpen egy kath. ember sem térhetett át a protestáns vallásra.

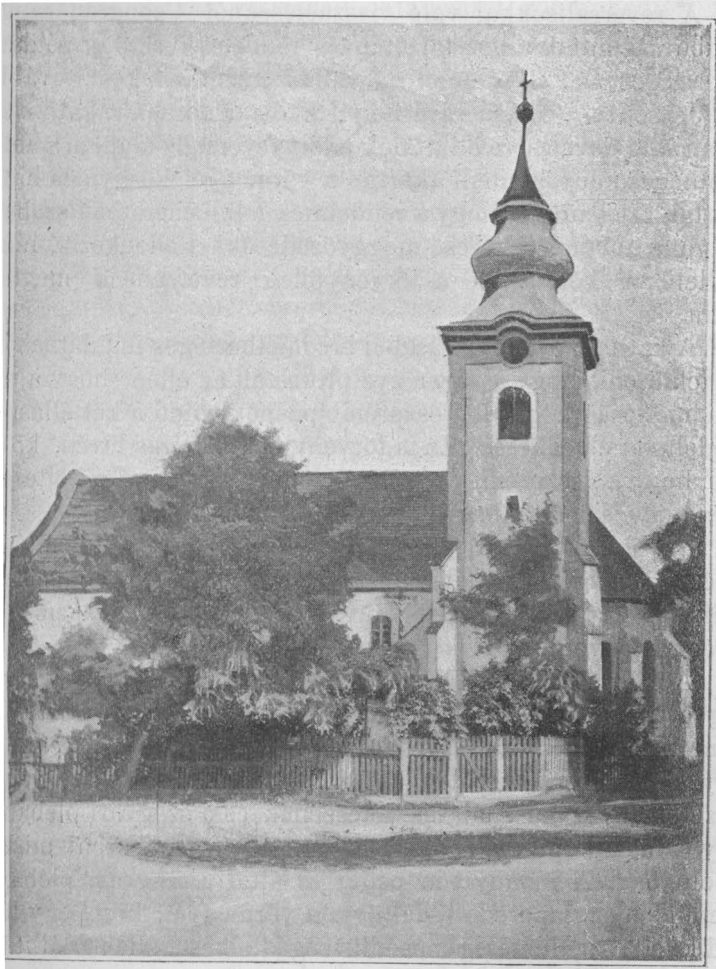
Ez volt az oka, hogy Csongrádban éppen úgy, mint a szomszéd vármegyékben áttérési esetek nem igen fordultak elő; de annál több volt a panasz egyes zaklatások miatt.

Az 1832/6-ki országgyűlésen egy kath. vallású követ, Beöthy Ödön szólalt fel a fenti visszaélések ellen; egy szabad-elvű törvényjavaslat is készült a fenti visszaélések megszüntetésére, — de az még nem lehetett törvénynyé. Sok heves viták után csak a következő országgyűléseken, jelesül 1844-ben lett az áttérés szabadsága törvényileg biztosítva.

A szabadelvű ellenzék férfiainak tevékenységét és a közvélemény ingerültségét nagy mértékben fokozták azon főpapi *körlevelek* is, melyek a reversálisok nélkül kötött vegyes házasságoktól a papi áldás megtagadását rendelték el. Ezen eljárás ellen a vármegyék hevesen tiltakoztak. Egyszerre 12 vármegye átirata érkezett Csongrád vármegyéhez, melyben arra hívják fel, hogy a vegyes házasságokra az egyházi áldás kiszolgáltatási ügyében Ő Felségéhez intézett felirataikat pártolni sziveskedjék.

Csongrád vármegye rendei egészen magokévá tették a szomszéd vármegyék felirataiban foglalt indokokat, s utasítják az alispánt, hogy azok ellen, akik a vegyes házasságok kötésénél az 1790/1. évi 26. t.-cz. rendelkezéseit megszegik, a törvény értelmében járjon el. E czélból alispán elnökle a törvény értelmében bíraskodni hivatott törvényszéket katolikus és evang. vallásbeli tagokból állítják össze. Addig is pedig, míg Ő Felsége ez ügyben határoz, a szolgabirákat oda utasítják, világosítsák fel a népet arról, hogy a vegyes házasság az egyházi áldás megtagadása esetében is teljesen érvényes.

Szegeden Kelecsényi Lambert minorita szerzetes volt az első, a ki a vegyes házasságtól megtagadta az egyházi áldást;

Tápéi róm. kath. templom.

ezért a vármegye perbe fogta. A szerzetes ő felségének védszárnyai alá menekült, a ki a vármegyétől az összes periratok fel-

küldését kérte. A vármegye engedelmeskedett; de egyuttal a fenforgó sérelmet az országgyűlési utasítások közé felvétetni rendelte.

A reversalisokkal való visszaéléseknél Csongrád rendei szembe szállottak a helytartótanács rendeleteivel. Így például, mikor 1843-ban Zsiga József ref. vallású szentesi lakost, továbbá Gutti József ref. vallású vásárhelyi lakost, fiaiknak r. kath. vallásban való nevelésére az általok adott reversalis alapján a helytartótanács kényszeríteni akarta: a vármegyei közgyűlés határozottan kijelentette, hogy a rendeknek lelkiismeretbeli szabadságával s abban gyökerező meggyőződésökkel ellenkezik, hogy az illetőket kötelezzék a törvénytelen reversalisok megtartására.

A kath. papság eljárásából eredő ellenséges indulatnak lehet tekinteni, hogy a vármegye protestált az ellen, hogy a primási méltóságra emelt veszprémi püspök mind a két állásnak jövedelmeit élvezhesse. Ez is törvénytelen eljárás lévén, követelte, hogy a veszprémi püspöki állás minél hamarább töltessék be és a jövedelem annak rendelkezésére bocsáttassék.

Egyébiránt a kath. egyházi élet virágzónak mondható. A lelkészek buzgón teljesítették köteleességeiket, sőt a püspökök segítségével a vármegyét is szorították, hogy az egyháznak segítségére legyen.

A váci püspök gr. Nádasdy Ferencz erélyesen sürgette a szegvári vármegyei börtön melletti kápolnának felépítését és az isteni tisztelethez szükséges eszközök beszerzését. Elrendelte, hogy a Mindszenti kerületi plébános által megszentelt egyházi felszerelvények használatba vétessenek és a szegvári plébános, vagy annak káplánja, hetenkint kétszer tartson szent misét a kápolnában. A mennyiben pedig ez által a szegvári plébános teendője megszorodott, felhívta a vármegyét, hogy egy harmadik lelkész, illetőleg második segédlelkési állás felállításához anyagi segélyvel is járuljon. A vármegye a második káplán fizetéséhez 60 forinttal járult, melyet aztán 50 forinttal pótol.

Ugyancsak a váci püspök kieszközölte, hogy a vásárhelyi róm. kath. lelkész és tanító járandóságaihoz tartozó telkek adó-

mentessége az úrbér behozatala után is megmaradjon. Balogh István csongrádi alesperest és tiszteletbeli kanonokot pedig utasította, hogy az anyaegyházaktól távolabb eső helységek és puszták lakosainak vallásbeli oktatásáról gondoskodják, mire nézve a világi hatóság támogatását is kikérte.

Ennek a gondoskodásnak következménye volt, hogy például Ányáson a plébános és tanító számára lakházak építésére alkalmas telkek jelöltettek ki, — továbbá, hogy Csanyon 1837-ben a filialisok előljáróinak sürgetésére a paplak kijavítását és a templom kibővítését kérelmezték a helytartótanácsnál.

A negyvenes évek elején Szentesen is szűknek bizonyult a régi, most már rozzant r. kath. templom. Az egyházmegyei hatóság a bekövetkezhető szerencsétlenség elhárítása czéljából be is záratta, egyuttal pedig felhívta a patronus gr. Károlyi-családot, hogy új templom építéséről gondoskodják. A grófi család azonban nem igen sietett a templom felépítésével, mert már akkor Szentes városára — mely a földesúri terhek alóli megváltását kérte — kívánta hárítani a patronatusi jogot is. A váci püspök a helytartótanács útján is szorította a Károlyiakat a templom felépítésére, mert — úgymond — a közönségre átruházandó patronatusi jog csak úgy érvényesülhet, ha a templom jókarban adatik át. Végre a patronus család elhatározta a templom újjraépítését; főtitstje 1843. őszén bejelentette a vármegyének, hogy az építési előkészületek már folyamatban vannak.

Az alapkő letétele után az építés akadálytalanul haladt, úgy hogy 1847. júl. 26-án a Szt. Anna tiszteletére Leeb Mátyás plébános által felszentelt templomban az első isteni tisztelet megtartatott.¹⁾

A kalocsai érsekséghez tartozó horgosi plébános Koplányi János sokat panaszkodott amiatt, hogy a parochiájához tartozó szt.-péteri, buzgányhalmi és budzsáki kertészek nem akarják megfizetni a párbért. A vármegye közbenjárására 1826-ban azonban ezek is megígérték, hogy a dohány eladása után azon-

¹⁾ A Károlyi kegyuri család 58,107 frt és 46 krral, a szentesi kath. hívek pedig 33,169 frt 20 krral járultak a templom felépítéséhez. L. Egyh. levéltár.

Szentesi róm. kath. templom és paplak.

nal le fogják róni kötelezettségeiket. A Kárász-család rendben tartotta horgosi templomát.

A csanádi püspöknek Szegeden kívül csak egy gyülekezete volt Csongrádban, t. i. Kistelek. — Szeged városa, mint patronus gondoskodott, hogy a kistelki plébános zavartalanul teljesítthesse kötelességét, jóllehet a párbér miatt lelkész és község között támadt egyenetlenséget a vármegyének kellett megszüntetnie. Sajnos, az a barátságtalan viszony, mely Csongrád vármegye és Szeged városa között a közügynek nem csekély kárára kifejlődött, sok meddő vitára adott alkalmat. Ennek egyik bizonyosságául szolgál az is, hogy 1834-ben, mikor új csanádi püspökké a jeles Lonovics József neveztetett ki, és mikor ennek felhívására Csongrád vármegye 1835 nyarán egyházi vizsgálat alkalmával a püspök mellé küldöttséget rendelt ki, Szeged városa ebben territoriális és patronátusi jogainak sérelmét látta; ez ellen tiltakozott és a küldöttség visszavonását követelte. A vármegye csodálkozva fogadta Szegednek ezen — s a püspökkel is közölt — tiltakozását; és a Vásárhelyen tartott rendkívüli közgyűlésén kijelentette, hogy a küldöttség kirendeléséről szóló határozatot nem vonja vissza, mert annak kirendelése által csak a törvényes szokást követte. Szeged tiltakozása csakis a törvényes szokás nemismeréséből eredhetett, megfélelkezvén arról, hogy Kistelek politikai tekintetben a vármegye hatósága alá tartozik. Hivatkozik a néhány évvel azelőtt történt esetre, midőn a szegedi rókusai plébános ügyében a püspöki küldött mellé, felsőbb rendelet folytán a vármegye részéről törvényes bizonyosság neveztetett ki. Ezzel a viszály legalább e téren egyelőre megszűnt.

Az aradi görög nem-egyesült püspöknek Joannovics Nesztornak — akinek püspöki beiktatásán a vármegye főispánja is részt vett — nem sok dolga volt a szentesi és vásárhelyi híveivel, akiknek száma nem szaporodott, sőt ellenkezőleg fogyott annyira, hogy az illető lelkészeknek alig volt egyházi functiója. Szentesen 1825-ben a gör.-keleti lelkésznek sok baja volt híveivel a párbér miatt. Talán ez a körülmény okozta, hogy valami Kalantúr Zachariás nevű ember, aki török alattvaló volt, papnak

adta ki magát és a híveket magához csábította. Ennek az új papnak kétes magaviselete a vármegyei hatóságnak is feltűnt. A szolgabíró igazolás végett az aradi püspökhöz utasította azon kijelentéssel, hogy különben odakísérteti. Időközben az aradi püspök is értesült a szentesi hívek meghasonlásáról és arról, hogy sokan a törvényes papjoktól megtagadják a fizetést és Kalantúrhoz csatlakoznak. Ezért a helytartótanácshoz folyamodott, melynek rendelete folytán a vármegye megtette a kellő intézkedéseket úgy Kalantúr eltávolítására, mint az egyházi adót megtagadó hívek megbüntetésére. Ily körülmények között a török pap titokban egyszerre eltűnt Szentesről és az egyházi béke egyelőre helyreállott. De nem tartott soká, mert a szentesi gör.-keleti lelkész Euchimius Simon, 1836-ban azon panasszal fordult a vármegyéhez, hogy Gyuricza Miklós és több társai, rendes fizetését a szolgabíró rendelete daczára sem akarják kiadni. Az elrendelt vizsgálatból kisült, hogy a szentesi gör.-keleti egyház hívei annyira el vannak keseredve lelkészük ellen, hogy csak annak elmozdításával lehet őket lecsendesíteni. Az ügy a helytartótanács elé került.

A vásárhelyi gör. nem-egyesült egyház kebelében olyan ügy, melynek elintézését a vármegyétől várta volna, nem fordult elő. Ugy látszik, hogy az ottani lelkészek fel tudták tartani tekintélyüket s a haladás iránt is kellő fogékonysággal bírtak. Legalább ezt bizonyítja azon körülmény, hogy a negyvenes években anyakönyveiket már magyarul szerkesztették.

A szentesi és vásárhelyi protestánsok, valamint a vármegyei csekély számú zsidók a kor haladó szellemében nyertek erős támaszt. A vegyes házasságokból származott ref. gyermekek vallási oktatása, a reversálisok miatt kétségen kívül sok bajt idézett elő némely református családokban; de az országos törvény segítségükre jött, és nagyobb botrány nélkül lehetett boldogulniok. Ebben nagy érdeme volt Kiss Bálint esperesnek, aki tekintélyével, tudományával és tapintatos eljárásával sok sérelmet szüntetett meg. Szentesnek ezen derék papja a gyülekezetben is fen tudta tartani a rendet. Egyetlen egy kellemetlensége

volt híveivel, t. i. mikor lelkésztársa Gyarmati Ferencz meghalt, ennek Tóbi István nevű káplánja, mivel a gyülekezet nem őt, hanem Dobossy Istvánt választotta meg papnak, fellázította a népet Kiss Bálint ellen. Ez vizsgálatot kért maga ellen az egy-

Kiss Bálint ref. lelkész.

házmegyétől, mely neki teljes elégtételt adott. A nép ezen kívül soha sem sértette meg papját, akire mindig büszke volt.

Az ágostai hitv. evangélikusok gyülekezetei ez időben

kezdték erősödni, daczára annak, hogy papjaik az urbér rendezésekor nem nyertek kellő dotatiót.

A szentesiek még 1839-ben folyamodtak fel, hogy papjuk számára az urbarium szerint kimért közlegelőből egy sessió kihasíttassék; de kérelmük, daczára annak, hogy a vármegye pártolólág terjesztette fel a helytartótanácsnak, nem teljesítettett.

A vásárhelyiek 1836-ban templomépítést határoztak el s erre közadakozásra és gyűjtésre engedélyt kértek és — kaptak.

A zsidó vallás, amint tudjuk, ezen korszak elején még nem volt teljesen szabad; amennyiben csak bizonyos *türelmi adó* lefizetése mellett lehetett a zsidóknak hitközséget alakítaniok. A jelen század elején még kevés zsidó lehetett Csongrád vármegye területén, ezek is minden egyházi szervezet nélkül voltak szétszórva a községekben.

Csak 1825. végén folyamodtak a szegedi zsidók a vármegyéhez a végett, hogy a vármegyebeli községekben lakó zsidók a szegedi izraelita hitközség alá rendeltessenek és a türelmi adó, a főrabbi közbejöttével, vagyon-aránylagosan vettessék ki és szedessék be. A közgyűlés e kérelmet pártolólág terjesztette fel a helytartótanácsához, mely azonban azt válaszolta, hogy a türelmi adó beszedése a mult évben kibocsátott rendelet alapján történjék; az ellen azonban nincs kifogása, hogy a vármegyebeli izraeliták a szegediekkel bizonyos szervezetbe hozatnak össze és azokkal együtt fogják befizetni adójukat. Ezt azonban a Szegeden kívül más községekben lakó izraeliták nem akarták. Siettek is kérvényt adni be az alispánhoz, melyben az eddigi fizetési mód fentartását kérik.

Ily körülmények között a tervbe vett szervezet nem jöhetett létre. A vármegye községeinkint külön vetette ki és szedte be a türelmi adót egész 1848-ig. Minden adóforint után eleinte $3\frac{4}{8}$ krt számítottak türelmi adóilleték gyanánt, mely 1826-ban 101 frt $33\frac{4}{8}$ krt tett ki.

A negyvenes években megindult mozgalom, mely az országban levő vallásfelekezetek közti egyenjogúság felé tört, ezt a kérdést is felszínre hozta. Csongrád vármegye eleinte csak a türelmi adó eltörlését, utóbb azonban az izraeliták emancipációját kezdte hangoztatni. Az 1841. évi júniusi gyűlésen az al-

ispán jelentést tett a hátralékos türelmi adóról, és a vármegye ezt alkalmúl ragadta meg arra, hogy mivel ezen adó úgy sem alapszik törvényen, és mivel az a rendes adóval úgy is megrótt izraelitákra kétszeresen súlyos; és végül mivel annak behajtása az ügyis elfoglalt tisztviselőket nagyon is igénybe veszi, — föl-kérte a helytartótanácsot, hogy ezen adó kezelése és behajtása alól a megyei tisztviselőket mentse fel. Igaz, hogy ez még ekkor nem történt meg; de a korszellem, különösen az 1839/40-ki országyűlés után, mikor az emancipáció kérdése megbukott, élénken kezdte követelni, hogy a türelmi adó végleges beszüntetésével a magyarhoni izraeliták az ország más vallású lakosaival egyenlő jogokban részesíttessenek.

Erre vonatkozólag Csongrád vármegye a pesti izr. hitköz-ség kérelmére 1847-ben még nagy óvatossággal a következő határozatot hozta: „Magyarországi és kapcsolt részekbeli izraeliták nevében a pesti izr. község megbízott előljárói és igazgató választmánya által az emancipacio tekintetében beadott és f. évi okt. hó 13-án tartott közgyűléséből az 1931. sz. a. kiadott folyamodásra elismeri ugyan az izraeliták nyomasztó állapotját: de miután köztapasztalás szerint a polgári jogok gyakorlatára még megérlelve nem lennének, az emantipatiót nem ajánlhatja ugyan, — mindazonáltal, hogy nyomasztó sorsukon segítettethesék, követ urak oda lennének utasítandók, hogy amennyiben nemzetiség és erkölcsiség tekintetében a nemzeti érdekekkel nem ellenkezik, nyomasztó állapotjukon fokenként könnyítessék.“

IX.

Közügy, tanfelügyelet. — Római kath. iskolák. — A vármegye gondoskodása 1836-ban. — A megyei bizottság jelentése 1845-ben. — A szegedi, vásárhelyi és szentesi középiskolák.

A népnevelés ügye, mely eddig kizárólag a felekezetek kezében volt, lassankint országos közügyggyé vált. A politikai és közgazdasági reformok iránt lelkesedő férfiak 1791-től fogva a nemzet elmaradottságának egyik főokát a nép tömegének tudatlanságában keresték, s ennél fogva erőlyesen sürgették a népnevelés és oktatás ügyének felkaroltatását.

Csongrád vármegye tanügyi kormányzat tekintetében a nagyváradi tankerületbeli főigazgató alá tartozott, a ki minden alkalmat megragadott arra, hogy az egyes községeknél tapasztalt hiányokat az illető hatóságok útján pótolhassa. A protestans iskolák saját autonóm hatóságuk felügyelete és gondozása alatt állván, a királyi tanfelügyelőlől függetlenül fejlődtek; még pedig a református iskolák most is a tiszántúli egyházkerület, az ágostai evangelikusok pedig a bányai egyházkerület tanrendszere alapján.

A katholikus népiskolák azonban közvetlenül a nagyváradi kir. főigazgató alatt állván, ettől kapták a tanügyi rendeleteket és felhívásokat. Így például 1825-ben Tokody István kir. főigazgató elrendelte, hogy a szentesi r. kath. leánytanító fizetése — az 1795. évi november 27-én kiadott kir. rendelet értelmében — a gyermekek tanítójával egyenlően 180 forintra emeltessék. A szentesi r. kath. hitközség eleinte a régi állapot fentartásának megengedését kérelmezte a vármegyénél; de midőn látta, hogy a vármegye a kir. főigazgató indokait helyesli, kénytelen volt

módot keresni a rendelet végrehajtására. Meg is találta a tizezer frtnyi Vida-féle alapban, melynek évi kamatai a szentesi r. k. iskolákra voltak fordítandók.

A vármegye többször ismételte, hogy a fiú- és leánynevelés egyenlő fontossággal bír, ennél fogva a fiú- és leánytanítók is egyenlően jutalmazandók. Kivánta, hogy a Vida-féle alapítvány kamatai a két fiú- és az új leánytanító között egyenlően oszthatóan meg, s amennyiben ez nem volna elegendő, a többbit, t. i. 100 frtot fizesse a város, azonfelül a hiányzó rész vonassék le a kántor fizetéséből, a ki ezért fel volna mentendő azon kötelezettség alól, hogy a saját költségén tartson leánytanítót.¹⁾ Ezt a javaslatot az egyház örömmel fogadta; csakis az iránt folyamodott a vármegyéhez, hogy a leánytanítói új állást csak a jövő évi Szt.-György napkor tölthesse be, mivel a tanítói lak előállítására időt igényel.

A vármegye ebben szívesen engedett; de időközben beleavatkozott a váci püspök, aki a kántor folyamodása következtében tiltakozott az ellen, hogy a kántornak 1800-ban szerződésileg biztosított fizetése megcsónkíttassék. Minthogy pedig az e tiltakozás folytán megajtett vizsgálatból kitűnt, hogy a szóban levő szerződés a kántort leányok tanítására nem kötelezi, tehát a kántor fizetése megmaradt teljes épségében.

Ugyanekkor Vásárhelyen is épített a r. kath. egyház új leányiskolát; Anyáson is akartak egy iskolát és templomot építeni; de mivel Pallavicini őrgróf csak azon feltétel alatt akart erre alkalmas telket adni, ha esetleg az ottani bérlet megszűntével az iskolára szükség nem lenne, azt kárpótlás nélkül vissza-

¹⁾ A szentesi r. kath. két fiútanító fizetése egyenként ez volt: készpénz 180 frt, 150 kéve nád, 2 öl kemény tűzifa, 50 font marhahús, 25 font faggyú, úgy hogy a húst, faggyút és fát a város pénztára, a többbit pedig a r. kath. hitközség adta. Minthogy a tizezer frtos Vida-féle alapítvány a pénzdevalváció következtében 4786 frtra szállt le, tehát annak kamatjából a tanítók csak 83 frt és 45 krt kaptak egyenként. Azonkívül a földesuraság az idősebb tanítónak 25 frtot adott és mindakettőnek személyenként fél sessió földbérletet, melynek bérét azonban az uradalom el szokta engedni. — Leánytanító tulajdonképpen nem volt; a leányokat a kántorral kötött szerződés szerint a kántorsegéd tanította, aki ezért lakást, ételmezt és mosást kapott főnökétől.

kapja, az iskola nem jött létre. Annál nagyobb lelkesedéssel karolták fel a nevelés ügyét a vármegye nagyobb községei, melyek a népiskolákon kívül már óvodák felállításának szükségét is hangoztatták, 1839-ben.

Maga a vármegye azon czélból, „hogya a köznépben a törvény, a fejedelem és a haza iránti tisztelet erősebb gyökeret verjen s a törvények végrehajtása nagyobb haszonnal járjon“, már 1836-ban szükségesnek látta, hogy a népnevelésre nagyobb gond és figyelem fordítottassék. Szükségesnek mondá, hogy minden felekezeti fiú- és leányiskolák nevelési módja megvizsgáltassék s a tapasztalando hiányok pótolttassanak; főképpen pedig a földmívelés tanítása kellő figyelemben részesittessék. E végből a vármegyei közgyűlés az alispán elnökle alatt egy bizottságot küldött ki.

Ez volt Csongrád vármegyének első határozott és tudatos lépése a népnevelés ügyének előmozdítása érdekében. A negyvenes években nagy buzgalommal haladt ez üdvös uton előre. Kellő tapintattal buzdította a reformátusokat is; sőt mikor 1841-ben a dunamelléki ref. egyházkerület felhívta a vármegyét egy Pesten létesítendő protestans magyar felsőbb iskola létesítéséhez szükséges adományok gyűjtésére, ez félretéve minden felekezeti szellemet, utasította a szolgabirákat, hogy a lakosságot adományok nyújtására buzdítsák!

A következő 1842-ik évben az iskolai nevelés- és tanítás vizsgálatával megbízott küldöttség előterjesztése alapján egy felette érdekes vita fejlődött ki a felett, hogy az észlelt hiányok és hibák elenyésztetése tulajdonképen kinek a kötelessége? A vármegye rendei végre kijelentették, hogy ámbár az iskolaügy rendezése, javítása és emelése első sorban a törvényhozás körébe tartozik, mégis — a mig ez bekövetkezhetnék — a vármegyék egyik legszebb hivatását képezi, hogy területükön a népnevelést minden törvényes módon előmozdítsák. Ehez képest a szolgabirákat a novemberi gyűlésről utasította, hogy az iskolák fentartóit és előljáróit a tanszerek beszerzésére, a szüléket pedig gyermekeik jövődjéről való gondoskodásra serkentsék, buzdítsák és kényszerítsék — felhíván egyuttal a lelkészek közreműködését is.

S valóban e határozatnak örvendetes következményei voltak. A szolgabírák az ügy komolyságához képest, egymással vetélkedve tartottak értekezleteket a lelkészekkel és együttesen tették meg a szükséges lépéseket. Csak akkor, mikor a világi hatóság is látta a fenforgó viszonyokban rejlő nehézségeket, lehetett az azoknak legyőzésére alkalmas eszközökről gondoskodni. A közérdeklődést csak fokozta a helytartótanácsnak 1844-ben azon jelentése, mely szerint Ő Felsége az egész országra szóló s ujonnan szervezendő elemi és ipartanodák felállítására határozta el magát. A következő évben az új tanrend szer életbeléptetésének szabályzata is leérkezett a vármegyéhez azon felhívással, hogy ez az iskolák előjáróival közöltessék; azután pedig ezeknek véleménye alapján adjon felvilágosítást arra nézve, hol volna szükséges ilyen iskolát felállítani? minő akadályok mutatkoznak annak felállítása ellen? Mindenesetre megkívánja azonban a helytartótanács, hogy a kegyurak, községek és törvényhatóságok mindent megtegyenek a fenforgó akadályok elhárítására.

Ez a rendelet épen jókor érkezett Csongrád vármegyébe, ahol különben is már előzetesen nagy mozgalom folyt a tanügy előmozdítása érdekében, a hol egy külön megyei bizottság dolgozott és gyűjtötte össze a kellő adatokat; természetesen csak a katolikus és görög nem egyesült iskoláknál. A protestansok hasonló buzgalmat fejtettek ki saját autonóm hatáskörükben.

Érdekesnek és tanulságosnak tartjuk a vármegyei tanügyi állapotok megvizsgálására kiküldött bizottság jelentését egész terjedelmében közölni, amint következik:

„1845. jan. 22-én *Horgoson* megjelenvén, a bizottság az iskolát a következő állapotban találta: Van a helységben rossz karban álló iskola, hol 143 fiú és 92 leánygyermek egy tanító által együtt taníttatnak; azonban tekintve a nép számát, még csaknem annyi iskolába járó gyermek van. Ekkor a küldöttségi elnök Temesváry István első alispán megmagyarázván a községi előjáróságnak a tanügy rendezését célzó felsőbb rendeletet előadja, hogy *Horgoson* tekintettel a népesség és iskolába járó gyermekek számát, két fiú- és két leányiskola felállítása szükségeltetné; azonban a tanítók fizetésére a néhai Horváth

József plébános által tett alapítványon kívül, mely évi 62 frt 30 krt pengőben jövedelmez, egyéb tőke nincs. Felhívja tehát az előljáróságot, hogy adjon be javaslatot arra nézve, mi módon, hol s mily költséggel lehetne a még szükséges iskolákat fölépíteni s miből lehetne a tanítói költséget fedezni; egyuttal keresse meg e tekintetben az uradalmat. Addig is — míg ez kivihető lenne, a mostani iskolában a leányok a fiúktól elkülönítendőek s a leányok tanítására külön helyről s külön tanítóról gondoskodjanak. Egyéb iskolai hiányok kiderítésére a helybeli lelkész kéretett fel.

Jan. 23-án a küldöttség *Algyőn* megjelenvén, fájdalommal tapasztalta, hogy a hol az iskolába járó gyermekek száma 111 fi- és 97 leánygyermeket képez s jelenleg is 60 fi- és 23 leánygyermek tényleg oktatásban részesül, teljesen pusztuló félben van az iskolaépület s a nép annak újbóli fölépítésére nézve legkisebb szorgalmat és igyekezetet nem tanusít. Alispán a rendelet megmagyarázása után kijelenti, hogy Algyőn 2 fiú- és 1 leányiskola s ugyanannyi tanító szükségeltetnék. — Minthogy a helység semmiféle tőkével nem rendelkezik s a tanító fizetése közadóból fedeztetik, az előljáróság utasítottott, hogy a szükséges iskolának mely helyen leendő feállítása iránt az illető uradalommal értekezzvén, tervezetet készítsen s mutasson be arról is, mikép építtetnék az iskola s miből fedeztetnék a szükséges tanítók fizetései? Egyéb körülmények és hiányok felderítésére a helybeli lelkész kéretett fel.

Ugyanaz nap a küldöttség *Tápén* megjelenvén, az iskolát jobb karban találta ugyan, mint Horgoson; azonban ott is a kezdők és haladók, fiúk és leányok egy helyiségben s egy tanító vezetése alatt vannak, miért is ez iskola sem felelhet meg a kitűzött czélnek. Minthogy azonban Tápé helység köztudomás szerint a vízáradások folytán sok kárt szenved, legelője csekély s 13 teleknyi földjéhez képest új iskola építésére nem szorítható, e 2500 lelket számláló községre s jelenleg iskoláztatandó 77 fiú- és 89 leánygyermekre nézve a küldöttség abban állapodik meg, hogy a mostani iskola kétfelé rekesztetvén, az olvasók a foglalkótlól külön választassanak s csupán a leánygyermek számára állíttatnék egy elemi iskola s az így 3 részre osztott nő-

vendékek számára 3 tanító fogadtassék fel. — Az erre vonatkozó tervezet s költségvetés elkészítésére s bemutatására az előljáróság utasíttatott.

Jan. 26-án s következő napokon a bizottság vizsgálatát folytatván, „érzékeny nehezteléssel vette“, hogy *Kisteleken*, melyen keresztül sűrű közlekedés van s mely Szeged szab. kir. város szomszédságában kedvező anyagi jólétnek is örvend, az iskolára semmi figyelem nem fordítatik s az a legelhanyagoltabb állapotban van. Minthogy jelenleg ez iskolát 111 fiú- és 93 leánygyermek látogatja, itt is két fiú- s egy leányiskola lenne felállítandó; amennyiben pedig a helybeli kántor szerződésénél fogva a leánygyermekeket tanítani köteles, egy rendes tanító pedig a község által tartatik, csak egy segédtanító felfogadására van szükség.

Minthogy a helybeli jegyző nyilatkozata szerint az uradalom az iskola felépítését megajánlotta, az előljáróság utasíttatott, hogy e végből az uradalomhoz folyamodjék, valamint, hogy a szükséges tervet és költségeket mielőbb mutassa be. Egyéb hiányok földerítésére a helybeli lelkész kéretett fel. Ugyanez alkalommal Temesváry István alispán előterjeszti, hogy Müller József alpénztárnok a kisteleki leányiskola felépítésére 200 váltófrtot ajánlott fel oly formán, hogyha az iskola az uradalom által építtetik fel, az esetre szintén az iskolának ajánlja ugyan az összeget, de az az általa kitűzendő más czélra lesz fordítandó: a helybeli lelkész pedig az esetre, ha bármelyik iskola egyedül a község által építtetik, szintén 200 váltófrtot ajánl fel s azt, mihelyt az iskolaépület alapja le lesz téve, azonnal lefizeti, mely nemes ajánlatok köszönettel fogadtattak s jegyzőkönyvbe vétettek.

Baks kertészségben nincs ugyan iskolaépület, de a vizsgálat alkalmával jelen volt 14 fiú- és 4 leánygyermeket a kántor, ki egyuttal jegyző, saját lakásán tanította; pedig van 51 fiú- és 47 iskolába járható leánygyermek, tehát itt is legalább egy iskola lenne felállítandó. De mivel a kertészség fennállása a földes urasággal kötött szerződés szerint 1 év mulva letelik s így bizonytalan, ily esetben a kertészeket iskola felállítására

nem lehet szorítani, mindazáltal a küldöttség kötelességének tartotta az előljáróságot nyilatkozattételre felszólítani.

Dongérháton sem iskola, sem tanítvány nem találtatott ugyan, de mivel Dongérháton 70, Szent-Györgyön pedig 20 gyermek van, egy iskola felállítása szükségesnek találtatott.

Siróhegy kertészségnek sincs iskolája; azonban a helybeli jegyző saját lakásán 12 gyermeket oktat, kinek mint jegyzőnek és tanítónak évenkénti fizetése 60 frt, 30 véka búza és 1 láncz föld; van pedig ezen 300 lélekkel bíró kertészségben 46 iskolába járható gyermek. Itt is szükségesnek találtatván egy iskola felállítása, ennek mikénti felépíthetése tekintetében a kertész-ségi előljáróság nyilatkozattételre utasítottott.

Csany kertészségben az iskola szűknek, alacsonynak s a gyermekek egészségének ártalmasnak s mivel a fiú- és leány-gyermekek együtt taníttatnak, czélszerűtlennek is találtatott. E nagyobb népességű és rendes parochiával ellátott kertészségben legalább egy fiú- és egy leányiskola külön lenne felállítandó; de amennyiben a lakosok nyilatkozata szerint Csanyon való további maradásuk a földes urasággal kötendő szerződés hiánya miatt nincs biztosítva, addig a lakosságot iskola felállítására nem lehet szorítani. — A küldöttség a szerződés megkötéséig intézkedését függőben tartja, addig is a gyermekek összehírása, a tanító fizetése s az iskola körüli hiányok földerítése a helybeli lelkészre bízatik.

Csongrádon 4 iskola találtatott, még pedig az új-városban két fiúiskola I. és II. osztálylyal és egy leányiskola I. osztálylyal; az ó-városban egy iskola, melybe fiúk és leányok együtt járnak s mely e miatt czélszerűtlennek találtatott. Tekintve Csongrád népességét, a kiadott legujabb rendelet értelmében Csongrádon, hol jelenleg összesen 724 gyermek kap oktatást, de a hol iskolába járható mindkét nembeli gyermekek száma 2574, 4 fiú- és 2 leányiskola külön-külön ugyanannyi osztálylyal lenne a város közepén felállítandó. Amennyiben pedig a belvárosi iskola mind egészség, mind belterület tekintetében egy osztály befogadására alkalmas, ehez hasonló lenne a város másik részén is felállítandó; s miután jelenleg 4 egyenlő fizetéssel ellátott tanító van, a leányok számára építendő két isko-

lában még két tanító lenne alkalmazandó. Az előljáróság arra is figyelmeztetett, hogy ha a gyermekek az annyira szükséges faültetésben és oltásban oktatást nyernének, annak az életben igen nagy hasznát vennék. Minthogy az úJVárosi fiú- és leánytanítók öregségük miatt hivatásuknak kellőképen nem tudnak megfelelni, az előljáróságnak figyelmébe ajánltatott, hogy ily előregedett tanítók nyugdíjazásáról gondoskodják s erről, valamint a még szükséges új iskolák mikénti felállíthatásáról tervet s jelentést mutassanak.

Felgyő és Vidratorok kertészségekben nincs ugyan iskola-épület, azonban 20 fiú és 10 leány a jegyző lakásán, ki egyuttal tanító, kántor és harangozó, nyer oktatást s ennek fizetése mindennemű szolgálataiért $30\frac{1}{4}$ véka búza, minden gazdától 2 csomó dohány és minden iskolába járó gyermektől 15 kr., azonkívül egy hold föld használata; van pedig iskolába járható gyermek *Felgyőn* 44 fiú és 36 leány, *Vidratorokon* 9 fiú és 7 leány. Tekintve tehát a gyermekek számát, egy iskola felállítása szükségesnek találtatik, de míg a Vidratorokon keresztül biztos közlekedés nem létesíttetik, annak felállítására *Felgyő* nem szorítható. Mindazáltal e kertészség is utasíttatik, hogy annak idején egy iskola felállítása s egy tanító alkalmazása ügyében tervet készítsen s e részben a földes uraságtól segítséget kérjen.

Ellés, Bánomhegy és Fehértó kertészségekben a lakosság csekély számához képest iskolák felállítása nem követelhető.

Szentesen találtatott 4 iskola ugyanannyi tanítóval, még pedig a belvárosban 2 fiú- és 1 leányiskola, a város felső részén (felső párton) egy iskola, melybe fiúk és leányok együtt járnak. A belvárosi I. oszt. fiiskolába jár 119 fiú, a második osztályba 90 fiú; a belvárosi leányiskolába jár 104 leány, a felsőpárti iskolába 40 fiú- és 28 leánygyermek együtt, összesen 381, mely a lakosság számához képest feltűnő csekély szám oka a küldöttség véleménye szerint a szülőknek nem eléggé rosszalható hanyagságában keresendő, a mennyiben a helybeli lelkész kimutatása szerint 6-tól 13 évig iskolába járható gyermek *Szentesen* 1424 találtatik; azért a küldöttség javasolja a megyének, hogy a szülőket a gyermekek iskoláztatására minél jobban szorítsa.

A mi az iskolák állapotát illeti, azok mind alacsonyak s a gyermekek számához képest szűkek s e miatt célszerűtlenek; azért új iskolák lennének felállítandók, még pedig a város felső részén levő vegyes iskola, valamint a tanítói lakás jó karban lévén, még egy szoba hozzáépítésével a II-ik elemi osztály létesülhetne¹⁾ s ideiglenesen ez iskolaépület meghagyható lenne. Ehez hasonló alsó elemi iskola lenne felállítandó a város alsó, Szegvár felé eső részén is.²⁾ Azonkívül a belvárosban a fentírt 1424 iskolába járható gyermekek számához képest s a rendelet értelmében 2 alsó s 2 felső oszt. fiú- és 2 alsó oszt. leányiskola, úgy összesen 4 fiú- és 2 leányiskola ugyanannyi tanítóval ellátva felállítandó. Tervkészítésre itt is utasítatik az előljáróság. Megjegyzi a küldöttség, hogy a Vida Imre-féle alapítvány kamataiból 3 tanítónak fejenként s évenként 55 frt 50 kr., báró Harruckner Ferencz alapítványából pedig szintén 3 tanítónak 8 frt 20 kr. váltópénzben fizettetik.

Ugyancsak Szentesen a *görög nemegyesülteknek* van egy iskolájuk, melynek fentartása, valamint a tanító 200 frt fizetése s 2 öl tűzi fája alapítványi kamatokból fedeztetik; azonkívül a tanító mint kántor külön évi 100 frtot kap. Jelenleg van az iskolában 2 tanuló, lehetne pedig 7. A szentesi oláhok részéről iskolába járható gyermek van 33 fiú és 22 leány, de azok a helybeli lelkész előadása szerint az alapítvány kedvezésében nem részesülvén, szülik szűk körülményeiknél fogva gyermekeiket iskolába nem járatják. Ez utóbbi viszás körülményt a küldöttség a megye figyelmébe ajánlja s egyuttal jelenti, hogy a gör. nemegyesültek meglévő alapítványokból jelenleg új iskolát szándékoznak építeni.

Febr. 4-én s több napon a küldöttség *Vásárhelyen* folytatta vizsgálatát, hol 2 fiú- és 2 leányiskola két-két osztálylyal van. Ámbár az iskolaépületek s a tanítók lakhelyei jó karban vannak, mégis a tanítás célszerűtlennek találtatott, mert az osztályok nincsenek egymástól elkülönítve s az I. és II. oszt. tanulók

¹⁾ Ezen felsőpárti r. kath. iskola még most is csak egy tanteremből áll, vegyes négy osztályú fiú- és leánygyermekek vegyest járnak. BN.

²⁾ Ez már megvan, szép modern iskola, fiú- s leánygyermekek együtt járnak I. és II. osztályba, egy tanterembe. BN.

egy teremben egy tanító által oktattatnak. Tekintettel a 10,000-re rugó katolikusok nagy számára, az iskolába járó 320 fiú és 190 leány igen csekély számúnak találtatott s ennek okát a küldöttség úgy mint Szentesen, a szülők gondatlanságában találja. A küldöttség még egy iskolának, még pedig a városnak *Lakhat* nevű részében való felállítását tartja szükségesnek és pedig 3 osztálylyal, ugyanannyi tanítóval, mire nézve az előljáróságot tervkészítésre utasítja.

A vásárhelyi görög nemegyesült iskolában 3 fiú- és 3 leány-gyermek találtatott. Az iskola, amennyiben 20 gyermek befogadására sem elegendő, czélszerűtlen, azonkívül roskadozó és nedves, s mivel a gör. n. e. lakosság mintegy 1000 lelket számlál s iskolába járható gyermek 50 van, az előljáróság az iskola mikénti helyreállítására s a csekély számú iskolás gyermekekre nézve nyilatkozatra hivatott fel.

Az előljáróság nyomban kijelenti, hogy sem az iskola jókarban tartására, sem a tanító eltartására alapítványuk nincs s az uradalom sem segíti őket, ők maguk pedig iskolájuk fentartására elégtelenek. Előadják, hogy habár tanítójuk fizetése igen csekély s abból élelmét sem tudja megszerezni, mindamellett a várostól járó tűzrevalója is vagy éppen nem, vagy nagyon rendetlenül szolgáltatik ki; hogy a gyermekek nem járnak az iskolába, annak okául a szülők gondatlansága hozatott fel — azért a szülők gyermekeik iskoláztatására szigorúan lennének szorítandók.

Kártélyon, hol 237 lélek lakik, van iskolába járó 12 fiú és 8 leány. A tanító — ki egyuttal jegyző — kap minden földesgazdától, kik 13 vannak, 1—1 véka búzát és 15 kéve tűzre valót; 8 házas lakostól fejenként 30 krt és 10 kéve tűzrevalót; azontúl minden iskolába járó gyermektől félevenként 30 krt; végül van egy láncz földje, melytől haszonbér fejében fizet 25 font dohányt.

Sámsonban, hol a lakosság száma 860, a helybeli lelkész előterjesztése szerint van a kertészség költségén épült egy iskola, mely tanításra alkalmas s elegendő nagyságú; jár iskolába mindkét nembeli gyermek 30, járhatna pedig 92. A tanító évenkénti fizetése a házas zsellérektől 1—1 véka búza, 1—1 véka

árpa, 15 kr. és 25 drb tőzeg; a házatlan zsellérektől — a tőzeg kivételével — ugyanannyi s elegendő tűzre való. Minthogy az iskola fentartására semmiféle alapítvány nincs, az előljáróság mind Mártélyon, mind Sámsonban utasíttatik, hogy az uradalomhoz segélyért forduljon, továbbá hogy gyermekeiket szorgalmasan iskolába járassák s a tanítót pontosan fizessék.

A küldöttség febr. 5-én *Szegváron* folytatván vizsgálatát, ott 1 fiú- és 1 leányiskolát talált; jár jelenleg 134 fiú és 84 leány; tekintettel a 6000 lélekből álló népességre, a gyermekek száma csekélynek találtatott. A fiúiskola meglehetősen jó karban van, de amennyiben úgy az I. mint a II. osztály egy tanító által egy tanteremben taníttatik, e két osztály külön választása és egy segéd-tanító alkalmazása szükségeltetik. Ellenben a leányiskola annyi gyermek befogadására nemcsak szűk, hanem a mellett még alacsony és nedves, tehát a gyermekek egészségére nézve ártalmas is. Azért a küldöttség a szegvári iskolát akkép véli rendezhetőnek, hogy a jókarban levő fiúiskola a betűző s együtt tanítandó fiú- és leánygyermekek számára meghagyatnék, azontúl egy külön II-ik oszt. fiú- és egy leányiskola egy segéd-tanító alkalmazásával építtetnék. A szükséges terv bemutatására előljáróság utasíttatik.

A 8000 lakosságú *Mindszent* községben az iskola egészen használhatatlan állapotban találtatott s a jelenleg iskolába járó mindkét nembeli 200 tanuló gyermek nagy része a különben is rozzant, alacsony, szűk és nedves iskolákban kénytelen volt a földön ülni. Minthogy a helybeli lelkész előadása szerint az iskolába járható gyermekek száma 600-ra rúg, a küldöttség 1 kétosztályú fiú- és 1 leányiskola felállítását s a mostani 420 váltóforinttal fizetett tanítón kívül még két segéd-tanító felfogadását szükségesnek találja s ennek mikénti létesíthetésére nézve az előljáróságot tervkészítésre utasítja.

Anyás kertészség iskolája szintén rossz karban találtatott: azonkívül az iskolába járó 52 mindkét nembeli gyermek részint Anyás kertészségnek nagy kiterjedése, részint az iskola rossz állapota miatt télen vagy esős időben a nagy távolság miatt is a tanulást kénytelen nélkülözni; van pedig ezen 900 lakosságú kertészségben iskolába járható mindkét nembeli gyermek 200.

Itt is felsőbb rendelet szerint legalább 1 fiú- és 1 leányiskola lenne felállítandó; de amennyiben az egész kertészség maradhatása az uradalommal kötendő szerződés hiánya következtében bizonytalan, jelenleg iskolaépítésre nem szorítható. Azért megmaradás esetén az előljáróság a szükséges terv bemutatására utasíttatik.

„Külső és belső *Derekegyházán* létező, az első 50, a másik 33 tanulót számláló iskolák létüket az uradalomnak köszönik s különösen külső *Derekegyházán* úgy a jó karban levő iskola, valamint a gyermekek tisztasága s a tanító ügyessége méltán magára vonva a küldöttség figyelmét, azon közóhajtást kelté föl, vajha e nemes tett követőkre találna.“

Hantház, alsó Pustaszer, Dócz, Homok és Sövényháza kertészségekben iskolák nem lévén, a tanuló gyermekek a helybeli jegyzőktől a jegyzői lakáson nyerik az oktatást.

Hantház kertészség áll 914 lakosból, iskolába járó mindkét nembeli gyermek 34, lehetne pedig 100. A tanító fizetése évenként egy gyermektől 3 frt 15 kr. a szülők által fizettetik, a község a tanítónak nem ad fizetést.

Alsó-Pustaszer lakossága 169, jár iskolába jelenleg mindkét nembeli gyermek 15, járhatna pedig 30; minden gyermek után fizetnek a szülők 2 frtot.

Dócz számlál 456 lakost, jár iskolába mindkét nembeli gyermek 42, járhatna pedig 80. Fizetés a tanításért külön nem jár, amennyiben a tanító jegyző, kántor és harangozó is; e kertészségnek is az uradalommal járó szerződése ez évben lejárván, maradhatása bizonytalan.

Homoknak van 828 lakosa, az iskolába járók száma 14, van pedig 60; fizetés minden gyermektől 30 kr. Amennyiben ezen kertészség nagyon szét van szórva s e helyzetben a távolabb lakó szülők gyermekei nem járhatnak iskolába, e kertészség első sorban berendezendő lenne.

Sövényháza 400 lakossal bir, jár iskolába 15 gyermek, van pedig 30; a szülők a tanításért minden gyermek után 1 forintot fizetnek. A küldöttség megjegyzendőnek tartja, hogy amennyiben Sövényházának úgy földjei, mint épületei az árvízről felette ostromoltatnak, e szomorú helyzet miatt a lakosság iskola épí-

tésére nem szorítható. Egyébiránt a lakosság és az iskolába járóható gyermekek számát tekintve, úgy ezen kertészségben, valamint *Teésen*, hol 54 iskolába járható gyermek jár, jelenleg pedig 23 jár iskolába, 1 fiú- és 1 leányiskola felállítása szükségesletnék.

A küldöttség vizsgálatát így befejezván s előre bocsátván, hogy Horgos és Szentés kivételével az iskolák fentartására s a tanítók fizetésére semmi alapítvány nincs s így e költségek közadókból fedeztetnek, továbbá bemutatván az egyes előljáróságoknak a még szükséges iskolák felállítására nézve benyújtott nyilatkozatait s a tanítói fizetésekről szóló iratokat, a küldöttség a következőket terjeszti elő.

Amennyiben az új tanrendszer általában csak a szellemi művelődést tűzi ki célul, holott figyelembe kell venni e hazának, különösen e megyének helyzetét, éghajlatát, a föld termékenységét, marha- és fatenyésztést, szóval a gazdasági ipar előmozdítása a szellemi fejlesztés mellett nem csekély figyelmet érdemel, e cél elérésére szükségesnek tartja a küldöttség, hogy ott, hol 2 elemi iskola állítatik föl, a második osztály növendékei a hittudományban, írás-olvasásban, mezei rendőrségben, ahol pedig még urbéresek laknak, az urbér rövid kivonata s számtan tanítása mellett a földművelésben, marha- és fatenyésztésben s fanemesítésben is oktatást nyerjenek. E célból minden iskola mellett egy kertnek is kellene lenni s hogy a gyermekek a fanemesítéshez nagyobb kedvet kapjanak, az általuk nemesített s idővel eladott fák árának fele a gyermekeké lenne, másik fele valami hasznos célra fordíthatnék. A földművelés megtanulhatása céljából minden község tehetségéhez képest 10 vagy 20 holdnyi földterületet hasítana ki, azt körülárkoltatná s a tanítók és előljárók felelőssége s felügyelete mellett célszerűen munkáltatná s azon a II. és III. oszt. gyermekeket gyakorlatilag oktatná. Az így elérendő haszonból lehetne szegénysorsú gyermekeket segélyezni s a kitűnő szorgalmúakat jutalmazni.

Amennyiben tapasztalás szerint az iskolába járható gyermekek $\frac{2}{3}$ része pásztorkodás miatt nem jár iskolába, a járási szolgabírák utasítandók, hogy a 6 évtől 13-ik évig terjedő gyermekek iskoláztatására szigorúan ügyeljenek. Minthogy pedig

gyék ifjúsága idesereglett, úgy hogy ezeknek száma rendesen sok kertészszégnél azok szétszórt állapota teszi lehetetlenné az iskolázást, az uradalmak felszólítandók, hogy — amennyiben haszonbérleők s alattvalóik szellemi fejlődése rájuk nézve is nem csekély haszonnal jár — a szétszórt kertészsképeket mielőbb rendezni s azokat az iskolák felállításában s a tanítók ellátásában segíteni igyekezzenek ; a hol pedig ez nem sikerül, ott ezen költség az állam által lenne fedezendő.

Végül szükségesnek tartja a bizottság, hogy mezővárosokban, hol 3 elemi osztály van, vásár- és ünnepnapokon a mesterinasok olvasásra, írásra és számolásra, sőt későbbben, ha a körülmények megengedik, rajzolásra is oktattassanak.

E munkálatát a küldöttség azon megjegyzéssel mutatja be, hogy amennyiben ez a népnevelési ügynek csak a megkezdése, ennek további munkálása egy állandó választmányra bízassék.

A vármegyei közgyűlés 1846. ápril havában nem csekély kedvetlenséggel hallotta a küldöttség jelentését ; az egész munkálatot az egyes szolgabírákhoz érkezett pótjelentésekkel együtt azzal adta ki az alispánnak, hogy az uradalmakat segélyadásra szólítsa fel és hogy az iskolák jókarba hozatalát szorgalmazza. Ahol pedig iskolák nincsenek, ott azoknak felállítására az illető községeket és kertészsképeket ne csak buzdítsa, hanem szorítsa is.

E közben a közép- és felsőbb iskolák ügyében is haladás volt tapasztalható.

A szegedi piarista főgymnasium szűknek bizonyult. A város azon törekedett, hogy a főgymnasium mellett jogi akadémiaja is legyen. E czélból 1827-ben kérelmet intézett Ő Felségéhez ; egyuttal a vármegyét is megkérte, hogy ezen fáradozásában segítségére legyen. Mikor ez a kérdés a vármegye közgyűlésén tárgyalás alá került, a rendek nagy lelkesedéssel karolták fel Szeged kérelmét s az országgyűlésre menendő követeket utasították, hogy adandó alkalommal az ügyet az országgyűlésen is pártolják és lehetőleg előmozdítsák.

A harminczas és negyvenes évek országgyűlései azonban kevés eredményt tudtak felmutatni a hazai közoktatás terén. A szegedi jogakadémia tehát nem jöhetett létre. De annál nagyobb virágzásnak indult főgymnasiuma. Hosszú éveken át ez lévén az egész Alföldnek egyetlen nagyobb iskolája, a szomszéd várme-

még haladta a helybeliek számát. Így például 1827-ben a gymnasiumban volt 235 szegedi illetőségű tanuló, vidéki 204. Az úgynevezett lyceumi osztályokban pedig ugyanakkor volt 27 helybeli és 268 vidéki.

Ez a szám a harminczas években némileg csökkent; de a negyvenes években ismét emelkedett. 1835-ben a gymnasiumban volt helybeli tanuló 179, vidéki pedig 221. A lyceumi osztályokban helybeli 34, vidéki 222. Tíz évvel később a gymnasiumban helybeli 230, vidéki 287; a lyceumi osztályokban helybeli 41, vidéki 172. Így volt ez egész a szabadságharcz kitöréséig. Szeged az egész Alföldnek alma materje volt.

A reformátusok vásárhelyi gymnasiuma új épületet nyert, melyben a többnyire Debreczenből nyert tanárok nagy buzgalmat fejtettek ki. Csak az volt a baj, hogy ezek a tanárok igen gyakran változtak; részint mert csekély javadalommal voltak ellátva, részint mert a presbyterium kevés érzéket tanusított a felsőbb oktatás iránt.

A derék Szabó Mihály eltávozása után ¹⁾ majdnem minden évben más-más rektor állott az intézet élére. 1823—25. között *Szikszay* Benjámin, ez után ismét két évig *Nagy* Imre, majd *Tarczali* Sámuel következett.

Ezeknek idejében elhatározta az egyház, hogy a gymnasium osztályait és tanítóit szaporítja, mert az a célja, hogy a Vásárhelyen végzett tanulók Debreczenben a harmadik éves deákok közé felvehetők legyenek. E részben a tractus támogatását is megnyeri és a tanárok számát háromra emeli. Fizetésüket és kötelelességeiket meghatározza. ²⁾ Szóval az intézet jövőjét biztosítja.

¹⁾ Szabó K. ismert történetírónak és kolozsvári egyetemi jeles tanárnak atyja volt ez; egészségi okokból Körös-Tarcsára ment lelkésznek.

²⁾ Szikszaynak fizetése ez volt: 1. Szabadlakás. 2. 400 frt készpénz, és vendégek ellátásáért 30 o. é. frt. 3. A halottak után járó eddig szokásos javadalom, a búcsúztatásért és harmoniás temetésért járó díjakkal együtt. 4. Féltelek föld szabad használata. 5. Helybeli tanítványoktól 3, a vidékiektől 6 frt tandíj; továbbá az egyik alsóbb classisbeli elemi gyermekektől fejenként egy véka buza, egy véka árpa. 6. 500 kéve fűteni való nád, hét öl kemény tűzifa és szénaváltságul a várostól 9 frt. L. Futó Mihály: A vásárhelyi ev. ref. főgymn. története 72. l.

A távozni akaró Szikszayt megmarasztják, a ki aztán mintegy 25 évi igazgatóságával az intézet jó hírnevét biztosítja. További felvirágzása Imre Sándor nevéhez van kötve egész 1848-ig.¹⁾

Meg kell még említenünk, hogy a vásárhelyi „nagy iskola” a harminczas években a *gymnasium* elnevezését, a nyilvánossági jogot pedig 1845-ben nyerte meg a helytartótanáctól.

Szentesen a gymnasialis osztályok ezen korszakban nem voltak teljesek. A fennmaradt adatokból az tűnik ki, hogy egyes rektorok saját hajlamaik és tehetségeik szerint oktatták tanítványaikat azon osztálybeli tantárgyakra, amelyekre bizonyos számú szülék gyermekei vállalkoztak. Az úgynevezett grammatisták (I. és II. oszt.) mindig voltak; syntaxisták már ritkán fordultak elő, mert a felsőbb oktatás után törekvő fiúk magasabb intézetekbe siettek. Rhetorok és poéták (vagyis V. és VI. oszt.) a legritkább esetben fordultak elő.

Azt lehet mondani, hogy az egyháztanács egész 1845-ig nem igen törődött a középiskolai tanítással, ezt inkább egyes rektorok önkénytes vállalkozására bízta. A ki lelke ösztönéből önkényt vállalkozott az ilyen magasabb oktatásra, az maga köré gyűjtötte a szintén vállalkozó gyermekeket és a tanév végével vizsgát tétellett velök. 1845-től egész 1849-ig Hajdu Lajos volt a szentesi „professor”, a kit a német kormány az 1848-iki szabadságharcban való részvételeért életfogytiglan tartó börtönre ítelt.

¹⁾ Ezek mellett működtek rövidebb ideig: Soós János, Margitay István, Karika Pál, Hőke Lajos, Darányi Pál, Póka Sándor, Szoboszlai Pál, Szathmáry György és Vincze Sándor. U. a.

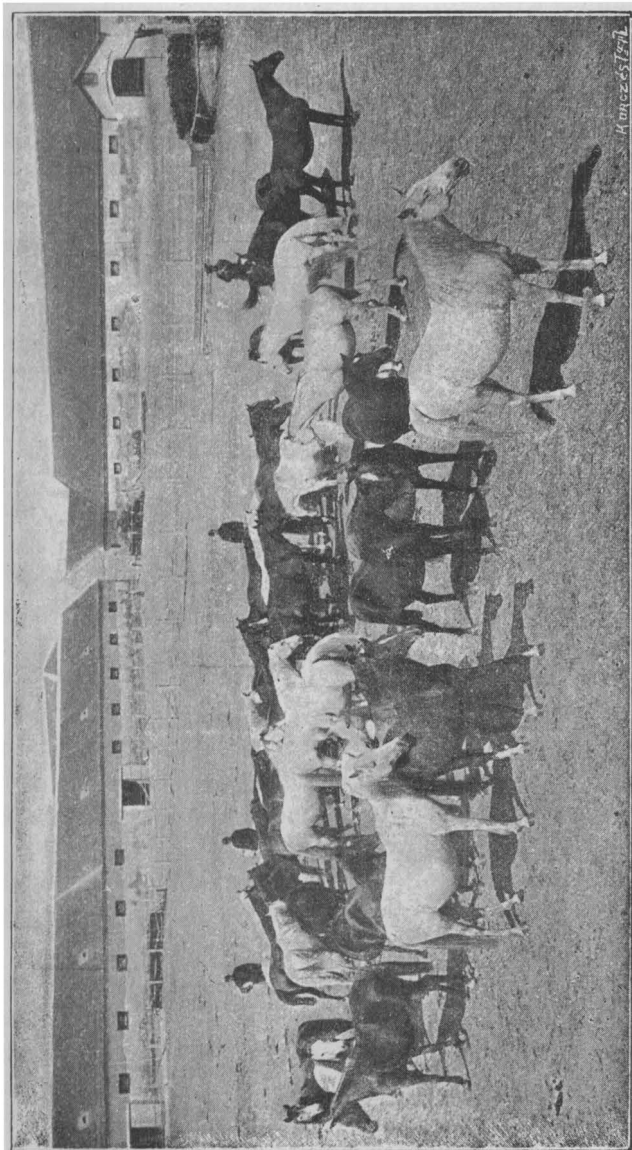
X.

Gazdasági viszonyok. — A felszabadult nép iparkodása, — védekezése a marhavész ellen. — Selyemtenyésztés. — Szőlők, — az 1847-ki inség. — Az ipar és kereskedelem. — Közlekedési utak. — Széchenyi a Tiszán gőzhajózást létesít, — hitelviszonyok. — Első takarékpénztárak.

Az úrbéri viszonyok rendezése óriási változást és haladást idézett elő a nép gazdasági felfogásában. A tulajdon birtokot egészen más szemmel nézte, mint nézte a bérletet; a munkakedv minden téren fokozódott a szabad rendelkezés, a szabad mozgás varázsereje alatt. A nép tunyasága, kedvetlensége, mely a földesúri korlátlan hatalom alatt mindenütt tapasztalható volt, lassanként szűnni kezdett. A paraszt ember nem elégedett meg azzal, hogy a mindennapi kenyerét megkeresse; most már hasznát is akarta látni munkájának. A haszon utáni törekvés hozta létre az iparkodást; az iparkodás pedig megteremtette a jólétet.

A vármegyének, mint hatóságnak, szerepe e téren is megváltozott. Többé nem kellett kényszerítenie büntetés terhe alatt a népet, hogy fát ültessen, hogy kertet műveljen; nem kellett hosszú rendeletekkel buzdítani, hogy a lóállományt nemesíteni és tökéletesíteni kell; nem kellett megszabni, hogy mennyi gabonát vessen el tavasszal és mennyit őszzel. Ezt már mindenkinek saját érdeke parancsolta. Ez pedig hatalmasabb sarkantyú volt, mint hajdan a földesúr hajdujának korbácsa.

A vármegye inkább tanácsló és védő szerepet vitt a gazdasági érdekek ápolásánál. Az uradalmak jelentősége és tisztjeik tekintélye azon módon fogyott, amily mértékben kevesbedett azoknak hatósági joga. A szolgálmányok, az úgynevezett robot megszüntetése; az örökváltsági szerződések megkötése és végre

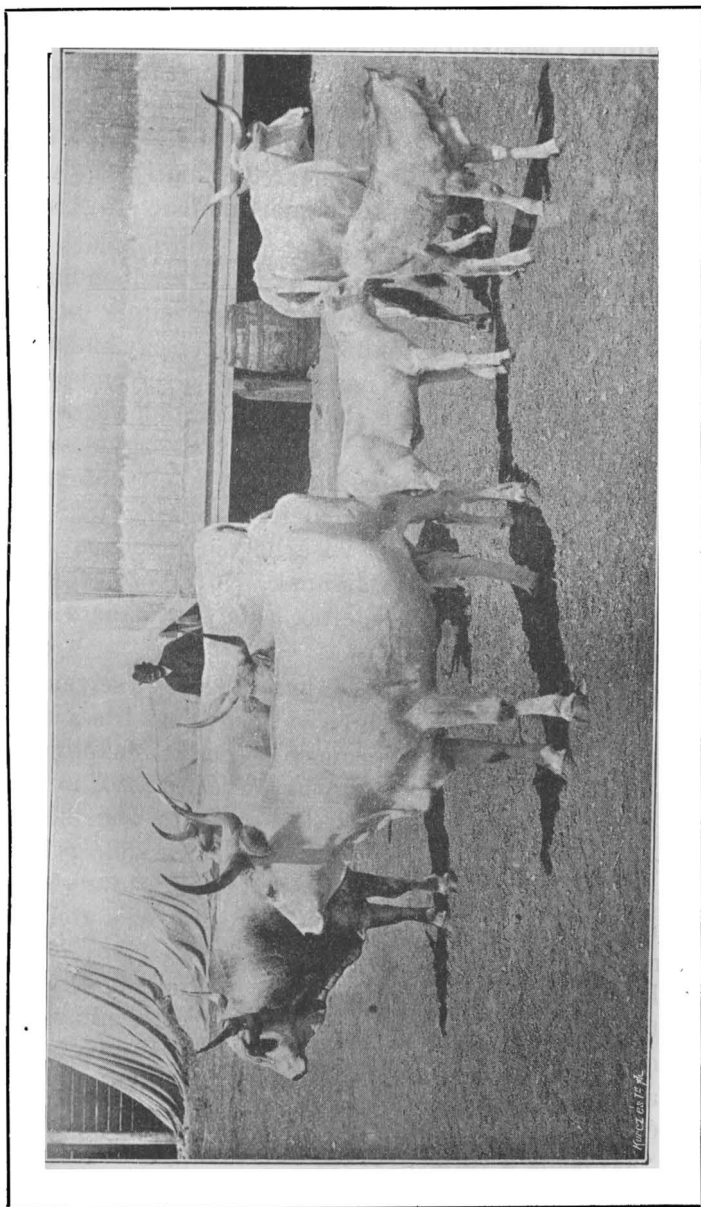
a közös teherviselés eszméjének érvényre emelése roppant átalakító hatást gyakorolt a régi gondolkozásmódra.

A Károlyi grófok és a Pallavicini örgrófok ellen itt-ott mutatkozó gyűlölet, mely az uradalmi tisztek által idéztetett elő, lassanként szeretetté változott. A tisztek hatalmaskodásának megszűntével a régi ellenfelek csak a mezőgazdaság terén találkoztak, hol a nép sok követni való példát látott, különösen az állattenyésztés terén.

A lótenyésztés kedvencz foglalkozásává lett a népnek, s a marhatenyésztés is sokra haladt. Ha a szomszéd vármegyékben marhavész mutatkozott, a nép önkényt kereste a védekezés eszközeit, 1829-ben Szentés határában néhány marha megbetegedett, s a vármegye rögtön elrendelte, hogy Szentés határában a marhának ki- és behajtása eltiltassék, és a szomszéd vármegyéből szarvas-jószág be ne bocsáttassék. Ezen eljárásnak meg is volt a kellő hatása, mert a mutatkozó betegség egy hónap alatt megszűnt; de mivel a szomszéd Csanád vármegyében több pusztán kiütött a rettegett marhavész, óvatosságból a zárlat ezen vármegye részéről szigoruan elrendeltetett. Szentés város azt a különös rendelkezést tette, hogy külső határszélein őrszolgálatra mesterembereket küldött ki, akik ez ellen a vármegyénél felszólaltak. A vármegye az őrállástól fel is mentette őket, s a szolgálatot a földdel bíró lakósokra bízta.

Ez a szolgálat annál terhesebbé lett, mert a marhavész Békés és Pest vármegyékben is kiütött — s így a Csongrád vármegyei községeket sem lehetett egészen megóvni a vésztől. Az egész 1830-ki év a marhavész elleni védekezéssel tölt el. Ez a baj 1835-ben ismétlődött, ami a népet a marhatenyésztésben megakasztotta. Annál nagyobb kedvvel folytatta a lótenyésztést, melyet a felső hatóságok jutalmazása is előmozdított.

Általában az úrbériség megszűntével az állattenyésztés módjában is nagy változás állott be. A legelői elkülönítések befejezése után a nép önkénytelenül arra törekedett, hogy a legelőföldek is felosztassanak egyes birtokosok között. Ezzel a nagy gulyák és ménések mindinkább kevesbedtek; és a tanyák szaporodtak. A tanyai rendszer mellett minden gazda saját tetszése szerint olyan állatfajokat szerzett be, amiket akart. Minőség

tekintetében haladás, de mennyiség tekintetében fogyás volt tapasztalható. Legalább Szenteknek 1838-ki jószágösszeírása ezt mutatja. E szerint volt Szent nagy határában jármos ökör 1344 darab, apróbb szarvasmarha 2770 darab, hámos ló 2697, ménesbeli ló csak 977, sertés 3621, juh pedig 40,997 darab.

Figyelemre méltó volt a méhészet fejlődése is. Alig volt tanya, melyen legalább egy-két kaptárt ne lehetett volna látni.

Nem annyira a vármegye, mint a helytartótanács erőltette a selyemtenyésztést, melyről már a múlt századbeli intézkedések eredményéből is lehetett volna meggyőződni, hogy ez itt nem sikerül. A vármegye székhelyén 1825-ben egy külön kertészt fogadtak fel, ki az eperfák nevelésére és a selyembogarak tenyésztésére oktatta volna a népet. Külön állandó vármegyei küldöttség működött e téren, mely jelentéseit a közgyűléseken rendszeren beterjesztette; javaslatait többnyire el is fogadták. A szegvári epreskert felállítása mellett a bizottság 1828-ban sürgette, hogy a Szentesen és Vásárhelyen régebben fennállott epreskertek újból helyreállíttassanak. Következő évben Csongrád városát is erre kényszerítették a helytartótanács sürgetése folytán.

Több évi bajlódás után azonban 1832-ben a selyemtenyésztési bizottság jelentése alapján a vármegye azt írta a helytartótanácsnak, hogy „habár e vármegye éghajlata és földje mind az eperfa, mind a selyembogár tenyésztésére kedvező, mindazáltal a föld népe, mely eddig a selyemtenyésztés után senkit sem tapasztalt boldogulni, az eperfát is csupán a várandó gyümölcsért szenvedvén, minden biztatás daczára a gyenge ültetvények ápolására legkisebb gondot sem fordít. S míg ez a gondatlanság meg nem szűnik, addig a selyemtenyésztés előmozdításáról szó sem lehet.“ Mind az által, amennyiben a jelentés szerint a kiosztott 14,000-t meghaladó facsemetékből csak mintegy $\frac{1}{5}$ rész maradt meg, a vármegye közhirre tétette, hogy a ki ellen az eperfa-ültetvényeknek pajkosságból, vagy gonoszyságból történt kitorése bebizonyosodik, az érzékeny testi büntetéssel fog sújtatni; aki pedig a vármegyei epreskertből nyert fáját gondatlanságból kihagyja veszni, az 10 frt büntetés mellett új fa ültetésére fog szoríttatni.

Ez a szigorú rendelet és az a körülmény, hogy az eperfák tenyésztése körül magokat kitüntetett lakosok között 1840-ben 100 darab aranyat osztottak szét, némi kedvező változást idézett elő, mely abban nyilvánult, hogy 1846-ban az uradalmak segítségével, az eperfák száma Csongrád vármegye területén 116,830 darabra emelkedett. És pedig az 1846. év okt. végén találtatott:

Szegváron	95709	eperfa
Mindszenten	1615	„
Vásárhelyen	6725	„
Szentesen	3699	„
Teésen	15	„
Szegeden	2100	„
Horgoson	1380	„
Tápén	58	„
Al-Győn	1143	„
Homokon	74	„
Csongrádon	1900	„
Kisteleken	1275	„
Csányon	181	„
Pusztaszeren	30	„
Anyáson	25	„

Összesen 116830 drb.

Beadatott összesen 80 font selyemgubó 40 frt értékben.

Nagyobb lendületet vett a gyümölcsfatenyésztés. Minden község tövében lehetett látni gyönyörű szőlőket, tele szebbnél szebb gyümölcsfákkal. E tekintetben különösen Csongrád, Szentes és Vásárhely mutatott nagyobb szerű haladást.

Igaz, hogy a gyakori csapások némiképen lohasztották a buzgalmat; de végre is minden termény ki volt téve hasonló csapásoknak. Fagy, jég és aszály arra figyelmeztették a lakos-ságot, hogy közmagtárak felállításáról gondoskodják. A gabona-neműek mellett az uradalmak szép sikerrel tenyésztették a dohányt, mely Csongrádon jó áron kelt el. Szegeden volt az első dohánybevéltő hivatal, mely 1843-ban lett felállítva.

Daczára annak, hogy Csongrád vármegye földje termé-keny, hogy a földesuri hatalom alól felszabadult nép egészben véve szorgalmas és takarékos volt; mégis megesett rajta a hihe-

tetlennek látszó baj, hogy 1847-ben majd éhen halt. Nem a rossz termés miatt, hanem rossz számítás következtében.

Ugyanis a mondott év tavaszán a gabonának ára szokatlanul felszökkent. A csongrádi nép ezt jó alkalomnak találta a pénz szerzésére és eladogatta nemcsak a felesleget, hanem a nélkülözhetlenül szükséges búzáját is. Ebből a könnyelműségből óriási nagy baj keletkezett, melynek vészes következményeit csak a legnagyobb erőfeszítéssel, a felsőbb hatóságok és nagy uradalmak közös segítségével lehetett elhárítani.

A gabonát idegen kereskedők vásárolták össze azon célból, hogy azt még drágábban adhassák el. A hatóság néhány gabonával telt hajót lefoglalt; mert mindenfelől jöttek jelentések, hogy a meglevő gabona új termésig nem lesz elég. Az ínség már a küszöbön volt. Az adó nem folyván be, a hatóság nem rendelkezett oly összegekkel, a melyekkel segíthetett volna. A kormánytól kért tehát tízezer frtot; azonkívül felkérte az uradalmakat, hogy a felesleges készletet engedjék át kölcsön az éhező nép számára.

A búza ára négy nap alatt 22, 23 váltó forintról 32—36-ra, sőt helyenként 41—42 frtra is felszökkent; a kukoriczáé és árpáé 16 frtről 20—22-re, sőt 30-ra! Minthogy június hó elején Csongrádban már semmi áron sem lehetett gabonát kapni, a hatóság kereskedők útján más vidéken próbálta beszerezni a szükséges mennyiséget. Az alispán jelentése szerint 5860 pozsonyi mérő idegen gabonát hoztak be, mely a szűkölködők között azonnal szétosztatott. Egy hét alatt minden elfogyott. Most az uradalmak jótékonyosságát vették igénybe. Gr. Károlyi György 80 mérő kukoriczát küldött; testvérei 150 vásárhelyi családnak hat héten át juhhússal és kenyérrel való ellátását vállalták el. Gr. Károlyi Lajos pedig szintén felajánlotta feleslegét. A vásárhelyi gazdászati kis társaság 200 pengő forintból álló tőkéjét a szegények ellátása céljából az illető főszolgabíró rendelkezésére bocsátotta. Voltak egyes gazdák, akik a már eladott búzájokat a kereskedőktől visszavették, hogy azt a szűkölködő embertársaiknak jutányosabb áron átengedhessék!

Szegvár községben 300 köböl búzát vásárolt össze a szolgabíró, hogy a szegényeknek adhassa; Mindszenten 400 köblöt

osztottak szét. Algyő, Tápé és Kistelek községek lakosságát csak a Pallavicini-uradalom mentette meg az éhenhalástól.¹⁾ Horgoson Kárász Benjamin segített. Szentesen 7500 kenyér nélküli emberről kellett gondoskodni. Jurenák József 400 kenyeret és 800 iteze kását osztott ki közöttük! Mások is tehetségük szerint segítettek.

Mindezeknél rosszabb helyzetben volt Csongrád, ahol a gabona köble 48 frt volt, s a nagy áron megvásárolt 300 mérő kukoricza és árpa kevésnek bizonyult. Újabb segély pedig sehonnan sem mutatkozott. Igaz, hogy Erdélyben 2000 mérő gabona volt megigérve, de a Maros lepadása miatt nem lehetett leszállítani.

Ehez járult, hogy a rossz időjárás következtében a folyó évből csak középszerű termés mutatkozott. Az alispán kijelentette, hogy ha a kormány és a helyi hatóságok kellő intézkedéseket nem tesznek, az éhhalál kikerülhetetlen.

A helytartótanács még augusztusban is csak jelentéseket kért, de pénzt nem küldött. Ebben a szerencsétlen helyzetben legtöbbet segítettek a nagy uradalmak, melyek iránt ezért a nép bizalma némileg megerősödött. A helyi hatóság látván, hogy a nagy szükség nem annyira a szűk termésből, mint inkább a nép részéről megszokott könnyű költségből származott, felkérte a lelkipásztorokat, hassanak oda, hogy a lakosságot takarékoságra intsék és óvják minden felesleges fényűzéstől, aminek azonban csak csekély foganatja lett.

A mezőgazdasági viszonyokhoz képest, az ipar, melyet csupa kézművesek folytattak, aránylag szintén kevés haladást tett. Még mindig a céhek nyúgában sínylett.

A multból még fenmaradtak olyan apró czivakodási tárgyak, melyek miatt az egyetértés megzavartatott és a haladás megakasztatott. Néhol a közös pénztár, másutt a közös zászló, — legtöbb helyen pedig még a vallás különbsége és a processiókban való részvétel kényszere okozott bajokat. A vármegye és a helytartótanács egész a 40-es évekig hajlandó volt a katolikus mesterembereket pártfogolni s ezeknek panaszát és kérel-

¹⁾ Lásd az alispán jelentését a jun. 7-ki gyűlésen.

mét teljesíteni. Új meg új czéhek keletkeztén, azoknak privilegiumai kiadattak. A horgosi takácsoknak, bognároknak, kovácsoknak, szűcsöknek és csizmadiáknak 1837-ben; a vásárhelyi kalaposoknak 1845-ben, az ugyanoda való fazekasoknak azonban, minthogy egymásközt veszekedtek, csak 1847-ben adatott ki az engedély; a Mindszenti takácsoknak 1840-ben.

Szentesen nagyon elszaporodtak az úgynevezett „kontárok”; amiért az ácsok 1841-ben kieszközölték, hogy a kontárok az ácsmunka folytatásától eltiltattak. Némely szentesi takácsok pedig üldözésről panaszkodván, 1844-ben azt kérték a helytartótanáctól, hogy vagy külön czéhbeli engedélyt kapjanak, vagy külön czéhbiztos rendeltessék ki panaszuk megvizsgálására.

Valami figyelemreméltó haladás tehát sehol sem mutatkozott, ha csak azt nem tekintjük haladásnak, hogy a szomszéd Békés vármegye 1841-ben megengedte a csongrádmegyei iparosoknak, hogy készítményeiket a megyebeli községek vásárjain szabadon értékesíthetik, és hogy Csongrád hasonló határozattal viszonzta Békésnek liberalitását s erre szólította fel Szeged városát is.

Ez utóbbi város tulajdonképen ezen korszakban bontakozott ki falusi jellegéből. A kézi ipar mellett lassanként a gyári ipar is fejlődni kezdett benne. E tekintetben nagy érdeme volt Sina György és Dercsényi János és Pál báróknak, akik 1840-ben nagyobb szerű ipartelepeket létesítettek. Sina báró, a várostól nyert telken, dohánybevaltó telepet, Dercsényi báró pedig a felső Tiszaparton egy nagy szeszgyárat, a nagy piacon pedig egy nagyobb épületet állított. Fájdalom, a szeszgyár nem igen virágozhatott, mivel a báró 1842-ben, testvérével együtt csődbe került.

De a magyar ipar megteremtésének szüksége 1845-ben létre hozta a honi gyárvédegylet szegedi osztályát, mely a honi kelmék és honi gyártmányok iránti lelkesedést annyira fokozta, hogy a hazafias érzelmű piaristák egy nyilvános vigalomban testületileg magyar viseletben jelentek meg. A védegyletnek azonban maradandó hatása nem volt, és a magyar ipar iránt megyszerte fölélesztett láng csakhamar kialudott.

Sehol sem történt nagyobb mozgalom, mint a *kereskedelem* terén. Ennek hasznosságáról, Széchenyi iratainak megjelenése óta, mindenki meg volt győződve. De sehol sem lehetett azt nehezebben virágzásba hozni, mint itt az alföldön, ahol a nép a közlekedési eszközök és a kellő érzék hiányában, majdnem a saját zsírjába fult.

Egyedüli közlekedési útját a Tisza és mellékfolyói képezték volna. De ezek szabályozatlanok voltak; és az országutakat alig lehetett használni. Tiszának két partja csak két helyen volt meglehetősen tökéletesen révhajók által összekötve. Az egymáshoz közel fekvő községek lakosai hidak nem létében kénytelenek voltak egész mértőföldről át kerülőt tenni, hogy a távol-eső „kompon” át egymáshoz jussanak. Évszázadokon át a kocsis közlekedés csak Szegednél és Szentesnél az úgynevezett „böldi révén” volt lehetséges.

Az akkori országutakról és azoknak állapotáról alig lehet beszélni. Voltak olyan útvonalak, melyeken sáros időben lehetetlen volt a közlekedés. Ilyen volt a Horgos-szegedi út a Matyér táján, a vásárhelyi szőlők közötti útdarab és mindazon részek, melyek híd nélküli ereken keresztül vezettek. A Szeged-pesti országutat, különösen Kistelek táján, gyakran igazították; de ott homokfúvások tettek gyakran leküzdhetlen akadályokat.

Szeged 1841-ben négyezer forintnyi kiadással szikföldet hordott az országútra, hogy a közlekedést állandóan fentartassa. Kövezett vagy kavicsolt útról szó sem lehetett; mert az ahhoz szükséges drága anyagot messziről kellett volna hozatni.¹⁾

Egyedüli használható közlekedési utat a Tisza folyó képezte; melynek fontosságára először gr. Széchenyi fordította a vármegye figyelmét azon tanácsával, hogy a gőzhajózást kellene létesíteni. Ezt ő oly nagyfontosságú kérdésnek tartotta,

¹⁾ Az első ilyenmű kísérletet Szeged városa tette, melyről 1827-ben feljegyeztetett, hogy a vásárok alkalmával *kövezet-vámot* (pflasterpénzt) szedett; de a vármegye ettől azon indokolással tiltotta el, „mert utcái nincsenek kővel kirakva.” Erre csak 1840-ben került a sor, mikor a „nagy piactól” kezdve a sóházig terjedő utcát tényleg kikövezték. Azontúl a munkálat évről-évre folytatott, míg végre 1846-ban a város 300,000 frtos költséggel fejezte be kövezését és a Tiszapart megerősítését.

hogy 1833-ban egy próbahajózást tett a Tiszán, — azzal is lelkesíteni óhajtván a Tiszamentén fekvő városok lakosságát a vízi közlekedésnek ezen új eszköze iránt. Szeged városa dicsőretre méltó buzgalmat fejtett ki arra nézve, hogy a Dunagőzhajótársaságot rábirja a tiszai gőzhajózás megindítására. De a dolog nehezen ment. Csongrád értelmesebb elemei végre is egy „*Tisza gőzhajózási-társaság*“ alakításához fogtak. Ezen társaság székhelye Szeged lett volna; hajói a Tiszán felfelé Szolnokig és lefelé Titelig; a Maroson pedig Aradig jártak volna személy- és teherszállításra s dereglyevontatásra berendezve. Az 550 darab 200 frtos részvény 1844-ben már nagyobbára alá volt írva; az aláírók már-már megalakultak, midőn a Tiszán egyszerre egy „Hermina“ nevű gőzös jelent meg, melyet a Dunagőzhajózási társulat a végett küldött ki, hogy Szegeden és más tiszaparti városokban kikötő-állomásokat szerezzen. Szeged város tanácsa annyira megörült e kedvező fordulatnak, hogy állandó kikötőhelyül ingyen 60 öl partvonalat engedett át a társulatnak, megígérván azt is, hogy a szükséges „rakhely és tárház“ állításához szükséges telket is ingyen fogja adni. Végre elrendelte azt is, hogy jövőre a tiszai fahídnak bérletébe a gőzhajók javára ingyen hidnyílás szerződésileg biztosíttassék. A társulat viszont kötelezte magát, hogy a jövő év tavaszán három gőzhajóval meg fogja kezdeni a hajózást egész Szolnokig. Ezen útvonalon Csongrádnak három, illetőleg négy községe lett közvetlenül érintve, t. i. Algyő, Mindszent, Szentes és Csongrád, melyekben a kereskedelem rövid idő alatt szép virágzásnak indult.

A rövid idő alatt tapasztalt siker a már fentebb említett Pest-szegedi hajózható csatorna tervét egy időre egészen háttérbe szorította. Kétséget nem szenved, hogy a Vedres András mérnök által még 1805-ben megpendített terv — ha kellőleg felkaroltatik és megvalósíttatik — nagy hasznára lett volna az alföldnek és különösen Csongrád vármegye kereskedelmének; de a kereskedelmi érzék és a pénz hiánya lehetetlenné tette a kivítelt; daczára annak, hogy az 1840: 38. t.-cz. a kisajátítást is lehetővé tette. B. Sina György és b. Vécsey Miklós részvénytársaságot akartak létre hozni; de a terv keresztülviteléhez szükségelt 10 millió forintot nem tudták összehozni. A közleke-

dés iránt érdeklődő férfiak figyelme részint a gőzhajózás fejlesztése, részint pedig vasutak építése felé fordult.

A minden irányban tapasztalt haladási ösztön a Pest-szegedi és Szeged-temesvári vasút eszméjét hozta előtérbe. A „magyar központi vasút-társaság” igazgatósága belátta, hogy az alföldnek az ország fővárosával való összeköttetése óriási hatással lesz a hazai ipar és kereskedelem előmozdítására. Két irányban folytak az előmunkálatok: Pest-Czegléd-Temesvár és Pest-Szolnok-Arad felé.

Az első irányban Szeged is combinatióba hozatott, különösen mikor a Kecskemét és Szeged közötti részre vonatkozó érdeklődés igen jelentékeny számú részvény aláírásában nyilatkozott.

Ugyanis Csongrád vármegyében már 1838-ban egészséges áramlat volt tapasztalható vasutak építése ügyében. Ekkor Nógrád vármegyének azon felhívására, hogy a Bécsből Budára és Bécsből Pestre a Duna mindkét partján vezetendő vasutat, mely nézete szerint, a közlekedésre és magánvállalatokra hátrányos lenne, — ne pártolja; azt felelte, hogy mind a két vasút felépítésénél nagyobb hasznót várván, Nógrád vármegye kérelmét nem teljesítheti. Most, mikor arról volt a szó, hogy a Szeged és Kecskemét, — továbbá Szeged és Temesvár közötti vasút kiépíttessék, hasonló felfogást tanusítván, készséggel nyújtott segédkezet azon mérnököknek, kik 1846-ban az előmunkálatok teljesítése végett területén megjelentek. Szeged egyes tehetősb polgárai, valamint a város, mint erkölcsi testület, oly számú részvényt írtak alá, hogy ezen vasút kiépítése 1846. végén már biztosítottnak tekintetett. Ugyanis Szeged maga 50 ezer forintot és a vasútvonal részére kisajátítandó területnek ingyenes átengedését ajánlotta fel.

Ezen ajánlat alapján ifjú gr. Zichy Ferencz, mint a központi vasút-társaság igazgatója, 1847. évi márczius hó 24-kén, a Csongrád vármegyei főispáni helyettes és a temesvári polgármester kíséretében megjelent Szegeden s a következő napon az érdeklött részvényaláírókkal értekezletet tartott. Megalakult a helyi fiók-társulat; megbeszélték az építés körüli főteendőket és kiszemelték a pályaudvarnak legalkalmasabbnak látszó

helyett. Csongrád vármegye örömmel nézett a területén építendő első vasút létrejöttének, — de reményeit egyelőre az 1848-ki események meghiúsították.

Az anyagi haladásnak 1848 előtt egyik legnagyobb akadályát a siralmas *hitelviszonyok* okozták. Csongrád vármegyében nem volt ritkaság, hogy még a rendezettebb vagyoni állapotú földbirtokos is 12—15 százalékos kamatot fizetett. Az uzsorások száma nőttön-nőtt, mert azok szembetűnően meggazdagodtak, lévén az ő általuk kölcsönzött pénznek kamata 25, 40, sőt 50 százalék is. Ily körülmények között természetes, hogy sok vagyonos család, mely kölcsönre szorult, koldusbotra jutott.

Ezen az állapoton kívántak segíteni azok a férfiak, akik a negyvenes években Csongrád vármegyében, jelesen pedig Szegeden az első takarékpénztár megalapításán fáradoztak. Klauzál Gábor pendítette meg először az áldásos eszmét, hogy a Fáy András által alapított első hazai takarékpénztár mintájára Szegeden is alapíttassék egy takarékpénztár, melynek működése azonban az egész vármegye területére kiterjésztendő. A vagyonosabb polgárok csakhamar összeállottak s 1845-ik év elején már 400 darab 100 frtos részvény 50 frt befizetés mellett biztosítva volt.

Az alapszabályokban kimondották, hogy a népnek takarékosagra való szoktatása és a hitel igények kielégítése szempontjából a „Szeged-csongrádi takarékpénztár“ Vásárhelyen, Szentesen és Csongrádon fiókokat fog felállítani; hogy a betétek után 1—100 frtig 5%-ot, azon felül pedig a kamatláb annál kisebb, minél nagyobb a betét. A kölcsönök után 6% volt fizetendő. A részvényesek csak szegediek és Csongrád vármegyeiek lehettek, — de oly formán, hogy egyik részvényes sem tarthatott meg tíz részvélynél többet.

A megállapított alapszabályokat jóváhagyás végett úgy a városi, mint a vármegyei hatóságnak beterjesztették; az utóbbi-tól még azt is kérvén, engedné meg, hogy a vármegye czímerét a takarékpénztári részvényeken alkalmazhassa. Az aug. 14-kén Horgoson tartott rendkívüli közgyűlés erre vonatkozólag azt határozta, hogy ámbár e kérés a rendkívüli gyűlés hatáskörét

túlhaladja, mégis a rendek jóváhagyásának reményében a megyei címert, mely a pecséten látható, kiadatni rendeli.

Nem is lett ebből semmi baj; mert a jóváhagyás megadtott, az első csongrádi pénzügyintézet 1845. évi október hó elsején megkezdette működését. Az első három hét alatt, többnyire apró összegekből, 15,000 frtnyi betét hirdette az új intézet életrevalóságát, mely úgy tiszta kezelés, mint közczélokra adott jelentékeny adományai által csakhamar népszerűvé lett. Az uzsorások ravasz fogáshoz nyultak: a takarékpénztárból nagy összegeket vettek kölcsön, hogy aztán 40–50%-os, a váltó értékét és értelmét nem ismerő népnek kiadják. De a pénztár ezen visszaélésnek is elejét vette az által, hogy a kölcsönösszeg maximumát meghatározta és a kölcsönt a népnél ő maga közvetítette. Ezzel nemcsak a nép hitelviszonyain segített, hanem a vállalkozási kedvet is előmozdította.

XI.

A Tiszaszabályozás Csongrádban — e század elején. — Az 1830-ki árvíz hatása. — Csongrád a Tisza szabályozását sürgeti a mellékfolyók szabályozása előtt. — Széchenyi István törekvései. — Leutazik Csongrádba, — létre hozza az úgynevezett Tiszavölgyi Társulatot, — javaslatokat készít 1847-ben.

A Csongrád vármegyei mezőgazdaság szempontjából felette nagy jelentőséggel bír a Tisza és mellékfolyóinak szabályozása.

A Tisza vize, amely csendes, lassú lefolyásában, ha medrében halad; oly veszélyes és romboló hatású, ha medréből kilép és árvájával elönti a vidéket. Ilyenkor „az aranykalással ékes rónaság” beláthatlan tengerré változik, melynek piszkos szürke vize heteken és hónapokon át ostromolja a községek védgátjait. A kár minden áradás után kimondhatatlan. Hajdanában, amíg a rendszeres földművelésre kevés gondot fordítottak, s megelégedtek az állattenyésztéssel, és halászattal, kevésbé érezték e baj káros következményeit. De a közművelődés általános fejlődésével a mezőgazdaságnak is előre kellett haladnia.

Őseink, amint fentebb láttuk, nemcsak azt látták be, hogy az árvizek következtében támadt mocsárok rossz hatással vannak a nép egészségére, s hogy a vízkiöntések miatt értékelenné és haszontalanná válik a legjobb minőségű föld is; hanem azt is, hogy a majdnem kivétel nélkül a folyóvizek partjára épített községekben a polgárosodás is lehetetlenné válik. Keresték tehát a módokat a baj orvoslására; a víz okozta károk megszüntetésére. De a dolog nehezen ment; egyeseknek jóra való törekvése hiábavalónak bizonyult. Műszaki felvételekre és tervszerű munkára

volt szükség. Ez azonban csak a jelen század elején történhetett meg, mikor a nagy Széchenyi felrázta álmaiból a nemzetet; élénk színekkel ecsetelvén a vizek szabályozatlanságából eredő nagy bajokat.

A tiszamenti vármegyék belátták, hogy erők egyesítése nélkül nem boldogulhatnak; mert az eddigi küzdelmek azt bizonyították, hogy a víz szabályozásához nemcsak töltések, hanem átmetszések is szükségesek. Különösen pedig akkor lett fontossá a kérdés, midőn az 1830-ki tiszai és nyolcz év múlva a dunai árvíz az egész ország figyelmét e fontos kérdésre fordította.

Csongrád és a szomszéd vármegyék főispánjai 1827-től fogva többnyire vízszabályozási királyi biztosok minőségében is szerepeltek. A Maros mentén emelt töltések iránya és minősége közelről érdekelte Csongrád vármegyét és Szeged városát is. Ezért a harminczas évek elején igen gyakran jártak megyei küldöttségek Aradra és Makóra, mint a Maros-szabályozási munkálatok főhelyeire, hogy e védekezés eszközeiről közösen tanácskozzanak.

Békés vármegyével is sűrűn kellett e tárgyban értekezni, mivel az onnét folyó Hármás-Körös vize sokszor Csongrád városát is fenyegette. Azonkívül a Veker, Kórógy és Tőke ereiben összegyülemlett víz is tömérdek kárt okozott a lakosságnak.

Gr. Zichy Ferencz, mint a Körös folyók s mellékvizeinek szabályozására kinevezett kir. biztos, gyakran hívta meg Csongrádvármegyét és az itteni urodalmakat, hol Aradra, hol Nagyváradra, hogy a többi érdekelt vármegyék küldötteivel közösen tanácskozzanak. De a vármegye a kirendelt küldöttségnek 1829-ben azt az utasítást adta, „hogy ezen túl semmiféle teher elvállalásához ne egyezték bele“ . . . Ugyanis a különféle vízszabályozási gyűlésekben részt vett vármegyei küldöttség arról győződött meg, „hogy a Körös és Maros vizének a Tiszába való ömlése a Tisza folyását eddig is lassúvá tette, s ezzel az árvizet növelte. Minthogy a mellékfolyóknak korábbi szabályozása jövőben még inkább fogná veszélyeztetni a Tiszamenti községeket; tehát a vármegye Ő Felségéhez fordult azon kérelemmel, hogy első sorban a Tisza folyó szabályoztassék s ez által folyása gyorsíttatván, a belé szakadó vizek gyorsabb leve-

zetésére alkalmassá tétessék. Ami a kir. biztosnak azon kívánságát illeti, hogy a szabályozási munkálatban ezen vármegye részéről egy kiküldött állandóan részt vegyen, amire nézve a vármegye kijelentette, hogy csak akkor teljesíti, ha előbb a Tisza folyó szabályozása munkába vétetik. A vármegye ¹⁾ a a Tisza szabályozását kérő felterjesztésének pártolására a helyt. tanácsot is felkérte.

Addig is hajlandó volt arra, hogy a Kőrös folyókon a vízi malmokhoz vezető gátak maradványait és a víz lefolyását akadályozó fákat eltakarítja.

De bármily helyes és természetes volt Csongrád vármegyének azon kérése, hogy a Kőrösök és a Maros vizeinek szabályozását a Tisza szabályozása előzze meg, a helytartótanács azt még sem teljesítette; hanem továbbra is odautasította a vármegyét, hogy a kir. biztosság kívánsága szerint a Kőrös és Kurcza folyók kitisztítását mielőbb eszközöltesse, és a Torontál vármegyei töltések által okozható károk elhárítására ezen vármegye részéről is megfelelő magas gátak építtessenek.

Úgy látszik Budán feltétlenül biztak a kir. biztosok intézkedéseiben; ezért 1830. év elején Csongrád vármegye főispáni helyettesét B. Orczy Lőrinczet a Maros vízének szabályozásához kir. biztosul nevezte ki.

Mindez azonban semmit sem használt. Az alispán 1830. máj. 2-án Szegeden tartott rendkívüli gyűlésen jelenté, hogy a Tisza, Maros és Kőrösök rendkívüli áradásából származható kiöntések meggátlására, ugy maga, mint a járási szolgabírák a szükséges intézkedéseket megtették, melyek folytán eddig Szentes város, melyet a vizek kiömlése majdnem a végső veszedelembe sodort, megmentetett ugyan; de annak szántóföldjei és kaszálói nagyrészt víz alá kerültek. Hasonló szorgalommal védetett a szerfőlött fenyegetett Hódmező-Vásárhely is. Azonban a folyton áradó Tisza vize az Algyőről Vásárhelyre vezető töltéseket több helyen áthágta, miáltal a közlekedés megszűnt és a további munkálkodás lehetetlenné vált. Azért az említett városok és egyéb megyei községek védelmére komoly intézkedése-

¹⁾ Várm. jegyz. 1829. szept.

ket tett a megyei közgyűlés. A további védekezést és minden mód felhasználását az alispánra és a járási szolgabírókra bízta; ugyanezeket a közlekedés fentartására utasította, hogy kellő számú hajókról gondoskodjanak. A lelkipásztorokat pedig felkérte, hogy a lakosságot gabona s egyéb élelmi szerek adására buzdítsák. Továbbá kimondatott, hogy intézkedni kell partosabb helyeken kemence készítéséről, hogy az e helyekre a víz által kiszorított lakosok kenyérsütésről gondoskodhassanak. E veszélyről a helytartótanácsot értesítették, mely azonban üres biztatásnál egyebet nem tett.

Az így magára hagyott vármegye kénytelen volt saját erejével védekezni.

Sok község határa vízzel boríttatott el; főképpen Tápé az árvizektől rendkívül sokat szenvedett. A szolgabírák az inségre jutott lakosság felsegítésére adományokat gyűjtöttek és a kormánytól a katonaság áthelyezését kérelmezték.

De a kormány nem tudott segíteni; minek következtében a vármegye roppant költséggel volt kénytelen a régi gátakat kijavítani azon szomorú kilátással, hogy a legközelebbi árvíz alkalmával községei ismét el fognak úszni. Mert a kir. biztosok ragaszkodtak a már eddig elfogadott rendszerhez, mely az által, hogy a mellékfolyók szabályozását sürgette, végveszedelembé döntötte a Tiszamenti városokat.

Gyűlésekben nem volt hiány; a kir. biztosok sürgető levelei is sűrűn terjesztettek a vármegye rendei elé. Különösen B. Orczy Lőrincz, aki időközben Arad vármegye főispánjává lett, nagy buzgalmat fejtett ki a Maros szabályozása körül. Csongrád vármegye azonban következetesen kérte a Tisza szabályozásának előleges eszközését, és ellenezte a Maroson tervezett átvágásoknak kiásátását is. Mindazáltal, 1833-ban Csongrád volt kénytelen gondoskodni, hogy a Veker és Kórógy vize egy ujonnan ásandó csatornán levezettessék és hogy a Hármas-Körösnek Csongrád vármegye területén át folyó része kitisztíttassék.

Ugyanezen időtájban élénken foglalkoztatta a vármegyét és Szeged városát az a terv, mely a Dunát a Tiszával e vidéken — jelesül Szeged-Pest irányában kívánta egy hatalmas hajózható csatornával összekötni. Ennek azonban inkább kereske-

delmi czélja lett volna, s így nem tette feleslegessé a *Tisza szabályozásának sürgetését*. Már 1834-ik év tavaszán a kérések által megpuhított helytartótanács arról értesítette Csongrád vármegye rendeit, hogy a Tisza és Maros folyók szabályozásánál alapúl szolgálendő felmérések elrendeltettek, — egyúttal meghagyja nekik, hogy az e czélra kiküldött országos közegeknek lehetőleg segítségére legyenek. A rendek örömmel vették tudomásul a kormány gondoskodását, de 1835-ben a Tisza és Maros folyók rendezésénél, — okúlva az eddigi tapasztalatokon egyes kir. biztosok mellőzését és e helyett egy országos küldöttség kirendelését kérték.

Ebbeli törekvésökben nagyban segítették őket a vármegyei belső nagy uradalmak is, melyek birtokaik nagy részének előntése miatt erősen voltak érdekelve a Tisza szabályozása által. Innét van, hogy gr. Károlyi Lajos 1836-ban szívesen vállalta el a kir. biztosságot és hogy a Csongrád vármegyei főispáni szék elhagyása után ezt a tisztelet közvetlen utódjára Tajnay Jánosra bízta, aki sok jóakaratot tanúsított ezen nagy fontosságú kérdés megoldására irányult tanácskozmányokban.

Csongrád vármegye ösztönszerűen érezte, hogy a Maroson czélba vett átmetszések folytán a víz gyorsabban folyván le, itt fog megtorlódni és még nagyobb veszedelmet fog előidézni. Ezért 1838. májusában, a királyi biztos elnöklete alatt a Szegeden tartott tanácskozmányban részt vett küldöttei ismét nyíltan kifejezték abbéli aggodalmukat, hogy a Deszk alatt tervezett átmetszés Tápét veszedelembé fogja dönteni. És mivel — úgymond — Csongrád vármegye a mellékfolyók előzetes szabályozását a Tisza szabályozása nélkül nemcsak czélталannak, hanem fölötte károsnak is tartja, a helytartótanács felkérte, hogy a Maros mentén fekvő megyéket a Marosnak akár általános, akár részleges szabályozásától, továbbá Torontál vármegyét a Tisza melletti újabb töltések építésétől, melyek a Maros vizét áradás esetén folyásában akadályoznák, s a vármegye alsó részét és Szeged városát veszélyeztetnék, tiltsa el.

Ezen álláspontjához ragaszkodván, megtagadta a fenti átmetszéshez követelt munkaerőt és újabb feiterjesztésekkel és tiltakozásokkal élt. Hivatkozott arra, hogy csak törvényen és

törvényes rendeleteken alapuló terheket tartozik viselni; ez esetben pedig saját érdeke ellen is cselekednék, mivel a törvénytelen rendelet végrehajtása Csongrádra határozottan káros és veszedelmes.

Később a kir. biztos és Csanád vármegye kérésére, a Makó alatti átmetszéssel „tekintettel Csanád vármegye kétséges helyzetére és munkaerején csekélységére, Csongrád vármegye 20.000 napszám kiállítását vállalta el; úgy azonban, hogy nem 5, hanem 15 kr. napszám lesz fizetendő nekik.”

Ugyanekkor (1839-ben) Szentes ellenzése daczára, kellő munkaerőt állított ki a vármegye a kákafoki töltés felemeléséhez, melyet Békés vármegyével közösen kellett végrehajtania. Ellenben a Csongrád város és a Károlyi-uradalom részéről a kilenczesi rét és legelő megmentését célzó gát ellen Szentes részéről emelt aggodalom folytán helyszini szemlét rendelt el; és miután az aggodalom alaptalannak bizonyult, a kilenczesi gát építését megengedte, Szentest és Szegvárt pedig utasította, hogy a kontra és bürkös-gát megerősítéséről gondoskodjanak.

A gyakran megújuló árvizek és a csupán saját érdekeiket védő s egymás ellen küzdő községek és uradalmak költséges meddő harcrai arról győzték meg a vármegyét, hogy így a legnagyobb áldozattal sem lehet a veszélyt elhárítani. Mindenki belátta, hogy az egyes folyóknak minden rendszer nélküli szabályozása céltalan. Csongrád vármegye tehát az 1845-iki áprilisi közgyűlésén elhatározta, hogy a vízszabályozást, mint országos ügyet, az országgyűlés elé fogja vinni és annak rendszeres végrehajtását a kormánytól is kérni fogja. Addig is azonban, míg ezen óhajta megvalósul, utasította saját mérnökét Jeney Józsefet a vármegyei gátakra és átmetszésekre vonatkozó javaslatának betérjesztésére.

Ennek az egészséges eszmének hatalmas pártfogói lettek az ország fővárosában. A Károlyi grófok barátja gr. Széchenyi István, aki a Tiszaszabályozás ügyének legőszintébb pártfogója és mozgatója volt, még ugyanazon év őszén személyesen jött le Csongrádba, hogy a helyszínén értekezhessek az érdeklét hatóságokkal. A vármegye, mihelyest a nemes gróf szándékáról értesült, a főispáni helyettes elnöklete alatt azonnal küldöttséget

nevezett ki, hogy Szegeden okt. 14-én megjelenvén, a nagyfontosságú kérdésben tartandó értekezleten részt vegyen. A szolgabírákat pedig utasította, hogy a gróf méltó fogadtatásáról gondoskodjanak.

A vármegye és Szeged városa vetélkedtek egymással a tisztelet és szeretet nyilvánításában azon férfiú iránt, aki hivatva volt az Alföldnek megmentésére. Különösen nagy örömet okozott azon hír, mely szerint Ő felsége beleegyezését adta a Tiszaszabályozási előmunkálatok megkezdéséhez, azon határozott kijelentéssel, hogy e munkálatoknál ne csak a felső, hanem az alsó-tiszai vármegyék is kellő figyelemben fognak részesíttetni.

A szegedi értekezlet elfogadta a *társulás eszméjét*, melynek alapgondolata az, hogy országos segítyezés mellett első sorban az érdekllett tiszavölgyi birtokosok és községek szövetkezzenek az árvízveszély elhárításáról. Gr. Széchenyi, aki ez eszme-megvalósítás érdekében ismételten megjelent Szegeden, minden alkalmat felhasznált arra, hogy a kellő *egyvetértést* létrehozza. Mikor tiszteletére Szegeden fáklyás zenét és közlakomát rendeztek, az üdvözlő szónoklatokra adott válaszaiban mindig azt hangsúlyozta, hogy a magyar fajt csak „állhatatos munkásság, tiszta akarat s hazafias egyvetértés emelheti csak fel.” Kívánta, hogy e kérdés megoldásánál szűnjenek meg a pártszakadások, melyek már oly sok kárt okoztak a hazának.

Csongrád vármegye rendei, Klauzál vezérlete mellett, e vidék anyagi fellendülésének jövőndő képét látták szemeik előtt és örömmel fogadták Széchenyinek bölcs tanácsait. 1846-ban őszinte lelkesedéssel vették a lelkes grófnak azon értesítését, hogy Ő Felsége a legjobb indulattal viseltetik a Tiszaszabályozás ügye iránt, s a jul. 14-ikére kitűzött szegedi értekezletre való meghívás folytán rendkívüli közgyűlésen jegyzőkönyvileg is kijelentették, hogy „A Karok és Rendek, valamint Ő Felségének atyáskodó kegyelmét jobbagyi hódolattal párosult mély tisztelet s alázatos köszönettel veszik, úgy a cselekvés mezején fáradhatatlan buzgóságával érdemeket szerzett s a haza által mélyen tisztelt Ő Nagy Méltóságának jelenlegi fáradozásáért is köszöneteket nyilvánítják, s bár jelen tárgy fontossága tekintetéből közgyűlésre tartoznék, mindazonáltal az időnek rövidsége és a do-

lognak sietős volta tekintetéből főispáni helytartó Ő Méltósága elnöklete alatt első alispán Temesváry István, második alispán Dobosy Lajos, Kárász Benjámin, Klauzál Gábor, Lipics Imre táblabírák, Vidovich Mihály főjegyző, Örlösy Ferencz főszolgabíró, Kovács Károly fő ügyész, Szabó László csongrád-vásárhelyi, Tóth István algyői s mindszeinti Uradalmak, és sz. kir. Szeged városa képviselőik, eskütt Mihályfy Ferencz, mérnök Schéner György és Válságos Szentés Várossa képviselője a tudósított időrei értekezésre a múlt évi szept. 15-én 1458. sz. a. hozott végzés értelmében kiküldetnek. Egyszersmind Ő Nagy Méltóságának Kisteleken elfogadására és Szegedig kísérésére Alszolgabíró Müller János eskütt társával kiküldetnek, s valamint Kisteleken, úgy Horgoson elegendő számú vontató lovak készen tartására illető szolgabírák figyelmeztetnek. Egyéberánt Ő Nagy Méltósága levele a közgyűlésre ált tétessék.“

Temesváry István névaláírása.

Tulajdonképpen ezen az értekezleten jött létre a *Tiszavölgyi társulat*, t. i. akkor, midőn gr. Széchenyi István bejelentette Ő Felségének e szabályozás költségeihez évi százezer frttal való hozzájárulását mindaddig, míg a munkálat tartani fog. A tervek készítése serényen folyt; a társulat központi választmány, melynek elnöke gr. Károlyi György volt, létre hozta a kellő kapcsolatot a vidéki társulatok választmányaival, és különösen nagy súlyt helyezett a „*Szeged-csongrádi Tiszaszabályozási Társulat*“ megalakulására. Ez meg is történt és a vármegye, hogy e nagy kérdésben a megalakult társulatnak minél gyorsabb segítségére lehessen, első alispánjának elnöklete alatt egy külön választmányt küldött ki azon utasítással, hogy a szabályozási ügyben az igazgató választmány nyal érintkezésbe tegye magát.

Ennek a választmánynak elnöke az októberi közgyűlésnek a Tiszaszabályozási elnök levele alapján már azt jelentette, hogy a nevezett társulat még ez évben a vármegyében végrehajtandó szabályozási munkálatul a Tisza bal partján a Hám-szárító csárdától kezdve a Marosig és onnan a Maros partján levő töltésig viendő töltések felállítását Szegeden tartott közgyűlésen elvállalta, de úgy, ha a felállítandó töltést a sártói töltésen levő hidak eltöltetnek s a töltés a vármegyének már e tekintetben hozott határozata szerint országútnak mindenkor használható: azaz a szokott víz által felül nem haladható állapotba helyeztetik. Küldöttség a társulatnak ezen tervbe vett munkálatát helyesnek találja s annak egyéb előterjesztéseit is elfogadni javasolja. Közgyűlés a Tisza szabályozása és a posványok kiszárítása által az Alföld jólétének előmozdításában bízván, a választmány beterjesztett véleményét elfogadja s első alispánt utasítja, hogy a megyének már meglevő végzése szerint a sártói töltésnek az 1845. évi árvíz felszínénél egy láb magassággal azonnali elkészíttetése iránt intézkedjék olyképpen, hogy azon a közlekedés mindenkor fentartassék és az árvíz rajta keresztül ne csaphasson, egyuttal az ottani két híd felszedessék. A társulatnak pedig megengedtetik, hogy a hidak helyeit eltölttesse, úgy azonban, hogy e töltés országútnak is használható legyen; továbbá megengedtetik a társulatnak, hogy a tervezett töltést a sártói töltéshez kapcsolhassa.

A nagy munka részletei és akadályai sok gyűlést tettek szükségessé; de a nehézségek, a mindenütt tapasztalható jóakarattal mellett, lassanként legyőzettek, — úgy, hogy az ügynek élő gr. Széchenyi 1847. májusában, azon jelentésének kapcsán, miszerint a helytartótanács a Tiszavölgyi társulat által felterjesztett terveket márcz. 16-án helybenhagyta, nagy örömmel azt is jelentette Csongrád vármegyének, hogy a „Tiszavölgy rendezése többé nem pusztá remény, hanem a legszebb fejlődésnek indult valóság.“

A Vásárhelyi Pál mérnök által készített és Paleocapa ¹⁾

¹⁾ Javaslata e cím alatt jelent meg: *Véleménye a Tisza völgye rendezéséről* 1846.

olasz vízépítészeti tekintély által is helybenhagyott terv kiviteléhez azonban pénzről is kellett gondoskodni. A szabályozási első költségeknek alapját az a 100.000 frt képezte, melyet Ő Felsége a felemelt só árából — a szabályozási munkálatok egész idejére — évenként megajánlott. Ehhez járult két első évre még külön százezer frt. Addig is, míg a Tiszavölgyi Társulat egy nagyobb kölcsönt köthetett, Széchenyi a Rotschild-Sina-háztól 400.000 frtot szerzett.

Hogy a jövőben sem legyen felakadás, a közgyűlés elhatározta, hogy minden hold ártér után négy év alatt fizetendő egy forint, tehát évenként 15 pengő kr. fizetessék be.

Az 1847-ik év végével Pozsonyban összejött országgyűlésen gr. Széchenyi mindent elkövetett, hogy a Tiszaszabályozás törvényhozás útján rendeztessék és a szükséges pénzforrásokról is intézkedés történjek. E czélból írta a tiszai ügyre vonatkozó már második munkáját,¹⁾ melyben történeti áttekintés után megjelöli a hibákat és szükségleteket; azután kiemeli, hogy ámbár a Tiszavölgyi birtokosság nem kér ajándékot az államtól: de folyamhajózási tekintetből szükséges, hogy az állam is járuljon a munkához és tegye lehetővé, hogy az érdekeltkedvező kölcsönt köthessenek.

Ez uton minden rendbe jött volna. De közbejöttek az 1848-iki események, és a Széchenyi által óhajtott vízszabályozási törvény nem jöhetett létre. A bekövetkezett szabadságharczaja háttérbe szorította a Tiszaszabályozás ügyét és Csongrádnak e részben felébresztett reményei egy időre egészen eloszlottak.

Annál nagyobb lelkesedéssel vett részt a haza szabadságáért és függetlenségéért folyt harcban, melynek rövid történetét a következő fejezetekben fogjuk elbeszélni.

¹⁾ Széchenyi első idevonatkozó munkájának címe: „Eszmetörédek különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg.“ — A másodiké pedig ez: „Véleményes jelentés a Tiszaszabályozási ügy rendezéséről. 1847.“ — Mindakettő kitűnő dolgozat.

HATODIK IDŐSZAK.

I.

Általános lelkesedés, — követi utasítások szelleme. — Első magyar független ministerium. — Az 1848. márcz. 31-ki megyei gyűlés. A béke és rend fentartására bizottságok küldettek ki; nemzetőrség szerveztetett. Május 2-ki megyei gyűlésre az összes lakosság meghívott. — Kárász Benő főispánná lesz — beiktatása. — Tisztújítás, — országos képviselőválasztás.

Hogy azt a nagy lelkesedést és önfeláldozási készséget, melyet Csongrád vármegye polgársága az 1848/49-ki események alatt tanúsított, megérthessük; tudnunk kell, hogy a vármegye összes lakossága az örökváltságból folyó nagy változás hatása alatt állott. Semmi sem látszott többé elérhetlennek, új meg új remények támadtak.

A jobbágyság régi terheitől való felszabadulása és a közös teherviselés behozatala a népszabadság általános vágyát költötte fel, mely a márcziusi országos események előtt is sokféle követelésekben, óhajokban és javaslatokban nyilvánult.

A vármegye országgyűlési követi számára 1848. évi februáriusban adott utasításokban már a rendek azt kívánták, hogy a házatlan zsellérek által kiszolgáltatandó robot törvényileg megszüntetessék, — hogy az úri jogok megváltását akadályozó 1836. és 1840-ki törvényczikkek megváltoztassanak; még pedig oly irányban, hogy ezekre nézve is az általános örökváltság engedélyeztessék. Sürgették a csángó magyarok visszatelepítését; vasutak építését stb.

Látni való, hogy Csongrád vármegyében is megvolt a haladási vágy; de az ekkor többségre emelkedett és a csongrádi nagybirtokosok befolyása alá került politikai párt nem helyeselte e rohamos haladást, A vármegye akkori orsz. követei Babarczy Antal és Temesvary István tartózkodó álláspontot foglaltak el Kossuth Lajosnak indítványaival szemben.

Ez végtelenül bántotta a szabadabb elveket hirdető nemeséget, mely Klauzál Gábor körül összpontosult; de hiába, a régi alapokon nyugvó vármegyei gyűlésben nem birt többségre jutni.

Az uralkodó párt ugyan nem mert határozottan ellene szegülni a haladó és minden téren szabadságot követelő korszellemnek: de mégis sokszor oly óvásokat és figyelmeztetéseket hangoztatott, melyek lehangolták a kedélyeket. Így például, mikor a követeknek adandó pótutasítások készítéséről volt a szó, a vármegye rendei nem tettek kifogást a február 4-én országosan

A handwritten signature in cursive script, reading 'Babarczy Antal'. The signature is elegant and fluid, with a large, decorative flourish at the end.

Babarczy Antal névaláírása.

elfogadott felirati javaslatban felsorolt haladási kérdések ellen; nem ellenezték, hogy a nép terhein a közös teherviselés útján könnyítés történjék, hogy az úrbéri viszonyokból való kibontakozás kármentesítéssel eszközöltessék, — hogy a katonai élelmezés és szállásolás terhei megkönnyíttessenek, — hogy a kir. városok és szabad kerületek közigazgatási és politikai rendezése haladék nélkül megtörténjék és a nép is politikai jogokban részesíttessék. — Nem ellenezték, hogy a földművelés, ipar és kereskedés felvirágzására sikeres lépések tétessenek, — hogy alkotmányos életünk képviseleti irányban fejlesztessek: azon világos kikötéssel azonban, *mely szerint a municipiumoknak az utasítás adási, követválasztási és visszahívási joga jövőre is teljes épességben fentartassék.* — Azt sem ellenezték, hogy honvédelmi rendszerünk nemzeti jellemünket s a lakosok különböző osztályainak érdekei alapján gyökeresen átalakíttassék, — hogy az

állam jövedelnei is szükséges számba vétetvén, felelős kezelés alá vétessenek, — hogy a felsorolt kérdések az örökös adományokkal való érdek-találkozás eseteiben önálló nemzeti jogaink és érdekeink megóvása mellett kiegyenlíttessenek, — hogy kormányrendszerünk magyar felelős ministeriummá átalakíttassék és a törvények végrehajtásával minden más befolyástól független nemzeti kormány bízassék meg, mely a többség alkotmányos elvének legyen felelős kifolyása; de azon félremagarázhatatlan *kikötéssel*, mely szerint *ezen többség mindenkor a municipiumnak erre vonatkozólag adandó utasításából meríttessék*, — végre hogy mindezek, amennyiben lehet, ezen országgyűlésen szerencsésen megoldassanak. Mindezt a Csongrád vármegyei karok és rendek általánosságban véve nem ellenezték; de kimondták azt, hogy úgy a *felelős kormányra*, mint egyéb fent említett tárgyakra nézve *végelhatározásukat* maguk részére fentartják.

„Egyébiránt, — úgymond — a vármegyei karok és rendek, a felirati javaslat kezdetén kimondott azon tételt, miszerint alkotmányos életünknek háromszáz éves lefolyása alatt hátramaradásunk okát egyedül abban kell keresni, mert a birodalmi kormánynak alkotmányos iránya nincs. részükről alaposnak el nem fogadhatják. Nem kívánnak osztozni továbbá azon eljárásban, miszerint hazánkkal a *pragmatica sanctiónál* fogva egyesült birodalom kormányrendszerének megváltoztatása iránti kívánat nyilvánításával a szomszéd országok egymás belügyeibe való avatkozásra mintegy felhívatnak; — nem osztoznak még abban sem, hogy az országosan egybegyűlt Rendei a közbirodalom némely részeiben mutatkozó zavaroknak váratlan események közbejöttével súlyosbított voltát emlegetve, a kormány irányába követelő állásba helyezték magokat. — Mert Felséges Királyunknak az újabb fejlemények által szomorított atyai szívét a nemzet tántoríthatlan hűségének és a korszerű kívánatok teljesítése iránt Ő Felsége indulatából merített megnyugtató reményének őszinte nyilvánításával kelletik inkább megörvendeztetni.“

„Végre az Országgyűlési tárgyalásoknak eddigi törvényhozási ügymenet teljes felforgatásával, s így a sikernek rögtön-

zés utjánai veszélyeztetésével felirásilag behozatni czélzott alkotmányellenes kezelésébe a KK. és RR. egyátallában bele nem nyugosznak és a törvényhozásnak *eddig fennállott alkotmányos úton* haladását követelik.

De azon a „régí alkotmányos úton,” melyet itt Csongrád vármegye rendei hangoztattak, a párisi és bécsi forradalmi események után többé haladni nem lehetett. Kossuth szavai gyűjtöttek, — a pesti márczius 15-ki események országszerte lázas izgatottságot keltettek.

A csongrádi uradalmi politikusok érezni kezdték, hogy a régi rendszert tovább fentartani nem lehet. Metternich herceg a reformellenes minister megbukott, — gr. Apponyi György kancellár félreállt, s kineveztetett az első magyar független ministerium, melynek egyik tagja Csongrád vármegyének mellőzött volt követe, a szabadságnak jeles bajnoka Klauzál Gábor lett.

Ezzel egészen új irány, új korszak kezdődött Csongrád vármegyében is.

Az 1848. márczius 31-én Szegváron tartott rendes vármegyei közgyűlésen sem a főispán, sem az első alispán nem mutatta magát. Ezek sehogy sem tudtak megbarátkozni az új állapotokkal. Attól féltek, hogy felbomlik a vármegye egész rendje, mivel a gyűlésen már nemcsak a nemesek, hanem a nem nemes nép ezrei is megjelentek. Mindenki látta, hogy a különben is kicsiny megyei gyűlésterem nem lesz képes a megjelenteket befogadni; azért a közgyűlést Dobossy Lajos másodalispán elnöklése alatt a vármegyeház előtti nagy téren a szabad ég alatt tartották meg.

A nép lelkesedése leirhatlan. Midőn az alispán kijelentette, hogy az első magyar miniszerelnöktől leirat érkezett, mely a közbiztonság s a béke fentartására irányuló intézkedések megtételére szólítja fel a megyét, a nép óriási éljenzésben tört ki. Mintha minden rossz feltevés ellen tiltakozott volna, — egy hatalmas riadás volt hallható, melyből csak e két szó vált ki: „éljen a béke, éljen a szabadság!” Minden más tanácskozási tárgy mellőzésével első sorban azt határozta el a gyűlés, hogy addig is, míg a népnek a politikai jogokban való részesítése, a meg-

állaptíandó képviseleti rendszer alapján létrejön, a Csongrád vármegyei nép a *köztanácskozásba* bevételek.

Egyébként pedig elhatározta a gyűlés, hogy Ő császári és apostoli királyi Felségéhez, az ország boldogságát és alkotmányos felvirágzását egyedül biztosító felelős magyar ministerium megadásáért e megye hálaérzelmei — császári és királyi Felségéhez az ország nádorához, a felelős kormány kieszközlésében való fáradhatatlan közbenjárásért forró köszönete, — gr. Batthyány Lajos miniszerelnökhöz pedig a nehéz pálya kezdetén őszinte bizalom nyilvánítása felterjesztessenek.

Ezután az új ministeriumtól sűrűn következtek rendeletek a közbéke fentartása és botrányos kihágások megakadályozása ügyében. Ezek között kiválóan nagyfontosságú volt az új miniszerelnöknek márcz. 22-éről szóló rendelete, mely a nemzet alkotmányos életének átalakulásához szükséges rend és béke fentartása céljából egy *állandó választmányt* kíván kiküldetni. Feladata lett volna a választmánynak, hogy figyelemmel kísérvén minden felmerülhető mozgalmat, gondoskodjék az abból netán keletkezhető veszélyes következmények elhárításáról. Ezen kívül felhivattak a járási tisztviselők is, hogy e mozgalmak időben terjesztett álhíreket a dolgok igazi állásának feltűntetése mellett megczáfolni igyekezzenek. Ugyancsak a rend fentartása céljából, városokban és népesebb községekben, a vagyonosabb lakosok közül az új törvény értelmében, *őrsereg* felállítása javasoltatott, mely ideiglenesen a kincstári fegyverrel láttatnék el; kisebb helyeken pedig katonaság alkalmazása hagyatott fenn.¹⁾

¹⁾ A nemzetőrség szervezete értelmében, mindazon lakosok, kik a városokban, vagy rendezett tanácsossal ellátott községben fél telket, vagy ehhez hasonló kiterjedésű birtokkal bírtak, vagy akiknek évenként 100 frt tiszta jövedelmük volt, 20 éves koruktól 50 éves korukig tartoznak a nemzetőrségbe lépni és fegyveres szolgálatot tenni, — akár gyalog, akár lóháton. Nemzetőr nem lehetett az, aki rablás, csalás, gyilkolás és gyűjtögetés, vagy hitszegés miatt büntetve volt. — Tisztjeit az őrsereg a kapitányig maga választhatta; a kapitányi rangon felüli tiszteket a nádor nevezte ki. Rendes körülmények között a nemzetőrség csak a rend fentartására, — felváltva volt alkalmazandó; de rendkívüli esetben rendes fegyveres szolgálatot is tartozott teljesíteni.

Az új kormánynak oka volt félnie attól, hogy a közteher-
viselésről, a tized és úrbér megszüntetéséről szóló törvények
kihirdetése zavarokat fog okozni. Ezért az adózó nép előtt nép-

Nemzetőrök.

szerű egyénekből oly állandó küldöttségek kinevezését sürgette,
melyeknek kötelességévé tétessék a nép között az új álla-
potokról szóló iratokat kiosztani, azok tartalmát a nép bizo-

dalmába ajánlani, az Ő Felsége általi szentesítendő törvények kihirdetése után azoknak azonnali alkalmazását biztosítani, ennek alapján a nyugalmat megőrizni.

A közbiztonság és csend fentartására szükséges és teljes hatalommal eljárandó központi bizottság kinevezését Csongrád vármegye oly formán fogadta el, hogy a miniszerelnök meghagyása szerint a nép felvilágosítására, megnyugtatóására s a *béke fentartására* szükséges bizottságok megalakítását is e központi bizottságra bízta. Ezen központi bizottságba megválasztottak: elnökül: Kárász Benő, alelnökül Müller Ignác, tagokul: gr. Vécsey Sándor, Bene Lajos, Kovács Károly, Vidovich Mihály, Rónay Mihály, Bogyó Sándor, Kaszap Mihály, Sántha Ede, Szilágyi Virgil, Török Bálint; továbbá Vásárhelyről: Szent János, Bálint István, Német István, Nagy András János, Török István és Lukács Ferencz; *Szentesről* külön: Szilágyi János, Farkas Sándor, Lakos András, Jurenák Ede; *Csongrádról*: Bakos József, Faragó István, Kádár Imre; *Horgosról*: Császár Miklós; *Szegvárről*: Ágoston József; *Mindszentről*: Elekes Pál; *Kistelekről*: Rehák István. Ezeken felül ott, hol a választmány összeül, a helybeli szolgabíró és esküdt is alkalmazandó volt. Egyébiránt az *igazságszolgáltatásban* az uri hatóságok beszüntetését tartalmazó törvényczikk nyomán behozandó változásokra nézve véleményes javaslat bemutatásával Dobosy Lajos másodalispán elnökle mellett Beniczky Andor, Órhalmy (Müller) József táblabírák, Kókay István levéltárnok, Müller Lajos aljegyző és Temesváry György alügyész bíztak meg.

Ezek az albizottságok összeköttetésben állottak az országos központi bizottsággal. Gondoskodtak a rend és közbiztonság fentartásáról, és a nemzetőrség felállításáról; csak az volt a baj, hogy a nemzetőrség felfegyverkezésére nem rendelkeztek sem puskával, sem löporral. A nádorhoz fordultak tehát azon kérelemmel, hogy a katonai fegyvertárból küldjön elegendő fegyvert a vármegye számára.

De a felelet az volt, hogy a felesleges fegyver a póttartalékosok számára tartatik fel. Addig is tehát, míg a fegyvereket a kormány a külföldön beszerezheti, a nemzetőrség lehetőleg

maga gondoskodjék a szükséges fegyverekről. Egyesek meg is tették, de az sokkal csekélyebb mérvben történt, semhogy a törvény kívánalmának megfelelt volna. Május elsejére ezer darab puská, 7 csomag gyújtó, 5 láda és 80 csomag töltény érkezett.

A lakosság feszült figyelemmel várta az országgyűlés lázas munkájának eredményét. Lelkesedéssel fogadta azokat a törvényeket, melyek a márciusi 12 kívánságnak megvalósítását foglalták magokban. Az országgyűlés a nemzet óhajához képest felszabadította a jobbágyságot, eltörölte a dézsmát és a papi tizedet, behozta a közös teherviselést, összetörte a sajtó bilincseit, törvénybe iktatta a vallási egyenjogúságot, szervezte a nemzetőrséget, kimondotta Erdélynek Magyarországgal való egyesítését és megalkotta a népképviselői országgyűlést, mely minden három évben Pesten volt megtartandó.

Ezeket az új törvényeket Csongrád vármegyében a Szegváron május 2-án tartott rendes közgyűlésen hirdették ki.

Előzetesen a belügyminister felhívta a vármegyét, hogy mivel a Pesten tartandó országgyűlésre a követek most már a népképviselői alapján fognak megválasztatni, gondoskodjék a választókerületek új beosztásáról. Ez meg is történt olyképpen hogy Szeged sz. kir. város, Vásárhely, és Csongrád későbbben rendezett tanácsú városok mindenike külön választókerületet képezzen, a két első helyen említett Szeged maga két kerületre osztott. A vármegye többi községei két kerületbe osztattak be, és pedig *Szegvár* és *Tápe* főhelyekkel ekképen: *Szegvár* községhez csatoltatott Mindszent, Kórógy, Szt.-György, Annyás, Baks, Siróhegy, Csany, Felgyő, Ellés, Döngér, Szt.-György, Fehértó, Tés, Sámson, Martély kertészségek, Fábian-Sebestyén, Derekegyháza, Mágócs és Királyság puszták. *Tápe* községhez pedig: Algyő, Kistelek, Horgos községek, Szt.-Péter, Buzgány, Kovázd, Sövényház, Homok, Hantház, Dáz és Pusztaszer kertészségek.

A május 2-kára összehívott vármegyei gyűlés arról is nevezetes, hogy arra a megyebeli összes lakosságot meghívták; mivel már a március 31-ki gyűlés kimondotta volt, hogy a nép a köztanácskozás keretébe felvétessék.

Természetes, hogy Szegvár ismét szűknek bizonyult a gyűlésen részt venni óhajtó nép befogadására. De a lelkesedés kipótolt minden hiányt; senki sem panaszkodott a rossz elhelyezés miatt, mert mindenki tudta, hogy ez mind a nagy alkotmányos változásnak természetes következménye.

Még azon sem ütközött meg senki, sőt természetesnek találták, hogy ezen a nevezetes gyűlésen sem a főispán Beno József, sem az első alispán Temesváry István nem jelent meg. Ezek már a rövid idő alatt letűnt régi korszaknak népszerűtlen embereivé lettek, akiket nem a vármegye közvéleménye, hanem az uradalmak akarata állított volt a vármegye élére. Most, a szabadság új korszakában csak az tarthatta fel magát, a kit a nép akarata és az új kormány bizalma állított a vármegyék kormányzására.

Az egybegyűlt sokaság öröme végtelen volt, mikor a közgyűlést megnyitó Dobossy Lajos másodalispán jelentette, hogy a vármegye főispánjává a mult tisztujításkor az első alispán-ságból kimaradt Kárász Benjamin neveztetett ki. Az éljenzésben kitört nép hangosan kívánta a kinevezési okmány felolvasását.

Erre, örömrivalgás között megjelent az új főispán Kárász Benjamin, aki elfoglalván az elnöki széket, felolvastatta Szemere Bertalan belügyministernek ápril hó 22-kéről szóló levelét. Ebben tudtúl adja a vármegye nagy közönségének, hogy az 1848: 29. t.-cz. erejénél fogva a Fenséges nádor s kir. helytartó e vármegye főispánjává Kárász Benjaminget nevezte ki, aki minden ünnepélyes beigtatástól fölmentetett.

Az István nádor s kir. helytartó és Szemere Bertalan belügyminister által aláírott rendelet így hangzott: „Rendelet, melynél fogva emlékezetül adatik mindenkinek, a kit illet, hogy én azon jog és hatalom szerint, melylyel az 1848. évi III-dik és 1848. évi XXIX. t.-czikkek értelméhez képest bírok, a belügyminister előterjesztésére Csongrád vármegye főispánjává Kárász Benjaminget nevezem ki. Meghagyván egyrésztől ő neki ezennel komolyan, hogy az alkotmány és király iránt hív, a törvények iránt engedelmes legyen, és kötelességeit részrehajlatlanul s lelkiismeretesen teljesítse; meghagyván másrésztől Nektek,

Károlyi Béla

Csongrád vármegye egyetemének, hogy öt törvényes főispántokul ismerjétek el, és az eskü letétele után minden jogos és törvényszerű rendelkezéseinek engedelmeskedni tartozzatok és köteleztessetek. Jelen rendelet felolvastatás után a kinevezett főispánnak visszaadandó.¹⁾

Ez a kinevezés — úgymond a jegyzőkönyv — szünni nem akaró hangos éljen kiáltásokban kitörő örömrzésekkel fogadtatván, az egybegyűltek üdvözlík azon jeles férfiút, kit már születésénél fogva is magokénak mondhatnak; bizton reménylík, mikép a haza jelen átalakulása alkalmával benne mindenkor bölés vezérlőre számíthatnak, tisztelt főispán úr iránt teljes bizalmokat nyilvánítván.

Ezek után a főispán a közgyűléshez a következő beszédet intézte:

„Tisztelt megyei közgyűlés! A közelébb lefolyt napok a Nemzetek életében századokat képezők, nemzetünket, édes hazánkat tekintve, eléggé világosan tanusítják ezt, az országgyűlésen alkotott legjobb, dicső királyunk beleegyezésével szentesített s ma kihirdetendő törvények, melyekben a hon boldogítására czélzó üdvös rendelkezések mellett, a nemzet által oly hön kívánt, a jogegyenlőségnek alapján szilárdítani óhajtott alkotmányos szabadságunknak fő biztosítéka, a nemzeti független felelős kormány valóságosan és tettleg behozatik.

A magyar független felelős kormány előterjesztése folytán főséges Nádornak, mint a Fölség távollétében teljhatalmú királyi helytartó, e megyének ürességbe volt főkormányzóí tisztét, főispáni hivatalát csekély személyemre ruházta, mint ezt a tisztelt megyei közgyűlés ezt tárgyazó ministeri rendeletből kiértendi, melynek felolvasását kérem — eskümet letenni kívánom.

„Én N. N. az élő Istenre esküszöm az alkotmánynak s királynak hűséget, a törvénynek engedelmességet, igérvén és fogadván, kötelességemet törvény és igazság szerint részrehaj-

¹⁾ Kelt Budapesten, Ápril 22-én 1848 (p. h.) István nádor mk. k. helytartó. Belügyminister Szemere Bertalan m. k.

latlanul és lelkiismeretesen teljesíteni. Isten engem úgy segéljen.“

„Most, tisztelt megyei közgyűlés, mint e vármegyének főispánja szólalván fel, nem mulaszthatom el fölséges V. Ferdinánd dicső királyunknak mély hálámat kifejezni azért, hogy a nemzet hő kívánatait kegyelmesen meghallgatva, az eleibe terjesztett kéréshez képest legmagasabb királyi akaratával törvénnyé szentesítette. Hálaérzettel említem meg, mikép ezen törvények szentesítését fölséges királyunknak nemzetünkhöz vonzódó atyai indulatán túl leginkább édes hazánk legnagyobb fia, lelkes Nádorunk erélyességének és hazánkhoz hű csatlakozásának köszönhetjük. Tisztelettel emlékszem meg a volt országggyűlés mindkét táblája csüggedetlen munkásságáról és fáradozásikért, kitűrésekért őszinte köszönetet mondok. Tisztelettel említem föl az első magyar felelős független miniszeriumot, melynek minden egyes tagjai a nemzet által már régebben ismert s kegyelt férfiak neveiket nem említem, mert nem hiszem, hogy találkozónék e hazában oly honfi, hinek szívében kiírthatatlanul bevésve nem lennének — hazánk javárai munkálkodásukban bizodalommal támogassuk a magyar kormányt! Ezeknek utánna üdvözlöm a tisztelt megyei közgyűlés minden tagjait. Az átalakulás jelen korszakában, hivatalom terhes feladata érzetében, hazafiúi bizodalommal szólítok fel minden honpolgárt, hogy legszentebb polgári kötelességét teljesíteni igyekezzék, t. i. a törvények iránt tisztelettel s engedelmességgel viseltetvén, a személy- és vagyonbiztosságnak megőrzésére szükséges intézkedésekben tehetségéhez képest segédül lenni ne vonakodjék. Részemről kijelentem, hogy letett eskümnél fogva is édes hazánk, koronás királyunk iránti tántoríthatatlan hűségben, alkotmányunk és törvényeink iránti tisztelettel, közboldogságunk, jólétünk előmozdítására fordítandom minden tehetségemet, mely munkálkodásomban a tisztelt megyei közgyűlés gyámolítását kérve és remélve, hazafiúi vonzalmaikba ajánlom magamat.“

Dobosy Lajos másodalispán látván a közhangulatot, mely a vármegye régibb urai iránt éppen nem volt kedvező, előterjeszti, hogy ámbár a tisztujítások törvény által a legközelebbi

országgyűlésig felfüggesztettek, mégis, mivel a jelen átalakulás alkalmával tisztviselőség *ujabb elemekből* kívántatik összeállítatni, minden ingerültség kikerülése czéljából a maga és jelenlevő tisztviselő társai nevében eddig viselt hivataláról lemondott. Megköszönvén az eddigi bizodalmat, a vármegye pecsétjét és a levéltár kulcsait a főispánnak átadja s egyuttal jelenti, hogy a vármegyei főpénztárnok távolléte miatt a pénztárak kulcsait nem adhatja át. — Ezen jelentés éljenzéssel fogadtattott. Temesváry István első alispán, a kit már a közgyűlés megnyitása előtt szólítottak fel a lemondásra, a nélkül, hogy nyilatkozott volna, székét elhagyva, bosszúsan eltávozott a teremből. Ezzel jelezte, milyen nagy ellentét van közötté és a vármegye között, melynek közönsége eddigi eljárását kárhoztatván, s eltávozását lemondásnak nyilvánította.

Ezen kellemetlen jelenet után, melyért Temesváry a szabadságharcz elfojtása után meg is bosszulta magát, Kárász Benjamin főispán előterjeszté, hogy mivel a vármegyét tisztviselők nélkül hagyni nem lehet, a tisztujítást azonnal megfogja tartani. Addig is a rend fentartása czéljából Müller Jánost szolgabírónak, Vály Benedeket esküdtnak, Temesváry Györgyöt ügyésznek, Szilágyi Virgilt pedig jegyzőnek nevezvén ki, figyelmezteti az egybegyűlteket, hogy a kijelölendők neveit türelemmel hallgassák ki s azok közül tetszés szerint válaszszanak. Ezen előterjesztés elfogadtatván, a tisztujítás megkezdetett.

A tisztujítás főispáni kijelölés alapján általános felkiáltással ejtetett meg olyanképen, ¹⁾ hogy a régi tisztviselők mind kima-

¹⁾ Első alispánságra Temesváry István, Dobosy Lajos, Müller Ignác és Rónay Mihály jelöltek közül *Rónay Mihály* választatott meg.

Másod alispánságra Dobosy Lajos, Kis Dániel és Török Bálint jelöltek közül *Török Bálint* választatott meg.

Főjegyzőnek Vidovich Mihály, Póka Sándor és Müller Lajos jelöltek közül *Vidovich Mihály* választatott meg.

Első aljegyzőnek Póka Sándor, Szilágyi Virgil és Temesváry György közül *Póka Sándor* választatott meg.

Másod aljegyzőnek Szilágyi Virgil, Kertész László és Magyar József közül *Szilágyi Virgil* választatott meg.

A Tiszántúli járásban főszolgabírónak *Mikecz Lajos*; a Tiszán inneni

radtak és az új-kor szelleméhez képest, csupán ellenzéki férfiak jutottak hivatalhoz.

Mint hogy azonban ezen gyűlés csak a törvények kihirdetése és az állandó bizottság választására volt jogosítva és mivel az 1848-ik évi XVII. t. cz. értelmében a vármegyei tisztújító székek a jövő országgyűlés intézkedéseig nem voltak megtartathatók: a belügyminiszter a csongrádmegyei tisztújítást jun. 4-én kelt rendeletével megsemmisítette.

Nagy öröm lett ebből a mellőzött régi tisztviselők táborában. Az első és másodalispánok visszahelyezéseket kérték — és az új választás tényleg el is rendeltetett. Azonban az or-

járásban főszolgabírónak *Bene Lajos*. A Tiszántúli járásban alszolgabírónak *Kovács Ferencz*; a Tiszán inneni járásban alszolgabírónak *Szomor Imre*. Központi szolgabírónak *Kis Károly*. Szentesi esküdtnak *Vécsey Zsigmond*. Csongrádi esküdtnak *Draskovics Alajos*. Szegedi esküdtnak *Knausz János*. Vásárhelyi esküdtnak *Kamocsay Mihály*. Központi esküdtnak *Mikecz Ferencz* választatott meg. Főpénztárnoknak *Sántha Ede*. Alpénztárnoknak *Szomor Lajos*. Számvevőnek: *Szabó Mihály*. Levéltárnoknak *Práznovszky János* választatott meg.

Fizetési táblabíráknak közkívánattal *Medveczky Antal* és *Bogyó Mihály* választattak meg. Főbiztosnak *Bánhidý József*. Raktári biztosnak *Fekete Imre*. Uti biztosnak *Schéner Dienes* választatott meg. Főügyésznek *Kovács Károly*. Első alügyésznek pedig *Jeney Imre*. Másod alügyésznek *Beliczay Tamás* választatott meg. Vásárhelyi csendbiztosnak *Pap László*. Szentesi csendbiztosnak *Túri Lakos Ferencz*. Szegvári csendbiztosnak *Szathmáry Miklós*. Csongrádi csendbiztosnak *Bánhidý László*. Horgosi csendbiztosnak *Zubek László* választatott meg.

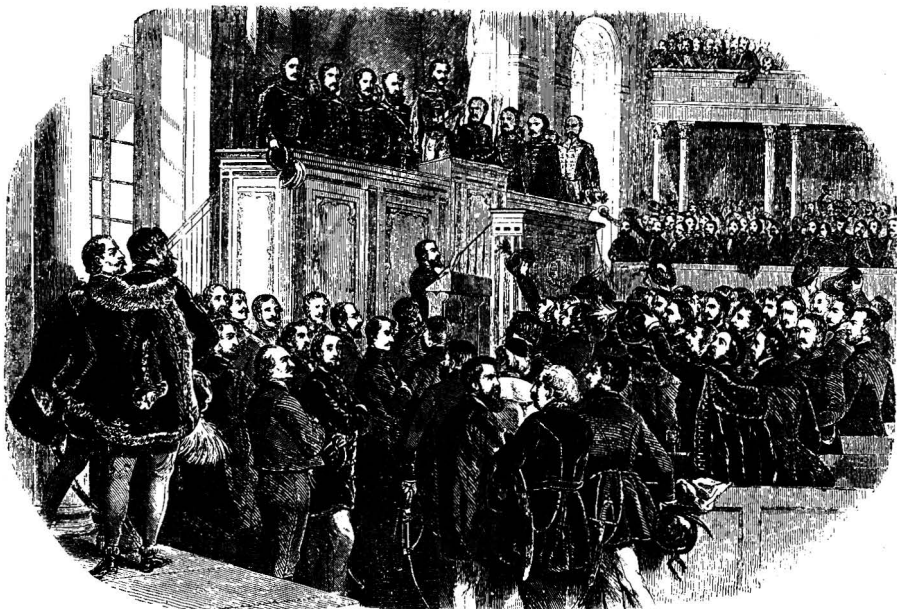
Vásárhelyi tömlőcztartónak *Lázár Péter*; szegvári tömlőcztartónak pedig *Kamocsay László* választatott meg; selyemtenyészési biztosnak *Pity István* választatott meg.

Főispán ajánlatára és indítványára mérnöknek *Schéner György*, főorvosnak *Adler Ignác*, sebésznek Szentesre *Sós Károly*, Csongrádra *Schönvizner János*, Szegvára *Bécsi József*, szegedi kerületbe *Kolb Bertalan*, Kistelekre *Beck János*, állatorvosnak *Ringvald Antal*, szülésznőknek *Leányi Laura*, *Lebenstein Borbála*, *Kecse Nagy Juliánna*, *Veres Mária* és *Nyíry Juliánna* a közgyűlés által állomásaikon meghagyattak.

Törvényszéki táblabíráknak szintén felkiáltás útján Kaszap Mihály, Kiss Dániel, Szomor József, Bogyó Gusztáv, Őrhalmi József, Szegő József, Vidovich Mihály, Szabó Mihály, Szomor Lajos, gróf Vécsey Sándor, Gál Dániel, Beniczky Andor, Bánhidý József és Sántha Ede megválasztattak. Ezután a megválasztottak letették az esküt.

szág déli részében mutatkozott s a hazát végpusztulással fenyegető mozgalom láttára a belügyminiszter a megválasztott tisztikart állásában megerősítette; mert veszélyesnek találta, hogy a vármegye csak egy pillanatra is állandó tisztikar nélkül maradjon.

Az erről szóló ministeri rendelet így végződik: „A haza minden előtt. Teljesítsék kötelességüket, Isten áldása kísérfje

Az első népképviselési országgyűlés. (1848. júl. 5.)

hazafias munkálkodásukat. Áldozzanak, egyesüljenek és bűzdítsanak! Külömben elvesznek, elveszünk és elvesz a haza.“

A májusi vármegyei gyűlés külömben az új törvények értelmében megalakította a vármegyei hatóság ideiglenes gyakorlására hivatott megyebizottságot; megalakította a követválasztások vezetésére szükséges központi választmányokat, — az új szolgabírák átvették az úri székektől az igazságszolgáltatást, — a polgári ügyek Rónay Mihály első alispán elnöklete

alatt, a bűnügyek pedig Kiss Dániel táblabíró elnöklete alatt alakítandó törvényszékre bizattak ; — és gondoskodás történt minden közigazgatási ág ellátásáról.

Végül következett a régi rendszer embereinek búcsúzása. Bene József volt főispáni helyettes rövid levélben kért bocsánatot, „ha vonakodása ellenére kegyelmesen *reá parancsolt* hivataloskodása“ alatt valakit akár hivatali buzgóságból, akár pedig emberi gyarlóságból megsértett volna. Köszöni az eddigi bizalmat.

A vármegye ezt egyszerűen „tudomásul vette“. De a régi követek utolsó jelentésének felolvasása után jegyzőkönyvileg is kijelentette, „hogya valamint az utolsó követválasztás, úgy ezen követek számára adott utasítás nem a vármegye meggyőződésének felelt meg, mely meggyőződés az ezelőtti országgyűlésen bőven fejtetett ki, s mely meggyőződésénél fogva e vármegye az ellenzék sorába tartozott; hanem ez csak oly egyének meggyőződése volt, kik egy nagyobb birtokú család által magukat felhasználatták.“

Ime, ilyen volt a hangulat Csongrád vármegyében, mikor az új politikai korszak küszöbén, új elvek és új emberek jutottak uralomra, — és mikor a régi „követek“ helyét új „országgyűlési képviselők“ foglalták el; még pedig Vásárhelyről *Török Bálint*, a szegvári kerületből *Bogyó Sándor*, — a tápéi kerületből *Somogyi Antal*, — Szentesről *Horváth Ferencz*, — Csongrádról *Klauzál Gábor*; Szegedről pedig *Osztrovszky József* és *Rengey Ferdinánd*.

Mindenki azt hitte, hogy most már a nemzet nyugodtan és biztosan haladhat kitűzött céljai felé!

Hogy mennyire csalódtak a hívők, a következő események csakhamar éreztették velök.

II.

Szomorú hírek a szomszédból. — Május 28-ki és jun. 15-ki közgyűlések. A lázadó szerbek elleni intézkedések. — Nemzetőrség fegyver nélkül. A vármegye a kormánytól kér fegyvert. — A csongrádi nemzetőrök Ó-Becsére vonulnak. — Új veszedelem. — Kossuth személyesen jön le a nép közé — sereget toborzani. — Honvédek, kormánybiztosok és megyei hatóságok zavarai, áldozatai. Népfelkelés szervezése, Rózsa Sándor csapata. Szőreg, — Kossuth levele.

Még az új országgyűlés összehívása előtt szomorú hírek érkeztek a vármegyéhez.

Délen a rácok és horvátok fellázadtak ! Bécsben a reakció emberei kerekedtek felül. Ugy ezek, mint amazok Magyarország függetlensége ellen törtek. Nagy-Kikindán ápril 24-én, Ó-Becsén 26-án már magyar vér folyt. Petrovoszellón, Moholon, Szent-Tamáson, Verseczen, Kulpinban, Eleméren stb. szintén véres erőszakoskodásban tört ki a nemzetiségi gyűlölet vak szenvedélye.

A kormány e zavargások elfojtására Csernovics Péter temesi főispánt, mint teljhatalmú kir. biztost, és Kiss Ernő tábornokot küldötte ki, akik úgy Kikindán, mint Ó-Becsén csakhamar rendet csináltak. A bujtogatók részint a börtönbe, részint a bitófára kerültek. De a magyarság gyűlölése, mint a hamu alatt a tűz, megmaradt a kivégzettek utódaiban ; — akik csak a jó alkalmat lesték, hogy az egész országra kiterjesztett lázadás támogatása mellett megdönthessék az egész új magyar alkotmányosságot.

Mindez Csongrád vármegye szomszédságában történvén, Rónay Mihály első alispán már május 25-én tartott első

megyei „bizottmányi gyűlésen“ fejtegeté a hazának bonyolódott viszonyait. Figyelmezteté a közgyűlést azon veszélyekre, melyek — ugymond — nemzeti létünk és függetlenségünk eltiprásával fenyegetnek. Felhívja a vármegye közönséget és a tisztikart, hogy minden egyenletlenségtől tartózkodván, csak a haza érdekeit tartsák szemeik előtt. Indítványára, a közgyűlés nagy lelkesedéssel elhatározta, hogy annak kimondása mellett, miszerint e vármegye kész hazánkat és alkotmányos szabadságunkat áldozatokkal, — s ha kell vérell is megvédelmezni, — Ö Felségéhez felirat intéztessék, melyben kifejezést nyerjen az, hogy e vármegye a koronás király személye és háza iránt tántoríthatlan hűséggel viseltetik, — hasonló felirat intéztessék, — István nádorhoz és a ministeriumhoz is, — biztosítván őket, hogy a hazát fenyegető veszély elhárításában híven fogja kívánságaikat és rendeleteiket teljesíteni.

Ezen feliratok szelleméhez képest „a veszélyben forgó haza függetlenségének megmentésére“ adományok gyűjtéséhez fogott. Vásárhelyen, Szentesen és Szegeden külön bizottságok vállalkoztak erre; az alispán pedig utasított, hogy a gróf Károlyi és Pallavicini családok tagjait lelkesítse nagyobb ajánlatok tételére. Lelkes örömmel vette tudomásul mindenki a vármegyei tisztikarnak azon ajánlatát, hogy fizetésének tizedrészét felajánlja a hazának, és hogy örgróf Pallavicini Alfons 3000 frtot adott.

A junius 15-kén Szegváron tartott gyűlésen az alispán aggodalomteljes szívvel jelenti be Zenta város előljáróinak Horgos község előljáróihoz intézett levelét, melyben azok Isten és a haza szent nevében segélyadásra kérik fel a horgosiakat. Hasonló felhívást intéztek Szeged városához is. De Szeged maga is fenyegetve lévén a ráczoktól, szintén kéréssel fordult a vármegyéhez, illetve ennek alispánjához, hogy a netán védelemre szoruló városnak segítségére legyen. Ily körülmények között a kerületi tisztviselők felhivattak, hogy a megyebeli nemzetőröket számba vegyék és segélyadásra serkentsék.

Junius hó 9-kén az alispán a Szegedről kiküldött tisztviselő jelentéséből értesült, hogy a rácz ajkú nép Titelen 8 ágyút elfoglalt, továbbá a csajkások és örvidékiek egy részével egye-

sülve, Zsáblya és Újvidék környékén táborba szállott. Miután e vidékről Zenta város segítségére sok nemzetőr sietett s Zenta Szeged segítségét már nem volt kénytelen igénybe venni, a szolgabirákat utasította, hogy a nemzetőröket gyakoroltassák.

Másnap Szeged város polgármesteréhez Vukovics Sebő temesmegyei alispán és kir. biztostól levél érkezett, melyben az tudatja, hogy a szerbek és illirek Bács- és Torontál megyébe betörvén, hír szerint Kikindára a legutóbbi események miatt bűnhődött atyjok-fiainak segítségére sietnek ; azért a kir. biztos

Szerb csapatok szállítása.

meghagyta, hogy a nélkülözhető katonaság haladéktalanul Kikinda alá vonuljon. Ennek folytán az e vármegyében Vásárhelyen feküdt dsidas hadosztály is oda rendeltetett s másnap e megyéből el is költözött.

Az aggodalom magas fokra emelkedett ; ezért Szeged városából Pestre futárokat küldöttek s az alispán ez alkalmat felhasználván, a vármegye részéről a miniszterelnököt fölkérte, hogy a megyebeli lakosság fölfegyverkezésére legalább 3000 fegyvert haladéktalanul szállíttatni kegyeskedjék. A szolgál-

birákat pedig a vész nagyságáról értesítvén, kötelességeik pontos teljesítésére kérte föl.

Az nap este érkezett a belügyministernek a főispánhoz intézett s a vész mibenlétéről szóló rendelete: nemkülönb a hadügyministernek hasonló tartalmú rendelete, melyben a szolgabírák szintén tisztök pontos teljesítésére hivatnak fel. Minthogy a vett értesülések szerint Torontál vármegye főispánja a segélynyújtást még ez idő szerint nem tartá szükségesnek, sőt segítség érkezése esetén az eddig nyugodt magatartású ráczok felingereltethetnének, nehogy a sokszor valótlán hírek terjesztése által zavar támadjon, az alispán meghagyta a községeknek, hogy az ő felhívása nélkül egy község lakosai se mozduljanak a vármegye határán kívül.

Junius hó 12-én az alispán örömmel értesült, hogy Torontál vármegye eddig még nem támadtatott meg Újvidék felől. Azért a szolgabírákat oda utasította, hogy a mezei munka beálltával a tetemes kár nélkül vissza nem tartóztatható s első felosztása óta a fegyverforgatásban szép előmenetelt tett nemzetőröket bocsássák szét. Örömmel jelentette azt is, hogy e vármegye lakosai a vész hallatára épen nem ijedtek meg, sőt anynyira lelkesedtek, hogy nemcsak készek voltak, hanem vágytak is magyar testvéreik védelmére indulni.

Jelentését e szavakkal végzé: „Hazafiúi kötelességet teljesítek, midőn itt e helyről fölkérem polgártársaimat, hogy ha a vész elhárítására testvéreinknek bárhol is segély kelletik, nemcsak lelküleg siessenek legszentebb kötelességük teljesítésében vetélkedni. — Addig is pedig, míg az az időpont — ne adja Isten, hogy valaha eljőjjön — bekövetkeznék: erőnket egyesítsük s ne gyengítsük azt bármiféle viszályokkal. Legyünk összesen és egyenként testvérek gyanánt egymáshoz őszinték; — feledjük a volt vagy most is létező sérelmeinket, viszályokat, mert csak így remélhetünk a vész elől menekvést.“

Csongrád vármegye közönsége példás egyértelműséggel és hazafias lelkesedéssel hozta meg határozatait, valahányszor a haza megmentéséről volt szó.

Most is kész volt a tűzbe menni és sürgősen kérte a hadügyministert, hogy a vármegyebeli nemzetőrség számára, mely

már a 4000-et meghaladja, 3000 darab puskát, 1000 db kardot s a szükséges töltényeket küldje meg; nemkülönben küldjön tiszteket is a nemzetőrség rendezésére. Ennek sürgetése czéljából, valamint a szükséges pisztolyok és karabélyok beszerzésére a vármegyei pusztázók részére Sántha Ede főpénztárnok Pestre kiküldetik.

A fegyverkezés, készülődés erélyesen folyt az egész vármegye területén. A ráczok perlaszi, alibunári, szt.-tamási és karlóczai táborozásáról, elönyomulásáról, itt-ott elkövetett kegyetlenkedéseiről szóló hírek csak fokozták a harczy kedvet és a katonai lelkesedést.

Nem kellett itt hosszasan magyarázni Szemere belügyministernek jun. 13-káról a vármegyéhez intézett rendeletét, melyben tudtára adja a polgárságnak, hogy „veszélyben vannak a békés lakosok, a birtok, az ipar, a családi boldogság, nők és gyermekek, a törvény, az alkotmány, a rend, a vagyon, a haza és a korona.“ Ezek mindenki előtt szent dolgok, melyeknek védelmére kelní mindenki kész. Jól esett értesülni a felől, hogy a kormány Szeged körül tábort von össze és hogy minden katonai erőt a déli vármegyékben kíván összpontosítani.

Csongrád kész örömmel állította ki a kívánt nemzetőrségi sereget; csak az volt a baj, hogy a nemzetőrségnek még mindig nem volt elég fegyvere. A kormány roppant nehéz helyzetben volt, mert a szükségletet nem volt képes beszerezni. Ismételt sürgetések és kérelmek után június hó közepén csak 500 kardot, 22 karabélyt és 44 pisztolyt volt képes Csongrádnak küldeni; megigérvén, hogy a javítás alatt lévő 400 darab puskát is Csongrád vármegye számára fogja kiszolgáltatni.

A vármegye jun. 21-ki gyűléséből legalább ezer darab pisztolynak és 500 darab karabélynak azonnal megküldését sürgette; mert hiszen a hadügyminister a ráczok elnyomására 2000 embernek két hét alatti kiállítását követelte.

A szolgabírák lázas tevékenységet fejtettek ki. Lelkesítették és buzdították a népet, fékezték és büntették a hamis hírek terjesztőit és a rend megbontóit. Érintkeztek alispánnal, főispánnal, kormánybiztossal és tábornokkal, amint az események

hozták magukkal. Tudták, hogy intézkedéseiket a vármegye közönsége jóvá fogja hagyni.

A nemzetőrséget ők állították elő, az elindulásról. éllemezésről ők gondoskodtak, a lelkes első alispán jó példáját követvén. A kormány rendeletei egymást érték; azokat gyorsan végrehajtani hazafias kötelesség volt. Mikor a hadügyminister jun. 15-kén azt rendelte, hogy a vármegye a Szegeden összevonandó táborba vonuló székely katonaság ellátásáról gondoskodjék, — és az erdélyi hatóságokkal érintkezzék: a felelet az volt, hogy „Csongrád vármegye polgárai vitéz székely atyafiaikat s polgártársaikat testvéri szeretettel s tárt karokkal fogadandják.“ Mikor pedig a szegedi polgármester azt kérdezte, hogy a vármegyebeli községek hány katonát volnának képesek befogadni, Vásárhely úgy nyilatkozott, hogy szükség esetén minden ház készen áll a székely gyalog katonák befogadására. Ha pedig lovas katonaság érkezne, háromezeret szívesen fog ellátni. Így nyilatkozott a többi község is.

A székelységeen kívül megjelent e vidéken más rendes katonaság is. A Ferdinánd-ezredbelieknek egy része Szegedre, Szabadkára és ezek környékére helyeztetett el; más része Horgosra volt kirendelve, hol azonban az istálók hiánya okozott némi nehézséget. Ezen katonaság éllemezéséről Csernovics Péter, kir. biztos gondoskodott.

A szomszéd Torontál-, Bács-, Arad- és Békés vármegyékkel folytonos érintkezésben, úgynevezett gyors futárok által volt a vármegye összekötve, hogy a jó és rossz eseményekről azonnal értesítve legyen.

Julius hó elején Bács-Bodrog- és Torontál vármegyékből újabb veszedelemről jött értesítés.

Ugyanis a lázadó szerbek Sztratimirovics Gy. vezérlete alatt Szt.-Tamásnál erős állást foglaltak el; kisebb-nagyobb csapataik az egész vidéken portyáztak, gyújtogattak és raboltak, míg végre a déli magyar hadsereg vezére b. Berchtold tábornagy is megmozdult. De szerencsétlenségre a szt.-tamási ütközet balúl ütött ki, — és ő kénytelen volt Ó-Becsére visszavonulni. Természetes, hogy ez az első kudarc új tápot adott a lázadásnak. Segélycsapatokra volt szükség.

Ehez képest a hadügyminister elrendelte, hogy a csongrádi nemzetőrség minden pillanatban készen álljon az indulásra. Éder Frigyes tábornok pedig értesíté a vármegyét, hogy a nemzetőrség, mihelyt Török Gábor biztos, aki az előkészületekkel foglalkozott, jelt ad, Makóra vonuljon be.

A vármegye azt felelte a tábornoknak, hogy a lázongó ellenség megfékezésére *nemcsak a kívánt 2000, hanem az egész megyebeli, mintegy 6—7 ezer embert számláló nemzetőrség* is kész harcza indulni. Ezt azért javasolta, mert így senkinek sem volna ürügye az elindulástól vonakodni. Az elindulásra nézve a közgyűlés a következőket határozta el:

1. Ha a vezér nem az egész őrség megindítását óhajtáná, akkor azok fognak táborba szállítatni, kik letett esküjökön túl a törvény értelmében is kötelezett nemzetőrök.

2. A lovas nemzetőrségbe besorozottak közül azok, kiknek alkalmas lovaik nincsenek, a gyalogság közé besorozandók.

3. A tápéi nemzetőrség a tápéi rév oltalmazása, a horgosi pedig a szomszéd ráczok iránti őrködés végett a táborba szállástól fölmentetnek.

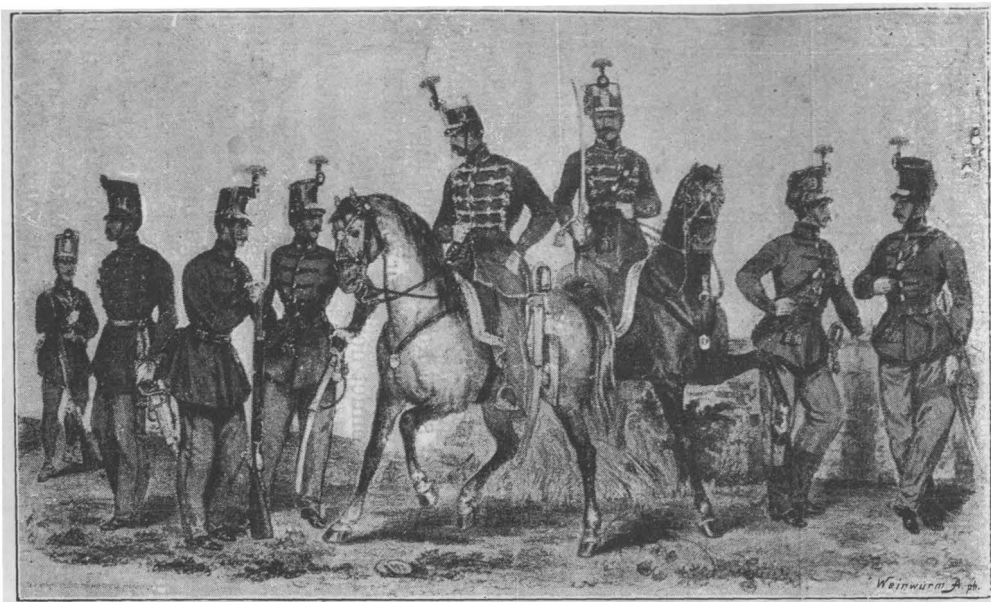
4. Tábori orvosokul Steindl János, Krikai Ágoston, Ebstein József és Kleiman János kineveztetnek.

5. A megyebeli kiállítandó nemzetőrség f. hó 16-án Makóra átszállítatik.

Roppant nagy örömet okozott a hadügyministernek azon értesítése, hogy 800 drb pisztolynak a megye részére való kiadása elrendeltetett; még nagyobbat pedig az alispánnak azon jelentése, hogy 100 drb kard, 22 karabély, 44 pár pisztoly és 101,000 töltény megérkezett.

Most már a táborba szállás nehéz munkája következett.

Báró Berchtold altábornagy fővezér és Török Gábor kormánybiztos 3000 nemzetőrnek Ó-Becsére való küldését sürgették. Ez megtörtént azon ígéret mellett, hogy a bevonult nemzetőrök 15 nap mulva ujjakkal fognak feleseréltetni. Ámde a hadügyminister azt kívánta, hogy a nemzetőrök hat hétig maradjanak táborban. Ez nagy megütközést és némely családos emberek-nél elkeseredést szült. A vármegye nagynehezen tudta keresztül vinni, hogy az első ígéret betartassék, mert attól lehetett tartani,

Honvédek és nemzetőrök.

hogy különben a rend és bizalom megszűnik. A kedélyek megnyugtatóására szolgált a vármegyének azon intézkedése is, hogy a nemzetőrök napdíjait 12 pengő krajczárral felemelte, ami tíz hétre 14,000 frtnyi költséget okozott. Az úgynevezett „önkéntes” nemzetőrök száma 600-ba állapítottatott meg; ezek közül Vásárhely 301, Szentés 135, Csongrád 74, Mindszent 31, Szegvár 20, Kistelek 13, Horgos 15, Algyő 7 és Tápé 4 önkéntest tartozott kiállítani.

Minthogy pedig a délvidéki lázadást, mely Szerbiából beömlött rablók által is támogatott, nem sikerült legyőzni, a kormány kénytelen volt kemény rendszabályokhoz nyúlni. Hogy a rablással, gyújtogatással és gyilkolással párosult fegyveres betöréseket lehetőleg megakadályozhassa, a déli vármegyékben s ezek között Csongrádban is, rögtönítélő haditörvényszéket állított fel.

Ezen hadi ítélőszék elé tartozott minden hadi fogoly és kém, aki fegyveresen kerül kézre, aki a lázadóknak hadi- és élelmi szereket visz, vagy őket bármiképen segíyezi, vagy aki a népet szóval vagy írásban lázadásra ingerli. A Szerbiából betört idegen csapatokra nézve, melyek a szerb kormány hadüzeneete nélkül a magyar szent korona földjét merték megtámadni, kimondatott, hogy azokkal, mint törvényen kívül álló rablókkel kell bánni, azok kegyelmet nem kaphatnak.

A tábor támogatására és a polgári intézkedések gyors megtételére és a rögtönítélő bíróságok felállítására s minden egyéb munkálkodás összhangzatos vezetésére királyi biztosul Szentkirályi Móricz neveztetett ki, a kinek Szeged város és Csongrád vármegye minden hatósága mindenben engedelmesskedni tartozott.

Szentkirályi lemondása után, hasonló hatáskörrel Beöthy Ödön bihari főispán lett kinevezve. A vészkiáltások mind hangosabbak lettek, a szerint, a mint a veszély gyorsabban közeledett.

Augusztus elején Szegeden a katonaság árulást követett el. Ugyanis az ott állomásozó erdélyi oláh határőrezred második zászlóalja megszökött s Szőregen át hazasielt. Futárok vitték széjjel a hírt. Szeged városa fel volt izgatva; a tanács értesítette

Csongrád vármegyéjét is ez árulásról, még pedig azon kérelemmel, hogy nemzetőrségét készen tartsa és szükség esetén Szegedre indítsa. Kiss Ernő tábornoktól három ágyút kért és ismételve megsürgette a várbeli olasz foglyoknak és kikindai lázadóknak máshová való elhelyezését.

A szegedi nemzetőrség fegyverfogásra szólíttatván fel, Szőreg felé folytonos őrzőjáratokat és kémiszemléket tartott. A nép talpon volt és az utczákon tömegesen járt fel s alá, gyanús szemmel nézván azt, hogy az összes vízi járműveket, hajókat és malmokat a Tisza jobb partjára húzták, és hogy a hajóhíd erős őrizet alá helyeztetett. A *mozgó* csapatok szervezése, begyakorlása, fegyveres felvonulása és az egyes csatákról szóló hírek folytonos izgatottságban tartották a kedélyeket. Minthogy döntő ütközetre hónapokon át nem került a sor, a közvélemény Berchtold ellen fordult; tudatlansággal és árulással vádolták.

A háborgó közvélemény megnyugtatóására aug. 10-kén maga Mészáros Lázár hadügyminister személyesen rándult le a harcztérre. Jó benyomásokkal tért vissza.

Az országgyűlés még augusztus hóban megalkotta az ujonczozási törvényt. Ennek értelmében Csongrád vármegyében is megkezdődött a katonaállítás, melynél kormánybiztosul a főispán és ennek helyettese tartozott munkálkodni. A legénység összeírása egy hét alatt hajtatott végre — és azontúl 24 óra alatt jelentetett be a ministeriumnak. Az összeírottaknak hazulról távozni nem volt szabad, míg a hadügyminister rendelete meg nem érkezett. Az orvosok oklevelük elvesztésének terhe alatt köteleztettek az ujonczok megvizsgálására. A lelkészek pedig a rendeletek közzétételére és kihirdetésére szorítottak.

Kárász Benő főispán, mint megyei kormánybiztos, nagy erélyt fejtett ki.

Azon leverő hírek, hogy a szerbek leverése még mindig nem sikerült, hogy Szt-Tamás, Turia, Versecz vidéke még mindig az ellenség kezén van; hogy az osztrák kormány még a király szívét is elfordította Magyarországtól, — és hogy a horvát csapatok élén Jellasicb bán is betört Magyarországra — óriási erő kifejtésre kényszerítették a nemzetet.

A rendkívüli viszonyok nyomása alatt a magyar ministe-

rium, mely a király előtt már semmit sem bírt keresztül vinni, szept. 4-kén lemondott, Széchenyi megőrült és István nádor itt hagyta az országot. Ezt még súlyosabbá tette a Bécs elleni irtózatoss háborút.

A bécsi ármányok végzetes következményei által felindult Kossuth személyesen indult meg, hogy az alföldi magyar népet tömeges fegyverfogásra tüzelje. Mert — úgymond — nem tűrheti, hogy 40—50 ezer potomember bejövén az országba, úgyszólván kardvágás nélkül foglalja el a hazát.

Utját Czeglédén kezdette meg szept. 24-kén. Megjelenésével és tüneményes beszédével lázba hozta a városok népét.

Szolnokon, Kőrösön, Kecskeméten át *Csongrádra* sietett. Vasút nem lévén, igen rossz úton kellett a kocsin haladnia, majd a kocsiról társaival együtt leszállania, hogy jobb úton torony irányában hamarébb érjen be a városba. Ezt látva a reá várakozó csongrádi népfelkelő lovasok, vágatva siettek a várva várt férfiú elé. Hazafias üdvözlésükre Kossuth azt felelte, hogy „kétezer ilyen lovassal a poklokra is keresztül menne.“

Hasonló fogadtatásban részesült Szentesen és Vásárhelyen. A nép áhitattaljes bámulattal nézte és hallgatta őt, mint egy prófétát, aki azért jött, hogy megkérdezze tőle: meg akar-e halni gyalázatosan, vagy élni akar dicsőségesen? Az ellenség rablócsapatainak kegyetlenkedéseit ecsetelve, fegyverre szólította a magyart azon a nyelven, amely a szív fenekéig hat, amelynek hallatára felébred a bátorság, megvillan a szem és ököltre szorúl a kéz.

Mikor a csongrádi magyar azt hallotta, hogy egy irtózatoss sír készül, melybe vagy a magyar nevet, magyar becsületet, magyar nemzetet, vagy az ellenséget kell eltemetni; mikor azt hallotta, hogy ha a magyar nép nem lesz képes a haza földjét megszálló ellenséget saját tűzhelyétől elkergetni: akkor olyan gyáva, nyomorúlt és Istentől elátkozott néppé lesz, melytől a levegő megfogja tagadni az éltető erőt, melynek kezei alatt a televény búzaföld sivatag homokká fog változni és hontalanúl fog bujdosni a föld hátán, alamizsna helyett pedig arczúl fogja csapni az idegen faj, mely őt saját hazájában koldússá teendi — ez szokatlan indulatba hozta.

Soha ilyen beszédet nem hallott ez a nép — és mikor az átok szavát hallotta azokra, akik nem sietnek a haza megmentésére, — akkor felpezsdült benne a vér, feltámadt lelkében a harag, a bosszú — — és ezer torokból zúgott fel a kiáltás:

Kossuth Lajos a nép közt.

— Elmegyünk, mindnyájan elmegyünk!

Nyomban hozzá fogott a csapat szervezéséhez és néhány óra alatt minden fegyverfogható férfi talpon, a vezérek kinevezve, a tömeg csapatokra osztva állott kaszával, puskával, vállával készen az indulásra.

Vásárhelyről azon izenettel ment Jókai a honvédelmi bizottmányhoz Pestre, hogy százezer magyar harcász van indulóban a Duna felé.

Ekkor énekelték először Csongrádban azt a nótát, hogy

Kossuth Lajos azt izente,
Elfogyott a regimentje.
Ha még egyszer azt izeni,
Mindnyájunknak el kell menni, éljen a haza!

Október 4-kén Szeged népe hallgatta meg Kossuth bűbájós szónoklatát. Oda már — mint mondá — nem azért ment, hogy lelkesítsen, hanem hogy a lelkesedést szemlélje és hogy megtudja, akar-e a nép Jellasicscsal alkudozni?

„Midőn Szeged népét látom, látom szemeiben a lelkesedés szikráit, nem késem megírni a fővárosba, hogy Szeged népe az árulóval minden alkudozás ellen ünnepélyesen tiltakozik. Megírhatom-e ezt?“

E kérdésnél megállott, várva a nép feleletét, mely egyszerre tízezer torokkal zúgta vissza: megírhatja, megírhatja!

„... Igenis megírom — folytatja tovább — hogy miután Szegedet és népének ezreit a haza szerelmétől lelkesülve láttam, kőszirtté szilárdult meg bennem a hit, hogy a haza, lépjen bár a pokollal szövetségbe az ármány, mentve lesz.“ ... Ezután elmondja, hogy éppen e pillanatban, midőn itt beszél, készülnek seregeink egy újabb döntő csatára.

— Tehát e fontos órában kérdem: találkozik-e egy fia a hazának, találkozik-e egy polgára e városnak, ki hazája szabadságáért vérét, életét feláldozni kész nem volna?

— Nem találkozik! kiáltja vissza a lelkesült néptömeg.

— Megesküsztek erre? kérdi Kossuth.

— Meg! megesküszünk! — dörgi vissza a kész hadsereg.

— Tehát esküdjete:

Ekkor Kossuth levette kalapját. Előtte tízezer ember hajadon fővel, magasra emelt kézzel, utána mondja a következő fogadalmat:

— A mindenható Istenre, ki védi az igazságot és megbünteti a hitszegő árulót, esküszünk: hogy hazánk szabadságából egy hajszálnyit utolsó csepp vérünkig elraboltatni nem enge-

Honvéd huszár.

dünk. Esküszünk, hogy hazánkat védeni fogjuk, míg lesz közülünk egy, aki karját felemelheti. A magyarok Istene úgy segéljen és áldjon meg bennünket!

Nagyszerűen megható jelenet volt ez, melynek láttára a szónok kijelentette, hogy ő is Szeged zászlajához csatlakozik. „Bízom a magyarok Istenében — így folytatja — bízom Szeged népének lelkesedésében, hogy kevés idő múlva mentve lesz a hon; ha pedig a hadi szerencse kevésbé mosolyogna fegyverűnkre, ha netalán a végrehajtó hatalom az ármány által a fővárosból kiszoríthatnák, azon esetre Szegedet oly pontnak tekintem, melyről a haza szabadságát, a nemzet függetlenségét megmenthetni hiszem. . . .“

Mire Kossuth elhagyta a várost, 500 fegyveres lovas várta az indulásra hívó parancsot. Ily eredménnyel tovább ment. Ujra meglátogatta Csongrád vármegyének más lelkes városait, Vásárhelyt, Szentest és Csongrádot. Ezeknek népe égett a vágytól, hogy ismét hallhassa rajongó szeretetének tárgyát, Kossuthot. Itt ismétlődtek a szegedi jelenetek. A nép készen nyilatkozott életét és véréát áldozni a hazáért.

És valóban bámulatos volt az az önfeláldozás, melyet ekkor a Tiszavidéki nép tanúsított.

Fájdalom, mindez hiábavalónak bizonyult. Jellasics és Récsey kinevezése, a nemzetgyűlés feloszlata, — egészen más irányt adott az eseményeknek.

A nemzet most már királyával is ellentétbe jött. Most következett a kétségbeesett önvédelmi harc élet-halálra.

Néptáborrá vált az egész alföld. Csongrád vármegye 1161 honvédnek kiállítását határozta el. Az általános lelkesedést csak a szegedi mészárlások zavarták meg.¹⁾ A megyebeli közsé-

¹⁾ Szegeden a felfegyverzett nép dühe a rácz kereskedők ellen fordult. Mindenféle hírek és ürügyek alatt rakásra lőtték a legtisztességesebb szerb polgárokat; boltjaikat kirabolták, házaikat feldúlták. Sokan gyors menekülés által mentették meg életüket. Akik e gyalázatos tettek ellen felszólalni merészeltek, még ha leglelkesebb magyarok voltak is, halállal lakoltak. Mikor Vadász Manó polgármester a Szabadságtéren le akarta csillapítani a vérszomjas tömeget s beszédét e szavakkal kezdte meg: „Polgártársak! hát ez a szabadság!? egy garázda ember rá lőtt, — s a polgármester csak véletlennek köszönhetto, hogy életben maradt. Így lőtték le Beniczky Andor lovas nemzetőrhadnagyot, mikor az utcán felsze-

geknek szabadságukra volt hagyva, önkénytes toborzással vagy sorozással akarják-e a rájuk eső legénységet, 19–22 éves egyénekből kiállítani. A haza megmentésére ajánlkozó minden legény húsz forint előleget kapott és négy évi szolgálatra kötelezte magát. Az utcákat zeneszó kíséretében éneklő és bucsuzó

Egressy.

dett hullákat a kórházba akarta szállítani. Egy ittas fegyveres ember felkapaszkodott a kocsira és a holtakon töltötte vad bosszúját. A hadnagy rákiált: Minek bántod, nem látod, hogy már halott? Erre a fegyveres e szavakkal: hát még te is a ráczot pártolod? lelőtte. Így ment ez egy napon át. Összesen 60 embert gyilkoltak meg Szegeden! V. ö. Reizner. Régi Szeged I. 180–185. l.

ujoncok zaja töltötte be, melybe az öreg emberek biztató szava és az asszonyok és leányok sírása vegyült.

Az ekként összeállított új sereg csakhamar útnak indult. Egressy Gábor kormánybiztos okt. 28-kán Szegedről „a király, haza és Kossuth Lajos nevében“ rendelte, hogy a vásárhelyi nemzetőrség 48 óra alatt Nagybeeskereken legyen és Kiss Ernő tábornok rendelkezésére álljon. A 2374 főre rúgó csongrádme gyei honvédség is készen állott; de a ruházat és fegyverzet, melyet az országos honvédelmi bizottságtól kértek, késett. A veszély nagyságához képest új meg új rendeletek érkeztek, —

és az ujoneczoszás állandóvá lett. Valóságos népfelkelés volt ez, mely ellenállhatatlannak látszott.

Honvéd.

A vármegyei hatóság alig győzte a jelentkezőknek és besorozottaknak szolítást, — és az egymást felváltó csapatok összeállítását. A kormánybiztosok sokasága és nem egyenlő eljárása nehezítette dolgukat, a miért a vármegye gyűlésén erős felszólalások történtek Egressy Gábor ellen. Nem szívesen tűrték például, hogy míg a szept. 19-ki rendelet szerint 1617 honvédet kellett a vár-

megyének kiállítania, addig egy későbbi rendelet az egész számnak egy negyedét 431-ben állapította meg, miáltal 117 honvéd feleslegessé vált. Azt is zokon vették, hogy míg az 52,000 lakost meghaladó Szeged város 550 honvédet, addig a 39,549 lélekből álló Vásárhely 603-mat volt kénytelen kiállítani! A nemzetőrök pedig többnyire későn váltattak fel új csapatokkal.

Általános felháborodást okozott a megyében Egressy kormánybiztos nov. 20-ki rendeletének hangja, melyben teljhatalmára való hivatkozással, korholja azokat, kik az ő rendeleteit

nem hajtják végre pontosan s ez által *hazaárulást és népfelségsértést* követnek el. Sértő célzással írta, hogy a mulasztó tisztviselőket, mint a kormányzat haszontalan organumait, félredobja, a szándékos akadályozókat pedig megsemmisíti. Panaszkodik, hogy nov. 5. és 11-kén kelt rendeletei sikertelenek maradtak; ennél fogva meghagyja, hogy „Csongrád vármegye bizottmánya ne replikázzon, hanem tegyen!”

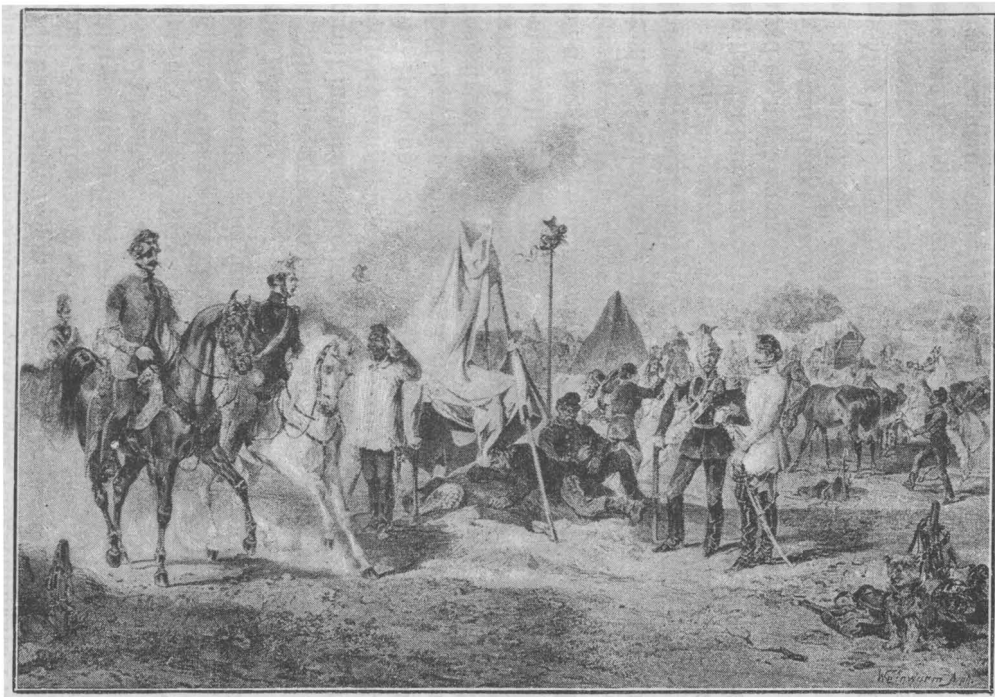
A helyzet valóban nem volt alkalmas arra, hogy a hatóságok egymással czivakodjanak. Csongrád vármegye csakis ezért nem válaszolt a kormánybiztosnak sértő szavaira. Tett, amit az ingerült kedélyhangulat mellett ily rendkívüli viszonyok között tehetett.

Mindent gyorsan és tapintatosan kellett elintéznie. Itt az ingerült lakosságot kellett csillapítania, hogy kihágásra ne vemedjék; amott az előljárókat lelkesíteni, hogy el ne csüggedjenek. Itt a toborzók, az úgynevezett verbunkosok csináltak galibát, amott a sorozás ment nehezen. Itt egy-egy kormánybiztos sürgeti, hogy a legénység 24 óra alatt induljon, ott egy tábornok követeli, hogy 500—1000 koei készen álljon az élelmi szerek szállítására. Egyik helyen hiányzott a katonaruha, másikon a fegyver, — mindenütt pedig hiányzott a pénz! Sok volt a parancs, sok volt a követelés, fenyegetőzés, gyanúsítás, pöffeszkedés, árulkodás — mind a haza nevében! Valóban nehéz volt a tisztviselők helyzete.

A téli táborozás, kemény fagyokkal és erős havazással nagy mértékben szaporította a bajt. A legénység egy része a szabad ég alatt szenvedte az idők viszontagságait.

De mindenki azon tudattal szenvedett és fáradott, hogy ezzel a hazának tesz szolgálatot.

Meg kell jegyeznünk, hogy Csongrád vármegye területén nem vivattak véres csaták; de az ellenség közelléte és vad bosszúja folytonos izgalomban tartotta a kedélyeket. A naponta érkező kormányrendeletek, a kormánynak Debreczenbe való futása, csatanyerési és csatavesztési álhírek, elfogott foglyok átvonulásai, — elfogatásokról és kivégzésekről érkező hírek, túlzott álmok és jövőndölések oly állapotokat teremtettek, melyekről a békeidőben élő népnek fogalma sem lehet.

Osztrák lovasság.

Az úgynevezett „mozgó szabad csapatok“ szervezése ropant pénzt igényelt, a vármegyei pénztárak pedig üresek valának. Az éhező csapatok ételt és italt kértek; ha nem kaptak, szereztek magoknak úgy, ahogy lehetett. A nép sokszor nem tudta, hol és kinek panaszkodják az elkövetett erőszakosságok miatt.

Mikor az ellenség 1849. január közepén Szeged felé közeledett, a vármegye január 25-ki gyűlésen, Kossuth Lajos felhívására, ezt határozta:

1. A szolgabírák tartoznak kihirdetni s kellő szigorral örködni, hogy a netalán közeledő vagy a megye határait átlépő ellenségnek semminemű ellátás, élelmezés és szállítás sem a tisztviselők által ne rendeltessék, se egyesek által ne nyújtassék; sőt mindenki hazafiui kötelességének ismerje az élelmi szereket és takarmányt az ellenség elől eltakarítani, s ha ez nem volna lehetséges, megsemmisíteni s az ez által szenvedett kárt a haza kamatostúl meg főgja téríteni;

2. a szolgabírák hirdessék ki, hogy az ellenség által elfoglalt helyekre élelmi, vagy bármilyen czikkeket bevinni hazáruhlási bűn és hadi törvényszék elé leendő állítás súlya alatt senki se merészeljen;

3. hirdessék ki, hogy az ellenséggel való hivatalos és magánlevelezés, vagy bármely érintkezés, vagy az ellenségtől bármely megbízásnak vagy hivatalnak elvállalása rögtönítelő törvényszék elé leendő állíttatás terhe alatt tilos; mire nézve minden rendezett tanács rögtönítelő hatalommal ruháztatván fel, Vásárhelyen és Szentesen a kormányilag engedélyezett tanács rendezés és tisztújítás mielőbbi megtartása szorgalmaztatik;

4. az ellenség által megszállott vagy megszállani készült helyeknek ostromállapotba való helyezettése, szabad csapatok és népfelkelés szervezete, valamint egyéb rögtöni eljárást igénylő tárgyak elintézése czéljából Kárász Benj. főispán elnökllete alatt Rónay Mihály első alispán, Bánhidi József főbiztos, Szilágyi Virgil aljegyző, Szomor Imre szolgabíró, Knausz János esküdt, továbbá Vásárhely, Szentes és Csongrád városok által küldendő 2—2, a kisebb községek által pedig 1—1 megbizott

Vécsey tábornok.

folyvást Szegeden székelő állandó bizottmányul állandóan kineveztetnek, a Szegeden nem lakó bizottsági tagok rendesapidíj mellett;

6. szolgabírák az ellenség minden mozdulatát éber figyelemmel kísértvén, az állandó bizottmánynak időről-időre folyton jelentést tegyenek;

7. a még hátralevő ujoneczoknak haladéktalan kiállítása és Szegedre szállítása az illető küldöttségeknek szigorúan meg-hagyatik;

8. az állandó bizottmány az orsz. honvéd-bizottmánynyal a folytonos érintkezést Békésmegyével és Szeged várossal egyet-értőleg biztos futárok által fenn fogja tartani.

A Szegedre kinevezett állandó bizottság rögtön megkez-dette működését.

Első intézkedése az volt, hogy gr. Vécsey tábornok kíván-ságára elrendelte, miszerint naponként 400 szekér álljon készen élelmiszerek s egyebek szállítására. Majd az ellenségtől megfélemltet és a helység elhagyására kész horgosiak megnyug-tatására bizottságot nevezett ki, mely Vécsey tábornoktól azt a megnyugtató kijelentést nyerte, hogy Szeged és vidéke meg-mentésére gondja lesz. Eddig Szegeden Vojnics őrnagy vezén-ylete alatt kellő mennyiségű ágyúval ellátva egy zászlóalj gya-logság, két század lovasság és mintegy hatezer embernyi felkelő csapat áll készen. Szabadkán pedig Földváry őrnagy vezénylete alatt háromezer főnyi csapat áll rendelkezésre.

Minthogy pedig ennyi embernek élelmezéséről naponként gondoskodni kellett, a bizottság Halász Kázmér kormánybiztos sürgetésére elhatározta, hogy a Szentés és Csongrád városoktól bekivánt élelmi szerekén kívül a vármegye hetenként 60.000 font kenyeret és 500 köből zabot, vagy ennek megfelelő árpát és kukoriczát adjon. A kenyér fontjáért 2 krt, egy köből zabért 2 frt 6 krt, egy köből árpáért vagy kukoriczáért pedig 2 frt 24 krt fizettek.

A megkivánt mennyiségből Vásárhely 33,100, Szentés 13,275, Csongrád 7800, Mindszent 3900, Szegvár 1925 font kenye-ret szolgáltatott ki. Az abrakból pedig Vásárhely 275, Szentés

110, Csongrád 67, Mindszent 32, Szegvár 16 köblöt adott hetenkint. Tápé és Horgos fuvarral szolgált.

Február első napjaiban nagy zavart idézett elő Kopesányi József kormánybiztosnak nagyhangú rendelete, mely szerint Csongrád vármegyétől rögtön 3000 nemzetőrnek kiállítását követelte, még pedig azon kijelentéssel, hogy aki rendeletét nem teljesíti, az a *hazadrulás* vádját vonja magára. Természetes.

Gróf Hadik Gusztáv.

hogy ez ellen a szegedi állandó bizottmány felszólalt, kijelentvén gr. Vécsey tábornoknak, hogy amennyiben a haza törvényes kormányát jelenleg egyedül a honvédelmi bizottmány képezi, csakis ennek lehet joga valakit honárulási bűnvád alá vonni. Hunkár Antal orsz. biztost pedig felkérte, hogy a vármegyét érdeklő kormánybiztosi rendeletekbe való beavatkozást ne engedjen meg.

Szegedi csata.

A honvédelmi komoly munkálatokat zavaró ily rendeletek ellen annál inkább fel kellett szólalni, mert a veszély naponként nagyobbodott. Makó város, mely február elején kénytelen volt magát az ellenségnek megadni, segélyért kiáltott. Minden ember segítségére szükség volt. A behívott nemzetőrök naponta erősen gyakoroltattak a fegyverforgatásban. A vármegye védelmének intézésére Szegeden egy városi és vármegyei állandó bizottság működött. A kocsik százanként lettek kirendelve minden nap. Toborzás folyt mindenfelé, — de fegyver most sem volt elegendő.

Ilyen nehéz körülmények között érkezett Theodorovics osztr. szerb tábornok Szeged alá azon szándékkal, hogy a Tiszán átmenvén, Nagyvárad és Debreczen felé mehessen. Uj-Szegeden 2500 emberével állást foglalt, s lövetni kezdte Szeged városát.

Szegeden azonban Hadik ezredes hirtelen csatasorba állítá csapatát és kiadta a parancsot, hogy a Tiszán átmenve, bátran támadja meg az ellenséget. Ez megtörténvén, Theodorovics kénytelen volt Szőregre vonulni. Ott hirtelen elsánczolta magát. De a magyar honvédség ott is megtámadta, — s makacs küzdelem után egész Deszking kergette az ellenségnek szétvert hadát. Hat ágyú, több társzekér és zászló a honvédség kezébe került. Az ellenség halottainak száma több százra ment.

Ez nagyban emelte a nép és a honvédség harczy kedvét. Még a csata előtti napon, t. i. február 12-én kétezer gyalog és százötven lovas nemzetőr vonúlt Tápéra és ugyanannyi Algyőre. — leginkább Vásárhelyről. Ugyanekkor megtétettek a kellő intézkedések arra is, hogy a *népfelkelés* községenként szerveztessék; sőt még arra is, hogy oly fegyenczek, kiknek vétke nem olyan, hogy büntetésük elengedése által akár a közbiztonság veszélyeztetve lenne, akár pedig a nép erkölcsi érzéke megsértetnék, — ha az illetők magokat rendes katonai szolgálatra s arra kötelezik, hogy rossz magaviseletök vagy büntény elkövetése esetén az elengedett büntetés elszenvedése végett a fogságba visszavitessenek, s ha a katonáskodásra alkalmas testalkattal bírnak: a legközelebbi tábor parancsnokának rendelkezése alá bocsáttassanak.

Ekkor már megalakult volt a híressé vált Rózsa Sándor csapata. Ugyanis a több rablás miatt üldözött „paraszt király“, aki

Csikós guerillák.

leleményességével és bátorságával eddig minden politikai és katonai hatóság intézkedéseit kijátszotta, még július havában folyamodott Szeged tanácsához azon ajánlattal, hogy ha eddigi gáztetteiért bocsánatot nyer, kész társaival együtt a haza védelmére kelni. A szegedi tanács nagy zavarban volt. Bármily nagy veszélyben volt is a haza, a vidék közhangulata mellett nem mert a békés lakosság rettegőjével alkuba bocsátkozni; annnyival kevésbé, mivel a szegedi nemzetőrség kapitánya is kijelentette, hogy nem szorult „*egy gaz rabló segítségére!*“

De az országos honvédelmi bizottság, melyhez a tanács Rózsa Sándor folyamodványát elintézés végett küldötte, más-ként gondolkodott. A haza napról-napra nagyobb veszélybe jutott, melynek elhárítására minden fegyver becsessé lett. Október havában bűnbocsánatot adott Rózsnak azon feltétel alatt, ha vitézsége által a polgárok becsülésére érdemessé fogja magát tenni. És Rózsa Sándor beváltotta ígérését. Nehány nap alatt 150 betyárból álló guerilla csapatot állított össze, melynek legfélelmesebb fegyvere a karikás ostor volt.

Ez a csapat legelőször a temesi tábornál jelentkezett, — s ott személyes bátorsága által annyira kitűnt, hogy csakhamar a német lovasok rémévé lett. De a tábori élet szabadossága oly rakoncátlanságra ragadta a többnyire műveletlen csikósokból és pusztai futó betyárokból álló hadfiakat, hogy a honvédelmi bizottság kénytelen volt őket részben elosztatni, részben pedig a rendes katonák közé sorozni.¹⁾

A délvidéki viszonyok rettegésben tartották az egész vármegyét. Gyermek és vén siettek a táborba, mikor Torontálból és Csongrádból az a rémítő hír érkezett, hogy magyar csapataink febr. 13-án Szőregnél megütközvén az ellenséggel, — megverettek! A vásárhelyi és szegedi nemzetőrség megfutott!

Erre a rémhírré Szeged városa a kormányhoz fordult segítségért, mert a Vécsey tábornok vezénylete alatti katonaság nem volt képes az ellenség előnyomulását fentartani.

Ekkor Kossuth Lajos, mint a honvédelmi bizottság elnöke,

¹⁾ Ezen időben sokat írtak a zsiványcsapat magaviseletéről és elosztásáról. L. „Kossuth Hírlapja“ 1848. év 34. 49. 102. 125. számait.

Damjanics tábornokot egy brigáddal Szegedre küldötte, miről a szegedi polgármestert a következő korholó levéllel értesítette:

„Szeged városa Közönségéhez!

Polgármesterüknek a szőregi veszteséget tudató, s rendes katonai erő segítséget sürgető levelükre röviden válaszolom: hogy Damjanics tábornok parancsot kapott egy erős brigádjával saját személyes vezérlete alatt Szeged tájára sietni, minden erőt összpontosítani, s a rabló ráczokat visszaverni.

A nemzet ez által roppant áldozatot hoz Szegednek. De Szeged város közönsége gondolja meg, hogyha ezen vitéz Tábornok s erős Brigádja a nép részéről érélyes támogatás hiánya miatt ott soká vesztegelni volna kénytelen, meglehet hogy Szeged védelmének a Nemzet élete eshetnék áldozatul.

Azért tehát szedje össze Szeged, Vásárhely és vidéke minden erejét és maga magát segítsen védeni, — mert ha egy rabló népcsorda előtt a magyar fegyveres nép megfut, mint Szőregrnél megfutott, akkor e vidéket nem a kormány, de Isten maga sem képes megmenteni.

Csatában száz közül egy-kettő meghalhat talán — ez lehetséges, de nem bizonyos; a bátor ember a helyett, hogy maga halna meg, az ellenségét teríti földre, a gyáva ellenben meghal mind bizonyosan, mert a vad ráczok leölik őt, feleségét, gyermekeit kegyetlenül, felpörzsölik házát s vagyonát.

Azt gondolom, nem nehéz a választás. És mégis Önök Polgármestere azt írja, hogy a vásárhelyi lovas nemzetőrök futnak, a szegedi nép megrémült és fél. — Félelem még senkit sem mentett meg a bajtól soha. — Szeged és Vásárhely együtt közel 100.000 magyar és ez fél, hogy Szőregről 7000 rácz rabló erőt veszzen rajta.

Én láttam Szeged népét megesküdni, hogy a hazát menti meg, hallottam asszonyait mondani, hogy piszkafával is leverik a ráczokat; most azt írja Polgármesterük Szeged városa nevében, hogy Vásárhely szalad és Szeged fél 7000 rácztól!

Önök segítséget kértek a rabló rácz csorda ellen, ime a kormány a nemzet rovására leküldi Damjanich tábornokot

— a rácok rettentő ostorát egy erős gyalog és lovas brigádával. — Isten adja, hogy Szeged félelmének miatta a nemzet maga ne vesszen el.

Azonban leküldjük; de megkívánjuk, hogy Szeged ezen erős hadesapatra támaszkodva, védje magát férfiasan, mert hiszen most ott nem is a hazáról, hanem csak önmagukról, saját életükről, saját vagyonukról van szó. Emlékezzenek meg, hogy Szeged megvédése még a hazát nem menti meg, sőt ha tíz mértföldnyire egy rác sem közelítene Szegedhez, de idefent egy döntő csatát elvesztenénk, ezen vesztett csatával Szeged is elveszne menthetetlenül — de elveszne a haza is! Az igazság istene őrizzen ettől!

Szeged nem Szegednél mentetik meg, a rácok nem a Bánságban győzetnek le. Arad, Temesvár nem Aradnál, Temesvárnál vétetik be — mind az idefent történhetik csak. Ha Vindisgraetz legyőzetik, a rác lázadás magában megszűnik. A kigyónak, mellynek feje széttiportatott, tagjai rángatózhatnak egy kissé, de nem harapnak.

Azért tehát bátorodjanak fel önök és siessenek, Damjanics megmenti önöket, ha nem félnek, hanem bátor férfiakul csatlakoznak hozzá, s védelmezik magokat.

Isten önökkel! Miskolcz, Kassa, Eperjes, Lőcse, Eger, Gyöngyös ki van ragadva az ellenség kezeiből. Szeged csak úgy vesz el, ha maga magát elveszti.

Isten Önökkel!

Debreczenben, febr. 13. 1849.

a honvédelmi bizottmány elnöke

Kossuth Lajos m. k.

III.

Új erőfeszítések; gr. Batthyányi Kázmér kormánybiztos intézkedései. — Csongrád vármegyei nemzetőrök. — A „hűtlenek.” — A Habsburg-ház de-tronizálását a vármegye megünnevelte. — Orosz intervenció elleni „keresztes hadjárat.” — Csongrád veszedelme. — Szegedi zavar, a lőporraktár felrobbanása. — Az ellenség közeledése. — Szőregi csatavesztés, — ország bukása.

Kossuth levele nagy hatást tett egész Csongrád vármegye népességére. Ennek a legmagyarabb vármegyének polgárságát végtelenül bántotta az a feltevés, hogy százezer magyar fél hétezer rácztól. Meg akarta tehát mutatni, hogy nem fél, hogy kész életét és vagyonát feláldozni a hazáért.

A magyar nép védelmének vezetésére teljhatalommal ki-küldött gr. Batthyányi Kázmér kormánybiztos új lelket öntött a tétovázó népbe. A 18 és 30 év közötti korban levő fiatalságot háromszor 24 óra alatt összeiratta s fegyverre szólította. Csak is a nélkülözhetlen megyei tisztviselők és a gazdaság folytatására szükséges cselédek maradtak otthon.

Ugyanezen kormánybiztos beszédette a nép kezén levő lőfegyvereket, kardokat, karikás ostorokat és nyeregszerszámo-kat, hogy azokat szükség esetén a nemzetőrség és katonaság kezébe adhassa. Az egyes városok és községek ismételve új meg új óriási áldozatokat hoztak a haza oltárára; többek között Szentes a fuvarozás mellett 30,000 frtot adott kölcsön az ál-lamnak.

Márctzius közepe táján Szeged védelmére nagy munkával sánczokat emeltek. Azonkívül Derra Kálmán őrnagy felhívására Szegedről Szentesre három gyalog századot, Csongrádról

Algyőre két gyalog századot, Kistelekről Tápéra egy, Tápéról és Algyőről ugyanoda együttesen egy gyalog századot, — Vásárhelyről és Szentesről Szegedre két lovas századot rendeltek be, azért is, hogy márczius 15-ét kellően megünnepelhessék. Szegeden naponként száz kocsit állott készletben. Csongrád a városi pénztárt az ellenség elől Szegvárra vitette ; Szentes a földi rév-

Gr. Batthyányi Kázmér.

nél való átjárást beszüntette; Mindszentnél és Ányásnál levő minden szállító eszközök a Tisza innenső partjára szállítottak ; a derekegyházi grófi kastély és a szegvári megyeház nélkülözhető helyiségei kórházzá alakítottak. Szóval, az új táborozási életre minden intézkedések megtétettek.

Szabó Mihály megyei számvevő tervének elfogadásával a

Csongrád vármegyei nemzetőrség ápril elsejére táborba szállott. Szegedre Vásárhelyről ment három gyalog század; Algyőre Vásárhelyről és Szentesről egy-egy század, — Tápéra Szentesről két gyalog század.

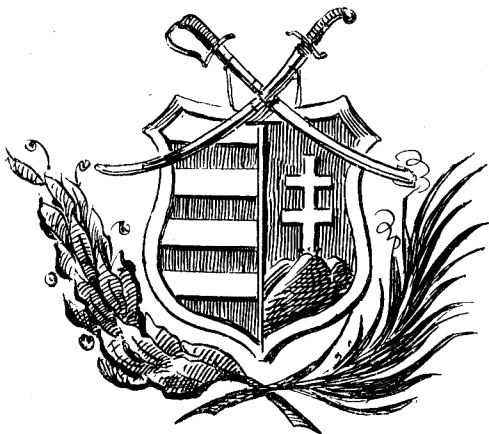
Az uradalmak, egynek kivételével, megtették kötelességüket. Csak gróf Károlyi Lajos, a vármegyének egykori főispánja, a szabadelvű ellenzéknek és Kossuthnak engesztelhetetlen ellensége, szerezte meg magának azt a kétes dicsőséget, hogy az ellenség szolgálatába lépett. Ezért hazaárulónak lőn nyilvánítva s a vármegye területén levő összes javai és terményei zár alá helyeztetek. A gróf vásárhelyi pénztárában 2027 magyar frt 47 krt, azonfelül osztrák bankjegyekben s külföldi kisebb pénzdarábokban 28 frt 16 krt foglaltak le az állam részére. Ezenkívül a gr. Károlyi testvérek közös pénztárának harmadrészét is lefoglalták Lajos gróf része gyanánt.

Hazaárulónak lett nyilvánítva őgróf Pallavicini Alfonz, a

Bécsben lakó gazdag főúr, és Babarczy Antal is, a vármegyének volt alispánja és országgyűlési követe, aki gr. Károlyi Lajosnak mindenkor kész eszköze volt. Végre Leeb Mátyás, szentesi róm. kath. plébánost is a szegedi vésztörvényszék elé állították.

Természetes, hogy az a vármegye, amely az osztrák párthoz siető „hazaárulókkal“ így bánt el, az csak örömmel fogadhatta az ápril 14-én országgyűlésileg kimondott függetlenségi nyilatkozatot, mely a Habsburg-Lotharingeni uralkodóházat trónvesztettnek mondotta ki; Kossuth Lajost pedig az ország kormányzójává választotta.

Mikor ezt a nagy eseményt, melyhez hasonló 1707 óta nem

Magyar czimer a trónfosztás után.

történt, az alispán az ápril 28-án Vásárhelyen tartott megyebizottmányi ülésen hivatalosan bejelentette, a vármegye közönsége örömríadásban tört ki, és egyhangulag elhatározta, hogy a nemzet függetlenségét, önállását s jövődöbeli nagyságát megalapító országos határozatok hozatalának napját egyházilag és polgárilag megünnepli.

E végből május hatodikára ünnepélyes gyűlés tartása tűzetett ki, — az egyes községek pedig felhivattak, hogy saját kebelükben május 8-án szintén külön ünnepeket rendezzenek.

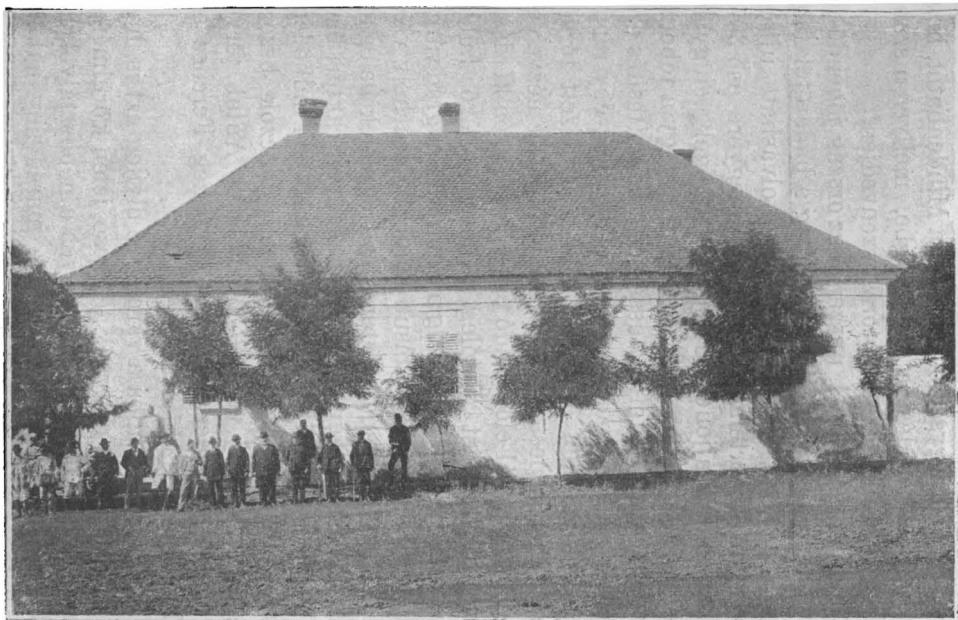
Sántha Ede főpénztárnok gondoskodott a szükséges nemzeti lobogók beszerzéséről és a vármegyeház kivilágításáról. A szolgabírák pedig mindazokat a címereket, feliratokat, jeleket és jelvényeket, melyek a számüzött dynastiára emlékeztettek, minden nyilvános helyről eltávolították. Egyuttal felhívták az uradalmakat, a községeket és egyes tehetős polgárokat, hogy önkénytes honvédek és sebesültek számára adakozzanak.

Az ujoneczok összeírásával megbízott küldöttségek pedig május 6-ára bemutatták a 19 éves ifjak névjegyzékét.

Csongrád közönsége lelkes hangon mondott köszönetet a nemzetgyűlésnek böles határozatáért, Kossuthnak az indítvány tételéért, a honvédelmi bizottmánynak pedig erélyes eljárásáért és végre a hadseregnek és Mészáros Lázár hadügyministernek rendíthetlen magaviseletéért.

A május hatodiki vármegyei ünnepélynek első teendője volt a függetlenségi nyilatkozat feletti újabb határozat, mely a fentivel teljesen összhangban így hangzott: „A vármegyének nagy számban egybegyűlt közgyűlése, magasztos örömtől elfogult kebellet karolja fel a magyar nemzet megküldött függetlenségi nyilatkozatában foglaltakat, mint legforróbb vágyainak Isteni gondviselés által engedett teljesülését. Ezen nyilatkozatban foglalt nemzetgyűlési határozatok iránt kitörő lelkesedéssel ünnepélyesen hódolatot esküszik és fogad; és az egész függetlenségi nyilatkozatot mint a magyar szabadság és jövődö jobb-lét talpkövé, jegyzőkönyvbe igtatja.“

„Az ország rég óhajtott és a fennebbi függetlenségi nyilatkozatban nemzetgyűlésileg kijelentett önállóságának és státusz életi függetlenségének megünneplése végett gyülekezvén egybe

Szegvár városháza.

mai napon a megye közönsége, mindenek előtt elhatározta, hogy a helybeli szentegyházban hálaadó fohászait bocsátja az isteni gondviseléshez azon jótéteményeiért, miszerint a magyar fegyvereket szerencsével áldva meg, az ország függetlenségének létesülését engedé. Egyszersmind kéri a Mindenhatót, hogy adjon olly erőt és lelkesedést a hadseregbe, mellyen a szabadságra törő ellenség erőlködése hajótörést szenvedjen.

Elhatározta továbbá, miszerint az ország jövőendő jobblétét biztosító béke helyreállítása kiválólág a haderőtől függvén, a f. é. ápril 26-ki 89. számú Közlönyben olvasható ujjonczi állítási törvényczikk értelméhez képest a megyére eső 305 ujjonczi haladéktalanul az ujjoncziállítási küldöttségek felügyelete alatt a községek által akként állíttassék ki, hogy a toborzás megkezdetvén, f. hó 20 ig folytattassék és e helyettesítés ezen napig engedtessék meg. Ennek elteltével pedig a törvény rendelete alá eső korbéliek minden halasztás nélkül az idézett törvényczikk szigorúságához képest besoroztassanak. Mire nézve egyrésztől az ujjonczi állításnál előadandó egyes esetekben kérdés elintézésével az ujjonczihozást illetőleg kinevezve lévő küldöttségek bíznak meg; másrésztől pedig miután a Csongrád vármegyei és vidékebeli ujjoncziok beavatásuk helyéül Vásárhely városa van kitűzve, az ezt kezelendő katonatiszti egyének befogadására a megyének Vásárhelyen lévő tiszti épületei raktári biztos által készen tartassanak. Az e szerint Vásárhelyen működendő hadfogadónál beavatott megyei minden ujjoncziok besorozásáról rendes jegyzőkönyv vitelére Medveczki Antal törvényszéki ülnök, Kovács Ferencz szolgabíró, Herczeg Ferencz esküdt és Jeney Imre alügyész bíztak meg.

Elhatározta továbbá a vármegye elvileg azt is, hogy a felkelési pénztár, mint melynek létezése jelen körülmények közt minden czélt nélkülöz, és nem egyéb a néposztályok közt létezett választó falak szomorú emléke maradványánál, az ország szükségei fedezésére fordíttassék. Ezen pénztár jelen állása és függetlenségi nyilatkozat nyomtatási, a mai ünnepélyre fordított költségek levonásával felterjesztetik, a szolgabírák pedig a kerületeikbeli tehetősb honpolgárokat áldozatok hozatalára bűzdít-sák és bűzdítások sikerének minden egyes esetei felől jelentést

tegyenek. Ezúttal Rónay Mihály első alispán abbeli nyilatkozata, miszerint az ország szükségeinek fedezésére ajánlatképen 100 frtotat letesz, továbbá Vásárhely város' részéről tett azon előterjesztés, miszerint a reá vetett ujjonez illetőségen túl még 100 ujjoneznak kiállítását rendelte el testületileg és azon felül ujjonezok állítása egyesek részéről is történik, méltányló elismeréssel fogadtattak.

Elhatározta végre a vármegye, hogy a függetlenségi nyilatkozatnak minden községbeni megünneplése mult hó 28-án

A trónfosztás kihirdetése.

kelt határozat értelmében f. hó 8 án történ-
jék, és ezen ünnepélyeken megjelenés vé-
gett a megye részéről Vásárhelyre: Kaszap
Mihály másodalispán, Medveczki Antal törvényszéki ülnök,
Kovács Károly főügyész, Szilágyi Virgil aljegyző; — Szen-
tesre: Müller Ignác hely. alispán, Mikecz Lajos főszolgabíró;
— Csongrádra: Rónay Mihály első alispán, Órhalmy József
főszolgabíró, Bogyó Mihály törvényszéki ülnök, Szabados Antal
képviselő; Szegvárra: Vidovich Mihály főjegyző, Pillich János
számvevő, Práznovszky János levéltárnok; Mindszentre: Sántha
Ede főpénztárnok, Kis Károly szolgabíró; Algyőre: Bánhidy

József főbiztos, — Tápéra Szomor Imre szolgabíró, — Horgosra Knausz János esküdt, Kistelekre Draskovics Alajos esküdt, — Sámsonra Kovács Ferencz szolgabíró és Herczeg Ferencz esküdt, — Anyásra Kókai István másodaljegyző és Mikecz Ferencz esküdt, — Csányra Jeney Imre első alügyész, — Dóczra Szilágyi Gyula másod alügyész, — Derekegyházára Papi Soma esküdt kiküldetnek.

Melly egész határozat az ország kormányzója éránti határtalan tisztelet, hála ragaszkodás és az országgyűlés további rendeletéig hű engedelmesség kijelentésével, és a magyar hadsereg iránti hálás elismerés nyilvánításával felterjesztessék.

Végre a magyar szabadságharczban elesett hazafiakért a helybeli szentegyházban holnap reggel 8 órakor a mindenhatóhoz szent mise áldozat fog bemutatattatni.

Nagy örömet okozott a hazaárulónak bélyegzett gr. Károlyi Lajos testvéreinek, t. i. György és István grófoknak szép és hazafias lélekre valló ajánlata.

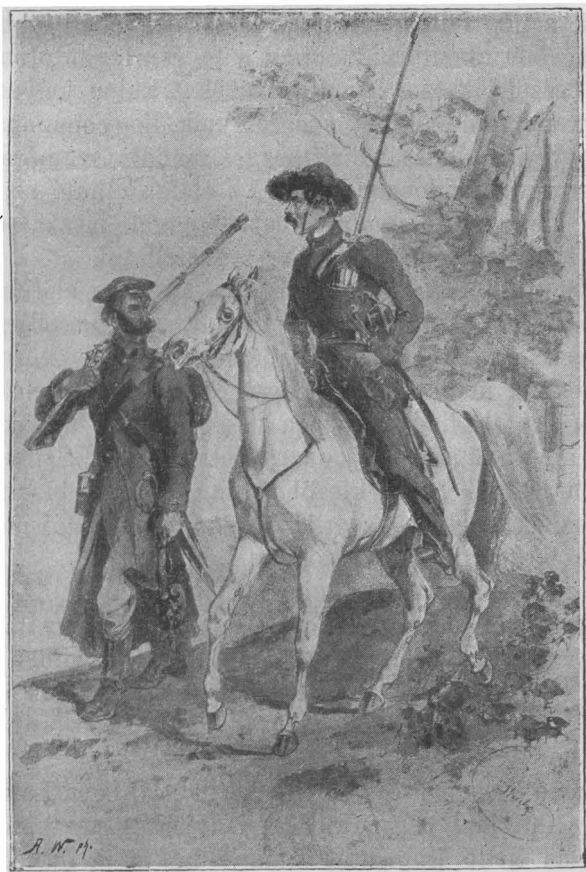
Ezek a főurak azonosították magukat az ország és a vármegye sorsával, egyenkint 500—500 frtot alapítottak a Csongrád vármegye kebeléből kiállított és a haza védelmében megsérült harczosok, vagy ezek árváinak gyámolítására felállítandó segélyalap növelésére. Ha ez a segélyalap, vagy az általok tervezett ápoló intézet nem létesülne, vagy idővel feleslegessé válnék, azon esetben az összegeket más közhasznú célra ajánlották fel. Természetes, hogy az ily nemeslelkű ajánlat közelismeréssel fogadtatott a nép minden rétegében, és a Károlyi név iránti régi tisztelet újra helyre állott.

Amig a vármegye községei a függetlenségi nyilatkozatnak kihirdetése felett örvendeztek és templomaikban hálát adtak az Úr Istennek az eddigi eredményekért: addig a megálázott Ausztria az uralkodó család régi barátjához, Oroszországhoz fordult segítségért — a „lázado“ magyarok leigázására.

A lengyelek felkelésétől félő orosz örömmel jött Ausztria segítségére; majdnem félmillió katonát indított Magyarország

felé. E közben az Ausztriához ragaszkodó népek és katonák is mindent megtettek a magyarság leverésére.

Ily körülmények között a magyar kormány „keresztes

Orosz katonák.

hadat“ rendelt el, és a vármegyék a védelemhez szükséges végső erőfeszítésre lőnek felhíva.

Csongrád vármegye a június végén Szegváron tartott közgyűlésén intézkedett először az orosz invázió ellen. Kihir-

dették az általános fegyverfogást, az új keresztes háborút, melyben minden egészséges embernek részt kellett vennie.

Szeged szabad kir. város; továbbá Vásárhely és Szentés rendezett tanácssal bíró városok a magok hatáskörében intézkedtek a nép fellelkesítéséről. A vármegyebeli többi községek pedig oda utasítottak, hogy a fegyverfogható embereket azonnal összeírják és a leendő lovasokat külön jegyezzék föl; egyszersmind mindenkinek meghagyják, hogy magokat 48 óra alatt fegyverrel ellássák, a mozgósítandók számára kívánt élelmiszerekről gondoskodjanak. Az előfordulható szükség fedezésére magokat nagyobb pénzösszeggel lássák el, mely annak idején a polgári biztosnak fog átadatni.

A rendelet mind a szószékről, mind az előljárók által azonnal kihirdetessék és a nép buzdíttassék a teljesítendő foganatosítására. A netalán közbejöhethő veszély közeledésére a községeknek meghagyták, hogy örök és vészjelek akkép állíttassanak fel, hogy a nép a veszedelmet s annak helyét azonnal megtudhassa és oda gyülekezhessék. Szükségesnek látta a vármegye, hogy kisebb számú állandó bizottmányok alakíttassanak, melyek az érkező rendeletek által megkívánt intézkedéseket azonnal megtegyék.

Ehez képest ismét új toborzás indult meg. A nemzetőrség fegyverrel síkra szállott; a tisztek megválasztattak. Minthogy azonban a fenyegető veszéllyel szemben mindez kevésnek látszott, egy tartaléksereg szervezésének szüksége állott elő; mire nézve a vármegye a következő szabályt léptette életbe:

Mindenki a 18-ik éveseken kezdve 30 éves korig a tartalék sereg tagjául összeiratik és fegyverfogásra köteleztetik, az összeírás kellő kiigazítás után f. hó 25-ig másodalispáni hivatalhoz okvetlenül betérjesztendő.

Az összeírás alól kivétetnek:

- a) Orvosok, sebészek és gyógyszerészek;
- b) kik testi hibájuk miatt fegyverviselésre alkalmatlanok;
- c) azok, kiknek 12 éven alóli gyermekeik lévén, annyi értékük nincs, melyből gyermekeik megélhetnének s kiknek házi szolgálatra alkalmas gyermekeik nincsenek;

d) a munkára alkalmatlan családfelek és özvegyek egyetlen gyermekei, vagy több gyermekök közül egy, aki otthon a házi teendők teljesítésére okvetlenül szükséges;

e) a több tagból álló család besorozásra alkalmas egyéneinek minden esetre fele;

f) azok, kik helyett a honvédekhez vagy megyei mozgó csapathoz helyettes egyén állíttatott;

g) a megyei mozgó csapattal elment, vagy most a tartaléksereghez besorozandó gazdáknak a gazdasághoz okvetlenül szükséges cselédei;

h) gazdasági számadó tisztek.

2. A hivatalnokok, kik egyébként a kiveendők sorába nem tartoznak, a tartaléksereg közé szintén besorozandók és helyük ideiglenesen másokkal betöltendő, kivéven a pénztárnokokokat és a mult bizottm. ülésben kinevezett védbizottmány tagjait.

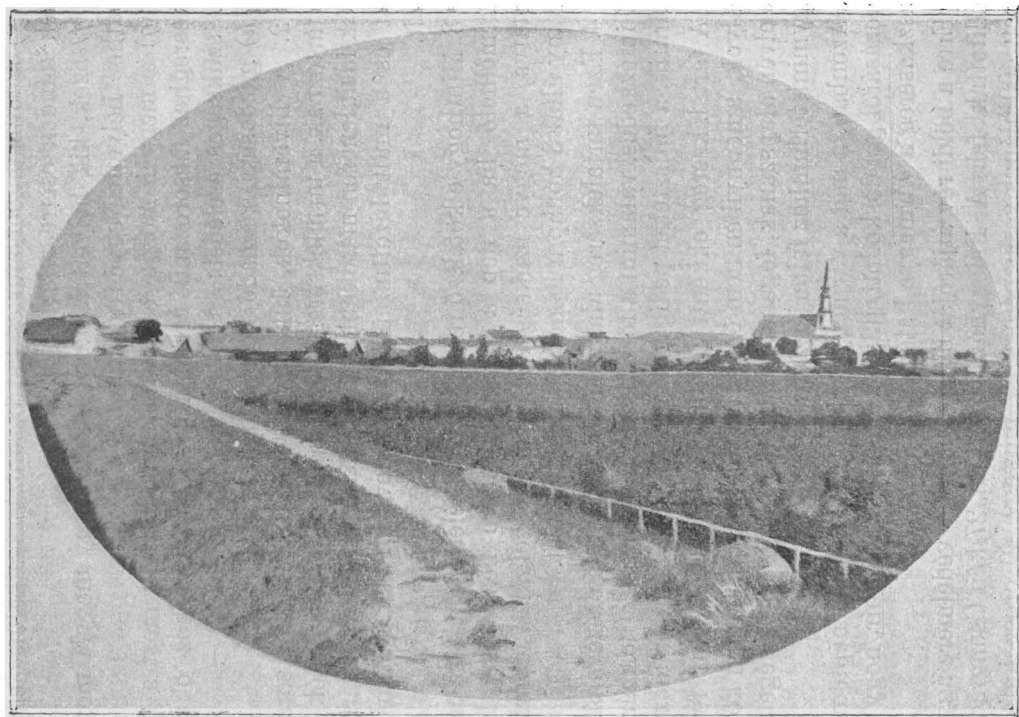
3. Minthogy e kötelező rendszabályok életbeléptetése csak úgy remélhető, ha a nép a szolgálati időre nézve meg lesz nyugtatva, a megye szükségesnek vélte a szolgálati időnek a kormány által 3 hónapra leendő meghatározását.

4. Ezen tartaléksereg alakítását és hol leendő összevonását illető intézkedés, valamint a törzstisztek kinevezése a kormánytól váratik, a főtiszteket pedig a megye fogja javaslatba hozni.

A tartaléksereg ekkénti felállítására nézve hozott fenti szabályok, amennyiben nem önkéntes toborzáson, hanem kötelezés elvén alapszanak, foganatosítás előtt megerősítés végett a belügyministeriumhoz felterjesztetnek.

Azonban, a mig a vármegye ekként a felkelő néptömeg besorozásáról gondoskodott, julius végén jött a rémhír, hogy itt a muszkasereg a vármegye határán.

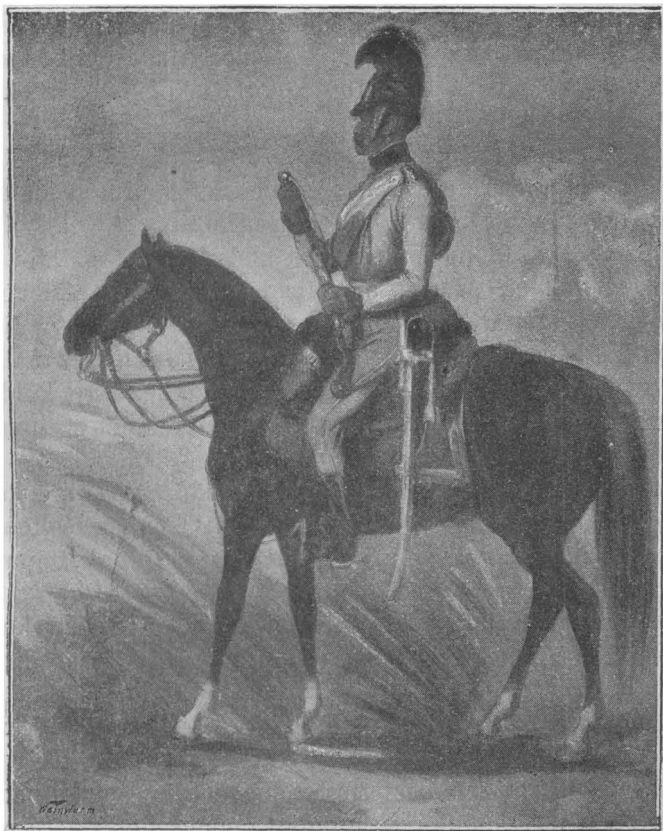
Erre a böldi rév átjáróját beszüntették és védelmére ágyúkat állítottak fel. A Félegyháza felől jul. 27-kén Csongrádra érkezett 400 ulánus vasas német és mintegy 40 orosz katona egész a révig nyomult előre; de a tett intézkedések megsemmisítése után — Csongrádon élelmiszereket zsarolva — visszatért Félegyházára. A községek állandó futárok által értesítették

Csongrád látképe.

egymást és a védbizottságot az ellenség mozdulatairól. A rögtönítelő bíróságok is egybeállítottak.

Az első szerencsétlenség Csongrád városát érte. Ugyanis mikor a Szentesen időző Kossuth Lajos meghallotta, hogy a

Osztár dragonyos.

csongrádiak engedték magokat megszaroltatni, még az nap egy felhívást intézett hozzájuk, hogy mossák le becsületükről azt a gyalázatot, melyet megszaroltatásukkal magokra vontak, holott „kicsiny ellenséges csapatokat agyon kell verni, — ez a legjobb szabadulás !“

Brussele osztrák őrnagy értesülvén Kossuth leveléről, azt megszerezni akarta, s e végből másnap (jul. 29-kén) visszatért a városba és az előljárókat foglyokként akarta magával vinni. De a felkelt nép kiszabadította őket a német katonák kezéből.

E közben a Szentesen levő magyar sereg előőrsei megtámadták a császáriak előőrseit, s ellenük ágyúval tüzeltek. Az ágyúszó hallatára összefut a nép, félreverí a harangot és a városból menekülő osztrák csapatból két vasas németet és három ulanust agyonvert.

Ezen eset megtorlására másnap, jul. 30-kán Haynau Thun dandárát küldötte Csongrádra, és mivel a nép elfutott előle, az üresen maradt várost kirabolván, felgyújtotta.

Még az nap külön napiparancs alakjában megállapította az elveket, melyek szerint a szabadságharcban résztvevők ellen eljárni fog. A hadi foglyokat részint a pesti, részint a pozsonyi hadparancsnoksághoz, — a további szolgálatra alkalmas honvédeket pedig az olaszországi ezredekhez fogja küldeni. Akik önkényt jelentkeznek, azok teljes békeilletményt; míg az elfogottak csak rabilletményt kapnak.

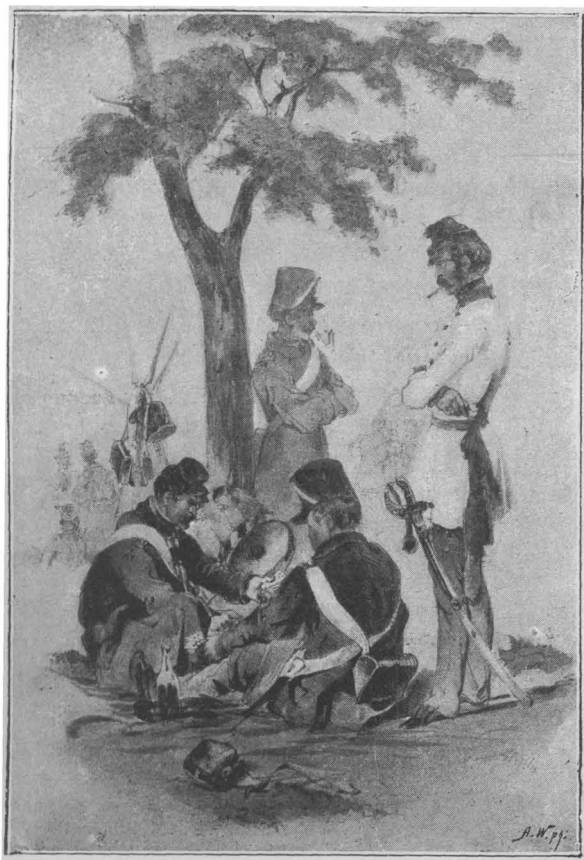
Az elfogott katonatisztek, a legmagasb rangtól le a kapitányig egy forintot, az alsóbb rangúak 40 krt kapnak élelmezési díjúl. A politikai foglyok, ha saját vagyonnal bírnak, önmagukat élelmezik.

Ezen napiparancs kiadása után, a már a Tiszához érkezett Ramberg és Schlick-féle csapatokkal együtt Szeged felé nyomult.

A nép menekült, a hova tudott. Az életfentartási ösztön volt az irányadója.

Az előljárók figyelmeztették Schwedelt, a szegedi hadparancsnokot, a mezei munkával elfoglalt népnek helyzetére, mely egy kézzel az élelmiszereket szerezni, más kézzel a határát védelmezni volt kénytelen. A vármegye pedig különösen arra fordítá a szegedi hadparancsnoknak figyelmét, hogy mivel az előnyomuló ellenség mozdulatairól érkező tudósítások az aggodalmat óránként, sőt perczenként súlyosabbá teszik, arra nézve kellene intézkedni, hogy azon néhány védtelenül hagyott tiszai átkelési ponton, hol az ellenség átkelésétől minden pillanatban

lehet tartani, erős katonai fedezet alkalmaztassék. Mert az ellenség átbocsátása által nemcsak e tisztán magyar vidék áldoztatik fel, hanem mindazon nagymennyiségű, Szentesen felhalmozott állami élelmiszer az ellenség kezébe kerül s a nép

Osztrák tábor.

tönkre jutásával a magyar hadsereg élelmezésének főkútforrása is veszendőbe megy.

A vármegyei hatóság és a nép most is pontosan teljesítette kötelességét; de fájdalom, a kormány és a hadvezérek torzsalkodása mélyen elkésérítette a kedélyeket.

A „Szegedi Híradó“ vezérczikékben sürgette, hogy az összes magyar hadseregek feletti vezérlet Görgeire bizassék; az ország polgári kormánylatát pedig tovább is Kossuth vezesse. A pártokra szakadt közvélemény ingerültsége áttért a képviselőház tagjaira is, akik szenvedélyes vitát folytattak a felett, hogy mért hagyta el Kossuth Szegedet jul. 25-kén?

A népben elégedetlenség, félelem és gyanú érzelmei támadtak, mivelhogy az ellenség napról-napra közeledett Szeged felé. A zavar és felháborodás még erősebben tört ki azon nagy szerencsétlenség után, mely jul. 28-kán reggel Szegedet és környékét rémületbe hozta.

Az új-szegedi lőporraktár, melyben körülbelül 150—200 mázsa lőpor volt, iszonyatos erővel felrobbant.

A robbanás oly légrázkódtatást idézett elő, hogy az ablakok a város legtávolabbi részében összetöredezték; a Tiszán és partjain pedig sok törmelék és széttroncsolt hulladarabokat lehetett látni. Mintegy 800 ember esett a nagy szerencsétlenség áldozatául! Hogy és miként történhetett ez? Mindenki kérdezte, de biztos feleletet senki sem tudott rá adni!

Háborús időben a gyanú rettenetes. Baljóslatú hírek terjedtek a nép között; minden rend bomlásnak indult. A vezérek közt aggasztó viszály; az ellenség közeledik, az országgyűlés szétfut, csak egy kis része menekült a kormányval együtt Aradra.

Julius 29-kén estefelé a visszatért Kossuth lakásán vegyes hadi- és ministeri tanács volt, mely elhatározta, hogy az ország déli vidékein harczoló összes seregeink főparancsnokául ideiglenesen Dembinszky neveztessek ki; melléje tábornoki főnökként Mészáros Lázár adassék; az engedetlen Perczel Mór helyét Gaál László foglalja el.

A megerősített szegedi körsánczoknál az előnyomuló osztrákokat okvetlenül fel kell tartóztatni; e végből valamennyi csapat itt összpontosítandó. A Temesvár ostromával foglalkozó Vécsey tábornok szintén Szegedre siessen.

A mig Szegeden tanácskoztak, addig Haynau félelmes gyorsasággal közeledett. Az ellenség mozgulatainak megfigye-

Haynau és Paskievics.

lésével megbizott Mikecz Lajos szentesi főszolgabíró jelentette, hogy az idegen csapatok már Kun-Szt-Mártonnál vannak.

Szegeden mindent megtettek arra, hogy a császáriakat visszaszorítsák vagy legalább a további előnyomulásban feltartóztassák.

A város körül óriási sánczot emeltek másfél ölnyi magasságban — a Marostól egész a boszorkányszigetig. Szőreget a Marostöltés oltalmazta. A jobbparti földsáncz a Matyérnál indult ki s Dorosmát is befoglalva, Tápénál érte a Tiszát.

A kormány ezen, majdnem három mértföldnyi sáncz mögé vonta össze a magyar csapatokat, melyeknek száma 37.000 főre ment. Csak 104 ágyúja volt. Ott volt Desseffy Arisztid, Gaal László, Guyon Richard, Kmetty és Lenkey tábornokok. Monti, Zambelli, Asbóth ezredek. Kossuth még egy tartaléksereg szervezésén fáradozott, de kevés sikerrel.

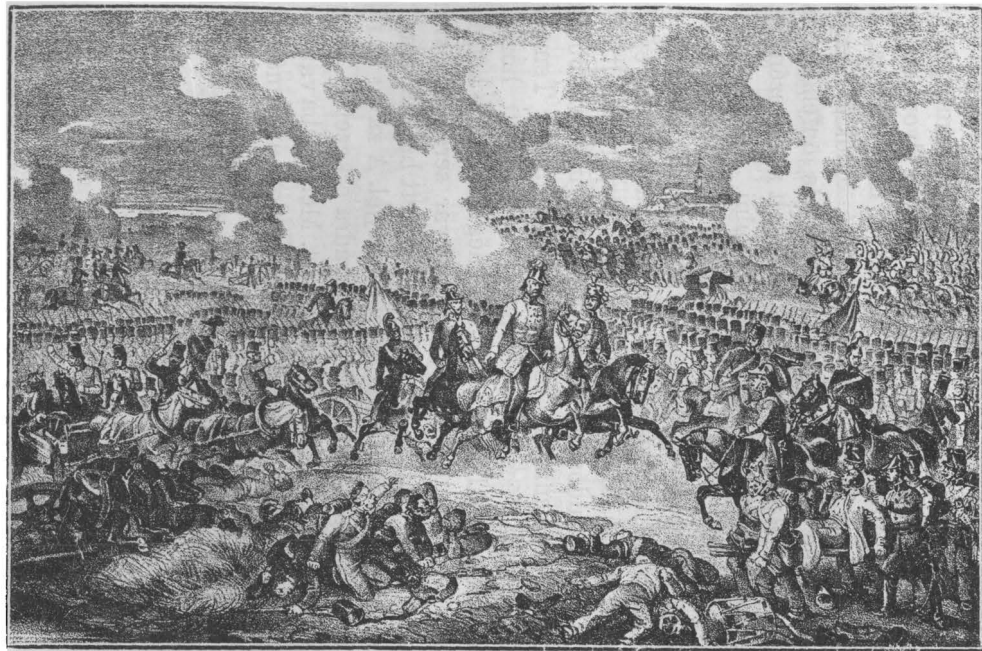
A fővezér Dembinszky azonban nem szerette a nagy kiterjedésű sánczot — csatahelynek. A sikeres védelemhez legalább 90 ezer emberre és háromszáz ágyúra lett volna szükség. Védelmi pontul alkalmasabbnak találta Szőreget. Oda huzódott tehát augusztus első napján.

A császáriak másnap ellenállás nélkül vonultak be Szegedre. Haynau aug. 3-kán érkezett oda. Azonnal felvonatta ágyúit az akkor még fennálló régi vár falaira, hogy onnan a hídfő és az Újszeged őrizetére hagyott magyar sereget lövesse és kierőszakolja az átkelést. A magyarok viszonozták a lövéseket. Reggeltől délután 5-ig folyt az ágyúk és rőppentyűk öldöklő munkája. Újszeged lángba borult, — a magyar tüzérek a gát magassága miatt nem látták, hogy tüzelésük alatt az osztrákok és oroszok egyesült serege a Tiszát áthidalván, tömegesen átment; — és óriási meglepetésükre ágyúikat gyalogsági rohammal elszedte.

Dembinszky és Mészáros a szőregi védvonalon csatarendben várta az ellenséget.

Az éj sötétében megkísérlette ugyan a hídfő visszafoglalását; de ott is zavar támadt és a magyarok vitézsége hiábavalónak bizonyult.

Haynau szárnyvezérei bekerítették a magyar sereget.

Szőregi csata

Schlick aug. 4-kén Vásárhelyre, onnét másnap Makóig nyomult; Ramberg pedig Ó-Kanizsánál kelvén át a Tiszán, Szeged felé sietett.

Ily helyzetben Dembinszky nem tartotta célravezetőnek a támadást s Arad felé akart visszavonulni, — hogy hadseregét, melynek győzelme Magyarország egyedüli reményét képezte, a vereségtől *megkímélje*. De alig ment szét az elvonulási parancs, megdördült az ellenség ágyúja! Akarva nem akarva, a csatát el kellett fogadni. Kezdődött az iszonyú öldöklés. Az ellenség túlnyomó ereje előtt a magyar vitézség és önfeláldozás nem volt elegendő. A magyar sereg a tapasztalt rossz vezénylet miatt lehangolva, kénytelen volt visszavonulni. Veszteségünk 400 halott és sebesült; 300 fogoly s 6 ágyú. Dembinszky is sebet kapott. Az ellenség vesztesége 45 halott és 195 sebesült.

A szőregi csatavesztés híre villámszárnnyakon repült Arad és Temesvár felé. Másnap már mindenki erről beszélt.

Az érkező tudósítások óráról órára nyugtalanítóbb híreket hoztak az ország minden részéről. Dembinszky Temesvárnak vette útját, ahol Vécsey és Kmetty csatlakozott hozzá. Bem moldvai előnyomulásának örömét megrontotta a kétségbeejtő hír, hogy a győzhetetlennek hitt magyar sereg Segesvár alatt szétveretett. Görgeiről semmit sem lehetett hallani. Aug. 9-kén Guyon seregét Temesvárnál szórták széjjel. A zavar és fejtelenség már teljes volt, mikor Görgei Aradra érkezett — azon elhatározással, hogy leteszi ő is a fegyvert. Mert hiába való minden! Augusztus 11-kén a képviselőház széteszlott, a kormány lemondott. A haza menthetlenül veszve volt — Kossuth és társai külföldre menekültek, Görgei pedig aug. 13-án Világosnál letette a fegyvert s ezzel szomorú vége lett a magyar szabadságharcnak.

IV.

Az úgynevezett Bach-korszak küzdelmei. — Temesváry kir. biztos működése. — Gaal Ede kir. főbiztos. — Új szervezéskor ennek helyét Cseh Ede, amazét Bonyhády István foglalja el. — Ennek túlbuzgósága. — Néphangulat. — Jombort főnöksége

A szabadságharcz leveretése után következett a legaljasabb emberi indulatnak: a boszunak munkája.

A reakezió emberei, a császári párton levő nagy urak csakhamar érintkezésbe léptek azokkal az elégedetlen elemekkel, a kiket a szabadságért lelkesülő nép 1848 tavaszán mellőzött, és akiket későbbben a magyar kormány megbízhatlan embereknek és rossz hazafiaknak tartott.

Most ezeké volt a világ; ezek lettek egyszerre hű és jó-érzelmű hazafiakká, akik kényük-kedvük szerint bánhattak el az úgynevezett „rebellisekkel.”

Csongrádvármegyében, amint láttuk, gr. Károlyi Lajos és őrgróf Pallavicini Alfonz is ezek közé tartoztak, mint akiket az uralkodó ház iránti rokonszenvük miatt a magyar kormány többekkel együtt hazaárulóknak jelentett ki. Ezekkel tartott Babarczy Antal, egykori alispán, a ki a forradalom alatt a császári hadsereg élelmezési biztosává lett; továbbá Bene József, volt főispáni helytartó, Temesváry István volt alispán, Leeb Mátyás szentesi róm. kath. plébános és mindazok, akik az alkotmányos új korszak elején hivatalt és befolyást vesztek.

Ezek még a világosi fegyverletétel előtt, mikor az osztrák és muszka seregek Szeged felé vonultak, kezdtek mozogni, hogy a győzelmes hatalom szolgálatában érdemeket szerezhessenek magoknak.

Összeköttetésbe léptek gr. Cziráky Jánossal, aki mint kir. biztos kísérte a császári sereget. Köztük legmozgékonyabb volt Temesváry István, — aki, mint láttuk — az 1848. május 6-iki tisztújító gyűlésen oly zokon vette mellőztetését, hogy dühösen otthagya a termet.

Most elérkezettnek látta az időt arra, hogy ellenfelein boszut álljon. Már aug. 4-én nevezte ki Haynau császári királyi biztosul Csongrád és Csanád vármegyék — Kiskunság alsó része felett is.

Mint ilyen először is zár alá helyezte Kárász Benjamin „volt“ főispán összes vagyonát,¹⁾ zárgondnokul Őrlőssy Ferencz szegedi főszolgabíró-t nevezvén ki. Majd üldözőbe vette a hiressé lett 1848. májusi tisztújító gyűlésen az ő helyébe megválasztott alispánt, Rónay Mihályt is, akit elfogatván, hadi törvényszék elé állított — és mindazokat, akik a magyar hadsereggel Aradra mentek és az által gyanus emberekké lettek. A szétrebbentett vármegyei tisztviselők közül először Vidovics Mihály főjegyző sietett Temesváry cs. kir. biztoshoz, mint egykori főnökéhez, azon kérelemmel, hogy továbbra is hivatalában maradhasson. Az 1848-ki májusi tisztújításkor — úgymond — családi körülmények miatt volt *kénytelen* hivatalt vállalni.

Csakhamar jelentkeztek többen is, pl. Dobosy Lajos másodalispán és Wöber szegedi új polgármester, akik Temesvárynak szolgálatára állottak a Kossuth-bankók és fegyverek elszedésében,²⁾ az osztrák katonák elhelyezésében, az új hivatalok szervezésében, és a „rosszlelkűek“ üldözésében és megbüntetésében.

Jelszóvá lett a „béke és törvényes rend visszaállítása.“ E végből Békés, Csongrád és Csanád vármegyék kerületi főbiztosává Gyulai *Gaal Edét* nevezték ki, akinek első dolga volt

¹⁾ Kárász 1850-ben visszakapta vagyonát — Haynautól.

²⁾ Nehány hónap alatt Vásárhelyről 1533 darab lándzsa, 29 puska, 5 kard és 10 pisztoly érkezett a szegedi parancsnoksághoz. Majd pótlólag a vásárhelyi, csongrádi és szegvári járásokból 163 drb. fegyver, 377 drb. kasza, — és 81,831 frtnyi Kossuth-bankót küldtek be. Szentestről aránylag kevés jött be, mivel a nép a puskát-pisztolyt többnyire a kútba dobálta, hogy a kormány kezébe ne kerüljön. L. a hiv. jelentéseket a megy. levéltárban.

Temesvárytól beszerezni a Csongrád vármegyei jó és rossz érzelmű polgárainak névsorát, egy térképet és egy hajdut.

A közhangulat oly ellenséges volt, hogy a császári biztosok által kinevezett tisztviselők csak katonai segítség mellett voltak képesek kormányozni. Különösen félték a volt honvédek és nemzetőrök boszujától, akik bármely pillanatban felizgathatták a néptömeget, mely különösen azért volt felingerelve, hogy az osztrák seregeknek a vármegyén keresztül való átvonulása

Kossuth-bankó.

alkalmával a harangozás szünetelt, e miatt sem rendes istentisztelet, sem tisztességes temetés nem volt tartható.

A kerületi főbiztos Békés vármegyében lakván, Temesvárytól hetenkénti tudósításokat nyert a csongrádi állapotokról.

Az új tisztviselői kar összeállításával Dobosy alispán volt megbizva. Ez pedig nem volt könnyű feladat; mert a felhivottak közül sokan ridegen és ellenséges indulattal utasították őt vissza, nem törődve azzal, hogy e miatt a gyanusak „fekete könyvébe“

kerülnek. Mások mindenféle családi és egészségi ürügyeket kerestek, hogy a különös megtiszteltetéstől menekülhessenek.

Ha valamely kinevezett tisztviselő lemondott, erre az volt a válasz, hogy a „jelen idő s körülmények között, midőn urunk királyunk minden hű magyar alattvalónak szolgálatára méltán számot tart, a felmentés iránti kérelemnek hely nem adatik.“

Nagynehezen mégis betöltötték a hivatalokat mind; — a vármegyénél és a községeknél is.

A vármegyénél, — amint látni fogjuk — majdnem kivétel nélkül ugyanazok lettek, akik a szabadságharcz előtt szolgáltak. A városok és községek élére pedig kivétel nélkül ezeknek bizalmasai jutottak.

Azonban míg ekként a szervezkedés folyt és az egyes községek előljárósága minden nagyobb nehézség nélkül átalakult; addig Temesváry és Gaal Ede főbiztos között nagy ellentét fejlődött ki.

Temesváry magára nézve terhesnek és megalázkodónak találta a főbiztosnak azon rendelkezését, hogy hetenkint tegyen neki jelentéseket és hogy a hiv. iratokat és jegyzőkönyveket is átküldözgesse neki Gyulára. Azt is kényelmetlennek találta, hogy az külön hűségi esküt kívánt tőle, amit Temesváry eleinte megtagadott.

Ugyanis Gyulai Gaal Ede aug. 16-án már harmadszor szólította fel, hogy nála eskütétel czéljából jelenjék meg és 24 óra alatt közölje vele a Csanád és Csongrádvármegyékben teljesített biztosi működéséről szóló jegyzőkönyveket. Szemrehányásokat tesz neki eddigi mulasztásaiért és határozottan kijelenti, hogy amíg az esküt le nem teszi, addig biztosi működésétől felfüggeszti.

Temesváry hajlandó lett az eskü letételére, de hatáskörére nézve bizonyos kívánságai és feltételei voltak; mire nézve a főbiztos aug. végén azt a kérdést intézte hozzá: hajlandó-e a reá ruházott hivatalt *feltétlenül* elvállalni, vagy nem?

Temesváry ismét kijelentette, hogy csak úgy vállalkozik, ha hivatalának „kellő épségben és díszbeni fentartásában és viselésében nem gátoltatik“. Erre azt a választ nyerte, hogy amennyiben a felsőbb utasítás ilyen kikötést nem ismer, azt nem

is lehet elfogadni; de ha a kikötéstől eláll, azon esetben jelentkezézik nála szept. harmadikán a kívánt eskü letételére.

Erre azután Temesváry megadta magát, azt írván vissza, hogy ura, királya iránti hódolata s tántoríthatlan hűségénél fogva, egy perczig sem késik a főbiztos kívánságát teljesíteni, mivel Ő felségének aug. 27-éről szóló kegyes utasítása az ezelőtti alispáni és főispáni egyesített hatáskört szabta ki a megyei biztosok számára.

Az ekként megerősített Temesváry készségesen teljesítette a felsőbb rendeleteket, — ezek közül különösen azokat, melyek azokra vonatkoztak, akik „Magyarország gyászos emlékü lázadási korszaka alatt a pártütőknek hivatalvállalással, fegyverfogással és katonai erő kiszolgáltatásával is szolgálatot tettek, s ekként hazájok valódi érdekei irányában homlokegyenest ellenkező s így megrovandó vétségekbe keveredtek.“

Ilyenek pedig Csongrádban igen sokan voltak; köztük Károlyi István és Károlyi György grófok is, akik most ugyanazon sorsban részesültek, melyben Kárász Benjamin, t. i. Békés és Csongrád vármegyékben levő minden ingó és ingatlan vagyonukat bírói zár alá vették. A sors iróniája, és a hatalomhoz jutott császári emberek malitiája nyilatkozott abban, hogy a szóban levő vagyon zárgondnokául a „a kegyelmes király iránt rendületlen hűségben és szeretetben egyiránt ragyogva kitűnő gr. Károlyi Lajost“ nevezték ki, — és hogy ez ügyben a további intézkedések megtételére Temesváry István lett utasítva!²⁾

Mikor ilyen tények által és a „forradalomra“ emlékeztető minden jelvények, zászlók, plakátok, iratok, fegyverek és pénzek megsemmisítése, valamint elbocsátó levéllel nem bíró honvédeknek a császári hadseregbe való sorozása által az ellenszegülési hajlam megtörve látszott: csak akkor, jelesül szept. 7-én nevezte ki Gaal Ede kerületi főbiztos Csongrád vármegye számára a vármegyei tisztviselőket, a következő rendeletet intézvén Temesváryhoz:

¹⁾ Fizetése volt évi 1800 frt, 500 frt irodai és 400 frt utiátalány, melyet nem az eskütételétől, hanem kineveztetése napjától, aug. 4-től számítva élvezett.

²⁾ Gr. Károlyi György már 1850-ben visszakapta birtokait.

„1. Valamint a múlt 1848-ik évi márcziusi események szülte legutóbbi tisztújítás alkalmával megválasztott tisztikart eddigi fizetéseinek azonnali behúzatásával megsemmisítettnek kijelentem: úgy e megyében közbenjött minden, a lázadás korszakába eső, s bármely néven nevezendő felszóllítások, hirdetmények, határozatok ezennel semmivé tételnek.

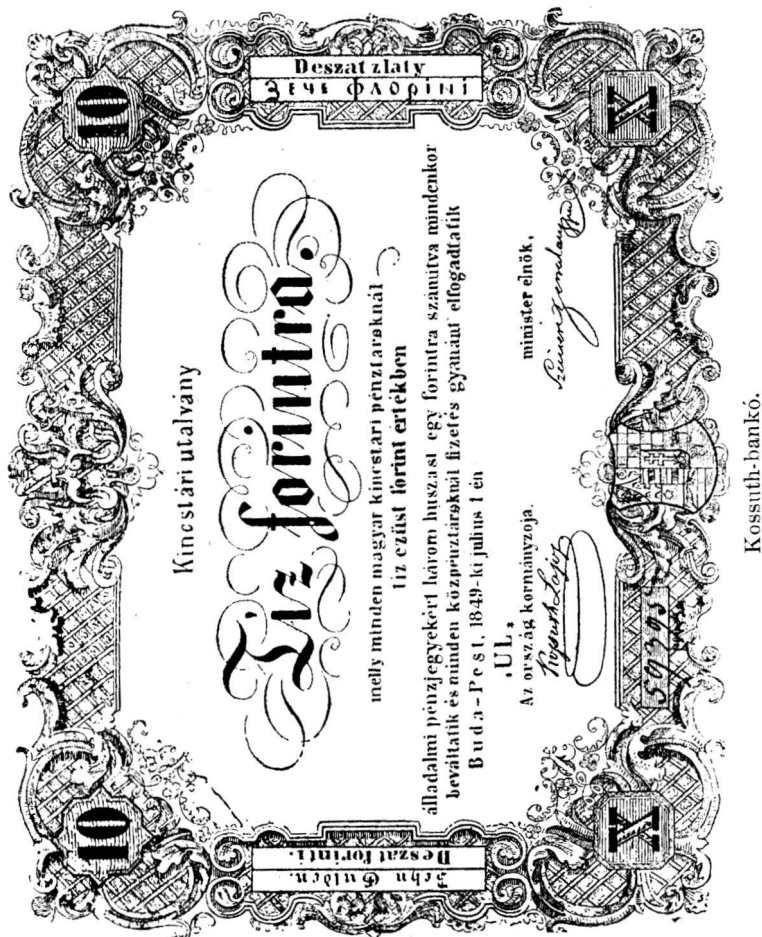
2. Az újonnan *kinevezett* megyei tisztikar mindenkor szemei előtt tartandó legfőbb kötelességének esmérje, — magát a hazának eddigi üdvös rendszere felbomlasztásával zavarban szerencsét vadászott gonosz pártütők által elesábitott néppel azonnal legközelebbi összeköttetésbe és egyetértésbe magát tenni, a lázadók gaz tettjeit, s azok előidézte hazánk szerencsétlen állását a nép előtt világossan kimutatni s napfényre deríteni; továbbá a népet az iránt is híven felvilágosítani, miképp Felséges Urunk Királyunk a jobbagyok úrbériségektől felmentő 1848 évi törvényt egész sértetlenül fentartani kegyelmeskedend, szóval minden tehetségét oda fordítandja, hogy az állománydöntő, lázító párt zsarnokoskodásától, és rémhatalmától elkábitott s megrettent, azonban már most tökéletesen felszabadított kétkedő népet azon, valamint a törvényes Fejedelmet, úgy annak hív alattvalóját egyaránt boldogító hűség ösvényére térítse, mellytől az annyira megszenvedett szép magyar hazánk jövő boldogsága és virágzása egyedül függ.

3. A *kinevezett* tisztikar minden általam, mint főkegyelmező által kibocsájtandó rendeleteknek pontos teljesítését annál inkább eszközteni köteles, mert az minden tisztviselőnek személyes felelőségével egybekötve lévén, a következmények egyenesen a hanyag elmulasztót sújtandják. Végre

4. Nagyságot ezennel az iránt is felhatalmazom, hogy Csongrád vármegyében kebelezett mezővárosokban tisztviselőnek — Ő Felsége Törvényes Urunk, királyunk, és uralkodó ház iránti hűségről esméretes egyénekbeli betöltését személyessen, helységekben pedig az előjáróknak *kinevezését* az illető járásbeli főszolgabíró urak által haladéktalanul eszközölje, s illetőleg eszközöltesse.

A megyei tisztikar következően alakíttatik és általam *kineveztetik* :

Alispánnak : Dobosy Lajos. — A *szege*di kerületben : főszolgabíró : Örlössy Ferencz ; segéd esküdt : Zsembery Pál. — A *sentesi* kerületben : főszolgabíró : Basa József ; segéd esküdt : Dobosy Lajos. — *Csongrádi* kerületben : főszolgabíró : Müller

János ; segéd esküdt : Mihályfy Ferencz. — *Középponti* kerületben : főszolgabíró : Vidovits Imre ; segéd esküdt : Dosits György. — *Vásárhelyi* kerületben : főszolgabíró : Müller Lajos ; Dosits Péter. — Főpénztárnok : Vedres János. Alpénztárnok :

Bartha Sándor. Számvevő: Veres Lajos. Főügyész: Bártfay Sándor. Úti biztos: Borsos Károly. Katonai főbiztos: Szeghő János. Várnagy: Kamotsay László urak kineveztetnek.

Többnyire pedig a vármegye csendbiztosi, orvosi, mérnöki s egyéb altiszti állomásoknak alkalmas és hű egyének betöltésével, úgy a vármegyei szolgák felfogadásával ugyanazon fennebb nevezett Nagyságod — eljárásúli tiszti tudósítását főbiztosi jóváhagyás végett ide beküldendő — ezennel felhatalmaztatik.¹⁾

Ezen tisztikar azonban nagy változáson ment keresztül 1850. év tavaszán, mikor az egész birodalom új szervezetet kapott, mely báró Bach osztrák belügyminister terve szerint Magyarország történeti jogainak eltiprásával a *birodalmi egység* elvére volt alapítva. Ezzel kezdődött tulajdonképen az egyenruhas ügynevezett²⁾ „*Bach-huszárok*“ korszaka Csongrádban is, mely egyelőre a nagyváradi, utóbb azonban a pesti kerületbe lett sorozva.

A nagyváradi kerület ministeri főbiztosává Cseh Eduárd, baranyamegyei főnök, — Csongrád vármegye főnökévé pedig *Bonyhády* (Perczel) *István* baranyai főszolgabíró lett; a miről a szó nélkül elbocsátott Temesváry csak a hivatalos lapból, „nagy megilletődéssel“ értesült.³⁾ Méltán fájhatott neki, mikor eddigi működése után erélytelennek, elnézőnek és pajtáskodónak találták fönt, a honnan valóban nagyobb méltatást várhatott volna.

Utódját rosz hírek előzték meg a vármegyében. Eddigi hivatalában erőszakosnak, a forradalom alatt megbízhatlan magyarnak tartották. Ezért a Csongrád megyei közönség hide-

¹⁾ Kelt Szegeden, szeptemb. 7, 849. Gyulai Gaal Eduárd.

²⁾ Az egyenruhára nagy gond volt; némelyek még a községi előjárókra is ki akarták terjeszteni a német egyenruha viselését, de Albrecht főherczeg rendelete szerint ez csak az „állami tisztviselőkre volt kötelező.“ Ha valaki más ruhát használt, azonnal rendre utasították. Így például 1853-ban a megyefőnök, Damjánovich János állami ügyészt hivatalosan szólította fel arra, „hogy széles karimájú kalapját a többi állami tisztviselők által viselt főveggel cserélje fel!“

³⁾ L. Temesvárynak erről szóló levelét a megyei levéltárban. — Bonyhády fizetése nagyobb lett, t. i. 2000 frt fizetés, 600 frt tiszti járulék, 400 frt iroda- és úti átlány.

Osztrák bankó.

gen, sőt valóságos ellenszenvvel fogadta, kivált mikor a tisztviselőkhöz intézett első körlevelében azon reményének adott kifejezést, hogy most, „midőn az igaz ügy forog kérdésben, Csongrád megye és érdemes tisztikara vele kezét fogván az erélyesség, szorgalom, hűség, becsületesség ösvényén haladva, a legfelsőbb megelégedésben fogja keresni eddig is tanúsított buzgó fáradozásainak jutalmát.“

Alig foglalta el hivatalát, azonnal kimutatta önkényre hajló természetét azzal, hogy a szolgabirákat — nehogy ismerőseik közt erélytelenekké váljanak — eddigi helyeikről részint elmozdította, részint pedig máshová helyezte át. Csongrádi főszolgabíróvá Mihálfi Józsefet, szentesi főszolgabíróvá pedig Pokomándy Gábort nevezte ki. Basa József eddigi szentesi főszolgabíróát hasonló minőségben Vásárhelyre tette át, — melléje segédnek Nagy Józsefet Szegedről, — ennek helyébe pedig Babocsay Lajost tette. Főszámvevőnek Schmidt Ádámot, levéltárnokká pedig Piti Istvánt nevezte ki.

De ez a kísérlet nem jól sikerült, mert a Szentesről Vásárhelyre áthelyezett Basa József nemcsak ellenszegült Bonyhády rendeletének, hanem feljelentést is tett ellene b. Geringer cs. k. polgári főbiztosnál azért, hogy a tisztviselőkkel durván bánt és hogy meggondolatlanul oly rendeleteket ad ki, melyeket utóbb kénytelen visszavonni, stb.

Ebből aztán hosszas czivakodás, számtalan felterjesztés, önigazolás és vádaskodás következett, ¹⁾ melynek folytán Basa

¹⁾ Bonyhády az ő felterjesztéseiben a csongrádmegyei tisztviselőket megbízhatlanoknak, magát a vármegyét *betegnek* nevezi. „Bármerre fordultam — úgymond — a hűség s engedelmesség esküjét letett tisztviselőknél mindig csak negatív eljárást tapasztaltam. E szó „vidéki“ rémkép volt előttük, mert rokonság, régi viszonyok és magánérdekek forrasztván egybe őket, mindegyiknek meg volt *saját titka*, mint idegen szemek elől elrejtteni . . . kellett! Basa eljárását magára nézve méltatlan faggatásnak nevezi, mivel erélyesen jár el a hanyagokkal szemben. — Látván, hogy a kormány gyeplője határozottabb kezekbe került, hogysem gondolták, mindent elkövettek, hogy zavarba hozzák a bürokratikus gépezetet, s titokban tanakodtak a felett. Ezeknek szövetségese Basa is. Vádjainak célja nem más, mint ismét oly főnököt nyerni, aki velök kezét fogva, mindent elnéz, mit ők elnézetni kívánnak . . . de én semmit el nem hallgattam stb. Basát

Józsefnek magatartása rosszszaltatott, de Bonyhádynak is tudtára adatott, hogy „helyesebb lett volna, ha a községek végleges rendezéséig Basa Józsefre bizza a szentesi járás igazgatását.“

Szerencsére Pokomándy időközben lemondott és így Basa továbbra is szentesi főszolgabírónak maradt; daczára annak, hogy Bonyhád második felterjesztésében azt írta, hogy „vele együtt szolgálni hivatali tekintélyét és becsületérzését sértené!“

Bámulatos az a buzgalom, mellyel a Bach-korszakbeli főnőkök üldözték azokat, akik a forradalomban tényleges részt vettek. Ha azok közül valaki hivatalt vállalt, annak valóságos torturát kellett kiállania, bűneit beismernie és azokat az úgynevezett „purificationális ívbe“ beírnia. Legmegalázóbb kötelességei közé tartozott pedig az, hogy az úgynevezett *Haynau-féle alapítványra* pénzt kellett gyűjtenie.

Csongrád vármegye akkori hivatalnokai összesen 1004 frtot gyűjtöttek a Haynau-alapra.

Bonyhád István azzal kívánta kimutatni erélyességét, hogy a forradalomban részt vett előkelő embereket, azoknak viselt dolgait, elkövetett bűneit szorgalmasan kutatta és a legfelsőbb hatalomnak feljelentette. Szorgalmasan kutatta az 1848/49-ki jegyzőkönyveket, hogy azokból megállapíthassa, kit és miért kell a katonai törvényszék elé állítania.

Kárász főispán, akinek legfőbb bűnéről azt rótták fel, hogy mint kormánybiztos a császári seregek ellen törekedett és hogy ezek elől, mikor Szeged felé nyomultak, megszökött, már meg volt büntetve vagyonának lefoglalása és a haditörvényszék elé való állítással. Rónay alispán már el volt fogva és a pesti haditörvényszék által 8 évi fogságra és vagyonának elvesztésére ítélve. Következett egy egész hosszú sora azoknak, akik ellen Bonyhád terhelő adatokat gyűjtött össze.

Ilyenek voltak a következők: *Hajdu Lajos* szentesi ref. tanító, kit néplázítás és felségsértés czímén vagyonvesztésre és 20 évi várfogságra ítélték el.

neveletlennek, megbízhatatlannak mondja, aki már csak azért sem maradhat Szentesen, mert testvére, aki a forradalom alatt a cs. kir. sereg ellen fegyvert fogott, — ott városi kapitány, — s ő maga is a jelen kormányzati rendszer iránt nyílt ellenszenvvel viseltetik.

Horváth Ferencz szentesi ügyvéd kötél általi halálra ítéltetett ugyan, de kegyelem után 1853. szabadon bocsáttatott.

Jeszenszky László hódmezővásárhelyi evang. lelkész, — kit felségsértéssel vádoltak. Mint veszélyes gondolkodású papok voltak feljelentve még: *Szell Sámuel* és *Gaal Dániel* vásárhelyi ev. ref. lelkészek; ez utóbbi különösen azért, mivel az uralkodó Felség személyéhez ragaszkodó egyéneket gúny és nevetség tárgyává tette. Gyanus emberek voltak *Cserkúty János* tápéi r. kath. segédlelkész és *Bán Zsigmond* szentesi ref. káplán, akik az osztrák fegyverek elől elmenekültek. *Uiberall József* (később *Körrei*) szegvári r. kath. lelkészt szintén a pesti haditörvényszék elé idézték, mivel Horváth Mihály volt kustuszministernek menekülésében segédkezet nyújtott.¹⁾

Boros Sámuel szentesi volt polgármester népizgatás miatt és azért került vizsgálat alá, mert ő adta fel *Leeb Mátyás* róm. kath. plebánost *Vukovics Sebő* forradalmi kormánybiztosnak, aki aztán zár alá vette *Leeb* vagyonát és személyét. Ezért várfogságot szenvedett.²⁾

Magát a népet lehetőleg kimélték, sőt egyenesen arra törekedtek, hogy a bekövetkezett szerencsétlenségért csak a „roszérzelmű“ értelmiséget tegyék felelőssé. Leginkább a néptanítók és jegyzők befolyásától féltették a népet, mivel azok tanították a forradalmi dalok éneklésére és a német zsandárok³⁾ szidalmazására.

Semmi sem érdekesebb, mint a lakosság gondolkodásáról és hangulatáról szóló megyefőnöki jelentések. Ezek közül álljon itt például az 1850. évi jelentés, mely így hangzott:

A szegedi kerületben a nép a forradalom alatti nyugtalanítások s a hadjáratok alatt kiállott rendkívüli zaklatások

¹⁾ Horváth M. egy ideig teljes titokban a csanyi plebánosnak pin-czéjében tartózkodott, honnét csak este, idegenektől nem láttatva, mert a plebános szobájába menni egy kis szórakozásra.

²⁾ Basa főszolgabíró jelentése.

³⁾ Csongrádban 73 csendőr lett elhelyezve. Ezekből esett Algyőre 5, Horgosra 5, Kistelekre 9, Csongrádra 14, Vásárhelyre 20, Mindszentre 5, Szentesre 15. Eredetileg magyarul „fegyőröknek“, majd „csendőröknek“ nevezték el.

miatti szenvedések után is csak a régi békét s nyugalmat óhajtja, hogy ekkép megszokott foglalatosságait ismét csendesen úzvén, fáradalmainak anyagi hasznát is arathassa. Lehetetlen azonban rajta észre nem venni a keserű levertséget, melyet a Kossuth-féle pénzjegyek kárpótolatlan elenyésztetése, a takarmánynak az e vidéken huzamosabban tartózkodott császári seregek kielégítése által előidézett nagy szűke, s végre a népnek a község igazgatásbani minden befolyástól történt végképi elzáratása idézett elő olyannyira, hogy ennek mielőbbi jobbra fordultát fels. fejedelmünk atyáskodásától hiszi és várja.

A vásárhelyi kerületben csendes ugyan a nép s a felsőbb rendeleteket egész önonaengedésével fogadja és teljesíti. A kárpótolatlanul megszüntetett Kossuth-féle bankjegyek elenyészte reá itt is igen fájdalmasan hat; s ez az indok, mely vele a forgalomból egyszerűen kivett pénz értéke bármily úton is lehető helyreállításának elhívését, habár távolról is, remélteti. Összefüggésben van ebbeli fájdalmával a törvénykezésnek megyénkben maiglan is elzárva lévő állapota; melynél fogva midőn egyrésről a Kossuth-féle pénzjegyeknek a forgalombóli kivétele által pénztelenné s szenvedőleges tartozásai letisztázására képtelenné lett nép a törvénykezést már rég megkezdette váltói-, s a megyén kívüli vagyonaira nézve más hatósági bíróságok által napról napra zaklattatik: addig ő másrésről követeléseihöz, az igazságszolgáltatás betiltottsága miatt nem juthat, de sőt azokat az adósnak biztosítékul szolgálható vagyonai lezárólása által sem biztosíthatván, ekkép egyenesen és egyedül az adós önkényétől s szeszélyétől függ.

A csongrádi kerületben semmi oly eset nem merült fel, mi orvoslato igényelne; s a nép nyugodtan teljesíti a felsőbb rendeleteket.

A középponti kerületben úgy látszik, hogy a bizalmatlanság üszke ki nem aludt. Kossuthhoz a nép alattomban ragaszkodni látszik, de ragaszkodása tettekben még nem nyilvánult. Kossuth visszatérte iránti kóbor híreket mohón karolja fel. Ő Felsége és magas kormánya ellen ugyan fel nem szólalt, de rendeletei iránt, legyenek azok bárminő tárgyúak is, nemcsak közönyösséggel, hidegséggel, sőt, mint a jelentés tartja, meg-

vetéssel viseltetik; amennyire azokban ily indulat észrevétetett, iránta a legszigorúbb vizsgálat folytonosan tart.

A szentesi kerületben a nép hangulata csendes, hallgatólag, levert. A felsőbb rendeleteket szinte odaengedő hódolattal fogadja és teljesíti; irántuk azonban sehol sem nyilatkozik. Ezen sajnálatos hangulat oka szinte a Kossuthjegyek kármentesíttelen megszüntetésében áll; s e feletti keserűségében annyira megy, hogy a legvalószínűtlenebb híreken is kapva kap. Oka továbbá itt is, mint a vásárhelyi kerületben, az igazságszolgáltatásnak már szinte hosszasan tartó fennakadása, a fegyverektől megfosztatása, melynél fogva az ezen szűk időkben megszorodott rablóknak, sőt csak a ragadozó állatoknak is ellent nem állhatnak. S végre az adózás és katonáskodás terhének megállapíthatatlansága is folytonos félelemben s kétségben tartván őket, a kormányzáshoz szükségkép megkívántató bizodalom helyett lelkében bizalmatlanságot teremt.

Mindezen, a közíg. tisztviselők részint tapasztalatain, részint egyéni felfogásaikon épült tisztí. jelentésekből tehát következik, hogy a nép hangulata Csongrád vármegyében nem épen minden részben megnyugtató s jólehet orvoslást igénylő események még föl nem merültenek, a közígazgatási tisztviselőknek mégis mindig éber szemekkel kell örködniök, hogy a medréből kicsapott folyamárt helyére kicsinyenkint ismét visszaszoríthassák. Ez azonban — úgymond — a legbuzgóbb igyekezett mellett is csak úgy történhetik, ha a baj okai elháríttatni, ez által a nép lelkén féregként rágódó *bizalmatlanság* kiöletni s a nép különben jó lelkének megfelelő alkalmas édesgetések által lehető legcélszerűbben megnyugtadni fog.

Néhány hónappal későbbben ilyen jelentés ment a kerületi biztoshoz:

Kossuth pénzjegyeinek elvesztését még mindig fájlalja a nép s szegénységét a katonaság gyakori ellátása miatt; kívált az átvonulási helyeken, érzi. A honvédek között szolgált fiai-
nak besorozása még mindegyre keseríti; mindezek daczára azonban folytonosan nyugodt s a felsőbb rendeleteket készséggel fogadja; sőt Ő Felségének a f. évi márcz. 14-én k. s a nemzetöröknek a besorozás alóli felmentéséről szóló rendelete öröm-

mel töltötte el, minek következtében most már nem minden roszakaratú hírnek ad hitelt. . .

Egy másik jelentés szerint:

„A gazdálkodó, mint paraszt nyugodt s dolga után jár, nem politizál s engedékeny. — A művelt forradalmi párt, amennyiben Csongrád vármegyében a zűrzavar magas fokon állott, visszavonul s halálos csend, aggodalom s félelem uralkodik közte. — A honvédek besoroztatása rendkívüli nehézségekkel megy végbe; a forradalmi honvédtisztek igen lassan jelentkeznek Nagyváradon igazolásuk végett. A proletárok, ú. m. elégtelenek, ügyvédek, birtoktalan félműveltek és egyéb henyélők sóhajtoznak, mert rend és csend nem az ő elemök. Szeged város tele van ilyen bogarakkal (Insecten). Az ó-konzervatív pártnak is vannak hívei, de az 1848-iki jelleg még most is látható rajta. A községek előljárói nem egészen megbízhatók, én a hibát a községi jegyzők és tanítók egyéniségében látom, kik nagyobb részt a forradalom kebeléből — más alkalmas egyének hiányában — állomásaikon megtartattak.“

A járási szolgabírák a *nép hangulatáról* a következő egybehangzó havi jelentéseket adták be: A nép minden osztálya az életbe léptetett különféle szokatlan jövedelmi s fogyasztási adók és a dohánymonopolium behozatala miatt, mely utóbbinak következtében a dohány termesztés nagyobb kiterjedésben megszűnt, a vásároknak a marhavész által történt megakadályoztatása s pénzszedés hiánya miatt *le van hangolva*. Nem csekély panaszra ad okot a *bélyegpapír* behozatala és a napról-napra szaporodó rablások, melyeket a nép a fegyvertartási tilalomnak tulajdonít. Politikai pártok nem mutatkoznak, a megrovott politikai személyek pedig csendesen viselkednek.

A valóság az volt, hogy a nép ép oly gyűlölettel viseltetett az uralkodó kormányzati rendszer és annak emberei iránt, mint a műveltebb osztály. Ha csendesen viselte is magát, azt az a kiméletlen szigor okozta, melylyel vele a rendőrség közegei bántak.

Leginkább feltűnt ez az ujoneczozás idején, a mikor a szülők a legfurfangosabb módon igyekeztek a hatóság rendeleteit kijátszani. A sorozásra meg nem jelent ifjak szülői rende-

sen azt felelték, hogy fiaik hollétét nem tudják, különben magok vezették volna elő.¹⁾ Sokszor felfogadott bénákat mutatnak be fiaik gyanánt, — és nem egyszer sikerült ily módon félrevezetni a tudatlan bizottságokat. Az értelmiség mulatott az ilyen csínyek felett, mert a „németet“ megcsalni hazafias kötelességnek tartották.

Ilyen körülmények között roppant nagy gondot okozott a vármegye főnökének az a hír, hogy Ő Felsége személyesen fogja meglátogatni a vármegyét, hogy meggyőződjék a nép igazi hangulatáról. A méltó fogadtatáshoz banderiumok és magyar díszruhás küldöttségek kellettek. De a főnök úr buzgalma a forradalomban részt vett urak ellen oly nagy volt, hogy még díszkardjaikat is elszedte!

Most rögtön intézkedett, hogy a szükséges díszkardok az illető fegyvertárból kiadassanak. A szükséges lovasokról és zászlókról a főszolgabírák gondoskodtak.

Ő Felsége június 12-kén reggel érkezett Kecskemétről Csongrád vármegye határához, ahol a csongrádi járás tisztikara, élén Bonyhády megyefőnök üdvözölte. Innét banderium kísérete mellett, czéhek és iskolás gyermekek sorfalai között vonult Csongrádra, ahol galysátorban az összes felekezetek papságának, állami hivatalnokainak és a községek előljáróinak hódolattát fogadta. Onnét azonnal tovább Szentesre és gr. Károlyi Lajos derekegyházi pusztájára ment, ahol a nemes gróf üdvözletképpen Ő Felségének lábaihoz borúlt.²⁾ A Tiszánál egy rögtönzött hídon, a szentesi előljárók és nagy néptömeg fogadta

¹⁾ Itt említjük Török Bálint volt alispán és országgyűlési képviselő esetét, akit 1852-ben azért fogtak el, mert állítólag a Szegeden sorozásra megjelent ifjak közt azt híresztelte, hogy tíz évre, sőt életfogytiglan lesznek besorozva, — minek következtében az ifjak elszéledtek és szülőik akarata ellenére eltűntek úgy, hogy senki sem tudta, hol vannak. Török csak nagynehezen — bizonyítékok hiányában — tudott a hadi törvényszék börtönéből kiszabadulni. A hadi törvényszék átiratából olvassuk, hogy Örlössy főszolgabíró *hamis tanúkat* állított Török ellen, amiért fegyelmi vizsgálat alá került.

²⁾ Ezt a megyefőnök jelentette a kerületi főispánnak azon kérdésére, vajjon a megye területén találtatott-e olyan főnemes, aki Ő Felségének körútja alkalmával hódolattát bemutatni elmulasztotta volna. A megyefőnök

Ő Felségét, — Szentes utczái virágokkal és koszorúkkal voltak díszítve. Ott is a czéhek és iskolás gyermekek, saját zászlóik alatt képeztek sorfalat. A kíséret 40 kocsiból állott. Ilyen módon minden járásban más-más banderiumtól kísérve, Ő Felsége minden baj nélkül Orosházára, onnét pedig Mezőhegyesre sietett.

Senkisem volt boldogabb, mint Bonyhád, hogy a fogadtatás sikerült; mert ő mindenütt forradalmi rémeket kergetett. Egyszer arra figyelmeztették, hogy a forradalmi párt szolgálataiban egy *nőegylet* működik, mely pénzt gyűjt a fogházi örök megvesztegetésére. Máskor azzal zavarták meg nyugalma, hogy veszélyes emissariusok koldusruhában járják be a vármegyét, akik a forradalmi pártnak tudósításokat adnak s attól tudósítást nyernek. Ismét máskor az a hír terjedt el, hogy némely egyének a belülről üres gipsz-alakokban forradalmi felhívásokat terjesztenek. Azt is igen veszedelmes jelenségnek találta, hogy a közép és felső iskolák diákjai Kossuth-kalapokat kezdenek viselni.

Látni való, hogy a megyefőnökök éppen úgy, mint az országos kormány, örökös rettegésben éltek. Innét magyarázható azon feltűnő eljárás, hogy a központi kormány 1853-ban ismét *új közigazgatási rendet* hozott be, mely szerint Csongrád vármegye a pestbudai helytartósági osztály alá rendeltetett, és a tisztviselők rangja és fizetése újra rendszeresített. A megyefőnökök mellett, megyei biztosok (Commissär), orvosok, titkárok, irodatisztek, fogalmazók, gyakornokok, segédek és hivatalszolgák működtek. Csongrád vármegye három biztost kapott. A következő 1854-dik évben új pecsétet kezdtek használni ezen körirattal: K. K. Comitats Behörde zu Csongrad. A megyefőnökség és biztosság pecsétjén szintén német fölirat volt: „Der K. K. Comitats Vorstand zu Csongrad“ stb.

Természetes, hogy az új rend kezelése új hivatalnokokra bízott. Szegeden Bonyhád mellett Staudinger Benedek I. oszt. megyei biztos, Taschler József és Winkler Jakab II.

jelentette azt is, hogy gr. Károlyi István és György, valamint őgróf Pallavicini nem a megye területén lakván, másutt hódoltak. Kárász Benjámin pedig megjelent Csongrádon az ünnepélyes fogadtatáson. Érdekes, hogy ellenőrzés végett a megjelentek névjegyzékét bekövetelték!

oszt. megyei biztosok. Dr. Adler Ignác főorvos, Mlinkó József titkár, Nátly Ede hiv. tiszt, Hoffmann Miklós, Csór József és Back Mihály irnokok működtek. Azonkívül a szegedi járásban Schmidt Ádám, Vásárhelyen Ladomérszky Imre, Szentesen Stammer Sándor, Csongrádon pedig Somogyi Ferencz lett a főszolgabíró. Az alsóbb állásokat is többnyire új emberekkel töltötték be,¹⁾ kiváló tekintettel arra, hogy *németül* tudjanak beszélni és fogalmazni.²⁾

Ezen új — a forradalom óta már harmadik — kormánylati rendszer életbeléptetése után láthatólag szelídült és enyhült a régi szigor. Az ostromállapot és az azzal járó veszedelem megszűnt. A katonák többé nem avatkoztak a polgári közigazgatás ügyeibe. A gyűlések tartását többé nem tiltották; csak azt kötötték ki, hogy minden gyűlésen egy-egy politikai biztos legyen jelen, akinek jogában fog állani a gyűléseket -- ha ezek hatás-körüket túllépnék — szétosztatni.

A külföldi mozgalmak miatt azonban az új tisztviselők is kötelesek voltak figyelemmel kíséreni az olyan egyéneknek tetteit, akik „gondolkodásuk és törekvéseik miatt“ veszedelmeseknek látszanak.

Nagy súlyt helyeztek arra, hogy az ügynevezett „nemzeti kölcsönre“ minél többet gyűjtsenek a tisztviselők. Csongrád vármegye területén összesen 1.838,333 frt gyűlt össze, mely összegből Szeged városa 903,330 frtot, a szegedi járás 76,880 frtot, a vásárhelyi járás 445,175 frtot, a szentesi járás 274,033 frtot és végre a csongrádi járás 138,915 frtot szolgáltatott be 1855-ben.

¹⁾ A főszolgabírák fizetése 1000 frt, a segédeké 800 frt, orvosoké és titkároké 600—600 frt, tollnokoké 500 frt volt. Stammer Sándor és Schmidt Ádám száz frttal többet kaptak, mint a csongrádi és vásárhelyi főszolgabírák. Ugyanekkor szerveztettek cs. kir. törvényszékek, járásbíróságok, első, második és harmadik folyamodású úrbéri törvényszékek is.

²⁾ A tisztviselők közül igen kevesen értettek németül, ezért kénytelenek voltak magyarul fogalmazni. A megyefőnök 1855. nov. 1-jét tűzte ki határnapul arra nézve, hogy minden hiv. jelentés németül tétessék; mert különben — úgymond — a magyarul szerkesztett jelentések vissza fognak küldetni, — és a rendelet ellen vétők a helyt. tanácsnak feljelengetni. De bizony ez se használt, új meg új terminusokat kellett kitűzni, — különösen Szegednek.

A felső hatóságok élénk figyelemmel kísérték a megyei állami tisztviselők működését és az erről szóló jelentésekre megtették észrevételeiket. Így például az 1856-ki csongrád-megyei főnöki jelentésre a kormányzó Albrecht főherczeg a következő megjegyzéseket tette:

1. Az ügykezelés minél gyorsabb legyen, mert ez úgy a jogkereső közönség, mint a tisztviselők javára szolgál.

2. A megyefőnök minél gyakrabban s véletlenül jelenjen meg a járások székhelyén s a községekben, hogy a tisztviselőket állandó s kitartó munkálkodásra szoktassa; ezt annál inkább teheti, mert az I. oszt. megyei biztos a megyefőnököt bármikor s bármeddig helyettesítheti.

3. A tisztviselők előzékenyek legyenek a felek iránt, hogy ezek őket ne ellenségeknek, hanem igazi jótevőiknek tekintsék.

4. A tisztviselők nagy gondot fordítsanak a nép anyagi helyzetének előmozdítására s a mennyiben a vízszabályozás és erdőirtás által az alföldön a csapadék csökken s szárazság állhat be, ezt faültetéssel igyekezzenek ellensúlyozni.

5. A selyemtenyésztésnél legalább az eddigi állapotot igyekezzenek fenntartani.

6. Nagy gondot fordítsanak a földművelési érdekek előmozdítására, azonban egyesületek alakításától, habár azok a földművelés emelését czélozzák, álljanak el.

Végül a helyt. alelnök arra figyelmezteti a megyefőnököt, hogy igyekezzenek a tisztviselőkben a becsületesség és jellem-szilárdság szellemét meghonosítani s ápolni, mert csak becsületes tisztviselő mozdíthatja elő úgy az állam, mint az egyes polgárok javát.

Ugyanezen évben rendelte el Ő Felsége, hogy *ezentúl a véglegesen kinevezett tisztviselőknél* azoknak az 1848. és 1849-ik években tanusított *magatartását nem kell* kutatni, sem figyelembe venni; ha pedig valamely tisztviselő előléptetésért folya-modik, nem szükséges többé rendőri informatio, hanem elegendő a hivatalfőnök nyilatkozata a folya-modó hivatalos s hivatalon kívüli magaviseletéről.

A következő évben pedig az a legfelsőbb rendelet örven-deztette meg Csongrád vármegyét, hogy ezentúl senki sem lesz

üldözve az 1848-ki szabadságharcban való részvételeért; azok pedig, akik ezért fogságba kerültek, vagy vizsgálat alatt állanak, minden további eljárás alól felmentetnek.

Ezen rendeletek kibocsátásában már Erzsébet császárnénak is része volt, aki magyarországi első útjában egyszerre megszerette a nemzetet és mindent elkövetett az uralkodó-család és a magyar nemzet közötti bizalmatlanság megszüntetésére.

Bonyhády István eltávozott a vármegyéből s helyét rövid időre 1858-ban *Jombart Emil* foglalta el, — de ez már csak az olasz háború alkalmából elrendelt szabad csapatok toborzásában működhetett közre. Ugyanis Szegeden 1859. májusában „szabad huszártoborzó hivatalt“ állítottak fel. Gr. Török Miklós huszár-alezredes arra hívta fel az új megyefőnököket, hogy a toborzási pontokul kijelölt községeket igyekezzék rábírní, hogy a szabad huszárok számára legalább két-két zenészt állítsanak ki közhuszár minőségében. Az első toborzás eredménye 165 ember volt. De mivel lovuk nem volt, — a főherczegek 9000 frtot ajánlottak fel lóvásárlásra. A hadsereg szaporítására és a háborúban elesettek gondozására oly nagy figyelem fordítatott, hogy a vármegyei börtönben levő rabok által is sebkötélékeket készíttettek.

De a háború szerencsétlenül végződött: Lombard, Velence az osztrák birodalomra nézve elveszett.

A kedélyekben a szabadság utáni vágy, melyet az olaszországi magyar emigratió is ápol, ellenállhatlanná lett. Május 8-án Szegeden a főgymnasium épületében egy felkelési felhívás, Csongrádon pedig jul. 6-án az adóhivatal épületén egy forradalmi kiáltvány volt kifüggesztve. A vizsgálat semmit sem derített ki. A megyefőnök azt jelentette, hogy itt a forradalmi kiáltványok semmi feltűnést nem okoztak; de azt nem lehetett többé elpalástolni, hogy az eddigi rendszert tovább fentartani nem lehet.

V.

A Bach-korszak utáni dolgok. — Az alkotmány részbeni visszaállítása nagy lelkesedést idéz elő. — Tomcsányi József főispán a december 18–20-ki megyei gyűlésen elfoglalja székét. — A restauráció. — Lelkes határozatok. — Kir. rendelet rossz vért szül. — Az országgyűlés széteszlása után erős hazafias beszédek, — provizorium.

A fentebb vázolt tíz évi gyászkorszaknak tulajdonképpen a külügyek fordulata vetett véget, amennyiben egész Európa előtt nyilvánvalóvá lőn, hogy a Bach minister által tervelt birodalmi *egységre* való erőszakos törekvés válság felé viszi a monarchiát.

Az 1859-ki olasz háború és az akkor élénken működő magyar emigráció arra kényszerítették Ausztriát, hogy a magyar nemzettel béküljön ki, — s állítsa vissza elkobzott alkotmányát. Napi renden voltak a hazafias tüntetések. A magyar lélek felbuzdulása maga után vonta a magyar ruhát, a magyar divatot, a magyar zenét és a magyar tánczot.

A Kazinczi- és Széchenyi-ünnepek; a protestansok tüntetései a kir. pápens ellen oly hazafias lelkesedést idéztek elő, — mely előtt tehetetlenné vált a Bach-korszaknak minden bölcsesége.

A bécsi kormány belátta, hogy az alkotmányos alapra való visszatérés elkerülhetetlen.

De egyideig még azon mesterkedett, hogy a birodalom *egységét* biztosítsa az 1860. évi októberi diploma által; bár kijelentette, hogy Magyarországra nézve elismeri az 1848 előtti törvényes állapotot és visszaállítja a vármegyék régi szervezetét.

A megalakúlt conservatív magyar kormány alatt a vár-

megyékben megkezdődtek a tíz év óta meg nem tartott *restaurációk*, és a kényuralom hivatalos közegei ismét kezükbe vették a vándorbotot.

Csongrád vármegye községeit az alkotmányos élet öröme töltötte be, mikor az eddigi főnökök elbocsátása után Tomcsányi József, volt békésmegyei követ s alispán és 1848-ki aradi főispán személyében oly férfiú neveztetett ki főispánjául, aki alkotmányos érzületével, rendületlen hazafiságával, államférfiúi bölcseségével és közigazgatási tapintatával az egész vidék közbecsülését vívta ki magának.

Leírhatlan az az öröm, mely a Vásárhelyen 1860. deczember 18—20-án tartott tisztújító vármegyei gyűlésen nyilvánult.

Diadalmas arczczal és büszke önérzettel jelentek ott meg az alkotmányos érzelmű hazafiak és mindazok, akik a Bach-korszakban, a forradalomban tett szolgálataik miatt üldözést és megaláztatást szenvedtek. Természetes, hogy most ezeket ünnepezték; ezeket tették a vármegye első tisztviselőivé.

A főispán, mivel a vármegye tisztikar nélkül volt, ez alkalomra, mindenen előtt kinevezte főjegyzőül Osztrovszky Józsefet, főszolgabíróul Kovács Ferenczet, esküdtül Kamocsay Mihályt és tiszti ügyészül Jeney Imrét.

Osztrovszky József érczes hangon olvasta fel a főispánt kinevező okiratot. Azután harsány éljenek között felemelkedett Tomcsányi József főispán. Elmondá, hogy ő már a Bach-korszak előtt Arad vármegyének főispánja lévén, már egyszer letette a törvényes esküt, melyre való hivatkozás mellett Csongrád vármegye közönsége előtt újból fogadja, hogy törvényes fejedelmének, hazájának és nemzetének örökké híve marad. Ezzel — úgymond — a vármegye főispáni székét, mely tizenegy éven át árván állott, elfoglalom.

Azután az új viszonyokra vonatkozólag elmondá, hogy erre csak nehéz lelki harc után határozta el magát. Azon meggyőződésben van, hogy a legparányibb tért is, melyen ősi alkotmányunk teljes visszaszerzésére alkalom nyílik, megragadni kötelesség. A vármegyéket addig is, míg az országgyűlés véglegesen intézkedik, az 1848: 16. és 17. t. cz. alapján kell szervezni és a vármegyei bizottság tagjainak megválasztása után a tiszt-

Tomisányi József

kart ősi szokás szerint szabadon választani. Ezen alkotmányos munkában számít minden igaz hazafinak őszinte támogatására; mert csakis a támogatás reményében határozta el magát nehéz tisztének elvállalására.

Jöhet idő — ugymond, — melyben azok, akik most a haza alkotmányos küzdterét elfoglalják, mások által fognak felváltatni; addig is azonban kötelességének ismeri becsülettel betölteni helyét a nemzet ujjaszületésének nagy munkájában.

Az érzelmek kitörő zaját nem lehetett visszatartani. Egy- más után állottak fel jeles, kipróbált hazafiak, akik a főispánt, mint egy új, boldogabb korszak megnyitóját üdvözltek.

Ezek között első volt Rónay Mihály, a letűnt gyászkor- szaknak egyik vértanuja, aki fogságot szenvedett, s akire mindenki nagy tisztelettel tekintett, midőn tizenegyéves kínos hallgatás után először szólalt fel a vármegye gyűlésén, hogy örö- mének adjon kifejezést az imént történtek felett. Üdvözlí a vár- megye élére állított főispánt, — elítéli az önkénynek letűnt kor- szakát és indítványozza, hogy az 1848-ban megválasztott megye- bizottmányi tagok helyüket foglalják el, s amennyiben számuk megfogyatkozott volna, amennyiben a népesség aránya a tagok szaporítását szükségelné, azt a jelen közgyűlés pótolja. Nyom- ban meg is történt a választás községek szerint. Azonkívül a főispán ajánlatára az alkotmányosság visszaállításáért küzdött és az egész haza előtt köztiszteletnek örvendő hazafiaknak egész hosszú sorát választván meg *tiszteletbeli* bizottmányi tagokul.¹⁾

Majd Tóth István indítványára B. Vay Miklós kanczellár-

¹⁾ Ezek a következők: Herczeg Seitovszky János bíbornok prímás, Bartakovics Béla és Lonovics József érsekek, Peitler Antal váci és Bonnáz Sándor esanádi püspök; gróf Degenfeld Imre ev. ref. főgondnok, Balog Péter ref. superintendens, Lónyai Menyhért, Elekes András, Dessewffy Ottó, Székács József, B. Podmaniczky Frigyes, Torkos Károly, Ivácskovics Procop, Deák Ferencz, Klauzál Gábor, Kárász Benő, gr. Károlyi György, István, Lajos, Ede, Sándor, Gyula és Viktor, őgr. Pallavicini Alfonz, Kreminger Antal, Kárász Imre, Magyar Imre, Vadász Manó, Vidovics Imre, Varga Pál, — és a megyebeli uradalmi tiszték közül: Mrsovszky Ádám, Preiszler László, Turcsék Károly, Schmidt Nándor és Karlovsky Vilmos, — akik megválasztásukról levél útján értesítetttek.

hoz az alkotmány teljes visszaállítása érdekében tett felhívás után a következő határozat hozatott:

1. Hogy az országgyűlés az 1847/8. 4. és 5. törvényzikk alapján haladéktalanul egybehívassék.

2. Hogy a sajtó az 1848-iki 18. törvényzikk értelmében azonnal föloldoztassék jelenlegi bilincseiből annyival inkább: mivel a legközelebb jövő országgyűlés magatartásától függvén a haza jövő sorsa, a sajtó föladata az ott szükségkép fölmerülő életkérdéseket előlegesen megvitatni.

3. A megyék tisztviselői egyedül az országgyűlésen határozott adó kivetésére és behajtására lévén kötelezhetők, az ily törvényes kellékkel nem bíró ez idő szerinti adóhátralékoknak behajtása, valamint a további ujoneozás is a legközelebbi országgyűlés rendelkezéséig függesztessék föl.

4. Hogy az 1849. év óta a magyar alkotmányos törvényhozáson kívül életbe léptetett bármi néven nevezendő, a magyar törvény előtt idegen díj és adózási nemek beszédese, valamint a dohány-egyedáruság üzlete is a nemzetgyűlés intézkedéseig szüntetessék meg. Végre

5. függesztessenek föl a törvényhozás rendeletéig mindazon pörök, melyek az időközben kibocsájtott örökösödési s más hasonló rendeletek alapján indítattak, a megyei bíróság alá tartozó minden egyéb pörök pedig törvényes illetékü helyeikre rögtön átszolgáltassanak,

A 9-ik számú határozat így hangzik:

„Fölolvastatott a főispáni utasítás, mely az 1715 - 3-ik 1790—10. és 12-ik s 1827. évi 3-ik törvényzikkelyek értelmében a megyének szabályúl nem szolgálhatván — tisztelettel félretétetni határoztatott.

Indítványba tétetett, hogy a megyebeli járások ugmint 1848 ik évben voltak, állíttassanak vissza s a tisztviselőknak az 1848-ik év előtti fizetései a jelen idők kívánalmaihoz állapíttassanak meg, hogy azokból az illető tisztviselő megélhessen, s a fizetések megállapítására egy javaslat készítő küldöttség bizas-sék meg. — Az indítvány elfogadtatván, a javaslat elkészítésére Kaszap Mihály elnöklete alatt bizottság küldetett ki.

Szóba hozatván, hogy a megyei tisztviselők fizetése minő

forrásokból fedeztessék, indítványoztatott, hogy a törvénytelen kormány által tetteg elfoglalt megyebeli nemesi, kórházi, nyugdíj s népnevelési alapítvány s a többi pénztárakban levő pénzek visszaszerezettvén, ezekből kölcsönképp fedeztessenek a tisztí fizetések, míg a törvényes országgyűlés a törvényszerű adó iránt rendelkezik. — De, mint a főispán kijelentette, hogy a tisztviselők fizetései a közpénztárból általa fognak utalványoztatni s az említett alapítványi pénzeket rendeltetésök czélján kívül egyébre fordítani nem lehet, elhatároztatott, hogy a tisztí fizetések megállapítására kirendelt küldöttség a megyében létezett ilyenmő pénztárak minőségéről, hollétokról kimerítő tudomást szerezvén, e tárgyról is jelentést tegyen.

Végre a tisztviselők választására került a sor.

Első alispán lett ellenjelölt nélkül Rónay Mihály; második alispán szintén ellenjelölt nélkül Török Bálint, harmadik alispán Papy József; főjegyző Szabó Mihály, aljegyzők Szilágyi Gyula, Antonovics Tivadar és Molnár Mór; Bánhidy József törvényszéki ülnök, Dobosy Lajos főpénztárnok, Kamocsay Mihály alpénztárnok, Pity István levéltárnok; — Jeney Imre tisztí főügyész, Papy Sámuel és Szomor Lajos alügyészek, Kádár Henrik főszámvevő, Szilávik Károly alszámvevő, — Schéner Ferencz mérnök, Schönvizner János főorvos, — Kovács Imre, Pillich János, Beck János, Décsi József járási orvosok, — Órhalmi József, Horváth Ferencz, Vidovics Imre, Szomor Imre és Mikecz Ferencz főszolgabírák, — Bartha János, Knausz János, Blázsik Márton, Hódy Imre, Vidovics Antal, Matók Béla és Kovács Antal esküdtek; — Schéner Gyula és Rác István esendbiztos, Lázár István selyemtenyésző, Török János és Lázár Péter várnagyok; Vajda Gyula t. aljegyző, — Horony György és Dely János tb. jegyzők, Beliczay Pál utibiztos, Fekete Imre raktári biztos.

A restauráció zajos örömét nagy mértékben fokozta Pest-Pilis-Solt törvényesen egyesült vármegyének átirata, melyben a maga határozatait közölvén, Csongrád vármegyét hasonló eljárásra szólítja fel. Az a szívélyes hang, mely az egész átiraton átömlik; az a rég nem hallott „Kedves barátink, szomszédink és atyámfiai“ megszólítás varázserővel hatott a fellelkesült kedé-

lyekre, melyek elérzékenyülve zajos éljenben törtek ki. El is határozták rögtön, hogy az ősi alkotmányos szokáshoz ragaszkodva „vármegyénk ujjaszületése után keletkezett első alkotmányos nyilatkozata kinyomatván, az 1848-iki egyesített Magyarország minden törvényhatóságával közöltessek, Pest vármegye pedig a részéről legelőször nyilvánított testvéri szavak által bennünk keltett érzelmekről külön levélben tudósíttassék.“¹⁾

Ilyen hangulattal indult meg Csongrádban az alkotmányos élet. A vármegyében, a rendezett tanácsú városokban úgy mint az utolsó faluban, az új szervezkedés munkája javában folyt, midőn Ő Felségének január 16-áról szóló rendelete érkezett, mely az ország egyes részeiben nyilvánult *túlzások* következtében általánosan kijelenti, hogy a „birodalom határain kívül tartózkodó hűtlen és felségsértő egyének megyebizottmányi tagokul történt megválasztatása érvénytelennek tekintessék; — és hogy az egyenes vagy közvetett adók behajtását akadályozó, vagy új adók kivetése iránt hozott végzések megszüntettesse, — végül pedig az mondatik, hogy ha a vármegyék a jelen meghagyásoknak ellene szegülnének, azok a bizottmányoknak feloszlása mellett anyagi erővel is foganatosíttatni fognak.“

Ez a rendelet igen rossz vért csinált az alkotmányosság szelleme által fölélesztett kedélyekben és éppen nem lehet csodálni, hogy Csongrád vármegye „azon viszonynál fogva, melyben az alkotmányos nemzettesthez, mint annak egyik önálló tagja áll, s az ezen viszonyból származó erkölcsi kötelességnél fogva is, mellyel — mint egyik működő organum az egész nemzettest mozgatására . . . a törvények fentartására és védelmére hivatva van, — továbbá azon bizalomnál fogva, melyre őt a szomorú emlékü tizenegy évi mellőzés után először nyilatkozott fejedelmi komoly szó felhívta: mulaszthatlan kötelességének ismeré . . . hagyományos nyílt őszinteséggel egy Ő cs. és kir. Felségéhez intézendő feliratban kijelenteni: mikép elborúlt szívvel hallotta kir. kegyelmes leiratát; mert abban, midőn egyfelől atyai indulatának haragos fölgerjedése nyilatkozik, más-

¹⁾ L. a jkönyv illető pontjait.

felől annak komoly s fenyegető szavai újjászületése iránt táplált reményeit ingatják meg.

A sértett nemzeti önérzet hangján panaszolta el aztán, a „szerencsétlen események hosszas láncolata folytán kifejezett nehéz harcok dühét; mert a lemennydörgött vihar ellenállhatatlan ereje vérkeresztségben fölszentelt ősi alkotmánya erős sziklavárát megdöntötte.“

S bár a nemzet — így folytatja tovább — az önkény megörbesztő súlya alatt kinos fájdalmakat szenvedett: e hosszasan túrt szenvedései közben a múlt évi október hó 20-án kiadott diplomában felé hangzott fejedelmi szóra mégis, politikai érettséggel, hosszú tűrésben megedzett lélekkel, s a hosszú megpróbáltatás alatt gyűjtött tapasztalással elfogadá a békejobbot, azon vigasztaló reményben, hogy felé a béke olajágát, mint a békülékeny engesztelődés biztos jelét mutatja.

Elfoglalá a tért, hogy az új élet hajnalának földerültével munkára keljen, hogy a fölkelő nap első sugárai ne zsiбbasztó álomban, de nehéz feladata megoldására irányzott nemes munkódésében izzadozva lássák.

Elfogadá az ős alkotmány s ős intézményekben fejedelmileg kijelölt ösvényt, az alapot, hogy a szétrobbantott kövek özszveszedett darabjait is reá fektetve, ős alkotmányának erős sziklavárát a nemzeti egyetértés hatalmas szellemével újra felépítse, s visszaállítsa azon évezredes alkotmányt, melyet alapjában ezen hosszas küzdelmek közt nem kímélt véren szerzett hazájába, ős fészkének Ázsiának sivatag pusztáiról hozott, s mely ivéle együtt fejlődött erőben, hatalomban; melynek védpaizsa alatt hosszas harcok, szenvedések végtelen tengerében — mint zúgó vihartól csapkodott ősi szikla szilárdan megállva — önmagát rendíthetetlenül fentartotta; nemcsak, hanem feledve veszteséget, feledve annyi keserű csalatást, feledve annyi véráldozatot, s önmagát nemesen meggyőzve, nem egyszer menté meg törvényes fejedelmeinek veszélyezett jogait; s az uralkodói Felség ősei mellett is élet-halált esküdve, a megrendült trónt nem egyszer ragadá ki lobogó lángok közül, s megmenté hősi-leg nemcsak, de biztosítá; melynek védő árnyában az imádott haza vérrel termékenyült szent földjében fejedelem iránti hűség,

férfiass önfeláldozással párosult honszerelem, — mint a tiszta jogérzettől áthatott polgárerény legnemesebb példány virágai mélyen gyökerezve növekedtek; s melynek, hogy erősebbé, szilárdabbá idomítsa, 1848-ban megnyitá védsánczeit a nép millióinak, hogy a haza s fejedelem egybeforrott közös érdekében kitüzött magas céljának kiküzdése legyőzhetlen bajnokai s őreiül a kiváltságosak százezrei mellé az adózott nép millióit szentelje föl; s melyre Ő Felsége mint kijelölt alapra mutatott melyet előző őseinek s őseinknek kölcsönös belegeyezéssel országgyűléseken alkotott, annyi szent esküvel megpecsételt s fel úgy, mint alá egyiránt kötelező örök érvényű sérthetetlen törvények tartának fenn.

A nemzet, miként e megye is, mint annak egyik tagja, ezen épségben, s jogilag fennálló törvényekre fekteté eddig működését, s ez ösvényről letérve öngyilkosság bűnét követné el.

A megyék — miként e megye is — mint önálló s önkormányzó testületek, a törvények védelmére egyenként úgy, mint összesen hivatvák s kötelezvék.

S ha ezek egynémelyike most az önkormányzás terén, melyről oly sokáig s oly jogtalanul leszorítva volt, a sokáig elfojtott életerő sebesebb lüktetésétől ösztönözve, a bilincseiből felszabadult hazaszeretet ömledézéseinek netalán tágasabb utat engedett volna, miről ugyan részletes tudomása e megyének nincs: az azon nemzeti hagyományos jellemnek s jogféltésének tulajdonítandó, mikép ősi alkotmányához mindenha vallásos kegyelettel ragaszkodik; továbbá azon gyökeres jogtudatának, hogy eltekintve a mellett, mikép őt önkényes parancsokkal kormányozni nem — de csakis törvényekkel lehet, — országgyűlésen fejedelem s nemzet kölcsönös megegyezésével hozott törvényeinek módosítása, magyarázása, avagy megszüntetése csakis ugyanazon tényezők közreműködésével eszközölhető; annak elvégül: hogy alkotmányos működése közben a félrendszabályok miatt csak tapogatódzva, folyvást oly idegenszerű intézmények, — akadályokkal találkozik, melyek szentesített törvényei, szokásai s hajlamaival teljes ellentétben állanak, melyek nemes célja kiküzdésére irányzott törekvésében megsibbasztják, nemcsak, de a kínos 11 év keserű fájdalmaira élén-

ken emlékeztetik; annak elvégül: mivel a magánviszonyokból fejlődő peres ügyek elintézésében az átmeneti időszak alatt zsinórmértékül szolgáló törvénykezési terv kidolgozására működő országbirói értekezletet ígért kijelölése, a közjogi téren felmerülő számtalan kérdések megoldására ígért országgyűlés egybehívása oly hosszú időre elhalasztatott. Miután azonban már mind az országbirói értekezlet kijelölve, nemcsak, de érellyes működésben — az országgyűlés pedig folyó évi április hó 2-ik napjára egybehívva van: megnyugszik e megye s reményét fejezi ki, hogy a minden oldalról fölmerülő bonyodalmak óhajtott törvénytábla módon intéztetendnek el.

Kijelenti egyszersmind: hogy valamint eddigi eljárásában a törvényesség teréről egy pillanatra sem távozott el, úgy ezentúl is azon az anyagi hatalom ellenében erkölcsi erőt képező teljes jogérzetében tétovázás nélkül megálland.

Kijelenti végül azon meggyőződését: mikép valamint egyes embernek, úgy minden nemzetnek kitűzött célja, rendeltetése van; a cél a nemzetek nagy családjában méltó helyet foglalni el. A cél alapföltétele: anyagi s szellemi fokozatos fejlődés, a nemzetek anyagi s szellemi fejlettségöket csak úgy, s akkor érik el: ha szabadok. Szabadság csak azon ország földében terem, hol alkotmány létezik. Alkotmány csak ott állhat fenn, hol a törvények szigorún meg- s tiszteletben tartatnak. A törvények határtalan tisztelete: forrása azon bizalomnak, mely fejedelem s nemzetet szorosán egybe fűz. Országos trón, melynek alapja kölcsönös bizalom, meglegedett, boldog és rendíthetlen.“¹⁾

A kir. leirat pontonként tárgyalatván arra nézve, hogy a birodalom határain kívül tartózkodó hűtlen vagy felségsértő egyének bizottmányi tagokul lett megválasztatása érvénytelennek tekintetik, közgyűlés kijelenti, hogy e megyében ily egyének nem választattak meg bizottmányi tagokul. Azonban, ha a kir. leiratban az 1848/9-iki nemzeti harcban legyőzött azon egyének értetnek, kik a győztes hatalom bosszúja, avagy idegen bírák idegen törvények szerinti ítéleteinek szigora elől,

¹⁾ Lásd az 1861. január hó 20-kán tartott gyűlési jegyzőkönyvét.

megtört szívvel, idegen földre menekülni kényszerültek: kijelenti e megye, mikép nem érzi magát hivatva arra, hogy a nemzeti harez tényezői s így a bujdosó hontalanok cselekményei fölött is ítéletet mondjon. A most élő nemzedék lehunytaival a szigorú bíráló történelem joga felettök hozandó részrehajlatlan ítéletét följegyezni; kijelenti, mikép nem tudja: követtek-e el azon menekültek az uralkodó felség személye-, avagy az állam ellen felségsértési bünt; ha igen, épségben állanak a fejedelem s nemzet kölcsönös megegyezésével alkotott sérthetlen magyar törvényeink, melyek az ily bűnöknek magyar földön, magyar bírák közbejöttével leendő megtorlását parancsolják. Minthogy pedig bárki is, mindaddig, míg állítólag elkövetett állam-ellenes vétsége az alkotmányosság fogalma szerint constatirozva — annyival inkább alkotmányos törvényeink szerint ítélve nincsen, bűnösnek tekinthető nem volna: annálfogva Ő cs. kir. Felségéhez alázatos felírás intéztessék: hogy azon akadályokat, melyek honfiainknak ez újjászületett hazában bejöhetsők elé eddigelé gördültek, kegyelmesen elmozdítani s így őket atyailag hálás gyermekei sorába fogadva, azon gyanított veszélyeket, melyek netalán általok a hosszas távollét iszonyú fájdalmaiktól fokozott honvágy legyőzhetlen ösztönétől kényszerítve előidéztenni czéloztattak volna, elhárítani méltóztassék.¹⁾

E közben közeledett az ápril 2-kára *Budára* összehívott országgyűlésnek megnyitása és ezt megelőzőleg az országgyűlési követek megválasztása.

Bármennyire örült mindenki annak, hogy az országgyűlés összehívására és a követek megválasztására nézve az 1848: 5. t.-cz. vétetett alapúl, — mégis sokan megütköztek azon, hogy a törvény ellenére Pest városa helyett, Buda lett az országgyűlés helyéül kitűzve. Ez ellen Csongrád vármegye ünnepélyes óvást tett és felírt Ő Felségéhez; de kijelentette, hogy addig is, míg az országgyűlés nem intézkedik, a követválasztást nem fogja akadályozni.

Nem is akadályozta; minek következtében a választó község nagy lelkesedéssel követekül választotta: *Szentesen*

¹⁾ L. ugyanott.

Boros Sámuelet, *Vásárhelyen* Kovács Ferenczet, *Csongrádon* Klauzál Gábort, *Szegváron* Bogyó Sándort és *Tápén* gr. Károlyi Sándort.

Azonban az országgyűléshez kötött remények hiúknak bizonyultak. A tulajdonképeni főtárgyak, tudniillik: a koronázás és kir. hitlevél, szóba sem jöhettek; mert az ország közjogi helyzetéről szóló kir. leirat általános elégedetlenséget szült. És mikor e leiratra adandó országgyűlési válasziratról volt a szó, mindenki tisztában volt arra nézve, hogy a kir. leiratot vissza kell utasítani. Csak abban tértek el a pártok egymástól, hogy az egyik ezt *felirat* alakjában, a másik pedig *határozat* alakjában akarta tenni.

A Deákféle „*felirat*“ követelte, hogy az uralkodó koronáztassa meg magát, hogy az ország területi és politikai integritását az 1848-ki jogfolytonosság alapján állítsa helyre s ez esetben a nemzet, politikai okokból, önállóságának és szabadságának sérelme nélkül, kész lesz a megkoronázott király többi országaival is egyezkedni.

Az uralkodó azonban, Schmerling ministerének tanácsára, július 21-ki leiratával visszautasította az országgyűlés méltányos követelését és még mindig az *összbírodalom* érdekeit nyomta előtérbe.

Ennek ellenében Deák F. második feliratában kifejtván a magyar alkotmány lényegét, az egész nemzet lelkes helyesléssel kijelenté, hogy ily ellentétek mellett a kiegyezés *lehetetlen*, és hogy a nemzet inkább tűrni fog tovább, semhogy jogát feladja!

Ezzel vége lett az országgyűlésnek, — és vége lett egyuttal annak a látszólagos alkotmányosságnak is, melyért a vármegyék csak nem régen oly rajongó örömmel lelkesedtek. Az országgyűlési képviselők aug. 21-kén óvást tevén a bécsi kormány eljárása ellen, szétoszoltak.

Néhány nap mulva, szept. 2-kán, a vásárhelyi vármegyei gyűlésen már forrongás volt tapasztalható. Ugyanis Tomcsányi József főispán a szeptemberi közgyűlést következő beszéddel nyitotta meg:

„Midőn első alkalommal volt szerencsém Csongrád vármegyének elnöki székét elfoglalni, örömmel foglalám el azt, mert szép remények kecsegtettek, melyeknek teljesülése azon időben igen is valószínű volt. A nehéz, szenvedésteljes évek átlábolása erőt adott és reménynyel töltött el mindenkit: most, az akkor elébünk tündöklött reménysugár elsötétedett; az országgyűlés, melynek munkálkodásától e sokat s méltatlanul szenvedett haza minden jót várt — eloszlattatott!

Jelen állásunk nehéz, kétes, katasztrofális, csüggedést nem ismerő erőt, önfeláldozó honszerelmet, de egyszersmind gondos óvatosságot igényel.

Kétségbe esni azonban nincs okunk; mert ha az országgyűlés általa alkotott törvényezikket, mint oly eredményt, melyet az országgyűlésektől várni szoktunk, nem mutathat is fel, — mégis annak eredményei roppantak, századokra és világra hatók, az eredménynek okozóját az országgyűlést felmagasztalók és megdicsőítők.

Tudjuk, hogy az országgyűlés megnyitásakor s annak első időszakában a honpolgároknak, sőt magoknak az országgyűlés tagjainak is a haza ügyét érdeklőleg véleményeik a teendőkre nézve s reményeik a jövő iránt különbözők és szétágazók valának.

Tudjuk, hogy az országgyűlés megnyitásakor s annak első időszakában a honpolgároknak, sőt magoknak az országgyűlés tagjainak is a haza ügyét érdeklőleg véleményeik a teendőkre nézve s reményeik a jövő iránt különbözők és szétágazók valának.

Nem kétlem én s nem vonhatja kétségbe senki, ki a hazaszeretben legkitünőbb nemzetnek, a magyarnak jellemét ismeri, hogy a különböző nézetű és reményű honfiak mindegyike tetteinek rugója a hazaszeretet volt és hogy mindenki hazafiúi kötelességeit saját nézete és elvei szerint ugyan, de magát azokban senki által megelőztetni nem engedve, óhajtotta teljesíteni.

Elérkezett azonban a válság percze s az a példátlan, az a magasztos, a mi ekkor történt. *Egy* szív, *egy* lélek lett ekkor az egész országgyűlés, mondhatom az egész nemzet.

A veszély szózata küzdelemre hívott; rendkívüli erőt igényelt a küzdelem, e rendkívüli erő csak az egyesek erejének összpontosításából fejlődhetett ki, az országgyűlés és a nemzet ezen igazságról teljesen meggyőződve, egygyé lett s tömör falként állott meg a zászló alatt, melyen jelszóként „szabadság s haladás” tündöklött s melyet e nemzet, sőt mondhatom e század legnagyobb, legbölcsebb, legnemesebb férfiak erős karja tűzött ki és tartott.

Hatalmas volt a zászlóvivő, magasan lengett a zászló, a magasztalt férfiú ragadta meg és tűzte azt ki, de nem egy maga lobogtatta őt; az egész országgyűlés, az egész nemzet, sőt a mai kor minden művelt nemzete segített azt tartani és emelni.

Midőn e nemzet képviselői e nemzet, e kor kívánatainak így megfeleltek s szavokat, mely szerint a szabadságért, a haladásért híven küzdeni ajánlkoztak, ily emberül beváltották: megnyerték magoknak az egész művelt világ rokonszenvét s megnyerték a hatodik nagyhatalmasságot, a világ közvéleményét.

Ez azon eredmény, melyről fentebb emlékeztem.

Midőn kétségtelen, hogy a magyar lobogó a lovagiasság, jól értett haladás, szabadság és testvériség lobogója, azt kell mondanunk, hogy van országgyűlésünknek — és pedig fényes eredménye; mely eredménnyel megelégedetten, szívesen és örvendő kiálthatjuk: „Éljenek képviselőházunk tagjai! Éljen a tisztakeblű, szilárd és bölcs vezető!”

Nem mellőzhetem el, hogy meg ne emlékezzem országgyűlésünk főrendű táblájáról is.

Ne vétessék ez tőlem szerénységnak, mert ha tagja voltam is annak, de nem voltam született és örökös tagja, csak kinevezett és így ideiglenes, kinek helyét valószínűleg egy más kinevezett fogja elfoglalni.

A főrendi tábla szinte helyesen fogta fel s hasonlólag emberül teljesítette kötelességét.

A helyesen felfogott állambölcsészet tana szerint ugyanis az aristocratiának, conservativnek és a fennálló hatalom istábjának kell lenni mindaddig, míg azon hatalom a törvényesség terén áll s a nevezettel összeütközésbe nem jött.

S ha a hatalom a törvény terét elhagyta, nem lehet az aristocratiának más teendője, mint minden lehető eszközökkel oda működni, hogy az azt ismét elfoglalja.

S ha nem sikerült is a nemes szándék, — tett-e a magyar aristocratia egyebet?!

S ezt teljesítve, egygyé kellett neki lenni a nemzettel, melynek nemes és magasztos célja szinte ez volt.

Tanusítja a történet, hogy amely aristocratia így együtt érez és cselekszik a nemzet nagy testével, a nemesebb értelem-ben vett néppel, annak jövőndője, annak hosszú élete van, mert azt ama nagy testületnek, a nemzetnek hatalmas és hű karjai gyámolítják és védelmezik. Ilyen aristocratia el nem bukhatik — csak az olyan bukhatik el, mely ellenkezőleg érez és cselekszik és annak elbukását sajnálni nem lehet.

E történeti tant jól fogta fel főrendi táblánk, így lehetett előtüntetni azon egységet, melyet a világ bámul, nagyra becsül és magasztal, s melyet igaztalan ügy mellett lehetetlen lett volna kifejteni.

Elvárom, hiszem, sőt bizonyosan tudom tehát, hogy Csongrád vármegyének a jogosság érzetétől áthatott közönsége méltányló elismerését hazánk főrendeitől sem fogja megtagadni.

Áttérek most egy a fentebbiekkel kapcsolatos tárgyra.

Az október 20-ki diploma folytán ülünk a megyék elnöki székein mi főispánok is és sok részről talán azt következtethtük, hogy mi az október 20-ki zászlóra esküdtünk, különben nem foglalhattuk volna el ez állást.

Régen várom, hogy erre megfelelhessenek.

Tudtam, hogy nem törvényes a kineveztetés, tudtam, hogy ezen állás elvállalásáért felelős vagyok és arról számolnom kell.

Felszólítva nem vagyok, de elérkezettnek látom a percet, melyben számoljak és számolok örömet.

A kinevezett főispánok elfogadták s közöttük én is elfogadtam a kinevezést, mert:

1-ször ez által alkalom adatott a megyei helyhatóságok helyreállítására. Ezen megyei helyhatóságok pedig azon bátya, mely egyedül védi jogainkat, az ausztriávali vegyes házasságban.

2-szor tudtam, hogy sarkalatos jogainkat egy diploma meg nem semmisítheti; mert hivatkozunk Corpus jurisunkra, mely nem érzelgő rajongók ábrándos vágyait tartalmazza, hanem azon — az alkotmányosság nemesítő levegőjében élt, tapasztalt bölcs őseink által érett megfontolás után hozott s koronázott királyaink által megerősített s szentesített törvényeinket, melyekre mindenkor sikerrel hivatkozhatunk.

3-or hittük mi főispánok, hogy nem teszünk rossz szolgálatot, ha a nép választottainak segítvén elfoglalni az őket jogosan illető tért, megmentjük e szegény hazát a rajta élődött bevándorlott hivatalnokseregtől s azon benszülöttektől, kiket a legkiméletesebben szólva, hozzánk tartozóknak nem ismerhetünk.

Elfogadtuk a kinevezést azon resignatióval, hogyha személyünk felhasználtatik is e válságos korban, megnyugszunk ezen, azon tudatban: hogy állásunkat hazánk javára felhasználtuk s ha kedvezőbb idők következnek, örömmel engedünk tért azoknak, kik nem úgy, mint mi, hanem úgy, amint törvényeink kívánják, fognak kineveztetni.

Hittük, hogy hazánk sorsa általunk romlani nem fog; igyekeztünk tényezői lenni az átmenetnek úgy, amint a körülmények engedték.

Tagadhatatlan, hogy várakozásunkban csalódtunk; tagadhatatlan, hogy nem eszközölhattuk azt, ami lelkünknek óhajta volt s nem kétlelem, hogy tudja a nemzet, hogy mi volt lelkünknek óhajta.

Itt volna talán ideje, hogy mivel nem működhetünk saját akaratunk és a nemzet kívánatai szerint, lelépjünk.

De úgy hiszem, hogy helyzetünk nehézsége s az idő mostohasága nem jogosít fel engem és főispán-társaimat a távozásra; sőt épen ezek követelik, hogy helyt álljunk. Mert:

1-ször egész Európa által méltán magasztalt és irigylett régi alkotmányunkból jelenleg már nincs egyéb, hol közreműködni lehetne, mint a helyhatóság; s a jó katona az utolsó talpalatnyi tért sem adhatja fel.

2-szor e megye két derék, erélyes, egyedül hazafiúi és tisztviselői köteletségének élő alispánja, munkás és hű tisztikara, választóitól is, de tőlem is méltán vár és érdemel támogatást.

3-or mióta Csongrád vármegye főispánjává neveztetve, e megye testének tagjává lettem s ennek polgárai közé számítom magamat, — kötelességemnek ösmerem mindaddig, míg irántam a bizodalom, melyet bírni hiszek, melynek birtoka legdrágább kincsem, — meg nem gyérül, e testületet mondom el nem hagyni, hanem azzal együtt tűrni, szenvedni, annak úgy jó, mint balsorsában híven osztozni.

4-er engedjék önök kimondanom, hogy nem hiszem, miként nyeresége lenne a megyének, ha helyettem e jelen pillanatban más neveztetnék ki.

Ezek okaim.

Felkérem e megye tisztikarát, legyenek példámnak követői, fogadják el magok részére ezen okokat, melyek reájok úgy, mint reám illenek.

Még egy dologról kell szóllanom.

Az országgyűlés eloszlatása után két okmány látott napvilágot.

Egyik, mely a birodalmi tanács elébe — ott, és Európában teendő hatás tekintetéből terjesztetett.

Hogy hiányos volt a számítás — kétségtelen. Mert azon külföldi, ki még eddig nem volt meggyőződve, most győződhetett már meg ebből, miszerint az volt a törvényes tér, a melyen Magyarországnak hongyűlése állott.

Nagyon szomorú dolog, hogy a korona sérthetlensége alá rejtetik mindazon vehementia, melyet borzadva és undorral lát az idegen, és nagyon keservesen tűrhetünk mi.

Másik napvilágot látott okmány a főispánokhoz küldött oklevele főkanczellár ő nagyméltóságának.

Ezt érintetlen nem hagyhatom. Duggatni nem szándékom, de miután lapok közlik, célra sem vezetne. Itt felolvastatni nem látom helyén, mert nem ide intéztetett.

Egyedül székfoglaláskor mondott ama szavaimra figyelemztetem azokat, kik még visszaemlékeznek, miszerint kimondottam: hogy elvem nem az, hogy a főispán kormányozzon, hanem az, hogy kormányozza magát a megye közönsége, a főispán csak intéző és vezető legyen.

Az ilyen rendeletek csak azokat érdekelhetnek, kik azt hinnék, hogy ők a kormányozók.

Én e megye bizottmányában bizodalmat helyezek és mindent arra bízok. Csak egyedül óvatosságra, higgadtságra figyelmeztetem a bizottmányt; tudom, hogy e figyelmeztetésem jelen nehéz körülmények között megbocsájtható; s tudva, hogy nem fogja megbánni e megye, ha ezt figyelem nélkül nem hagyja.

Szigorúan csak a törvény útján maradjunk; így tartjuk meg az országgyűlésünk által megszerzett hatalmas szövetségst, a művelt világ közvéleményét.

Ajánlom magamat e megye közönségének azon tapasztalt jóindulatába, melyet eddig birhatnom legfőbb dicsekvésem és gyönyörűségemre szolgált.

Ezen beszéd végeztével szünni nem akaró éljenekben nyilatkozott a főispán irányában a bizodalom, ragaszkodás, tiszteltet és szeretet érzelme.

Ezután Rónay Mihály első alispán, mint maga megjegyzé, megbizatas nélkül ugyan, de azon tudattal nyilatkozott, hogy e megyének egyetlen tagja sincs ellenkező értelemben. Kijelenté, hogy e vármegye közönsége legfőbb szerencsésének tartja, hogy e nehéz és kétése időkben épen ő méltósága által vezéreltetett, s hogy most is birja ő méltósága ígérété, miszerint a várandó kétése küzdelemben sem fogja kiereszteni kezéből a zászlót.

Kinyilatkoztatta továbbá, miszerint tudja, hogy felesleges dolgot cselekszik, de a kötelességérzet mégis arra ösztönözi, hogy komolyan fölkérje ő méltóságát, miszerint történjék bármi, csak nyílt erőszak által engedje magát ezen őt tisztelve szerető megyétől elszakíttatni s a törvényes térről leszoríttatni.

Ezután a megyei bizottmányhoz és tisztársaihoz fordulva, felhívta őket: vessenek számot magokkal s aki magát gyengének érezné, lépjen ki. Felszólítja a bizottmányt is: „ha nincs bizodalommal irántunk vagy valamelyikünk iránt, nyilatkozzék őszintén s kötelességünknek ismerjük kilépni, vagy kötelességének fogja ismerni az illető erősebbnek engedni át a tért.”

Ezen felhívásra a bizottmány bizodalmat nyilvánítá, melyet szónokló első alispán, az egész tisztikar nevében megköszönvén,

az egész tisztikar nevében mondá, hogy történjék bármi, a tért a tisztikar csak nyílt erőszak által leszoríttatva fogja elhagyni.

A bizottmány éljen kiáltással buzdította a tisztikart; mire aztán Papy József helyettes alispán következőleg nyilatkozott:

„A magyar nemzet a mult évi október 20-tól fogva, midőn hosszas és méltatlan szenvedései után gyenge fényét vélte észrevenni egy reménysugárnak: hosszas várakozás kínos korszakát élte keresztül.

Az október 20-ki diploma bevallotta az önkényes kormány tévedéseit. Azt kezdtük hinni, hogy a hibák beismerése után új irány fog követtetni és új világot várhatunk. Miképen fizetett a reménység, mutatja a január 16-ki leirat és a február 26-ki pátens, a katonai executio és az országgyűlés feloszlatása.

Úgy járt az orvoslást váró és kereső nemzet, mint a hosszas és terhes úton kifáradt vándor, ki meghallván a bérczi patak moraját, a felé irányozza gyors lépteit, ödöng a patakot környező sziklák körül, de a meredek sziklák miatt a patakhoz nem juthatva, még jobban fáradva s még epesztőbb szomjúsággal kénytelen rögzös útját fölkeresni és csüggedten folytatni.

Az említett leirat s pátensbe még az október 20-ki diploma is vissza van húzva és megtagadva. Háromszáz év óta tör reánk az őseink által fölübünk emelt hatalom, vérünk s vagyonaink már nem a mienk, most lelkünket kéri ráadásba.

Ezt nem adhatjuk és adni nem fogjuk s nincs a világon erőszak, mely ettől önkaratunk nélkül megfoszthasson.

Pillanatnyi győzedelme lehet az erőszaknak: de az igazságot végképen elnyomni lehetetlen.

A nemzet kimondotta, hogy igaz jogaiból engedni nem fog. Igazsága felett a világot hívta föl bírónak.

Megczáfolva nincs, megczáfolni nem lehet, de még a megczáfolás megkísértése is lehetetlennek mutatkozik az illetők előtt és így a nemzet győzött.

És e győzelem gyümölcseit nemcsak a nemzet, mely azért küzdött, de reménylhetni, hogy az egész világ fogja élvezni.

És e győzelem még teljesebb leendő, a szabadság napja felviruland, mert az ellenfél is segítséget nyújt, mivel a szabadság teremője a tovább már nem tűrhető elnyomás.

És elnyomattunk annyira, mennyire még alkotmányos nemzet nem sülyesztetett és elnyomattunk ennyire akkor, midőn ígéret volt téve, hogy le fog vétetni a járom nyakunkról.

Főispán úr ő méltósága mondása szerint az október 20-ki diploma által felhivatva alakult ugyan a megye, de alakulásunkkor a 48-ki törvényekre hivatkoztunk s felfogadtuk, hogy azoktól eltérni nem fogunk.

Visszalépünk-e most? minthogy jobb remény fejében foglaltuk el a tért.

Míg ki nem küzdöttük azt, miért a küzdőterre léptünk, vagy míg meg nem törtünk a küzdelemben, ha ugyan bírjuk még azoknak bizodalját, kik ügyöknek bajnokaivá felavattak, a fegyvert elhánnyva, gyáván hátrálnunk nem szabad.

De mi úton kelljen hát haladnunk? Az út ki van jelölve, a nemzet kívánsága tudva van, az igaz út az és csak egyedül az, melyet az országgyűlés kimutatott.

Igtassuk tehát jegyzőkönyveinkbe, miszerint országgyűlésünk férfiai a mi Mózesek és Prófétáink, országgyűlésünk által terjesztett világosság a tűzoszlop, melyet követve keresztül törünk a sötétség országán.

Ezen hit a mi bibliánk s ha pogányoknak mondanak ellenségeink bennünket, ezen hit a mi koránunk.

Méltóságos főispán úr! bírjuk ígéretét, hogy megragadja és viszi előttünk a szabadság és igazság szent zászlóját, fogadja a mi ígéretünket, hogy mi azt híven fogjuk követni, vezessen bennünket és mi elhagyni nem fogjuk.

A szónok szavait követő éljenek bizonyíták, hogy a szóló a közgyűlés érzelmeinek hű tolmácsa volt.

Gróf Károlyi Sándor arra hívta fel a közgyűlés figyelmét, igyekeznék helyzetéről teljes tudomást szerezni. Szerinte nem ott állunk, hol hat hónappal ez előtt.

Akkor el kellett mondani világosan, érthetően az ország kívánatait, hogy közvélemény alakíttassék, hogy erkölcsi nyomás gyakoroltassék az ellenséges indulatú bécsi kormányra.

Most a közvélemény meg van alakulva, a közvélemény nem ingadozó, hanem szilárd, e közvéleményt mondotta ki az országgyűlés oly érthetően, hogy azt magyarázni nem szükséges.

Erkölecsi nyomást gyakorolni most nincs idő, miután meg nem czáfolt axioma: *actioni aequalis est reactio*; most a kihívás következése nagyobb elnyomás lehetne.

Megléhet, a mívelt világ rokonszenve, vagy más kedvező körülmény előbb, mint reménylenénk, előnyöket fog nyújtani.

Kerüljünk ki mindent, mi ellenünk felhasználtathatnék, várjunk, nyugodtan tűrve, de nem ingadozva, hanem szilárdul megállva a törvényesség ösvényén.

Szólo szavait szintén lelkes éljenek követték s utána első alispán Rónay Mihály indítványozá, hogy e megye az országgyűlés minden tettei iránt helyeslését, az országgyűlés vezető lelke, Deák Ferencz iránt pedig különös elismerését, mély tiszteletét és örök háláját jegyzőkönyvileg is fejezze ki.

Az indítvány egyhangú lelkesedéssel fogadtatván, határozattá lett. A jegyzőkönyvnek erről szóló lelkes és szokatlanul meleg hazafias szavai híven tükrözik vissza Csongrád vármegegyének ezenkori hangulatát. Vallásos ihlettel dicsőítik Deák Ferencznek bölcsességét, prófétai szellemét és rendületlen hazafiságát.

„Ám tornyosuljanak össze a veszélyek e nemzet felett — mondja a jegyzőkönyv illető pontja, — függjön bár egyetlen hajszálon annak sorsa: kétségbe esni nem lehet, mert meglátták e nemzet szemei a megváltót, kinek tanai igazak és szentek, — aki élni soha meg nem szűnik a magyar nép szívében, mert az el nem ölhető igazságnak apostolává lön.“

A tisztviselők ily szellemtől áthatottan, helyeiket mindaddig megtartották, mig az erőszak onnét el nem távolította őket.

Ez az erőszak nem sokáig késett. B. Vay Miklós kancellár visszalépett s helyét gr. Forgách Antal foglalta el; az országkir. helytartójává pedig gr. Pálffy Mórícz tábornok nevezetett ki.

VI.

Provizorium. — Az új kormány törvénytelen rendeletei lemondásra kényszerítik a tisztikart. — Tomcsányi levele. — Petrovics István főisp. helytartó. — Új megyei tisztikar, — népszerűtlensége. — Megyei gyűlések. — Rozgonyi Bertalan főisp. helytartó, — bukása. Tomcsányival újra alkotmányos élet kezdődik. — Kárász B. főispán, tisztújítás. — Városi bajok — rossz administratio. — Rónay L. főispán, — székhelykérdés Szentes javára dől el.

Gr. Pálffy Móricz kir. helytartói kinevezésével visszatért a gyűlölt önkényes uralom, mely ellen Csongrád vármegye közönsége csak nem régen oly önérzetes hangon nyilatkozott.

Mindenki feszült figyelemmel és természetes kíváncsisággal várta: mit fog tenni az az új kormány azzal a vármegyei tisztikarral, mely a legutóbb tartott megyei gyűlésen ünnepélyesen kijelentette, hogy csak törvényes rendeleteket fog végrehajtani és helyét csak nyílt erőszak által leszorítatva fogja elhagyni.

Tomcsányi főispán, kinek alkotmányos érzülete és államférfiúi bölcsesége előtt az egész vármegye önkényt meghajolt, most úgy állt ott, mint egy veszélyes vizekre került hajónak kormányosa.

Nyugodtan várta a közelgő vihart, mely az alkotmányosság hajóját fenyegette. A feléje bizalommal és szeretettel néző tisztviselői kar erősítette a törvény gyenge köteleit és recsegő árboczeit a Bécs felől hidegen fúvó szél ellenében.

Egymást érték a helytartótanács törvényellenes rendeletei és boszantó tilalmai. Leggyakoribbak voltak azok, melyek az adónak katonaság útján való erőszakos behajtására és a nemrég

létrejött jótékony egyletek széteszlására vonatkoztak. Majd következtek a közigazgatási hatalmaskodások, a vármegyei tisztviselők fizetésének devalválása, a törvényesen megállapított költségvetés önkényes megnyírbálása, a vármegyei szükségletek fedezésére szolgáló házi adónak betiltása, és személyes felelősségre vonása mindazon tisztviselőknek, akik a törvényekre hivatkozó megyegyűlési határozatokat végrehajtani merészelik.

Ily körülmények között kikerülhetlenné vált az összeütkezés, melynél győztes félként természetesen az erőszak maradt.

Az okt. 7-én és következő napokon tartott megyebizottsági közgyűlés jegyzőkönyvei híven tükrözik vissza a helyzetet, midőn a megyebizottsági tagok „megdöbbenéssel, tiltakozással és botránkozással” veszik tudomásul, vagy teszik félre a felsőbb rendeleteket.

A vármegye lépten-nyomon szentesített törvényekre hivatkozik az önkényes rendeletekkel szemben; visszautasítja például a régi alakú útleveleket korlátozó rendeleteket, mint amely csak arra célzott, hogy a rovott egyének szabadon járhassanak, a becsületes hazafiak pedig utjokban háborgattassanak; óvást tesz a honvédegyletek és más jótékony célú társulatok gyűléseinek betiltása és mindazon intézkedések ellen, melyek a tisztviselők tevékenységét megzsibbasztják és az alkotmányos közéletet lehetetlenné teszik.

Hasonló tiltakozásokkal szemben a bécsi kormány azzal vélte hatalmát megerősíteni, hogy az alkalmatlan vármegyék gyűléseit betiltotta, — és az adóknak erőszakos behajtását egyenesen a megyei tisztviselőktől követelte.

Csongrád vármegye nov. 4-én akarta rendes évnegyedes gyűlését megtartani. A bizottmányi tagok nagyszámban jelentek meg Vásárhelyen, mikor az alispán az ott állomásozó német dzsidások főtitztjétől oly értelmű tilalmat kapott, hogy a közgyűlést megtartani ne merészelje, mert különben fegyveres erővel fogja azt megakadályozni.

Ime az erőszak, mely a vármegyei tisztviselőket arra kényszerítette, hogy állásaikról lemondjanak. Írásba foglalt in-

dokaikat alaposaknak találván, a lemondó levelet ¹⁾ a kir. Helytartótanácsnak a következő levél kíséretében küldötte meg:

„Nagyméltóságú m. kir. Helytartótanács!

Amidőn a mult évi decz. 20-án Csongrád vármegye újból alakult, nem volt sejtelmem arról, hogy mielőtt egy év lefolyna, vissza fog süllyedni ismét abba a szomorú helyzetbe, melyet tizenegy évig éppen oly keservesen, mint nemesen tűrt.

Hogy mért történt így, bármennyire magambavonultan kérdezem, keblem istenét Csongrád vármegye eljárásában nem

¹⁾ A lemondó levél így hangzott:

„Méltóságos Főispán Ur!

Midőn szegény hazánk östörvényeink szerint ismeretlen, s illetéktelen hatóságok kénye alá van tetteleg helyezve; midőn a nemzet ős jogánál fogva maga a nemzet által szabadon választott megyei tisztviselő tisztí hatáskörében ugyancsak törvénytelen hatóságok által annyira gátolatik, hogy alig marad fenn tér, melyen esküvőjéhez híven, s lelkiismeretével egyezően működhetnék, s mint olyan, ki törvényes teréről leszoríttatva, megzsibbadtan, és bénultan vesztegel, az önkormányzat kárörvendő ellenségeinek szolgál gúnytárgyul; midőn a nemzet, mely őseink által a legkitünőbb állambölcsésességgel alkotott törvényeink szerint a törvényeknek mind megváltoztatását, mind eltörlését, mind végrehajtását illetően, a törvényes királyi al osztja meg a jogot és köteleességet, — nem törvényei szerint, hanem éppen azoknak ellenére rendeletekkel, parancsokkal kezd igazgattatni, midőn a megyéktől azon őket jogosan illető hatalom, hogy a törvényeket végrehajthassák, elvétetett, ellenben törvénytelen hatóságok törvényeinkkel hanyatt-homlok ellenkező parancsainak végrehajtására erőszakoltatnak; midőn a megyei tisztviselők a bennök helyezett bizodalomnak ily körülmények közt tovább meg nem felelhetnek: nem marad egyéb teendője a megyei tisztikarnak, mint megköszönve választói bizodalomát, kilépni, s elvegyülni választóinak sorába, s azokkal együtt tűrni, szenvedni és Istenben vetett tántoríthatatlan bizodalommal reményleni.

Alólírott tisztviselői Csongrád vármegyének megértettük az idő parancsoló szavát, tudjuk, mit kíván tőlünk a hazafiság és a becsület, s nyugodt kebellet tekintve vissza a rövid, de zavaros időre, mely alatt megyénk s nemzetünk javára semmit, mi tehető volt, el nem mulasztottunk, azon megmáshíthatlan elhatározásunkat nyilatkoztatjuk ki Méltóságod előtt, hogy mi tisztí állásunkról ezennel lelépünk.

Tennünk kell pedig ezt annyival is inkább, mert miután az alispáni tisztséghez intézett levele szerint a helyben állomásozó dsidások főtisztjének Entel őrnagynak, melyet ide ./. alatt mellékelünk, miszerént a mai napra kitűzött megyei közgyűlésünk fegyver-hatalommal fog megtartása

találhatom fel az erre vezető indokot, Isten és ember előtt tisztán áll e megye, mert törvényeinket gondolatban sem sértette, — s minden vétke annyi, hogy azok megsértéséhez segédkezet nem nyújtott.

Felfogta e megye, miként az önkényes uralom alatti súlyos helyzetnek utolsó pillanata a magány viszonyok kiméretlen megsértése nélkül nem lehet első percze a teljesen visszaállított szabadságnak.

Altal látta e megye, hogy habár a hatalom által tettelesen lezárolt szabadságunk teljes és azonnali visszaállításához elvitázhatlan jogaink kétségtelenek, — a tények hatalma nagyobb zavarok kikerülése tekintetéből egy átmeneti korszakot s ez alatt közvetítő hajlamot igényel.

Hitte e megye, hogy ha ez elkerülhetlen korszak alatt a kibékülés szelleme mindkét részről nemcsak szavakban, hanem valóságos jóhiszeműséggel működik, visszanyerendi talán ez árva nemzet alkotmányos állását.

E nézetből indulva, megtett e megye mindent, mit tennie szabad volt, oda áldozott mindent, mit hazaárulás súlyos vétke nélkül oda áldoznia, — került mindent, mit a gyávaság szenny bélyege nélkül kerülnie lehetett, — elannyira, hogy ha az utókor egykoron tetteinket szigorú vizsgálat alá veendi, inkább félhetni attól, nehogy az engedékenység, óvatosság és eszélyes-

ban gátoltatni, megyei hatóságunkat ez időszerint nem létezőnek kell tekinteni, s nem létezőn alkotmányos megye, alkotmányos megyei tisztikar létezésére lehetetlenné tétetett.

Óhajtottuk volna választóink és Méltóságod kezeibe tenni le hivatalunkat; de választóinktól szuronyokkal fenyegettetés által szakítottván el, csak egyedül Méltóságodhoz intézhetjük felmentésünkérti kérelmünket, ki nyilatkoztatván, hogy ha hazánk törvényes jogaiban — mint reményeljük — visszalépénd, s ha választóink bizodalmát továbbra is bírva, akár összesen, akár egyenként szolgáltató fogunk, kész szívvél fogunk felhívásuknak engedelmeskedni.

Fogadja Méltóságod bölcs és szeretetteljes vezérkedéseért legszívesebb köszönetünket és hálánkat.

Fedezze oltalmával, támogassa segedelmével, tetézze áldásaival nemzetünknek Istene Méltóságodat, megyénket és szegény szenvedő hazánkat.“
(Következnek az aláírások.)

ség rovására vétkezett legyen önmaga iránt, semhogy bár jogos, de szerfelett merev állást vethetnének szemére.

Mindezek ellenére a megyei gyűlések betiltása, s ezáltal a megye feletti halálos ítélet, a N. Mélt. magyar királyi udvari Cancelláriának Bécsben Mindszent hó 27-én 15621/1133. sz. a. kelt rendeletében kimondatott.

Magyarország közjogi theoriája szerint a korona jogaihoz tartozó végrehajtó hatalom sem gyakoroltathatik kizárólagosan a korona tisztviselői által, hanem szintűgy, mint a törvényhozói és törvénytmagyarázó hatalom meg van osztva a fejedelem és nemzet között, mert a törvényeknek végrehajtása ezredéves gyakorlat szerint csupán a törvényhatósági tisztviselők, s ezek által is csak akkor eszközölthetik törvénytyszerűen, ha azzal a törvényhatóság végzése által megbizatnak. Ennek mellőzésével eszközöltt végrehajtás törvényt- és alkotmányellenes.

Ebből önként következik, hogy ha a megyei törvényhatóságnak gyűlést tartani nem szabad, meg van semmisítve azon testület, mely törvényeink szerint egyedül van hivatva tisztviselőit a végrehajtandók végrehajtásával megbízni. Minthogy pedig ily megbízatás nélkül a végrehajtás csak tettleges, de jogilag érvényes nem lehet, a megyei tisztviselők eme legfelsőbbi kegyelmes leirat folytán oda vannak szorítva, hogy vagy törvényellenesen működjenek, vagy hivatalos állásukról lemondjanak.

E kettő közt a választás nem nehéz, Csongrád vármegye tisztikara választott és hivataláról lemondott.

A midőn ezen lemondást tanusító okmányt /. alatt ide zárnám, kénytelen vagyok kijelenteni, hogy a dolog illetén tarthatatlan állásában főispáni hivatalomat, melylyel Ő Felsége legmagasabb kegyelme még alig egy éve felruházni méltóztatott, szintén leteszem, s a N. Mélt. magyar királyi Helytartótanácsot tartozó tisztelettel megkérem, hogy hivatalomtól mielőbbi felmentésemet Ő Császári Királyi Felségének a Nagyméltóságu magyar királyi Udvari Cancellária útján eszközölni és e kormányzás nélkül maradt megyére nézve rendelkezni kegyeskedjék.

Az ekként visszavonuló főispán addig is, mig a leendő új

tisztviselők kinevezetnek, Vidovics Imre főszolgabíróra, egy esküdtre és egy irtókra bízta a vármegyét, akik mellett további rendelkezésig helyén maradt a főpénztárnok, a levéltárnok, a telekkönyvi hivatalnokok, orvosok, utibiztosok és a várnagy.

Deczember első napjaiban már *Petrovics István*, volt szegedi senator, majd megyei törvényszéki elnök, mint új kir. biztos — majd főispáni helytartó — vette át a vármegye kormánylatát.¹⁾ Első intézkedése abból állott, hogy a lakosság érdekeire való hivatkozással, a visszalépett tisztviselőket hivatalaik folytatására kérte fel — legalább addig, míg a vármegyét a legfelsőbb utasításhoz képest újra szervezheti. Ezek, némi vonakodás után, ideiglenes minőségben meg is maradtak; de csak azon ki-

Petrovich István névaláírása.

kötés mellett, hogy ezen ideiglenes szolgálatban alkotmányos esküjükkal ellenkező törvénytelen cselekvésre nem fognak kényszerítettetni.

Azonban a pénzügyi kormányzat nem sokat törődött az ilyen kikötésekkel. Decz. 12-én oly rendeletet bocsátott ki, melyben katonai beszállásolás fenyegetése mellett kényszerítette őket az 1862. évi adónak összeírására és behajtására.

Erre azonban nem vállalkoztak. A vármegyei és városi előljárók egymásután kezdtek lemondani, — és Petrovics kénytelen volt a helytartótanácsot kérni, hogy azt a veszedelmes

¹⁾ Szegedről 1848-ban a ráczok ellen felingerült magyarok elől menekült az osztrákok táborába. Ezért a Bach-korszakban becses emberré lett. Főispáni helytartónak márcz. 21-én lett kinevezve, s ápril 7-én tette le az esküt Bécsben.

rendeletet, az új és végleges tisztikar kinevezéseig visszavonni szíveskedjék ; mert különben Csongrádban megakad minden.

Ugy látszik, ez hatott, mert a katonai executió ezuttal elmaradt.

A következő 1862. év elején azonban már egészen új tisztviselők állottak rendelkezésre ; olyanok, akik „a kormány rendeleteit habozás nélkül pontosan hajtották végre.“ Többnyire a Bach-korszakból ismert egyének ezek és csak nagy rábeszélés után vállalkoztak erre. Kétségen kívül a fizetésemelés kedvezménye is csábítólag hatott reájok.¹⁾

Meg is szenvedtek érte ! Mert a közönség hazaárulóknak, németeknek csúfolta őket²⁾ és mindent elkövetett arra nézve, hogy hivatalos állásukban nehézségeket és kellemetlenségeket

¹⁾ Az új hivatalnokok névsora a következő :

Vidovich Mihály első alispán, Kovács Károly másod alispán, Lubinszky Ignác főjegyző, Molnár Mór első aljegyző, Lubinszky György másodaljegyző, Stammer Sándor főügyész, Kókay István első alügyész, Csillag József másodalügyész, Pakomándy Károly pénztárnok, Kádár Henrik főszámvevő, Szilávik Károly alszámvevő, Pity István levéltárnok, Adler Ignác főorvos, Vidovich Bertalan útfelügyelő, Vidovich Imre tiszán-inneni főszolgabíró, Beliczay Tamás alszolgabíró, Paulovits István, Draskovits Alajos esküdtek, Rózsa Andor, Czillinger Lajos csendbiztosok, Schönvизner János ker. orvos, Kossa László tiszántúli főszolgabíró, Balogh Lajos alszolgabíró főszolgabírói címmel, Lipovszky Endre, Prehoffer N. esküdtek. Temesváry István csendbiztos, Matók Béla közp. jár. szolgabíró, Temesváry Antal esküdt, Kolumbán Imre csendbiztos, Bécsy József seborvos, Kamocsay László. Fekete Imre várnagyok, Haeskó János, Nagy Károly, Práznovszky Sándor, Kotolyák Antal, Sulyok Elek, Weisz Ede, Stammer János selyemt. felügyelő. Veres Lajos, Hadzsy György, Kapronczay Ferencz, Müller János, Rakovszky István törvészki ülnökök. Horony György telekkönyvi előadó ülnök, Dely József telekk. vezető ülnök, Zora György telekk. vez. segéd, Börcsök Mihály telekk. irtok, Agáczy Nándor törvysz. ikt. és kiadó, Csűry József telekk. ikt. és kiadó, Tóth Antal községi ikt. és kiadó, Bognár József állatorvos.

Szeged város polgármestere volt Taschler József, azelőtt megyei biztós. Vásárhelyen polgármester Fekete Mihály, Szentesen Kamocsay János, Csongrádon Marsovszky Imre.

²⁾ Szegeden közgyűlésileg mondták ki, hogy aki a jelen időben a kormányt szolgálja, az *hazaáruló*. Ezt a határozatot hivatalosan megsemmisítette a főispáni helytartó.

okozzon nekik. Az előkelő tekintélyesebb polgárság visszavonúlt, — sehol nem segítette, sőt bosszantotta őket.

A közszellem izgatott és nyugtalan volt. E miatt a tisztviselők közül sokan igyekeztek állásaikról lemondani, amit a lapok tüntetőleg közhírré tettek. Általában kedélyizgató jelenségekben és hírekben nem volt hiány. Egyszer azt suttogták, hogy titkos forradalmi bizottságok szervezkednek a vármegyében; máskor azt jósolgatták, hogy az ujoncz-szedést a nép megfogja akadályozni.¹⁾ Egyszer a főispáni helytartó arról értesült, hogy Eisenstädter szegedi kereskedő portékájában a külföldről fegyverek, forradalmi kiáltványok és jelvények érkeztek; — máskor, hogy Rózsa Sándor hadat üzent a zsandároknak és a rendőri hivatalnokoknak.

A főispáni helytartó gyakran panaszkodik bizalmas természetű felterjesztéseiben, hogy legjobb törekvései is hajótörést szenvednek, mivel a lakosság tekintélyesebb része ellene dolgozik; hogy egész Csongrád vármegyében egyetlen egy tekintélyesebb egyén sem támogatta az új szervezés munkájában; sőt némelyek, például Kremminger szegedi prépost-plébános és Lőw Lipót rabbi nyílt ignorálással, elfordulással sértegetik. Ezek — úgymond — 1860. előtt a servilismussal határos kormánypártolók voltak, most pedig mint izgatók ismereteseek.

S ezen nem fogunk csodálkozni, ha tudjuk, hogy a Pálffy-kormány minden nemzeti érzést gyűlölt és hogy közegei által üldöztette mindazokat, akik a 48-ki forradalomban szerepeltek, vagy akik ezek emléke iránt kegyeletet tanúsítottak. Például igen rossz néven vette azt, és a főispáni helytartót, s a szegedi polgármestert kérdőre vonta azért, hogy gr. Széchenyi István halálának évfordulóját 1863-ban Szegeden nagy tüntetéssel, gyászmisével és a „Szózat“ eléneklésével ünnepelték. Hogy ehhez hasonló események ne ismételtethessenek, óvó rendszabá-

¹⁾ Ennek alapján a főisp. helytartó 1862-ben utasítást kapott, hogy e hírek alaposságáról magának biztos tudomást szerezvén, az ujonczozási akadályok okait kifürkészsze, a *lázítókkal* a törvény egész szigorát éreztesse, s általában a kormány intézkedéseinek megghiúsítását célzó kísérleteket egész erélylyel megelőzni és megsemmisíteni igyekezzék. (Várm. levéltár.)

lyok tétettek arra, hogy gr. Teleki L. halálának évfordulóján hazafias tüntetés ne legyen. Mikor Szeged város a honvédegyletre 200 frtos alapítványt tett, és az egylet részére tagokat gyűjtött: e felett a kormány megütközését fejezte ki, és a tanács eljárását komolyan rosszalta s ily eljárást a jövőre nézve *betiltott*.

A kormánykörök idegességét mutatja az olyan rendeletek kibocsátása, melyek a forradalom férfainak arczképeit a vendéglők és koreasmák falairól leszedetni; az 1848. évszámmal, vagy országgyűlési képviselők neveivel ellátott nemzeti lobogók kitűzését és a „szózat“ éneklését betiltani parancsolták.

Ez volt az oka annak, hogy a vármegyei hivatalnokok, bármily szorgalommal és lelkiismeretes pontossággal teljesítettek is kötelességeiket, a közvéleményt megnyugtatni s magok iránt bizalmat kelteni nem tudtak.

Pedig gr. Pálffy maga is azt óhajtotta volna elérni, hogy a nép bizalmát megnyerje. E czélból az alispánoknak, főszolgabíróknak és a nagyobb községeknek is tudtára adatta, hogy egyes tekintélyesebb polgárok és tisztviselők, ha Pestre mennek, látogassák meg és a vidéki viszonyokra nézve őt tájékoztassák. A tényleg nála megjelent polgárokat azzal kívánta megnyugtatni, hogy a jelen kivételes kormányzat csak addig fog tartani, amíg a közjogi kérdés országgyűlésileg tisztázva nem lesz.

Hogy Ő Felségének lehető hű képet adhasson a nép hangulatáról, a főispáni helytartót felhívta, hogy erről havonként kimerítő jelentést tegyen. Természetes, hogy ez a jelentés rendszerint olyan hangon iratott, a minőt ő maga kívánt. Mindenikben el volt mondva, hogy a nép hangulata örvendetesen javúl, hogy a falvakon általános csend uralkodik és csak a nagyobb városokban találtakatnak egyes izgatók, akik a népet új szabadsággal ámitják.

Pálffy kir. helytartó maga személyesen is meg akart győződni a nép hangulatáról. E végből körutat tett a vármegyében; meg akarta ismerni a tisztviselőket, és hallani a nép panaszait és óhajait. De a valódi hangulatot eltakarták előle, mert a tisztelgők mind hivatalos rendeletre jelentek meg fogadására, azon

érdekes főispáni indokolás folytán, hogy a „nép által való szívélyes fogadtatás irányadóul fog tekintetni a befolyás mérlegezésénél!“

Ez a kormánylati szellem nem bírt gyökeret verni a csongrádi nép lelkében, jöllehet a tisztviselők elég pontosak és előzékenyek voltak.

Petrovicsnak egyik főérdemét az képezi, hogy mikor a vármegyei gyűlések tartása be volt tiltva, ő ismételt felterjesztéseivel kieszközölte, hogy koronként nyilvános tiszti üléseket tarthasson, melyeken kizárólag a közigazgatási ügyek tárgyalattak. Utóbb megengedtetett, hogy ezen üléseken a rendezett tanácsú városok két-két tag által képviseltethessék magokat. Lassanként ez ülések rendes megyegyűlésekké nőttek ki magokat, melyeken a tisztikaron kívül „a vármegye nagy közönségét képviselő számos minden rendű polgárok is megjelentek.“ Az alispán évnegyedes jelentéseket tett a vármegye állapotáról.

Ő maga rendszeren az „ősi szokásokat“ emlegette; megnyitó beszédekét mondott, melyekben azon óhaját fejezte ki, hogy ne csak a kormánylatára bizott Csongrád vármegyét, „hanem az egész hazát — oly sok vizsály és szenvedés után — a kibékülési vágy üdvös malasztjának szelleme lengje át, — hogy minden . . . szenvedélytől megtisztulva azon magasztos ösvényen haladjon, melyet Ő cs. kir. apostoli felsége atyai gondoskodásával legkegyelmesebben kijelölni méltóztatott“. ¹⁾

A kibékítés műve volt az, melynek létrehozásán Petrovics fáradhatlanul működött. Ezért Ő felsége 1864-ben Torontál vármegye főispánjává nevezte ki, s helyét Csongrád vármegye főispáni helytartói székében *Rozgonyi Bertalan*, kir. ítélő táblai ülnök foglalta el — május 30-án.

Ez is, mint elődje, a megoldásra váró nemzeti kérdések kiegyenlítésén és az itt-ott mutatkozó „előítéletek“ szétosztatásán fáradozott. De csekély eredménnyel. Működésének rövid ideje alatt a vármegyei székhely kérdésének megbolygatása hozott némi élénkséget a közéletben.

Szegvár egészen alkalmatlan székhelynek bizonyulván,

¹⁾ L. az 1862. évi aug. 28-án Szegváron tartott tiszti ülés jkvét.

Rozgonyi a közigazgatás és törvénykezés központosíthatása szempontjából a székhelyet vagy Szegedre, vagy Vásárhelyre akarta átvinni.

Ugy Szeged, mint Vásárhely mellett tekintélyes pártok sorakoztak. Szeged, mint legnagyobb és legműveltebb város, gőzhajózásával, vasútjával, távirdájával, felsőbb és alsó iskoláival igen alkalmas székhelyül kínálkozott a megyei tisztviselőknek. De a Vásárhely mellett érvelő párt erősen kifogásolta, hogy a vármegyén kívül esvén, a megyebeli lakosságnak igen alkalmatlan; különösen téli időben jégzajlaskor, vagy árvíz idején szinte megközelíthetlen.

Vásárhely a megyebeli községekhez való közelségénél fogva alkalmasabb. A hivatalok elhelyezése is könnyebb, mint Szege-

A large, elegant handwritten signature in black ink, reading 'Rozgonyi Bertalan' with a decorative flourish at the end.

Rozgonyi Bertalan névalírása.

den, mert ott már kész épületek vannak. Az iskoláztatás sem járna nehézséggel stb. Minthogy azonban mind a két város mellett ilyen erős érvek harczoltak, és az érdekek itthon kiegyenlíthetők nem voltak: a kérdés döntés végett a helytartótanács-hoz küldetett.

Azonban e kérdés éppen úgy, mint sok más, nem intéztett el, mivel a külügyi új bonyodalmak következtében a bécsi politikában nagy változás állott be.

Ennek következtében 1865 közepén gr. Pálffy Mór kir. helytartó elbocsáttatván, báró Sennyey Pál tárnokmester bízott meg az ország kormányzatával. Mikor ezt a főispáni helytartó aug. 3-án a vásárhelyi megyei gyűlésen hivatalosan bejelentette, — a vármegye ezt hidegen „tudomásul vette.“ Egy hónap mulva Rozgonyi kir. biztos és főispáni helytartó is elbu-

esúzott a vármegyei tiszti széktől. Ő Felsége pedig „atyai szívének“ élénk óhajta által vezéreltetve, a közjogi, valamint Magyarországnak szellemi és anyagi jólétét érintő egyéb nagyfotosságú kérdések és az összbirodalom életföltételeinek komoly méltánylása melletti mielőbbi megállapodás nyerhetése végett decz. 10-kére összehívta az országgyűlést.

Ezzel a vármegyei életben is új fordulat állott be.

Tomcsányi József, mint főispán, ismét nagy lelkesedés mellett vette át Csongrád vármegyének kormányzatát. Egyszerre visszatért a bizodalom és a közérdeklődés. Az alkotmányos élet varázsereje mindent átalakított; a száműzött nemzeti lobogók egyszerre előkerültek és a jó hazafiak elfoglalták helyeiket a közélet vezetésében. De a sokszor tapasztalt csalódás után némi aggodalom és kétség maradt a lelkek mélyében, az alkotmányos élet tartóssága és szilárdsága iránt.

Alig múltak el a követválasztás zajos jelenetei; a megválasztott új képviselők alig foglalták el helyeiket a törvényhozás termében, az országgyűlést a közbejött végzetes hadi események és a kitört pestis következtében ismét el kellett napolni. De a békekötés után, az európai helyzet követelte, hogy Ausztriának és Magyarországnak közjogi helyzete tisztáztassék, még pedig alkotmányosan, törvényhozás útján. Az 1861-ben szétoszlott országgyűlés jóslata beteljesedett. A nemzet sokáig túrt, míg végre alkotmányos jogai teljesen visszaállítottak és gróf Andrássy Gyula kormányelnökkel 1867. elején magyar alkotmányos ministerium vette át a nemzet vezetését.

Csongrád vármegyének ezen nagy változással beállott legújabb korszakát, mint olyat, melyre még élő emberek emlékeznek, csak röviden fogjuk tárgyalni. Alig kell mondanunk, hogy mint a tavasz lehelletere a természet, úgy újult fel reményteljes színben Csongrád vármegye közélete is.

Tomcsányi József ¹⁾ a szomszéd Békés vármegye főispánjává neveztetvén ki, Csongrád élére ismét Kárász Benjámint állott, mint új főispán. Mikor ez a tiszteletre méltó férfiú, aki a

¹⁾ Bucsülevelét április 28-kán olvasták fel, — melyre szívélyes válasza ment.

Bachkorszaktól kezdve a közélettől visszavonultan élt, a Szegváron ápr. 25-kén tartott vármegyei közgyűlésen megjelent, a vármegye közönsége leirhatlan lelkesedéssel fogadta. Beiktatása fényes volt. Az üdvözlő beszédek telvék hazafias öröm és lelkesedés szólamaival. Hiszen majdnem 20 esztendő keserveinek emlékei újultak fel az egybegyűltek lelkeiben. Ezúttal mindenki hitt az alkotmányos élet állandóságában; mert hiszen az új főispán is az 1848-ki törvények alapján állott, megkövetelte a törvények iránti tiszteletet és engedelmességet. Figyelmeztette a közönséget, hogy „mellőzve minden személyes érdeket, egyedül a tiszta becsületességre és képességre tekintve, oly feddhetetlen jellemű, ügyes, szakképzett, fáradhatatlan szorgalmú, — mind a közigazgatási, mind a törvénykezési téren gyakorlati ismeretekkel bíró férfiak választassanak meg tisztviselőkül, kik egyrésről a vármegye irányában elvállalt súlyos felelősségüknek eleget tegyenek, másrésről pedig a hazai kormányt nehéz munkájában ezen alkotmányhű megyének szellemében sikeresen támogassák és elősegítsék.“¹⁾ Végül kegyeletes szavakban emlékezett meg Klauzál Gáborról, „a vármegye legjelesebb fiáról, a szabadság és alkotmányosság erős bajnokáról, a vármegye több ízben megválasztott országgyűlési követéről,“ akit a halál az élők sorából kiragadott.²⁾

Két nap mulva tisztújítás tartatván, nagy lelkesedéssel választották meg első alispánul Török Gábort, másod alispánul Kovács Ferenczet, főjegyzőnek pedig Szabó Mihályt.³⁾ A szervezkedés munkáján hamar estek keresztül, amennyiben a régi megyei szokásokat és eljárásokat vették foganatba. Deák Ferencznek és a ministeriumnak bizalmi feliratot, Klauzál özve-

¹⁾ A főispán székfoglalójának szavai. L. a jkvet.

²⁾ Meghalt 1866. aug. 4-kén.

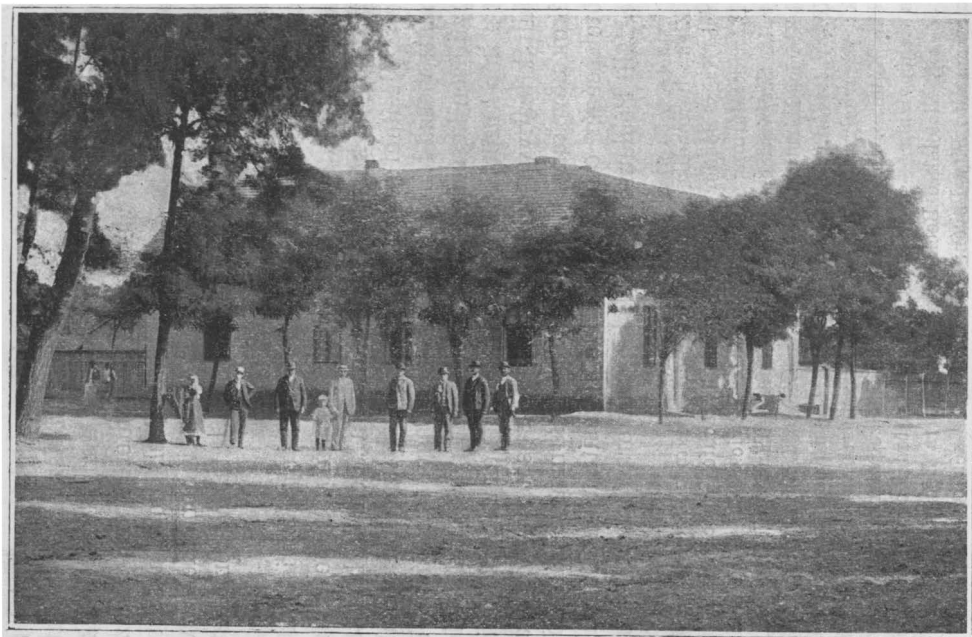
³⁾ Főügyész lett Szomor Lajos; első alügyész Bartha János; másod alügyész Borotvás Kálmán. Első aljegyző Molnár Mór; másod aljegyző Jeney Lajos; harmadik aljegyző Barth László. — Vásárhelyi főszolgabíró: Antonovics Illés Tivadar; szentesi főszolgabíró Mikecz Ferencz; csongrádi főszolgabíró: Őrhalmi József. Szegedjárási főszolgabíró Vidovics Imre. Szegvári szolgabíró Vidovics Antal. Főpénztárnok: Dobossy Lajos; alpénztárnok Kamocsay Mihály, — főszámvevő Kádár Henrik; alszámvevő Marsovszky Imre; — Vásárhelyre első esküdt: Szabó István; másodesküdt

gyének pedig részvétiratot küldtek. A koronázás nagy nemzeti ünnepén Csongrád lovas banderiummal vett részt és a koronázási dombhoz szükséges fél köblábnyi földet Pusztaszeren, az első országgyűlés emlékére emelt templom romjainak földjéből küldötte fel. Itthon pedig a koronázás emlékére minden felekezetű templomokban ünnepélyes isteni tiszteletek tartattak; a politikai foglyok szabadon bocsáttattak, a menekülteknek pedig a hazába való szabad visszatérés engedtetett meg. Ezzel és a megkoronázott király azon szép tettével, hogy a koronázási ajándécul kapott összeget a volt 1848-ki honvédek árváinak, özvegyeinek és rokkantjainak ajándékozta, a kiengesztelődés teljessé vált.¹⁾

Az országos ünnepek elmúltával az új tisztviselők sajnálattal tapasztalták, hogy a nép az alkotmányos életet úgy magyarázza, hogy a közmunkát — melyet a „német“ hozott be — nem kell teljesíteni; ellenben a régi rendetlenséget a szabadság czíme alatt vissza lehet hozni. A vármegye alispánja az okt. 16-ki gyűlésen keserűen panaszkodik, hogy a szokásos lopások mellett a nép között „titkos bűnök“ kezdenek lábra kapni; hogy előfordultak leányvásárlási és mérgezési esetek; hogy az adóhátralékok növekednek; hogy a nép a vármegye irányában tartozó kötelességét csak vonakodva teljesíti, a hatósággal itt-ott szembeszáll. Például hozza fel, hogy az országutak jókarba ho-

Sulyok Elek; harmadik esküdtnek Pokomándy Imre. Szentesi első esküdt Keresztesi Nagy Sándor; másodesküdt Schlachte Imre; Csongrádi első esküdt Blázsik Márton; másodesküdt Greskovics János. Szegedi esküdt Bene Gyula. Szegvári esküdt Fanyar Lajos. — Törvényszéki elnök, alispáni címmel Kovács Károly. Ülnökök: Kossa László, Lubinszky Ignác, Szomor Imre, Kókay István, Papy Dániel, Kertész László és Knauz János. Csendbiztosok: Vásárhelyre Zsífkovics István, Csongrádra Szarka Mátyás, Szentestre Beke Kálmán, Szegedre Rózsa Andor, Szegvárra Szathmáry Miklós. Főorvos Schönvizner — utóbb Réti — János; járási orvosok: Vásárhelyre Hajnis József, Kistelekre Beck János, Szegvárra Bécsy József, — levéltárnokul megmaradt: Pity István. A mérnöki állás későbbben töltetett be Nagy Lajossal.

¹⁾ A Felség ajándékát a vármegyei közgyűlés által elrendelt önkényes adománygyűjtésből befolyt 381 frt 98 krral gyarapította; a honvédségélyző alap javára begyűlt 628 frt 64 kr, mely összeg a belügyminis-ternek küldetett be.

Sándorfalvai jegyzői lak.

zatalára Vásárhelyről kirendelt 200 közmunkásból csak 10 jelent meg. Csodálatos, hogy az alispán a helyett, hogy kényszerítő eszközökhöz nyúlt volna, tehetetlenül a vármegyét hívja fel „ajánljon módot, miképpen szoríttassanak az engedetlenkedők kötelességeik teljesítésére?“¹⁾ A csongrádi árvapénztárnál előfordult nagy sikkasztás²⁾ körül is sok hanyagság jutott napfényre.

Nem csoda, hogy ily körülmények között a közigazgatás meglazult és ezzel sok visszaélés csúszott be a közügyek intézésénél. Nem is hiányoztak erős felszólalások, éles kifakadások az előljárók lanyhasága ellen. Csak az volt a baj, hogy leginkább olyanok léptek fel támadólag, akik valamely bűnök miatt már állásaiktól elmozdítottak, vagy akik új állásokra vágyakoztak.

A provisorium alatt adósságok czime alatt 1865-ben lefokozott Vásárhely és Szentés ismét népgyűléseket kezdtek tartani a végett, hogy a rendezett tanács első bírósági hatáskörrel visszaállíttassék.

Szentesen ekkor Oroszi Miklós, egykori ref. tanító volt a nép vezére, aki most újra mindenáron polgármester akart lenni. Ennek érdekében indult meg a mozgalom és mikor a rendezett tanács engedélyezése után a tisztújítás elrendeltetett, s a jelölő bizottság őt, mint nagy demagógot, a jelölésből kizárta, az ő emberei azt követelték, hogy Oroszyt is a jelöltek sorába vegye.³⁾ Minthogy pedig a választási elnök ezt nem tette, nagy zavar támadt úgy, hogy tettelegességek is fordultak elő. Ezért a józanabb polgárok szavazattöbbségével megválasztott Jurenák Ede az állást nem fogadta el s végre is a nép zajos követelésére Oroszy lett a polgármester. A további választást a felizgatott nép fenyegető magatartása miatt be kellett szüntetni. Az új polgármester vérszemet kapott és pártjának élére állva, a további választást, a szolgabíró ellenére, önhatalmúlag hajtotta végre. A szolgabíró szerint a város tisztességes gazdaközönsége és intelligentiája visszavonult, mert — úgymond — az Oroszy-párt, csekély kivétellel, a népnek egyes pártvezérek által elámi-

¹⁾ L. az alispán hivatalos jelentését. Megy. levéltár.

²⁾ Összesen 33,503 frt 20 $\frac{1}{2}$ kr. veszett el még a provisorium alatt.

³⁾ Jelölve voltak: Jurenák Ede, Farkas Gedeon és Stammer Sándor.

tott alsó osztályból áll, mellyel szemben az értelmiség, a birto-
tos és józanabb osztály az ököljog gyakorlatától tartva, meg
nem állhat.¹⁾

Az ügy a vármegye, sőt a belügyminister döntése alá ke-
rült, az Oroszy-párt felterjesztésével együtt, melyben az bizo-
nyíttatik, hogy a választás „a legszebb rendben és az 1848. évi
23. t.-cz. értelmében folyt le.“

Sok hercze-hurcza, tiltakozás, ellenmondás, pótjelentés s
Oroszy ellen tiszti keresetnek elrendelése után a belügyminister
tudomásul vette a vármegyének azon határozatát, mely Oroszy-
nak választását törvényesnek, — ellenben a tanácsosoknak vá-
lasztását törvénytelennek és eszerint megújítandónak mondotta
ki. De Oroszynak tiszti kereset alá vonását megsemmisítette.
A vármegye azon elvből indulva ki, hogy „favores amplificandi,
odia restringenda sunt“, Szentes békéje kedvéért megszüntette
a tiszti keresetet. — A következő évben azonban Oroszy oly
bűnpörbe keveredett, melynek következtében polgármesteri
állásáról elmozdítottatott, sőt a megyei tiszteletbeli főjegyzői
címtől is megfosztatott.³⁾

Vásárhelyen 1868-ban indult meg a mozgalom rendezett
tanács mellett. A következő évben a belügyminister a vásár-
helyi nép összeírását rendelte el, 1870-ben pedig több megyei
gyűlésen vitatkoztak a felett, hogy az 1848: 24. törvényezikk
értelmében kit illet a rendezett tanács választásának az inté-
zése. Vásárhely ragaszkodott önálló jogához, a vármegye pedig
védte fenhatósági jogát. Végre is Vásárhely álláspontja győzött.

A vármegye a belügyministerium véleményéhez képest
azonban fentartotta felügyeleti jogát Vásárhely felett, — mely-
nek közigazgatását egy 8000 frtos sikkasztás szennyezte be.

Csongrádon siralmas állapotok voltak. Nemcsak az árva-
pénzek, hanem a községi pénzek is megbízhatlan kezekben vol-
tak. A vármegyei főszámvevő hiába szorította az akkori főjegy-
zőt, Werner Andort, a tett észrevételekre adandó válaszra.

¹⁾ Lásd a hiv. jelentéseket. Megy. levéltár.

²⁾ A bűnügyet lásd lejjebb. Aug. havi jkv.

³⁾ L. 1870. márcz. gyűlés jkv.

Még csak nem is válaszolt. A tanács kilencz felhívásra se tette meg köteleességét. A hivatalos iratokat még csak be sem iktatták. Werner főjegyző pedig egyenesen megtagadta a 97430 frtra rúgó államkölesön mikénti kezeléséről szóló számadást.

Ezen tények daczára az alispán nem intézkedett, hanem a vármegyei közgyűléstől adatta a főszolgabírónak azt a böles utasítást, értesítse Csongrád város tanácsát és biráját, miszerint eddigi könnyelműségük és hanyagságuk által a közgyűlés rosszsalását vonták magokra! — s figyelmeztesse őket a megyei tisztviselők iránt tartozó engedelmességre. ¹⁾ Csakis a főjegyzőt fenyegették meg. Természetes, hogy ilyen eljárás mellett a közgazgatási állapotok nem javulhattak; és a kormány, melynek sok baja volt a vármegyével, nem teljesíthette a közgyűlésnek azt a kérelmét, melyben a vármegyének „a nemzet ezen kedves intézményének“ nagyobb hatáskört kívánt juttatni a közigazgatás terén. ²⁾

Ha figyelembe vesszük, hogy az árvaügy, Szentes kivételével, általában el volt hanyagolva; ha tudjuk, hogy a vármegye minden községében még 1859-ben is voltak biztosítatlan árvatári követelések és hogy a kamatok mindenütt, különösen Algyőn, Vásárhelyen, Mindszenten és Csongrádon behajthatlanok voltak; ha végre tudjuk, hogy a régiebb időkről még vizsgálatlanul heverő árvapénztári számadások csak többször ismételt fenyegetések után adattak be s még a sikkasztók ellen sem alkalmaztak kényszert: ³⁾ akkor csakis a vármegye közszellemét jellemezte az az eljárása, melynél fogva 1870-ben Stammer Sándortól, a provisorium idejében volt másodalispántól, mint az 1866. évi inségi bizottmány elnökétől — aki pénzt nem is kezelt,

¹⁾ Lásd a juliusi jkv. illető pontját.

²⁾ Lásd 1858. aug. jkv.

³⁾ Ennek kirívó példáját a mindszei árvatári sikkasztás mutatja, mikor a 16,000 frtot elsikkasztott Tóth András pénztárnok ellen éveken át nem lépett fel az illetékes hatóság. És mikor az elveszett összeget pótdóként a községre hárították, akkor a méltán elkeseredett község előljárói a vármegye előtt elpanaszolták, hogy a perek vitelével megbízott megyei tisztii ügyész vagy semmit, vagy igen keveset tesz; mert — úgymond — tíz éve, hogy a bűn felderítetett, s ma sem áll az ügy befejezéséhez kö-

Tömörkényi községháza.

— számadást követelt, s ez ügyben még a belügyministernél is jelentést tett.

Általában feltűnő, hogy ez időszakban a közigazgatást formasággá tették, s tisztán a gyűlésekre bízták; jelentések, panaszok és óhajítások körül forgott a hetekig tartó sok beszéd; határozott iránya és akarata nem volt senkinek. Magától oldódott meg a legtöbb kérdés a tisztviselők hozzájárulása nélkül. A ministeriumok igen gyakran voltak kénytelenek hol útbaigazítólag, hol visszautasítólag, hol pediglen követelőleg fellépni.

Az akkori jegyzőkönyvek kínos hatást gyakorolnak az olvasóra. A botrányok kifogyhatatlan láncolata az, mely képes minden türelmet kifárasztani.

Legtöbb zavar és hanyagság, a mint láttuk, a pénzkezelésben volt tapasztalható. Csongrád városában ez állandó betegséggé nőtte ki magát. A már fentebb említett Makai-Jánossy-féle árvatári sikkasztás ügye oly soká huzódott,¹⁾ hogy a felelősségre vonhatott sikkasztók időközben elhaltak és az elsikkasztott összeget községi adóként vetették ki az egész lakosságra.

zelebb, mint a bűnvádi kereset napján állott. Most arra kéri a megyét, engedjessék meg neki, hogy a per folytatására saját költségén ügyvédet fogadhasson.

Az alispán nyílt ülésen kijelentette, hogy Mindszent község panasza méltó panasz, mert a tiszti főügyész, ki a megindított keresetek folytatására már több ízben volt végzésileg utasítva, épen semmit sem tesz! De ebből — úgymond — nem az következik, hogy a község külön ügyvédet fogadjon, hanem hogy a megye szorítsa tisztviselőjét a rá bízott teendők gyors és lelkiismeretes teljesítésére. . . A gyűlés a községre róttá a terhet, — és szokott módon a főügyészt nem bántva, ismét csak meghagyja neki, hogy felelősség terhe alatt adja okát a legközelebbi gyűlésen, mért nem teljesítette köteleességét, — és tegyen az ügyek állásáról jelentést. Természetes, hogy ily eljárás mellett egy év múlva se tett jelentést.

¹⁾ A bűnbak keresése alkalmával felvetették és elfogadták ezt a fel fogást, hogy az 1847—1855-ki számadásokért nem a község, hanem az uradalom felelős, — minélfogva gr. Károlyi István ellen fordultak, őt tevén felelőssé. Ez azonban az igazságügyministerhez folyamodott, aki a vármegye ily értelmű határozatát feloldván, Csongrád községet és megyét a törvény rendes útjára utasította.

Ez a szerencsétlenség nem tette buzgóbbá az előljárókat. A vármegye főszámvevője minduntalan panaszokkal lépett fel, hogy Csongrád város pénztári és jegyzői hivatalának a város cselekvő és szenvedő vagyonáról tudomása sincs: hogy maga a tanács sem törődik a város anyagi helyzetével; a számadásokat el nem készítteti, úgy hogy három-négy évről van hátralékban a pénztári kimutatásokkal; hogy a tanács a főszámvevői figyelmeztetéseket következetesen hallgatással mellőzi stb., stb.

A vármegyei közgyűlés megütközéssel vette az ilyen előterjesztéseket. Világos volt, hogy rendeleteit nem teljesítik, sőt azoknak nyíltan ellene is szegülnek, de nem segített a bajon. Új meg új határozatokat hozott; felelősséget is emlegetett, sőt azzal is ijesztgette a tanácsot, hogy engedetlenség esetén el fogja mozdítani. De nem vont kérdőre senkit. 1870-ben, mikor három évi mulasztás tényei állottak előtte, csak arra utasította a szolgabíró, hogy „ha rendetlenséget tapasztal, tegyen rögtön jelentést az alispánhoz, akit nem arra utasított a gyűlés, hogy vessen véget ennek a gazdálkodásnak, hanem arra, hogy „rendkívüli közgyűlést hívjon össze.“¹⁾

Ennek az eljárásnak valóságos oka pedig az volt, hogy a vármegyei tisztviselők nagy része nem teljesítette kötelességét, a szolgabírák nem is laktak járásaikban; a vármegye székhelyén sem a jegyzők, sem a számvevők nem igen tartózkodtak és hogy a gyűlések iránt sem igen érdeklődtek. A főispán, tapasztalván azt, hogy a tisztviselők hanyagul jelennek meg a közgyűléseken, 1870-ben a juliusi gyűlésen azt indítványozta, hogy a tisztviselők köteleztessenek a gyűléseken pontosan és teljes számban megjelenni.

A vármegyei élet ekként elposványosodott. Intézkedések helyett szónoklatok és gyűlési határozatok, — büntetés helyett üres fenyegetések; kötelesség teljesítés helyett nagyképű fontoskodások és léhaságok. honosodtak meg.

¹⁾ Érdekes a csongrádi előljárók védekezése, mely új meg új rendetlenségeket fedez fel, hogy t. i. a pénztári tisztség nem tehet róla, hogy Gulyás István, 1866. és 1867-ben esküdt bíró és számadó pénztárnok, a kint levő követelésekről vezetett számadási könyveit máig sem adta át, habár erre a városi tanács és a szolgabíró többször felhívta.

Csongrádi „Magyar király“ szálloda.

Általános volt az óhaj egy új közigazgatási rendszer után, mely a vármegyei közeletet felfrissítse és életképesebbé tegye.

Csongrád vármegyére nézve valóban jó időben hozatott meg a *köztörvényhatóságok és községek rendezéséről* szóló 1870: 42-dik és 1871: 18. törvényczikk; mert a régibb idő óta betegeskedő főispán, aki mindenkor a kötelességtudás példányképe volt, már koránál fogva sem birhatott azon rugékonysággal, melyet a szintén koros alispán vezetése alatt, ezen nehéz kormányzatú vármegye jól felfogott érdekei megköveteltek.

A juliusi gyűlésen Kárász főispán utoljára jelent meg a vármegye előtt. Betegségtől testben megtörtén, de erős lelkének tüzétől lelkesülten panaszkodott, hogy hosszas kínzó betegsége huzamos időn át megfosztotta azon szerencsétől, hogy a megye tanácskozásait vezethette volna. De ő, a makacs betegség daczára kötelességének ismerte, hogy a fenforgó bonyolult viszonyok között, megtört egészségének kockáztatásával és a tanácskozásban részt vegyen. Üdvözölte a gyűlés tagjait; buzgón fohászkodott Istenhez: „vezérelje a közönségnek tanácskozásait; segítse az egész nemzetet minden működésében, melyre az édes szülőföld iránt fajunkban lángoló hazaszeretetet hívni fogja.”

A mélyen meghatott közönség, mintha sejtette volna, hogy ez az utolsó gyűlés, melyet Kárász Benjamin bölcsessége vezet, a belső ragaszkodás leglelkesebb kifejezésével ünnepelte őt. A derék férfiú, érezvén erejének gyöngülését, 1871. elején lemondott főispáni állásáról azon boldog öntudattal, hogy hosszas közeleti pályáján mindenkor híven teljesítette hazafias kötelességét.

Utódja sógora: Rónay Lajos lett, akinek az a szép feladat jutott osztályrészül, hogy a vármegyét az új közigazgatási törvény értelmében újra szervezze és a haladásra képessé tegye. Az új közigazgatási törvényekre vonatkozólag székfoglalójában azon meggyőződését fejezte ki, hogy azok megfogják felelni a várakozásnak; mert — úgymond — ezek által elértük azt, amit mindenkinek óhajtania kellett: rendezett és szilárd alapokon nyugvó, az állam és az egyén érdekeit egyiránt biztosító közigazgatást!

Az új törvények szerint a vármegyék továbbra is önálló törvényhatóságokként gyakorolhatják az önkormányzatot és az állami közigazgatás közvetítését. Ebből folyólag jövőre is füg-

Károlyi Károly

getlenül, szabadon intézhetik saját belügyeiket, határozatokat hozhatnak, statutumokat alkothatnak ; a törvényt és a kormányi alkotmányi rendeleteket saját választott tisztviselőik által hajt-

ják végre. Úgyszintén a községek is saját kebelükből szabadon választható saját előljáróságuk által hajtják végre a törvényt, intézik belügyeiket és közvetítik az állami közigazgatást.

Kétségen kívül szép és nagy feladat volt az különösen Csongrádban, ahol — amint fentebb láttuk — meglehetősen zilált állapotok voltak.

Minden attól függött, hogy a tisztviselők teljesíteni fogják-e köteleességeiket és tevékenységük által képesek lesznek-e az új törvények intentióit megvalósítani.

Rónay Lajos nemes ambícióval és teljes jóakarattal fogott Csongrád vármegye ügyeinek vezetéséhez. Az ő nevéhez van kötve az új szervezés nagy munkája, a politikai választó-kerületek és közigazgatási járások megállapítása, a rendezett tanácsú városok és az önálló községek és a hozzájuk tartozó puszták rendezése; a szabályrendeletek elkészítése és életbeléptetése.¹⁾

¹⁾ A rendezett tanácsú városokon kívül eső községek négy járásra osztattak; még pedig:

1. A *mindszenti* járás. Ehez tartoztak: Mindszent, Tömörkény, Körtevényes, Gorzsa, Sziget, Kopáncs. Ez utóbbi négy pusztát utóbb Váshelyhez csatoltatott.

2. A *szegvári* járás. Ehez tartoztak: Szegvár, Téglás, Kenyere, Sámson, Szöllős, Újváros, Mágocs, Derekegyháza, Királyság, Fábián-Sebestyén és Teés.

3. Az *algyői* járás. Ehez tartoztak: Algyő, Öttömös, Horgos, Tápé, Sövényháza, Dócz, Ányás, Fark, Homok és Alsó-Pusztaszer.

4. A *kisteleki* járás. Ehez tartoztak: Kistelek, Felgyő, Csany, Siró-hegy, Baks, Fehértó, Felső-Pusztaszer, Kis-Pusztaszer és Tömörkénynek az őgróf Pallavicini uradalmához tartozó része.

A szolgabírákra kimondták, hogy mindenik a járás székhelyén tartozik lakni.

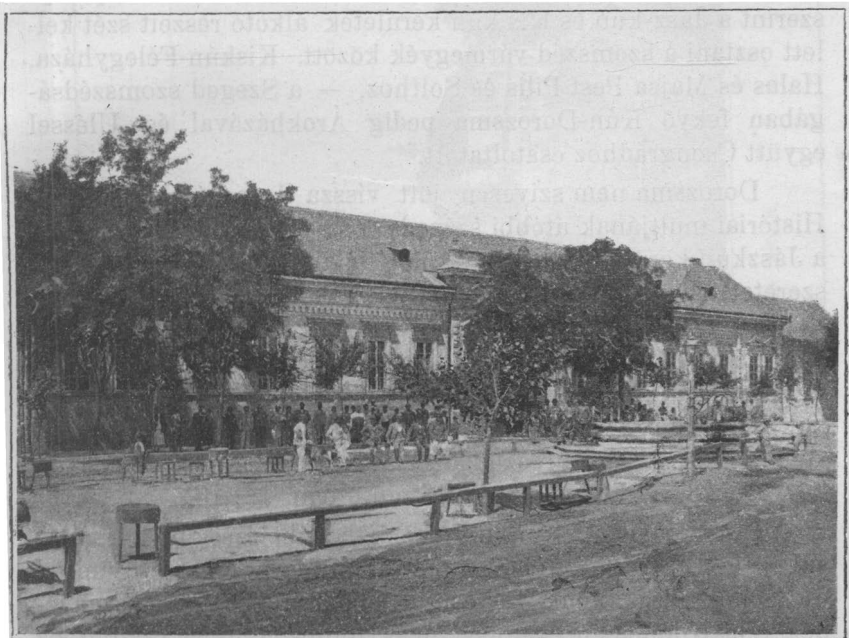
Országgyűlési választókerületekül megmaradt Tápé és Szegvár.

Megalkották a szükséges szabályrendeleteket, és pedig: a tisztikar a segéd-, kezelő- és szolgaszemélyzet létszámáról, hatásköréről, munkafelosztásáról, fizetésük mennyiségéről és napdíjak fokozatáról, — az árvaszék és állandó választmány szervezéséről, a legtöbb adót fizetők névsorának összeállításáról s a községi alválasztó kerületek megalkotásáról stb.

Itt említjük meg, hogy az igazságügyminiszter Váshelyen első folyamodású törvényszéket; ugyanott, továbbá Szentesen és Csongrádon telekkönyvi hatósággal bíró járásbírárságot állított fel. Csongrád a szegedi; Szentes a váshelyi törvényszék kerületébe osztott be.

Az 1871: 18. t.c. értelmében a csongrádmegyei községek három

Az ő főispánsága alatt (1873-ban) szakadt ki Vásárhely — a törvényhozás hozzájárulásával — azon vármegye kebeléből, melylyel több századon át, jó és balsorsban osztozott. Elszakadt azért, hogy mint külön köztörvényhatósági joggal felruházott város önállóan kormányozhassa magát. Szellemi képessége is megvolt; anyagi ereje sem hiányzott hozzá. Aki ezen város történetét fogja megírni, az nagy és gyors változás-

Dorozsma községháza.

csoportba osztattak: 1. rendezett tanácsú városok. 2. Nagyközségek és 3. kisközségek és puszták. Az első csoporthoz tartozók (Vásárhely, Szentes, Csongrád) magok rendezték magokat; a nagy- és kisközségeket pedig a vármegye szervezte. Minden község meghallgattatott, hány és miféle hivatalokat kíván szervezni.

A belügyminister 1872-ben a főispánok számára kiadott utasításban megkívánja, hogy a főispánok a megye székhelyén lakjanak; mert csak úgy lehet az adminisztrációt ellenőrizni. Rónay Lajos csongrádi főispán, mivel Szegváron még kisebb tisztviselők számára sem volt hely, saját birtokán lakott Torontálban.

ról fog tanúbizonyságot tenni; mert Vásárhely polgársága, a nagy átalakulással járó szokott kinövések mellett is, megértette a haladó kor jelszavát és önerejére támaszkodva, tört előre az anyagi és szellemi haladás útján.

Azonban meg kell jegyeznünk, hogy Vásárhely önállósítása idejében a szomszéd törvényhatóságok kikerekítésének szüksége is égetővé vált. Az 1876. évi 33. t.-cz. 1, 19. b) pontja szerint a Jász-kún és Kis-kún kerületek alkotó részeit szét kellett osztani a szomszéd vármegyék között. Kiskún-Félegyháza, Halas és Majsa Pest Pilis és Solthoz, — a Szeged szomszédságában fekvő Kún-Dorozsma pedig Árokházával és Üléssel együtt Csongrádhoz csatoltatott.

Dorozsma nem szívesen jött vissza Csongrád kötelékébe. Históriai multjának utóbbi százada sok édes emlékekkel csatolta a Jászkún kerülethez, mely külön önálló törvényhatóságként szeretett volna tovább is fenmaradni. A dorozsmaiak szívesen ragaszkodtak különleges kún szokásaikhoz és jogaikhoz mindig. Még ma is büszkén emlegetik kún elődeiknek szabadságát; az úgynevezett „redemption“ alapuló birtok és magán viszonyait, melyeknek a vármegye részéről való méltányos figyelembevételét erősen hangsúlyozták azon a nevezetes gyűlésen, melyen küldöik először jelentek meg Csongrádban.¹⁾

Ennek a derék kún községnek békebevezése bő kárpótlásul szolgált a vármegyének azon veszteségért, melyet Sámson és Szöllős pusztáknak Békéshez való csatolása által szenvedett. Tót-Komlós ide csatolásáról és Horgosnak Bács-Bodroghoz való csatolásáról is volt szó, — de Csongrád vármegye, mivel attól rettegett, hogy kicsinysége miatt más vármegyéhez fog csatoltatni, minden alkalommal következetesen úgy nyilatkozott, hogy eddigi területének fenntartása mellett önálló külön törvényhatósági jogát fenntartani óhajtja.

Félelme nem volt egészen alaptalan, mert területe Szeged és Vásárhely elkülönítésével jelentékenyen kisebbedett. Ugyanis Szeged és Vásárhely határainak kiszakításával az $57\frac{1}{10}$ □ mért-

¹⁾ L. Zádori K. beszédét jkv.

Dorozsmai kath. paplak és iskola.

földnyi terület $26^{15}/_{100}$ □ mértfölddel és több mint 100 ezer lakossal csökkent a vármegye határa és népessége. Most már alig $30^{85}/_{100}$ □ mértföld és 86,100 lélek maradt csak.

Ebből aztán egy más kérdés is támadt, t. i. mivel Vásárhely az önálló köztörvényhatósági joggal bíró városok sorába emeltetett, ennek következtében a megmaradt vármegyebeli községek között Szentes lett a legnagyobb város. Ez pedig arra használta fel az új alakulást, hogy ezen elsőbbség révén megakarta nyerni a vármegyei székhely dicsőségét is.

Igen, de Szeged több joggal vélt bírni a székhely dicsőségéhez és ekként versenytársa lett Szentesnek. Nagyon érthető tehát, hogy ez utóbbi aggódni kezdett¹⁾ és aggodalma csakhamar magas fokra hágott, mikor elterjedt a hír, hogy Szeged már folyamodást is nyújtott be a kormányhoz, melyben a vármegyei kormányzat elleni kifakadások és vádak kíséretében, a megmaradt vármegye székhelyét Szegvárról Szegedre kérte áthelyeztetni. Vásárhelynek is hasonló vágyai voltak; de ezeket egyelőre nem a kormány útján, hanem egyenesen a vármegyéhez intézett ajánlat alakjában fejezte ki.

Természetes, hogy Szeged városának eljárását a vármegye közönsége a legnagyobb indignációval fogadta; míg Vásárhelynek ajánlatát udvariasan köszönte meg. Ellenben Szentes azon ajánlatát, mely a széképülethez megkívántató telekből, az építési anyagok fedezésére egy millió faltéglábol és kellő számú cserépből állott, szívesen fogadta.

Már-már eldöntötteknek hitte a vármegye e kérdést, midőn 1877-ben a belügyminister annak kijelentése mellett, hogy a székhelynek valamely alkalmasabb helyre való áttételét elvileg

¹⁾ Ez az aggodalom 1873. végén, mikor a következő év költségvetését készítették, a következő szavakban nyert kifejezést: „A megye közönsége általános lelkesedéssel kimondotta, hogy Csongrád vármegyét, ezen a magyar hazában legrégebbi megyét, melynek multjához annyi kegyeletes történelmi emlék fűződik, hol honalapító őseink az első nemzetgyűlést tartották, hol évezreden át jó és balsorsban fennállott alkotmányunk első alapkőve vettetett meg . . . továbbra is és állandóan fentartani óhajtja.” Lásd az illető jkvet.

nem ellenzi; mégis tekintettel a szervezés jelen stádiumára, arra hívja fel a törvényhatóságot, hogy ezt a kérdést alkalmassabb időpontig tartsa függőben.

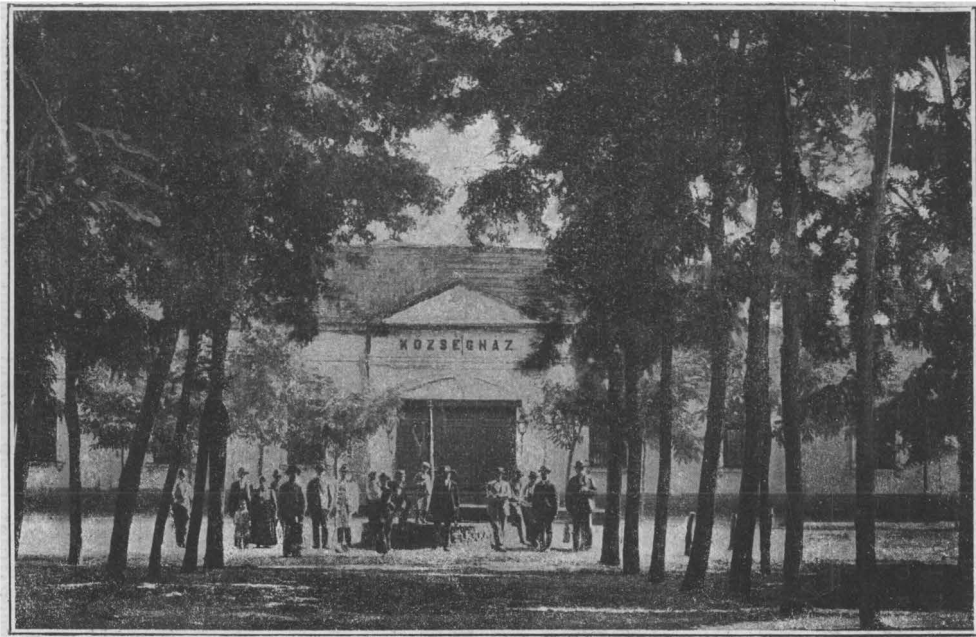
Ugyanekkor közölte a vármegyével Szeged városának fentebb említett feliratát; még pedig azon felhívással, hogy amennyiben Szegeddel nemcsak Szegvár, de még Szentes sem állhatja ki a versenyt, — és amennyiben Szeged a megyei székház létesítéséhez kész tetemes áldozatot is hozni: e feliratot behatóan tárgyalja s megállapodását terjessze fel!

El lehet képzelni, minő érzellemmel tárgyalták e kérdést a szentesiek.

A vármegye közönségének véleménye a márczius 10-ki rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyvében olvasható, mely szerint, midőn egyrészt örömet fejez ki Szeged újabb haladása felett, másrészt megbotránkozással veszi tudomásul e városnak a vármegye zilált közigazgatási viszonyaira vonatkozó állításait. Botrányosnak és sértőnek tartja, hogy hivatlanul és avatatlanul a vármegye belügyeibe avatkozik ... hogy saját önző céljainak propagandát csináljon. A vármegye nem tartja saját méltóságával megegyezhetőnek azt, hogy a Szeged által célzatosan reá szórt kiméletlen támadásokat egyenként utasítgassa vissza; mert érzi, hogy eddig is megtette kötelességét.

De kijelenti: 1. hogy a vármegyei székhely megállapítását a jelen viszonyok között, amíg t. i. a törvény másként nem intézkedik, saját elvitázhatlan autonóm jogának tekinti. Tiltakozik Szegednek azon felfogása ellen, mintha ebben a belügyminister dönthetne. Kijelenté továbbá a vármegye, hogy a százados gyakorlathoz ragaszkodva, a megyei közigazgatás központját csak a vármegye területén akarja elhelyezni s minden oly törekvés ellen, mely ezen elvet megdönteni czélozná, előre is tiltakozik. — Végre határozatilag kimondja, hogy az 1875-ben már kijelentett határozatához képest, a vármegye székhelyét Szentesre kívánja áttenni, — egyuttal feliratilag fölkéri a belügyministert, hogy a vármegyének ezen óhaját annak idején figyelembe venni, Szeged kérelmét pedig elutasítani méltóztassék.

Fel is ment aztán e célból a főispán elnöklete alatt egy

Sándorfalva községháza.

Tápéi községháza.

hatalmas deputáció a belügyministerhez, aki időközben Vásárhely és több községnek e tárgyban felterjesztett kérelmét tárgyalás végett leküldötte. Ugyanis Szeged a közelében fekvő községeket: Kisteleket, Mindszentet, Horgost, Tápét, Csanyt és Algyőt a maga részére nyervén, ezeket is felfolyamodásra birta, mivel úgymond, Szentest kivételével az összes községek Szeged mellett vannak.

Ez az eljárás még nagyobb felháborodást okozott a megyében, mint az előbbeni. A közgyűlés megbotránkozva vette tudomásul a „községeknek azon minden alkotmányos érzéket nélkülöző és vármegyei törvényhatóság tekintélyét sértő eljárásukat, hogy akkor, midőn a megyei székhely kérdésében a törvényhatóság autonóm jogainak érett megfontolásával egyértelmű megállapodásra jutott: a helyett, hogy netaláni sérelmeik orvoslását és helyi érdekeik érvényesítését a vármegyénél, vagy ennek útján a kormánynál kérelmezték volna, a törvényhatóság megkerülésével, a megye egyhangú határozata ellenében Szeged segedelmére vállalkoztak! Ezért jegyzőkönyvi megrovást kaptak. De Szeged városának sem maradt adósa azon „eddigelé még páratlan fellépéseért,“ hogy a vármegye létérdekei rovására ismételten a saját önző czéljainak megvalósítására még attól sem riadt vissza, hogy a megyebeli egyes községeket kerülő utakon a törvényhatóság elleni harcra szólítsa fel.

Nem igaz az, hogy Szentest kivételével, a megye összes községei Szeged mellett lennének. Ezt a tények czáfolják meg; csakis a fenti kisközségek nyilatkoznak Szeged mellett, mivel tényleg közel fekszenek hozzá. Ezért ismételve kéri a belügyministert, hogy Szeged visszautasításával, a vármegye kérelméhez képest Szentest erősítse meg székhelyül.

A belügyminister azonban nem nagyon sietett a megerősítéssel. Csak mikor látta, hogy a kedélyek erősen felingerültek és hogy az újonnan megválasztott vármegyei tisztviselők élén Stammer Sándor alispán és Fekete Márton főjegyző, férfias határozottsággal léptek fel, kimutatván azt, hogy a miniszternek azon kívánsága, hogy a központi tisztviselők a megye székhelyén lakjanak, csak úgy teljesülhet, ha a központi hivatalok

Csongrád vármegye székháza Szentesen.

számára megfelelő helyiségek állíttatnak elő; mikor ennek alapján meggyőződött arról, hogy Csongrád vármegyében a közigazgatás magas érdekei követelik a székhely kérdésnek sürgős elintézését... csakis ekkor, t. i. 1878. tavaszán erősítette meg a köztörvényhatóságnak három év előtt hozott azon határozatát, hogy Csongrád vármegye székhelye Szentésre tétesék át.

Ez kétségen kívül nagy jelentőségű esemény volt, mely lehetővé tette a vármegye megszilárdulását, a modern közigazgatás megalapítását és a községeknek összhangzatosabb fejlődését.

Az új székház építési tervei csakhamar elkészültek és az építkezés, sok közbejött akadály daczára 1883-ban befejeztetett úgy, hogy az új palotaszerű székházban a legelső ünnepélyes közgyűlés Szentesen még ez év december hó 10-ik napján meg volt tartható.

A főispán lelkes beszéddel nyitotta meg azt a nevezetes közgyűlést. Méltó szép szavakban emlékezett meg Szegvárról, a vármegye eddigi szerény kis székhelyéről, melyben a vármegye politikai életének annyi magasztos emléke fűződött. Klauzál Gábor ott ragyogtatta hazaszeretetének, alkotmányos érzelmeinek és fenkölt szellemének tündöklő világát. Ott folytak a politikai átalakulás harcrai, melyek a haza új korszakát előidéztek.

A közigazgatás korszerű kívánalmai azt követelték, hogy a vármegyének legyen méltó központja és állandó székhelye. Ime, több mint egy század viszontagságai után Szentessé lett a köztörvényhatóság székhelye. A főispán az egész nagy közönség érzelmeinek tolmácsává lett, midőn kívánta, hogy a magyar önkormányzatnak emelt ezen díszes épületen legyen Istennek áldása. Daczoljon századok viharaival és legyen az alkotmányosság, törvényesség és igazság ünnepelt szent helye, melynek falai között más hangok, más elvek és nézetek soha ne jussanak érvényre, mint azok, amelyek szeretett hazánk alkotmányos szabadságát, vármegyénk felvirágzását és jólétét lesznek hivatva előmozdítani és maradandóan megalapítani.“¹⁾

¹⁾ Feljegyzésre méltó Szentessé városának lelkesedése, örömeinek impozáns megnyilatkozása. A városban levő összes hivatalos testületek meg-

Valóban a jelen voltak arcán az ünnepélyes hangulat kifejezése mellett azon erős és komoly elhatározás volt látható, hogy ezentúl úgy a köztörvényhatóság virilis és választott tagjai, mint a néhány nap múlva megválasztandó új tisztviselők, új erővel, új lelkesedéssel és új ambícióval fognak működni a vármegye felvirágzásán.

jelentek képviselőik által az ünnepélyes közgyűlésen, hogy a székhely áttétele fölötti örömiüknek és üdvkivánataiknak közvetlen kifejezést adjanak. Ilyenek voltak:

1. Szentés város képviselőtestülete és tisztikara Balogh János polgármesterrel.

2. A szentesi helvét hitvallású egyház presbiteriuma, Filó János idősb lelkész és Kristó Nagy István főgondnok.

3. A róm. kath. egyház tanácsa, Temesváry Antal főgondnok.

4. A görög keleti egyház küldöttsége, Davidovics István lelkész és dr. Haris főgondnok.

5. Az ág. hitv. egyház, Petrovics Soma lelkész és Mojzsik Lajos felügyelő.

6. Az izraelita egyház küldöttsége, Lévi Lipót elnök és Sonnenfeld Sámuel.

7. A m. kir. adóhivatal tisztikara, Ruzsiczky György adótárnok.

8. A m. kir. postahivatal, Stolecz István postafőnök.

9. A polgári iskola tanárikara, Zolnay Károly igazgató.

10. A kaszinó-egylet választmánya, Kiss Zsigmond elnök.

11. A polgári iparos- és gazdasági kör választmánya, Balázsovits Norbert elnök.

12. A függetlenségi kör választmánya, Pólya Ferencz elnök.

13. A szentesi takarékpénztár igazgatósága, Kiss Zsigmond elnök és Dobray Sándor igazgató.

14. A Szentés-vidéki takarékpénztár igazgatósága, Fekete Márton elnök és Bányai József igazgató.

15. A szentesi segélyegylet választmánya, Dósa Béla igazgató.

16. A szentesi dal- és zeneegylet, Hoffer Antal alelnök.

17. Az iparos ifjak képző- és segélyző egylete, Balázsovits Norbert elnök.

18. A kereskedő ifjak képző- és segélyző egylete Sonnenfeld Sámuel elnök vezetése mellett. — Közgyűlés alispán indítványára a Szentés város területén létező erkölcsi testületek, hatóságok és társulatoknak ezen teljesen önkéntes, de éppen ezért különösen nagybecsű előzékenységet köszönettel fogadván, egyúttal biztosítja őket, hogy az ezen városban létező minden intézmény anyagi és szellemi jólétének s felvirágzásának előmozdítását, melyre már a megyei székhely áttételével is kiváló súlyt fektetett, mindenkor egyik legnemesebb feladatának fogja tekinteni.

Hogy e sok reményből és szándékból mennyi valósult meg, annak megírása egy későbbi kor történetírójára vár, aki bizonyára ezen naptól fogja számítani Csongrád vármegyének legujabb korát. Mi az eddig elmondottak után le is tehetnők a tollat, ha a festett kép teljessége nem kívánná, hogy befejezésül néhány rövid fejezetben megemlékezzünk még a vármegye közerkölesi, egyházi, iskolai, közművelődési és közgazdasági viszonyairól. Lássuk tehát még ezeket is.

VII.

Törvénykezés, — szervezése a Bach-korszakban. — Elterjedt bűnök. — Oroszy Miklós esete. — A betyárvilág elterjedése, — vakmerő rablások. — Rózsa S. hőstettei. — A vármegye rendszabályai. — Rablók szervezete, jelei, titkos nyelve. — Gr. Ráday kiirtja a betyár bandákat.

Ami a törvénykezést illeti, az szintén nagy változáson ment át 1848 után. Az úgynevezett Bachkorszakban az igazságszolgáltatás és a bírói teendők elkülönítettek a közigazgatástól. Csongrádban 1850-ben két törvényszék állíttatott fel, még pedig az egyik a polgári perekre és az árvaügyekre, a másik pedig a fenytítő és csődperekre. Amannak elnöke Dobosy Lajos, emennek pedig Müller Ignác lett. Az ülések részint Szegváron, részint Vásárhelyen tartattak. A vármegye a következő négy járásbíróságra osztatott fel:

1. A *szege*di járás, Horgos, Tápé, Algyő, Kistelek községekkel és — Serkéd, Sövényháza, Fark, Dócz, Ányás és Nagypusztaszer pusztákkal.

2. A *csongrá*di járás, Csongrád és Mindszent községekkel — és Tömörkény, Felgyő és Csany pusztákkal.

4. A *vásárhelyi* járás, Vásárhely és Martély, Sámson és Ujpusztával.

4. A *szentesi* járás, Szentés és Szegvár községekkel, Fábíán, Teés, Derekegyháza, Királyság és Hegyes pusztákkal.

El volt rendelve, hogy a törvénykezési bírák egymást felváltva a törvényszékeknél is alkalmaztassanak; hogy a bírák a sommás és rendőrségi viszályokat a szükséghez képest a helyszínén tartoznak elintézni és a folyamodóknak igazságot szolgáltatni.

Ez a berendezés azonban csak ideiglenes volt, melyre egy év múlva következett az igazságszolgáltatásnak szabályos rendezése. Csanád és Csongrád egy törvényszékhez tartozott, melynek elnöke Dobossy Lajos lett 2500 frt fizetéssel.¹⁾ Négy helyett öt járásbíróság szerveztetett külön Csongrád vármegye területére.²⁾ Minden járás élén egy bíró és egy helyettes bíró állt megfelelő segédszeméllyel. A közbiztonság őreivé a régi pandúrok helyett az úgynevezett zsandárok, csendőrök lettek. A szervezet jól volt átgondolva, de Csongrádban époly kevésbé vált be, mint a szomszéd vármegyékben.

Rövid idő alatt bebizonyult, hogy ez a törvényszék és a járásbíróságok az ő egyenruhás hivatalnokaikkal nem képesek a rendet és a közbátorságot fentartani. A börtönök megteltek gonosztevőkkel, — amellet a községek új meg új tolvajbandák által háborgattattak.

Mindjárt az első évben orgazdaság miatt 146, rablás miatt 67, tolvajlás miatt 211, istenkáromlás és verekedés miatt 62, utonállás miatt 7, gyujtogatás miatt 18, gyilkosság miatt 26, betörés miatt 8 ember került a törvényszék elé, — részben pedig a börtönbe. Ez pedig, ha az itt nem is említett kisebb kihágásokat is figyelembe vesszük, nagy szám egy olyan vármegyében, melynek lakossága 62 □ mérföldnyi területen összesen csak 135,000-re rugott.

A későbbi hivatalos jelentések sem mutattak fel öröndesebb adatokat. Sőt az egyes járások főszolgabírái igen gyakran panaszkodnak, hogy a községekben nagyon gyakoriak a korcsmai vérengzések és bicskázások ; különösen a gyermekölés és magzatelhajtások. Ennek oka, az illető szolgabíró jelentése szerint, nem az, mintha az ily bűnökre hajlandó asszonyok és

1) *Ülnökök*: Kiss Dániel, Szabó Lajos, Müller Ignác, Bánffy József, Tarnay László, Gerencsey János, Aigner Imre, Petrovics István, Vidovics Imre és Kolb Ádám voltak ; egyenkint 1200 frt fizetéssel. Jegyző Bene Imre ; iktató Farkas Béla ; kiadó Csakovácz György.

2) *Járásbírók*: *szegedi* járásban Szluha Gáspár 1100 frttal ; *csongrádi* járásban Müller János ; *szentesiben* Müller Lajos ; *szegevárban* Vidovics Mihály ; *vásárhelyiben* pedig Veres Lajos, — egyenkint 1000 frttal.

fiatal emberek a büntetéstől nem félnének; hanem az, hogy nem félnek a felfedezéstől.

A törvényszék, ha nyomára jött az efféle bűnöknek, melyek a tiszta erkölcs mély süllyedését mutatták, szigorúan büntette az illetőket. Az 1858-ki novemberi vármegyei gyűlésen az alispán ismételten elpanaszolja a nép erkölcsi süllyedését, jelentvén, hogy az említett bűnök elkövetéseért számos nőszemély van elítélve a börtönben, és még több áll vizsgálat alatt.

A viszonyokat szomorúan illusztrálja Dobosy Jusztin nevű leánynak esete, mely 1868-ban izgalomba hozta nemcsak Csongrád vármegyét, hanem a felsőbb kormányköröket is.

Oroszy Miklós, volt szentesi polgármester 1868. júl. 17-én egy bizalmas levelet küldött az alispánhoz, melyben panaszkodik, hogy ellenfelei agyarkodnak ellene, s hogy ennek következtében a főszolgabíró — egy vád alapján vizsgálatot indított ellene. Kéri az alispán pártfogását, melyért úgymond — örök hátlára lesz lekötelve. Utóbb kisült, hogy Oroszy nem igazat írt.

Ugyanis Dobosy Jusztin hajadon leány, Oroszy sógor-nője, aki nála lakott, teherbe esett. Hogy szégyenét eltakarja, Oroszy elvitte Talányi János kunszentmártoni orvos tanyájára, ahol ikreket szült, és a gyermek-elvétel következtében elvérzett és meg is halt.

Oroszy az orvossal egyetértőleg nem Szentesre hozta a szerencsétlen leány hulláját, hanem titokban Turkeviben temettette el. Ezt a hullát szállító kocsis kifecsegte és a bűntény nyilvános botránnyá nőtte ki magát.

A vizsgálatok folytatásából a hulla kiásása után kisült, hogy az ikreket Talányi orvos tanyáján a kutya ették meg; a koponya csontjai azonban megmaradtak. Ez a bűntény, mely három emberéletet emésztett el, roppant szenzációt okozott az egész országban! A törvényszék és a közvélemény elítélte a gonoszokat.

De Oroszy neje és barátai a belügyminiszterhez folyamodtak „igazságért”; — kifogást emeltek a csongrádi fenytő törvényszék ellen; Oroszyt politikai mártýrrá kívánták tenni, — és az ügyet Csongrád sérelmével, sok felebbezés, replika-duplica

és *húsz miniszteri rendelet után* a szolnoki törvényszék ítéletére bízta, időközben Oroszyt kezességre szabadon bocsátván.

A vármegye „megdöbbenéssel” értesült az igazságügy-ministerium ily értelmű rendeletéről; hallatlan dolognak mondván azt, hogy a bírói függetlenség ekképen lealacsonyítatik; és hogy bírói eljárással éppen azon törvényszék bízott meg, melyet a perbefogott gonoszok jelöltek ki magoknak. Ez ellen a képviselőházhoz fordult tiltakozásával.

A szolnoki delegált törvényszék Oroszyt a bűnrészesség, Talányit a közvetlen tettesség, Kulesár kocsist a bűnpalástolás vádjá alól, próbák elégtelenségéből felmentette; de mind a három vádlottat, súlyos beszámítás alá eső *kihágás vétségében* vétkesnek mondotta ki.

A pesti kir. ítélő tábla még a kihágás vétsége alól is felmentette őket. Ezt a m. kir. Kuria 1872. febr. 26-án szintén helybenhagyta. De a vádlott Oroszy nem bírta ki a közvéleménynek és saját lelkiismeretének ítéletét és Szentesről végképp elköltözött.

A mi a verekedéseket, bieskázásokat és tolvajlásokat illeti, ennek okát a nép szabadosságra hajló természetén kívül az akkori viszonyokban és körülményekben is kell keresni. Sokan szükségből, de még többen az idegen hatalom iránti gyűlöletből lettek rablókká, tolvajokká és gyújtogatókká. Bizonyos kedvtelését találta a nép abban, ha a zsandárt kijátszhatta, vagy csúffá tehetette. A nagy kiterjedésű puszták és különösen a nádasok alkalmas búvóhelyül szolgáltak az úgynevezett szegény legényeknek.

A hatóság mindent megtett ezen szomorú állapotok megszüntetésére. Sokszor a szomszéd vármegyék hatóságaival közösen intézkedett a gonosztevők kiirtásán. A kerületi és megyei főnökök sűrűn adták ki rendeleteiket, és kényszerítették a községi előljárókat nemcsak a rablócsapatok bejelentésére, hanem elfogására is. Díjakat tűztek ki azok számára, a kik a lappangó betyárokat feljelentik, vagy az igazságszolgáltatás kezébe juttatják. Kihirdették, hogy ha valamely község határában rablás, tolvajlás vagy gyilkosság történik és a büntettek nem fedeztetnek fel, a kárt az összes lakosság fogja megfizetni. A csend-

örök kezet fogtak a katonasággal, és az egyes veszélyesebb községeket megszállva tartották.

De mindez nem használt semmit. A kerületi főispán, látván, hogy a közbiztonság a csendőrség behozatala óta Csongrádban mindinkább rosszabbodik, 1851 végén a következő rendszabályok életbeléptetését követelte:

1. Minthogy némely lakosok a bosszútól való félelmök miatt magok nyujtanak hajlékot a gonosztevőknek s azokat nem merik feljelenteni, a lakosok felvilágosítandók, hogy oly gonosztevők feljelentése által saját érdekeiket mozdítják elő s azok elzáratása által a bosszú lehetősége ki van zárva. Továbbá az utonállóktól úgy lehet óvakodni, ha lehetőleg nappal utazik a községség s lehetőleg többek társaságában.

2. Az éjjeli őrséget úgy kell szervezni, hogy minden 100 lakosra 2 ór essék, kik nem a legszegényebb osztályból, hanem birtokosokból állítandók ki. A községi bíró tartozik jegyzéket vezetni arról, hogy minden egyes napra kik tartoznak az éjjeli őrszolgálatot teljesíteni, s a ki magát az alól igazolatlanul kivonja, 5 frtot tartozik fizetni vagy 3 napi fogságot elszenvedni. A mi az éjjeli őrség felfegyverzését illeti, a ker. parancsnokság megengedte, hogy minden község a községi bíró felelőssége mellett *két fegyvert* tarthasson, melyet a községi bíró lakásán kell tartani s csak az éjjeli örök rendelkezésére szabad bocsátani.

3. Mindazok, a kik eltolvajolt marhákat gondviselésök alá vesznek s rejtegetnek, pénzbírsággal sujtandók, mit mindannyiszor kell alkalmazni, valahányszor valaki jószágának birtoklását nem tudja igazolni.

4. A ki ismeretlen egyént befogad s azt 2 óra alatt a községi előjáróságnak be nem jelenti, 5 frt pénzbírsággal vagy 3 napi elzárással sujtandó, mely büntetést megkészserezni s megháromszorozni kell, ha a befogadott egyén gonosztevőnek bizonyul be. Hasonló büntetés alá esik a községi előjáró, ha oly gyanus egyénnek bárki által történt befogadását elnézi.

5. A községi és pusztai birtokosok csakis igazolványnyal ellátott pásztorokat és csikósokat tarthatnak; anélkül levők pénzbírsággal sujtatnak s annak fele a feljelentőt illeti; e fölött a cs. kir. csendőrök tartoznak őrködni.

6. A hol rablások ismétlődnek, ott a cs. kir. csendőrség a legközelebbi község közreműködésével, az előkészületek titokban tartása mellett, üldözés tartandó s erről a szomszéd szolgabíróság előre értesítendő. E rendeletnek a legszigorúbb betartását rendeli el a ker. főispán s az eredményről minden hó 1. és 15-én a megyefőnök által jelentést kér.

A jelentések pontosan beérkeztek, de az állapotok nem javultak. Gr. Károlyi Lajos a hadparancsnokságtól kért engedélyt arra, hogy birtokainak védelmére külön hat fegyveres lovas-csöszrt tarthasson. Babocsay Lajos járási közigazg. segéd pedig Kisteleken, félvén a gonoszok boszújától, engedélyt kért arra, hogy lakását Szegedre tehesse át. Algyőn — a mint lentebb majd bővebben fogjuk elbeszélni — 1851. nov. 28-án este harmincz fegyveres lovas rabló megrohanta az uradalmi felügyelőt, azt agyonlőtte, az uradalmi pénztárt — mintegy 30 ezer frttal — kirabolta. Félegyháza és Szeged között az országot, különösen Kistelek táján folyton veszélyben volt rablócsapatok miatt; ezért a katonai parancsnokság úgy intézkedett, hogy Örkény és Kecskemét közti állomásokra Pestről; Félegyházára és Kistelekre Szegedről egy-egy altisztből s 15 emberből álló gyalog katonai csapat küldessék ki a végből, hogy közülök kétéhárom ember a postakocsikat egész vonalon át kísérni tartozik, Kistelekre, mint legveszélyesebb helyre, egy század katonát, a szatymazi postaállomásra egy káplárt tizenkét legénnyel és két csendőrrel, Horgosra 25 katonát, Algyőre 12 katonát rendeltek ki. Azonkívül a rablók üldözésére Szegedre, Vásárhelyre és Szentesre egy-egy lovas ulánus szakaszt küldöttek ki.

A rendőri közegek, utasításukhoz képest, jegyzékbe vették a gyanús embereket; szigorúan ellenőrizték a rovott életűeket; ezeknek, írásos engedelem nélkül, nem volt szabad lakásukról még a tanyákra sem kimenni. A tanyai cselédekét névszerint be kellett jelenteni, s jegyzéküket az illető tanya falára kifüggeszteni. Réveken és vámsorompókon éjjel átszállani tiltva volt. Lóháton csak annak volt szabad járni, a ki erre a szolgabírótól vagy a községi bírótól írásbeli engedélyt kapott. A csolnakokat csak engedély mellett lehetett használni.

A nádasokat az utak mentén kivágatták, hogy az útasokat

a nádasokban lakó betyárok meg ne lephessék. A polgári vésztörvényszék helyett pedig katonai vésztörvényszék felállítása rendeltetett.

De a míg a hatóság tőle telhetőleg minden intézkedést megtett az állapotok javítására, addig a betyár-bandák is teljes szervezetet készítettek magoknak, mely szerint hadviselő felek módjára, gondoskodtak az önvédelemről, új támadásokról, a csendőrök lefegyverzéséről és a szükséges fegyvelemről.

Különség volt a tolvaj, a rabló és a betyár között. A *tolvajok* közt voltak olyanok, a kik csak *lovat* „kötöttek el,” mások, a kik csak *marhát* hajtottak el, melyet átbélyegezve a messzebb vidéki vásárokon, vagy a velők összejátszó mészárosoknak eladtak. A minden apróságot elvivő tolvajt megvetőleg *kapcza*-betyárnak nevezték el.

A *rablók* veszedelmesebbek voltak a tolvajoknál, mert rendszeren éjjel, előlegesen kinézett helyeken fegyverrel és más eszközökkel ellátva, álarczosan támadták meg a kirablandó házat. Behatoltak a boltokba, lakásokba; elvitték a pénzt és mindazt, a mi értékesíthető volt. Ha ellentállásra találtak, öltek és gyilkoltak; sokszor csak azért, hogy gonosz tetteiknek élő tanúja ne legyen. A rablott holmit orgazdák útján értékesítették; az így szerzett pénzen ingatlant vásároltak s azt rendszeren feleségeik nevére írtatták. Ezt a mesterséget addig folytatták, míg rajta nem vesztek.

A *betyárok*¹⁾ többnyire oly gonosztevők voltak, a kik vagy a katonaságtól, vagy a börtönből megszökvén, a nép között elbújdosnak és a becsületes emberek társaságát kerülve nyakukba vették a nagy világot; hasonló sorsú czimboráikkal szövetkeztek s a pusztákon útonállókká lettek. Ha nem volt pénzük, kértek attól, a kit legközelebb találtak; ha az illető nem adott, elvették tőle; ha ellenzésre találtak, megverekedtek, önvédelemből öltek, s ezt az életet addig folytatták, míg hurokra nem kerültek. Ezekből lettek az úgynevezett *futóbetyárok*, az úgy-

¹⁾ Bekiar persa eredetű szó: hozzánk a törökvilágban hozták be. Fiatal és dolognélküli suhancot jelent, a ki minden rosszra képes. A törökök gúnyszó gyanánt használták a keresztényekre.

nevezett „szegény legények“, a kik félvén a törvény hatalmától, mint a dúvad, határról-határra mentek, elszántan minden eshetőségre. Néha kitörő dorbézolásban tombolva, máskor hihetetlen nyomorral küzdve tengették életüket.

Többsnyire lovon jártak, azért nehéz volt őket elfogni; de sokszor kocsin mentek népes utczákon át, csendőrök szemelátára, anélkül hogy valaki felismerte, vagy csak gyanította volna, hogy a gyékényes sátor alatt fegyveres betyárok fekszenek; a kik, ha üldözték őket, a saroglyából valóságos golyózáport szórtak üldözőikre.

Titkos útjelzőik voltak: a *pásztortűzek*, melyek hívást jelentettek; a *kútágások*, melyek ha veszély közelgett, a sürgönyt pótolták; a keresztútnál levő bogáncskaróra kötött *szórszál*, mely a helyes utat jelezte; a csárdás ablakába állított *mécsvilág*; a halmok tetején levő *karó*, vagy az erdő szélső fájának *kéregvágása*; a hidak karfájára akasztott fehér vagy fekete *lószőr* stb. Mind megannyi jel volt ez, mely a betyárt eligazította és a bajtól megóvta.

Ezen kívül volt a betyároknak külön *nyelve* is, melyet csak a beavatott bandabeli legények értettek meg; de melyet a nem magyar nemzetbeli idegen betyárok is ösmertek. Voltak külön jeleik és gúnyneveik, a melyeknek segítségével tájékozták magukat. Így értjük meg, miként lehetett a lopott jószágot sok határon keresztül kivinni anélkül, hogy a hatóságok közegei észrevették volna.

A tolvajnyelvet „rajhorának“ nevezték, mely minden országok híres tolvajainak titkos beszédéből származott; azonban a csongrádi tolvajbandáknak külön magyar nyelvük is volt.¹⁾

De ezt a nyelvet csak néhány pásztor és egynehány csendbiztos értette.

Ez utóbbiak közül bizonyos hirre tett szert *Klemm Jusztin*.

¹⁾ Álljon itt például néhány mondat: „Káposztázzál ebbe a spizibe és gyertyázd magad körül, hogy stokkol-e bent fejes; mert engem hipiselnék. Csak még ma almával bukjam, holnap már lesz motér és pledizhetek! — Adja isten, hogy a mai betiplizés öregem süljön ki! — De pajtás, alma hadora annak a rajcsosnak, a kit bent fogunk levirozni, különben elszljácsolják mázinkat és a triplizésnél kapdoválunk. Akkor pedig tréfik

csongrádmegyei csendbiztos a csendőrség előtti időből, és *Virágh* József szegedi csendbiztos. Mindkettő réme volt a betyároknak.

A betyárok bandái mesterileg voltak szervezve. Első szabály: feltétlen engedelmesség a vezér előtt; vakmerő bátorság a veszélyben és furfangos ügyesség a tolvajságban. A megbízhatatlan, gyanús és engedetlen legényt egyszerűen agyonlőtték társai. Sokszor regénybe való hőstetteket követtek el; vérfagy-laló gyilkosságaik és minden képzeletet felül múló vakmerő rablásaik örökké izgalomban tartották a népet — és a csendőrséget.

A puszták „nagy parasztja“, ki a szabadságharcz alatt — mint fentebb láttuk — egy külön csapatot szervezett legényeiből, Rózsa Sándor, eszével, bátorságával és vakmerőségével tette nevét nevezetessé. Különös kedvteléssel boszantotta a hatóságok közegeit; a csendőrökkel úgy játszott, mint macska az egérrel. Valóságos gladiátori játékot űzött velök lóhátról, és nem nyugodott, míg üldözőit vagy el nem fogta, vagy fel nem kővezolta.

Csak egy példát beszélünk el a helyzet festésére. 1856-ban egy Müller nevű csendőrőrmester negyedmagával ment a dorozsmai tanyákra lóháton őrjáratra. Valami Meszes nevű két szegedi paraszt árulta el Rózsa Sándornak hollétét. Ez haragra lobbanva magához vette négy társát, és lóháton Meszesék megbüntetésére indult. A mint feltalálta, azonnal végrehajtotta rajtuk a banda ítéletét: nyomban agyonkorbácsolta őket.

Ekkor vetődött arra Müller zsandárőrmester, a ki semmit nem sejtve a Lajkó-tanyán leszerelt társaival együtt, hogy megbédéljen.

Rózsa Sándor megtudván a zsandárok ottlétét, egy kánászgyerek által tisztelteti őket, és tudomásukra adja, hogy itt

lennénk és várhatnánk a mázsákra menő kuaszot stb.“ — Megfejtő szótár ez: Bekáposztázni = *betörni*. Gyertyázz = *vigyázz*! Stokkol = *ül*. Fejes = *titkos-rendőr*, — hipiselnék = *vigyáznak rám*, — bukni = *elfogatni*, — máter = *pénz, érték*, — tiplizni = *vállalkozni*, — hadova = *beszéd*, — rajcsos = *tolvaj*, — kisiült = *sikerült*, — egy mázsa kuasz = *egy évi börtön* stb. Lásd: *Betyárlegendák*, az alföldi rablóvilág történetei. Szeged, 1898. 38—47. l.

van a szomszéd kis erdőben. Erre Müller, a ki bátor ember volt, társaival együtt lóra kapott és a betyárok üldözésére indult. Ezek megfutamodást színlelve, menekültek s néhány golyót váltottak a zsandárokkal, a kik diadalérzettel nyargaltak utánok nehéz lovaikkal, folytonosan tüzelve reájok, nem is sejtve, hogy Rózsa Sándor csak játszik velők.

Mikor aztán elfogyott a puskaaporuk, Rózsa Sándor hirtelen visszatekint, megforgatván karikását a zsandárok ellen fordul. Az üldözőkből egyszerre üldözöttek lettek. A haramiák két csapatra osztva közrekapják a menekülőket, behajtják a Miskolczy-tanyába, és ott agyonlőtték őket. Holttesteiket Rózsa S. kocsira rakatta és Miskolczy gazdának azt parancsolta: vigye be a holtakat a főkapitánynak, és mondja meg, tisztelteti Rózsa Sándor, temettesse őket tisztességgel, mert kötelességök teljesítésében vesztek el. Ilyen eset többször is fordult elő. Vakmerő tettei közül kimagaslik az az eset, mikor Kistelek alatt megállította a vasúti vonatot, és társainak segítségével kirabolta az útasokat. Mikor megtudta, hogy fejére tízezer forintot tűztek ki, gondolkozóba esett és a becsületes emberek sorába akart lépni és pedig úgy, hogy a Szegedre várt királytól kegyelmet fog kérni. De ebben megakadályozta egy Katona Pál nevű komája, a ki feleségével egyetértve kézrekerítették őt és átadták a büntető törvény kezébe — 10.000 forintért.

De ezzel sem volt még vége az alföldi betyárvilágnak. A provizorium alatt tovább tartott. Ekkor garázdálkodott a *Bogár* testvérek bandája. Naponta jöttek hírek a legvakmerőbb rablásokról, melyek az egész vármegyének szégyenfoltját képezték. Minden közigazgatási intézkedés eredménytelennek bizonyult. Végre az alkotmány visszaállítása után az új magyar kormány vette kezébe az ügyet. A belügyminiszter megsürgette a vármegyét, hogy ez állapotnak, a rendelkezésére álló fegyveres katonai erővel, igyekezzék véget vetni. Mert hallatlan vakmerőség az, hogy néhány betyár a 60—70 ezer népességű Szeged városon keresztül tud menni, s az ellenők állókat lelővéssel fenyegetvén, a legnépesebb közlekedési tisztai hídon bántatlanul birja magát keresztül törni! és a posta fedezetére rendelt katonákat fegyverzetöktől megfosztván, a postapénzt elrabolja.

Csongrád vármegye a ministeri felhívásra e hallatlan be-
tyárság megszüntetése céljából tartott gyűlésén csak két módot
tudott ajánlani. Az egyik az volt, hogy a rablók feljelentői és
megsemmisítői részére nagy jutalmak tűzessenek ki; a másik,
hogy felelős kormánybiztos küldessék ki. A többség az első
módot fogadta el és javasolta a kormánynak.

Ezen kívül megjelölte azon rendszabályokat, melyeknek
alkalmazását szükségesnek vélte a közbiztonság helyreállítá-
sára. Ilyenek voltak:

1. Azon utak, melyeken a rablók a megye területére be-
vagy illetőleg onnan kijöhetnek, azon használt vagy használ-
ható átkelések, melyeken azok a Tisza egyik partjáról a másikra
mehetnek, folytonosan gondos őrizet alatt tartassanak, nem-
különbén figyelem fordítandó a Tiszán csolnakokat tartó vízi
molnárokra, halászokra.

2. Kéressék fel a belügyminiszter a rablók feljelentői, el-
fogói vagy megsemmisítői számára jutalomdíj kitűzésére.

3. Felsőbb jóváhagyás reményében szereztessék be azonnal
a megye 36 pusztázója részére 36 darab hátúltöltő kettős és
vontesővű gyútús puská, ugyanannyi darab hatlövésű revolver,
egyelőre 1000 – 1000 darab tölténnyel.

4. Oly intézkedésre kéressék föl a belügyminiszterium,
hogy a rablók üldözése alkalmával károsodott csendlegény kára
megtéríttessék, még pedig, ha lova lövetik ki alóla, adassék
meg annak egész ára; ha a tartós zaklatásban elnyomorod-
ván hasznavehetetlenné lesz a ló, téríttessék meg a kár becsú
szerint; a megsebesedett, megcsönkített vagy üldözés közben
máskép elnyomorodott csendlegény nyerjen élete további fen-
tartására illő segélyt, az elesett csendőr özvegye nyerjen illő
tartási díjat, az árvák neveltessenek fel közkölségen. E hatá-
rozatról a belügyminiszter felterjesztés alakjában értesítettett.

A belügyminiszter elfogadván a vármegye javaslatait, a
jutalmak kitűzésére 2000 frtot küldött, biztosítván a vármegyét,
hogy a hivatása teljesítésében szerencsétlenül járt közbizton-
sági közeg, vagy családjának ellátásáról gondoskodni fog. Ka-
tonaságot is bocsát a megye rendelkezésére; czélszerűbb fegy-
verek beszerzését sem tagadta meg.

S mi lett az eredmény? Az, hogy a Duna és a Tisza közti vidéken a postarablás többször ismétlődött úgy, hogy a kormány a veszélyeztetett vonalokon kénytelen volt a pénz és más értékes küldemények szállítását egészen beszüntetni.¹⁾ Félegyháza és Szeged között járó vasútvonalokat rendes katonaság kísérte.

Úgy látszott, hogy az Alföldön, különösen Csongrádban az egész országos erő nem képes kiirtani a gonosztevőket. Végre is a belügyminiszter, az illető vármegyék alispánjainak meghallgatásával ifj. gróf Ráday Gedeon belügyminiszteri osztálytanácsost nevezte ki kormánybiztosul, oly hatalommal, mely felért egy kis király hatalmával.

Ezt a hatalmat a nevezett gróf és hivatalos segédei olyképpen használták fel, hogy az egész nemzet hálás volt érte.

Ráday gróf csakhamar rájött, hogy a betyárok garázdálkodását eddig azért nem lehetett megszüntetni, mert a közbiztonsági közegek nem teljesítették kötelességeiket, sőt sok esetben egyenesen a rablókkal egyetértettek. Ilyen gyanú miatt két csongrádmegyei csendbiztos fel is függesztett állásától s nagyon megütközött azon, hogy a vármegye is pártját fogta a csendbiztosoknak.²⁾

Ily körülmények között nehézzé vált a kitűzött cél elérése. De volt Rádaynak egy Laucsek Máté nevű vizsgálóbírája, a ki páratlan lélektani ösztönével, bámulatos ügyességével elleste a gonosztevők észjárását. Ismerte azok szenvedélyeit és

¹⁾ A veszélyeztetett vonalok vármegyénkben ezek voltak: Szeged—vásárhelyi; Szentes—szegvár—mindszenti; Szeged—dorozsmai; Kistelek—majsai; Félegyháza—csongrádi vonal. Ezekon hetenkint csak 3-szor vittek értékes küldeményeket egy altiszt és négy közlegényből álló lovasság kíséretében.

²⁾ Az 1870. évi okt. 29-iki rendeletben keserűen panaszkodik gróf Ráday a felett, hogy azon 14 törvényhatóság közül, melyekkel a közbiztonság helyreállítása érdekében kellett érintkeznie, Csongrádmegye az első, mely működése elé nemcsak nehézséget támaszt, hanem kir. biztosi rendelkezései fölé is helyezi magát, midőn az alispán Técsi S. vásárhelyi csendbiztosnak felfüggesztését a gyűlésig elhalasztotta, a gyűlés pedig a csendbiztos gyávaságát azzal akarja jóvátenni, hogy „már előbb két ízben bátorságot tanúsított.” Szarka Mátyás csendbiztos és Balázs kistelki, Rózsa Endre horgosi persecutorokat letartóztatta, megmotoztatta stb.

hiúságait, vadságait és gyöngéit, minden tetteik titkos rugóit. Erre képest rövid idő alatt elfogatta a rablóbandák vezéreit, orszázdáit, szeretőit; úgy, hogy a szegedi vár börtönei megnépsültek a leggonoszabb emberekkel, a kik meglepő felfedezéseket tettek.

Gr. Ráday csakhamar helyreállította a közrendet. Bámulatos ügyességgel végrehajtott elfogatásainak híre eljutott a rablóbandák titkos rejtekébe is. Valóságos legendák keletkeztek. El volt terjedve a nép között az a nézet, hogy a kit Ráday a szegedi várba be tud vinni, az nem látja többé istennek szép világát. Egy év alatt 1200 gonosztevő került így hurokra. Ezek között sok köztisztelőben álló jómódú parasztgazda is volt, a ki orgazdaság útján szerezte birtokát, anélkül, hogy a világ tudta volna, miként jutott vagyonához. Volt közöttük községi bíró, pandúr és szolgabíró, a kik a zsiványokkal összejátszottak, a kikről a betyár-nóta jellemzőleg ekképen szólott:

Ha a főbíró szorongat,
Lopok neki egypár lovat,
Behajtom az udvarára:
Még mög is hí vacsorára!

Azóta eltűnt Rózsa Sándor, eltűnt a Bogár fiúk bandája is. Velök együtt eltűnt a betyár-világ, és annak a nép által bámúlt romantikája is, melyről Szegeden egy egész kis irodalom származott.¹ Az új közigazgatási törvény életbeléptetése után Ráday 1872-ben azon tudattal vonult vissza, hogy az Alföldet megmentette a rablók vakmerő hadától. A törvényes rend és a közművelődés napja elperzselte az alföldi puszták ezen vadvirágait. Csak egy-két aggastyán beszél még róluk, mint a régi jó világ szép emlékeiről.

¹) V. ö. *Betyárok*, történetek az alföldi rablóvilágból, írta Rió. Budapest, Boros J. könyvkereskedése. — *Tóth Mór: Jó madarak*, 1897. Karczag, Sződi S. kiadása. — *Betyárlegendák*. Az alföldi rablóvilág történetei, Szeged, Engel Lajos kiadása 1878.

VIII.

Egyházi viszonyok. — Kath. papság a Bach-korszakban, — régi templomok és romok összeírása. — Püspöki látogatások. Szentesi és többi egyházközségek kegyurai. — A protestánsok helyzete ; szentesi ref. papválasztás 1845. Révész Imre. — A pátens elleni harcz, — nazarenusok. — Gör. keleti egyházak Szentesen és Vásárhelyen. — Izraeliták.

Nem volt igazuk azoknak, akik a szabadságharcz hevületében azzal vádolták a r. kath. papságot, hogy kész volt elárulni a hazát. Tények bizonyítják Csongrádban is, hogy a haza magasb érdekei iránti érzék a Csongrád vármegyei papságban sem hiányzott.

De részint a régi hagyományokhoz való erős ragaszkodás, részint a tekintély és hatalom iránti tisztelet, részint pedig a szereplő hazafias egyének iránti gyűlölet sokakat az úgynevezett császári párthoz vezetett. Innét magyarázható ki azon jelenség, hogy a csongrádi r. kath. papságnak csak igen csekély része tartozott a „rebellisek“ közé.

Mihelyt a szabadságharcz vihara elvonúlt, a kath. egyház készséggel meghajolt az abszolút kormány előtt, mely viszont nagy figyelemben részesítette annak szokásait és egyházi intézményeit.

A vármegye élére állított főispáni helyettesek, mikor összeírták a „gyanús“ ref. papokat, ugyanekkor nagy elismeréssel nyilatkoztak azon r. kath. lelkészekről, akiket a forradalmi kormány hazaárulóknak nyilvánított.

Ezek közzé tartozott a szentesi plebános és alesperes Leeb Mátyás, aki Kossuthot nemcsak mint hazafit, hanem mint eretneket is gyűlölte és csúfolta. Bankjegyeit pénzül el nem fogadta,

Csongrádi újabb kath. templom.

rendeleteit pedig becsmérelte. Továbbá Róth Antal mindszeri plebános, akit szintén Kossuth-ellenes magatartása miatt pecsovicsnak és hazaárulónak neveztek; Ujfalussy József algyői plebános, aki a nemzetőrökkel táborba szállani vonakodott; Váltó János horgosi plebános, aki ellentétbe helyezte magát az egész község érületével; Szücs Antal kisteleki, utóbb szegedi plebános, akit hívei tényleg is bántalmaztak hazafiatlan magatartásaért.

Ezeket most a hatalom kitüntette és jutalmazta. Ellenben a nemzeti ügyszöz csatlakozottakat, amint fentebb már láttuk, üldözte.

A kényuralmi kormány azzal is tanusította a kath. papság iránti bizalmát, hogy 1852-ben megengedte neki, hogy egyházi ügyek tárgyalása végett az illető kerületi parancsnokságtól előre kinyert engedély vagy kormánybiztos közbejötté nélkül is bármikor tarthattak gyűlést. Ezt a protestánsoknak nem engedte meg.

El kell ismerni, hogy a kormány figyelme kiterjedt arra is, hogy a katolikus ünnepek mindenütt szigorúan megtartassanak, hogy a templomokhoz közel fekvő korcsmák és mészárszékek az isteni tisztelet tartama alatt bezárassanak és a nép erkölcsi élete minden rossz befolyástól ment legyen.¹⁾ Sőt még arra is gondja volt, hogy a régebben fennállott r. kath. templomokat s azoknak még fennálló romjait összeíratta, hogy ez alapján a szükséges intézkedéseket megtehesse.

A Csongrád vármegyében levő épületek és romok össze-

¹⁾ 1852-ben a kerületi főispán elrendelte, hogy az úgynevezett *normafőünnepeken*, u. m. a karácsonyi ünnepnapokon, husvét és pünkösd vasárnapján, úrnapján, Mária fogantatása és szent-István napján minden hivatalos működés megszüntetendő, a többi vásár- és ünnepnapokon pedig a hivataloskodás csak déli 11 órakor kezdendő. Az állami tisztviselők köteleztetnek a vásár- és ünnepnapokon az isteni tiszteleten megjelenni s ez által a lakosságnak jó példával előljárni. A megyei, járási és városi hatósági főnökök s a többi hivatalnokok, amennyiben katolikusok, tartoznak vásár- és ünnepnapokon szintén a részökre kijelölendő külön helyen a templomban megjelenni. Azon helytelenség, hogy mezővárosokban s falvakban a község ügyeit leginkább vásár- és ünnepnapokon szokták elintézni, megszüntetendő.

Tömörkényi róm. kath. templom.

írásával Várnay N. vármegyei mérnök bizatott meg, aki az elkészített leírást azon megjegyzéssel nyujtotta be, hogy a bővebb adatokat a lelkészi hivatalok által vezetetni szokott „Historia parochiarum“-ban lehet megtalálni.

Érdemesnek tartjuk az összeírás eredményét a következőkben közölni:

1. *A zeeri (pusztaszeri) templom romjai*; a Tisza kiöntési területének szélén Pustzaszeren fekszik, Mindszenttől egy mérföldnyire, a szegedi járási szolgabíróság területén. Ezen templomnak gót stílusban épült homlokfala még 1855. év nyarán megvolt, de most már alig 3' magasságú fal látható, mivel az épületanyagot gróf Pallavicini Alfons építési célokra fordította. Ki és mikor építtette azt, bizonytalan.

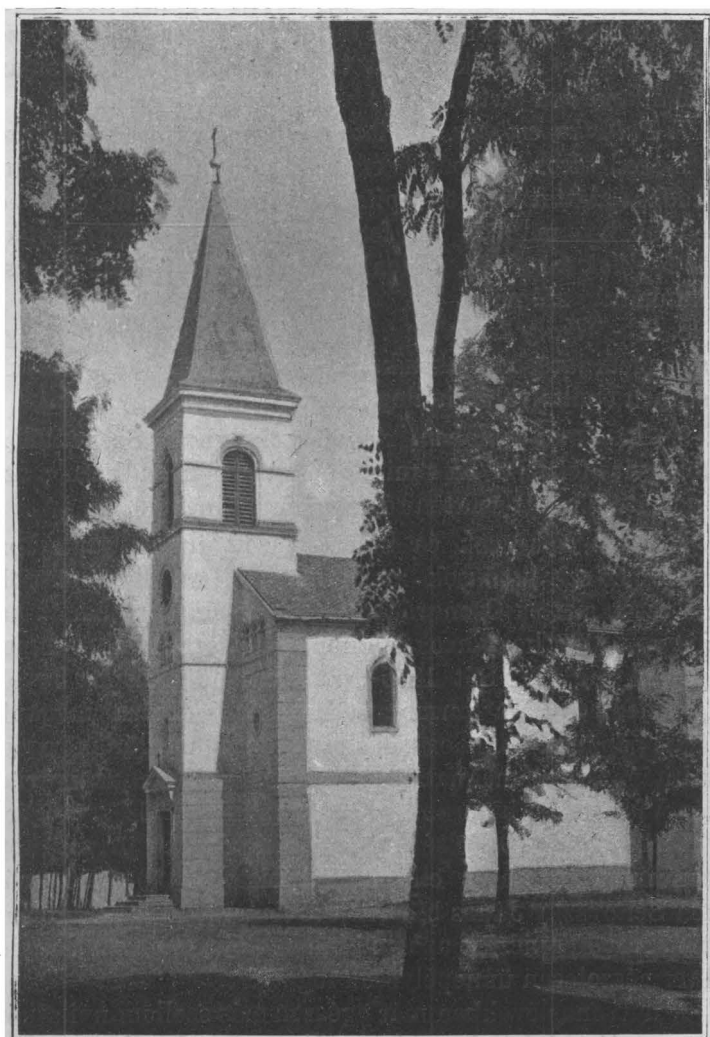
2. *A fábián-sebestyéni templom romjai*, a Kórógy partján egy dombon fekszik, Szentestől északkeletre 2 mérföldnyire, a szentesi járásban. — E falu IV. Béla király idejében a tatárok által pusztítottatott el; ki és mikor építtette a templomot, ismeretlen. Most romokban hever, de a főbejárat és keleti fal messziről látható. Elhanyagolt állapotban van.

3. *Az ecseri templom romjai*; a Vekeréren fekszik, Szentes-től 2½ mérföldnyire északra, a szentesi járásban. E templom története s állapota ugyanaz, ami a fábián-sebestyénié, tornya 1752-ben dőlt össze. Elhanyagolt állapotban van.

4. *A csomorkányi templom romjai*; a vásárhely-sámsoni út mellett, Vásárhelytől 2 mérföldnyire fekszenek. E falu története és a rom állapota olyan, mint az ecserié; a homlokfal még látható.

5. *Csáki kútja*. Ezen kút a vásárhelyi járásban fekszik, a még látható u. n. tatársánczon, Pustaszöllősn. E kút arról nevezetes, hogy e vidéken volt a tatárok tábora, honnan a környékre pusztító kirándulásaira indultak.

6. *Havi boldogasszony temploma Szegeden*. Ezen gót stílusban épült templom Szegeden, az alsó városban fekszik s a Ferenczrendiek használják. Ki által s mikor építtetett e templom, az írók különböző véleményben vannak. Némelyek a templom mindkét oldalán befalazott táblán látható 1703. és 1710. évszámról azt tartják, hogy e templom már 1703-ban állott fenn;

Sándorfalvi kath. templom.

mások pedig azt állítják, hogy Korvin Mátyás kezdte a templomot építtetni s 1503-ban a Ferenczrendiek befejezték. E templom nevezetes: 1. azon országgyűlésekről, melyeket Korvin Mátyás itt 1458-ban és 1465-ben tartott; 2. a havi boldogasszony napján (aug. 5.) ősidők óta itt tartatni szokott évi bucsujárásról. Jó állapotban tartatik.

7. *Palánka erősség.* A Tisza mellett, a városházával szemben, Szeged város közepén fekszik. E várat állítólag II. Soliman uralkodása alatt a törökök építették. Most a várnak csak belső része több kazamatával áll fenn, melyben azelőtt politikai s egyéb foglyok tartattak. Jelenleg kaszárnyaúl szolgál a cs. és kir. katonaság számára.

8. *Szt.-Mihály temploma.* Tápén, $\frac{3}{4}$ mérföldnyire Szegedtől, a szegedi járásban fekszik. A szentély és torony ősidőkben gót stílusban épült; valószínűleg Szeged várossal egykorú.

9. *Szt.-Anna templom.* Algyő községben, Szegedtől $1\frac{1}{2}$ mérföldnyire fekszik. Ki s mikor építette, nem tudhatni; azonban gót stílus miatt szintén régiségnek tekinthető.

Hogy a lelkészek és hívek között itt-ott mutatkozott ellentétek és czivakodások megszűnjenek, az illető püspökök személyesen siettek Csongrádba, — és a világi hatóságnak nagy gondja volt arra, hogy azokat a nép kellő tisztelettel és ünnepélyességgel fogadja. Sőt 1855-ben a csanádi püspök figyelme odáig terjedt, hogy a vármegyei levéltár számára megküldte IX. Pius pápának a boldogságos szűz Mária szeplőtlen fogantatását hitágazatilag meghatározó bulláját is. Ugyanazon évi okt. 22-kén Viole Prela bíbornok, pápai pronuncius Szegedre érkezett azért, hogy az Ő Felsége és a római pápa között megkötött concordatum készsége elfogadását biztosítsa.¹⁾ 1859. május 22-kén Scitovszky János bíbornok és esztergomi hercegprímás, mint a szent Ferencziek apostoli felügyelője, érkezett Szegedre, ahol természetesen ünnepélyesen fogadták.

A hatvanas években már egészen más szellem nyilatkozik, kivált az új ministerium kinevezése után. B. Eötvös József

¹⁾ L. megyei jkv. 1856.

Dorozsmai kath. templom.

vallás- és közoktatásügyi minister rendezni kezdi az egyházi és iskolai ügyeket.

Szentesen már régibb idő óta égető kérdéssé vált a kegyúri jognak a helybeli r. kath. egyházközségre való átruházása. A Harruckern-örökösök egész 1836-ig gyakorolták a jogot. Ekkor azonban a jog az úgynevezett „örökváltási szerződés“ értelmében a szentesi r. kath. egyházközségre szállt át.

Minthogy pedig a régi kegyurak kellő formában nem mondtak le e jog gyakorolhatásáról, mely különben sem képezheti az adásvevés tárgyát, — a szentesi r. kath. egyház sok utánjárás daczára nem gyakorolhatta e jogát, míg a lemondás kellő formában meg nem történt. — Ez pedig elhúzódott egész 1866-ig. De még azután is maradt megoldatlan kérdés, mely a vármegyét évekig foglalkoztatta. Végre Leeb Mátyás apátplebános halála (1878. febr. 12.) sürgős megoldást követelt, mert különben nem lehetett megválasztani utódját, míg a patronus nem presentál valakit.

A szentesi r. kath. hitközség, elvállalván a patronusi joggal járó köteleességek teljesítését, folyamodott Ő Felségéhez a patronusi jog kir. adományozásáért, mely ugyanazon év májusában Bécsben kelt legfelsőbb határozatával meg is adatott.

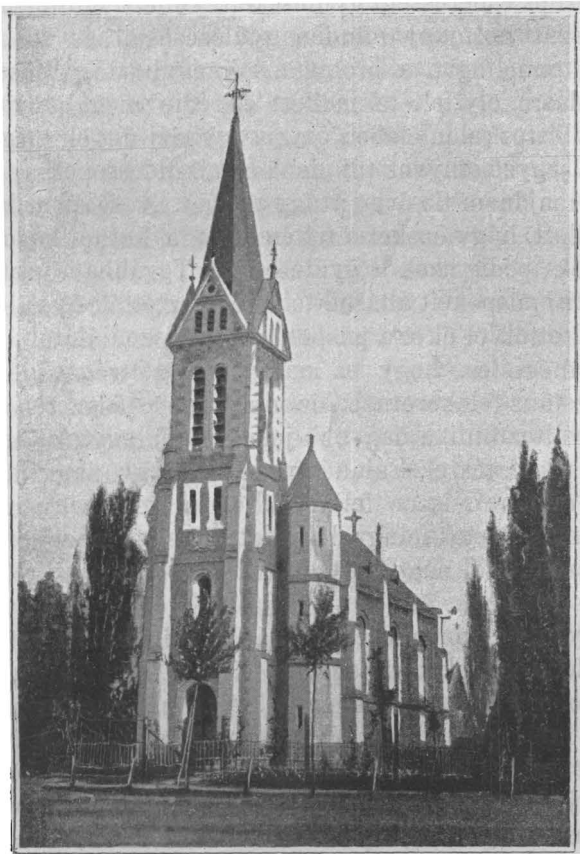
Ennek alapján a hívek Ulár István vásárhelyi segédlelkésként emelték a szentesi plebánia lelkipásztorává, aki jelenleg is ritka buzgalommal gondoskodik híveinek lelki üdvösségéről.

Csongrádon a szabadságharcz idejében Bánó Mihály volt a plebános, kinek halála után 1850-ben dr. Virter Lajos következett, egy kitűnő műveltségű, fáradhatlan munkásságú férfiú, akinek valóban sokat köszönhet a csongrádi nép. Tizenöt évi hű szolgálat után 1865-ben kanonokká, majd ezímetes püspökké lett. Utódja Alvinczy Ferencz tíz évig gondozta híveit; amikor 1875-ben Szabad József, 1882-ben Edelenyi János, végre 1886-ban Hegyi Antal, a mostani lelkész következett.

Csongrádon, Szegváron, Vásárhelyen és a közel fekvő pusztákon a patronusi jogokat és köteleességeket a gr. Károlyi család gyakorolja.

Mindszenten Pallavicini őrgróf a kegyúr. A szabadságharcz korában Róth Antal volt a plebános, aki 1852-ben Tápió-Sze-

lére, onnét pedig később Vásárhelyre ment, hol meg is halt. Utódja a vácsi születésű Hanusz Alajos lett, aki 1852-től egész 1879-ig, tehát huszonhét esztendeig működött; míg közvetlen utódja Rády Ferencz csak három évig maradt Mindszenten.

Mágocsi kath. templom.

Ennek utóda 1882-től fogva Keller Lajos, aki nagy buzgalommal, kiváló tapintattal és áldásos eredménnyel még most is működik híveinek lelki üdvén és boldogságán.

A protestansok helyzete az úgynevezett Bach-korszakban igen nehéz volt. Papjaik és tanítóik majdnem kivétel nélkül

„gyanúsak“ voltak. Fentebb már közöltük azon evang. és ev. ref. vallású lelkészeknek nevét, akik a szabadságharcban való részvételük miatt elfogattak és hadi törvényszék elé állítottak.

Egyházszerkezetüknél fogva, minden egyházi ügyeiket presbyteri és esperességi gyűléseken kellett elintézniök. Igen, de a császári kormány minden gyűlésezéstől és szabad szótól irtózott; ennél fogva a protestansok egyházi gyűléseit külön folyamodásra, oly feltétel mellett engedte meg, hogy ott világi kormánybiztos jelenlétében csakis egyházi ügyek tárgyalassanak és a jegyzőkönyvek mindenkor felküldessenek.

Ez majdnem tíz éven át így történt. A sérelem különösen abban állott, hogy ezeket a feltételeket a katolikusoktól nem követelték; pedig azok is gyűléseztek. Továbbá a protestansok egyházfőit, püspökeit állásaiktól megfosztották és külön rendeletben tiltották el őket a püspöki cím használatától.¹⁾

Természetes, hogy ez nagy lehangoltságot idézett elő a két protestáns felekezetenél; de minthogy a helyzeten nem igen lehetett változtatni, a nagyobb jelentőségű egyházi ügyeket az esperesek intézték el. Valahányszor egy-egy papválasztás fordult elő, mindannyiszor felingerültek a kedélyek, mert azt is csak kormánybiztos felügyelete alatt lehetett megejteni.

A szokottnál nagyobb zajt okozott a szentesi ref. lelkészválasztás 1853-ban.

Ugyanis ekkor halt el egymásután a szentesi ref. egyháznak két lelkésze, akiknek egyike, Kiss Bálint 53 évig, másika pedig, Dobosy Mihály, 40 évig szolgált. Az egyház még 1838-ban akképen intézkedett, hogy Kiss Bálint mellé ennek fiát, Kiss Pál mezőberényi lelkészt, választották meg segédül olyformán, hogy atyja haláláig évi 100 frt fizetést kap; atyja halála után pedig ennek helyét foglalja el. Mivel azonban az egyházmegyei gyűlésnek kételyei támadtak arra nézve, vajjon a teljes számú presbyterium hozta-e ezt a határozatot: erre nézve új határozatra hívta fel a szentesi ref. egyházat. Ez az 1838-ban hozott határozatot megerősítette és a békésbányai egyházmegyei közgyűlés azt helybenhagyta. Mikor 1853-ban a szentesi ref. egy-

¹⁾ L. az 1852. decz. rendeletet a megyei levéltárth.

háznak mindkét lelkésze elhalálozott, Tóth Ferencz esperes s vásárhelyi lelkész felszólította most Kiss Pált atya helyének elfoglalására, megbizván őt a presbyteri elnökséggel, azzal, hogy a másik megürült lelkészi állomás betöltése céljából a presbyteriumot egybehívja. Ez ügyben a presbyterium szept. 11-én tartotta első gyűlését, de az a városban támadt tűz miatt érdemleges határozat nélkül eloszlott. Az e végből szept. 14-én egybehívott gyűlésen többen felszólaltak Kiss Pál lelkész elnöklése ellen, állítván, hogy az 1838-iki határozat időelőtti volt s most van ideje mindkét lelkészi állomás betöltésének. Ekkor Kiss Pál lelkész kijelenti, hogy ha személye ellen kifogás van, ő nem kíván jelen lenni. Ekkor a többség elhatározta: kéressék fel az esperes, hogy Kiss Pál helyett mást küldjön elnöknek a papválasztó gyűlésre. — Szept. 20-án tartatott meg a harmadik gyűlés, melyben felolvastatott Tóth Ferencz egyházmegyei esperes levele; ebben az esperes kijelenti, hogy amennyiben Kiss Pál megválasztatása annak idején az egyházmegyei közgyűlés által jóváhagyatott, ő Kiss Pált rendes szentesi ref. lelkésznek tekinti s csakis *egy* megüresedett lelkészi állás betöltését engedi meg. A gyűlés vezetésével újból Kiss Pált bizza meg. Ha azonban ez bármi oknál fogva nem akarja e gyűlésen elnökölni, az elnökléssel Vajda Sámuel egyházmegyei levéltárnokot, ennek akadályoztatása esetén Szél Sámuel esperességi jegyzőt bizza meg. A papválasztás az illető gondnokon és lelkészen kívül legalább 25 tagú presbyterium által hajtandó végre. Ekkor a gyűlés 23 szavazattal 8 ellenében határozza: „hogy tekintetes Kiss Pál úr elnöklete alatt a fentforgó tárgyban tanácskozni nem kíván és pedig azért, mert tiszt. Kiss Pál urat az egyház rendes lelkészének s mint ilyent jelenleg elnökének el nem ismerheti. Megválasztatását jogtalanak, semmisnek nyilvánítja; mert az egyház presbyteriumának a jövőben megürülendő papi állomás betöltésére — amennyiben a betölthetési jog szükségképp és természetesen a a papi állomásnak tetteleg megüresedésekor és nem előbb gyakorolható csak — joga épen nem lehetett. E határozat hozatala után Basa József jár. főszolgabíró, mint polgári biztos a gyűlést, mely hatáskörét túllépte és egyházi főhatóságának határozatait semmibe sem veszi — feloszlatta.

A szentesi ev. ref. templom.

Az ügy a Tiszántúli superintendens, szoboszlai Papp István elé került, aki betegsége miatt a helyszínére személyesen nem mehetvén, maga helyett Tóth Ferencz vásárhelyi lelkészt, mint seniorális előjárót küldötte ki azon utasítással, hogy e vitás ügyet a fennálló szabályok szerint intézze el.

Új gyűlésre a katonai hadparancsnoktól kellett engedélyt kérni. Ez a nevezett esperes kérelmére megadatott s a helyi szolgabíró pedig utasított, hogy a gyűlésen jelen legyen és vigyázzon, hogy azon hatásköréhez nem tartozó ügyek ne tárgyalassanak.

Nagy nehezen a választás 1854 tavaszán megejtetvén, szentesi lelkészszé Révész Imre lett, akinek politikai magatartására vonatkozólag az illető főszolgabíró 1855-ben azt jelentette a helytartótanácsnak, hogy „Révész Imre lelkész Szentesen nagy népszerűségnek örvend, mi szónoki tehetségének tulajdonítandó; politikai és erkölcsi magaviselete kifogástalan; visszavonultan él és történelmi tanulmányokkal foglalkozik.“¹⁾ Sajnos, hogy ez a derék lelkész két év múlva már Debreczenbe ment lelkésznek.

Ezen időben keletkezett a szegedi ág. h. evang. gyülekezet is, mely eddig a vásárhelyinek volt fiókja.

Daczára annak, hogy Csajághy Sándor csanádi kath. püspök mindent elkövetett arra nézve, hogy ezen kis gyülekezetnek létrejöttét megakadályozza: a helytartótanács hivatkozással arra, hogy az 1791. évi 26. t.-cz. 2. §-ának elég tétetett, megadta az imaház és iskola építéséhez kért engedélyt s egyuttal tudomásul vette, hogy Szeged város e célra a telket ingyen adta. Mikor e jóváhagyás a szegedi polgármesterrel már közöltetett, a csanádi püspök ez ellen felterjesztést tett, melynek következtében az ügy függőben tartása elrendeltetett. De az már későn érkezett, — s így a szegedi ev. kis egyház létrejött.

Két év múlva létrejött a szegedi ev. ref. anyaegyház is. Első rendes lelkésze Varga Pál lett 1858-ban.

Ezentúl azt tapasztaljuk, hogy a kormánykörökben a két protestáns egyház új szervezésére vonatkozólag nagy mozga-

¹⁾ L. megy. jkönyvnél a főszolgabíró jelentését.

lom indult meg. Ugyanis a protestánsok eredetileg magok kívánták ügyeiket zsinatilag rendezni; de a kormány nem engedte a zsinat megtartását. E helyett ő maga készített egy rendezetet, vagyis egyházi alkotmányt, mely az 1859. szept. pátenssel adott ki.

Ez ellen a törvénytelen rendezet ellen azonban oly ellenállást fejtett ki a két protestáns egyház, hogy ennek következtében az egész kényuralmi rendszer megrendült.

Hiábavaló volt minden felső parancs, mely a kormánybiztosoknak meghagyja, hogy a világi elnökök szereplését megakadályozzák; — a gyűlések sűrűn tartattak és a pátens visszautasítása miatt üldözött férfiaknak bizalmat szavaztak. Ez nyílt ellenszegülés volt, mely ellen azonban a kormány erőtlennek bizonyult.

A következő évben kénytelen volt a pátenszt visszavonni és a magyaroknak legalább részben alkotmányt adni. De az 1861-ki országgyűlés szétoszlata után egyházi tekintetben is súlyos viszonyok állottak be — az úgynevezett provizorium alatt.

Gyűléseket megint csak kirendelt kormánybiztosok jelenlétében lehetett tartani.

Nevezetes, hogy ezen nehéz viszonyok között Vásárhelyen az úgynevezett nazarénusok felekezete erősen gyarapodott. 1863-ban ugyanis odavetődött egy Ethei Károly nevű biharmegyei ember, aki Illaván töltött 12 évi rabság után vallási rajongásba esett s tanításai által Vásárhelyen sokakat nyert meg magának. Megjelenése és tanítása gyanúsnak tünt fel és az illető főszolgabíró elfogatta.

Ennek dacára a nép ragaszkodott hozzá és titkos gyűléseket tartott, melyeket a világi hatóság nem bírt ellenőrizni, mivel istentisztelet ürügye alatt éjjel szoktak összegyülekezni. Azóta a nazarénusok száma erősen gyarapodott nemcsak a reformátusok, hanem a katolikusok között is. 1869-ben Kószó András és Kovács Sándor a vármegyebeli összes nazarénusok nevében kérvényt adtak be a vallás- és közoktatásügyi minis-
teriumhoz, melyben az anyakönyvek vezetésére egy hivatalos egyén kineveztetését kérik; mert valóban rendetlen állapotok

fejlődtek ki abból, hogy a gyermekkeresztelést megvető felekezet gyermekeit senki sem vette számba.

A kormány azonban úgy intézkedett, hogy a törvényhozás intézkedéséig a nazarénusok gyermekei azon egyház anyakönyvébe vezetendők be, amely egyházhoz az újszülött gyermekek szülői tartoztak, mielőtt nazarénusokká lettek volna.

Adózás tekintetében 1873-ban Csongrád vármegyének az volt a javaslata, hogy a „Krisztus követői“, t. i. a nazarenusok addig is, míg a törvényesen bevett felekezetek közé fognak felvételni, azon egyház terheit tartoznak viselni, amelynél anyakönyveik is vezettetnek.

A görög nemegyesült egyház csekély számú tagjai sokat vesződtek papjaikkal, akiknek magaviselete ellen gyakran emelkedtek panaszok.

Igy a Bach-korszak elején 1851-ben a szentesi gör. keleti egyház gondnoka és presbyteriuma azon panaszát adta elő a vármegyének, hogy Groszeszku Mózes lelkész, a kizárólag görögök által alapított és fenntartott szentesi egyházban, úgy az istentiszteletnél, mint az anyakönyveknél a román nyelvet hozta be. Ez ellen orvoslást kérnek.

Viszont a lelkész azt a panaszt emelte hívei ellen az aradi egyházmegyei szentszéknél, hogy azok a lelkész kizárásával gyűléseznek, holott a keleti egyház elvei szerint a pap az egyházközség lényeges alkotó részét képezi. Ez a panasz is a vármegye elé került.

A megejtett vizsgálatból a nyelvre nézve kitűnt, hogy Szentesen az összes anyakönyvek régebben görögül vezettettek. A negyvenes években a kormányrendeletek és a hívek kívánságához képest csak magyarul ment minden; csakis a szabadságharc után vette magának Groszeszku lelkész azt a szabadságot, hogy a hívek tudtán kívül, akik pedig mind magyarok voltak, oláh nyelven vezesse a könyveket. Így volt az a predikációkkal is. A jegyzőkönyvekben van ugyan nyoma, hogy 1835-ben az éneklés oláh nyelven történt; de az ellen a presbyterium óvást tett s az oláh éneket beszüntette azon okon, mert ez egyházat nem oláhok, hanem görögök alapították s tartották fenn mindig. Ezek nem is akartak elegyedni az idővel letelepe-

dett oláhokkal. Gyermeküket nem zárták ugyan ki az iskolából, sem híveiket a templomból; de a papbért sem követelték tőlük. Csak a lelkész fizettet magának valamit velük, miről azonban a presbyterium tudni sem akar. — A megyefőnök úgy a görög egyház nyilatkozatát, mint a főszolgabíró jelentését a ker. főispánhoz, — ez pedig az aradi egyházmegyei szentszékhez terjesztette fel.

Erre helyszini vizsgálat rendeltetett el, melynek alapján az Arad-egyházmegyei görög nemegyesült szentszék akként intézkedett, hogy mivel a románok sokkal többel járulnak a tanító fizetéséhez, mint a görögök, — mivel a vizsgálatból az tűnt ki, hogy a templomi perselybe való adakozásnál is a románok többsége tűnik ki, — mivel továbbá összesen csak tíz görög származású fiú- és leánygyermek jár iskolába, míg a románajkú gyermekek száma 63-ra rúg; mivel végre a közoktatásügyi minisztérium is azon elv követésére kötelezi a hatóságokat, hogy a tanítás népiskolákban anyanyelven tartassék és minden nemzetiségi felsőbbség és nyelvkényszer erőlyesen meggátoltassék: tehát a szentesi egyházban e szerint egyenlítettessék ki a baj.

Ez ellen azonban a görögök 1852. márcz. 30-kán Rácz János esperes jelenlétében tartott gyűlésükön óvást emeltek s azt írásban is benyújtották a ker. főispánhoz, aki azonban azon indokolással, hogy az egyházközségek fajok szerint nem szakgathatók fel, a templomi épületek pedig az egész gyülekezet tulajdonát képezik, az óvásnak helyt nem adott.

Ennek az lett a következése, hogy a szentesi gör. n. e. egyház mozgalmat indított Groszeszku lelkész ellen, aki az egész bajnak okozója volt. Hiába akarta őket a főszolgabíró kibékíteni; hiába jött ki egy vegyes bizottság Rácz esperessel a hívek lecsendesítésére. Ezek nem tágítottak, míg Groszeszku el nem hagyta állomását.

Nem használt a hívek újabb összeírása, — új meg új okmányok felmutatása. Groszeszku kénytelen volt Szentesről eltávozni s helyébe Ivácskovics Prokop aradi püspök rendeletére Jonuczás György választatott meg 1855-ben. Ezzel a béke egyelőre helyre állott Szentesen.

De annál erősebb mozgalom indult meg a vásárhelyi görög

nemegyesültek között. Itt is oláh és szerb párt állott egymással szemben. A román ajkú hívek az aradi, a szerb ajkúak pedig a temesvári püspök hatósága alá kíváncsoztak. Minthogy, úgy mond, egyazon felekezethez tartozó és egy közösségben élő híveknek két hatóságuk nem lehet, tehát két különálló egyházközségre akartak szakadni.

Igy állván a dolog, Csongrád vármegye főispánja azt ajánlotta, hogy az aradi és temesvári gör. keleti püspökök egymás között intézzék el a dolgot. De ezek — úgy látszik — szintén rossz viszonyban éltek egymással; mert a temesvári szerb püspök nem az aradi román püspökhöz, hanem a csongrádi alispánhoz fordult közbenjárásért, kérvén őt, szólítsa fel az aradi püspököt egy bizottság kiküldésére.

Az ügy még sokáig húzódott minden jó eredmény nélkül. Még az 1868-ki törvény sem segített rajtuk, mert a két fél nem tudta autonómiáját kellőleg felhasználni.

Az izraeliták iránti ellenszenv nemcsak 1848-ban, hanem azután is nyilatkozott Csongrád vármegyének majdnem minden közösségében.

Csak ezen ellenszenvnek lehet tulajdonítani, hogy például Szentes előljárói 1848-ban megtagadták az izraelitáknak azon kérelmét, hogy a városban beltelket vásárolhassanak. És mikor ezek ez ellen felfolyamodtak, a vármegye is azt jelentette ki, hogy Szentes erre az 1840. évi 29. t.-cz. ellenére nem kényszeríthető.

A következő évben történt, hogy a pesti zsidóság a magyarhoni türelmi adónak örökváltása fejében 1.200,000 frtnyi összeget kötelezett az összes hazai zsidóság nevében az országnak. Ennek következtében b. Geringer oda utasította a csongrád-megyei kir. biztosságot, hogy amennyiben a zsidóság maga vállalkozott amaz összeg behajtására, a netán kívánt asszisztencián kívül egyéb ténykedésével ne avatkozzék a dologba.

Egyébként a zsidók más polgárokkal teljesen egyenjogú lakosoknak ismertettek el.¹⁾

¹⁾ L. az 1849. márcz. 4-kén kiadott birodalmi alkotmányt.

Szentesi izr. templom.

Csakhamar élénk mozgalom indult meg a zsidók között. Csongrádon 1852-ben új imaházak kezdtek építeni, daczára annak, hogy az uradalom sem telket, sem téglát nem akart nekik adni. Szentesen Pilz Sámuel kántor és sakter ellen indult meg egy mozgalom, mint olyan ellen, aki állítólag az általa csak bitorolt rabbi címhez és álláshoz kellő képességgel nem bír.

Erre a helytartóságnak azon rendelete adott alkalmat, mely a megyefőnököknek kötelességévé teszi, hogy az izraelita hitközségek előjáróit, rabbiait és hitoktatóit vizsgálata tárgyává tegyék, és csakis azok hagyandók meg állásaikban, akik egyrészt a hitközség bizalmát bírják, másrészt pedig erkölcsi és politikai tekintetben kifogástalanok s kötelességeik teljesítésére kellő képességgel bírnak.¹⁾ A képesség hiánya miatt üldözött Pilzet hosszú szolgálatára való tekintetből, megtartották. Mellette iskolai igazgatónak pedig Spitzer Sámuel választották meg azon czélzattal, hogy ez legyen a hitszónok is.

A hatvanas években az új templom építése körül merültek fel ismét nagy kellemetlenségek, melyek úgy a megyei közigazgatási hatóságoknak, mint a ministeriumnak is sok dolgot adtak.

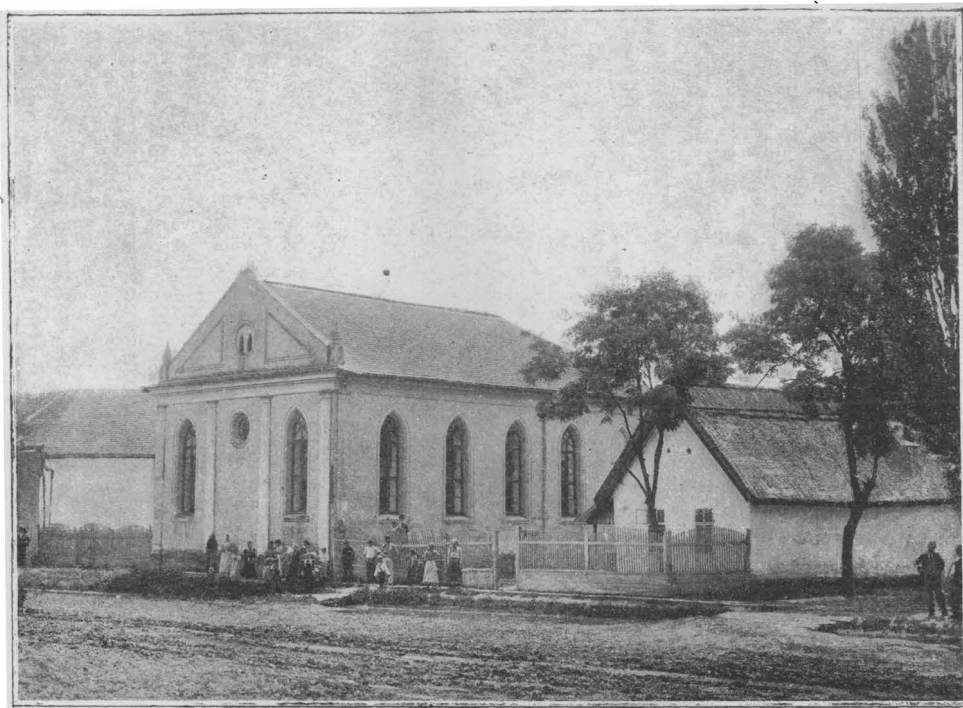
Vásárhelyen az eddigi előjárókat minden nehézség nélkül megerősítették.²⁾

Mindszenten az volt a baj, hogy egyszerre két imaházak és két saktert tartottak, ami ellen a szegedi főrabbi Löw Lipót méltán felszólalt.

Ugyanis az első hitközség még az 1848-ki események előtt alakult volt meg. A szabadságharc idején a rácok által lakott helyekről a magyar érzelmű izraeliták kiűzetvén, nagy számban telepedtek le Mindszenten. Számuk 1850-ben már 138-ra emelkedett. Ekkor alakult a második hitközség ezekből az idegenekből. Idő kellett, míg a két párt egygyé lett és képessé lett arra, hogy rendes rabbit tartson és hogy templomot építhessen. Nagy áldozattal felépülvén a templom, 1881-ben felszenteltetett.

¹⁾ L. főisp. rendelet.

²⁾ L. a megyefőnök jelentését.

Mindszenti izr. templom.

A rendetlen kis gyülekezet egyébként a csongrádi rabbi alá tartozott.

Kisteleken csak 72 izraelita lakván, ezek engedélyt kértek a főszolgabírótól arra, hogy ünnep- és szombatnapokon egy magánházban gyülekezhessenek össze ájtatoskodás végett, mivel még templomot nem bírnak építeni. Az engedélyt megkapták.

A szegedi főhitközség után népesség tekintetében a szentesi hitközség következett,¹⁾ mely 1855-ben az új zsinagóga építhetéseért folyamodott; de mivel nem volt elegendő pénze, az építést el kellett halasztani.

A Csongrád vármegyei zsidóság különben kifogástalan hazafiságot tanúsított; a keresztényekhez szívesen simult s mindenképpen igyekezett a régi ellenszenv megszüntetésére. Az úgynevezett provisorium idejében különösen a szegedi főrabbi tanúsított nagy bátorságot az ő általa szerkesztett „Ben-Chananja“ című lapban írt cikkeivel. Ezért 1864-ben be is pörölték s 14 napi börtönre ítélték.

Ujabbán a különböző felekezetek között teljes béke és egyetértés uralkodik; tanúbizonyságául annak, hogy a felvilágosodás haladásával a türelem szelleme is terjed.

¹⁾ Az 1853-ki összeírás szerint 147 izr. család, vagyis 800 izraelita lélek lakott.

IX.

Közüktatásügyi állapotok. — Új „létszeresítés“. — Kath. népiskolák. — Prot. iskolák. — A vasárnapi és más iskolákról szóló jelentés 1856-ban. — Vásárhely megjegyzései. — Az alkotmány visszaállítása után Csongrád gondot fordít a szellemiekre is. — Az új törvény hatása. — A vásárhelyi, szentesi és szegedi főiskolák ügye. — A közművelődés iránti érdeklődés 1848 előtt. — A Bach-korszakbeli kaszinók és lapok nehéz helyzete. — Új élet.

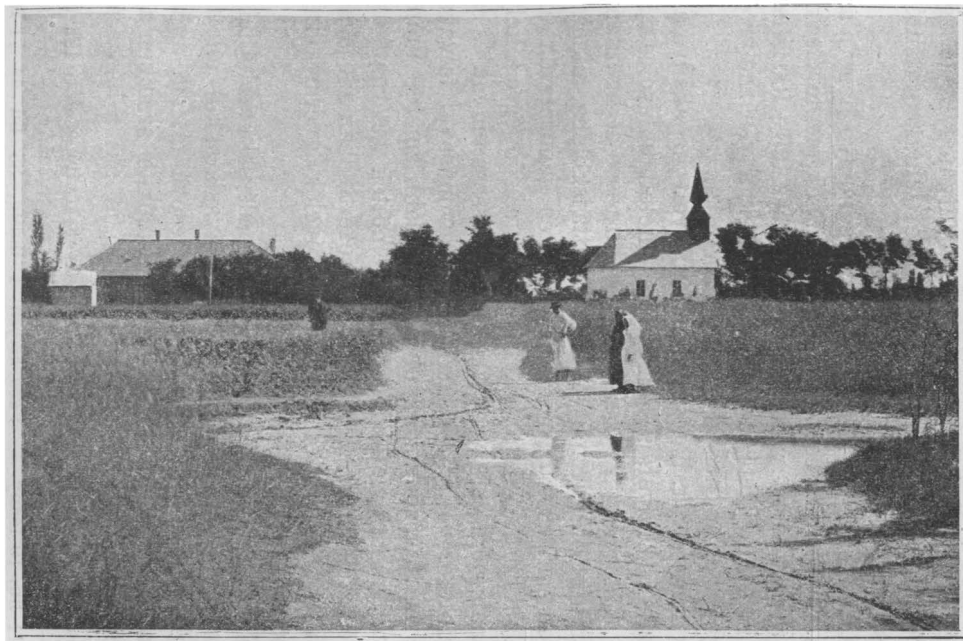
Az 1848/49-ki események után a közoktatásügy terén is nagy változás állott be vármegyénkben. Egy egészen új alapon nyugvó közoktatásügyi *létszeresítés* adatott ki az önkényuralom által, mely kötelezővé tétetett jellegkülönbség nélkül az egész országban létező összes iskolákra nézve.¹⁾

Ennek végrehajtásával Csongrádban Kreminger Antal r.-kath. lelkész, később szegedi prépost, mint a szegedi tankerület ideiglenes felügyelője, bizatott meg. A kerületi főbiztosság szigorúan ügyelt arra, hogy az új tanrendszer a „jó szellem“ terjesztése céljából minden községi és egyházi hatósággal közöltesse. Nagy buzgalommal ügyelt fel arra is, hogy az iskolaköteles 6—13 éves gyermekek pontosan összeírassanak és iskolába felvezetessenek. Az osztályok mindenütt szaporítottak.

Amire eddig kevés gond volt fordítva, most a zsidó iskolák is szerveztettek, új alapítványok gyűjtése által.²⁾

¹⁾ Címe ez: „Magyarhoni koronaországban az oktatási ügy ideiglenes létszeresítésének alapjai. 1850.

²⁾ A megyefőnökséghez 1851-ben beérkezett kimutatás szerint: *Szeged*

Bukrosparti iskola és kápolna Csongrádon.

A katolikus közönséget figyelmezteté a ker. tanfelügyelő, hogy a jó nevelést és oktatást csak jól képzett, jól ellátott s anyagi gondoktól ment tanítóktól lehet várni; ehhez képest biztatja úgy a szentesieket, mint a csongrádiakat, hogy tanítóiknak fizetését emeljék, mert nem hiszi, hogy ily nagynépességű közösségekben, egy kis jóakarat mellett, nem lehetne a tanítók állapotán segíteni.

Az intésnek meg is volt az a jó eredménye, hogy a szentesi r. kath. tanítók fizetése, egyéb járandóságok megtartása mellett, 160 frtra emeltetett; a csongrádiak fizetése 100—100 frttal javítatott. Hasonló fizetésjavítások történtek a vásárhelyi és más községbeli tanítóknál is.

A megyei isk. hatóság leginkább volt megakadva a tanyai és pusztai iskoláival, melyekbe alig lehetett okleveles tanítókat kapni. A szegény népnek legnagyobb része pedig állandóan a pusztán lakván, gyermekeit nem adhatta iskolába, minek következtében sokan erkölcsileg elvadultak és gonosztevékké lettek.

Ez a körülmény azt a kérdést hozta szőnyegre a helytartó-tanácsnál: nem volna-e célszerű, az összes tanyák és csárdák megszüntetésével s ezek lakóinak összevonásával falvakat létesíteni? De a viszonyok bővebb és alaposabb ismerete után e terv kivihetetlennek tűnt fel. Ellenben a felnőttek vasárnapi oktatása jónak és célszerűnek bizonyult be; ezért sokan azt javasolták, hogy ennek kötelezettsége a földművelők gyermekeire is kiterjesztessék.

Némely polgári hatóság oly lelkesedéssel karolta fel a közoktatás ügyét, hogy jól átgondolt javaslatokkal állottak elő. Például sürgették a tankönyveknek olcsóvá tételét, az iskoláztatás kötelező voltát és a hanyag szülékekkel szemben a birság alkalmazását.³⁾ Volt olyan szolgabíró is, aki a házasságkötés

városában volt 6 rendes, 3 magántanító és 1 tanítónő. Járt 122 fiú és 58 leány. — *Csongrádon* 1 tanító; járt 37 fiú és 41 leány. — *Mindszentén* 1 tanító, 11 fiú, 19 leány. — *Vásárhelyen* 1 tanító, 85 fiú és 71 leány. — *Szentesen* 1 tanító, 61 fiú és 38 leány. (Megyei jkv.)

³⁾ A budai helyt. oszt. 1854 elején oda utasította a Csongrád vármegyei főnököt, hogy se Szegeden, se Csongrád vármegye egyéb községeiben iparos- és kereskedőtanoncok fel ne szabadíttassanak, ha az ismétlődő iskola sikeres látogatását bizonyítvánnyal nem tudják igazolni . . . oly iparosok és ke-

Szegvári iskola.

Horgosi árvaház.

feltételül az iskolai bizonyítvány felmutatását javasolta. A lelkészek között legnagyobb buzgóságot Leeb Mátyás szentesi és Wirther Lajos csongrádi plébánosok, a szolgabírák között pedig Stammer Sándor vásárhelyi és Basa József szentesi szolgabírák fejtettek ki.

Valóban be kell vallanunk, hogy Bonyhád István megyefőnöknek a népnevelés körül kifejtett buzgóságát méltán dicsér-

reskedők pedig, kik tanonczaikat nem járatják ismétlő iskolába, a tanoncok tartásától eltiltandók.

Érdekesnek tartjuk közölni a szolgabírának 1856-ki jelentését a vásárnapi iskolák állapotáról. E szerint:

Vásárhelyen a r. kath. iskolaépületben két osztály van. Az I. osztályban 57, a II-ikben 53 tanuló van. A ref. egyházközség épületében két vásárnapi iskola; az egyikben 40—50, a másikban 30—40 tanuló van. Az ezen iskolákban működő kath. és ref. tanítók e fáradozásukért évenként 20—20 frtot kapnak a község pénztárából. Szolgabíró azt a hibát jelzi, hogy a ref. vásárnapi iskolában a tanulók nincsenek osztályonként úgy elkülönítve, mint a kath. vásárnapi iskolában; a hanyagul iskolába járók szülőit vagy mestereit bírságot, a szegényebb sorsúaknak írószereket és könyveket ingyen kellene kiosztani.

A csongrádi járásban két helyen van vásárnapi iskola, az egyik Csongrádon, a másik Mindszenten. Csongrádon két osztályból áll, kezdőkből és haladókból; a kezdők száma 57, a haladóké 78. (A mindszerinti tanoncok száma nincs megnevezve.) Csongrádon a két tanító egyenkint 30. Mindszenten 20 frtot kap egy évre, a felügyeletet a r. kath. lelkészek gyakorolják. Egyes mesterek megbírságot tanonczaik hanyag iskolalátogatásáért.

A szegedjár. szolgabíró jelentése szerint *Algyőn* a vásárnapi oktatást maga a plébános, Rády Ferencz díjtalanul teljesíti, amennyiben ott a kántoron kívül más tanító nincs. Az iskolaépület 1854-ben ujonnan épült s a célznak teljesen megfelelő s a mennyiben a község szívesen áldoz iskolájára, nemsokára új tanítóról lesz gondoskodva; a vásárnap járó tanulók száma 40.

Tápnén részint az iskolaépület rozszant állapota, részint a tanító öregsege miatt a vásárnapi tanítás alig ér el valami eredményt s a tanulók csekély száma nem érdemel említést. Azért a szolgabírói hivatal arra törekszik, hogy még ez év folyamán új iskolaépületről és tanítóról gondoskodva legyen s akkor az eredmény is kielégítőbb. A tanító fizetése 20 frt.

Horgoson sokkal örövendesebb az állapot. Ott a tanító, ki évenként 40 frtot kap, a legnagyobb szorgalommal működik; úgy a plébános, mint az előljáróság folytonosan buzdítja a szülőket s még nagyobb eredmény

hette meg a kerületi főnök is; mert a tanügy az ő szigorú eljárása mellett az egész vármegye területén, még a tanyákon is, egészséges lendületet nyert.

A protestáns iskolák sem maradtak hátra; csak hogy ott a presbyteriumok gyűlései miatt, melyek — amint láttuk — minden egyes esetben külön kikérendő engedély mellett tartattak, kissé lassabban ment a dolog. A kormány gondosan óvta a kath. szülőket, hogy gyermekeiket ne adják protestáns iskolákba; az új iskolák felállítását kérő prot. folyamodványok elintézésénél rendszeren feltételül kötötték ki, hogy kath. gyermekeket nem fognak felvenni. Ez történt 1855-ben, mikor Győri András ev. tanító engedélyt kért Vásárhelyen magán-leányiskola felállítására. Az engedély megadatott, de csak azon kikötéssel, hogy azon iskolába r. kath. leánynövendékek nem vehetők fel.⁴⁾ Általában a protestánsokkal érezte a Bach—Thun-féle kormány, hogy nem bízik bennök, mivel sok volt köztük a „rebellis.“ Felügyelet tekintetében is szigorúabban bánt velök, mint a katolikusokkal, akiknek iskoláit vezetés és igazgatás tekintetében teljesen az egyházi főhatóság felügyelete alá helyezte. A felterjesztett jelentésekre rendszeren megtette megjegyzéseit, és határozott, parancsoló hangon intézkedett saját belátása szerint.

Igy például 1856. jún. elején, az iskolalátogatásról szóló jelentés ezeket az észrevételeket közli a vármegyei főnök útján:

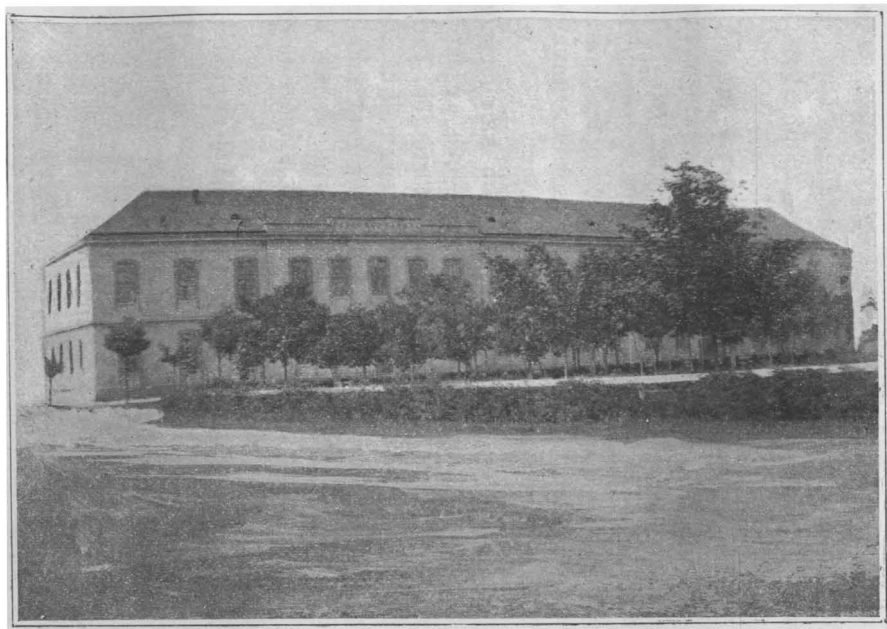
várható, ha a jóváhagyás végett felterjesztett épületterv alapján a tervezett új iskola épül föl. A tanulók száma 50—60 közt van.

Kisteleken még nagyobb siker éretik, hol két tanító foglalkozik a vasárnapi oktatással; az egyik 60, a másik 80 frtot kap ezért évenként s úgy fiúk mint leányok látogatják az iskolát; a fiúk száma 152, a leányoké 175. Az eredmény a tanítók ügyes eljárása mellett valóban meglepő.

A szentesi járás szolgabírája csak röviden jelenti, hogy Szentesen van vasárnapi iskola s a hanyag iskolába járók kényszer útján hajtának az iskolába. Az osztályok, tanítók és tanulók számáról nincs említés téve.

A Szeged jár. szolgabíró jelenti, hogy a Horgoson építendő új iskolának a cs. kir. épít. hivatal által kidolgozott költségvetése sokkal nagyobb terhet róna a községi lakosokra, mint a milyen azelőtt tervezve volt s így egy-egy párra 3 frt 32 kr. helyett 11 frt 59 kr. esnék, amit a község szegény lakossága nem képes áldozni.

⁴⁾ L. Vmgyei levéltár.

Csongrádi központi iskola.

1. Vásárhelyen az iskolalátogatás még mindig rendetlen és teljesen a szülők önkényétől függ.

2. Ugyanaz az eset áll Szegedre nézve, hol a tanács szigorú rendeletet nyomtatott ugyan ki, de annak végrehajtásával legkevésbé sem törődik, miért is az ismétlődő iskolázás úgy az elővárosokban, mint a tanyákon teljesen hanyatlásnak indult.

3. Épp oly szomorú a szegvári iskola állapota, hol az iskola-helyiségek jó idő óta el vannak hanyagolva s az iskolalátogatás is a lakosok tetszésétől függ.

4. Algyőn még mindig nincs vásárnapi iskola.

5. Mindszenten az egyik iskolahelyiség nem felel meg céljának s az iskolalátogatás is hanyag s szervezetlen.

6. Hódmező-Vásárhelynek, melynek sok szerencsétlen lakója tudatlansága és durvasága miatt az igazságszolgáltatás büntető karja által sujtatott, még mindig csak egy tanyai iskolája van 40.000 lélekből álló lakossága mellett.

A megyei hatóság tehát a legnagyobb erély és szigorúság kifejtésére utasíttatik, hogy f. é. október 1-jével az iskolalátogatás a fennálló rendeleteknek megfelelően történjék. Tapasztalás szerint az iskolalátogatás mindenütt nehézség nélkül szabályozható, ahol a szolgabírák és helyi igazgatók csak némileg ezen ügygyel törődnek. Azért jövőre mindazon szolgabírák, kik kerületeikben az iskolaügygyel keveset törődnek, szigorú felelősségre fognak vonatni.

A tanügyre vonatkozólag a következőket rendeli:

1. A szentesi izr. iskola alacsony, nedves és így egészség-telen helyiségei mielőbb jó állapotba helyezendők.

2. A szentesi kath. iskola túlszűfolt I. osztálya növendékei kétélféle osztandók, mi annál könnyebben eszközölhető, mert az iskolaépületben egy szoba üresen áll.

• 3. A Béres nevű magántanító által Szentesen felállított iskola, melynek szűk helyiségében 70 tanítvány van összezsúfolva, a kath. iskola I. osztályának ketté osztása után bezárandó, Béres pedig utasítandó, hogy rendes tanítói állásért folyamodjék.

4. A szentesi 4 tanyaiskola felállítása a megyei hatóságnak és a szentesi szolgabírói hivatalnak érdeméül tudatik be.

Szentes városi szegény-menház.

5. A szentesi szolgabírói hivatal tartozik az iskolalátogatásra és az iskolaépületek jókarban tartásáraszigorúan felügyelni.

A hódmező-vásárhelyi tanügyre visszatérve, hírlapi tudósítás alapján közli azon panaszát, hogy Vásárhelyen a helyi tanügyért nagyon kevés történik; a tanítók rosszabbul vannak fizetve, mint az utolsó faluban. A nagy terjedelmű legelő elkülönítésekor egy talpalatnyi föld se jutott a tanítóknak. A nagyon szükséges leánynevelő-intézet hiányzik; tanyai iskolákra a város eddig még egy garašt sem költött. Vasárnapi iskolával senki sem törődik; iparostanoncoknak híre sincs. Óvoda nincs. Mindezen a bajokon okvetlenül segítsen a vármegye.¹

A vármegye kiadta a rendeletet a főszolgabírónak, aki néhány hónap múlva a következő felvilágosítással szolgált:

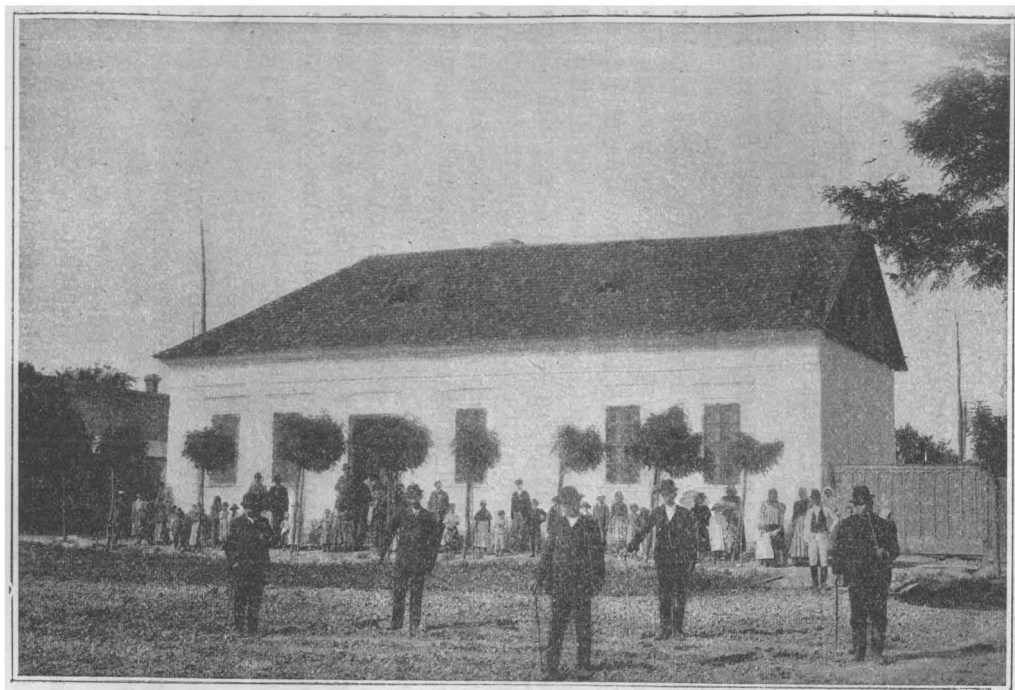
Ami azt az általános vádat illeti, hogy a helyi közművelődés előmozdítására semmi sem történik, erre nézve azt válaszolja, hogy habár a tanügy körül még sok hiány van, mit egyszerre helyrehozni nem lehet, még sem lehet tagadni, hogy az összes felekezetek igyekeznek a mulasztást helyrehozni. Ennek bizonyítékaul szolgálhat, hogy a r. kath. egyháznál a tanítók száma 4-ről 8-ra emeltetett s az 1855-ik évben új épület két iskolával s két tanítólakással létesített; a tanítók pedig a legutóbbi vizsgálatkor igen szép eredményt mutattak föl.

A második vádra, mely szerint kevés a tanerő, jelenti, hogy a r. kath. egyháznál 5 fiú- és 3 leánytanító, a ref. egyháznál 8 fiú- és 7 leánytanító van, összesen 23 tanerő, melyhez még 2 leánytanító kívántatnék.

A harmadik vádra, hogy a tanítók fizetése silány, jelenti, hogy a mostani drágasághoz képest a tanítók fizetése nem kielégítő ugyan, de tűrhető. Ugyanis a r. kath. tanítók javadalma 300 frt és szabad lakás; a ref. tanítók fizetése 150 frt készpénz és gabona, azután minden tanulótól 20 kr.; a leánytanító fizetése 80 frt, minden tanuló után 1 mérő búza s ugyanannyi árpa és 20 krajczár.

Hogy a tanítóknak nem jutott föld, az igaz.

¹ L. a rendelet szövegét a jkv. mellett.

Mindszenti iskola.

Hogy nincs kisdédóvó intézet s arra nagy szükség volna, szintén igaz.

Hogy leánynevelő intézet nincs, azt a lakosság indolenciájának kell tulajdonítani, mely miatt az alakulófélben volt hasonló intézet is megszűnt.

Tanyai iskola csak 3 van, mely a szükségletnek nem felel meg.

Vasárnapi iskola a r. katolikusoknál van 2, két tanítóval, a reformátusoknál csak egy osztály 2 tanítóval. Hogy ez iskoláknál nagyobb siker éressék el, a kellő intézkedések már megtörténtek.

Felsőbb engedély folytán f. é. szeptember 30-án rajziskola nyílt meg.

A helytartótanács tanügyi osztálya azonban továbbra is sürgette a két protestáns felekezet iskoláiban előforduló hiányok pótlását első sorban az illető felekezeti hatóság útján, és ha ez nem tenné meg kötelességét, azon esetben a politikai hatóság közreműködésével is. Erre — ugymond — két indok vezeti a kormányt: először, hogy a népiskolák a tőlük várt jó eredményt felmutathassák; másodsor, hogy azok akár szakképzettség, akár politikai és erkölcsi tekintetben kifogástalan személyzettel legyenek ellátva...¹

Ilyen szellemben dolgozott a kormány az úgynevezett provizórium idejében is, amíg a protestánsok számára kiadott 1859. szeptemberi pátens ellen támadott nemzeti reakció el nem seperte az összes önkényes rendeleteket.

Mihelyest a magyar alkotmányos kormány átvette az országos ügyek vezetését, azonnal más szellem volt tapasztalható a közoktatásügy terén is.

Csongrád vármegye nagy lelkesedéssel karolta fel a közművelődési ügyek ápolását. Az 1868-dik évi márcziusi közgyűlésen indítványozták, hogy az elnökség jelentése ezentúl kiter-

¹ Ez a rendelet nagy súlyt helyez arra, hogy ezt a fontos ügyet nem szabad alsó hatósági közegekre bízni, hanem magok a megyei főnökök tartoznak eljárni és érdeklődni. L. megy. jkv.

jesztessék a *szellemiekre* is. Mert „a szellem, a lélek az, — így szól a jegyzőkönyv — mely a testnek életet ad, a lélek nemesítése a legbiztosabb emeltyűje az egyes ember, a társadalom, a haza jólétének; minél nagyobb az értelmiség, minél szelidebbek az erkölcsök, annál boldogabb az egyes ember, annál biztosabb a társadalomnak, az országnak vagyonban, erőben, hatalomban emelkedése. Maga a szabadság legfőbb kincse az embernek és állampolgárnak, csak azt illetheti meg, ki bir értelemmel, hogy azzal vissza ne éljen; ott fejlődhetik az fokonkint, a hol a népnek minden rétege nemesak jogait, de kötelességeit is ismeri s kész szívvvel teljesíti ez utóbbiakat, meg lévén győződve, hogy nemcsak megszerzése, de megvédése s fokonkint továbbterjesztése is amaz előbbinek áldozatokra méltó s azok nélkül teljességgel lehetetlen.“

„A *népnevelés az egyedüli eszköz az értelmesedés, szelid s nemes erkölcsök terjesztésére; a népnevelésre, az iskolákra fordított gond és költség, ha nem rögtön is, de gazdag kamatot hajt. Könnyebb s olcsóbb a kormányzás, ha a kormányzottak belátása elkerülhetővé teszi a hatalom kényszerítő fellépéseit; könnyebben, olcsóbban megvédhető a vagyon, a személy, ha csekély azoknak száma, a kiket a törvények nem értése, különösen azok céljának — mely nem lehet más, mint az egyesek s állam jólétének munkálása — nem ismerése, az erkölcsi durvaság, vadság, lelketlenség, engedetlenségre, kihágásokra s vétkekre nem csábít.“*

„Nem mellőzhető kötelessége ezeknél fogva a polgári hatóságnak, hogy figyelmét az iskolákra, a népnevelésre kiterjessze, hogy tudomást szerezzen: nem vonják-e el a szülők gyermekeit az iskolától, czélszerű-e azokban a tanításmód, fordíttatik-e kiváló gond a lélek nemesítésére? Kell ennélfogva a hatóságnak tudomást szerezni mindezekről s hatni arra, hogy se a szülék, se a tanítók, úgy a népiskolákban, mint az alsóbb s felsőbb tanintézetekben ne mulasztzák el kötelességeiket.“

Alispán ez indítvány után kijelenti, hogy e kíváratnak örömmel fog eleget tenni, azonban szerinte meg kell keresni a vallás- és közokt. ministeriumot az iránt, hogy addig is, míg ez

ügyben az országgyűlés intézkednék, az illető egyházi hatóságok utasíttassanak az iskolaügyre vonatkozó adatok beküldésére.

Az ily értelemben tett felterjesztésre a vallás- és közoktatásügyi minster meleg elismerését fejezte ki Csongrád vármegye iránt, azon érdeklődésért, melylyel a népnevelés s általában a közművelődés iránt viseltetik. Egyúttal tudatta, hogy addig is, míg a törvényhozás intézkednék, az egyházi hatóságok szívesen fogják az iskolákra vonatkozó adatokat az őket ez iránt megkereső közigazgatási hatóságoknak rendelkezésére bocsátani.

Kétségtelen, hogy Csongrádnak fenti felirata nagyban siettette az 1868: XXVIII. t.-cikknek létrehozatalát, mely százados küzdelmek után kimondja a tanítás szabadságát és az iskoláztatás kötelezettségét; megszabja a népoktatási intézeteknek körét, megállapítja azokat a köteleességeket is, amelyeket a hitfelekezeti iskolák fentartóinak szem előtt kell tartaniok, ha iskoláik fennállását biztosítani akarják. Megszabja továbbá a törvény az állami tanfelügyelők hatáskörét úgy az állami, mint a felekezeti és községi iskolákra nézve is.

Ezen törvény indokolása ugyanazon érveket hozza fel, melyeket a csongrádi felirat is kifejtett.

Ez a törvény jótékony hatást gyakorolt az alföldön is. Szeged városa, melynek egykori polgármestere, Vadász Manó, e vármegye első kir. tanfelügyelőjévé nevezetett ki, szaporította iskoláit; Vásárhelyen, addig is, míg a ref. egyház megmozdúl, az ottani nőegylet egy felsőbb leányiskolát állított fel. Ugyanott az izraelita hitközség is új iskolát épített. Szentesen, Csongrádon szintén hasonló nemes verseny volt tapasztalható.

A vármegye a törvény értelmében, Szegeddel együtt, megyei iskolatanácsot szervezett olyformán, hogy a 25 tagból álló tanácsba — némi vitatkozás után — 15-öt a vármegye, 10-et pedig Szeged városa választott. Ez a tanács gondoskodott aztán a tanfelügyelővel együtt a meglevő iskoláknak új szervezéséről és a tanyákon és pusztákon hiányzó iskolák felállításáról. Különösen 1871-ben élénk levelezés folyt a vármegye és a vallás- és közoktatásügyi ministerium között. 1872-ben Kistelek a ministerium segítségével két tanítói lakot és négy tantermet épített. Ugyanekkor Csongrád városa egy ott építendő állami tanító-

Szentes városi kisdédóvó.

képezde részére 1100 □-öl területű telket és két katasztrális holdnyi kertet ajánlott fel. Vásárhely, Szentés és mindazon nagyobb községek, melyek népességükre való tekintetből a törvény szerint polgári iskolák felállítására voltak kötelezve, vonakodtak az áldozatoktól, kimutatván, hogy a törvényes 5%-os iskolaadónál tényleg nagyobb összeggel járulnak iskoláik fentartásához.

A magyar kultúra iránti általános lelkesedés hatása alatt Csongrád vármegyének egy fenkölt lelkű leánya, Kárász Anna, 1873-ban százezer forintos alapítványt tett szegény árva tanulók segélyezésére, olyformán, hogy ez összegnek egy harmada Budapest, egy harmada Szeged, és egy harmada Csongrád vármegye gyámpénztárában kezeltesék. Az érintett összeg kamatai pedig külön-külön négy-négy egyenlő részre osztva, 12 szegény árva gyermeknek adassanak, az illető törvényhatóságok közgyűlései által. Az illetők ez ösztöndíjat, amennyiben arra érdemesek lesznek, mindaddig élvezhetik, míg iskolai pályájokat be nem fejezik. Ettől csak hanyagság és erkölcsi botlás esetén foszthatók meg.¹⁾

Csongrád vármegye kegyeletos szavakban fejezte ki háláját a nagylelkű alapító emléke iránt, aki a megyei szegény árva gyermekek javára fejedelmi alapítványt tett, melylyel ezeknek

¹⁾Érdemesnek tartjuk az alapító levél 7-ik pontjából a következőket közölni: „Bár jelenleg családom tagjai között, hála a jóságos Isten kegyelmének, nincsenek olyanok, kik tanulmányaik folytathatása végett mások segélyére szorúlni kénytelenek lennének, mégis, ha ezen eset, mint előre nem tudható, bekövetkeznék, kívánom és rendelem, miszerint néhai édes atyám Horgosi Kárász István és édes anyám, született Fáy Kunigundától negyedízig leszármazó utódok, bár nem árvák lennének is, az általam imént alapított ösztöndíjban mások felett elsőbbséggel birjanak, megkívánván azonban ezektől is azt, hogy jó viseletűek legyenek és tanulmányaikban legalább kielégítő eredményt mutassanak föl, ellenkező esetben a segedelem tőlük éppen úgy, mint másoktól elvonattatván, abban nálók érdemesebbek részesítsenek. Minthogy jelen alapítványom által némi csekély részt kívánok venni szeretett hazám művelődésének előmozdításában az által, hogy szegény ifjak kiképeztetésére segédkezet nyujtsak, kívánom és rendelem, hogy jelen alapítványom „Horgosi Kárász alapítványa“ cím alatt örök időre csonkítatlanul fentartassék és a kiirt módon kezeltesék és adományoztassék.“

felvirágzását eszközölve, századokon keresztül fenmaradandó emlékoszlopot emelt nevének.

A vármegye közönsége csak kötelességét teljesítette, midőn annak, ki, amely egyszerű volt életében, oly nagy volt halálában, emlékét jegyzőkönyvileg is megörökítette. Később, 1890-ben, olajba festett arcképét a vármegye dísztermében helyezte el.

Az alsóbb fokú közoktatási intézetek ismertetése után, nézzük a vármegyében létező középiskolákat is; kezdve azon mozgalomnál, melyet az úgynevezett „Entwurf“ idézett elő.

A vásárhelyi reformátusok, mikor a fentebb említett Kremlinger tankerületi felügyelő útján megkapták az „Entwurf“-ot és az annak keresztülvitelét sürgető rendeletet, ezzel szemben teljes önérzettel hivatkoztak egyházi autonómiájukra, mely szerint iskoláikba más felekezetű felügyelő nem avatkozhatik. Fel is kérték az akkori esperest, Kiss Bálintot, hogy ily értelem-ben igyekezzék hatni egyházi főhatóságuk útján a kormányra.

De mindez hiába való fáradozás volt. Csakhamar meggyőződtek róla, hogy itt a feliratok mit sem használnak; itt feltétlen engedelmesség követeltetik, ellenkezőleg az iskolát, mely hat osztályt foglalt magában, be fogják zárni.

Hogy ez be ne következzen, 1851. őszén Széll Sámuel ref. lelkész és Imre Sándor igazgató-tanár Szegedre küldettek, hogy az ottani kegyesrendi főgymnasium igazgatójával a szervezkedés miként leendő eszközléséről értekezzenek. Majd odautasított az igazgató, hogy a debreczeni tanároknak az új tanterv alapján kidolgozott szervezetét is szerezzék meg és készítsen a helyi viszonyokhoz képest elfogadható javaslatot.

A fő nehézséget az képezte, hogy az Entwurf értelmében hat osztályú gymnasiumok nem létezhetek; hanem vagy nyolcz osztályú főgymnasium, vagy négy osztályú algymnasium volt szervezendő. Ez utóbbi határozott visszaesést jelentett; a főgymnasium előállításához pedig hiányzott az anyagi erő!

Ily körülmények között a vásárhelyi hat osztályú gymnasium négy osztályú algymnasiummá lett degradálva.

Mikor ezt az egyházkerület útján az egyház hivatalosan

bejelentette és egyuttal az algymnasium részére a nyilvánossági jogot is kérelmezte: a válasz az volt, hogy a ministerium csak akkor fog e tárgyban dönten, ha a vásárhelyi ref. egyház kimutatja a gymnasium fentartásához szükséges tőkéket és alapokat, kimutatja a meglevő taneszközöket; mellékeli a tanárok életrajzát és fizetését; a tantárgyak és tanórák táblázatos kimutatását stb.

Ez megtörtént; de ezzel a kormány nem elégedett meg. Újabb és részletesebb kimutatást követelt, míg végre a nyilvánossági jogot 1854 márcz. 12-ki rendelettel megadta. Ez nagy örömet okozott az iskolafentartó testületben, mely a tőle telhető áldozatokat ezután is meghozta, hogy iskoláját a kor színvonalán fentarthassa. Jövedelmi forrásait új alapítványok gyűjtése által gyarapította; a tanárok számát és fizetését emelte.

Azonban a kormány új meg új rendeleteket bocsát ki, melyek az ev. ref. egyház autonómiáját és nemzeti önérzetét sértették. A germanizáló törekvés 1856-ban már annyira ment, hogy a kormány a német nyelvnek tanítását nemcsak a gymnasiumban, hanem a népiskola III. és IV-ik osztályában is kövelte. Ez ellen határozott tiltakozások emelkedtek és erélyes feliratok küldettek fel, melyekben az 1791. és 1848-ki törvényekre is történik hivatkozás. A Tiszántúli egyházkerület pedig meghagyja a területén levő egyházaknak, hogy az önkormányzatot biztosító törvényekkel ellenkező kormányrendeletek végrehajtásától tartózkodjanak.

A kormány és a prot. egyház közötti szakadás teljessé vált, mikor a Tiszántúli ref. egyházkerület egy *magyar* szellemű és *protestans* irányú tantervet készített magának és azt egyszerűen *tudomásvétel* végett nyújtotta be a kormánynak 1858-ban. A következő évben kiadott pátens egy évi harc után visszavétetvén, a vásárhelyi ref. egyház elérkezettnek találta az időt arra, hogy algymnasiumát V. és VI., majd a VII. és VIII. osztályok felállításával tovább fejlessze.

A kifejlesztés 1862-ben befejeztetvén, az első érettségi vizsgálat, közbejött sajnos politikai viszonyok miatt, 1863-ban elmaradt és a VIII. osztály tanítványai más intézetekben voltak kénytelenek érettségi vizsgát tenni. De a következő 1864. évi

jun. 29-kén megtartatott Vásárhelyen az első rendes érettségi vizsgálat Hajnal Abel esperes, mint püspöki helyettes elnöklete alatt.

Nemsokára következett az alkotmány visszaállítása s ezzel a nemzeti életnek újabb fellendülése. Ehez képest a vásárhelyi ref. egyház főgymnasiuma is úgy anyagilag, mint szellemileg gyarapodott. A tanárok és tanulók száma növekedett; a tanulók könyvtára, önképzőköre, dalkara, tornája tökéletesedett, — s ekként az egyház és város áldozatkészsége mellett e másfél százados intézet, mely fennállásának emlékét 1874-ben méltóan megünnepelte, lassanként azon magaslatra emelkedett, melyen új épületében ma is láthatjuk, mint a tudományosság, a magyarság és az evangéliumi szellem világító fáklyáját.¹⁾

Szentes a szabadságharcz utáni gyászkorszakban nem akarta felsőbb iskoláját az Entwurf szerint rendezni; inkább beszüntette a középiskolai osztályokat. De mihelyt a pápens miatti harcok a protestáns egyház részéről megindultak, azonnal előlről kezdte az alkotást és a ref. egyház 1859. őszén egy négy osztályú gymnasiumnak felállítását határozta el. Az első osztályt azonnal fel is állította Zsolnay Károly tanár vezetése alatt; 1865-ben már a hatodik osztály is megnyílt, még pedig az 1861-kí debreczeni szervezet alapján. A hat osztályban eleinte csak négy tanár működött, mert az egyház különösen az 1868-kí közoktatási törvény folytán népiskoláinak gyarapítása által igen nehéz anyagi helyzetbe került. Minthogy az új törvény minden 5000 lakossal bíró várostól azt követelte, hogy saját költségén polgári iskolát állítson, — a város érintkezésbe lépett a ref. egyházzal, és azt határozták el közösen, hogy 1871-ben a gymnasium négy alsó osztálya városi polgári fiúiskolává lesz, melyben a latin és francia nyelvek is taníttatni fognak.

Látni való, hogy Szentes két különböző feladatú iskolát

¹⁾ V. ö. *Futó Mihály*: A hódmező-vásárhelyi államilag segélyezett. ev. ref. főgymnasium története. 1897.

egyesített, ez által akarván a város érdekeinek és a törvény követelményeinek szolgálatot tenni. De a tanári kar csakhamar meggyőződött arról, hogy ez a kapcsolat sem paedagógiai, sem didaktikai szempontból nem tartható fel; annál inkább nem, mivel a kormány a latin nyelvet tanuló ifjakra nézve kimondta, hogy a felsőbb osztályokba csak úgy léphetnek át, ha az illető gymnasiumi igazgatóság előtt a latin nyelvből minden egyes esetben felvételi vizsgát tesznek le.

Ennek következtében a város 1873. és 74-ben felállította az V. és VI. gymnasialis osztályokat és azokban a tanári kar javaslatához képest az állami gymnasiumok tantervét vitte be. Az igazgatói teendőket Zolnay Károlyra bízta, kinek szerencsés tapintatos vezetése alatt az intézet rövid idő alatt teljes nyolcz osztályú főgymnasiummá nőtte ki magát.

A középiskolai törvény (1883: 30. t.-cz.) véget vetett a szentesi gymnasium kettős jellegének.

Szentes város képviselőtestülete, tekintettel a város anyagi és szellemi fejlődésére és azon körülményre, hogy a város újabban Csongrád vármegye székhelyévé lett, egyhangúlag elhatározta, hogy ezentúl az intézet tisztán gymnasiumi jellegű lesz s mint ilyen, minél előbb teljes nyolcz osztályra fog kiegészíttetni. Ez meg is történt.

A város megfelelvén mindazon követelményeknek, melyeket a kormány az intézet anyagi és szellemi érdekeinek megóvása tekintetében kikötött, már 1887-ben megszerezte iskolája számára a nyilvánossági jogot; tanári karát kiegészítette, az új épületet felemelte és az egész belső szervezetet a középiskolai törvény értelmében keresztül vitte. 1889. őszén ünnepélyesen nyitattott meg az új épületbe átköltözött intézet azon biztos reményben, hogy a város jövő fejlődésének és kulturális haladásának biztos zálogát fogja képezni.

Két év múlva megnyitotta a VII-ik, azután pedig a VIII-ik osztályt is; úgy, hogy 1892-ben megtarthatta az első érettségi vizsgálatot is, melynél a kormánynak képviselőjeként Zsilinszky Mihály, akkor Csongrád vármegyei főispán szerepelt.

Azóta Szentes főgymnasiuma évről-évre gyarapodott anyagi tekintetben, jó szellemben, tudományban, jó erkölcsben

Szentesi főgymnasium.

és hazafias szellemben a nagy közönség rokonszenvétől kísértetve. 1895. óta állami kezelésbe ment át.¹⁾

A szegedi városi piarista főgymnasium kevesebb küzdelemmel ment át a Bach-korszak viszontagságain. Az Entwurfot el kellett fogadnia, de azért a hazafias szellemet akkor is ápolta, mikor egyes tantárgyakat németül kellett tanítania.

Igaz, hogy a tanulók száma 600—700-ról leszállt 240—250-re; de ez csak a Bach-korszakban tartott. Amint az alkotmányos élet ébredezni kezdett, azonnal megnépesültek a szegedi gymnasium termei is. 1861-ben már 533, — 1862-ben 655, — 1865-ben 715 tanuló volt Szegeden, még pedig a vidékiek mindig kétszer annyian, mint a helybeliek.

Nem csoda, ha az alkotmány visszaállítása után a tantermek szűkeknék bizonyultak, és a város kénytelen volt új helyiségekről gondoskodni.

De az 1879-ki árvíz megzavarta a természetes fejlődést. A nedvessé vált tantermek alig voltak használhatók s az építkezés elodázhatlanná lett. Végre a városi törvényhatóság 1883-ban Reizner János lelkes felszólalása következtében elhatározta, hogy mivel a gymnasiumi épület többé sem közegészségi, sem biztonsági, sem paedagogiai tekintetben meg nem felel rendeltetésének, új épületet fog emelni. A kiviteli módok megállapítására Szabados János tanácsnok elnöklete alatt egy külön bizottság neveztetett ki. Ezen bizottságnak javaslatát, mely a piarista társház új felépítésére is kiterjeszkedett, a város előterjesztése folytán a vallás- és közoktatásügyi kormány elfogadván, a mostani gymnasiumi nagyszerű épület 1886-ban rendeltetésének átadatott; s ezzel a szegedi főgymnasium egy korszakot kezdett, mely fényesebb jövőt ígér minden előbbi századainál.

Nem szabad megfeledkeznünk azon mozgalomról sem, melyet a közoktatásügyi minister 1873-ban azon rendeletével támasztott, melyben a törvényhatóságokat vidéki muzeumok

¹⁾ V. ö. A szentesi középiskola multja, az 1888/89-ki értesítőben, — és dr. Berecz Sándor: A szentesi városi községi gymnasium története 1896.

létesítésére hívta fel. Csongrád vármegye e rendelet vétele után azonnal bizottságot küldött ki, ily tudományos intézet felállításának módozatai feletti tanácskozásra és javaslatlételre.

A bizottság az eszmét minél előbb megvalósítandónak tartván, egy muzeumegylet alapítását javasolta s annak alapszabályait elkészítvén, a megye közönségének elfogadásra ajánlotta. Az elfogadott alapszabályokat a szakminister jóváhagyván, kijelentette, hogy ezen egylet pártfogását készséggel és örömmel elvállalja.¹⁾

Azonban mivel itt éppen akkor a vármegyék kikerekítésének kérdése foglalkoztatta a kedélyeket és sokan attól féltek, hogy Csongrád vármegye úgy területi, mint kormányzati tekintetben nagy változáson fog keresztül menni; eljöttek találták az időt arra, hogy e *vármegye története* is megírassék; annyival is inkább, „mert míg egyrésről hazánkban ezen legősibb megyénk multja iránt kegyelettel viseltetünk, másrésről ezt tenni a jövő iránti hazafiúi szent kötelességünk.“

A vármegye azonban, teljesen méltányolván ugyan a küldöttség érveit, a vármegye történetének megírását kedvezőbb időre kívánja halasztani.²⁾

De mikor néhány év mulva 1880-ban Szeged részéről arra szólíttatott fel, hogy egy harmadik egyetemnek Szegeden való felállítását pártolja, — és mikor Budapest főváros a magyar képzőművészet pártolására hívta fel: a vármegye mind a két felhívást lelkesen fogadta. Az elsőnek érdekében felírt az országgyűléshez; a másodiknak támogatására pedig 500 frtot szavazott meg.

Általában a tudományosság és nemzeti közművelődés iránt Csongrád vármegye mindenkor élénk érdeklődést tanúsított. Még a harminczas években hozzájárult a Magyar Tud. Akadémia, a nemzeti Muzeum és a Ludovica katonai akadémia

¹⁾ A megalakulás azonban még akkor elmaradt; hasonló egylet csak 1835-ben alakult meg, amely figyelemre és dicséretre méltó tevékenységet fejt ki.

²⁾ Ez a kedvezőbb idő 1896-ban, a magyar nemzet ezredéves fennállásának ünnepén következett be, amikor a hálás lelkes utódok a jelen mű által kívánták elődeiknek tervét megvalósítani.

felállításához. A Nemzeti Muzeumra 6102 frtot; a nemzeti színházra pedig 4034 frt és 14 krt adott. Mikor pedig vármegyének egyik jeles szülötte 1847-ben Kiss Bálint akadémiai festész a hazai művészet érdekében arra szólította fel a vármegyét, hogy az általa összeállított történeti képgyűjteményt pártolni és előfizetőket gyűjteni sziveskedjék, a szolgabírák nagy lelkesedéssel fogtak a gyűjtéshez. Azt lehet mondani, nem volt nemzeti, irodalmi és művészeti czél, melynek előmozdításához Csongrád vármegye nem járult volna.

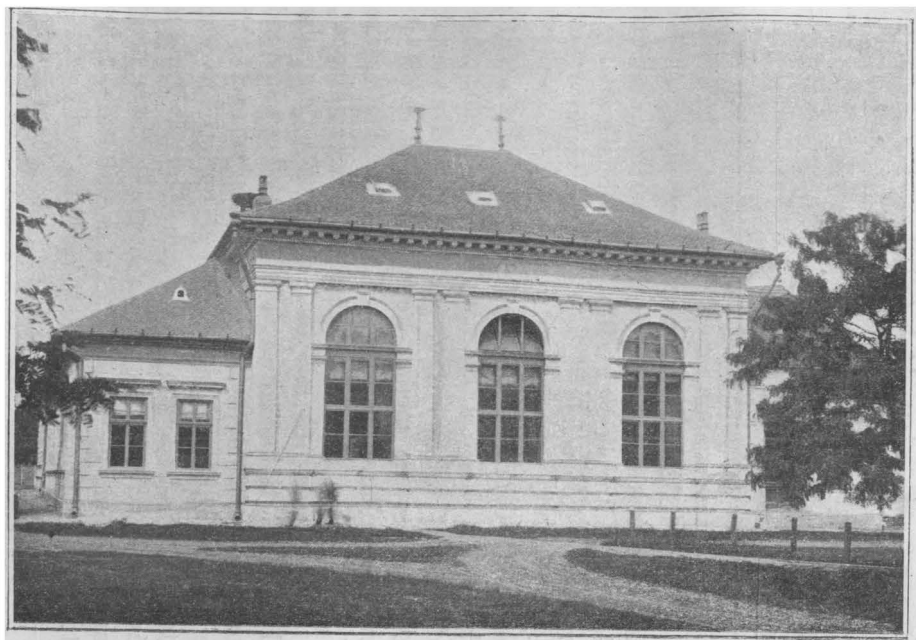
Az egymás után keletkezett olvasókörokbén és *casinókban* könyvtárakat alapítottak, politikai és társadalmi lapokat járattak. Ekként az olvasói vágy, különösen a szabadságharcz ideje alatt erősen növekedett.

Fájdalom, az önkényuralom korszakában ebben a tekintetben is nagy visszaesés volt tapasztalható. Az olvasókörokb és kaszinók rendőri felügyelet alá helyeztettek és amelynek könyvtárában forradalomra emlékeztető könyvet találtak, azt nyomban bezárták. Ez történt a szegedi belvárosi kaszinóval is.

A kormány azonban csakhamar belátta, hogy a kaszinók bezáratása nagy kormányzati hiba, mert az olvasó közönség kénytelen volt magánösszejöveteleket rendezni, ahol ellenőrizetlenül olvashatta a tiltott könyveket is. Azért 1851-ben, mikor a bezárt szegedi kaszinó további fenmaradása érdekében kérvényt adott be a helytartótanács-hoz, ez nemcsak megadta a kért engedélyt, hanem a vármegyei főnök útján oda utasította a járási szolgabírákat, buzdítsák a többi olvasó-egyleteket is hasonló eljárásra.

Az ötvenes évek közepén az olvasó-egyletek és kaszinók száma szaporodni kezdett. Csongrádon, mivel az Éder által tervezett kaszinót nem engedélyezték, 1855-ben egy olvasókör alakítottatott. Az alapszabályokat német nyelven kellett benyújtani. Szegeden a tiltott könyvek miatt szétosztatott belvárosi kaszinó mellett egy újat alapítottak szintén 1855-ben. Egy évvel később Szentesen is megalakult a kaszinó Stammer Sándor közbenjárása folytán. A többi községekről azt jelentik a szolgabírák, hogy ott ilyen társaskörokb nem léteznek.

Tudjuk, hogy a Bach-korszakban vidéken politikai lapo-

Szentesi casino.

kat szerkeszteni lehetetlen volt; azért mindenki a Pesten megjelent és a kormány cenzurája alatt álló néhány lap olvasására volt utalva.

Csongrádban 1849-ben indult meg az első hirlap „Tisza-vidéki Újság“ czíme alatt, Molnár Pál szerkesztősége mellett.

Néhány havi megjelenése után kauczió hiányában megszűnt; s helyébe a „Szegedi Hirlap“ indult meg.

De ez sem bírt fennállani, daczára annak, hogy munkatársai közt országos nevű írók is voltak.

Későbbben, az úgynevezett provisorium idejében volt ugyan némi lapalapítási mozgalom, melyet azonban felülről irányítottak. Így például 1862-ben a helytartótanács oly egyének neveinek felterjesztését kívánta a főispáni helytartótól, akik észtehetőség, tudomány, bátorság és a trónhoz való hűség által a közvéleményre hatni képesek s kikre egy lap szerkesztését bízni lehetne.

De ilyenek Csongrádban nem akadtak; mert a tollfogható emberek tudták, hogy a kormány nem volt megelégedve a „Szegedi Híradó“-val, mely 1859 óta Szabó Mihály tanítóképezdei tanár szerkesztése mellett hetenként kétszer jelent meg. Még kevésbbé volt megelégedve a Löw Lipót által szerkesztett „Ben Chananja“ című héber vallási és nyelvészeti lappal, mely 1857 óta jelent meg és melynek szerkesztőjét szabadszólása miatt el is zárták. Sokszor megtörtént, hogy kormányrendeletileg tiltották meg bizonyos czikkeknak megjelenését. Például 1862-ben a helytartótanács táviratilag értesítette a csongrádi kir. biztost, hogy a „Magyar Sajtó“-ban Almássy Pál s többek aláírásával megjelent programot a megye területén megjelenő lapokban közzétenni nem szabad. Azt is eltiltották, hogy a ki-nevezett tisztviselőknek lemondását közöljék, mert ez — úgy-mond — a kedélyeket felizgatja és a tisztviselőket elrettenti.

Az is érdekes, hogy a kormány azon községeket, melyek a „Sürgöny“ és „Magyarország“ című lapokat járatták, az előfizetéstől eltiltotta.¹⁾ Ellenben nagyon megörült annak, hogy a

¹⁾ A rendeletből tudjuk meg, hogy a *Sürgönyt* Vásárhely, Szegvár, Mindszent, Csongrád és Horgos; a *Magyarországot* pedig Algyő, Tápé és Szentes járatták.

főispánnak sikerült végre Szabó Mihály személyében, aki eddig a Szegedi Híradót szerkesztette, olyan férfiút fogni, aki a *kibékülés zászlaja* alá szegődvén, késznek nyilatkozott „Szeged“ cím alatt egy új politikai lapnak szerkesztésére. Az új lap a kormány szellemében szerkesztetvén, Szabados János átvette a Szegedi Híradó szerkesztését, mely politikai jelleg nélkül hetenkint egyszer jelent meg, és nagy olvasottságnak örvendett. Ezt rossz néven is vette a kormány, kivált mikor megtudta, hogy némely városok kaszinóiból a kormány érdekeit képviselő lapokat kizárták. El is rendelték, hogy az ilyen kaszinók bezárandók.

Ime, ilyen volt a közszellem egész az alkotmány visszaállításáig, a mikor a fölszabadúlt szellem a vármegye minden nagyobb városában, új meg új politikai és társadalmi lapok alapításában nyilvánult. A politikai olvasókörök gomba módra szaporodtak, aminek az olvasási kedv örvendetes emelkedése mellett az volt a hiánya, hogy a tájékozatlan nép majdnem egészen a politikai lapok olvasására kapott és elhanyagolta a társadalmi és gazdasági ismereteket, melyekből közvetlen hasznót is húzhatott volna.

X.

Irodalmi férfiak, kik részint Csongrádon születtek, részint más vidékről jövéen, itt működtek.

Az időszaki sajtó viszonyainak vázolása mellett lehetetlen megelégedoznünk azon férfiakkal, a kik értelmükkel, tudományukkal és tollukkal szereztek maguknak érdemeket e század három utolsó évnegyedében. E tiszteletre méltó irodalmi férfiak oly különböző téren működtek, hogy bajos volna őket szakok szerinti csoportokba foglalni. Azért életrajzaik főbb adatainak érintésével betűsoros rendben fogjuk őket bemutatni; és pedig nemcsak azokat, a kik itt születtek, hanem azokat is, a kik másutt születvén, irodalmi tevékenységüket vármegyénk területén folytatták. Ilyenek:

Ábray Károly 1830. decz. 8-án született Szatmárt. Tanulmányainak a debreczeni főiskolában való elvégzése után 1853-ban a Szatmár-németi ref. gymnasium tanára lett, honnét 1862-ben Vásárhelyre hívatott meg, és nyolcz éven át viselte tanári hivatalát. 1871-ben közigazgatási pályára lépván, előbb Csongrád vármegye főjegyzőjévé, majd 1876-ban Hódmezővásárhely polgármesterévé lőn, s e minőségben 1884-ig szerepelt sok küzdelemmel.

Irodalmi munkásságát, mint fiatal tanár, korán kezdette meg különböző fővárosi és vidéki lapokban. Leginkább beszé-lyeket, regényeket és korrajzokat írt. 1869-ben megalapította Vásárhelyen az első lapot, „Vásárhelyi Közlöny“ czíme alatt és azt kilencz éven át szerkesztette. Önálló munkái ezek: Történeti beszé-lyek, két kötet. Pest, 1859. — Az utolsó Szapolyai, regény, négy köt. 1860. — Egy esküszegő király, 1861. — Em-léklapok a hazai történelemből, 1861. — Rajzok nemzetünk

múltjából, 1862. — Nagy hazafiak, 1865. — A paradicsomkertben, 1866. — Vihar után, 1867. — Romok a hullámtörésből, 1868. — Hangok a viharból, 1869. — Magyarország 1848/49-ben, 1870-ben.

Arányi Ágost piarista tanár a szegedi városi főgymnasiumban, a hol a latin és német nyelvet és irodalmat tanította szép eredménynyel 1871—1886. években. Szül. Budapesten 1841-ben szept. 28-án. Irodalmi dolgozatai között a következőkkel vonta magára a közfigyelmet: „Lessing, mint drámaköltő“ 1873. — „Az emberi nyelv eredetéről“ 1875. — „A jegesekről“ 1877. — „A jégkorszak“ és „Svédországi utamból“ 1890. Ezek részint a szegedi főgymnasium Értesítőjében, részint a Szegedi Hiradóban, részint pedig a Délmagyarországi term. tud. társaság közleményei között jelentek meg.

Dr. Balassa Ármin, szépirodalmi író. Született H.-Vásárhelyen 1861. márcz. 4-én. Középiskolai tanulmányait ugyanott, a jogot a budapesti egyetemen végezte, hol 1884-ben ügyvédi oklevelet nyert, mire mint ügyvéd Szegeden telepedett le, hol ma is igen keresett kriminalista.

Irodalmi munkásságát a gymnasiumban kezdte, hol „*Utásló*“ című balladájával és „*A kiábrándult anya*“ című elbeszélésével pályadíjakat nyert. Később népszinműírással tett kísérletet.

Első népszinművét, a „*Szegény Laczi*“-t (3 felvonás) 1880-ban írta, de ez csak 1887-ben került először színre Szegeden s ezóta a vidék minden nagyobb színpadján előadták, valamint Budapesten is a Kisfaludy-színházban. E mű nyomtatásban, Endrényi testvérek szegedi kiadásában 1888-ban jelent meg. — Az 1893. évi Garay-féle népszinmű-pályázatra „*A czégér*“ című 3 felv. népszinműve dícséretet nyert és ez a mű színrekerült Szegeden 1893-ban, honnan a vidéki nagyobb színpadokat bejárva, 1894-ben nyomtatásban is megjelent Szegeden, Bába Sándor kiadásában.

A hódmező-vásárhelyi új nyári szinkör 1898. évi megnyitó előadására „*Parasztszívek*“ címmel 1 felv. paraszt-tragédiát írt, mely a budai szinkörben 1899-ben került színre és szintén bejárva a vidék nagyobb színpadait, ugyanez évben nyomtatásban

is megjelent Engel Lajosnál Szegeden. Balassa ezen kívül számos népies elbeszélést és rajzot s a „*Szegedi Napló*“-ban a vidéki színészetet érdeklő sok tanulmányt írt. Mint zeneszerzőnek is vannak érdemei, Pósa Lajos több népdalának megzenésítésével, mely zeneművek mind önálló füzetben is megjelentek. Balassa rendes tagja a Dugonics-társaságnak s a társaság szépirodalmi osztályának titkára.

Bánfalvi Lajos, szépirodalmi és hirlapíró. Született Szentesen 1851 nov. 3-án. A gymnasiumi tanulmányait ugyanitt, az egyetemieket Budapesten végezte, hol 1875-ben gyógyszerészi oklevelet nyert. Mint író 1872-ben kezdett költeményeket írogatni az Emilia által szerkesztett „*Családi Kör*“-ben, majd az Ágai „*Magyarország és a Nagyvilág*“-jában és Benedek Aladár „*Új Idők*“ című szépirodalmi lapjában. 1875-ben Szegedre került és itt munkatársa volt a „*Szegedi Híradó*“-nak, később a „*Szegedi Napló*“-nak, melynek megalapításában is részt vett. 1879-ben a Hindy Árpád által szerkesztett „*Ellenőr*“ munkatársa volt riporteri minőségben, Budapesten, honnan Szegedre, a Tisza Lajos udvarához a rekonstrukcionális munkákról való tudósítás végett küldetett ki, mely minőségben Szegeden az „*Országgyűlési Értesítő*“ nyomtatost is képviselte. 1884-ben vette át a „*Szentes és Vidéke*“ című hetenkint kétszer megjelenő társadalmi lap szerkesztését és ma is ezen állásában van. Közben, 4 év előtt a *Dugonics-társaság* Szegeden, rendes tagjai sorába választotta meg.

Számos társadalmi czikk, novella, rajz és vidéken színre került apróbb vígjátéka mellett önálló művei:

1. *Mirza-Saffi dalai.* (Műfordítás.) 1879. Aigner Lajos kiadása, Budapest, nyom. Bába Sándor Szeged.

2. *Költemények.* 1880. Saját kiadás, Szeged.

3. *Közel és távol.* (Elbeszélések.) Révai testvérek kiadása, Budapest.

4. *Bolond asszony leánya.* Regény 1 kötet, ugyanott.

5. *Thália befogadása,* verses alkalmi színmű a Szentes városi színház megnyitási ünnepélyére 1898.

Bányai Sándor vallástanár a vásárhelyi ev. ref. főgymnasiumban 1883 óta. Karczagi születés 1856. okt. 17. Iskoláit szülő-

helyén kezdte, Debreczenben végezte. A bölcészet-theologiai tanfolyam végeztével a békésbányai egyházmegye kitűnő esmere Szabó János mellé kerül segédlelkésznek. Négy évi itteni működése után a vásárhelyi egyház vallástanárul választotta. Ezen minőségében az ő szakját érintő következő irodalmi dolgozatokat bocsátotta közre: „A közönséges, nemkülönben az ifjúsági isteni tiszteletek alkalmával a gymnasiumi tanuló ifjúság előtt tartott *Egyházi beszédek*, a melyekből néhány a lelkészi tárban is megjelent. „Biblia ösmertetés a gymn. I. és II. osztálya számára, 1896.“ Tankönyv, melyet a tiszántúli ev. ref. egyházkerület pályadíjjal koszoruzott meg és gymnasiumaiban tankönyvül elfogadott.

Névtelenül a lapokban megjelent cikkei is komolyan gondolkozó egyházférfiúról tanuskodnak.

Barkász Károly, szül. 1842. nov. 10-én Szatmáron. Tanulmányait Debreczenben végezte, aztán több előkelő ref. családnál nevelősködött, köztük gr. Lónyay Menyhért-nél is, 1869-ben a heidelbergi egyetemet látogatta, 1871-ben a vásárhelyi ev. ref. főgymnasiumba jött tanárul, a hol ma is közelismerés mellett működik.

Irodalmi cikkei leginkább a nyelvészet körében mozognak. Ilyenek például: „A mikor kötőszó használata“, megjelent az 1888. évi Értesítőben. Továbbá „*Írva van írva lesz*“, „Hogyne és nehogy“, „Az igekötők“ a Magyar Nyelvőr különböző évfolyamaiban. A *hoggy* kötőszó, a „Jellemfejllesztés a latin classicus írók, főleg Cicero és Horatius által“, „Tanügyi Szemle, 1894.“ a Tiszántúli ev. ref. középiskolai Tanáregyesület évkönyveiben. „Az egységes középiskola“ a debreczeni Prot. Lapban. Ezekből is meggyőződhetünk, hogy Barkász szakképzett tanár, a ki mélyére hatol a felvetett kérdéseknek, és világosan és szabatosan fejezi ki magát.

Bartos Fülöp és Czögler Alajos, mindketten a francia nyelv tanárai a szegedi főgymnasiumnál, és mint ilyenek több figyelemre méltó cikket írtak. *Bartos* német és francia nyelvtanokat és olvasókönyveket dolgozott át és adott ki; azonkívül írt a nyelvtanítás problémájáról, a vidéki színészetről, a jövő század tudományáról, a felolvasókról és felolvasásokról. A fran-

czia munkásokról és Munkácsy „Honfoglalás“ czimű képéről. — Czogler pedig jeles természettani műveket fordított és írt. Így lefordította Guillemin „Mágnesség és electromosság“ czimű munkájának II. részét, 1885. és megírta a physika történetét életrajzokban, 1882. Értekezett a physikai oktatás sikerességének legfőbb akadályáról, 1885. Írt egy természettant a középiskolák felsőbb osztályai számára. 1887. Lefordította Houzeauttól a csillagászat történeti jellemvonásait 1889. és Rióti physikai kézikönyvét. Kisebb czikkei többnyire a Természettudományi Társulat Közlönyében, a Mathem. és Physikai Lapokban jelentek meg.

Békefi Antal, szépirodalmi író. Született Szentesen 1859 szept. 28-án. A reáliskolát Szegeden végezte, 1876-ban a színészakadémia növendéke lett, de ezt a pályát betegség miatt hamarosan elhagyta. 1878-ban lett újságíró s mint ilyen, a Gelléri Mór „Szegedi Néplap“-jánál dolgozott. 1897-ben a budapesti „Független Hirlap“ (Mende Bódog lapja) belső dolgozótársa lett s itt egy évig volt. Ekkor lekerült ismét Szegedre a „Szegedi Napló“-hoz, melynek előbb munkatársa, majd 12 évig főmunkatársa volt, most végül felelős szerkesztője lett. Mint író rendkívüli munkásságot fejtett ki úgyszólván az összes budapesti napi és szépirodalmi lapokban. Békefi a Dugonics-társaság főtíkára és szépirodalmi osztályának elnöke. Önálló művei:

1. *Bíró előtt.* (Rajz-kötet.) Saját kiadás, megjelent Szegeden Bába Sándornál.

2. *Szegény ördögök.* (Rajzok.) Saját kiadás, ugyanott.

3. *Napról-napra.* (Novellák.) Megjelent Szegeden.

4. *Sötét idők.* (Névtelenül kiadott betyár-históriák.) Traub B. és Társa szegedi kiadása.

5. *Klemm Jusztin.* (Egy vitéz esendőrtiszt.) Romantikus történet. Bába Sándor kiadása, Szeged.

6. *Kálvárián.* (Novellák.) Budapest, Singer és Wolfner kiadása az Egyetemes Regénytárban.

7. *Az asszony ítél.* (Novellák.) Ugyanannak kiadása.

8. *A kis regényhősnő.* (Regény, 1 kötet.) Ugyanannál.

9. *Betyárok.* (Rió álnév alatt.) Elbeszélések. Gönczy József szegedi kiadása.

10. *Egy kis battiszuha és egyéb történetek*, Singer és Wolfner budapesti kiadása.

Bene Ferencz, hírneves orvos és pesti egyetemi tanár, született Mindszenten 1775-ben, meghalt 1858-ban. E század elején a bonczolástan helyettes tanárává, majd 1803-ban a különös kór- és gyógytan rendes tanárává nevezték ki. Nemsokára kórházi igazgató és városi főorvos lett. A tudományos akadémia megalapítása után annak rendes tagjául választották meg. Tekintélyes tudós ember lévén, 1841-ben az orvosi kar igazgatója czimét kapta. Irodalmilag is művelte szakát és írt egy művet ily czim alatt: „*A himlő veszedelme ellen való oktatás*.” Számos német és latin művei közül figyelemre méltók: *Elementa policiae medicae*. — *Elementa medicina forensis*. — *Elementa medicinae practicae*.

Bodnár Bertalan, szül. Nagykárolyban 1868-ban november 24-én. Tanulmányait szülővárosában, Kecskeméten és Kolozsvárt végezte. Ez utóbbi helyen kapta meg a föld- és természetrajzi tárgyak tanításához szükséges tanári oklevelet. Tanári működését Rózsahegyen kezdte meg 1891-ben; egy év múlva Vásárhelyre jött, hol nagy hévvel fogott a természetrajzi gyűjtemény rendezéséhez. Fűvészkertet alapított; földrajzi muzeumot kezdeményezett és irodalmilag is képezte magát. Nyomtatásban a következő művek jelentek meg tőle: „*A légzőszervek élettani jelentősége és kifejlődése*“ (a rózsahegy-i Értesítőben.) — „*A vérről*“ (a vásárhelyi 1893-iki Értesítőben). Egyiptomi útjának benyomásait is leírta a „*Vásárhely és Vidéke*“ czimű lapban; majd aztán ugyanezen útról írt a „*Hódmező-Vásárhely*“-be is. Eddig kétségen kívül megjelent a „*Vázlatok a régi és mai Egyiptom földrajzából*“ czimű dolgozata is.

Bolgár Mihály, szül. Gyerken, Hont vármegyében 1861-ben, meghalt Veszprémben 1895. márczius 10-kén. A természet- és mennyiségtan tanáraként működött Szegeden 1889—1892. Az irodalom terén kifejtett munkássága leginkább az ő szakjának tárgyai körül forog; de mindig azon törekvéssel, hogy a gyakorlati életnek haszna legyen belőle. Értekezett például: „*A gázvilágításról*.” „*Az abszolút villamos mértékekről*”; „*Veszprém meteorologiai viszonyairól és vizeiről*”; kísérleteket tett a villa-

mossággal; méregette „Az erők hatását a testeken“; a hangnak tulajdonságait. Értekezett a fénytannról; a statikai és légköri villamosságról; a magnességről és állati delejességről. Tárgyalta a főzés titkait; elemezte Veszprémnek vizeit; a talajvizek összefüggését stb. részint a Délmagyarországi term. tud. társulat füzeteiben, részint más lapokban és folyóiratokban.

Budavári József, a classica nyelvek tudós tanára Szegeden 1870—1891 években. Született Rózsahegyen 1844. ápril 30-án. Szakjának megfelelően kiadta „Phaedri Augusti Liberti, fabularum Aesopiarum libri quinque.“ Egyuttal szótárral is ellátta 1870-ben, Pest. Továbbá magyarázatos jegyzetekkel ellátta „Taciti Annales“ u. v. 1871. Átdolgozta Szepesi Imre latin alaktanát 1878. Szerkesztett latin gyakorló- és olvasókönyvet, még pedig ezt is magyarázó jegyzetekkel és szótárral bővítve.

Csemegi Károly kitűnő jogász, országgyűlési képviselő, államtitkár és végre kuriai tanácselnök, született Csongrádon 1826. május 3-án. A középiskolát Szegeden, az egyetemet Pesten végezte. Részt vett az 1848-iki szabadságharcban, mint őrnagy; a miért aztán fogságot szenvedett. Egy ideig aradi ügyvéd; az alkotmány visszaállítása után pedig az igazságügyminiszteriumban nyert állást. A miniszter megbízásából ő készítette a bírósági szervezetről szóló törvényjavaslatot, melynek első fejezetéből lett az 1869-iki 10. t.-cz. Ő készítette a magyar törvénykezésben korszakot alkotó *büntető codexet*, ellátván azt oly indokolással, mely maradandó tudományos és irodalmi becses bir.

Ezen érdemének elismeréseül a Szent István-rend közpokeresztjét kapta Ő Felségétől. Irodalmi egyéb munkái ezek: *A jogvesztés elmélete és az államjog*, 1872. — *A magyar bünvádi eljárás szervezetének indokai*, 1882. — *A magyar bünvádi eljárás a törvényszék előtt*, 1883. Ez időtájban lett Ő Felségének belső titkos tanácsosává. Meghalt 1898-ban.

Cserép Sándor, a szegedi piarista főgymnasiumban tanította a magyar és latin nyelvek irodalmát 1877 óta általános elismerés mellett. Született Félégyházán 1849. nov. 12-én. Értekezései, melyek általában a szépirodalom és a magyar irodalom körében mozognak, ezek: „Szép“ a természetben és az emberi szellemben, 1874. — „A bécsi codex nyelvének alaktani saját-

ságai“ 1889. — „Petőfi és a magyar Alföld“ 1887. — „Vajda János lírai költészete“ 1893. Részint a Félegyházi Lapokban, részint a szegedi főgymn. Értesítőjében és a Dugonics-társaság évkönyveiben jelentek meg.

Czirbusz Géza, szegedi tanár és földrajzi író, született Kassán 1853-ban. Mint egyetemi hallgató 1875-ben a nemzeti muzeumban dolgozott Budapesten. A következő évben a piaristák rendjébe lépett; mint ilyen az ország különböző részeiben, Szegeden 1884–1888 években tanárkodott. Irodalmi művei közül különösen kettő emelendő ki: 1. *A délmagyarországi bolgárok ethnológiája*, 1882; Temesvárott írta, a hol Szegedre jövetele előtt mint tanár, az ottani természettud. társulat titkáráként is működött. Ennél sokkal nagyobb jelentőségű azon munkája, melyet Nagy-Beeskereken 1893-ban kezdett meg „*Balbi Adorján egyetemes földrajza*“ czim alatt. Kiadja Szabó Ferencz nagyeleméri derék plebános az ő „Történeti, nép- és földrajzi könyvtárában.“ Kétségen kívül érdemes vállalkozás, mely úgy az írónak, mint a kiadónak becsületére válik. Apróbb czikkjei az ország különböző lapjaiban és folyóirataiban szétszórva jelentek meg tanulságos tartalommal.

Csontos István, Szentesen született. Tanulmányainak befejezése után a közigazgatási pályára lépván, egy ideig vármegyei tisztviselő volt. De hajlamai a szépirodalom felé vonzották. Kassán néhány szindarab jelent meg tőle. Ilyenek: *Aranyosi*, vagy az árvák pártfogója. — Kiki a maga szerencsésének kovácsa. Elbeszélés. — A szépnem ügyvédje. — Alkalmi tanácsadó.

Deréki Antal, szépirodalmi és színműíró. Született Szentesen 1849 április havában. Középiskoláit ugyanitt végezte, majd Budapesten járta a kereskedelmi iskolát, majd tanulmányait befejezve, hazajött Szentesre. Innen Szegedre került 1866-ban s mint gyerekifjú kezdett irogatni az ottani „Híradó“-ban apróbb karczolatokat és verseket. Szegeden a Kocsiszovszky szintársulatánál ismerkedett meg és kötött barátságot Petőfi Zoltánnal és lelke vágyát követve, maga is színész lett, ma is az s kivált mint rendező, olyan ritka szakértő, a milyen kevés kerül a magyar színészetnél. Évekig volt rendezője a budapesti népszin-

háznak, a budai szinkörnek és *Feleki* igazgatása alatt a várszínháznak és e mellett részint eredeti népszínműveivel s más drámai munkáival, részint jeles külföldi színművek fordításával tűnt ki, apró rajzai és versei pedig részint a fővárosi, részint a vidéki sajtó útján kerültek a közönség elé.

Önálló művei:

1. *A buzavirág*, népszínmű 3 felvonásban, megjelent Budapesten, színre került a várszínházban és a vidék minden színpadján.

2. *Az eleven ördög*, operett 3 felvonásban, a Népszínház kiadása s ugyanennek hosszú ideig repertoár darabja.

3. *Kondorosi szép csaplárné*, népszínmű 3 felvonásban, megjelent Budapesten, színre került a vidék minden nagyobb színpadán.

4. *Napraforgó*, népszínmű 3 felvonásban, megjelent Kolozsvárt, színre került a legtöbb nagy vidéki színpadon.

5. *Gábor Áron*, történeti életkép 3 felvonásban, megjelent Kolozsvárt.

6. *Dreyfus kapitány*, életkép, színre került 1899 nyarán a városligeti szinkörben, mint szenzációs kasszadarab.

Deréki Lajos szentesi születésű tanár, szül. 1847 augusztus 21-én. Tanulmányait Szentesen és Sárospatakon végezte. Az alkotmány visszaállítása után 1872-ben a szentesi gymnasiumhoz lett megválasztva tanáru; de már a következő évben, mint képzőintézeti tanárjelölt külföldre ment tanulmányainak befejezése végett. Onnét visszatérve előbb Léván, majd Sárospatakon nyert tanári állást. Irodalmi művei ezek: *Comenius Magyarországon*, 1883. — *Számtan vezérfonala* népiskolák számára. — *Olvásokönyv*. Tanügyi folyóiratokban sok pedagógiai értekezést írt.

Dura Máté költő, vásárhelyi születésű. Több lapokban elszórt költeményei külön kötetben is megjelentek.

Dr. Ecsery Lajos, közgazdasági író, szül. Szentesen 1860. Tanulmányait Szentesen kezdte és Budapesten fejezte be. Jogot a budapesti és lipcsei egyetemen hallgatott és Budapesten ügyvédi oklevelet nyerve, mint gyakorló ügyvéd szülővárosában

telepedett le, hol a közbizalom csakhamar a városi ügyészségbe emelte, mely állásban ma is működik.

Mint közgazdasági író, egyetemi hallgató korában tűnt fel, mikor „*A munkásbiztosítás kérdése*“ című első önálló és könyv-alakban is megjelent művével 1883-ban akadémiai pályadíjat nyert. (A mű az akadémia kiadása.)

Ettől kezdve mint szociológiai író, sűrűn adta közre apróbb közleményeit a „Budapesti Szemlé“-ben és más folyóiratokban, száklapokban.

A fentemlítettten kívül önálló művei :

1. *A munkássegélyezés ügye Magyarországon*, tekintettel a munkásbiztosítás kérdésére. Budapest, 1884.

2. *Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság*. Budapest, 1898. Lampel Róbert bizománya.

3. *Telepítési ügyünk*. Budapest, 1894. (Pfeiffer Ferdinánd kiadása.)

Farkas Antal, szépirodalmi író, szül. Szentesen 1875. aug. 13. Középiskoláit szülővárosában végezte ; azután tanítói pályára lépve, Znió-Várallján oklevelet nyert 1891 óta tanító M.-Túron. Első verses dolgozatai 1891-ben jelentek meg a vidéki lapokban. Önálló kötetben kiadta: 1. *Költeményeit* 1895-ben, M.-Túron, 2. *Vihárlúgás, pacsirtadal* cím alatt újabb verseit 1899-ben. Ugyanott.

Farkas László szül. Kecskeméten 1841. jan. 4-én ; megh. 1896. jan. 15-én. Szegeden, mint piarista, a természet- és meny-nyiségtant tanította 1880—1890. években. Irt „Az évszakról“ — 1876. — „Nevelési elvekről, különös tekintettel a fegyelemre“ 1870. „A tárgyak nagysága és távolsága iránti tájékozottságról“ 1872. — „Az emberismeretről,“ — mint a nevelés és fegyelmezés alapjáról 1877. Mind ezen értekezések Nagy-Kanizsán jelentek meg.

Fekete Ipoly, a szegedi főgymnasium klasszikai nyelvészet tanára, a ki 1858. november 5-én Esztergomban született, lelkes tanári működése mellett irodalmilag is érdemeket szerzett, írván néhány jeles czikket: *A szülék és gyermekek közt fennállott jogviszonyról* Atticában, 1888. — Fröbel Frigyes évszáza-

dos jubileumáról, 1882. — A nőkről a classicus hajdankorban és napjainkban 1888. — Sőt verseivel is figyelmet ébresztett.

Fehér Ipoly Kálmán, szegedi tankerületi főigazgató, aki mint ilyen Szegeden tíz éven (1882—1892.) át áldásos tevékenységet fejtett ki. Szül. Viskén Hontmegyében 1842-ben. Középiskoláinak befejezése után a Benedekrendbe lépett és mint tanár 1866 óta Pannonhalmán a physika és számtan tanára lett. Szakjának irodalmát becses dolgozatokkal gyarapította. Felsőbb mennyiségtana, — Kísérleti természettana és vegytana sokáig kedvelt tankönyvek voltak országszerte. Mikor a természettudósok és orvosok 1874-ben Győrben tartották nagygyűlésüket, Fehér Ipoly szerkesztette Győr vármegye és város monografiáját. Egy ideig az esztergomi főgymnasium igazgatója, majd 1882. óta szegedi ker. főigazgatóvá lett, — végre pedig 1892-ben rendjének legnagyobb méltóságát, a pannonhalmi főapátságot nyerte el. Tevékeny részt vett mindenkoron a magyarhoni középiskolák szervezésében. Utazásokat tett a külföldön, s ottani tapasztalatait közölte az őt kiküldő miniszterrel. Bajorország, Szerbia és Bulgária középiskoláinak szervezetét ő ismertette meg a nagy közönséggel. Mikor az országos közoktatási tanács megalakult, Fehér Ipoly annak elnökévé neveztetett ki.

Fejes István, az Imre Sándor eltávozása által megüresedett tanszékre választatott meg vásárhelyi gymnasiumi tanáru 1860-ban. Ezen minőségben 1865-ig közelismerés mellett működött, a mikor a sátoralja-ujhelyi ev. ref. egyháznak lelkészévé lett.

Fejes a híres sárospataki költő tanárnak és bölesészeti írónak Erdelyi Jánosnak tanítványa lévén, korán kezdett költemények írásával foglalkozni. Költeményeinek első kötetét, mint vásárhelyi tanár adta ki 1861-ben Szegeden. Fordította Shakespearnek Troilus és Kressida című szindarabját; írt egyházi beszédeket 1874-ben két kötetben; külön temetési beszédeket 1876-ban egy kötetben; *Egy szép asszony* cím alatt szép elbeszélést, melyet a Kisfaludy-Társaság 1876-ban 50 arannyal jutalmazott. További irodalmi műveinek czimei ezek: A világtörténet időrendi átnézete; Magyarország történetének időrendi átnézete; — Kisebb költemények. — A sátoralja-ujhelyi ev. ref.

egyház története 1889. Előmunkálatok a magyarországi ev. ref. egyház énekes könyvéhez 1890. Összes költeményei 1894. — Egyike a legtevékenyebb és legtehetségesebb ref. íróknak.

Filó Lajos szépirodalmi író és ügyvéd, szül. Szentesen 1858. szept. 5-én, meghalt N.-Kőrösön 1896. szept. 5-én. Középiskoláit Ujverbászon és N.-Kőrösön végezte, a jogot pedig Heidelbergben és Budapesten. 1881-ben az „Arad és Vidéké”-nek volt segédszerkesztője. Mint versíró Csáktornyai Lajos álnév alatt írt lendületes költeményeket és elbeszéléseket, melyek vidéki és fővárosi lapokban jelentek meg. Két művével pályadíjat is nyert. Önálló művei: 1. *Költemények*, Budapest 1879. 2. *A gyámoltalan*, vigjáték. Arad 1885 3. *Szeretünk és megbocsátunk*, beszélyek és rajzok. Arad 1883. 4. *Derült perczek*, vig rajzok. Esztergom 1886. 5. *Soha többé* regény. Arad. 1881.

Futó Mihály, a vásárhelyi ev. ref. főgymnasium általában ismert és tisztelt igazgató-tanára, azon férfiak közé tartozik, a kiknek elévülhetetlen érdemei vannak az alföldi közművelődés előmozdítása körül. Született 1835. jan. 31-én Boldván. Sárospatak neveltje, Vásárhely büszkesége. 1860. óta mint tanár, 1877. év óta pedig mint igazgató működik itt. Egy egész nemzedék nőtt ki kezei alól.

Az irodalommal Erdélyi János buzdítására még Sárospatakon kezdett komolyan foglalkozni. Értekezéseinek és beszédeinek száma nagy. Ezekből csak a jelentősebbeket említjük, ilyenek: *Emlékbeszéd* Kazinczy Ferencz születésének száz éves évfordulójára 1859. — *A hódmezővásárhelyi ref. egyház és iskola története*. 1862 Sárospatak. Füzetekben *Emlékbeszéd Tóth Ferencz* békés-bánáti ref. esperes és h.-m.-vásárhelyi lelkész felett 1869. *Emlékvonások* Deák Ferencz életéből 1876. — *Jókai Mór* írói működésének félszázados ünnepére 1896. — *Ünnepi beszéd hazánk ezredéves fennállásának* ünnepére 1896.

Tanügyi és egyházi tartalommal bíró cikkei közül csak a következőket soroljuk fel: „Az irálygyakorlatok középiskoláinkban” 1873. „Történeti statisztikai rajz a főgymnasium életéből, a tanintézet másfél százados emlékünnepe alkalmából 1874. „Töredékes gondolatok a középisk. írásbeli dolgozatokról 1879.”

„Adatok a h.-mezővásárhelyi ev. ref. gymnasium múltjához 1885.“

E helyen különösen két pályanyertes munkáját kell kiemelnünk, mint a melyekből legszebben tűnik elő Futó tanári egész lelkülete. Az egyik 1881-ben ezen kérdésre felel: „Minő eszközökkel lehet prot. középiskoláink belső életére hatni, szellemét élesztetni, s a növendékek tanulásvágyát, erkölcsét és jellemét fejleszteni és megerősíteni?“

A másik 1885-ben ezen kérdésre ad kimerítő választ: „Mivel sokszor hangoztatott dolog, hogy hazai ev. ref. középiskoláink szellemi és anyagi állapotában, kormányzati és tanrendszereiben még mindig sok gátló körülmény forog fenn, a melyek a kor követelte nagyobb mérvű fejlődésekben az áll. iskolákkal való nemes versenyökben nem kevésbé akadályozzák: mutattassék ki, mily mértékben és mely irányban léteznek a bajok? mennyiben hátríthatók el nagyobb áldozatok nélkül magok a tanári karok által? mennyire követelnének fentartótestületeink részéről nagyobb anyagi áldozatokat? vagy mennyiben volnának orvosolhatók a prot. tanárképzés vagy más szervezeti reformok által?“

Mind a két nehéz kérdésre Futó adta meg a helyes választ, melyből kítűnik, hogy mennyire becsüli ő az önsegély és az autonomia áldásait!

A Prot. Egyház és Iskolai Lapba, a Debreczeni Prot. Lapban, a Sárospataki Lapokban alig merült fel nagyobb jelentőségű tanügyi és egyházi napi kérdés, melyhez Futó alaposan nem szólott volna. Minden sorából az egyházát, hazáját és saját hivatását szerető férfiúnak lelke ragyog felénk. S ezzel igen sok van mondván.

Nem hagyhatjuk említés nélkül 1897-ben ezen cím alatt megjelent nagybecsű munkáját: „A hódmezővásárhelyi állami-lag segélyezett ev. ref. főgymnasium története,“ melyet Magyarország ezredéves ünnepének alkalmából tisztársainak közreműködésével szerkesztett, s melyre a jelen műben is gyakran hivatkozunk.

Gaál Dániel, vásárhelyi ev. ref. lelkész, szül. Mező-Berényben 1796. szept. 8-án, meghalt Vásárhelyen 1863. szept. 24-én.

— Nyomatásban megjelent művei a következők: *Rövid halotti beszéd* Bereczk Péter felett 1843. *Kisértetek*; rövid történetek az igazság országából. Wagner Sámuel után, Szeged, 1843. — *Gyászima* József nádor végtisztességtételére. Szeged, 1847. — *A Szegedi Phönix*, vagy az újra ébredező h. h. egyház, Szeged 1855. és 1866.

Gorzó Imre jeles vásárhelyi ref. tanár és igazgató (1862-től 1874-ig) — aki 1827. okt. 22-én Kecskeméten született és tanulmányainak befejezése és a szabadságharcban való részvétele után szülővárosában nyert tanári állást 1851-ben. Mikor azonban a kecskeméti főgymnasium anyagi erő hiányában négy osztályúvá lett, Garzó gyakorló mérnökké lett. Ezen minőségben találta őt Vásárhely bizalma, mely benne lankadatlan tevékenységű és minden szép iránt lelkesedni tudó tanárt nyert, aki önálló gondolkodása és nagy nevelői hatása által vívta ki az egyház szeretetét.

Nehéz tanári munkája mellett az irodalommal is szívesen foglalkozott. Több helyi, vidéki és fővárosi lapokban elszórt értekezésein kívül önálló műveket is adott ki. Ilyenek: *Mennyiségtan*, tankönyv, — Számítan, Szegeden 1866. *Hódmezővásárhelyi Szemle*, havi folyóirat 1870. — *A közoktatás kérdéséhez*, Szeged 1880. — *Heti lapok* 1880. — *Hódmezővásárhely ismeretése*, 1891. — *Vázlata annak, hogy mit kellene magában foglalnia az elemi iskolában a földrajzi oktatásba bevezető helyi földrajznak?* 1892. — *A magyar hazafiság ellentétetei* 1895.

Gegus Dániel szeged városi tanácsnok a Corpus Jurisnak magyar fordításával szerzett magának érdemet. A hatvanas években kívánta kiadni s erre az akkori hatóságtól engedélyt kért; de 1863-ban válaszul kapta, hogy annak kiadásához nem kell külön engedély.

Gulyás Lajos született Vásárhelyen. Különböző lapokban megjelent tanügyi és társadalmi czikkein kívül, megjelent önálló művei ezek: *A megfeszített Krisztus*. Ima, Deák Ferencz gyászünnepén; — *Halotti beszéd*.

Gyulai Demeter Kálmán vásárhelyi tanár volt 1888-tól 1892-ig. Született Kolozs-Gyulán 1853. jan. 17-kén. Iskoláit Kolozsvárott végezte és pedig azon határozott szándékkal, hogy

tanár legyen. Tanári működését 1880-ban Nagy-Enyeden a Bethlen-collegium tanítóképző intézetében kezdte; onnét pedig Vásárhelyre jöven, itt folytatta, mint a természetrajznak és természetrajzi gyűjteménynek szenvedélyes bűvára. De az alföldi „poros levegőt” nem bírta megszokni, és visszament Erdélybe a marosvásárhelyi ref. főgymnasiunumba. A hódmezővásárhelyi iskolánál jó emléket hagyott maga után a gyűjtemények rendezése által.

Irodalmilag foglalkozván, írt néhány természetrajzi cikket: A folyami rák bemutatásáról, — Az erdélyi kristályos paláról; — továbbá „Sáskáinkról” azon alkalomból, mikor Vásárhelyen nagy mennyiségben mutatkozott ezen kártékony bogár.

Halmi János H.-M.-Vásárhelyen született 1848-ban. Elemi és középiskoláit szülővárosában, a böcsészeti és theologiai tanfolyamot pedig a pozsonyi ág. ev. theologiai intézetben végezte, 1878-ban ev. lelkészszé avattatott fel; két év múlva a ref. főgymnasiunban kezd tanítani, s ma is dieséretesen végzi kötelességét mint a természettan és mennyiségtan tanára. A város közmívelődési és nevelésügyi dolgaiban, a társadalomban is előkelő helyet foglal el. Tagja majdnem minden tudományos egyesületnek; a mellett jeles cikkeket irogatott a „Hódmező-Vásárhely” hasábjain és a főgymnasium Értesítőjében is. Ilyen „A mennyiségtan tanításáról,” különösen a gymnasiumi alsóbb osztályokban. — A mennyiségtan tanításáról. Algebra 1880—81. évben.

Hantz Jenő szül. 1864. febr. 9-én Kolozsvárott; ott végezte iskoláit is egész az egyetemig, hol a tanár-képezdei tanfolyamon a magyar és latin nyelvre nyert képesítést. Tanári működését 1887-ben a kolozsvári kereskedelmi akadémiában kezdte meg; innen jött Hódmező-Vásárhelyre. Itt kezdte meg irodalmi munkálkodását is „A humor és Arany János humora” című dolgozatával, mely az Abafi-féle Figyelőben jelent meg 1888-ban. Már 1890-ben elhagyta Vásárhelyt.

Heltai Ferencz szentesi születésű jeles közgazdasági író és szerkesztő, majd országgyűlési képviselő, különösen a Nemzetgazdasági Szemle és a Vasuti és Közlekedési Közlöny szerkesztésével tűnt fel, — és számtalan jeles cikkeivel vívta ki magá-

nak a köztisztetletet. Önálló munkája: *Az ipartörvény revíziója* 1883., melyet a Magyar Tudományos Akadémia jutalommal tüntetett ki. Budapest közigazgatási ügyeiben elsőrendű tekintély.

Herczeg Mihály jogtudós és egyetemi tanár, Vásárhelyen született 1840-ben. Tanult Vásárhelyen, Szegeden és Budapesten. Irodalmi munkái közül kiváló figyelemre méltók: Magyar polgári törvénykezési rendtartás 1891. Csődtörvénykezés 1872. Telekkönyvi rendtartás Magyarországon és Erdélyben. A magyar magánjog általános része 1880. A magyar családi és öröklési jog, 1885. Magyar csődtörvény, 1881. Magyar kötelmi és családi

Horváth Mihály.

jog, 1892. Magyar sommás eljárás és fizetési meghagyás, 1893. Magyar örökösödési eljárás, 1894. A magyar Curiának határozatai, 1872.

Horváth Mihály elsőrendű történetíró nevének említésénél minden intelligens szentesi ember büszkeséggel teszi hozzá, hogy Szentesen született. Ez a férfiú jeles tehetségével, kitartó szorgalmával és ügyességével valamennyi csongrádmegyei író közt legtöbbszörre vitte. Egyházi téren a püspökségig, politikai téren a miniszterségig. Szül. 1809. okt. 20-án és meghalt 1878. aug. 19-én.

Egyike volt azoknak a férfiaknak, a kiknek életéről nem lehet röviden írni; mert élete a nemzet sorsához képest viszonytagságteljes volt. Rosz időkben halálra ítélték; sokat bujdokolt, míg a külföldre menekült. Jó időkben ismét előkelő tényezője a közügynek és történettantatója az uralkodó családnak. Számtalan kisebb dolgozatainak, értekezéseinek mellőzésével, ezuttal csak azon nagyobb műveit említjük fel, melyek nevének hírt és dicsőséget szereztek. Ilyenek: *Az ipar és kereskedés története Magyarországon a három utolsó század alatt*. 1840-ben, melylyel először tűnt fel és elnyerte az Akadémia nagy jutalmát. Ezt kiegészítette *Az ipar és kereskedés története Magyarországon a XVI. század közepéig*. 1842. — *A magyarok történetét* először középiskolai használatra írta 1842-ben. Aztán kibővítette négy kötetre a műveltebb közönség részére; ennek második kiadása már hat kötetre (1860—63.); harmadik kiadása pedig nyolcz kötetre nőtt (1871—73.)

E mellett folyvást tanulmányozta a magyarok őskorát. *Párhuzam az Európába költözködő magyar nemzet és az akkori Európa polgári és erkölcsi műveltsége között*, 1847. Száműzetése idején írta *Huszonöt év Magyarország történetéből* című dolgozatát, 1864., mely kiegészítő részét képezte az általános Magyarország történetének; — továbbá *Magyarország függetlenségi harczának történetét* 1848—49-ben, három kötetben 1865. Genfben. Kiadott egy *Történelmi zsebkönyvet* 1859-ben; majd *kisebb történelmi munkáit* négy kötetben 1868-ban. *Williams Roger életrajzát* — és *Zrinyi Ilona életrajzát*, végre *Fráter György életét*, és *A kereszténység első századát Magyarországon* 1878-ban. Száműzetésében Brüsszelben, összegyűjtötte a *Magyarországra vonatkozó okmánytárt*, melyet Hatvani Mihály álnév alatt adott ki a M. T. Akadémia 1857—59-ben.

Kisebb művei között meg kell emlékeznünk azokról a közérdekű értekezésekről, melyeket az Akadémiában tartott és melyek másutt is megjelentek. Például: a vármegyék szerepéről hazánk történetében. A szükség és szabadság a történetben; Gondolatok a történetírás témájáról, stb. Jellemzésül csak annyit, hogy korának ő volt a legnépszerűbb történetírója, mert ő szabadelvű hazafias szellemben írta műveit, melyeknél nem-

csak arra a korra gondolt, a melyről írt, hanem a közönségre is, akinek írt. Senki sem tudta annyira megkedveltetni a történelmet a nagy közönséggel, mint Horváth Mihály.

Hőke Lajos 1835—37. években hódmezővásárhelyi derék tanár, aki a jeles Szikszay Benjamin mellé Debreczenből jött Vásárhelyre. Rövid tanárkodása után a jogi pályára lépett; majd 1841—49-ig b. Majthényi László barsi főispán gyermekeinek nevelője lett. Már akkor kezdett az irodalommal foglalkozni, megírván az *Egyetemes történet, Egyetemes földrajz, és Elemi oktatástan* című műveit. — A szabadságharcz után, melyben mint nemzetőr vett részt, különféle hivatalokat viselt; de a mellett folytonosan tanügyi és irodalmi dolgokkal foglalkozott. Mellőzve nagymennyiségű tudományos és különösen történelmi tartalmú értekezéseit, itt csak a következőket említjük fel: *Kis Tükör*, — *Az általános földrajz*, 1861. — Mint Hont vármegyének aljegyzője 1864-ben e *vármegye monografiáját kezdte írni*, de be nem fejezhette. Az alatt írta: *A magyar birodalom és természeti és politikai leírása*; *A magyar nyelv rendszere*; *Magyarország története a legrégibb időktől kezdve* (6. kötet.) *Magyarország története* 1820—1886-ig; *Dunaföldvár és vidékének története*; *Adatok a pécsi püspökség történetéhez*; *A tolnai és külső somogyi ref. egyházmegyeek története*; *Dombovár, Kaposvár, Csurgó története* stb. — Meghalt 1691. november 20-án Csurgón.

Illés Gyula, vásárhelyi ev. ref. tanár, szül. Seregélyesen, Fejérmegyében. Reál irányban készült pályájára Budapesten a műegyetemen. Tanári pályáját 1879-ben a debreczeni ref. főgymnasiumban kezdte szép sikerrel. Hat évi működése után a h.-m.-vásárhelyi főgymnasiumhoz jött, a hol szintén hat évig dolgozott előjáróinak teljes megelégedése mellett. 1891-ben a székelyudvarhelyi állami főreáliskolához lón kinevezve; onnét mellbetegesen Székesfehérvárra lett áthelyezve, hol 1896-ban meg is halt.

Mig egészsége engedte, irodalmilag is foglalkozott. A vásárhelyi 1886—87-ki Értesítőbe írt „A harmadrendű vonalakról, a harmadrendű ellipsis centralis ábrázolásával, egy rajzalappal. Ennél nagyobb értékű azonban *Számtana*, melyet Békési Gyula tankerületi főigazgató közreműködésével írt az I. II. és III-ik

osztályok számára és melyről a szakemberek igen elismerőleg nyilatkoztak.

Imre Sándor, előnyösen ismert debreczeni főgymnasiumi és kolozsvári egyetemi kitűnő tanár, irodalom-történetíró és nyelvész, ifjúságának legszebb idejét a hódmezővásárhelyi gymnasiumnál töltötte. Alig volt 23 éves (szül. Hegyköz-Pályiban 1820. aug. 6.) mikor 1843. év őszén mint megválasztott tanár Vásárhelyre költözött, a hol 1847-ig, majd 1849-től 1860-ig lakott és a vásárhelyi gymnasiumot, mint annak igazgató-tanára ügyszólván újra teremtette s a fentartó egyházat örök hálára kötelezte.

Az általános tisztelet és őszinte szeretet, mely őt körülvette, vonzotta vissza Vásárhelyre, mikor a debreczeni és kolozsvári fényes tanári pálya után nyugalomba vonult. Írói munkásságát, daczára annak, hogy egyideig négy osztályt tanított, itt kezdette meg. Megírta és az 1853–54-iki tudósítványban közzétette a *hódmezővásárhelyi iskola történetét*; a következő évben *Észrevételeit* adta elő a gymn. nyelvtanítás körül, azután a *Részesülők-ről* és *A görög és latin igeidőkről* összevetve a magyar igeidőkkel írt. — Ez utóbbi munkája folytán, a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé választotta, hol székét „*A magyar szógyökök mivoltáról* és nemes sajtóságairól“ szóló értekezéssel foglalta el 1859-ben.

Számtalan egyházi és nyelvészeti czikkeken kívül önálló műveiként megjelentek: *A magyar mondatlan* az irány és vers-tan rövid vázlatával, 1861. *A magyar irodalom és nyelv rövid története*, 1865. *Protestáns főiskoláink és tanszabadság*. 1868. *A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálat*a, 1873. *Rövid magyar nyelvtan*, 1874. *A néphumor a magyar irodalomban*, 1890. *A középkori magyar irodalom stíljáról*, 1890. *A magyar nyelv és nyelvtudomány rövid története*, 1891. Egész nagy tanulmányokat közölt Geleji Katona Istvántól, Beregszászi Nagy Pálról, A költő Zrinyiről, a Mythologia bölcselméről, az olasz költészet hatásáról a magyarra. A dal nyelvéről stb. Mindenkor alapos, komoly és tanulságos az, a mit ő írt. Tagja a Kisfaludy-Társaságnak; a közélettől való visszavonulásakor a III. oszt. vaskorona-rendet kapta.

Imre Lajos, az ünnepelt Imre Sándornak fia, szül. Hódmezővásárhelyen 1858. jul. 18-án. Atyja mellett tanult Debreczenben és Kolozsvárott. Ez utóbbi helyen nyerte bölcsészeti tudorságát is 1885-ben. Hároméven át Debreczenben, mint segéd tanár működött; innen rendes tanáruul hívatott meg Vásárhelyre, hol mint a magyar és német nyelv és irodalom szaktanára szép eredménnyel működik.

Irodalommal ő is korán kezdett foglalkozni, még pedig többnyire magyar irodalmi tárgyakkal. Eddig megjelent cikkeiből kiemeljük: B. Amade László egy költeményéről. A Pannónia megvételéről szóló énekről, Nyéki Vörös Mátyás egyik énekéről; Mindezek az Abafi-féle Figyelőben jelentek meg. Más vidéki és fővárosi folyóiratokban is gyakran találkozunk Imre Lajos névével, történelmi és irodalmi cikkek alatt. Önálló művei ezek: „*Heltai Gáspár meséinek eredete és nyelve*,” Kolozsvár 1885. Ez volt doktori értekezése. „*Heltai Gáspár meséinek kiadása*” Budapest 1897. Komoly törekvő és alapos ismeret jellemzik dolgozatait.

Irányi Dezső szépirodalmi író, szül. 1858. december 15-én Vásárhelyen. Középiskolai tanulmányait is ott végezte és korán kezdett népköltemények gyűjtésével foglalkozni. A jogot Budapesten tanulta s ugyanott különféle politikai lapokba népies tárczacikkeket irogatott. Vásárhelyre visszakerülvén, előbb joggyakornok, majd járásbirósági aljegyző lett. A Szegedi Napló és Vásárhely és Vidéke tárczákat, költeményeket hoztak tőle. Szegedre mint törvényszéki jegyző kerülvén, a Szegedi Híradónak három évig főmunkatársa, majd szerkesztő helyettese lett. Népies rajzai és elbeszélései feltűnést okoztak, s ezért a Dugonics-társaság tagjai közé sorozta.

Önállóan a következő művek jelentek meg tőle: 1. *Falusi történetek és életképek*; 2) *Az avarban*, novellák, — Vásárhelyen. 3) *Pity-palaty*, elbeszélések. Magánjelenet, Szegeden.

Ivánkovich János szegedi r. kath. lelkész, orsz. képviselő, apát, végül rozsnyói püspök, azon kiváló férfiak közé tartozik, kikre nemcsak Szeged városa, hanem egész Csongrád vármegye is büszkén tekint. Szül. Szegeden 1846-ban, a hol theologiai tanulmányainak befejezése és törökbecsi rövid káplánkodása után

1873-ban belvárosi segédlelkészé; két évvel később hittanárrá és 1885-ben Szeged-rókusi plebánossá lett. 1887-ben szegedi orsz. képviselő, 1893-ban osztálytanácsos a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban. Jelenleg rozsnyói püspök.

Minden állásában lelkiismeretes pontosság, atyai szigor és kitartó szorgalom jellemzi. Egyházi czikkeken és beszédeken kívül irt: *Kath. szertartástant*, mely öt kiadást ért; *Egyháztörténelmet*. — A szeged alsóvárosi Mátyás-templom történetét, Imakönyvet és Kath. erkölestant középiskolák számára.

Jerney Jánost, az 1800-ban Dorozsmán született jeles kún tudóst is szívesen foglaljuk a csongrád vármegyei írók díszes koszorujába; aki tanulmányainak végeztével, már fiatal korában érdeklődött a magyarok hősi hazája iránt. Ez az érdeklődés vitte Romániába, az Azovi tenger és Don vidékére és a moldvai csángó magyarok közé. Utazásában tett tapasztalatairól és hatásairól szól legfőbb műve: *Keleti utazása a magyarok ős eredeti helyeinek kinyomozása végett*. 1852. Ezt megelőzőleg kiadta: *Vizsgálódások a régi kún nemzet nyelvéről*. 1852. *Világosítás Ázsiában a Kaukázus hegyén lakó avarok és kunságiak nyelvének magyartalansága iránt*. 1829. *A magyarhoni besenyőkről* 1839. *A palócz nemzet és palócz krónika orosz és lengyel évkönyvek nyomán*. 1854. *Magyar nyelvkincsek Árpádok korából*. 1854. Közlemények a hun-scyta betűkkel írott túróczi vármegyei régiségről. 1840. A derék tudós 1855-ben halt meg.

Kardos Albert, szentesi volt tanár, irodalomtörténeti író, szül. Erdélyben Réce-Keresztúron, 1861-ben. Szentesre 1887-ben jött, honnét 1891-ben a debreczeni állami reáliskolához nevezetett ki tanárnak. Művei ezek: *A XVI. század magyar irodalmi lyrai költészete*. 1883. — *Szilágyi és Hajmási mondája A magyar költészetben*. 1885. — *a magyar szépirodalom története a legrégibb időktől Kisfaludy Károlyig*. 1892. — Röpiratai között feltűnést keltett a szentesi tanárkodása alatt írott: „*Középiskoláink és a magyar Alföld*.” 1890., — és a „Magyar zsidóság nemzeti hivatása 1892.” címűek.

Kemechey Jenő hirlapíró Zemplénből származott ide. Előbb Egerben szerkesztette az „Eger és Vidéke” című lapot; innét Szegedre jött, a hol a „Szegedi Híradó” című napilap szerkesz-

tése mellett igen figyelemre méltó társadalmi és irodalmi tevékenységet fejtett ki. A Dugonics-társaságnak osztálytitkára volt. Önálló művei: *A szemináriumban*, — és a *magyar gentrytörténetek* című novellái. Az alföldi népeletet, melyről a budapesti lapokban kitünő tárczákat ír, senki sem ismerte jobban, mint ő.

Kiss Bálint, szentesi híres ref. lelkésztől, mint íróról, már e mű második részében is megemlékeztünk, minthogy működését még a múlt században kezdte meg Szentesen. Fél századnál hosszabbideig (54 évig) egy ugyanazon városban dolgozó férfúval ritkán találkozunk. Ennyi idő alatt egy egészen új nemzedék nő fel, melynek jelleméről, műveltségéről és erkölcséről biztos következtetést lehet vonni lelki vezetőinek jellemére is. Kiss Bálint, amint láttuk, sokáig gazdasági és ipari ügyekkel, új találmányokkal foglalkozott. Peske Mezei Gazdaságában és a Tudományos gyűjteményben gyakran találkozunk nevével. Későbbben, mikor az egyház és az egész békésbánáti egyházmegyének igazgatása foglalta el idejének nagy részét, a régiségi és történelmi tanulmányok vonták magokra figyelmét. Ezen találmányainak eredménye lett „*A helvét hitvallást követő békésbánási egyházvidék vallási, polgári, tudomány és földleirási története, 4 kötetben*”, mely azonban, fájdalom, mindezideig kéziratban hever. Kiss egy *magyar Onomasticon* eszméjével és foglalkozott, de nem valósíthatta meg eszméjét. „*Magyar régiségek*” címe alatt egy régészeti munkát is kiadott 1839-ben.

Derék irodalmi munkásságáért a m. tudományos Akadémia 1839-ben levelező tagjává választotta. Halála után Toldi Ferencz tartott felette emlékbeszédet 1855. júl. 9-ikén.

Hasonló nevű fia, aki Szentesen született 1802-ben, jónevű festőművész volt, s mint ilyen becsületet szerzett a magyar névnek. Eredetileg ez is papnak készült, mert a művészetre nézve még akkor nagyon rossz világ járt. De geniusza nem hagyta nyugodni. 1826-ban Bécsbe ment a festészeti akadémiába, négy évig szorgalmasan tanult, azután Svájcban, Olasz- és Németországban tett utazást, míg végre hazájában telepedett meg. Eleinte csak arczképeket festett; atyjának arczképe is tőle való; de későbbben nehezebb feladatokra is vállalkozott. „*A hit jutalma*” című allegóriája reményeket ébresztett tehetsége iránt.

Aztán egymásután következtek: „Erdőszélen tüzelgető utazó parasztok“. — „A magyar fuvaros nyomorúsága.“ — „Az eltévedt huszár előrs.“ Történelmi tárgyú képei közül ismertebbek: Hunyadi a rigómezei csata után, — és Petes János bucsúja leányától — a lipótvári börtön ablakánál. A nemz. muzeum-képtárában látható.

Az első magyar képtári gyűjteményt Kiss Bálint buzgalma hozta létre 1843-ban. Négy év múlva ő lett a képtár felügyelője; mint ilyen kapta azt a megbízást, hogy a fiatalabb festőket elméletileg és gyakorlatilag oktassa. Hogy ezt minél eredményesebben tehesse, könyvet írt „A vonal és levegő perspektiváról, a színek erejéről, vegyítéséről és harmoniájáról.“ Ime, az első magyar festészeti akadémia tanára! Nagy kár, hogy a szabadságharcz idejében ez is megszűnt.

Kiss János, jeles kath. egyházi író, a ki 1857-ben Szegeden született. Papi tanulmányainak végeztével segédlelkészsző lett Pécskán 1882-ben. Egy év múlva Temesvárott a dogmatika és bölcészet tanárává lett, míg végre Budapestre kerülván a Szent István társaság igazgatójává választatott, hol széles köre nyílt irodalmi foglalkozásra. Számtalan cikke jelent meg egyházi és bölcészeti folyóiratokban. Önálló művei és fordításai ezek: „*Levelek egy fiatal lelkészhez*“, németből két kötet. „*Jézus Krisztus*“ francziából két kötet; „*Hílelemző beszédek*“, németből három kötet.

Mint tudományos folyóiratok szerkesztője is nagy érdemeket szerzett magának. Ő alapította meg a „Bölcészeti folyóiratot“ 1896-ban; három év múlva pedig a „Hittudományi folyóirat“-ot. Most mint budapesti egyetemi tanár működik és mint szegedi-fi, buzgó tagja a Dugonics-társaságnak.

Kiss Sándor, piarista tanár, született Mindszenten.

A kolozsvári és veszprémi lapokban megjelent tanulmányait, felolvasásait és cikkeit kötetben is kiadta.

Kohut Adolf, aki 1848-ban Mindszenten született, tulajdonképpen német író, aki Berlinben roppant irodalmi tevékenységet fejtett ki; de mivel a külföldön sem feledkezett meg hazájáról és több magyar íróval, pl. Jókaival és Mikszáthtal ismertette

meg a külföldet, szívesen említjük fel nevét vármegyénk írói között is.

Magyarból fordította a következő német dolgozatait: Lustige Geschichten aus dem Tokayerlande; Heitere Fahrten; Aus dem Reiche der Karpaten; Liebesarchiv; Ein Jahr in Montur stb. Rendkívül tevékeny férfiú, aki mint a berlini magyar egyesület elnöke és jeles publicista — fentartja társadalmi és irodalmi összeköttetéseit hazájával.

Kovács Ferencz, Hódmező-Vásárhelynek jeles szülötte, egyházi és politikai író, — az ev. ref. egyháznak bőkezű gondnoka, városának lelkiismeretes orsz. képviselője, szül. 1823-ban, meghalt Tátrafüreden 1895-ben.

Iskoláinak elvégzése után az 1843—1844-iki országgyűlésen Klauzál Gábor mellett juratus volt, s mint ilyen, igen becses naplót állított össze. Csongrád vármegyében előbb aljegyző, majd szolgabíró, végre alispán lett. Minden állásában kitűnt tevékenységével, de különösen nagy buzgalmat fejtett ki azon bizalmi állásokban, melyeket egyházától nyert. A tanügy terén szerzett érdemeiért 1892-ben kir. tanácsosi címet nyert. Vásárhely jótékony és közművelődési céljaira több mint 60,000 frtot fordított.

Az irodalomnak különösen „Az 1843—1844-iki magyar országgyűlés alsótábla kerületi üléseinek naplója“ által tett kiváló szolgálatot, melyet hat kötetben saját költségén adott ki 1893/94-ben.

Ezért az Akadémia tiszteleti tagjának választotta. Egyike azon kevés férfiaknak, kiknek emléke műveikben mindenkor fel fog maradni az utódok lelkesítésére!

Kovács János a magyar és latin nyelv és irodalom tanára Szegeden 1864-től fogva. Szül. Kecskeméten 1841. szept. 13. Egyike a legtevékenyebb férfiaknak, aki a társadalmi téren is sok jót tett. Irodalmi téren a legkülönbözőbb tárgyakkal foglalkozott és az alföldnek alig van lapja, melybe ő nem dolgozott volna. Írt költeményeket, társadalmi és tudományos czikkeket a természetrajz, egyház, irodalom, bölcsészet és nyelvészet köréből. Önálló kötetben megjelent művei ezek: A testgyakorlat, mint nevelési eszköz, — Az ősök emléke, — Netti, a magyar

zsidónő; — Latin-magyar zsebszótár Horacius Flaccus műveihöz, — Hála koszorú Jézus keresztjére ezredévünk emlékéül. — Tornászok indulója, melynek zenéjét Szögedi Endre zenedei igazgató írta, mely szélesebb körök figyelmét is magára vonta. Kovács a szegedi Dugonics-társaságnak is tevékeny tagja.

Kulinyi Zsigmond, jeles hirlapíró és közgazdasági szakember, aki Szentesen született 1854-ben és 1873 óta kiválóan Szegeden nagy tevékenységet fejt ki. Először Gelléri Mórral megalapította Szegeden az *Alföldi Iparlapot*. Időközben 1875/6. szerkesztette a Szentesi Lapot, — majd dolgozótársa, főmunkatársa, végre pedig 1884-ben felelős szerkesztője lett a „Szegedi Napló“-nak. Mint az iparügyek ismerőjét a szegedi iparkamara titkárául választotta meg. Elnöke a „Vidéki hirlapírók orsz. szövetségének.“ Önálló művei közül különösen az „*Árvíz után*“ és *A szegedi zsidók 1785—1885.* címűek tűnnek ki. *Szeged monografiájának* közgazdasági részét is ő írja.

Lakos Lajos ismeretterjesztő író, szül. Szentesen, 1851-ben. Középiskoláinak félbeszakításával 1866-ban önkényes katona lett; mint ilyen a bécsi hadapród-iskolába került, ahol a tiszti tanfolyamot is hallgatta. Mint huszárhadnagy megvált a katonaságtól és Törökországba ment, hol az orosz-török háború alatt a magyar legióba lépett; sok viszontagság után 1878-ban visszajött hazájába, hol postamester, majd ügyészségi irodatiszt és számtiszt lett. Mint ilyen összeállította „*Biharvármegye helység-névtárát*“ 1892. Írt a *nagyvárad kir. ítélőtábláról* 1893. és *Visszaemlékezéseket Törökországról*. Ez utóbbi dolgozatát román nyelvre is lefordították. Írt tanulmányt a *házbéradó eltörléséről* 1897-ben és *A társadalmi betegségek problémájáról*.

Lechner László 1872-ben jött Vásárhelyre, mint r. kath. áldozárból reformátussá lett tanár. Szaktudománya a természet-tan és matematika volt. Mindössze két évig volt Vásárhelyen, hol 1874/5-ben szerkesztette a „Hódmező-Vásárhely“ című lapot. Csataghi álnév alatt verseket is írt. 1875-ben a közokt. minister a fehértemplomi áll. főgymnasium tanárává nevezte ki.

Lipcsey Ádám jeles publicista és beszélyíró; szül. Tisza-Füreden. Jogi tanulmányainak befejezése után Szegedre költözött, hol előbb a Szegedi Naplónak volt munkatársa; utóbb

pedig a *Szegedi Híradónak* felelős szerkesztője. Csongrád vármegyének minden közügye iránt érdeklődött; és mikor Szegeden a Dugonics irod. társaság megalapításáról volt a szó, ő volt annak leglelkesebb szószólója, — utóbb szépirodalmi osztályának elnöke is. Tárczái, versei és költői elbeszélései a főváros lapjaiban is méltó feltűnést okoztak. Önálló kötetekben kiadta: *Vígtrások* című elbeszéléseit 1883-ban, *Gyöngyvirág*. — *Kisebb versek* 1889 és *Árnyék* 1891 cím alatt pedig költeményeit. Szellemesség, elevenység jellemzi minden dolgozatát.

Lőw Imanuel, szegedi híres izraelita főrabbi, született Szegeden 1854. jan. 20-kán. Középiskolai tanulmányait szülővárosában, egyetemi és theologiai tanulmányait pedig Berlinben végezte. Szegedi rabbivá atyjának halála után 1878-ban lett. Apróbb cikkein kívül, úgy a hazában, mint a külföldön, magyar, német és francia nyelven írt értekezésein kívül önálló művei ezek: *Aramaeische Pflanzennamen* Lipcse 1881. A szegedi zsidók 1885. Kulinyi Zsigmonddal, A szegedi Chevrát Klein Salamonnal, 1887. — Hét beszéd 1883. — Imádságok zsidók számára, 1883. — Alkalmi beszédek 1891. — Kossuth Lajos, emlékbeszédek 1894.

Atyja **Lőw Lipót**, szintén szegedi főrabbi, Morvaországból került ide sok viszontagságok után; részt vett a szabadságharcban is, mint tábori lelkész, míg a háború szomorú befejezése után 1850 elején Szegedre jött. Többnyire német nyelven írt a hazai zsidók ügyeiről; például: *Die Schicksale und Bestrebungen der Juden in Ungarn*. 1845/6. — *Biblische Geschichte zum Gebrauche der isr. Volksschulen*, 1835. Bécs. — *Történeti és vallástudományi értekezések*, 1861. — *Aron Chorin, eine biografische Skizze*. 1863. — *A zsidó eskü múltja*. 1868. — *Die jüdischen Wirren in Ungarn*. 1868. — *Zsinagógiai beszédek*. 1870. — *Graphische Requisiten und Erzeugnisse bei den Juden* 1871. — *Der jüdische Congress in Ungarn*. 1871. — *Jüdische Dogmen* 1871. — *Das neueste Stadium der ung. jüd. Organisationsfrage* 1871. stb. Összegyűjtött cikkeit s apróbb munkáit kiadta fia Imanuel.

Magyar Gábor, előnyösen ismert szegedi piarista tanár és igazgató, szül. Félégyházán 1842. január 10-kén. Nemcsak mint

tanár, hanem mint társadalmi és irodalmi téren működő férfiú is kiváló helyet foglal el a közpályán működők sorában. 1865. óta mint tanár, 1871. óta mint igazgató, 1897. óta mint a piarista tartományi-rend főnöke működik. Irodalmilag ismertette a szegedi főgymnasium történetét, az ifjúsági Képes hetilapban. A Dugonics-szobor történetét, a Dugonics-albumban. Felolvasást tartott Dugonics írói működésének hatásáról. Emlékbeszédet írt Toldi Ferencz írói működésének félszázados ünnepére; s Petőfi Sándor születésének 50 éves évfordulóján. Ismertette az új főgymnasiumi épületet történelmi visszapillantással.

Major Károly, 1890. aug. 17-én választatott meg rendes tanárrul Vásárhelyen dr. Hantz Jenő helyére. Itt három éven át működött közelismerés mellett, amíg t. i. a zombori állami főgymnasiumhoz ki nem nevezték. Major Kolozsvárott született; összes tanulmányait is ott végezte, ott szerezte meg a magyar és latin nyelvi és irodalmi körre szóló tanári oklevelét is. Tanári működését Beszterczebányán az evang. algymnasiumnál kezdette meg; onnét került aztán Vásárhelyre.

Irodalmi működését a következő dolgozatok jelzik: „A magyar ezópi meseírás története 1887. Beszterczebánya.“ — „Külföldi demokrata költők és Petőfi“. — „A költői képzelemről“. Ez a két utóbbi a vásárhelyi Értesítő 1891. és 92. évi értekezéseként jelent meg. Írt a zólyomi és beszterczebányai, valamint utóbb „Hódmező-Vásárhely“ és „Vásárhely és Vidéke“ című lapokba is tanügyi és társadalmi czikkeket. De a fővárosi szakközölnyök is hoztak tőle értékes dolgozatokat.

Matók Béla, született H.-M.-Vásárhelyen 1829. július 20. Szülei Matók Sámuel ügyvéd és Baráthi Eleonora. Meghalt 1897. szept. 11-én Budapesten, hol az utóbbi évtized alatt ügyvédeskedett.

Irodalmi művei leginkább az 50-es években a bpesti szép-irodalmi lapokban jelentek meg. A 70-es években önállóan adta ki „*Mezei virágok*“ cím alatt költeményeit. Ezenkívül több zenekölteményeket és dalokat írt, melyek között különösen tetszést aratott az „*Elfogyott a bankó*“ című.

Moczár József, szegedi kegyesrendi tanár, aki a magyar és latin nyelv tanítása mellett érdekes czikkeket írt a vidéki

lapokban a következő czímek alatt: A magyar népdal. — A sátán Madáchnál. — Napoleon hite. — Magyar ifjúság rózsafüzére. — A mesemondás. — Hugó Károly élete és színművei stb. Szegeden, 1893—95. működött.

H. Nagy Lajos, vásárhelyi ev. ref. tanár, szül. Tályán 1841-ben, tanult Sárospatakon Erdélyi János korában. Tanulmányainak végeztével elébb, mint a gymnasiumra előkészítő osztály tanítója, majd az ottani tanítóképző intézet segédtanára működött. Innét hívta meg tanáruul a vásárhelyi ref. egyház 1869-ben. Irogatni korán kezdett különféle lapokba, különösen pedig a Sárospataki Füzetekbe.

A vásárhelyi főgymnasiumi Értesítőben 1873-ban írt „Az aesthetikai képzésről közléptanodáinkban“. — A Nefejejtsben „Molière Tartuffe-je és a vígjáték.“ — Erdélyi János aesthetikai szabad előadásai alapján. Nehány évig (1875—1881) szerkesztette a „Hódmező-Vásárhely“, majd (1883—1886) a „Vásárhelyi Közlöny“ című lapokat. A mellett munkás tagja volt a Tiszántúli ev. ref. középiskolai Tanáregyesületnek is.

B. Orczy Lőrincz, aki 1827—30. években Csongrád vármegye főispánja volt, írt egy figyelemre méltó munkát *A lótenyésztésről*, mely a maga korában szívesen olvasott könyv volt.

Ormándy Miklós, szintén szegedi tanár volt; de irodalmi működését nem Szegeden, hanem korábbi tartózkodása helyein fejtette ki; a természettudományokat művelvén, írt cikkeket a madarakról, infusoriákról, a szőlőről, kenderről, dohányról, stb. Szegeden 1884—1888. dolgozott.

Pap Nep. János, jeles természettudós és író, szül. Szegeden 1843. szept. 27-kén és mint kegyesrendi tanár a szegedi főgymnasiumnál fejtette ki működését egész a legujabb korig. Tudományszakát és az ifjúságot szerető szíve irodalmi munkásságra is serkentette. Átdolgozta 1873-ban Mihálka Antalnak elterjedt „Állattan alapvonalai“ című tankönyvét, — kiadta a Természetrajz elemeit, és pedig az állattant, növénytant és ásványtant külön, ábrákkal ellátva; — továbbá ismét Az ásványok természetrajzát 1874. — A növények természetrajzát 1875. — Az állatok természetrajzát 1876. — Az állatok szaporodása és fejlődése. — Az emlős állatok; szöveg a Schubert-féle képek-

hez. — Az ásványtan és földtan elemei 1880. — A növénytan elemei 1881. — Az állattan elemei 1882. — A szegedi, n.-kanizsai főgymnasium Értesítőjében és vidéki lapokban is sok érdekes czikk került ki Pap tollából, pl.: Szeged város birtokterületének földtani és talajviszonyai. — Képek Szeged város birtokterületének növényvilágából. — Az élősdiség a természetben. — Az állatok és növények szereplése a magyar mythológiában és a költészetben. — A n.-kanizsai főgymnasium és a kegyesrendi társház vázlatos története stb. Kedélyének hű visszatükrözői azon költemények, melyeket egyes kiválóbb események és kitűnő férfiak ünneplése alkalmával írt. Ilyenek: Örömdal Kalmár Endre kegyesrendi tartományi rendfőnökké való választása emlékére. Örömdal Rudolf trónörökös házassága alkalmára; Prolog a szegedi iparsarnok megnyitására, — Háladal Szegednek, a szegedi piaristák új lakásukba költözésük emlékére. — Örömdal Bonnaz Sándor esanádi püspök főpásztori jubileumára; továbbá Dessewffy Sándor püspök beiktatása emlékére stb. stb. — Az ő muzsája minden gyász- és örömmünnepély alkalmával megszólalt. A Dugonics-társaság r. tagja, — a szegedi társház főnöke és a társadalomnak egyik főmozgatója.

Platz Bonifác, jeles paedagogus és szegedi tankerületi főigazgató, szül. Székesfehérváron, 1848-ban. Otthon végezván iskoláit, a ciszterciták rendjébe lépett 1864-ben, hol kitűnő tanár lett belőle, sőt 1889-ben a rend tanárnevelő intézetének élére állították. Végre 1892-ben a szegedi tankerület főigazgatói állásában Fehér Ipolynak méltó utódává lett. Irodalmi pályáját 1884-ben kezdte meg „*Az ember eredése, faji egysége és kora*“ című dolgozatával, mely német és lengyel nyelven is megjelent. Ezt követte „*Die Völker der Erde*“ című földrajzi és néprajzi munkája, — ujabban pedig *Egyptom útjának* érdekes és tanulságos leírása. Buzgó tagja a budapesti Szent-István és a szegedi Dugonics-társaságnak.

Dr. Purjesz Zsigmond, kolozsvári egyetemi tanár, szül. Szentesen, 1846-ban. Tanulmányait Kecskeméten és Budapesten végezte. Ez utóbbi helyen nyerte el az orvostudori, a szülésmesteri és sebészi okleveleket. 1871-ben nevezték ki a kolozsvári orvos-sebészeti tanintézet klinikájához tanársegédnek,

1876-ban magántanári képesítést nyert, 1880-ban pedig ugyanott a belgyógyászat rendes tanszékét foglalta el. Egyike azoknak a férfiaknak, akik a tanteremben tantárgyukat kellemessé, a közéletben pedig hasznossá tudják tenni.

Mikor 1893-ban kitört a cholera, Purjesz ministeri biztosi minőségben oly szép eredménnyel működött, hogy jutalmul a III. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki. Irodalmi dolgozataival nemcsak itthon, hanem a külföldön is méltó feltűnést keltett. Számos czikkein kívül, melyek szakfolyóiratokban jelentek meg, önálló művei közül ki kell emelnünk *Belgyógyászati* tankönyvét, mely a legelterjedtebb könyvek közé tartozik.

Pilez Mór, jeles újságíró és szerkesztő, született Szentesen 1836. szept. 18-án. Itt kezdette iskolai tanulmányait és folytatta Szegeden, a piaristák főgymnasiumában, honnét az 1848-iki események magokkal sodorták. A szabadságharc lezajlása után, nem bírván magát fentartani, órásmesterséget tanult s megfordult Bécsben és Párisban; de csakhamar otthagyván mesteriségét, — Bécsben a műegyetemet végezván — íróvá lett 1860-ban s Ágai ösztönzésére megindította a magyar szellemű *Neueste Nachrichten* című napilapot.

Munkatársa volt a *Tagespressen*nek és a *Fremdenblatt*nak; tudósítója a *Pester Lloyd*nak, a *Reform*nak, a *Magyar Politiká*-nak és a *Budapesti Hirlap*nak stb. Nagy szerepet játszott Bécsben különösen akkor, mikor 1877-ben felállították a „magyar sajtóirodát“, melyben Pilez Ludassy Mórral és Áldor Imrével együtt dolgozott, míg végre 1878 végén az *Extrablatt* szerkesztője lett. E mellett nagy tevékenységet fejtett ki a szépirodalom terén is, írván jó tárczákat, novellákat, elbeszéléseket, melyek most kerülnek ki külön kiadásban a sajtó alól.

Dr. Purjesz Ignác, orvosi szakíró. Született Szentesen, 1852-ben. A gymnasium 4. alsó osztályát ugyanott, a felsőbb osztályokat a budapesti kir. kath. főgymnasiumban végezte. Orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen, ahol oklevelet nyert. Ismeretei bővítése végett a bécsi egyetemi klinikákat és kórházakat frequentálta. A székesfővárosi Rókus-kórházban mint segéd-, majd mint alorvos működött, később ugyanezen intézet titkárává nevezték ki s ma is ezen állásban van.

Orvosi gyakorlatot mint specialista fülorvos folytat Budapesten és főnöke a fülgyógyászati osztálynak a budapesti építők mesterek rendelő-intézetében. Több éven át a budapesti nyilvános ambulatorium fülbeteg-osztályának vezetője volt. Tagja a budapesti kir. orvosegyesületnek, a közkórházi orvostársulatnak, a magyar fül- és gégeorvosok egyesületének. A budapesti gyakorló orvosok segélyző egyesületének másodtitkára, a VIII. nemzetközi közegészségi és demografiai kongresszus bizottsági titkárja volt.

1894-ben a m. kir. kereskedelemügyi minister által az ezredéves orsz. kiállítás csoportbizottsági tagjává, valamint egyik alcsoport csoportbiztosává neveztetett ki. 1898-ban ugyancsak a kereskedelemügyi minister kinevezte az 1900. évi párisi nemzetközi kiállítás magyarországi bizottsági tagjának.

Önálló szakírói munkásságát a következő művek mutatják :

Gyógyászati vényszsebkönyv. Budapest, 1884. — A gyakorlati fülgyógyászat kézikönyve. Kirchner nyomán. Budapest, 1889. — A húgyvizsgálat alapvonalai (Ziegler művének fordítása). Budapest, 1881. — Therapeutisches Recepthandbuch. Stuttgart, 1883. — Az orvostudomány fejlődése 1888—1891 (többekkel együtt). — A gyógyászat kézikönyve (többekkel együtt). Budapest, 1892. — Klinikai diagnostika kézikönyve (többekkel együtt). Budapest, 1892—1893. — Adatok a Szt. Rókus-kórház alapításához. Budapest, 1896. Irt számtalan cikket a folyóiratokba, jelesül : A dobüreg kiöblítése a fülkürtőn keresztül. Orvosi Hetilap, 1885. Az idült dobürlob és gyógykezelése. Orvosok Zsebnaptára, 1886. Széles függőlyök a külső hangvezetékben. Gyógyászat, 1886. A külső hangvezetékbe jutott idegen testekről. Gyógyászat, 1886. A külső hangvezeték körülírt lobja. Orv. Heti Szemle, 1886. Bildung einer Bindegewebsbrücke im äusseren Gehörgang. Wiener Medizinische Wochenschrift, 1887. A fülpolypusok gyógykezeléséhez. Orvosi Heti Szemle, 1887. A jodol alkalmazása genyes középfüllob eseteiben. Orvosi Hetilap, 1887. Über die Anwendung des Jodol bei eitrigen Mittelohrentzündungen. Pester Med. Chir. Presse, 1897. A creolin alkalmazása genyes dobüreggyuladásnál. Gyógyászat, 1888. Die Anwendung des Creolin in Fällen von suppurativer Entzündung

der Paukenhöhle. Pester Med. Chir. Presse, 1890. Influenza kiséretében fellépő heveny dobüreggyulladás. Gyógyászat, 1890. Acute Mittelohrentzündung als Complication bei Influenza. Pester Med. Chir. Presse, 1890. A fül hygienikus ápolása. Cozzolius műve, magyarítva. Orvosi Heti Szemle, 1891. Szemelvények a fülgyógyászat irodalmából. Gyógyászat, 1893. Szemelvények a fülgyógyászat irodalmából. Gyógyászat, 1895. A percussio és auscultatio gyakorlásának kezdete Magyarországon. Orv. Hetilap, 1896. Szerkesztette az Orvosi irodalmi Közlöny 1894—97-iki évfolyamát és az Orvosok Zsebnaptárát 1897-től kezdve.

Reizner János, Szegednek jeles monografusa és könyvtárnoka, született Szegeden 1847. jan. 20-ikán. Elemi és középiskoláit szülővárosában, a jogot pedig Pesten és Pozsonyban végezte. Visszakerülvén Szegedre, mint városi al- és főjegyző szerzett magának kiváló érdemeket 1872-től 1882-ig; azután a Somogyi Károly esztergomi kanonok által Szegednek ajándékozott könyvtár igazgatójává lett, mely minőségben ma is szolgál. A szegedi árvíz alkalmával szerzett érdemeiért királyi elismerést nyert, 1883-ban pedig a város újjáalkotásánál tanúsított buzgalmaért a Ferencz József-rend lovagkeresztjét kapta.

Azonban legtöbb érdemet szerzett magának Szeged kulturális intézetei körül, a régészeti és történelmi muzeum, a Dugonics-társaság megalapítása által és azon becses irodalmi művei által, melyeket a magyar alföld legnagyobb városának multjáról és régi emlékeiről írt. Első műve: Az 1870: 42. t. cikkről, vagyis a köztörvényhatóságok rendezéséről szolt, különös tekintettel Szeged város rendezésére. Szeged 1871. Történelmi buvárlatok czéljából megfordulván a felvidék régi városainak levéltáraiban, azokról is beszámolt; így 1881-ben *Jelentést* tett Sáros vármegye eperjesi levéltáráról; 1885-ben pedig a zsidók szegedi települése körül tett *Történelmi vizsgálódásait* adta ki. Egy évvel később *A kegyúri jogról és a szegedi gyakorlatról* írt egy korszerű munkát. Majd a *Szegedi Somogyi-könyvtárról* írt érdekes ismertetést. Folytonos szorgalmas gyűjtések következtében oly becses és bő történelmi anyagra tett szert, hogy jónak látta lassanként a feldolgozást is. Így adta ki *Régi Szeged* címe alatt két kötetben az 1848 előtti dolgokat 1884—87. Majd *Makó*

város történetét 1892 ben. E közben értekezett *Magyar pogánykori sírletekről* 1891-ben, írt *Szeged és Délmagyarország politikai, nemzetiségi és kulturális viszonyairól* 1895. Összeállította *A Mindszent—algyői uradalom gazdasági történetét* 1896-ban. Magyarország ezeréves fennállásának emlékére a város megbízásából megírta *Szeged város történetét* négy vaskos kötetben, szülővárosa iránti szeretetének örök emlékeül.

Reizner sokoldalú munkásságának fő jellemvonását a mindenre kiterjedő figyelem, az elfoglalt állásokban tanúsított hűség, a magyar kultúra iránti lelkesedés és különösen a magyar alföldnek szellemi és anyagi emelésére való folytonos törekvés képezi.

Révész Imre, volt szentesi, majd debreczeni ref. lelkész, jeles egyháztörténíró, szül. Ujfehértón, Szabolcsmegyében 1826 ban; meghalt pedig Debreczenben 1881-ben. Iskolai tanulmányainak befejezése és a szabadságharc után Balmaz-Ujváros választotta meg lelkészeül; majd 1854-ben a szentesi tekintélyes egyház meghívását fogadta el. Két évet töltött Szentesen, hiveinek szeretetétől környezve; azután a debreczeni ősi ref. egyház lelkésze lön, hol egész haláláig működött. Számtalan egyházi és egyháztörténelmi értekezések mellett önálló műveiből csak ezeket említjük: *A protestáns egyházalkotmány alapelvei* 1856. *Vélemény a magyar protestáns egyházalkotmány főbb pontjai felett*, 1857. A híres 1859-iki szeptemberi pátens ellen ő írta azt az *emlékiratot*, melynek alapján ez ügy az angol parlament elé is került, és azt a *Tájékozást*, mely a protestáns lelkészeket a pátens ellen hangolta. A külföldi tudósok támadásai ellenében írta *A magyar prot. egyház szabadságának védelmét* 1860-ban.

Ezt megelőzte: Erdősy János, magyar prot. reformátor. 1859. — Etellaka, vagyis Attila hun király birodalmi székhelye. 1859. — Dévai Biró Mátyás, első magyar reformátor életrajza és irodalmi művei. 1863. — Calvin élete és a Calvinizmus. 1864. — Egyetemes egyháztörténelem. 1865. — A magyarországi ref. egyház énekes könyvéről 1866. — A levéltárak megóvásáról és rendezéséről. 1868. — A tiszántúli ref. egyházkerület véleménye az 1848. évi vallásügyi törvény részletezéséről és az iskolaügy-

ről, 1869. — Adalékok a magyar prot. iskolák autonomiájának történetéhez. 1870. — A magy. prot. hitfelekezetek egyházi és iskolaszükségeinek országos költséggel való fedeztetéséről. 1871. — Melius Péter emlékezete. 1873. — A magyarországi ref. egyház számára egyházi főhatóságul felállíttatni szándékolt konventről. 1873. — A magyar prot. egyletről. 1875. — Adalékok a magy. ref. egyház zsinattartási ügyének multjához. 1877. — A debreczeni nyomdászat első korszakáról. 1874. — Zsinati teendőknek mivolta, rendszere és egymásutánja. 1878. — Igénytelen vélemény a magy. prot. egyháztörténelem jövője ügyében. 1879. — Kiadott egyházi beszédek Robertson nyomán, 1864-ben. Szerkesztette a Magy. Prot. Egyházi és Iskolai Figyelmezőt nyolcz éven át. Alig volt jelentékenyebb egyházi kérdés, melyhez Révész alaposan, komolyan és lelkesen nem szólott volna.

Szabó János, h.-m.-vásárhelyi ref. lelkész esperes, született Szeghalmon, 1835. jun. 3.

Irodalmi művei:

1. Ujévi ima. Gyula, 1861.
2. Gr. Teleki László emléke, ima és beszéd. Gyoma, 1861.
3. Emlékbeszéd Révész Imre felett. 1881. Debreczen.
4. Templomszentelési beszéd a szegedi ref. templom felszentelése alkalmával. 1884. Szeged.
5. Templomszentelési beszéd a n.-becskereki ref. templom felszentelése alkalmával. 1891. N.-Becskekerek.
6. Templomszentelési ima a n.-kikindai ref. imaház felszentelése alkalmával. 1891. N.-Kikinda.
7. Üdvözlő beszéd Kiss Áron püspök beiktatása alkalmával. Kiadja a tiszántúli ref. egyházker. Debreczen. 1892.
8. Templomszentelési beszéd a gy.-várii ref. templom megnyitása alkalmából. 1892. Gyula.
9. Beszéd Békés vármegye közgyűlésén az egyházpolitikai reformok tárgyában. Gyula. 1893.
10. Emlékbeszéd Nagykeeri Vályi János tiszántúli ref. egyházker. főgondnok felett. 1896. Debreczen.
11. Emlékbeszéd néhai Hajnal Ábel felett, a békésmegyei közművelődési egylet közgyűlésén. 1891. Megjelent az egylet évkönyvében.

12. Ünnepi beszéd az ezredévi ünnepély alkalmával Békés vármegye közgyűlésén. 1896. B.-Csaba.

Ezekon kívül megjelentek tőle vezérczikkek, bírálatok a protestáns egyházi lapokban, vallásos, családi és lyrai költemények a Sárospataki Füzetekben, Vasárnapi Ujságban, Békésben, Részvétben, Békési Lapokban, Békésmegyei Közlönyben, Téli Ujságban stb. 1858—1896-ig.

Szalay István, Szentesnek nagytudományú és nagyhirű ref. papja, aki 1816-ban Visontán született, Debreczenben és a külföldi egyetemeken tanult, már 1846-ban lelkészi rendes állást nyert Szikszón. A szabadságharcz befejezése után 1852-ben szentmihályi, hét évvel későbbben szentesi lelkészszé lett, hol csakhamar nagy tekintélyre emelkedett, s ennek alapján a békésbányai ev. ref. egyházmegye esperesévé is megválasztották.

Szalay már a német egyetemeken megismerkedett a bölcsészeti tudomány különböző irányjaival és hazatérvén, az úgynevezett *egyezményes* irányhoz csatlakozott. Első irodalmi munkája is ily alapon készült, mely *Egy kő az egyezményes philosophia templomához* cím alatt 1856. november 17-én a Magyar Tudományos Akadémiában olvastatott fel. Az értekezés általános figyelmet keltett szerzője iránt, aki az első siker által felbátorítván, tovább dolgozott a tudomány azon mezején, mely hazánkban leginkább volt elhanyagolva. Második dolgozata, mely voltaképpen az elsőnek rendszeres kibővítése volt, *Tapasztalati lélektan* címe alatt az Akadémia kiadványaként jelent meg 1858-ban. Ennek alapján még azon évben meg is választották az Akadémia levelező tagjául.

Egyházi nagy elfoglaltsága mellett nem sok időt fordíthatott tudományos irodalommal való foglalkozásra. Mégis 1865-ben kiadta *Elméleti lélektanát* is Sárospatakon; 1870-ben pedig akadémiai pályamű gyanánt megírta *A családi élet erkölcsi alapját, a belőle folyó kötelességekkel együtt*. Majd a tudományos folyóiratokban is megjelentek bölcsészeti, természettudományi és egyházi tartalmú cikkei.

Széll Sámuel, vásárhelyi ev. ref. lelkész; született Vetésen, Szatmárban 1797. február 24-ikén; meghalt Vásárhelyen 1871. november 9-ikén.

Irodalmi művei: 1. *Extractus Mythologiae*, melyet a debreczeni főiskolában kézikönyv gyanánt használtak 1833-ban. Hasonló tárgyú műve magyarul is megjelent. 2. A hódmezővásárhelyi ref. egyház története és jelen állása. 1848. Ezek kéziratban maradtak. Nyomtatásban megjelentek: Költemények, emléksorok s egyéb apróbb művek a Debreczeni Pallásban, Lantban és Igaz Sámuel Zsebkönyvében 1828—38. Néhai táblabíró Kovács Márton és hitvese felett tartott halotti tanítás és búcsuztatás. Hódolat, hála s öröm szózata, melylyel Ő cs. és kir. Apostoli Felségét legmélyebb tisztelettel üdvözli Hódmező-Vásárhely városa, 1857. máj. 25. Szeged.

Széll Farkas, az előbbennek fia, jeles történetíró, kir. táblai tanácselnök, született Vásárhelyen 1844-ben. Iskolai tanulmányainak végeztével, 1868-ban Csongrád vármegye szegedi járásának esküdtje; 1871-ben tiszteletbeli szolgabíró, 1874-ben kún-szentmártoni járásbíró, azontúl a birói pályán dícséretesen működven, előkelő állást és köztiszteletet vívott ki magának. Szenvedélyes régész és könyvgyűjtő. Mint ilyen még járásbíró korában egy régészeti társulatot alakított és több ásatást eszközölt. Le is írta *A tiszazugi arch. magántársulat 1876-ik évi ásatásait*. Számtalan régészeti és történeti cikket írt szak-folyóiratokba. Ő rendezte sajtó alá Gyárfás Istvánnak, a Jászkúnok történetéről írott nagy munkájának négy kötetét, és megírta a Nagybesenyői Bessenyei család történetét is 1894-ben. Ifjúkori verseit is kiadta „Költemények” cím alatt 1879-ben.

Szeremlei Sámuel, a hódmezővásárhelyi ev. ref. egyház jeles lelkipásztora és a város monografusa, született Gelejen 1837-ben. Gymnasiumi tanulmányait Miskolczon, a theologiai tanfolyamot pedig Debreczenben végezte jeles eredménnyel. Pályáját a hajduböszörményi rektorságon kezdte 1858-ban; majd a makói és vásárhelyi segédlelkészségben folytatta. 1867-ben a diószegi ref. egyház választotta lelkészeül, de csak négy évet töltött ott, mert 1871-ben a vásárhelyi egyház tisztelte meg bizalmával. Azóta, mint a nép valódi atyja, az egyházi és városi intézmények főoszlopa, társadalmi és irodalmi főmozgatója működik fáradhatatlanul egyházának és városának dícsőségére. Bajos volna előszámlálni mindazokat a tiszteletbeli állásokat,

melyeket a városban, a békésbánáti egyházmegyében és a tiszaántúli nagy ev. ref. egyházkerületben elfoglalt és emberül be is tölt.

Ezúttal csak irodalmi munkáit kívánjuk előszámlálni annak bizonyosságul, mily sok időt volt képes nagy elfoglaltsága mellett még az irodalomnak is szentelni.

Ifjúkori első műve: *Krisztus követése*, Kempis Tamás műve, magyar protestánsok használatára, Pest, 1865. *A honvédelmi bizottmány keletkezése s a forradalom kitörése 1848-ban*, Pest, 1867. *Magyarország krónikája az 1848/49-iki forradalom idejéről*, két kötet. Pest, 1867. *Utazás Svájc, Francia- és Poroszország némely vidékein az egyház és iskola érdekében*, Pest, 1868. *A népiskolai kérdésről*, különös tekintettel az 1868: 38. t.-cikkekre és a prot. egyház érdekeire. 1873. — *A hitczikkek szerepe az egyházi reform kérdésében*. U. o. 1871. — *Valláserkölcsei és társadalmi élet 1848 óta Magyarországon*. U. o. 1874. — *Szalay István élete*. Szeged, 1879. — *Szónyi Benjámin és a vásárhelyiek*. U. o. Legértékesebb műve lesz kétségkívül azon monografia, melyet Hódmező-Vásárhelyről már évtizedek óta munkába vett, és melynek egyes közlött részei előre jelzik nagy irodalmi becsét.

Szeremlei minden dolgozatát alapos tudományos képzettség, magas eszmekör és tiszta ideális lelkesedés jellemzi.

Szikszay Benjamin, vásárhelyi ref. gymnasiumi jeles tanár és igazgató, aki 1823-tól fogva egész 1848-ig nehéz viszonyok között, önfeláldozással vezette a vásárhelyi intézetet s annak jó hírnevét nagy mértékben emelte.

Nagy elfoglaltsága mellett is talált időt arra, hogy néhány egyházas szellemű irodalmi munkát írjon. Ilyenek: A biblia szövétneke. — A római kath. és protestáns keresztények közötti unió. — A biblia győzedelme.

Szvoratko Kálmán, kegyesrendi tanár a szegedi főgymnasiumban, 1882–1889. Tanította a latin és a magyar irodalmat, szeretettel és hivatással. Ezt mutatják következő értekezései: *B. Eötvös József élete és működése*. — *A magyar nyelvi és irodalmi oktatásnak széptani hatása*. — *Tanulmány a széptan köréből*. — *Vörösmarty emlékezete*. — *Virág Benedek*. — *Deák Ferencz halálára*, stb.

Sulez Endre, vásárhelyi tanár, született Szentesen 1857. márczius 20-án. Gymnasiumi tanulmányait szülővárosában és Késmárkon, a tanárképző tanfolyamot pedig Budapesten végezte. Szaktárgyai a bölcsezet, a magyar nyelv és irodalom, melyekből a képesítést 1882-ben szerezte meg.

Tanári pályáját, mint ösztöndíjas jelölt, a budapesti tanárképző intézet gyakorló gymnasiumában kezdte. A következő évben a selmeczbányai ev. főgymnasiumnál nyert alkalmazást; onnét 1893-ban jött Vásárhelyre, ahol azóta tanári hivatottságának és buzgóságának számos jeleit szolgáltatta.

Irodalmi művei közül eddig a következők jelentek meg nyomtatásban: Elég-e a magyar irodalomtörténet rendszeres tárgyalására a gymnasiumban egy év? — Észrevételek az érettségi vizsgálati utasításokra. — Szükségesek-e a szigorú tanári felügyelet alatt álló önképzőkörök? — A murányi regény és feldolgozása a magyar elbeszélő költészetben. — Az oktatás és nevelés tényezői a középiskolában. Ezek többnyire az iskolai Értesítőkből jelentek meg.

Szabados János¹⁾ szegedi tanácsos és helyettes polgármester, 1839. szept. 29-én született Sikulán, Aradmegyében; meghalt 1891. okt. 27-én. Egyike az ország jelesebb íróinak. „A hazáról és szerelemről” írott és 1860-ban megjelent költeményei fényes tanubizonyyságot tesznek erről. Azután is megszólalt műzsája, valahányszor jó alkalom nyílt reá; a mellett széptani cikkeket is írt különféle folyóiratokba. Bukott angyal. Regény. 1862-ben.

Nagy hatást tett Petőfihez írt ódája, melyet a Petőfi-Társaság nagygyűlésén olvasott fel.

Szegednek specialis írója. Összes költeményeinek kiadását 1885-ben tervezte, de nem érhetette meg. Halála után a Dugonics-Társaság adta ki.

Thomay József, szegedi ág. hitv. evang. lelkész, szül. Székesfehérvárott 1874-ben. Sok apró cikket írt a szegedi és más alföldi lapokba, valamint az egyházi folyóiratokba is. A gyászoló

¹⁾ Életrajzát l. Szegedi Híradó 1891., 281. — Vasárnapi Ujság 1891., 44. és Magyar Hírlap 1891., 219. — Dugonics-Társ. Évk.

nemzet geniusa cím alatt kiadta Deák Ferencz felett 1876-ban tartott beszédét; továbbá Hálaünnepi beszédét az árvízveszedelemből történt szabadulás emlékére 1876. — Bibliai történetek cím alatt a nép- és polgári iskolák számára jó tankönyvet is írt 1892-ben. Egyházmegyéjében, mint körlelkész nagy buzgalommal végzi az iskolai felügyeletet.

Tömörkény István, született Czegléden, hol akkor különben szegedi családja, mint a vasúti vendéglő bérlője tartózkodott, 1866. decz. 23-án. Iskoláit Szegeden, Makón, majd ismét Szegeden végezte, 1882-ben a gyógyszerészi pályára lépett. Mint gyógyszerészgyakornok kezdett irogatni álneves tárczaleveleket a „Szegedi Híradó“-ba, valamint a gyógyszerészi lapokba szakközleményeket. 1886 tavaszán a szegedi Götz-féle gyógyszerértárból, ahol provisor volt, a patika bérbeadása folytán kilépett s a „Szegedi Híradó“-hoz ment munkatársnak. 1888-tól 1891. őszéig katonáskodott a 46-ik gyalogezrednél.

A katonáskodása előtt való idejében a Szegedi Híradó-nak írt állandóan tárczákat s a lapkiadó cég kiadásában megjelenő Szegedi Nagy Képes Naptár évfolyamait szerkesztette. Ugyanezen időben jelent meg tőle a Francke-Komjáthy-féle „A konyha vegytana“ iskolai tankönyv átdolgozása, bővített kiadásban.

A katonasága után való időkbén tárczaírója volt a Hét-nek, a Fővárosi Lapok-nak, a Pesti Napló-nak, Hazánk-nak, Ország-Világ-nak, Magyarország-nak, Háztartás-nak, Pesti Hírlap-nak, Magyar Ujság-nak, Divat Szalon-nak, a Szegedi Napló-nak s a Kakas Márton-nak.

1893-ban jelent meg *Szegedi parasztok és egyéb urak* című kötete. Ugyanez évben a *Leány játszik* című elbeszélése a Dugonics-Társaság pályázatán 100 arany forint jutalmat nyert. 1897-ben *Betyárlegendák* című kötete jelent meg, 1898-ban *Jegenyék alatt* című kötete.

Török Károly, született Vásárhelyen, 1843. okt. 28-án és meghalt 1875. május 12-én. A középiskolákat sok nélkülözései daczára kiváló sikerrel végezvén, 1867-ben Budapestre ment s a jogot hallgatta, majd a Magyar Földhitelintézet tisztviselője lett.

A Kisfaludy-Társaság részére egybegyűjtötte Csongrád vármegye népköltészetét, szokásait, mondáit és babonáit. E nagy-

becsű gyűjtemény egyes részletei Arany J. „Koszorú“-jában, a Nagy Miklós féle „Magyarország képekben“ és a „Vasárnapi Ujság“-ban jelentek meg.

Verseit és egyéb dolgozatait barátai 1876-ban Török Károly munkái cím alatt adták ki.

Varga Ferencz, jeles plébános és történetíró, született Szegeden 1837. jan. 28-án. Iskoláit szülővárosában végezte. 1861-ben pappá szenteltetvén fel, 1865-ben gyoroki, 1879-ben csókai, 1880-ban Kisteleki, végre 1893-ban Szeged-belvárosi plébános lett, hol mint ilyen most is közelismerés mellett működik. Történelmi apróbb dolgozatai mellett „Szeged város története“ című pályanyertes művével tűnt fel, melynek első kötete 1877-ben jelent meg.

Ifjabb korában a Szegedi Híradó-ban történelmi beszélőket és közérdekű tárczákat írt. Azonkívül a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Értesítőben is jelent meg tőle több történelmi becsű cikk. Ujabb időben a Dugonics-Társaság Évkönyveiben teszi közzé nagyérdekű tanulmányait.

Varga Antal, vásárhelyi ref. tanár, született 1849. február 24-én a csanádmegyei Dombegyházán, ahol atyja ref. lelkész volt. Ő maga Vásárhelyen végezte középiskolai tanulmányait; Budapesten két évig látogatta a műegyetemet, de betegsége miatt kénytelen volt hazatérni, ahol aztán a mérnöki helyett a tanári pályára szánta el magát. 1882-ben tanári oklevelet nyert s azóta láthatólag szép eredménynyel működik a vásárhelyi főgymnasiumban. A régiségtárnak buzgó rendezője, az ásatásoknak pedig szakavatott vezetője. Írt is egy igen tanulságos cikket az Archeol. Értesítőben a Vásárhely határában eszközölt régészeti ásatásokról és azok eredményéről. Továbbá megjelent tanárvizsgálati dolgozata is „A logari sorokról tekintettel azok alkalmazására,“ 1882. az iskolai Értesítőben. Figyelemre méltók azon értekezései is, melyeket az iparos tanoncziskolákról készített Értesítőben tett közzé.

Varga János, aradi ügyvéd, született Szegeden 1844-ben, meghalt 1881-ben. Színműveket írt: *A bíró fia*, — *Szomszéd uram*, — *A malom alatt*, — *A bácskai rezervisták*. Értékes műve

A babonák könyve, 1877. és a Vasárnapi Ujságban a nép szokásairól írt cikkei.

Várady Károly, a latin és görög nyelv tanára Szegeden 1884 óta. Írt költeményeket és szakjához tartozó cikkeket különféle lapokban. Ezekből megemlítjük a következőket: Horváth Cyrill concretismusa. 1885. — A gymnasium reformja és Frary Rezső munkája a latin nyelv kérdéséről. 1886. — A középiskola kérdése. — A görög nyelv tanításáért folyt vita. 1891. — Szegedtől Rómáig, stb.

Varju János, a classica-filologia tanára Szegeden; született Balassa-Gyarmaton 1861. február 10. Írt néhány szakbeli értekezést: A régi rómaiak nyilvános játékaikról. Az ó-classicus irodalmak művelődéstörténeti hatásáról és szerepéről a középiskolában. Vörösmarty lyrai költészete. Plautus vígjátéki alakjai. Jókai mint humorista.

XI.

Mezőgazdasági viszonyok. — A jobbágyság megszüntetésének hatása. — A föld kataszteri fölmérése egyes járások szerint. — Magtermelés ; a dohánykertészségek megszüntetése. — Palásty esete. — Az 1863-iki aszály és az 1866-iki fagy. Székely verséből. — Egy gazdasági intézet iránti lelkesedés. — Munkáskérdés. — Faültetés.

Még kell még emlékeznünk Csongrád vármegye gazdasági, ipar és kereskedelmi viszonyairól is. Ezek a szabadságharc után rendkívüli nagy változáson mentek keresztül.

Az urbériség és jobbágyság megszüntetése egészen új gondolkodásmódot, új szellemet, új tevékenységet és új vágyakat ébresztett. Az a tudat, hogy nincs többé robot, nincs dézsma és nincs papi tized ; hogy most már mindenki szabadon használhatja fel istenadta tehetségeit és egyéni képességeit, óriási lendületet adott mindenek előtt a mezőgazdaság fejlődésének.

A nép, mint kalitkájából kiszabadult madár, első évben nem tudta mitévő legyen szabadságával. Itt-ott a szabadosságra való hajlam mutatkozott és hogy az uradalmak ellen felizgatott nép nagyobb kihágásra nem vetemedett, azt csak azon körülménynek lehetett tulajdonítani, hogy a 48-iki harczi események riadalma másfelé fordította a közfigyelmet.

Szerencse, hogy néhány város, Szentes példáját követve még 1848 előtt váltotta meg szabadságát, s így az úrbér rendezése kevesebb zavargással volt végrehajtható. E tekintetben jó hatással volt az 1853-ban kiadott királyi pátenis ; de azért még annak életbeléptetése után is maradtak megoldatlan úrbéri kérdések.

Ugyanis a nemesi birtok kétféle volt, t. i. olyan, mely egyes

nemesi főcsaládok kezében maradt, és olyan, mely Szeged sz. kir. város tulajdonát képezte. Az egyes családok birtokai közül kiváltak a gr. Károlyiak és az őrgróf Pallavicini uradalmai, továbbá a Kárászék és Magyar Imre birtokai. Ezek mellett volt még a

Pallavicini őrgróf.

szentesi határban : két compossessorátus : Tees és Fábíán Sebestyén. Minthogy azonban ezen utóbb nevezett puszták sem képeztek közös földet, hanem kisebb-nagyobb területű magánbirtokot, — tehát azok a fentebb említett nagy uradalmak nem

tartoztak azon területhez, melynek rendezését a nevezett pátens szükségesnek tartotta. A lakosság közös birtokát csak Szeged városa határa képezte, mint a melyben levő puszták a XVIII. század elején a „városnak és lakosainak“ ajándékoztattak.¹ Hogy egyes polgárok és lakosok miként jutottak saját birtokhoz, azt a vármegye 1858-ban sem tudta kipuhatolni. Annyi bizonyos, hogy II. József korában, a kataszteri felmérés alkalmával készített térképen már fel voltak tüntetve az egyes polgárok birtokai. Az 1819. és 1840. években felsőbb jóváhagyás mellett több területet adtak el egyes lakosoknak. Mikor aztán az ötvenes években az úrbéri birtok rendezése foganatba vétetett, a vármegye azt tanácsolta a kormánynak, hogy a fent említett szabályzatot oda kellene változtatni, hogy ne csak a birtokterület nagysága, hanem a talaj és művelés minősége is irányadó legyen. Mert világos, hogy e nélkül a tiszta jövedelem kiszámításához biztos alapot nem lehet nyerni.²

Meg kell itt jegyeznünk, hogy a kataszteri munkálatokat a birtokrendezéssel együtt a Bachkorszak elején kezdték meg, és tízévi munka után tudták csak befejezni.

Az ötvenes évek elején történt összeírás és fölmérés szerint Szeged határa $13\frac{8}{10}$ □ mérföldre terjedt; a szegedi járáshoz tartozó községek és puszták pedig $9\frac{2}{10}$ □ mérföldre. A csongrádi járás $7\frac{3}{10}$, — a szentesi $14\frac{2}{10}$, a vásárhelyi pedig $12\frac{5}{10}$ □ mérföld volt.

Holdak száma szerint a szegedi határban $136.211\frac{219}{1000}$ katasztrális holdat, — a szegedi járásban pedig Algyón $1460\frac{1351}{1000}$, — Serkéd-pusztán $782\frac{400}{1000}$, — Horgoson $7738\frac{632}{1000}$, — Kishorgoson $10.121\frac{150}{1000}$, — Kisteleken $10.950\frac{701}{1000}$, — Kecskeméti Pusztaszeren 7536 , — Sövényházán $40.081\frac{800}{1000}$, — Öttömösön 2000 , — Tápén $7932\frac{1075}{1000}$, kataszteri holdat írtak össze, a mi Szegeddel együtt 224.814 holdat és 1131 □ ölet tesz ki.

A csongrádi járásban Csany hozzátartozó pusztával, t. i. Kis- és Nagy-Rávággyal, Szántóval, Felgyővel és Vidratorokkal együtt, $8174\frac{25}{1000}$ h. Csongrád a közigazgatási tekintetben hozzá

¹) „Civitatibus ceterisque civibus et incolis damus et donamus.“ L. az adományozó leveleket.

²) Lásd a megyei főnök jelentését 1858-ról.

csatolt pusztákkal (Fehértó, Ellés, Máma, Gyója) 37596¹⁴⁶⁴ h. *Mindszent* a hozzátartozó pusztákkal u. m. Tömörkénynyel, Kis-Pusztaszerrel, Kettőshalommal, Morotvával és Ujmajorral 14,223⁹¹⁶ h. Kispusztaszer-Siróhegygyel 14,382⁷⁶⁴ h. Összesen 74,377 kat. hold.

A *szentesi* járásban: *Szegvár* Kórógy-Szent-Györggyel 14,381¹¹⁶¹ h. *Szentes* 65,133¹²⁰⁴ h. Derékegyháza a hozzá tartozó pusztával 25,586¹¹⁹³ h. *Kiskirályság* Nagykirálysággal és Csere Szt.-Lászlóval 13,650³⁹⁰ h. Fábíán Sebestyén 9053¹⁰³⁰ h. Teés 2073¹³⁰⁰ h. Összesen 129,879¹⁴⁷⁸ h.

A *hódmező-vásárhelyi* járásban Vásárhely és pusztái 99,3601¹¹⁵ h. Sámson-Szóllós 15,937¹¹⁰ h. Gorzsa pusztája 27,026¹⁹⁵ h. Kenyere Téglással 2189³⁹⁵ h.

Összesen 144,562⁸¹⁶ h.

Az egész vármegyében volt tehát 573,634²²⁵ kat. hold föld.

Eseit volna egy-egy emberre 3½ hold. De ha figyelembe vesszük, hogy a félmilliónál több holdnak majdnem ⅔ része egyes uradalmak kezében volt, — akkor alig esik egy-egy hold egy emberre, a miből elélni nagyon bajos. Kivált, ha számba vesszük, hogy ennek a nagy darab földnek fele se szántóföld, hanem volt benne sok nádas, mocsár és terméktelen szík.

Közigazgatási járasonként véve a művelési ágak szerinti különbséget és az akkori kormány által kiszámított tiszta jövedelmet, a következő képet nyerjük:

	1. Szegedi járásban		2. Csongr. járásban		3. Szentesi járásban		4. Vásárhelyi járásban		Összesen		Tiszta jövedelem
	kh.	öl	kh.	öl	kh.	öl	kh.	öl	kh.	öl	frt kr.
Szántóföld	76450	957	25596	871	61959	1519	66591	325	227598	461	118761 29
Rét és kert	33904	952½	8995	437	17079	329	17720	635	77699	753½	201116 42
Szólló	1786	149	1234	1203	870	535	2042	465	5963	752	59805 33
Legelő	65280	202½	12401	991	34660	1200	35526	100	147868	892	257900 10
Erdő	1649	159	329	780	1027	2390	217	1370	3224	1499	6855 2
Nádas	11359	990	2418	1200	5909	2100	11031	690	30720	180	39958 30
Terméktelen	43789	1460	7987	668	8345	1514	11433	350	71556	792	
Összegezve	241908	70	59993	1350	129859	1578	144532	815			1746597 13

Látni való, hogy a félmilliót felülhaladó holdak összes tiszta jövedelme a két milliót sem üti meg; holott ugyanazon föld az újabb kimutatás szerint 2,477,925 frt 14 kr. tiszta jövedelmet hoz. Adója pedig 1,653,137 frt 42 kr.

Csongrád vármegye területén 1899-ik évben,
 így oszlott meg egyes községek közt az állami adó:

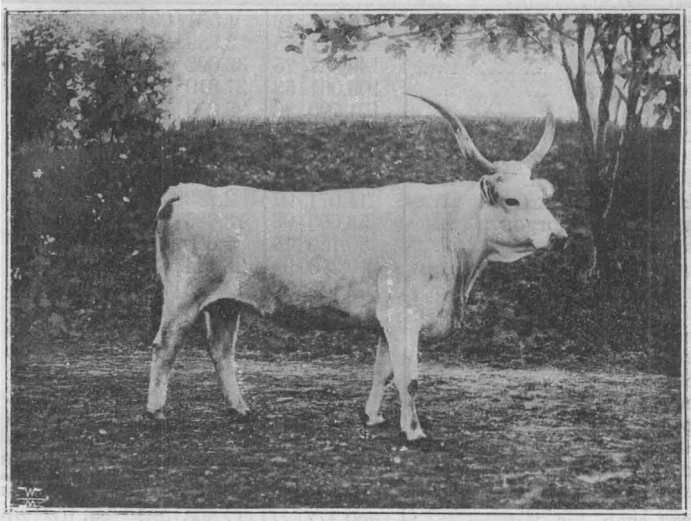
A község megnevezése	O s z t r á k é r t é k b e n					
	Kataszteri tiszta jövedelem		Földadó		Összes állami adó	
	forint	kr	forint	kr	forint	kr
Algyő község --- --- ---	6,200	12	1,581	03	5,394	07
Csany " --- --- ---	11,332	98	2,889	91	7,699	15
Csongrád " --- --- ---	149,381	25	38,092	22	86,263	09
Derékegyháza --- --- ---	109,061	53	27,810	69	39,721	36
Dorozsma --- --- ---	101,700	86	25,933	72	53,934	46
Fábián Sebestyén --- --- ---	49,658	78	12,662	99	18,166	95
Fehértó (Csanyhoz csatolva) --- --- ---	9,117	37	232	40	425	83
Felgyő --- --- ---	11,464	08	2,923	34	4,277	19
Felső Pusztaszer --- --- ---	11,071	07	2,823	12	4,854	25
Nagy- és Kis-Horgos --- --- ---	53,668	98	13,685	59	27,912	40
Kistelek --- --- ---	30,159	14	7,690	58	21,181	27
Mágocs --- --- ---	110,370	94	28,144	59	37,478	91
Mindszent --- --- ---	59,175	96	12,794	78	27,824	58
Öttömös --- --- ---	2,190	04	558	46	771	86
Sándorfalva --- --- ---	5,928	23	1,511	70	9,668	10
Sövényháza --- --- ---	115,794	04	29,527	48	51,255	96
Szentes --- --- ---	324,445	33	82,733	56	198,906	12
Szegvár --- --- ---	70,434	51	17,960	80	31,593	88
Tápé --- --- ---	19,683	14	5,019	20	11,825	60
Tiés --- --- ---	9,007	65	2,296	95	3,129	09
Tömörkény --- --- ---	13,495	41	3,441	33	7,267	39 $\frac{1}{2}$
Összesen :	1,256,135	41	320,314	53	651,551	51 $\frac{1}{2}$
Szeged szab. kir. város	460,377	77	117,396	33	585,102	26 $\frac{1}{2}$
H.-Vásárhely törv. hat. j.f.város	761,411	96	194,160	05	416,483	64
Csongrádm. Összesen :	2,477,925	14	631,870	91	1,653,137	42

A fenti táblázatból is kitűnik, hogy a szántóföld az összes megyebeli földterületnek felét sem képezte. Sok volt a legelő és a rét, mely a jószágtenyésztésnek természetes alapját képezte.

Az úrbér és kataszteri munkálatok befejezése után kezdtek a gabonaárak emelkedni, s mivel ez az irányzat hosszabb ideig tartott, ennek következménye az lett, hogy a magtermelés nagyobb arányokat öltött s ehez képest a marhatenyésztés fokozatosan alább szállott. A gulyások, csikósok, juhászok és kanászok

régi híres fajtája lassankint ritkulni kezdett és a pusztai élet régi bája, szépsége, szabadsága és költészete egészen megszűnt. A gazdasági termények árának emelkedése maga után hozta a föld okszerűbb művelését és trágyázását.

A kihasított legelőket feldarabolták, a lakosság között felosztották. Új meg új tanyák épültek, melyek körül a jobb földet eke alá vették és csak annyi legelőt tartottak meg, a mennyi a vonó marha legeltetésére elegendőnek látszott. Az okszerű gazdálkodás elvei kész követőkre találtak, mert alkalmazásuk tényleg haszonnal járt.

Magyar tehén.

Az ipari növények, repce és dohány termelése leginkább a nagy uradalmakban folytattatott. Különösen Pallavicini őrgróf birtokán sok dohányos telep volt; t. i. Alsópusztaszeren, Dóczon, Hantházán, Bakson, Anyáson és Bánomhegyen. De ezeket az őrgróf, 1852-ben részint az elárusítás nehézségei miatt, részint pedig azon feszült viszony miatt, mely a dohányos-kertészek és az uradalmi tisztek között kifejlődött, megszüntette. Ugyanis a mindszenti uradalom a régi időktől fogva tíz évenként bérbe szokta volt adni azt a földet, melyen az illetők dohányt tenyész-

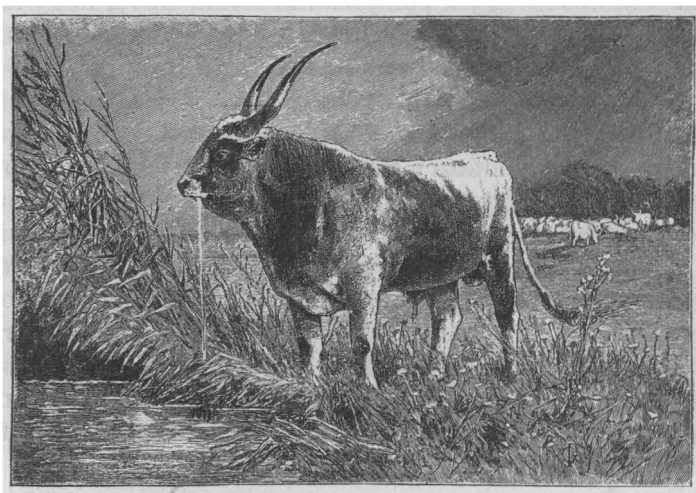
tettek. A szerződés egyik pontjában ki lett mondva, hogy ha tíz év leteltével bármily okból újabb egyezség létre jöhetne, a dohánykertészek tartoznak onnét elköltözni.

Ezt a pontot azok a dohányos kertészek, kik az 1848-iki szabadságharcban szolgáltak, félre magyarázták; bizonyos jogokat formáltak ahhoz a földhöz, a melyen laktak. Hát miért ontottuk mi vérünket a hazáért — úgymond — ha még ezután is másnak a földjén kell nyomorognunk? Ezt a nyilatkozatot a jó Pallavicini őrgróf igen rossz néven vette; kivált mikor megtudta, hogy ezek a szegény emberek az egyenlőséget és szabadságot igen balul magyarázzák. Az erről szóló tisztí jelentések alapján az őrgróf elhatározta, hogy a kertészségeket fel fogja oszlatni. A feloszlatásra vonatkozó intézkedések megtételével Palásthy József nevű s Algyőn lakó uradalmi inspektorát bízta meg, a ki kiméretlenségével az egész kertész nép gyűlöletét magára vonta.

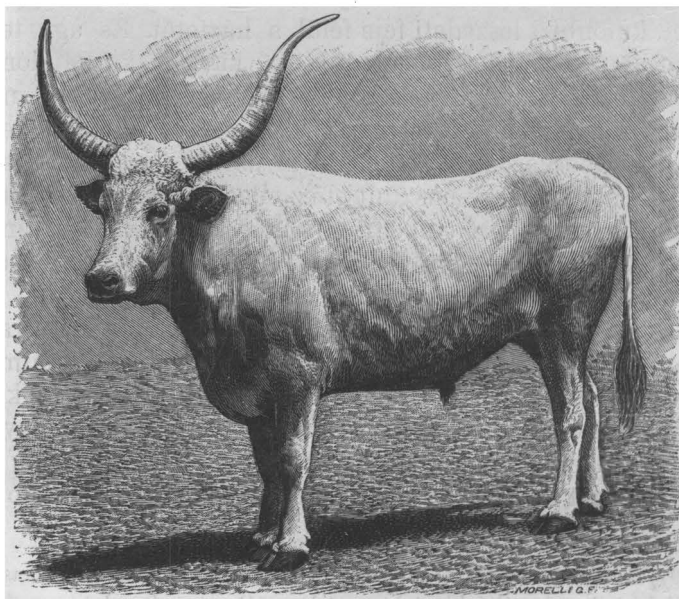
Palásthy szigorúan behajtván a bérhátralékokat, kihirdette, hogy a dohánytermelés beszállítása után, 1852. év január elején, tehát a legkeményebb télvíz idején, minden kertész hagyja el a telepet, különben leszedeti feje felül a háztetőt. És úgy tett, a miként beszélt. A nép ellenszegült, ő katonai karhatalommal űzte el a védekezőket. A szétkergetett nép az úgynevezett „nagyasszony rétjén“ verődött össze és boszut esküdött Palásthy ellen, a kit aztán februárban harmincz lovas betyár éjjel megtámadott — és meggyilkolt. Így pusztult el ez ellentmondást nem tűrő és kegyelmet nem ismerő ember; — s utána elpusztult az ányási és hantházi, majd — egy évvel később — a többi kertészség is, kivéve *Csanyt*, mely hű maradt a dohánytermeléshez.¹

Kerti veteményeket leginkább csak házi használatra termeltek. A főtermény a gabona maradt, mely dúsan jutalmazta a gazdának fáradozását. Fájdalom, hogy az elemi csapások igen gyakran tették tönkre a szép vetésekhez kötött reményeket. Még élő emberek is emlékeznek az 1863-iki aszályra, mely valóságos inséget idézett elő a vármegyében. Első hiányában a

¹) Csany 1859-ben Ő felségéhez folyamodott abbeli panaszával, hogy dohányát a beváltó hivatal rosszul osztályozza és alacsony áron váltja be.

Magyar bika.

Magyar ökör.

legelők teljesen kiszáradtak és a gazdák kénytelenek voltak lábas jószágukat vagy potom áron eladni, vagy más vidékre hajtani. Télen pedig, sok helyen, éhen veszett a marha.

A vármegye és a helytartótanács már június közepén intézkedtek a baj elhárítására szükséges eszközök beszerzéséről. Járásonkint, sőt községenként „inségi bizottmányokat“ szerveztek. Vásárhely azt kérte, hogy a III. és IV-ik évnegyedre eső adó elengedtesse, hogy az engedélyezett Nagyváradszegedi vasutnak a vármegyén keresztül vonuló része, és a Mindszent-apátfalvi Tiszaszabályzó-társulat töltésvonalai kiépíttessenek; hogy a legszegényebb sorsuak részére beszerzendő élelmi szerekre kölcsönt vehessen fel, — és a közbiztonság érdekében a munkakerülők munkára kényszeríttessenek.¹⁾ Szegvár azt kérte, hogy a gr. Károlyi-család az aratási munkánál ne idegeneket, hanem helybelieket használjon. A szegény emberek és családok arról panaszkodtak, hogy gazdáik kárpótlás nélkül a szolgálatból elbocsátják őket. Mindenfelé panasz és jajkiáltás volt hallható.

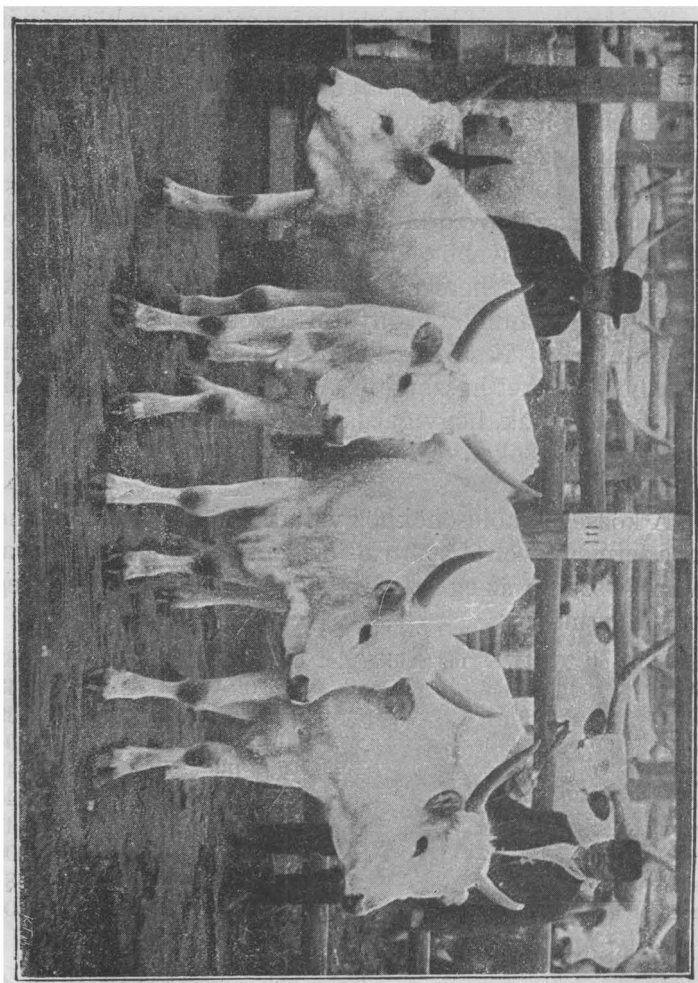
A községek kölcsönökhöz voltak kénytelenek folyamodni; mert a termés távolról sem volt elegendő az élelemre. Hivatalos kimutatás szerint az egész vármegye területén, Szegeddel együtt ez volt a termés:

Búza	termett 265,457	m.	Szükséglet 641,139 $\frac{1}{2}$	m.	Hiány 375,682 $\frac{1}{2}$	m.
Rozs	„ 165,408	„	„ 328,050 $\frac{1}{2}$	„	„ 160,642 $\frac{1}{2}$	„
Árpa	„ 40,983 $\frac{1}{2}$	„	„ 258,933	„	„ 217,939 $\frac{1}{2}$	„
Zab	„ 29,208	„	„ 161,602	„	„ 132,394	„
Tengeri	„ 103,869	„	„ 407,816	„	„ 303,947 $\frac{1}{2}$	„
Köles	„ 192	„	„ 1,236	„	„ 1,044	„
Burgonya	„ 64,330	„	„ 227,677	„	„ 163,347	„
Répa	„ 5,000	„	„ 36,900	„	„ 31,900	„
Széna	„ 79,271	„	„ 1.097,852	„	„ 1.018,581	„
Lóhere	„ 10,000	„	„ 30,000	„	„ 20,000	„

A mutatkozó hiány előteremtése roppant bajjal járt. Legtöbb helyen kölcsönnel²⁾; sok helyen közmunkával, itt-ott társa-

¹⁾ Vásárhely kérvénye 1863. jun. végén.

²⁾ Csongrád 40,000 frtot, Mindszent 4000 frt, Tápé 700 frt, Vásárhely 20,000 frt, Horgos 1600 frt. A bökénymindszenti társulat 35,000 frt. A horgos-martonosi társulat 40,000 frt.

Tinok.

dalmi gyűjtéssel, sorsjátékkal stb. próbáltak segíteni a bajon, mely sok embert Oláhországba való kivándorlásra kényszerített²⁾

A kormány Ő Felsége rendeletére 60,000 mérő gabonát küldött. Azonkívül a napi pyomor enyhítésére Ő Felsége 5000 frtot osztott ki; gr. Károlyi Lajos 3000 frtot adott.

Az 1866. évi inséget a májusi fagy és az azt követő aszály okozta. A fenti bajok és intézkedések ismétlődtek.³⁾

A beállott új inség festésül, hadd álljon itt mutatóként néhány versszak, melyet egy szentesi paraszt, Székely Sándor, az 1866-ki fagy által okozott bajokról írt.

Hát már megint eljött az inség órája,
Most is keservesen emlékezem rája,
Mély sebeket hagyott rajtunk hatvanhárom,
A gyógyító időt most hiába várom.

Keseredett szívvel néztünk az időre,
Biztunk, ha mostan sújt, majd enyhít jövőre.
Ugy látszott feltűnni e jelen hatvanhat,
Amelynek emléke sok évekre kihát.

A tavasz a legszebb reménnyel biztatott,
A lelkünk is örült, oly szép szint mutatott.
Táplált és biztatott minket e reménység,
Ki hitte volna, hogy közeleg az inség.

Ki hinné a hideg, hogy májusban is árt,
Egy éjszaka tehet sok milliónyi kárt?
Májusnak utólján, óh isteni végzet!
A fagy oly iszonyú nagy pusztítást végzett.

¹⁾ L. Helytartótanács rendeletét a kivándorlás megakadályozására.

²⁾ Ekkor a szükségessé vált vetőmagvak beszerzésére Csongrád-vármegye részére 65,636 frt 37 kr. engedélyeztetett — a községek közti elosztás céljából.

Már-már a búza is kalászat mutatta,
Reménység fejében sok már el is adta.
A pünkösdi ünnepét békével megültük,
Gazdag aratásnak előre örültünk.

Pünkösdi után nappal, reggel, este, délben,
Oly darahó esett, milyen szokott télben,
Május huszonhárom és huszonnégy között,
A munkás telelő ruhába öltözött.

Szegény földmivelő, már most a búzára
Úgy nézhetsz, mint amaz átkos fűgefára!
Ez időtől fogva az üres kalászkok,
Egyenesen álltak, megszűnt virágzások...

Szőllő, tök, dinnye, bab, apró vetemények,
A fagy által állva maradtak szegények.
Jaj neked föld népe, aki abból éltél,
Amit munkád után a földből reméltél!

A kaszát és villát szomorún kezeled,
Mert előre látod, hogy nem lesz kenyered.
Fájdalommal hallod gyermekidtól: „Apám!
Éhezem, adj enni, elfogyott a papám.”

Te is szomorkodol, sír a feleséged,
Mert már két napra sincs elég eleséged.
Kinek gazdasága csak az egy egészség,
És munkája által hárul el az inség.

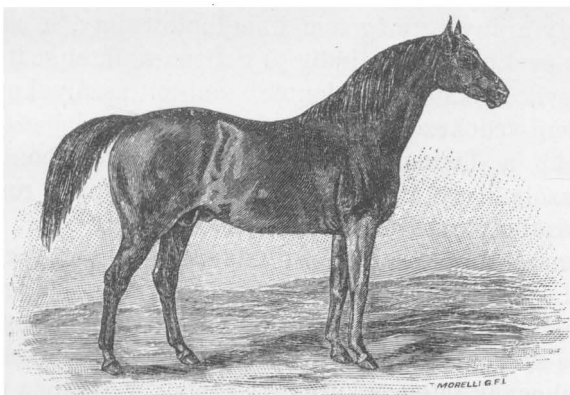
Jövel világ bölcse, fogjak veled kezét,
Kérdelem: hogy töltheti ez most ki a telet?
Minden nap étel kell a testtáplálásra,
E mellett költség is ruhára meg másra.

De ha körül nézel, akár merre tekintes,
Megszokottá válik az a jajszó, hogy: Nincs!
Nézd e kis gyermeket, alig van négy éves,
Fel s alá az utcán, hogy jár-kel, mert éhes.

Istenadta reszket, alig tud megállni,
Szegény apja, anyja, nem birja táplálni,
Ha emberszerető irgalmat nem talál,
Szemetek láttára lepi az éhhalál. . .

Valóban ilyen volt a nyomor, melyet az 1866-ki fagy idézett elő; ilyen volt a szegény földművelő nép hangulata. De a hatóságok gondoskodása mégis elhárította az éhhalál veszedelmét. Egy haszna mégis lett belőle a népnek, t. i. az: hogy komolyabban gondolt a jövőre és kezdte megbecsülni a takarékmagtárokat!

A gazdasági egyesület, mely gr. Károlyi Sándor elnöklete

Ló.

mellett működött, nagy súlyt helyezett a lótenyésztésre, melyet jutalmakkal is igyekezett előmozdítani. Megismertette gazdáinkat a földművelés jelesebb eszközeivel és szerszámaival, s ezzel nagy mértékben fokozta az újítások iránti bizodalmat.

Mikor a kormány 1870-ben az Alföldön egy magasabb gazdasági intézet felállítását tervezte, Csongrád vármegye városai és birtokosai nagy érdekeltséget tanúsítottak az eszme iránt. Egymás után jelentették be pénzbeli ajánlataikat azon esetre, ha a szóban volt gazdasági intézet Csongrád vármegye területén fogna felállítani.

Kárász Benjámin kijelentette a vármegyei gyűlésen, hogy

a mezőgazdaság érdekében felállítandó iskola ügyét kész évi hozzájárulással előmozdítani. Vásárhely városa azon feltétellel, ha ily gazdasági intézet Vásárhelyen állíttatnék fel, 150 hold legjobb minőségű földet ajánlott fel; a mi akkoriban mintegy ötvenezer forintot képviselt. Őrgróf Pallavicini 200 frtot, gróf Károlyi Gyula 50 frtot, Kárász Imre 100 frtot, Magyar Imre 50 frtot ajánlott fel.

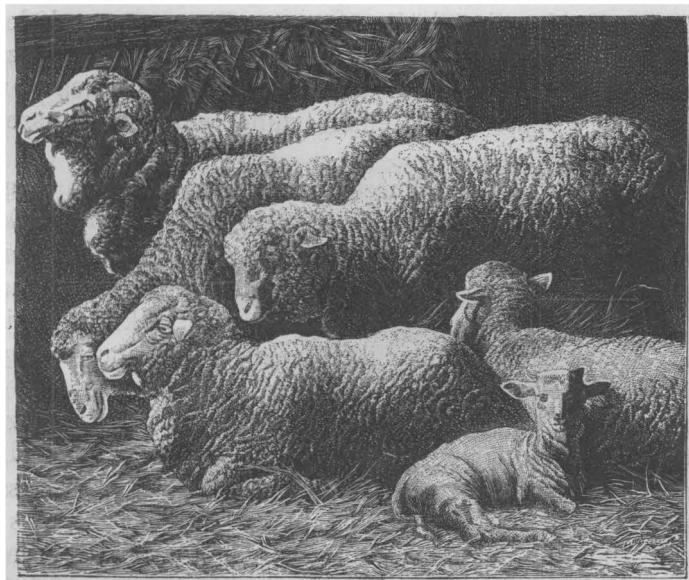
Fájdalom, a kormány nem Csongrádon, hanem Debreczenben állította fel a gazdasági intézetet. Ezt a csongrádmegyei gazdaközönség mélyen sajnálta, mert élénken érezte, hogy sokat kell tanulnia, ha a mezőgazdaság újabb igényeinek megfelelően haladni akar.

Hogy aránylag még sem haladhatott úgy, a mint azt a hetvenes években még mindig jó gabona-árak engedték volna; annak egyik főakadályát a fentebb említett aszályokon kívül, a Tisza elleni védekezéssel járó nagy költségek képezték. Ezekről lentebb a Tiszaszabályozásról szóló fejezetben bővebben fogunk szólani. Itt még csak a munkásviszonyok rosszabbulásától és szabályozásáról kell megemlékeznünk.

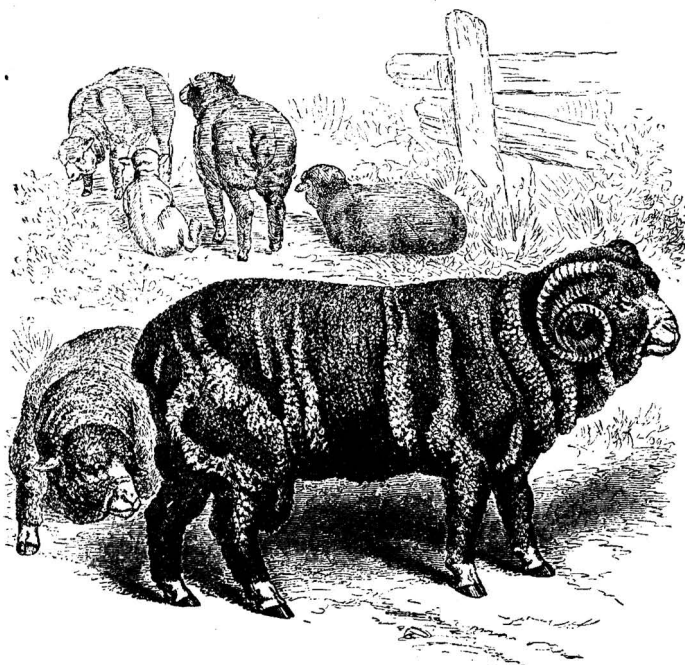
A mezei munkások már a hetvenes években kezdtek szervezkedni a földbirtokosok ellen. Évről-évre nagyobb napszámot és aratáskor nagyobb részt követeltek. Divatba kezdtek jönni a szerződés-szegések és önkényes munkabeszüntetések, melyek sok birtokosnak tetemes károkat okoztak. E részben még a cseléd és a gazda közötti viszony szabályozásáról; a gazdasági munkásokról és napszámosokról szóló törvény behozatala előtt igen sok panasz emeltetett.

A vármegyei hatóságok már elébb sokat foglalkoztak azon kérdéssel: miként lehetne a munkás-szerződéseket úgy kötni, hogy azoknak megszeghetlenségéről a munkás nép helyesebb fogalmat nyerjen? Továbbá, miként lenne biztosítható az 1840. évi IX. t.-cz. 37. és 38. szakaszainak pontos végrehajtása?

Csongrád vármegye közönsége 1869-ben azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy a szerződésszegésből eredő bajt csak czélszerű nevelés által véli elháríthatónak. Mert csak ez által fog a munkás nép jogairól és kötelességeiről tisztább fogalmakat nyerni. A nevelés ébreszti és szilárdítja a munka-

Birka.

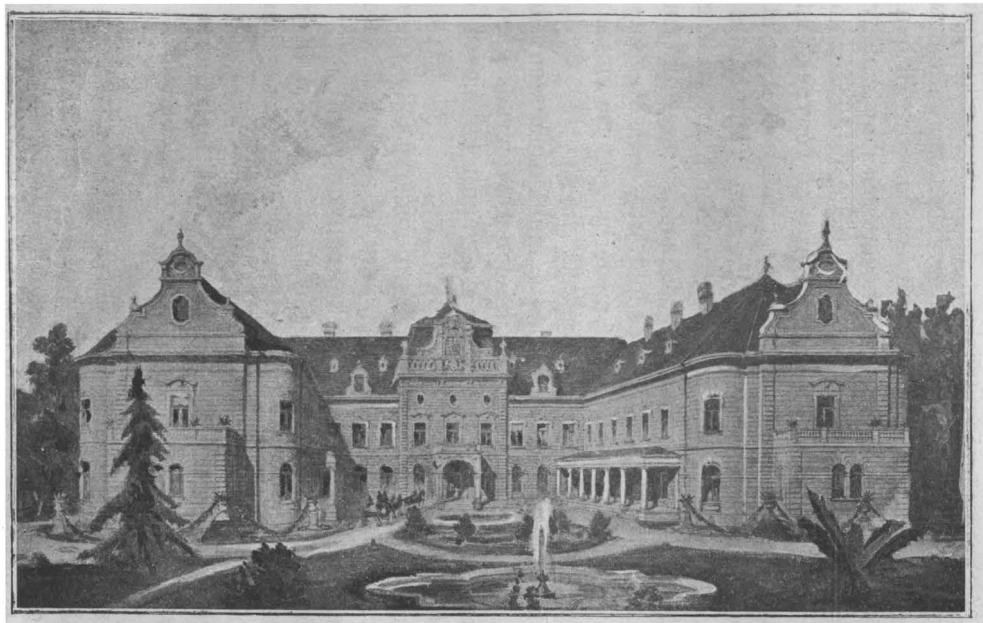

Kos.

ösztönt, a törvény tiszteletét; az nemesíti meg az erkölcsöket is. A mi pedig az 1840. évi IX. t.-cz. 37. és 38. szakaszainak végrehajtását illeti, arra nézve Csongrád vármegyének az volt a nézete, hogy léptetessék életbe minél előbb országszerte a cselédrendszer.

A részesekre és más mezei munkásokra nézve vármegyénk területén már ezen évben életbeléptetendőnek tartja a következő eljárást: Vezessen az előjáróság a helybeli munkásokról betűrendes nyilvántartási könyvet. E könyv kezelőjénél tartozzék minden munkás jelentkezni két tanúval, a kik tanúbizonyosságot tesznek arról, hogy az illető még sehova sincs elszegődve. Arról állíttassék részére bizonyítvány, és ha más határba kíván elszegődni, ez legyen az útlevele. Ilyen útlevel, illetőleg bizonyítvány nélkül ne legyen szabad a munkást felfogadni. A munkásnak pedig, ha valaki már felfogadta, ne legyen szabad máshoz elszegődni. Az ezen szabály ellen vétő gazda és munkás egyaránt büntetendő; utóbbi 14 naptól 6 hétig terjedő s a panasz elintézése után azonnal kitöltendő fogsággal büntetessék. Mivel a munkás vagyontalansága miatt kártérítésre nem képes, e büntetés hat rá legérzékenyebben, mert keresetétől fosztja meg. Az előforduló panaszok rögtön intézendők s a felelőssel csak birtokon kívül engedendő meg.

Szabályul állítandó fel továbbá, hogy a munkás csak írásos és a törvény kellékeinek megfelelő szerződés mellett fogadható fel, mely szerződés a takarási munkákra nézve csak azon időben köttethetnék, midőn már a termést meg lehet ítélni. A munkásoknak már most érezhető hiánya miatt a kormány fölkérendő, hogy a szolgálatban álló katonák a takarás idejére minél nagyobb számban szabadságoltassanak s azért az őszi hadgyakorlatok ápril és május hóra tétessenek át. A megye közönsége úgy lévén meggyőződve, hogy az 1840. évi 9. t.-cziknek a munkaszerződésekre vonatkozó rendeleteinek erélyes végrehajtása célhoz vezet, a küldöttség javaslatát nem fogadja el, hanem a járási tisztviselőket utasítja, hogy e törvényczikk értelmében szigorúan járjanak el, a törvényczikk 200 példányban kinyomattassék, kellőképen kihirdetessék s a nép értesítettessék, hogy a szóbeli szerződések ép úgy kötelezők, mint az írásbeliek. A

A mágocsi gróf Károlyi kastély.

miniszter fölkérendő, hogy a munkás-szerződések megszegésére vonatkozó rendeleteinek szigorú végrehajtását az összes törvényhatóságoknak hagyja meg s a gazdák és cselédek egymásközi viszonyát szabályozó egyszerűen s a köznép által könnyen érthető törvényjavaslatot dolgoztasson ki s annak az országgyűlésen leendő mielőbbi tárgyalását szorgalmazza.

Ennek meg is volt a kellő hatása; mert 1876-ban csakugyan létrejött a cseléd és gazda közötti viszony szabályozásáról s a gazdasági munkásokról és napszámosokról szóló XIII. törvényezikk. Tagadhatatlan, hogy ezen törvénynek életbeléptetése sok panaszt szüntetett meg. Mert, hogy csak egyet említsünk, a cselédkönyvek használata, ha nem is változtatta meg a cselédek könnyelműségét, mégis kedvezően hatott azok gondolkodásmódjára. Azóta az agrár-szocializmus veszedelme nagyobb arányokat öltött; de a gazdák és földbirtokosok higgadtsága és a törvényhozás bölcsesége kellő mederbe térítette vissza a mesterségesen fölizgatott szenvedélyeket.

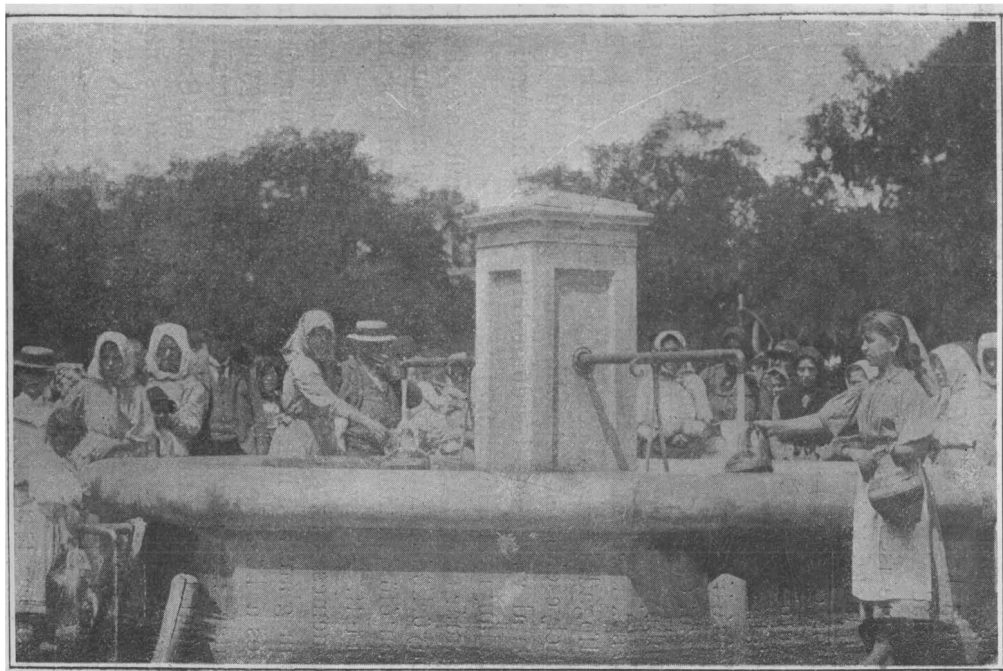
Mikor a mezőgazdaságról és a munkásnép-szenvedélyéről van szó, meg kell emlékeznünk a népnek azon vadságáról, mely a fák pusztításában nyilvánul, és nyilvánult különösen e korszak első évtizedeiben.

E részben a fatenyésztés nagyobb mérvű fejlesztése körül nagy érdeme van nemcsak az osztrák abszolút hatalomnak, hanem az alkotmányos magyar kormánynak is.

Már 1853-ban utasították a szolgabiróságokat, hogy a fatenyésztést ajánlják a nép figyelmébe és a községekben már létező fiatal fák megrongálását a községi előljárók útján lehetőleg megakadályozzák; főképpen pedig arra biztassák a községeket és azok lakosait, hogy az utak mentében fákat ültessenek.¹⁾

A szolgabirák minden év végén jelentést tettek a lefolyt évben ültetett fák mennyiségéről. Nemcsak epreskerteket, hanem gyümölcsfa-iskolákat is alapítottak Szentesen és Vásárhelyen. Ez utóbbi városban a nádas-legelőből 12 holdat hasítottak ki faiskolának, a honnan sok fiatal fát ültettek ki az országutak

¹⁾ L. megyefőnök rendeletét, U. o.

Mindszenti artézi kút.

mellett.¹⁾ Rendes kertészeket fogadtak fel, a kik hivatásukhoz képest igyekeztek hatni a népnek farongálási hajlamai ellen.

A szegedi járásban 1857-ben 2542 darab fát ültettek ki. Minden községben volt faiskola, melyekben a talaj különféleségéhez képest különféle fákat neveltek. Ki kell itt emelnünk a Kárász-családnak jó példaadását, mely láthatólag jó hatást gyakorolt a népre is. Azok az erdők és fasorok, melyeket Kárász Benjamin, utóbb Kárász Imre és Géza ültettek, ma is diszét képezik a horgosi határnak. A kamarási erdő ritkítja párját.

A Károlyiak szintén jó példával jártak elől. Károlyi Lajos az ő uradalmainak dűlőutai mellett 115,000 darab akáczfát ültetett ki. Vásárhely, Szentes és Szegvár között fennálló országútra 6000 akácztot és nyárfát; Csongrád és Félegyháza közt 2259 darabot, többnyire akácztot ültettek el.²⁾ A mennyiben pedig a nép évenként sok kárt tett a kiültetett fákban, a vármegye kénytelen öröket felfogadni és az utak mentén tilalmi táblákat felállítani.³⁾ A fák helyesebb és biztosabb elültetése czéljából 1863-ban Fendt Antal volt szegedi erdőmestert, 800 frt fizetéssel és 400 frt úti átalánnyal felfogadta.⁴⁾

Ma már az országutak mentében mindenütt szép fasorokban gyönyörködhetünk; sőt Pallavicini őrgróf a gyümölcsfáknak a szántóföldek táblái körül való kiültetésével is szerencsés kísérletet tett.

De nemcsak az országutak mentén, hanem a községek utczáin is meglátszik a haladás. Gyönyörű fasorok láthatók mindennütt, és a községek főterein ott diszlenek az úgynevezett artézi-kutak, melyek egészségügyi tekintetben megbecsülhetetlen szolgálatokat tesznek. Szegeden, Vásárhelyen, Szentesen, Szegváron, Mindszenten, Horgoson, Derekegyházán és más uradalmi majorságokban éppen nem tartozik a ritkaságok közé az artézi víz használata.

¹⁾ Szentesen 1863-ban már „Gyümölcsészeti Egyletet“ akartak alakítani; de a közbe jött szárazság és a kormány akadékoskodása miatt nem jött létre.

²⁾ L. A megyefőnök jelentését faültetés ügyében 1857-ben.

³⁾ Várm. jkv. 1859.

⁴⁾ L. A vmegyei jkv. 1863 ban nov.

A mágoosi park bejárata.

XII.

Csongrád vármegyei czéhek, ezeknek új szervezése, iparkamarák felállítása.
— Mesterek és kontárok. Iparosok száma 1856-ban. — Törvény általi rendezés 1872-ben és 1884-ben. — Gyárverseny hatása.

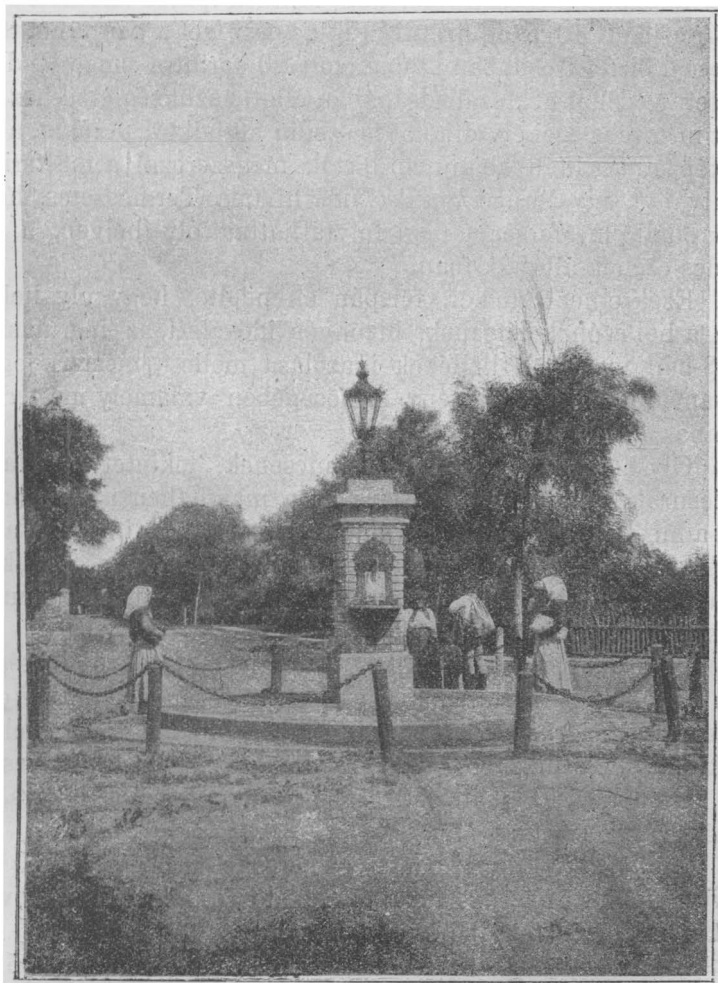
Az ipar fejlődése ezen korszakban is lépést tartott a mezőgazdaság fejlődésével. Az új politikai viszonyok okozták, hogy a fennálló czéhrendszer nem elégítette ki azokat, a kik a magyar kézi ipar versenyképességét biztosítani akarták.

Csongrád vármegye iparosainak az volt a nagy baja, hogy nem lévén ipariskolák, az iparosok kiképeztetése azon régi módon történt, a mint már fentebb leírtuk. Ha valamely iparos némi jólétre vagy gazdagságra tett szert, pénzét nem iparának tökéletesbítésére, hanem többnyire földvásárlásra fordította. Így jött létre az az állapot, hogy az ilyen iparos se jó gazda, se jó iparos nem volt, mert erejét, pénzét, figyelmét és idejét két egymástól eltérő feladat közt osztotta meg.

Az abszolút kormány ezen is változtatni akart. Bekívánta a vármegyében levő czéhek vagy egyéb szövetkezetek számáról és minőségéről szóló kimutatásokat.¹⁾ Véleményt kért arra nézve, mikép lehetne a czéhek kiváltságaira és az iparcikkek szabályozására vonatkozólag korszerű javításokat tenni?

A kereskedelmi osztrák miniszter, hogy a czéheknek némi összetartó szervezete legyen, elrendelte az *iparkamarák* felállítását. Elrendelte azt is, hogy mindenütt úgynevezett *czéhbiztosok* legyenek, a kik az iparszabályok megtartására ügyelje-

¹⁾ A felterjesztett kimutatás szerint 1850-ben Szegeden 26, Váshelyen 19, Szentesen 17, Csongrádon 8, Mindszentén, Horgoson és Szegváron 1—1 czéh állott fenn. L. Megyei jkv.

Derekegyházi artézi kút.

nek. Czéhbiztosokul a községi jegyzőket nevezték ki, de a kik nem voltak feljogosítva gyűlések tartására. Az úgynevezett iparegyletek is csak hatósági közeg jelenlétében és ellenőrzése alatt tarthattak összejöveleteket. Minden iparos tartozott *mesterdíj* címén 10 frtot fizetni. Ezt az összeget a tizezernél több lakossal bíró városokban szabad volt 20 forintra emelni; de a mellett a czéheknek szabadságában állott, szükségleteikhez képest még más csekély díjakat is szedni tagjaiktól. Azokat, a kik előképzettség hiányában nem bírták megszerezni a mesteri jogosítványt, egyszerűen *kontároknak* hívták. Természetes, hogy ezek önálló mesterséget nem folytathattak oly helyen, a hol rendes czéhek állottak fenn.

Ezekre nézve a ker. főispán elrendelte, hogy oly helyeken, a hol czéhek léteznek, bizonyos idő alatt, az iparutasítás 95. §-ban megjelölt kellékek igazolása mellett, mesteri jogért folyamodjanak, vagy legény minőségében valamely mesterhez álljanak munkába.

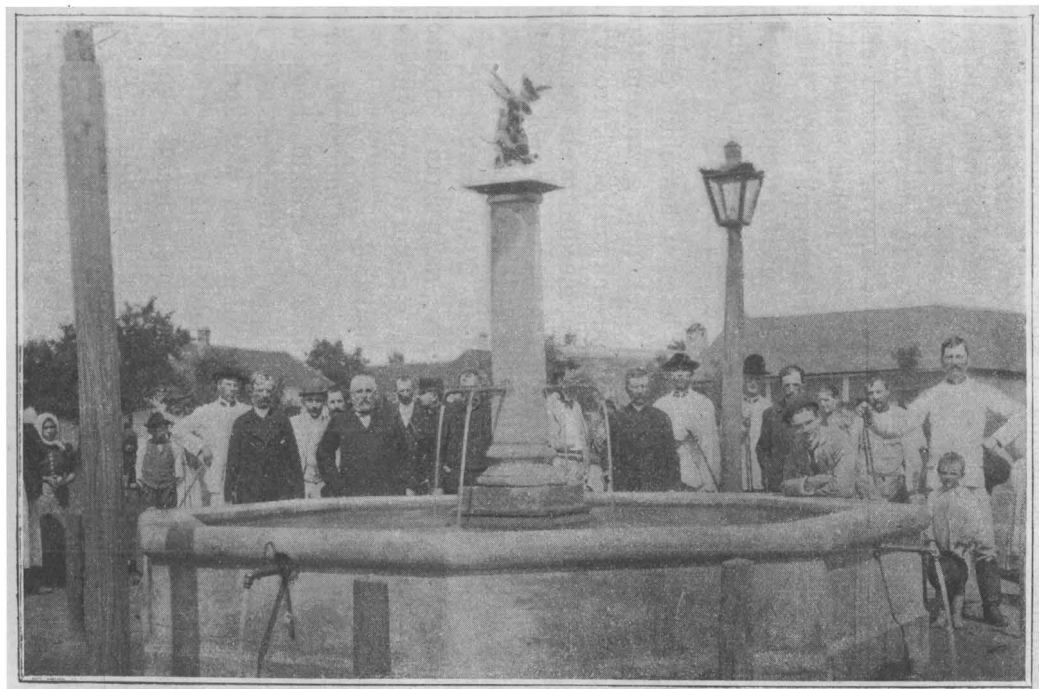
Oly helyeken, hol czéhek nincsenek, tekintettel voltak a földesurak régibb intézkedéseire, és a mennyiben az ily kontárok a mesterség folytatására földesuraiktól akár írásbeli, akár csak szóbeli engedélyt nyertek: azoknak a mesterség gyakorlása életfogytiglan oly kikötéssel engedélyeztetett, hogy tanoncokat tartaniok nem szabad.¹⁾

Érdekes tudni, hogy ekkor Csongrád vármegye községeiben a czéhek és ipartársulatok minőség és szám szerint így oszlottak el: *Vásárhelyen* volt 166 csizmadia, 40 timár, 102 fazekas, 18 kalapos, 6 szűrszabó, 121 szűcs, 45 kereskedő, 31 kőműves és ács, 64 kovács, 10 lakatos, 42 szabó, 18 asztalos, 156 takács, 50 kerékgyártó, 124 faragó.

Csongrádon 44 csizmadia, 14 kereskedő, 66 szűcs, 59 kőműves, molnár és ács, 24 lakatos, asztalos és pintér, 24 kovács és kerékgyártó, 35 szabó és 61 takács.

Mindszenten 21 kereskedő, bérlő és egyéb iparos, 35 takács. *Szentesen* 131 csizmadia, 20 kereskedő, 39 szűcs, 10 szűr-

¹⁾ Az ezekről szóló kimutatást be kellett küldeni a pesti kereskedelmi és iparkamarának.

Szegvári artézi kut.

szabó, 61 molnár és ács, 16 tímár, 7 lakatos, 26 kovács, 29 magyar szabó, 17 asztalos, 96 takács.

Szegváron 2 csizmadia, 1 szűcs, 3 lakatos és kovács, 3 rőfös kereskedő, 4 faragó, 3 kerékgyártó, 3 takács, 3 asztalos.¹⁾

Feltűnő itt a sok csizmadia és takács, továbbá Vásárhelyen a sok fazekas, a kikről a többi községekben szó sincs; végre feltűnő az is, hogy *szijgyártó*²⁾ az egész vármegyében nem található, holott ismeretes dolog, hogy a magyar gazdák ekkor is szerették a szép lószerszámot. Ezt ezen időben Szegeden vagy más nagy városokban szokták volt beszerezni. Pékek és mészárosok szintén csak Szegeden laktak; mert a többi községekben mindenki otthon sütötte kenyerét, és annyi sertést és juhot vágott le, a mennyire szüksége volt.

Gyáriparról még akkor nem lehetett beszélni; Szegeden, Vásárhelyen és Szentesen ugyan alakultak gőzmalom-társulatok, de máskülönben csak kézi iparosok küzdöttek a rossz viszonyokkal. A kormány csak annyival mozdította elő tanulásukat, a mennyiben elrendelte a tanoncoknak vasárnapokon való oktatását. Különösen a rajztanításra fektettek súlyt.

Az új iparrendtartás 1859. decz. 20-án adatott ki, s 1860 évi május elsején lett életbe léptetve, mely aztán a provizorium alatt is érvényben maradt 1872-ig, a mikor a törvényhozás egészen új alapokon rendezte az iparügyeket.

1872-ben, amint tudjuk, létre jött az *új ipartörvény*, mely a korlátlan szabadság elvét mondotta ki anélkül, hogy annak sikeres keresztülviteléhez szükséges előfeltételek meg lettek volna. Ki lett mondva, hogy ezentúl minden nagykorú egyén, nemre való tekintet nélkül, bármely iparágat és kereskedést önállóan és szabadon űzhet. Sőt bármely iparos jogosítva lett iparát helyettes vagy bérlő által is gyakorolni. A céhek és azoknak régi jogai és szervezete megszűnt. Oly szabadság lépett helyébe, mely valóságos fejtelenséget hozott létre. A féktelen szabadság mellett, kellő szervezet hiányában, minden iparos

¹⁾ Hiv. kimutatás 1856-ból.

²⁾ Szentesen a szijgyártók céhtársulatának szabályai csak 1858-ban erősítették meg. L. Megyei jkv.

magára lett hagyatva. A szabad társulás, kellő műveltség hiányában, nem sikerült, és így a kézi iparos a nagy előnyöket élvező nagyvállalkozókkal és tőkével szemben háttérbe szorult, sőt egymás után tönkre is ment.

Ez az új állapot óriási változást idézett elő rövid idő alatt az iparos munkások egész társadalmi életében. A régi czéhbeli iparosok, a mint fentebb láttuk, kézi munkára voltak utalva, saját vagy idegen műhelyben dolgoztak. Az együtt dolgozók között önkénytelenül bizonyos családias viszony fejlődött ki. A munkaadó mesternek, a segédnek és inasnak kötelességei és jogai meg voltak állapítva a czéhszabályokban; ezek szerint a munkaadó, nemcsak mint mester, de mint házi úr és családfő is bizonyos fölénynyel birt legényei és inasai felett, a kik érezték is tőle való függésüket; de ez a függő helyzet türhető volt, mivel a mester egyszersmind oktatójuk és gondviselőjük is volt. A műhelyi munka tehát bizonyos családias patriarchalis viszonyt teremtett. Az atyamestertől az utolsó inasig mindenki érezte, hogy összetartoznak, hogy egy érdekük, egy céljuk van, hogy ennélfogva az ipari termelésben egymást segíteniök kell.

Ennek a szép patriarchalis viszonynak megszűntével az iparos legény árvának érezte magát; a mester pedig olyan versenytársakat kapott, a kikkel nem birt versenyezni, mert azok a gépek divatba hozatalával, tömeges árúikkal valósággal elnyomták a kisiparost.

A géppel dolgozó nagyiparosok magokhoz vonták a fiatal erőket, az eddigi iparos legényeket; gyárilag kezelték az embereket. A munkaadó nem volt többé családfő, oktató és együtt dolgozó társ, hanem idegen gyáros, a kinek érdeke az, hogy gépei minél több jövedelmet hozzanak. A munkás ember itt maga is géppé lett, a kinek szellemi és erkölcsi tulajdonai, szükségletei figyelembe nem vétettek. A munkaadó és a munkás teljesen idegenek; nem érintkeznek egymással. Egymáshoz való viszonyuk rideggé lett, mely nélkülözi a patriarchalis családias őszinteséget. A gyári munkás egészen magára lett utalva; maga volt kénytelen gondoskodni lakásról, élelemről, családi tűzhelyről, mint a többi társai, a kiknek körére és barátságára lett utalva.

Igy fejlődött ki lassankint az iparosok közötti nagy elégtelenség, mely végre is socialis bajokat idézett elő.

Csongrád vármegyében teljes mértékben érezték az iparszabadságnak hátrányait; látták az előnyöket élvező nagy vállalkozás és tőke versenyében rejlő veszedelmet. Visszakivánták a régi czéheket. Divatba jött az iparszabadság elleni izgatás, mely elől a kormány sem hunyhatott szemet. Kénytelen volt revideálni az 1872 évi ipartörvényt oly irányban, hogy a kézi iparosok létele új szervezet által a jövőben biztosíttassék; habár érezte, hogy a vállalkozók nagy tőkájével szemben a kézműves iparost jobb helyzetbe hozni alig lehetséges. A versenyképességet még az 1884-iki törvény sem volt képes biztosítani; mert a visszakivánt czéhrendszert az újabban Európaszerte kifejlett új ipari viszonyok és közgazdasági állapotok mellett nem lehetett többé föléleszteni.

Az iparszabadság elve tehát fenntartatott; de a kézműves iparosok érdekében új rendet, új szervezetet biztosított a törvény az által, hogy alkalmas módon szervezi az iparhatóságokat; meghonosítja a munkáskönyvet és szabályozza a segédek, a munkások és a mesterek egymáshoz viszonyát. Különösen pedig az iparostanoncokzok kellő oktatását. Általában az iparos osztály társadalmi helyzetéről, művelődéséről s kiképeztetéséről is gondoskodás történt. Legmegnyugtatóbb intézkedés pedig az volt, hogy az úgynevezett „kötelező társulás“ elve az iparos osztály által hangoztatott kívánságához képest kimondatott. Azóta iparosaink azon üdvös meggyőződésre jutottak, hogy a versenyképességet csak magasabb képzettség, a szorgalom és a jó izlés által lehet elérni. Erre törekszik az ifjabb nemzedék, tudván, hogy ebben rejlik további boldogulásának legfőbb feltétele.

XIII.

Kereskedelem; iparosok vásárai. — Pénzintézetek keletkezése, szaporodása. — Mérték és pénz változása. — Heti vásárok. Árszabás 1853-ban. — Közlekedési utak, — azok fentartása. — Vasutak tervezgetése és kiépítése. — A Tisza szabályozásának folytatása és befejezése.

Az a körülmény, hogy a gazdasági termények értéke az ötvenes években, különösen az úrbériség rendezése után lényegesen emelkedett; — és különösen azon intézkedés, mely szerint az osztrák tartományok felől fennállott határvám megszűnt, nagy mértékben előmozdította vármegyénk kereskedelmét.

A magyar búza nemcsak Ausztriában, hanem Cseh- és Bajorországban is ismeretessé lett. A krími háború fokozta az árak emelkedését, és így a kereskedelem élénkségét is. Csongrád vármegye kereskedése most is leginkább csak a mezőgazdasági és ipari czikkekre szorítkozott.

Az iparosok természetesen azon törekedtek, hogy a szomszédok versenyétől lehetőleg megkíméltesenek. E czélból az egyes vármegyei és városi törvényhatóságok akként vélték saját iparosaiknak érdekeit megvédelmezni, hogy heti vásáraikról kizárták az idegen iparosok és kereskedők árúczikkeit. Természetes, hogy ez az intézkedés sértette a vásárló közönség érdekeit.

Békésvármegye ezen az által kívánt segíteni, hogy 1858-ban értesítette Csongrád vármegyét, miszerint a területén tartatni szokott heti vásárookra nézve a szomszéd törvényhatóságok kereskedői és iparosai részére a szabad árúllatást megengedi. Egyúttal ezen engedély viszonzását kéri. Csongrád vármegye nem zárkozott el a szomszéd vármegye ajánlata elől; azt elfo-

gadta, mivel korszerűnek és a nagyközönségre nézve jó hatásúnak találta azt, hogy a heti vásárokon a szabad árulhatás joga biztosíttassék. A maga részéről tehát elhatározta, hogy nemcsak a szomszéd hatóságok területén lakó, hanem az ország bármely kereskedőjének és iparosának megadja a szabad árulhatás jogát. Erről a vármegye lakosságát hirdetés útján értesítette; a szomszéd hatóságokat pedig a viszonyosság kikérése mellett szintén tudósíttatni rendelte.

Idő kellett hozzá, míg az alföldi iparosok arról győződtek meg, hogy jó vásárt csak az olyan iparos csinálhat, a ki gondosan készített jó és szép árút képes előállítani.

A helyi szükségletek fedezésére szolgáló cikkek kicserélésén kívül kevés kereskedelmi cikkünk került a külföldre. Mindazáltal mindenki érezte, hogy a forgalom pénzintézetek nélkül nem fejlődhetik ki. Ezért már a Bach-korszak elején 1853-ban, Vancsák János és Schlesinger fáradozása folytán Szentesen „Kereskedelmi társulat“ alakult. Gyűléseket azonban csakis szolgabíró jelenlétében tarthatott.

Egy évvel későbbben Vásárhelyen is hasonló társulat, majd 1863-ban egy másik, úgynevezett „polgári és kereskedelmi egyesület“ alakult; de az egész vármegyének kereskedelmi központját mégis Szeged városa képezte. Ennek piacza adott irányt a terményáraknak, melyekről 1854-től fogva távirati értesítéseket küldött fel Pestre.

A nép csak nehezen barátkozott meg a nyilvános takarékpénztárak intézményével, mely voltaképen az uzsorások ellen volt fölállítva. Láttuk, hogy a negyvenes években mily lendületet vett volt a takarékpénztárak felállítása. Az ötvenes években felülről kellett az egyes községeknek biztatni, hogy állítsanak fel új pénzintézeteket.

A régiek közül fennállott a „Szegedi Takarékpénztár“ és „Szeged-Csongrádi takarékpénztár“; 1854-ben még hiába biztatták Szentest, Vásárhelyt és Csongrádot ilyenek alakítására; az illető szolgabírák még azt jelentették, hogy buzdításuk eredménytelen maradt. Ennek lehet tulajdonítani, hogy a kormány 1858-ban már készen kidolgozott takarékpénztári alapszabályokat küldött le, hogy azok alapján a szövetkezést megkönnyítse.

Vásárhelyen végre 1864-ben mozgalom indult meg egy takarékpénztár megalapítására. Egy évvel később Szentés is megmozdult, és egy „Segélyegyletet“ alapított, melyből később 1879-ben a „Szentési Központi Takarékpénztár“ nőtte ki magát.

Az aszály következtében beállott nagy szükség végre meggyőzte az egyes községeket, hogy takarékpénztárakra és magtárakra nagy szükség van. Ennek lehet tulajdonítani, hogy a hetvenes évek végén, Tápén, Algyőn és Horgoson is történtek lépések részvények útján való szövetkezésre.

Szegeden 1865-ben „Népbankot“ teremtettek, míg Szentesen Csukás Benjámín 1867-ben „Kölcsönös Tűzkármentesítő Társulat“ megalakításán fáradozott.

A magyar alkotmányos ministerium kormánylata első évében nagyon megszorodtak a takarékpénztárak. Csongrádon 1869-ben Sváb Jakab, Faragó Mihály, Ujhelyi Nándor és érdektársaik már a második takarékpénztárt tervezték. Ugyan ezen évben állították fel a szentési és vásárhelyi takarékpénztárakat is. Ez utóbbi ellen a vármegye oly értelmű felterjesztést tett, hogy amennyiben Vásárhelyen már van egy takarékpénztár és egy kereskedelmi és önszegélyző iparegylet, melynek fennállása veszélyeztetnék, az engedély meg ne adassék. De a kormány mégis engedélyezendőnek találta, mert — ugymond — az ezáltal életbe lépő verseny a közönség javára szolgál. A következő évben létrejött a Hódmezővásárhelyi Gazdasági, Ipar- és Kereskedelmi Bank; és az „Első Fakereskedési Részvénytársaság.“

Ez időben indult meg a mozgalom a távirda vezetékének Szeged, Vásárhely, Szegvár, Szentés, Congrád és Félégyháza közötti felállítása ügyében, de mivel az illető községek és városok részéről tett ajánlatok csekélyek voltak, a terv abba maradt. De 1876-ban újra feléledt.

A kormány nem ellenezte, hogy Szentesen egy gazdasági terményelárúsítási hitelegylet alakuljon. Ez aztán 1870-ben „Szentési Gazdasági, Kereskedelmi s Bizományi Hitelintézet“ név alatt jött létre.

Meg kell említenünk, hogy az ötvenes években a kereske-

delem és az adókezelés megkönnyítése céljából új mértékeket és új pénzt, az úgynevezett osztrák értéket hozták be.

A folyadékoknál a vámsorompóknál minduntalan előforduló kellemetlenségek kikerülése végett az alsó-ausztriai *akót* hozták be, melyben 40 pint, vagy 80 itcze, egy pintben tehát két itcze, vagy 4 meszely foglaltatott. A hossz- és súlymérték is az osztrákokéval tétetett egyenlővé. De a politikai viszonyok változtával, például, mikor 1861-ben egy kis alkotmányosság állott be, a Csongrád vármegyei városok Szeged, példájára, az osztrák folyadék-, hossz- és súlymérték megszüntetését határozták el, — és a vármegye gyűlését felkérték, hogy ezt az intézkedést az egész vármegye területére terjeszsze ki.

A vármegye azonban a mértékek megváltoztatásának jogát az országgyűlésnek tulajdonítván, a mérték újítását egyszerűen betiltotta; Szentest pedig, mint a mozgalom főindítóját, utasította, hogy jogkörét meghaladó intézkedésektől tartózkodjék.¹⁾

A pénzértékre nézve az a változás történt, hogy az 1816. évi 1, $\frac{1}{2}$, és $\frac{1}{4}$ krajczárosok; továbbá az 1848-as évi 2 krajczáros rézpénzek 1853-ban beszüntetettek, — és 1859-ben szeptember havában kizárólag az úgynevezett osztrák értékű frtok és egyéb pénzdarabok jöttek forgalomba.

A heti vásárok a régi módon tartattak; csak Mindszent szerezte meg 1864-ben azt a jogot, hogy heti vásárja minden szerdán és szombaton tartassék.

Vásárhely 1856-ban kezdte kövezni piaczat. Az ahoz szükséges pénzt az államköcsön-pénztárban a város javára fenmaradt 3000 frtból, a fogyasztási adójövedelem évi feleslegéből és egyes jómódú birtokosok önkéntes adományából, és végre a Károlyi család segélyéből remélte fedezhetni. Ez utóbbi segélyre annál inkább számíthatott, mert hiszen a piaczi helypénz jövedelme a grófi családot illette.

A termények és marhák árai magasak voltak. Ehez képest a pékek és mészárosok zúgolódtak, és az utóbbiak a vármegye által megállapított áron húst mérni vonakodtak. A vármegye 1861-ben kijelentette, hogy Szegeden, mint önálló hatósági jog-

¹⁾ L. várm. jkv. jel.-ben.

gal bíró városban, jövőre nem kíván árakat szabni; de a vármegye többi községeit három osztályba osztva, a húsárakat ekképen állapította meg:

I. oszt. fogyasztási adóval terhelt helyeken: marhahús fontja 20 kr. váltó, birkahús fontja 16 kr. váltó.

II. oszt. fogy. adóv. terhelt helyeken: marhahús 19 váltó kr., birkahús fontja 15 váltó kr.

III. oszt. fogy. adóv. terhelt helyeken: marhahús fontja 18 kr. váltó, birkahús fontja 14 kr. váltó.

A szárazföldi közlekedési eszközök még mindig tökéletlenek voltak; mert jóllehet a kormány sokszor belátta, hogy épített kő országútak nélkül nem lehet virágzó kereskedelem, mégis le kellett mondania az útépítésről, mert az ahhoz szükséges anyag beszerzése tömérdek pénzbe került volna.

A vármegye ekként magára hagyatva, kénytelen volt az útfenntartás régi hagyományait követni, t. i. hogy a sárnak legalkalmasabb televény földet felhordatta az országút közepére, mi által a sarat még feneketlenebbé tette. Mikor a Szegedről Vásárhelyre vezető országutat javították, 1852-ben, harminczkét holdat akartak kisajátítani — az út mentén 45 frtjával, hogy legyen honnan venni a sár-anyagot; de mivel a holdankénti 45 frtnyi árt sokalták, — tehát az is elmaradt. Csak itt-ott sajátítottak ki néhány holdat. Általában véve a kormány nagy gondot fordított az utak jó karban tartására, s minduntalan szorította a megyei és községi hatóságokat az utak javítására.

A megyei építészeti hivatal 1855-ben nagyobb összeget eszközölt ki a csongrádmegyei országutak javítására; egyuttal felhasználta a közmunkaerőt is.¹⁾

A városok és községek rendeletileg utasítva lettek, hogy a

¹⁾ A Vásárhely-makói országútra 3167 frt $\frac{3}{4}$ kr., — ezen kívül 86,583 kézi és $15\frac{1}{3}$ igás napszám. A többi gát helyreállítására 5081 $\frac{1}{3}$ kézi és 1270 $\frac{1}{4}$ igás napszám. A *Félegyháza-csongrádi* országút földmunkálataira 954 frt 14 kr., 55,252 $\frac{1}{2}$ kézi és 42,549 $\frac{3}{8}$ igás napszám. *Két átereszt* építésére 2517 frt 42 kr., 29079 kézi és 42864 igás napszám. A *Pest-aradi* országút földmunkálataira 499 frt 52 kr., 29099 kézi és 22502 igás napszám. L. megyefőnök jelentését a jkv. mellett.

területükön levő mocsarakban növő nádasokat az illető háztulajdonosok kivágják; a házaik előtt levő járdákat kiigazítsák és tisztán tartásuk; az iszapot és vizet levezető árkokat a felelősség legszigorúbb terhe alatt kitisztítják, a piacokat és utcákat pedig tisztán tartásuk.¹⁾

Az ily rendeleteknek végrehajtását oly szigorúan vették, hogy mulasztás esetén a községi birákat és az összes előljárókat még testi fenyítéssel is megfenyegették.²⁾

Mikor a vármegyék 1861-ben ismét visszaállították, az országutak kezelése és fenntartása azoknak hatáskörébe utaltattott; de a provisorium alatt ismét csak a helytartótanács intézkedett — mondhatni — teljhatalommal. Meg is volt a jó eredménye; mert a műszakilag kimért és kiépített országutak azelőtt soha ilyen rendben nem voltak. Valóban csak az hiányzott, hogy kőburkolattal legyenek ellátva, ami azonban — fájdalom — még az alkotmány visszaállítása után sem történt meg egész a legujabb korig.

Azt azonban el kell ismernünk, hogy az alkotmány visszaállítása után e részben nagy haladás tapasztalható; Csongrád is érezte, hogy útjait tervszerűen kell kiépítenie. A javaslatételre kiküldött bizottság úgy a célszerűség, mint az anyagi érdek szempontjából azt kívánta, hogy Csongrád vármegye közlekedési útjainak főirányát Szeged felé, mint e vidék fővárosa, — onnét pedig Budapestre, mint az ország fővárosa felé; végre a külkereskedés céljából a tenger felé kell vezetni.

Továbbra is fenntartandónak kívánja a Nagyváradtól, Orosházán, Vásárhelyen és Szegeden át a Bácskába vezető utat, melyhez a vármegyének minden községe hozzájuthat. Nem kevésbé fontosnak tartja a Makótól Vásárhelyen, Szentesen és Csongrádon át Félegyháza felé vezető utat, mely a Szeged-budapesti vasutat érinti.

Ezeket mind királyi országutakul kívánja tekintetni, melyek országos költségen lennének jókarban tartandók.

Ezekhez kapcsolódva, vármegyei utakul ezeket jelölte

¹⁾ L. Rendelet Szeged városához. — Más községekhez is.

²⁾ Lásd a majsai úttöltés ügyében 1855. nov. kiadott rendeletet.

meg a bizottság: A Tótkomlósról Orosházán, Derekegyházán, Szentesen keresztül a Vásárhely-szentesi országútba vezetendő vonal. Ennek érintkezési pontjától Szegváron, Mindszenten, Bakson keresztül Kistelekig vezető út. Továbbá Tótkomlóstól Sámsonon keresztül az úgynevezett csomorkányi részen Vásárhelyre vezető út; — Csongrádtól Bakson, Kisteleken keresztül Szegedig; és végre Vásárhelytől Mindszentig vezető út.¹⁾ A többi községeket összekötő utak egyszerűen községi utakúl jelöltettek meg.

Minthogy azonban a megjelölt útvonalak tervszerű kiépítése, anyagi erő hiányában elmaradt, — és a közmunkaerővel történt útjavítás gyakran még járhatatlanabbá tette az utat, az illető hatóságok le is mondtak arról, hogy a vármegyei és országos utak valaha kiköveztessenek.

Ily körülmények között a vasúti és vízi közlekedés felé fordult a közfigyelem. Egyes mérnökök és egyéb vállalkozók gyakran kértek a kormánytól engedélyt vasúti előmunkálatokra. Így például Vajna Miklós ügyvéd és Bocskai Géza mérnök 1868-ban Vásárhely és Félegyháza között lóvonatú vasutat akartak építeni. A következő évben Szeghő József pesti lakos a Szolnoki-aradi vonal egyik érintkezési pontjától Kún-Szt.-Martonon, Szentesen, Szegváron át — esetleg Mindszent érintésével — Vásárhelyig tervezett egy vasutat, mely ezt a vidéket az Alföld-fiumei vasúttal kötötte volna össze. Ugyanakkor Lukácsi Sándor Orosházától Szentesen és Csongrádon át Félegyházáig tervezett egy gőzmozdonyú vasutat a fenti lóvasút helyett. Ezt 1870-ben Csongrád közönsége is megkísérlette. Matók Béla a vásárhelyi indóházától a városon keresztül egész a körtvélyesi Tiszapartig akart lóvonatot létesíteni.

A vállalkozók sora még ezekkel sem volt kimerítve; mert 1871-ben Valbach Mór és társai még egy nagyobb terv keresztvitelével biztatták a vármegye közönségét, t. i.: Félegyházá-

¹⁾ Lásd a küldöttség munkálatát a megyei jkv mellett.

²⁾ Megjegyzendő, hogy 1869-ben komolyan foglalkoztak azon eszmével, hogy a vármegye területén, pl. Kötörésen, Kistelken és Pusztaszeren a róna föld alatt itt-ott található mészkő-réteggel fogják az utakat kikövezni; de ez a terv sem lett megvalósítva.

tól, Csongrádon és Szentesen át Orosházáig; innét Tótkomlóson és Battonyán át Aradig; végre Gyomától Szarvason és Csongrádon át Félegyházára vezető vasutat tervezett. Ez a sok terv végre Szentes városát is felébresztette. Érezte, hogy mint leendő vármegyei székhelynek a vidékkel biztos közlekedési utakkal összeköttetésben kell lennie, ha azt akarja, hogy céljait elérje. Ennélfogva 1871-ben elhatározta, hogy azon vállalkozónak, aki Szajoltól kiindulva, Szentesen keresztül Vásárhelyig vezető vasút kiépítését egy év alatt megkezdi, annak a város 30 ezer frt készpénzt, pályaudvarra 15 hold földet és a pálya részére határában szükségelt földet ingyen fogja segélyül adni. Ez a példa követőt talált Vásárhelyben, mely a maga részéről szintén hasonló ajánlatot tett. A vármegye örült, hogy a két derék város ajánlatát helybenhagyhatja. Csakis azt kívánta kikötni, hogy az építendő vasútvonal époly szélességű vágányokkal legyen felépítve, mint az elsőrendű vasútvonalak.

De az ügy elhúzódott egész 1880-ig, amikor Stammer Sándor alispán elnöklete alatt megalakított vármegyei bizottság vette kezébe a dolgot, és mikor a szóban levő vonal kiépítéséhez részvényvásárlás útján a vármegye is 70 ezer frttal járult. Azonkívül engedélyt adott arra, hogy azon évre, melyben a vasútépítés a vármegye területén folyamatba tétetik, a tiszántúli járás és Szentes város területén összeírt kézi- és írás közmunkaerő fele része a vasútépítő érdekeltség kizárólagos rendelkezésére bocsáttassék.¹⁾

Ily alapon az érdekeltség tagjai között 1881. évi márczius 7-kén Szolnokon létrejött az alapszerződés, melynek a kormány részéről történt megerősítése után a vasút Pusztá-Tenyőtől Szentesig tényleg kiépült és 1885-ben átadott a forgalomnak. A Szentestől Vásárhelyig terjedő vonal csak későbbben 1893-ban adatott át a forgalomnak.

Ezalatt elkészült a Félegyházától Csongrádig vezető vonal is, miáltal Csongrád vármegye községei a művelt világgal közvetlen összeköttetésbe jutottak, örömteljes szívvel és biztos reménynyel várva közgazdaságuknak, iparuknak és kereskedelmüknek fellendülését.

¹⁾ L. megyei jkv.

A vasutak természetszerűleg magok után vonták az illető városoknak és az indóházakhoz vezető utak lassankénti kikövezését. Szentes kongó utat épített az úgynevezett Széchenyi-úton egész a Tiszáig, melyen a gőzhajó-közlekedés ismét megindult. Olykor-olykor felmerült a Pest és Csongrád között a Dunát Tiszával összekötendő hajózható csatorna kiépítési terve is; de e kivitel dicsősége és haszna az utókornak hagyatott fel.

Kétséget nem szenved, hogy Csongrád vármegyében a kereskedelmi és vállalkozási szellem csak a fentebb vázolt vasutak felépítése óta ismeretes. A nyers terményeket nem kellett évekig a magtárban és régi vermekben tartani; az ipar termékeinek cseréje nagy mértékben megindult. A postaközlekedés régi primitív módja átváltozott. Gyorsabbá, pontosabbá és megbízhatóbbá lett. Nem csoda, hogy az emberek nagyon hamar elfelejtették a régibb közlekedésnek mizeriáit.

Egy régi és olcsó közlekedési útja volt e megyének: a *Tisza*! Fentebb láttuk, miként akarta ezt gr. Széchenyi István és vele a kormány a Tiszavölgyi lakosság áldást hozó útjává tenni.

Azonban az 1848/9-ki események gr. Széchenyit és társait tehetetlenné tették; a Tiszavölgyi-társulat működése megszűnt. A bécsi kormány 1850-ben egészen új kezelési szabályokat állított fel, melyek szerint a szabályozási ügy vezetése szintén egy központi bizottságra volt bízva. Ennek élére ministeri biztosként gr. Szapáry József, technikai vezetőjévé pedig Herrich Károly mérnök neveztetett ki.

A központi bizottság mindent elkövetett arra nézve, hogy egyes birtokosok és községek vízszabályozási társulatokká alakuljanak s ekként egyesült erővel akadályozzák meg a Tiszának veszélyes kiöntéseit. Megengedte, hogy a községek közmunkaereje, bizonyos feltételek mellett, a Tizaszabályozás céljaira is fordítható legyen. Erkövy Adolf, a tizaszabályozási-társulatnak elnöke 1854-ben a tápéi sikot akarta egy erős töltés által megmenteni, ami által mintegy 70,000 hold föld lett volna a gazdálkodásnak megmentve.

Két nehézséggel kellett megküzdenie: a községek indolentiájával és a járulékok hanyag befizetésével. A hátralékok behajtása nagyon nehezen ment; csakis akkor mutatkozott némi buzgóság, mikor egy-egy árvíz-veszély közeledett, mint pl. 1850-ben, 1853-ban és különösen 1855-ben.

A csongrádi nép azonban, daczára annak, hogy most már sajátjáról is volt szó, nem szívesen ment a gátak védelmére, úgy hogy 1855-ben katonai karhatalommal kellett köteleességének teljesítésére kényszeríteni. A sok eső és erős szelek megnehezítették, sőt sok helyen meghiusították a védelmet. A vármegye síkjai egy tengerré változtak. Nem kevesebb, mint 108,654 hold került víz alá; ennek több mint fele őgróf Pallavicini birtokához tartozott. Az okozott kár 547,707 frtra rügott.

A megostromolt városok és községek megmentésére a fölriadt nép olyan munkát végzett, minőt csak egy kétségbeesett nép tehet. Mindenki érezte, hogy vagyont és életet kell mentenie; új meg új gátakat emelnie, hogy községe és saját hajléka nemcsak most, hanem jövőre is lehetőleg biztosítva legyen.

A vármegye területén ekkor vízszabályozási és védelmi tekintetből készített és nagyrésztben elmosott gátak a következők voltak :

A szegedi szolgabírói járásban.

1. A horgosi uradalom — a Kárász-család által — a budzsáki laposok egyrészének védelmére emelt, körülbelül 2300 ölnyi gát. Ez az uradalom által alkalmazott minden erő daczára elszakított, minek folytán körülbelül 800 hold víz alá került.

2. A Ballagi-tó gátja — melyet körülbelül 700 hold védelmére annak bérlője a Szeged várossal kötött bérleti szerződés értelmében emeltetett, szintén elszakított.

3. A Szeged-tápéi gát Szegedtől Tápéig 1600 öl hosszú.

4. A tápéi, úgynevezett *veszősi* gát 2800 öl hosszú.

Ezen két utóbbi gát Tápé község és Szeged város által tartatott fenn.

5. A somolyai gát a tápé-algyői határtól Algyő községig terjedőleg 4000 öl hosszú.

6. Az Algyő község körüli gát s ennek folytatása az algyői átkelésig, körülbelül 700 öl.

7. A sövényházi gát, a szeged-nagyvárad-i országúttól, illetve az úgynevezett disznótöltéstől Sövényházáig, egész hossza 4000 öl.

Az 5., 6. és 7. sz. a. felsorolt gátak a legfontosabbak voltak e járásban, amennyiben Algyő, Tápé és Szeged, továbbá a szegedi és örgróf Pallavicini-féle földbirtok védelmére szolgáltak és az illető községek együttműködése által, sőt Horgos és Kistelek segítségével is az 1855. évi árvízig feltartattak, habár áprilisike óta a nagy szelek következtében szakadás és csuszamlás által a legnagyobb veszélynek voltak kitéve.

Ezen gátak esetleges elszakadása által nemcsak az említett községek és puszták, hanem a vasuti töltés és Dorozsma község is, mely akkor még Kis-Kunsághoz tartozott, végtelen kárt szenvedtek volna, mivel ezen községekben majdnem az összes épületek részint vályogból, részint vertfalból voltak építve s így a víz behatásának legkevésbé sem voltak képesek ellenállani.

Tápén, Sövényháza kertészségben, továbbá Dócz és Sövényháza közti ártéren a víz felől fekvő több ház és kunyhó összedőlt, azonban emberélet nem esett áldozatul.

A csongrádi járásban.

A közlekedési útnak szolgáló Csongrád-szentesi, u. n. böldi gát és a még nem egészen elkészített társulati gát a Kilenczesnél az árvízről elöntetett és a víz az így elárasztott laposokon Felgyő és Csany környékén a Felgyő melletti Vidrán keresztül egészen a csongrád-félegyházi országutig nyomult s több száz hold földet öntött el.

2. A feketetői-gát, Siróhegyen alul, alig 50 öl hosszú, de igen fontos, mert ez a Dongérnek a Tisza árvizével való egyesülését elzárván, a Dongér melletti területnek, továbbá ezzel közvetlenül vagy közvetve összefüggő, nagyjából mocsaras, egészen Kistelekig s Dorosmáig terjedő lapályok elöntését gátolta. E gát szintén elszakított, azonban örgróf Pallavicini

uradalmi munkaereje által csakhamar helyreállítatott s ez által több ezer hold megmentetett.

3. A hármagát, egyuttal az Algyő és vásárhelyi sártói gát előntése esetén közlekedési út Szeged és Vásárhely közt, Mindszettel átellenes oldaltól egészen a csanyi magaslatig 2700 öl hosszú. Ez a gát, gróf Pallavicini jószágigazgatójának minden buzgólkodása daczára 1855. ápril 7-én dühöngött vihar következtében elöntetett és így körülbelül 19,000 hold föld víz alá került, a mely víz Ányás alatt a Percsoránál húzott gátat megkerülvén, a sövényházi árvízzel egyesült és a Csanyi pusztától az algyői gátig a legnagyobb kiöntést okozta. Ezen gát elszakadása folytán több uradalmi majorság és ház összedőlt.

Mindszent községe részben szintén víz alá került.

A szentesi járásban.

A tőkei gát a kún-szt-mártoni határnál kezdődött és a szentesi serháznál végződött, körülbelül 3 mérföld hosszában Szentes városának a Veker mellett fekvő földjeit védte. Az ápril 8-án hosszantartó szélvész e gátat 11 helyen elszakította, azonban a vihar megszűntével e szakadásokat a szentesi lakosok önfeláldozása és a politikai közegek, különösen a szolgabíró erélyes közreműködésével helyreállították. Ezen gátszakadás és vízkiömlés által okozott kár nem volt jelentékeny, amennyiben a kifolyt víz a többnyira terméketlen laposokat töltötte be, a magasabb fekvésű termékeny földeket pedig megkimélte.

2. Az úgynevezett bürkösi és sápi gát 2020 öl hosszú; a legelőt és Szentes város $\frac{3}{4}$ -ét védte.

3. A Kureza gát, Szentestől a Tiszáig, közel a böldi révig, egyuttal közlekedési út Szentes és Csongrád között.

4. A korógyi gát, Szegvártól 300 öl hosszában a gróf Károlyi-féle szegvári és derekegyházi földeket védte.

5. A haleszi gát ugyanazon czélból készítettett.

E járásban az összes gátak a szentesi és szegvári lakosok kitartó tevékenysége, a járási szolgabíró és a szentesi polgármester erélyes magatartása által rendkívüli veszély idején oltalmaztatott s fentartatott, mely alkalommal az ápril 8-án dühön-

gött vihar a már fentemlített tőkei gáton kívül a bürkösi gátat is 70 öl hosszában szakította el. Ezzel a legszorultabb helyzetbe került szentesi lakosok legalább a város megmentése céljából a város előtt új gátat emeltek és csak a vihar megszűntével állították helyre a tőkei és bürkösi gátakat.

A hódmezővásárhelyi járásban.

A szentes-csongrádi járással kapcsolatban volt :

1. A szegfői gát Mindszent határánál egészen Mártély kertészségig, körülbelül 800 öl hosszú.

2. A mártélyi kertészség gátja, 1700 öl hosszú.

3. A sártói gát az előbbivel kapcsolatban egészen Vásárhelyig, mintegy 5500 öl hosszú. Ez daczára annak, hogy az 1853-iki árvíz után tetemesen emeltetett, több helyen átszakított és elöntetett.

4. Vásárhely község oldala a Hód tónál.

5. A hajdai gát magában a községben.

6. A sarkai gát a községtől az ottani hasonló nevű szőlőig.

7. A szikkancsi gát a szikkancsi tanyaföldek hosszában egészen Földeák határáig, több mint 7000 öl hosszú.

Ezen összesen 5 mértföldet tevő gátvonal egészen ápril 1-ig megtartatott. E napon azonban a szikkancsi gátak, melyek az egyes földbirtokosok által eredetileg gyöngén készítették és azon föltevésben, hogy a Tisza szabályozása folytán épülő gátak nemsokára be lesznek fejezve, az 1853-iki árvíz óta elhanyagolva voltak és az ezen gátak és a vásárhely-makói út közti rész, körülbelül 5000 hold föld víz alá került. Az árvíz és a közbejött viharos időjárás nem engedte meg a makói útvonal megmentését és az ár csak az u. n. rácz-utnál volt feltartóztatható.

A gátak hosszúsága folytán, melyeket Vásárhelynek a saját önfentartásával elfoglalt Mártély kertészség jelentéktelen segítségével kellett fentartania, nagy erőfeszítésbe került.

Szeged város eddig a maga területén csak csekély kárt szenvedett; azonban a Bánátban fekvő községi földekből, melyek — minthogy a Tisza és Maros közt fekszenek — a kiöntésnek

rendesen szoktak kitéve lenni, 2355 hold föld teljesen víz alatt állott.

A mi a Csongrád vármegyében elöntött területet illeti, mint már fent említettük, körülbelül 89,500 holdat tett, holdját 1600 négyszögölével számítva; azonban meg kell jegyezni, hogy annak nagy része olyan, mely a Tiszaszabályozás teljes befejezéséig minden árvízkor víz alá került; továbbá a 89,500 hold elöntött földön kívül sok bevetett föld az úgynevezett fakadó víztől szenvedett, mely a hosszantartó vízáradás folytán a gátak mentén fekvő földeket szintén víz alá borítja. Más földek a hó- és esővíztől szenvedtek, melyet a Tiszának magas vízállása miatt nem lehetett kellő időben a folyóba levezetni, minek következtében ezen földek is használhatatlannokká lettek . . . ¹⁾

Természetes, hogy ily óriási csapás után a Tisza és mellékfolyóinak szabályozása e vidék elsőrendű közgazdasági kérdésévé lőn.

Most már nemcsak a hatóságok, hanem az érdekelt közösségek is sürgették a vízszabályozás erélyes folytatását úgy a helytartótanácsnál, mint az úgynevezett központi szabályozási bizottságnál is. Mikor a nyár folyamán az a hír terjedt el, hogy a Kőrös és a Berettyó szabályozása még az év őszén fog meg-

¹⁾ Lásd a megyefőnöknek Albrecht főherczeg számára készített jelentését a vm. levéltárban.

Ennek kapcsán a megyefőnök a helytartótanács alelnökének B. Augusz Antalnak is tett jelentést arról, hogy mely tisztviselők fejtettek ki nagyobb tevékenységet az árvízi védekezés alkalmával. Első sorban említi Stammer Sándor Szentes járási szolgabíró, ki éjjel-nappal künn a gáton a védekezési munkálatokat vezette s a legborzasztóbb vihar idején is egész éjjel intézkedett s a vihar daczára több ezer emberrel dolgozván, nemcsak Szentes városát, hanem a gróf Károlyi-féle birtokokat, Vásárhely város déli oldalát és a Szarvasig terjedő egész földterületet mentette meg az elöntéstől.

Másodszorban kiemeli Kossa László Szeged járási szolgabírósegédét, ki egy egész hónapra keresztül a Tápét, Algyőt és Szegedet védő gátvonalakon ernyedetlen buzgalmat tanusított s a vele együtt működött Schmidt Ádám szolgabíróval a gátakat a legjobb karba helyezte. Végül Schmidt Ádám Szeged járási szolgabíró és Dobossy Lajos szolgabírósegéd működését emeli ki s mindezeket mint olyan példás magaviseletű tisztviselőket ajánlja, a kik a legfelsőbb elismerésre méltók.

kezdetni,¹⁾ a Tiszavidék méltán felzúdult e terv ellen, mert ez ha megvalósul, a folyók vizét még gyorsabban zúdította volna le Csongrád vármegye községeinek nyakába.

A hatóságoknak az volt a kívánsága, hogy a munkálatok az egész vonalon egyszerre indíttassanak meg. E végből a Tisza folyót öt szakaszra osztották; mindenik szakaszon egy-egy főmérnöki székhely jelöltetett meg. Nagy súly helyeztetett arra, hogy a Tisza szabályozása megelőzze a mellékfolyók szabályozását, mert hiszen mindenki tudta, hogy az ellenkező eljárás végveszedelemnek tenné ki a Tisza vidékét. Sürgették, hogy mindenek előtt a Tiszának Csongrád melletti 84-dik átmetszése hajtassék végre, és csak azután fogjanák a Kőrösök szabályozásához.

A munka az 1856-ik évi pátens rendelkezéséhez képest 1857. és 1858-ban erélyesen folyt. A csongrádi társulat 249,992 frtnyi kölcsönt vett fel a nemzeti banktól. Az úgynevezett „Alsó-csongrádi“ vagy „Sártó-tápéi“ társulat; továbbá „A balparti felső-csongrádi“ vagy a „Tees-mindszenti“ társulat szintén kölcsönt vett fel. Az állam is tetemes összegeket fordított a vízszabályozás céljaira.

Nagyban zavarták azonban az egyöntetű eljárást a politikai rendszerek változásai, és az ezekkel járó új meg új felfogások. Az 1861-iki alkotmányos közegek nem helyeselték az ő elődeiknek eljárását, és a közelgő árvízveszedelemnél előre hirdették, hogy ők nem felelősek elődeiknek hibájáért. A sártói töltés, mely egyúttal közlekedési országútnak is használtatott, kétségtelenül rossz karban volt; de a vármegyei tisztviselők nem igen siettek kijavításán, hanem a Tiszaszabályozási Társulattól várták azt, mivel — úgymond — a védgátak fentartása a

¹⁾ Tudnunk kell, hogy egy 1855-iki felsőbb rendelet a Tisza azon mellékfolyóit, melyek a Tiszavölgyi Társulat kiegészítő részét alkották, mint például a Kőrösök, kiszakította a közös kapocsból és a nagyváradi helytartósági osztály alá rendelte. Ekként megszűnt azon egység, mely az ilyen nagy mű sikeres végrehajtásához okvetlenül szükséges. A nagyváradi helytartóság sürgette a Kőrösök szabályozását, nem törődve a Tiszamenti községek bajával. Ezért zúdult fel a csongrádi érdekeltség a mellékfolyók előzetes szabályozása ellen.

társulat kötelessége. Kötekedő kedvében azt is kijelentette, hogy ha a bekövetkező veszély idején netán segédkezet fog is nyújtani, „azt nem kötelességből, hanem egyedül a lakosság javának biztosítása végett fogja tenni.“ Mikor pedig az algyői révtől Apátfalváig vonuló védgát kijavítására az illető társulat a közmunkaerőt kérte, a vármegye közgyűlése kijelentette, hogy mivel a vármegyének sok országútja van, mely javítást kíván, a tiszaszabályozási töltések kijavítására közmunkaerőt semmi szín alatt nem fog adni. Így ment ez, a míg a provizorium bekövetkeztével ismét más közegek vették át a közigazgatás vezetését.

Ezek elkészítették a szabályozási társulatokkal az úgynevezett ártéri telekkönyveket; kisajátították a tiszai 87. és 88-ik átmetszésekhez szükséges területeket, és az 1863-iki inség enyhítése céljából szokottnál több átmetszést készítettek el. A társulatok új meg új kölesönöket vettek fel, csak hogy a népnek a védgátak emelésénél munkát adhassanak.¹⁾ Az egyöntetű sikeres eljárás biztosítására Ő Felsége 1866. január 30-án kelt legfelső elhatározásával elrendelte, hogy a fent említett tiszaszabályozási társulatok egy közös *Tiszavölgyi-társulattá* egyesüljenek; megengedte, hogy a Tisza nagyobb mellékfolyói, a mennyiben a főfolyó szabályozási munkálataira befolyással vannak, a szabályozás köréhez csatoltassanak, s egyuttal az ekként szervezendő Tiszavölgyi társulat királyi biztosául Ürményi Józsefet nevezte ki.

Ez a böles rendelkezés egészen új irányt jelent a Tiszaszabályozás történetében. Az új alkotmányos kormány ennek alapján indította meg azokat a nagyszerű munkálatokat, melyek a vidék végleges megmentésére voltak hivatva.

Az ártérfejlesztés némely társulatoknál igen lassan haladt; a vármegye felügyeleti jogánál fogva többször felszólalt egyes társulatok és mérnökök lassúsága ellen. A közmunka- és közlekedési miniszterium rendeletei sűrűn érkeztek a vármegyéhez, követelvé azoknak végrehajtását.

¹⁾ A Mindszent-apátfalvi társulat 160,000 frtot, a Percsóra-szegedi t. 240,000 frtot, a Bökény-mindszenti t. 50,000 frtot kapott stb. Szentes város a Kureza könyök-csatornájára 209,009 frt 26 krt vett kölesön.

Igy például 1869-ben elrendelte :

1. Hogy a mindszent-apátfalvi tiszaszab. társulatnak egész ártere a tiszavölgyi kir. biztos felügyelete alatt a min. biztosi minőségben kirendelt Rózsahegyi Pál min. titkár közvetlen vezetése mellett még ez év folyama alatt hivatalból lesz fejlesztendő. Az ártérfelmérési munkák megindítása és folytonos vezetése céljából Boros Frigyes tiszai épít. kir. osztálymérnök rendeltetik a biztos mellé; gondoskodás történvén a feladat gyors megoldhatása végett mérnököknek s műszaki egyéneknek kellő számban leendő alkalmazásáról.

2. Az ártérfejlesztés nemcsak az árterület meghatározására, hanem osztályozására s a hozzájárulási kulcs tervezetének kidolgozására is kiterjesztendő, ez utóbbinak megállapítása egyelőre az illető törvényhatóságoknak tartatván fenn.

3. Az ártérfejlesztés alapjául az 1830-ki árvíz veendő s kétes esetekben lejt mérés által meghatározandó.

4. Az egész munkálat a társulat képviselőjének jelenlétében lesz eszközözendő, az illető törvényhatóságoknak szabadságukra bízván magukat szintén képviseltetni.

5. A társulat és érdekelték közt felmerülendő s egyezség által el nem dönthető kérdésekben az illető megyei hatóság fog esetről-esetre határozni; azért utasíttatik a közönség, hogy haladék nélkül úgy intézkedjék, hogy minden ilyen kérdés iránt legfeljebb 14 nap alatt határozat hozassék.

6. Ugy a technikai felvételeknél, mint az osztályozásnál minden érdekelt fél képviseltetheti magát szakértők által.

7. A társulat műszaki közegei által az állami osztálymérnök vagy helyettesének útmutatása szerint készített és az osztálymérnök által hitelesített technikai munkálat mindenkor a további tárgyalás alapjául veendő, midőn az érdekelt fél más hiteles, vagy egyébként elfogadható műszaki adatot szolgáltatni elmulaszt.

8. Az osztályozásnál csak egészen érdektelen szakértők alkalmazhatók a társulati közgyűlés által meghatározandó számban.

9. Az ártérfejlesztéssel járó költségek a tiszaszab. társulat által viselendők.

Végül a minister arra is felhívja a vármegyét, hogy a ministeri biztos megkereséseinek és felhívásának teljes készséggel megfelelni igyekezzék. A vármegye az árfejlesztést az első alispán hatáskörébe utasította; a munkálatoknál pedig a vármegye képviselésével a megyei ügyészséget bízta meg.

De ez intézkedést a vármegye magának tartotta fenn, ami nagyon késleltette az ártérfejlesztés munkáját; mert az alispán minden egyes felmerült kérdés eldöntése végett kénytelen volt 14 nap alatt rendkívüli közgyűlést tartani; ez pedig a megyei ügyésznek véleményét kikérni. Érdek-összeütközésnek vége-hossza nem volt. Töltés-átmetszések, tiltott vízvezetések gyakoriak voltak. Különösen nagy port vert fel a Tóth Jakab féle töltés-átvágás, — és a homoki nádastói töltés átmetszése.

Nem kis mértékben lohasztotta az egyes községek buzgalmat az a tapasztalás, hogy a gátak által megvédegettnak hitt szántóföldek igen sokat szenvedtek az úgynevezett belvizektől, melyektől nem igen tudtak szabadulni, mert nem volt rá semmi törvényes eljárási szabály.

Ezért a vármegye 1871-ben azon kérrrel fordult az országgyűléshez: alkosson olyan törvényt, mely határozottan rendelkezék úgy a folyók szabályozására, mint a töltéseken átszivárgó fakadó vizekre, hó és eső okozta kiöntésekre vonatkozólag. Különösen arra nézve kér intézkedést, hogy a szabályozó társulatok a folyó vizek árjától mentesített területeken a magasabb fekvésű földekről oda lefolyó vizek számára víztartó medencékről köteleztessenek gondoskodni; továbbá helyezzessék az országos vízszabályozási ügy országos felügyelet alá. Végül azt kérte a vármegye, hogy ilyen értelmű törvényjavaslat kidolgozásánál adassék kellő befolyás a vármegyei és városi törvényhatóságoknak is.

Addig is, amíg ez megtörténik, gyors intézkedést kérnek a kormánytól a Pestmegyéből és a Kunságból, ásott csatornákon át Csongrádba eresztett vadvizek levezetése ellen. Amennyiben pedig a megyebeli vadvizek is egész határokat, sőt egyes városokat is, pl. Vásárhelyt is, veszélyeztettek, engedélyt kért és nyert a vármegye arra is, hogy a stagnáló vizeket részint a fenn-

álló zsilipeken, részint pedig a töltések átvágásain vezethesék le a Tiszába.

Fokozta az emberek izgatottságát az 1872-ki árvíz, és annak elvonulása után az ismét megújuló fakadó vizek veszedelmei.

Ekkor keletkezett az úgynevezett „Szárazér szabályozó társulat”, melynek felügyeletével és ellenőrzésével a közmunka- és közlekedésügyi minister Csongrád vármegye közönségét bizta meg. Az alispán ennek folytán a csatornaterveket és a költségvetést bemutatván, 30 napi közzemlére kitétette. Ezek ellen húsz felszólalás történt, melyek részint a társulat törvényességét vonták kétségbe, részint az ártér kiszámítása ellen tettek kifogást. A társulat elnöke nem akart dönteni, hanem az odiumot a vármegyére akarta hárítani. Az illető szakminiszter, akihez a felszólamlások döntés végett felküldettek, helytelenítette az elnök eljárását, s a vármegyének adott igazat.

Az 1871. XXXIX. t.-cz. rendelkezéseihez képest a felszólamlások feletti döntés első sorban az Arad, Békés, Csanád és Csongrád vármegyékben alakult érdekeltség közgyűlésére bízott, — ahol a többség a tervezett csatorna ellen nyilatkozván, az ügy 1873-ban félretételt.

A Tisza és mellékfolyóinak szabályozására hozott nagy áldozatok után, végre a közönség méltán azt hitte, hogy az árvizek veszedelmétől megszabadult.

Azonban 1876-ban keserűen csatlakozott hitében; mert a gátak közé szorított Tisza és mellékfolyóinak áradása olyan magasra emelkedett, aminőre a szakértők gondolni sem mertek. A községek rémülten tapasztalták, hogy eddigi áldozataik hiába valók voltak. Először is márcz. 20-án éjjel a Mindszenti Szegfű csárdánál létező, addig a Mindszent-apátfalvi ármentesítő társulat töltéseinek központjául szolgált magas partokon rögtönzött nyúlógátak szakadtak át. Mintegy 1394 hold került víz alá, míg a szakadás betömetett. A község sem kerülte el a veszedelmet.

Ezt követte három nap múlva a Szentés és Csongrád közti úgynevezett kilenczesi és vajhádi gátak átszakadása, melynek következtében az ár tizezer holdat öntött el, és Csongrád váro-

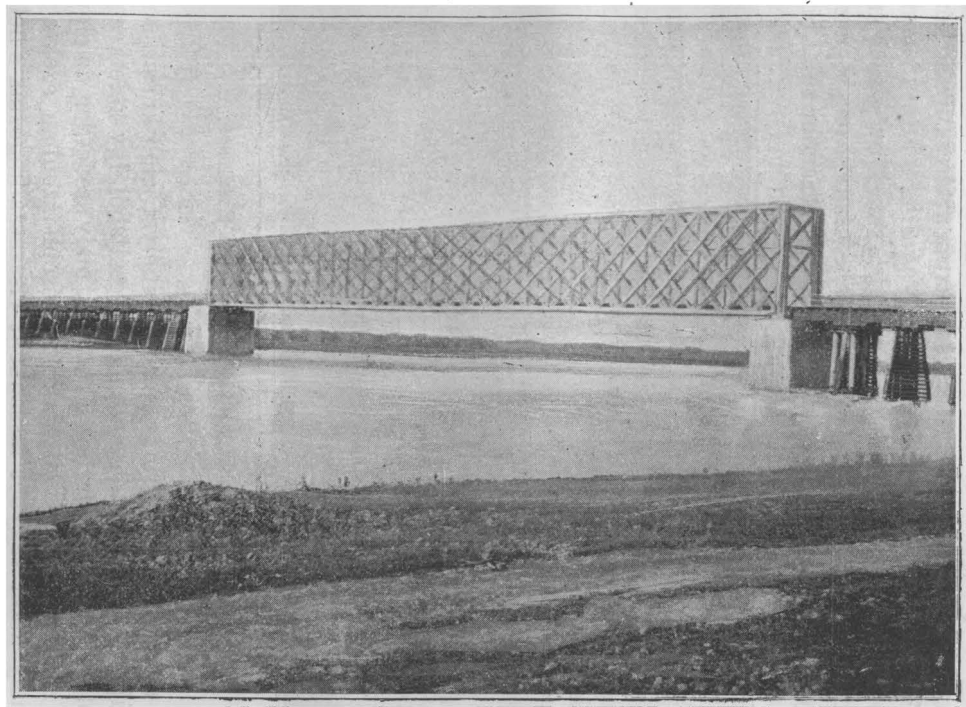
sába hatolván, 461 házat pusztított el. Csanyon 38 ház és 2000 hold került víz alá.

Ez még nem volt elég. A csany-percsőrai úgynevezett hármasi Tiszagátat, mely teljesen biztosnak látszott, egy három napig tartó északkeleti irányú vihar ápril 8-án áttörte. Egyszerre három határ került veszedelembbe: a szegedi, a kisteleki és a péteri. Negyvennyolcz óra alatt 16,000 hold. különféle vetésekkel, majorokkal és tanyákkal került víz alá. — Ezzel majdnem egyidőben szakadt át a Horgos-martonosi társulat töltése is anélkül, hogy kiváló hatósági védelemben részesült volna.

A tiszántúli községek óriási erőfeszítés árán megmenekültek.

De ezek az erőfeszítések és védelmi munkálatok arról győzték meg a vármegyét, hogy a védgátakat egészen más magasságban és más lejtővel kell kiépíteni, ha azt akarják, hogy a veszélytől megszabaduljanak. Egyúttal azonban az ármentesítő társulatok alakulását is más és szélesebb alapokra kell fektetni; mert az eddigi ártéri birtokosok nem bírják el a védelmi terheket. Ezt azért is meg kellett tenni, mert az árvíz most már nemcsak a mélyebb fekvésű földeket borította el, hanem a magasabb parti földeket is felkereste. — Ezen feltűnő körülménynek okait keresvén, a vármegye közönsége azon meggyőződésre jutott, hogy a Csongrád város és Szeged közötti tiszai víz szokatlan emelkedése a Szentes, Mindszent, Algyő és Szeged melletti szorosoknak tulajdonítandó. Ennélfogva azon kérelemmel járult a ministeriumhoz, hogy ezen akadályoknak eltávolítását annál inkább rendelje el, mert ellenkező esetben Csongrád vármegye területe állandóan a legnagyobb veszedelemnek lesz kitéve.

A kormány először is elrendelte, hogy a védtöltéseket az 1876-ki legmagasabb árvíz színe felett legalább 80—90 centiméterrel kell felemelni, még pedig záros határidőn belül. Azután a percsőrai szegedi társulat ügyeinek rendezésére kormánybiztosul Marsovszky Gyula min. osztálytanácsost, majd Kende Kanutot; a bökény-mindszenti társulathoz pedig Sipos Orbán helyére Stammer Sándort és a felsőbb vidékről Csongrádba özönlő belvizek által fenyegetett vidék megmentésére szintén Stammer Sándort rendelte ki. Végre a víz lefolyását akadá-

Tiszai vasuti híd Algyőnél.

lyozó szorosokra nézve, jelesül a szegedi várnál, a Maros beömlésénél, a mindszei és szentesi révnél, a tiszaszabályozási töltéstől 368 méter hosszúságban az ártérbe nyúló töltéssel okozott akadályokra nézve azt rendelte, hogy a vízduzzadást okozó szorosok, a töltések hátrább tétessenek az ártéres nyúló közlekedési gátak pedig elhordassanak.

Tápé, Algyő, Sövényháza és Dorozsma község árvizkárosult lakosai részére gyűjtést rendeztek. A teljesen elpusztult Algyő lakosainak pedig ögróf Pallavicini Sándor saját birto-

A Tiszaszabályozási társulat háza Szentesen.

kán nagylelkűen egy más partosabb helyet jelölt ki és ajánlott fel új telepítésre, illetőleg áttelepítés céljából. Így keletkezett a most is virágzó Sándorfalva községe, mely eredetileg az elpusztult Algyő lakosságából alakult; később azonban ezek a régi tűzhely utáni vágyból lassanként visszaszállingóztak s helyetük szegediekből és más környékbeli lakosok jöven: Algyő is felépült, s így két község keletkezett.

Azóta az 1879-ben bekövetkezett nagy árvíz, mely Szeget is hullámsírba temette, az egész ország figyelmét ezen nagy

kérdés felé fordította. Maga a törvényhozás vette kezébe az ügyet. A kormány, hogy a méltán felzúdult közvéleményt lecsillapítsa, külföldi szakértőkkel vizsgáltatta meg a Tisza völgyét.

Az 1881-ki árvíz minden ezelőttit felülmúlt. Enagy veszedelem arra bírta a kormányt, hogy a vízszabályozási végrehajtást egyöntetűvé tegye. Kormánybiztosságot állított fel, melynek működése Csongrádban ismeretes. Az 1884. XIV. t.-cz. és 1885. XXIII. t.-cz., mely a társulatok alakulását, közigazgatását, műszaki ügyeinek elbírálását szabatosan körülírja — új lendületet adott a Tisza szabályozásának. A Szentesen székelő Tisza-Maros- és Körösszabályozási és vadvíz levezető társulat megmutatta, hogy rendszeres munkával és lelkiismeretes eljárással mit lehet létrehozni. A víz lefolyását akadályozó töltések eltávolítottak. Védtöltések, körtöltések felépíttettek, a medrek és hullámterek rendeztettek és a belvizeket levezető művek befejeztettek, úgy hogy emberi számítás szerint a nagyobb árvízi katasztrófák ellen Csongrád vármegye biztosítotttnak tekinthető.

XIV.

A csongrádi nép ragaszkodása földjéhez. — A nép pusztai életében történt nagy változás. — Régi erkölcsök és szokások. A nép valláserkölcsei élete. — Házi rend és tisztaság; butorzat és viselet, — 1848 előtt és után. — Keresztelési, lakodalmi és temetkezési szokások.

De térjünk vissza még egyszer a föld népéhez; ahoz a derék csongrádi magyar néphez, mely oly hő szeretettel ragaszkodik házához, földjéhez és kedvelt folyójához, a Tiszához.

Az előbbeni fejezetben láttuk, minő munkára és minő áldozatra képes, ha arról van szó, hogy megvédelmezze házát és családját az elemek pusztító árjától. Ez a nép bámulatosan kitartó életképességgel bír. Érzi, tudja, hogy erős munka nélkül nem élhet meg. Szembe száll minden viszontagságokkal, és a legnagyobb természeti csapás sem teszi földönfutóvá.

Ez a nép imádja azt a földet, a melyen lakik, és azt a folyót, a mely földjét elárasztja. Bárhova vesse a sors, csak vissza-vissza vágynak az ő Tiszája partjához; vissza siet ahoz a tanyához, melyben az ő legkedvesebb emlékei várnak reá. Semmiféle világhírű tenger nem pótolja az ő délibábját, mely tengersizű tükrében, tündéri szépségben tünteti fel a bennefürdő fák, bokrok, kazlak, szélmalomok és tornyok alakját. Nem érzi magát jól a magas hegyek által körített völgyekben; lelkét a rónaság végtelen pusztája vonzza magához.

Út minden szépnek tűnik fel előtte: a tavasszal oly üde zöld, nyáron kiaszott, száraz legelők, a kaszáló rétek, kopár homokbuczkák, teknőalakú erek, zizegő nádasok, a fel-felcsillámló mocsarak és tavak, hullámozó gabonavetések, szőlők és gyümölcsösök; helylyel-közzel kisebb-nagyobb erdők: mindez oly vál-

tozatosságban látható Csongrádban, mint kevés más alföldi vármegyében.

Igaz, hogy a vidéknek arculata rövid idő alatt igen megváltozott. A száz év, vagy csak 50 év előtt elhalt emberek, ha feltámadnának, alig ismernének rá saját régi határaikra. A hajdan lassú tekervényes folyócskák, száraz erekké lettek. A nagy kiterjedésű mocsarakat és tavakat a vízszabályozó társulatok kiszárították és művelhetővé tették; a végtelennek látszott legelők földjét feltörte a vas-eke; egyes birtokosok faszegélyes árkokkal különítették el saját telkeiket; azokat gazdasági épületekkel, tanyákkal, lábas-jószággal benépesítették. A gulyák és ménesek, melyeknél a régi csongrádi ember el-elmerengett; a juh- és sertés-nyájak, melyeknek kolompjai, csengetyűi messze elhallatszottak, most már csak ritkán, csakis nagy uradalmakban láthatók.

Az egykor híres alföldi pásztorok idylli élete megszűnt; a csikósok, gulyások, birkások és kanászok régi törzsvendégei, a szegény legények és betyárok már csak a nép meséiben tartoták fenn magukat.

Igy változik át a vidék, s vele együtt a nép foglalkozása és gondolkodásmódja a civilizáció terjedésével.

A régi pásztorok, halászok és pákászok fiai — nem folytatják többé apáik mesterségét; mert a tanfelügyelő bekényszeríti őket az iskolába. A pákászok mesterségét megrontotta a vízszabályozás. A gátak közé szorított Tisza medrében gőzhajók kerekai miatt, az ártér kubikjaiban pedig a víz kiszáradása miatt pusztúl a hal. Hajdan csiktermő nádasok helyén búza és rozs terem; a bibiczek és vadruczák birodalmát szelid libák foglalták el. Ninesenek többé gazdátlan szigetek, végtelen rétek. A kataszter elkészítése óta minden talpalatnyi földnek saját gazdája van, aki modern gazdasági eszközökkel igyekszik földjét jövedelmezővé tenni. A magasabb fekvésű tájon gyümölcsöt és szőlőt termeszt; a mélyebben fekvő helyeken és árkokban nemes fűzet, melynek veszejéből kosarakat fon, hogy azokban gyümölcsét a mindenfelé elterjedt vasutakon a külföldre szállíthassa. Ime a nagy változás, mely Csongrád népének gazdálkodásában és életmódjában előállott.

Bizony-bizony maholnap a régi szokások és erkölcsök is elenyésznek. Ma már csak itt-ott lehet látni azokat a szokásokat, erkölcsöket, multságokat, játékokat, tréfákat, öltözeteket, ünnepélyeket és társadalmi élvezeteket, melyek a régiek köznapí életét megédesítették és kellemessé varázsolták.

Azt gondolom, nem teszek felesleges dolgot, ha a jövőendő nemzedék számára feljegyzem még azokat a néprajzi jellemző vonásokat, melyek még itt-ott fenmaradtak. Érdekes jellemvonásokat tüntetnek azok fel népünk egyszerű életéről.

Kezdjük a valláserkölcsei élet leírásával, úgy amint azt egy a néppel évtizedeken át érintkező derék lelkipásztor feljegyezte.¹

Csongrád vármegye népe egészben véve vallásos. Felekezeti tekintetben túlnyomó részben róm. katolikus; csak Szentesen és Vásárhelyen laknak nagy számban az ev. ref. egyház hívei; csekély számban elszórtan vannak ág. h. evangélikusok, görög-keletiek, zsidók, unitáriusok és úgynevezett nazarenusok. Mindezek békességben élnek egymással.

Valláserkölcsei tekintetben kevés különbség tapasztalható a sokféle egyház hívei között; legfeljebb azt jegyezhetjük meg, hogy a reformátusok és evangélikusok kevesebb ünneppel bírnak, kevesebb kedélyreható szertartással és eszközzel rendelkeznek, mint a katolikusok. Mihez képest azoknak felfogása szabadabb, kedélye ridegebb és cselekvése határozottabb és önállóbb, mint a katolikusoké, akik szívósan ragaszkodnak egyházi intézményeikhez, szokásaikhoz és erkölceikhez.

Innét van, hogy a katolikusok templomai látogatottabbak minden más templomokénál. Vasárnap és ünnepnapokon ezek mindig tömve vannak; sátorosünnepeken pedig alig fér el a templomba siető ájtatos nép. Feltűnő, hogy a nép szereti az Isten házának ékességeit; azokra szívesen hoz pénzbeli áldozatot is, kivált olyanokra, melyen nyilvános helyen mindenki által láthatók.

¹) Főtisztelendő Keller Lajos, mindszeri plébános úr szivességének köszönhetem azt, a mit érzésben feljegyeztem a jövő nemzedék számára. Egyedül az ő érdeméül rovandó fel mind az, amit e mű néprajzi részében becses adatul talál a szives olvasó.

Csongrád megye kath. népének vallásos érzülete erősen nyilatkozik az úgynevezett búcsújárásokban. Ha valamely közösség templomában búcsú van, a szomszéd községek lakossága rendszeren egyházi jelvények elővitele mellett megy énekelve a szomszéd templom látogatására. De elmegy a további híres búcsújáró helyekre is, gyalog és kocsin, sőt ujabban vasúton is egész vonatokat elfoglalva. Eljárnak Radnára, Mária-Czellbe, Lourdesbe, Lorettóba és más helyekre is. Ha egyházi jelvényei iránt a más vallású nem elég figyelmes, vagy ha valaki csak látszólag is profanálja azokat, a nép ingerültté lesz, és kész tettelegességekre is.

Templomi ceremóniák közt szereti a nép különösen a szent beszédeket; a kántorok magán énekét és a szép orgonahangot. A kántornál nem annyira a finomságot és ügyességet, mint inkább az öblös nagy bariton hangot kedveli.

A mi a családok erkölcsi életét illeti, az vallási különbség nélkül, általában tiszta. Emberi méltóságot lealázó bűnök itt a legritkább esetek közé tartoznak. A régibb időben gyakran fordultak ugyan elő lopások, rablások és gyilkosságok; a szervezett rablóbandák — mint fentebb láttuk — évtizedeken át rettetgették a békés lakosságot és a hatóságokat; de igazságtalanság lenne e bűnökkel a nép zömét vádolni.

A nép zöme tisztességes életet él. A házasságot úgy tekintik, mint Istennek intézményét s még a polgári házasság behozatala után is szükségesnek látja, hogy ősi szokás szerint az Istennek oltára előtt is megesküdjék. Azokat, akik vadházasságban élnek, megveti; mert „hit nélkül élnek.“

A férj feleségét, úgy is mint nőt, úgy is mint gyermekeinek anyját, humánus bánásmódban részesíti. De csak addig, amíg hűnek és erényesnek tartja. Ellenkező esetben vaddá és kegyetlenné s rendszeren önbírájává lesz. Családi körben az illem és a szemérem öröklött erény még ott is, ahol sokan élnek egy szobában. A gyermekágyas asszonyt, úgynevezett „szunyoghálóval“ takarják el a családtagok elől. De amíg a családi körben vigyáznak, hogy illetlen botrány ne történjék; addig azon kívül a trágár beszédől nem igen tartózkodnak. Némely időben szinte divatba jöttek a titkos bűnök, a gyermekelhajtás és

méregkeverés; de ez csak addig tartott, míg a törvény szigorát nem éreztették az illető bűnszerzőkkel.

Szülőit a gyermek: „kedves apám“-nak és „édes anyám“-nak; nagyszüleiket „öreg apám“-nak és „dajkám“-nak; a nő férjét „kend“-nek, — a férj nejét „hékám“-nak, „párom“-nak mondja. Ha egy apának két házasság fia van, az idősebb fiú felesége, saját férjét „uramnak“, ennek öcsét „kisebbik uram“-nak hívja. Viszont a fiatalabb testvér felesége az idősebb testvért „öregebbik uram“-nak nevezi.

Amíg a családtagok együtt, egy kenyéren vannak, addig a családfő parancsol valamennyinek. Az ül először az asztalhoz, a többiek csak akkor foglalnak helyet, ha erre az apa felszólítja őket. Közös tálból már csak a pusztai nép eszik: a községben vagy városban lakók már rendes tányérokat, villát és kanalat használnak. Ha bor van feltéve az asztalra, senki sem mer hozzá nyúlni, míg a családfő meg nem kínálja. Nemcsak az asztal, hanem az egész ház tisztaságára, a háziasszony ügyel; az megszelteti a falakat, az seperi ki a szobákat és az udvart, részint cselédjével, részint saját leányaival.

A „tiszt szoba“, vagyis az, mely csak a vendég előtt nyílik meg, oly rendes, hogy a nagyobb igényeknek is megfelel. Ennek bútorzatát képezi rendesen: egy pár ágy, megrakva kiczipkézett elejű, tömött vánkossokkal és dunnákkal. Asztal mellett a fal felőli részen lóczák, másutt székek, a háziasszony ládája. A falakon képek, — ablakok közt tükör, — s e körül tányérok felfüggesztve a falra.

A rendes lakószoba kevésbé fényes bútorzattal bír. Egyik sajátosságos darab a „vaczok“, vagyis egy faágy, az ajtó megett, kemény szalmazsákkal és lepedővel leterítve. Vánkoss helyett ott a gazda subája, mindig készen a leheveredésre. Körülbelül azt a szolgálatot teszi, mint úriháznál a diván.

A nép viselete 1848 előtt még nem igen különbözött a mult századbéli nép viseletétől.

A földesuri hatalom alóli felszabadulás után lehetett már észrevenni, hogy a jobbmódú gazdák öltözete: forma, anyag és kivitel dolgában eltérő kezd lenni a cselédek és munkások ruhájától. A pusztán és a tanyán használt ruha körülbelül egy-

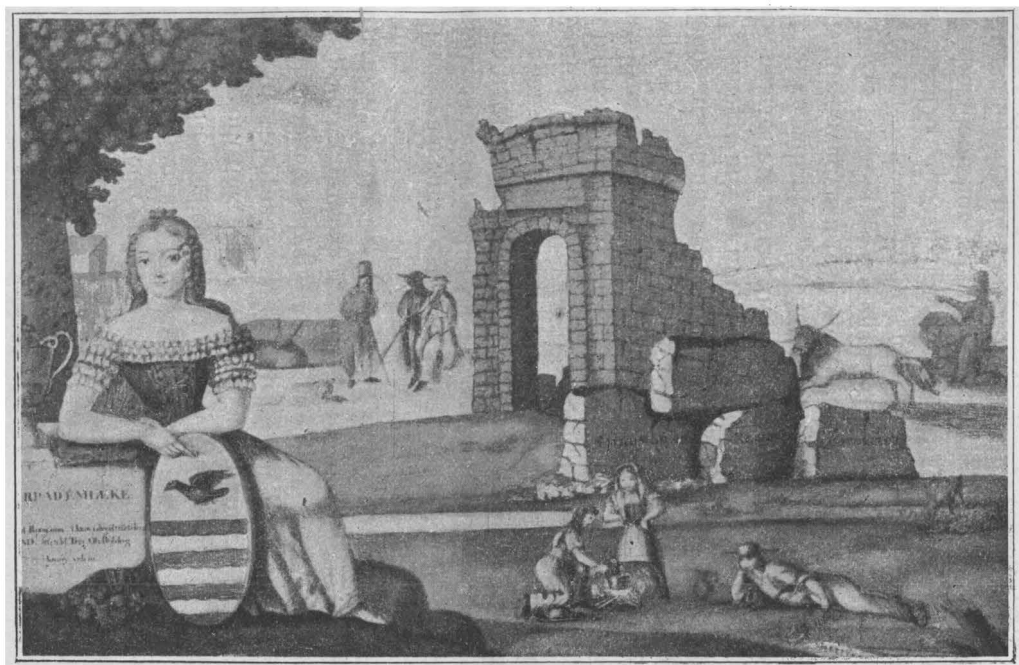
forma, mert a foglalkozás is egy volt. De a községben tartózkodó gazdák, télen már „kékbeli“ kabátot kezdtek viselni, mely sötét kékbe játszó fekete posztóból készült. Ezt kiegészítette a flanellal bélelt hasonló színű magyar nadrág; sűrű pitykés gombokkal ellátott mellény, az úgynevezett „kis lajbli“ és a pörge kalap. A nyári ruha bő gyöles gatyából, színes selyemmel kivarrt mellényből és széles újjú és hosszabb alakú ingből állott. Esőben a jobbmódú ember is csak olyan szűrt használt, mint a cseléd, csak az anyag finomságában volt a különbség.

A mezei cselédség és a dohányos kertészek egészen véve szintén úgy öltöztek, mint a gazdák; csak hogy kék kabát és nadrág helyett bőrnadrágot és szürkankót használtak. Amíg a gazdaember fekete selyem nyakkendőjével befedte az ing gallérját is; addig ezek az inggallérjukat feltűnő módon kihajtották a nyakkendő felett. Ez volt a külső megkülönböztető jel közöttük.

Érdekes és mindezekből elütő volt a pásztor emberek, a juhászok, csikósok, gulyások és kanászok öltözete. Első sorban feltűnt a nagy karimájú lapos kalap, melyet a Bach-korszakban, mint a gyanús tolvajok és betyárok jellemzőjét, be is tiltottak. A rövid ing feletti lajblit kiegészítette a mindkét oldalán sűrűen sárga lapos gombokkal ellátott nadrág, mely pantalló módjára volt szabva, felül magyaros szabással. A pásztorok külső jelvényei voltak: juhásznál a vasás kampós pásztorbot, kanásznál rövidebb bunkós bot vagy fütykös; gulyásnál a hosszú bunkós bot. Valamennyinél a kifordított bunda.

A nők festett színes ruhát viseltek. Téli felöltőjük volt a posztóból készült nagy kabát, az úgynevezett „bajka“. Nyáron a „tüledálló“, vagyis a testtől elálló, nem feszes, — s a „hozzádálló“ feszes felső kabát szerepelt. Széles szoknyák, selyem előkötők és változatos fejkötők a községek szerint kevés eltérést mutattak. De a luxusban a szegedi lányok jártak elől, selyemkendőkkel, derékhoz simuló szűk mellényekkel és hajukban hosszú, majdnem sarkig érő kettős pántlikáikkal.

Újabb időben a fentebb említett viseletbeli különbségek eltűntek; azt kell mondanunk, hogy a régi Csongrád vármegyei jellemző népviselet elenyészett. Eredeti jellege csakis a csizma-

Régi czimlap, régi népviselettel.

ban és a magyar nadrágban nyilatkozik; egyébként az úri viselethez hajlik minden. A nők pedig nemzetközi öltönyöket vásárolnak a külföldről beözönlött nagy iparosoktól. A rőföskereskedők könyvei is azt bizonyítják, hogy a régi vásárlási kedv lelohadt. A gazdagabb földbirtokos Szegedre és Budapestre jár öltözetének beszerzésére. A civilizáció egyenlősítő hatása mindenütt tapasztalható.

Ha összehasonlítjuk a csongrádi népnek mostani szokásait, mulatságait és ünnepéyeit az 1848. előttiekkel, kénytelenek leszünk bevallani, hogy a köznép életének régi eredeti kedélyessége, szellemessége, tréfái, játéka sokat veszítettek frissességükből. Vegyük például a *keresztelőknél, lakodalmaknál és temetkezéseknél követett szokásokat* és hasonlítsuk össze azokkal, amelyek ez előtt 50—60 esztendővel elébb divatoztak.

A kereszteleseknél a bába készített elő mindent, az hívta össze a család kívánságához képest a keresztszülőket, a komákat és komaasszonyokat. Az újszülöttet rendesen, még a téli időben is, a templomban keresztelik meg. A keresztelestről hazavitt gyermeket a bába szokta volt felköszönteni.

Az egész ünnepély nagy lakomával volt összekötve, melyen a legközelebb álló rokonok és komák sok szép kívánsággal halmozták el az újszülöttet és annak szüleit.

Ennél sokkal zajosabb és minden tekintetben nevezetesebb ünnepségek között szokták volt megtartani a *lakodalmakat*.

A házasság megkötésénél legtöbb esetben a szülők akaratára határoz. A szülők nézik ki rendesen azt a leányt, akit menyüknek óhajtanának megkapni, — és a gyermekek legtöbb esetben belenyugosznak a szülők választásába. Tapasztalt idősb asszonyok hozzák és viszik az üzeneteket; azok tisztázzák a felmerült bonyodalmakat. Ha már ez sikerült és a leány szülői hajlandóságukat fejezték ki a leány odaadására: akkor a vőlegény násznagya kíséretében, előre megállapított estén a leányos házba megy, — és a szokásos beköszöntés után, vagy a legény, vagy a násznagy megkéri a leány kezét.

Igenlő válasz esetében a fiatalok eljegyzik egymást, kezét fognak és gyűrűt cserélnek. Ezenfelül a legény 4—5 frtot ad

jegyesének, ez pedig viszont selyemkendőt a legénynek jegy-ajándékképpen.

Az eljegyzést nemsokára követi a „*kézfogó vacsora*“, ezt pedig a lakodalom, melyre a vőfély az összes rokonokat és jó barátokat a következő mondókéval hívja meg:

„Alázatos engedelmet kérek ezen bátor bejövetelemben. Nem magamtól jöttem, hanem azon királyi háztól küldöttek, u. m. N. N. gyermeke egybekelése napjára, kedden reggel 8 órára a Szt. Anna templomában a szent hitnek felvételére; onnét visszatérvén egy tisztességes ebéd s vacsorára, egy-két pohár borra s kevés mulatságra, ha nem sajnálják fáradságukat, megjelenni sziveskedjenek.“

A reformátusoknál a meghívás eltér ettől, a mennyiben ott a házasság nem szentség, és ehhez képest a felfogásban is lényeges különbségek tapasztalhatók a reformatus és katolikus nép között. De a kedélyesség általánossága kiegyenlít minden különbséget.

Esküvő előtti délutánján nagy zajjal énekelve és kurjongatva mennek a *menyasszonyágyért*, felkendőzött és csengetyüs lovak által vont kocsikon. Odaérve, a vőfély így köszönt be:

„Ne ítéljék meg nemességünket, hogy házukba betértünk s egy kis időre még pihenést teszünk.“ Aztán folytatja versben:

„Jól tudják, uraim, mi szivünk szándékát,
Ami vőlegényünk teljes akaratát,
Hogy van neki itt egy eljegyzett mátkája,
Kinél vagyon neki egy szép vetett ágya.
Ágyat hát minékünk, még pediglen puhát,
Három vagy négy párnát, derekaljt és dunnát;
De még ez nem elég, mert még híja vagyon,
Mert a menyasszonynak ládája is vagyon.
Adják át ezeket, uraim, hogy vigyük,
Hogy itt a sok időt hiába ne töltsük.“

Bármily szép szavakkal kéri is azonban a menyasszonyi ágyat, az illetők nem hajlandók azt kiadni, a míg a vőlegény

küldöttei egypár talányt meg nem fejtenek.¹⁾ Hosszas tréfás huzavona után kocsira rakják a bútort s nagy diadallal viszik a vőlegényes házhoz.

Másnap következik az esküvő. Ugy a vőlegény, mint a menyasszony kísérei, egyszerre indulnak a templomba. Esküvő után mindenik a maga népével haza megy. Ott aztán következik a reggelizés, zene, táncz és ebéd. Délután a vőlegény a maga násznépével együtt zeneszó mellett megy a *menyasszonyért*.

De ott a konyha ajtónál útjokat állják, sőt az ajtót is bezárják előttük. Kezdődik a szóbeli ostrom. A leányos ház násznagya kijelenti, hogy addig be nem jöhetnek, míg három talányt meg nem fejtenek.²⁾ A talányokat többnyire szellemes alakban a vőfély adja fel, és sokszor egy óráig is eltart a megfejtési próbák mulatsága, míg végre bebocsátják a násznépet.

A vőfély versben üdvözli a ház népét; ekképpen:

„Örülök, hogy látom friss jó egészségét,
E királyi háznak lelki békességét,
Kívánom mindenben állandó szépségét,
Immár most átléptem e háznak küszöbét.“

Azután prózában így folytatja: „Jól tudják, násznagy uram, hogy a mi vőlegényünk néhány napok előtt ezen hajlékban menyasszonyt jegyezvén el, kivel a mai napon a templomban a lelki atya által aranylánczokkal összeköttettek. De mi-

¹⁾ Hasonló talányokról lejjebb a menyasszony kikérésénél leszen szó.

²⁾ A talányok sokszor igazán szellemesek. Ilyenek például: 1. A földműves sokszor, a király ritkán, az Úr isten pedig sohasem látja (t. i. hasonló társát). 2. Milyen úton jöttek ide? (A szerelem útján). 3. Melyik a „Miatyánk“ közepe? (A zsinór, t. i. az, mely az olvasón levő gyöngyszemeken át van húzva). 4. Mikor állt Krisztus urunk egy lábon? (Mikor a számarra ült fel). 5. Mikor legéhesebb a pap? (Karácsonykor, a mikor t. i. a kath. pap három misét mond). 6. Mikor legerősebb a pap? (Nagypénteken, mert akkor a szent ostyát csak egy kézzel mutatja fel a hiveknek). 7. Melyik tők nem süll meg a kemenczében? (A csütörtök). 8. Hol van a csónaknak az esze? (A farában, mert ott ül a kormányos). 9: Bölcsőbe hosszú, ágyba rövid. (Kis ember). 10. János bácsi ködmene hányba készült? (Három birkában) stb. Néha nagyon is sikamlós és trágár megfejtés következik, mely rendesen nagy hahotát idéz elő.

helyt a templom ajtaján kiléptünk, az út kétfelé térvén, valamelyiken a mi menyasszonyunkat elrepítették. A mi vőlegényünk nagy búnak eredvén, utána bocsátott bennünket; s valamint a három szentkirályok elmentek Betlehem városába Jézus felkeresésére, mi is eljöttünk menyasszonyunk követésére.

Azon kívül hoztam egy pecsétetes levelet. Tessék, szakítsák fel, hogy igaz uton járunk-e?”

Ezzel letesz az asztalra egy kulacsot, melynek nyakára egy kalács van akasztva. Aztán engedelmet kér a menyasszony felkeresésére, a ki ilyenkor a ház egy külön helyiségében vár. Fel találván a menyasszonyt, elővezeti és násznagyja elé állítja, ezeket mondván:

Sok fáradozásom nem esett hiába,
Mert e szép menyasszonyt fogtam a hálómba;
Itt van a menyasszony, gyorsan előlépett,
Tessék násznagy uram, mondjon egy beszédet.

Erre a násznagy, szintén versben, elbúcsúztatja a menyasszonyt az atyjától, anyjától, testvéreitől, rokonaitól és barátaitól.¹⁾ Ez a menyegzőnek legérzékenyebb része; az asszonynép zokogva hallgatja.

¹⁾ A búcsúztató versek nagyon sokfélék. Minden községben más és más változatban fordulnak elő. Az itt közlött Mindszentről való:

More! hegedűdnék álljon meg zengése,
A sarkantyúnak is szűnjön meg pengése,
Mert búcsúzásomnak most leszen kezdése,
Legyenek csendesesen, míg lesz a végzése.

E házba gyűlt vendég! Csöndes békességgel
Áldjon meg az Isten kívánt egészséggel,
Egymás iránt való igaz szeretettel,
Istennek s embernek tetsző szép étellel.

Elsőben is atyám! szóm hozzád fordítom,
Búcsúzós beszédem zokogva indítom,
Szívemet szíveddel együvé szorítom,
Igy valamennyire szívemet ujítom.

A menyasszony búcsúszavait a násznagy így adja elő:

Köszönettel veszem a te jószágodat,
Hozzám megmutatott atyai voltodat,
Fölnevelésedet, ápolgatásodat,
Hogy el nem vetettél, engem leányodat.

Ugy szálljon tereád az Úrnak áldása,
Miként az esőnek égből lehullása,
Széles e világon ne lehessen mása,
Soha víg kedvednek ne legyen bomlása.

A szenteknek atyja te öregségedet,
Gyámolítsa érte te szép vénségedet,
Élte csomójába kösse életedet,
Az én örömömre óhajtom ezeket.

Azután fordítsad könnyes szemeidet,
Kedves jó atyádnak add oda kezedet
Kedves édes atyám a te hűségedet,
Fizesse meg Isten, csókold meg most őtet.

Kedves szülő anyám! hozzád fordulok már,
Mert tudom szíved is tőlem bucsúzást vár,
Már a letett hitem tőled mindjárt elzár,
Kívánom, éltedben ne érjen semmi kár.

Megmutattad hozzám nagy szeretetedet,
Csaknem kiontottad anyai szivedet,
Nem kímélted értem semmi költségedet,
Sok szükségeimben segítél engemet.

A te irántam való jószágodért,
Csecsemő koromban dajkálkodásodért,
Sok fáradságodért, nagy szeretetedért,
Adjon a Jehova a mennyben méltó bért.

Végtére fordítsd könnyes szemeidet,
Kedves jó anyádnak add oda kezedet,
Kedves édes anyám! a te hűségedet
Fizesse meg az Isten, csókold meg most őtet.

Kedves testvéreim! álljatok előmbé,
Mert keserves könnyek áradnak szemembe,
Csaknem elájulok, s bágyadok szívemben,
Én elválásomon változok színemben.

De jaj! nincs mit tenni, megválok tőletek;
Azért hát véreim, most megengedjétek,
Nem tudom, mártok-e egy tálból veletek,
Végképen engem el ne felejtsetek.

Mennyi csepp víz vagyon a Tisza erében,
Hány fűszál teremhet világ mezejében,
Hány bimbó virágzott a világ kertjében,
Annyi áldás szálljon rátok éltetekben!

Kedves leánybarátim, valakik voltatok,
Könnyező szemekkel nézek most reátok.
Ne fogjon rajtatok semmiféle átok,
Édes jó pajtásim, így szólok hozzátok:

Szerencse mint főkincs mellettetek álljon,
Mind kívül, mind belül veletek sétáljon,
Egy szerelmes társsal, olyannal szolgáljon,
A kiben szívetek örömet találjon.

Nemes szép társaság! kik ide gyűltetek,
Engemet méltatlant meg nem vetettetek,
Hanem lakodalmi tisztelgést tettetek,
Az Úr legyen azért néktek Istenetek!

Megszokott hajlékom! mindjárt ide hagylak,
A jó Isten tudja, téged mikor látlak,
Kész vagyok elmenni, de sokat siratlak,
Oh! hogy hagyjalak itt! keservesen szánlak.

Násznagy uraim! sok szives fáradságtok,
Köszönöm értem tett sok fáradságtok,
Tovább víg mulatást, kellő vigasságot,
E sereghez mutassatok nyájasságot.

Nyoszolyó asszonyom! nyoszolyó leányom!
Fáradságotokat, kívánom, Jézusom
Drága sebeiből értünk kifolyt vére
Legyen a lelketek váltságának bére!

Álljatok előmbe sok híres legények!
A kik személyemet gyakran szemléltétek,
Ajándékba nekem hajfonót vettetek,
Most már sajnáljatok, nem lettem tietek.

Már jó egészségben elhagylak titeket,
Az Úrnak áldása tartson benneteket,
Vigasztalja szépen bágyadt szíveteket,
Már megyek, kísérvén az én kedvesemet.

Azután ismét a vőfély szól röviden :

„Nem ezélünk az nekünk, hogy mi itt maradjunk,
Mint Noé hollója, eledelt hogy kapjunk, .
Hanem gyorsasággal hogy visszaforduljunk,
S Isten oltalmába, jó szülők itt hagyjunk.“

Erre megzendül az induló zenéje, s a násznép zászlók alatt, dalolás és kurjongatás között viszi a menyasszonyt a vőlegényes házhoz, ahol rövid bemutatás után kezdődik a táncz. Az öregek az asztalokhoz ülnek, míg a fiatalság ugyancsak izzad a csárdás friss nótája mellett. Ha közbe-közbe új vendég érkezik, ezt a vőfély, vagy ennek helyettese a násznagy elé viszi e szavakkal: „Násznagy uram, ezzel a tisztességes vendéggel köszöntöm hajlékát.“ A násznagy néhány szóval üdvözli és megkínálja egy pohár borral.

Azalatt kint az udvaron főzik a jó paprikás húst, nagy

bográcsokban. Ez még a legszegényebb háznál sem hiányozhatik. A jobb módúaknál a konyhában is főznek sok jóféle ételeket. Elérkezvén a vacsora ideje, a vendégek a felterített asztalok mellé telepednek s derült hangulattal hallgatják a vőfély verseit, melyekkel minden új tál ételnél kedveskedik.¹⁾

¹⁾ Ilyenek például ezek :

Uraim, az asztal be nagyon terítve,
Kanál, kés, tányérral el is van készítve,
Tessék hát maguknak helyre telepedni,
Ugyis a muzsikus meg fog melegedni.

Uraim, a konyhán mindent megvizsgáltam,
És ott mindent legjobb rendében találtam;
Kötelességem ez, mert vagyok mestere,
Engem a mi öröm-apánk rendelt erre.

Több a húsos leves, mint egy kilencz akó,
Tejfeles tormás is lesz egy hétra való,
El nem bírjuk élni, lesz kása hat akó;
Aki ezt szereti, kijut egy-egy akó.

Finom étkek lesznek, lesz bagolynyerítés,
Utána érkezik a kemenczenyögés,
Csirke ordítása, meg borjúkölhögés,
Végre elérkezik üres kocsizörgés.

Egy öreg sündisznó lészen bepáczolva,
Egy beteges bolha lesz a nyársra húzva,
Sült pecsenye helyett egy nagy fejsze foka,
Háromszáz esztendő s kerekének agya.

Most már nem tréfálok, megyek a konyhára,
Sok jó eledelnek drága illatjára,
Hanem visszajövök ide nem sokára,
Egy esztendő múlva, Habakuk napjára!

Vivát! (Erre a cigány tust húz.)

A vőfély behozván társaival az első tál ételt, ezeket mondja :

Érdemes vendégeim! nem üresen jöttem,
Étkekkel terhelve van mind a két kezem,
De mielőtt hozzányúlunk a kanalak,
Buzgó szívvel adjunk hálákat az Úrnak.

Vacsora után kezdődik a *menyasszony táncza*. Először a vőlegény forgatja meg a menyasszonyát, miközben a többiek nézik, tréfálva, „vajon a menyasszony nem sánta-e.” Azután következik a sortáncz, melynél a násznagy kikiáltja, hogy azé a menyasszony, a ki többet ad érte! Ennek az a czélja, hogy az új asszony egy kis pénzhez jusson, melylyel a házhoz szükséges fölszereléseket beszerezhesse.

Násznagy imára szólítja fel a közönséget, melynek végeztével a vőfély folytatja:

De mostan, hogy itten soká' ne papoljak,
Vagy a forró tállal sebeket ne kapjak,
Vegyék hát kezemből ezt a forró tálat,
Mit ujjaim már tovább nem állhatnak. (Vivát!)

Hátam megett pedig még húsz legény vagyon,
Annak a kezét is süti igen nagyon,
Ne tántorogjon hát most előttem senki,
Mert a nyakát könnyen leforrázom neki.

Itt tehát a leves, melyet adott a hús,
Azért most senkinek szíve ne legyen bús.
Tehát muzsikusok! szóljon az a víg tuss,
És mondjuk: Dicsértessék a Jézus Krisztus. Vivát!

Kása feladásakor:

Olyan étket hoztam, melynek nincsen mása,
Melynek ékes nyelven magyar neve kása,
Meg is van igazán tejezve, czukrozva,
Czimettel finoman fel van farczangolva. Vivát!

Nem kell ennek erő a megrágásához,
Csak egy kis szöllőcske a megfűvásához,
Az árától pedig semmit ne féljenek,
Mégfizetünk érte, csak bátran egyék meg. Vivát!

(Szokás a szakácsné számára pénzt gyűjteni, mivel a kása megégette kezét.)

Hideg hús tormával:

Itt vagyon a tormás gyenge borju hússal,
Erre kiki társát kínálhatja borral,
Egyék hát uraim jó appetitussal,
Ehhez is tartozik egy muzsika tussal. Vivát!

A sortánczot a vőfély kezdi meg e szavakkal:

Lányok és legények, gyertek elő sorban,
A menyasszony tánczát most kezdem meg nyomban,
Vegyétek hát elő pénzes erszényteket,
És a menyasszonyért bőven fizessetek.

Barna János czigány, hegedűd pendüljön;
Hogy a menyasszonynak füle megcsendüljön,
Húzd rá azt a híres Rákóczy nótáját,
Amellyel megvívta Belegrádnak várát.
Nosza, én nem látok itten most apáczát,
Járjuk el hát vigan a menyasszony tánczát!

Ezzel a vőfély tánczolni kezd a menyasszonynyal, de csak addig folytatja, míg valaki az asztalon levő tányérba, némely helyen rostába pénzt nem dob. Ezzel jogot szerzett magának a tánczhoz. S ez így folyik tovább, amíg csak akad valaki, aki pénzt dob a rostába, melyet zörgetni szoktak, hogy új meg új tánczos jelentkezék. Szegeden a helyett a menyasszony sorba mossa a vendégek kezeit, s megtörli azokat, mialatt minden vendég csusztat néhány darab pénzt — a jobb módúak forinto-

Paprikás hús.

Ismét megérkeztem uraim sokára,
De merem mondani, nem jártam hiába,
Mert olyan eledelt hoztam valójában,
Mi első eminens az étkek sorában. Vivát!

Ezen eledelért nagy próbát megtettem,
Egy szilaj bikával hét nap verekedtem,
Kicsinyben mult, fogam hogy ott nem feledtem,
De oda se neki, csakhogy legyőzhettem.

Bőrét hevenyében egyszerre levettem,
Nyakát a fejétől egyszerre lenyestem,
Ezt a jó eledelt abból készítettem,
Megvallom, uraim, magam is szeretem.

Mivel mostanában ennél nincs jobb éték,
Erre a magyarnak vizet inni vétek,
Ez a paprikás hús; uraim vegyétek,
Széles jó étvágygyal, kívánom, egyétek! Vivát!

kat — a mosdótál fenekére. A menyasszonynyal ilyenkor mindenki, öreg, ifjú, asszony és lány tánczolhat, ha fizet. Mikor már elfogynak a fizető tánczosok, egyszerre előugrik a szomszéd szobából a vőlegény, átöleli menyasszonya derekát e szavakkal: „Enyém a menyasszony“ s ezzel vége a táncznak. A násznagy hűségesen összeszámolálja a menyasszony pénzét, s rendszerint rövid tréfás beszéd kíséretében adja át neki.

A vendégek folytatják a tánczot, mialatt a menyasszony átöltözik, s hajnal felé bizonyos szertartások között bekötik a fejét fejkötővel. Ezzel menyecskévé lesz, s bevegyül a mulatók közé.

A lakodalmi multság az 1848-ki szabadságharcz előtti időben 4—7 napig is eltartott. Ilyenkor a házbeliek felváltva aludtak; a vendégek pedig jöttek-mentek tetszésök szerint; akik már kidültek, azokat pihent erők váltották fel. A vendégmarasztás meseszerű volt. A távozni akaró vendégnek nemcsak kalapját dugták el, hogy el ne mehessen, hanem — mivel rendesen kocsin hordták haza — a kocsinak kerekét vagy kerékszegeit is leszedték, csak hogy maradjon. Néha az egész kocsit felhúzták a szénaboglya tetejére; vagy a lovakat bemeszelték s a tulajdonos kénytelen volt azokat megtisztítani, ami sok ivás és élcelés között ment végbe. Szóval: ezerféle neme volt a vendégmarasztásnak.

Ujabb időben az ilyen tréfák már megszűntek. A nép okosabbá, számítóbbá lett; örül ha csak egy éjjeli multságot rendezhet adósságesinálás nélkül!

A nép multságai közé tartozik még a *disznótor*, mely még a legszegényebb embernél is meg szokott tartatni valóságos lucullusi vacsora kíséretében. A bor és zene mellett, vidám tréfák és trágár dalok mellett reggelig is elmulatnak a jó barátok.

Érdekes még az úgynevezett „*dömötörözés*“ vagyis a Dömötör napjának megünneplése a juhászok által. E napon ugyanis, míg a juhnyájak végetlen pusztákon jártak, a juhász nép aprajánagyja bement a községbe, hogy elszámoljon gazdájával. Leszámolás után természetesen multsághoz fogtak a puszták fiai, és dudaszó mellett vonultak egyik juhásztól a másikig. Ez a

mulatság is kiment a divatból, mióta a legelőföldet egyes gazdák felszántották és a juhnevelést elejtették.

Téli estéken a férfiak, vidám tréfák között szeretnek kártyázni; ez a mulatság annyi élez és gúny között folyik, hogy a házbeliek valóságos színielőadás gyanánt veszik. Általában, nemcsak játék közben, hanem a mezei munkánál is szeretnek valakit czéltáblául felhasználni, kigúnyolni, élezelni, oly szellemesen és találóan, hogy élvezet hallgatni őket.

Haláleset alkalmával a jó barátok és rokonok összegyűlekeznek, és mint a víg napokban a mulatozásban, úgy a szomorúságban is együtt éreznek az illető család tagjaival. Éjjel virasztanak a halott felett. Vannak nők és férfiak, akik éjjelnappal a halott mellett vannak, imádkoznak, énekelnek, pihenőül kegyeletes dolgokról beszélgetnek. A tükröt, mint a földi hiúság jelvényét, lepellel vagy sűrű fátyollal vonják be, míg a halott teste a szobában van.

A temetésre népünk sokat költ. Szívesen fizet a papnak és a kántornak, kivált ha szép búcsúztatót mondanak. E búcsúztatókban a halott legközelebbi rokonaitól névszerint és egyenkint szívreható szavakkal versben búcsúzik; még azoktól is, kikkel életében ellenséges viszonyban élt.

Ez kétségen kívül nemes vonása népünknek, mely a kegyeletet elébe teszi a gyűlöletnek. A halotti predikáció csak a protestánsoknál van divatban, — a katolikusoknál ez a legritkább esetek közé tartozik.

Abban azonban minden felekezethez tartozó hívek egyeznek, hogy a temetés után az érdekllett felek, a rokonok, jó barátok és mindazok, kik a temetkezés körül szolgálatot tettek, *halotti torra* gyűlnek össze, hol terített asztalnál kegyeletesen emlékeznek meg a halottról.

Ha fiatal leány vagy legény halt el, ezeknek pajtásai mind megjelennek nemcsak a temetésre, hanem a torra is, ahol zene is szokott lenni. Ilyenkor tánczolnak és dalolnak, nem azért, hogy mulassanak, hanem hogy „ellakják a holtnak lakodalmát.”

Régi kegyeletes szokás, hogy az elhunytnak családja, bizonyos napon, együtt megjelenik az isten házában, hogy kedves halottjáért imádkozzék. Ilyenkor a szegények számára adakoz-

nak, vagy az összes községbeli koldusokat házukba viszik és megvendégelik. Gyakran közczélokra alapítványokat is tesznek a halott emlékezetére.

A holtak iránti kegyelet oly nagy, hogy a legnagyobb sértés számba megy, ha valaki az ő halottját káromolja. A nép azért tettelegességre is elragadtatja magát, mert tudja, hogy mindenki pártolni fogja, ha azzal indokolja sajnálatos tettét, „hogy apját, vagy anyját a föld porában feszegette.“

XV.

A csongrádi nép szeret danolni. — Tiszai dalok. — Kanászdal, betyáros dal, pásztordal, fonódal, arató dal, felgyői búcsudal. — Históriák, elbeszélések Nagy Sándorról, Kinizsi Pálról, Mátyás királyról és II. Rákóczi Ferenczről. Olvasási kedve, hazafisága, politikai jóhiszeműsége, magyarsága. — Befejezés.

Figyelemre méltó, hogy a csongrádi nép minden körülmények között szeret danolni; s a maga körében történt eseményeket és előforduló nevezetesebb természeti tárgyakat megénekelni. Valóban érdemes volna mindazon dalokat összeszedni, melyeket a nép maga szerzett, s melyek annak élénk képzeletéről és mély kedélyéről tesznek tanubizonyságot.

Már fentebb említők, hogy ez a nép törhetetlenül ragaszkodik földjéhez, községéhez, vidékéhez, s különösen Tiszájához.

Innét van, hogy legtöbb és legszebb népdalaikban a Tiszát éneklik meg. Álljon itt például néhány népdal:

„Lassan foly a Tisza,
Boldog, a ki issza.“
„Ki a Tisza vizét issza
Vágyik annak szive vissza.“
„Nincsen olyan viz, mint a Tiszavíz;
Csuka, potyka úszik benne,
Szép menyecske fürdik benne.
Nincsen olyan viz, mint a Tiszavíz.“

„Túl a Tiszán, Tisza szélén,
Ott terem a magyar legény,
Vékony, mint a vékony nádszál,
Hajlik, mint a rozmaringszál.“

Túl a Tiszán, Tisza partján,
Ott terem a szép magyar lány.
Vékony, karcsú a dereka,
Csókra termett az ajaka.

Túl a Tiszán selyemkendő integet,
Altalmennék hozzád rózsám, nem lehet;
Széles a víz, nincsen sajka,
Nem mehetek által rajta,
Galambom!

Kanász-dal.

(Népies kiejtéssel.)

Felkötöm az boeskorom csinosan,
Rám veszem az subámat zsírosan,
Kipedrítem bajuszom előre,
Kihajtom az nyájam az mezőre.

Elkészítem bográcsos ebédem,
Mellé ültetem minden eselédem,
Ugy jó lakok zsíros tarhonyával,
Mint a báró roszparádéjával.¹⁾

Még azt mondják nincs nekem, nincs nekem,
Nincs asztalom, nincs székem, nincs székem,
Van székem, de gyékényből van fonva,
Megtérek én eselédestől rajta.

Jobban élek a réten az úrnál,
A városba kódorgó hajdunál,
Jobb szeretem a disznót hajtani,
Mint a szegény parasztot zavarni.

¹⁾ Rostélyos.

Betyáros dal.

Tizennyolcz esztendő voltam, Édes anyám is volt nékem,
Mikor elsőbb lovat loptam, Keservesen nevelt engem,
Nem loptam én csak egy csikót, Éjszaka font, nappal mosott,
Mind a négy lába kesely volt. Jaj! de keservesen tartott.

Azon loptam szép hat tinót, Megmondta az édes anyám,
Mind a hat daruszőrű volt, Ország-világ lesz a hazám,
Lehajtottam a Bácskába, Tővisbokor a szállásom,
Mind oda maradt az ára. Ott sincs nekem maradásom.

Kit megittam, kit megettem, Minden város édes hazám,
Kit az babámra költöttem, Minden asszony édes anyám,
Kit az babámra költöttem, Minden leány a kedvesem,
Kit megittam, kit megettem. Így kell a világot élnem.

Pásztor-dal.

Én vagyok a csongrádi gulyás, Van két lovam, de szíj hátú,
Én őrzöm a csongrádi gulyát, Mind a kettő kesely lábú,
Tiz bojtárom vízbe' sárba', Azon hajtottam hat tinót
Magam a paplanos ágyba'. Mind a hat daruszőrű volt.

Hármat adtam egy szép lányért,
Hármat rá való ruháért,
Rongyos volt a rokojája,
Rá ment a hat tinó ára.

Fonó-dal.

Édes anyám nem nyujtok már több szálát,
Felteszem a gerend' alá rokkámat,
Meghalok mert elhagyott a szeretőm,
Holnap délre kész legyen a temetőm.

Kék virággal virágzik a temető,
Engem temessenek bele legelsőbb,
Elsőbb engem, azután a babámat,
Hogy ne tartson több szeretőt magának.

Az arató-dalok sokaságából csak két darabot mutatunk be,
melyekből az újabb nemzedék gondolkozása és érzelme tűnik
ki, s melyek egyuttal a munkás-viszonyokra is némi fényt vetnek.

Arató-dal.

A mostani folyó esztendőbe
Nagy Ferencz a Mágoes pusztá csősze
Hírül hozta : aratni kell menni,
Mert a búza kezd már nagyon érni.

Aki részes jőjjön a csapatba,
Mert itten van az indulás napja,
Együtt kérjük az Isten áldását,
Hogy tartsa meg talpon a gabonát.

Marokverő csongorádi lányok,
Villát, bocskort itthon ne hagyjátok ;
Fésűt, szappant, olajt is hozzatok,
Mert ha az nincs, jaj de csunyák vagytok.

Ti is kérjétek a kis Jézuskát,
Hogy tartsa meg talpon a gabonát.
Az árpára hűvös időt adjon,
Mert az árpa pora csipős nagyon.

Körül allés Mágoesnak határa,
Ugyan meglátlak-e valahára ?
Megérem-e azt a boldog órát,
Hogy vághatom benned a gabonát!?

Más arató dal.

Ezernyolczszáz nyolczvan nyócz	Nemzetes uram, kérjük,
Üresen maradt a póc;	Ne vegye el a részünk:
Nem kellenek nagy zsákok,	Odahaza a család
Csak azok a vékások,	Várja a kis gabonát,
Azok a vékás zsákok.	Mint a madár az anyját.

A mágoesi aratók,	De ő meg se hallgatja,
Jaj de nagyon szomorúk,	És a részt behordatja;
Learatták a búzát,	Nem nézi az árvizet,
De nem kell neki a zsák,	Amely minket tönkre tett,
Mert a részt lefoglalták.	— Elvette a részünket!

Most már Mágoes határa,
Annak minden polgára;
Itt hagyunk benneteket,
Isten legyen veletek,
Soha ne feledjete!

Mikor a hatvanas években gr. Károlyi Sándor Felgyő községét feloszlatta, a szétszórt lakosság a következő dalban öntötte keservét:

Isten hozzád Felgyő földje!
Nem virít már réted zöldje:
Nincs itt nekünk lakó helyünk,
Könnyes szemmel: „elmehetünk!”

Kis harangunknak szólása,
Megnémult annak kongása;
Sajnálja a buzgó hívőt
Akit sokszor összehívott.

Édes üdvözítő Atyánk!
Magas mennyből tekints le ránk,
S te légy velünk Szűz-Mária,
Bujdosóknak pártfogója!

A dalok és énekek mellett népünk szereti a meséket, elbeszéléseket és az úgynevezett „istoria“-kat is. Ezeknek alapját mindig valamely megtörtént esemény képezi; ezt a nép saját képzelete szerint költött részletekkel szövi át, és igaz gyanánt beszéli el hosszú téli estéken.

A világhódító Nagy Sándorról szóló históriát mindenütt ismerik. A főhős a történelemből ismert macedóniai király, kit az emberi tökély netovábbjaként szoktak feltüntetni. Vitézsége, bátorsága, lovagiassága megragadja a képzelő tehetséget. A nép úgy képzei őt, mint aki a levegőben egyik világrészből a másikba röpült, hogy a leigázott népeket felszabadítsa. Ahol az ő lelke megjelenik, ott a győzelem biztos. Olyan embernek képzei, akihez hasonló nem élt még e földön, nem is fog élni. De az Isten határt szabott neki; mert mikor már nem volt mit hódítani e földön, és sírva tekintett a csillagok felé, hogy fegyverével azokat is hatalma alá kerítse, az isten azt nem engedte neki; mert ő is csak halandó ember volt.

A magyarok történetéből, eltekintve az újabb eseményektől, különösen két „istoria“ él a csongrádi nép között. Az egyik szól a „*kutyafejű tatárokról*“, a másik pedig a törököt verő *Kínizsi Pálról*.

A tatárjárás tradíciója szerint például Mindszent községe nem a mai helyén állott, hanem a Kurcza partján, körülbelül ott, ahol a „Teleki szőlők“ vannak. A tatárok elől minden nő és gyermek elfutott, úgy hogy a tatár vezér hiába parancsolta meg az akkori birónak, hogy nőket szerezzen neki lakására. A tatárok gonoszságáról oly borzasztó képe van népünknek, hogy emberi ábrázatukat is megtagadta, s olyanokul tekintette őket, akiket a gonosz szellemek űztek egyik országból a másikba. Az Isten így verte meg őket, s általok a megtámadott nemzeteket is. Sajátságos, hogy újabban a provizorium idejében divatozó egy forintos bankók oldalán levő sajátságos emberfőről az volt a csongrádi népnek véleménye, hogy a fő annak emlékére van odarajzolva, mikor itt jártak a kutyafejű tatárok!

Kínizsi Pál históriájából mindig bámulva szokták kiemelni óriási erejét, és azt a jelenetet, mikor szerencsés csata után örömeiben fogával felemelt törökökkel tánczolt. Ezt országszerte

ismeri a magyar nép. De a csongrádi nép között azon hiedelem van elterjedve, hogy Kinizsi még most is Törökországban él, s geniusként ott őrökdi a magyar felett! Öneki köszönhető, hogy a török nem mer a magyarra törni.

Sokat tud regélni a nép *Mátyás királyról* és *II. Rákóczi Ferenczről*, a kinek visszajövetelét évszázadnál tovább hitte, — és a kinek nevéért egyszer mozgalmat is idézett elő, s ma is rajong érte, mint a magyar szabadság eszményi alakjáért. A szabadságharcz után *Kossuth* nevéhez fűztek sok mesét; *Róza Sándor* pedig úgy tűnt fel a népnek, mint a puszták királya, a ki előtt rettegett minden úr, — a kinek tetteit minden gyermek ismerte és bámulta.

Népünk megnézi ugyan a kalendáriumot, annak irodalmi és meteorologiai részét; megnézi még időjósatait is, de neki sokkal biztosabb időjelölői vannak az állatok között, mint a kalendáriumban.

Mikor azt látja, hogy a legelőn levő tehenek „laczkósak“, azaz kedvetlenek, szőrük visszaáll, abból tudja, hogy más nap eső lesz. Ha a tehenek nyugtalanul űzik egymást, verekszenek, „tülekszenek“, és a bika éjjel bög, akkor szeles idő következik. A marha, mikor vihart érez, fejét gyakran felemeli, s a levegőben szaglál, farkát nyugtalanul mozgatja; télen pedig azzal jelzi az időnek nagy hidegre való változását, hogy a kuttól visszamenve istállójába a hátsó lábát 5—6-szor megrázza.

A madárvilágban is talál biztos jeleket, melyekből jövedőlni tud.

Ha például a gólya szennyesen tér vissza, ez azt jelenti, hogy esős nyár lesz és jó termésre van kilátás; ellenben, ha tiszta tollazattal érkezik vissza, akkor száraz nyár és rossz termés várható. Ugyancsak a gólya, ha fészkébe egész nap dudvát hord, vagy éjjel kelepel, másnap bizonyos az eső.

Érdekes feljegyezni azt az esetet, a mely 1863-ban Szentesen történt. A városi tisztviselőknak feltűnt, hogy a szomszédház kéményén az anyagólya az éppen kikelt fiait egymás után dobálja ki a fészkéből. Csodálkozva töprengettek a felett, mi lehet az oka? Egy odaérkező öreg paraszt megértvén a csodálkozás okát, ezt a magyarázatot adta hozzá: „Uraim, a gólya nem

bizik abban, hogy fiait felnevelhesse, azért dobálta ki őket. Ezt én már láttam 1818-ban és 1833-ban. Nagy inség vár emberre, állatra egyiránt; szárazság lesz, elpusztúl minden stb.“

És a jövendölés tényleg bekövetkezett. A gólya idejekorán elköltözött innét.

A növényvilágban a pásztor által leginkább ismert *ökörfark-kóró* szokta megjósolni az időt. Ha Szent-Mihály nap után virágzik, és a virág az alján, közepén és tetején is mutatkozik; de az alján több a virág, akkor enyhe tél lesz. Ha középen több, akkor közép tél, ha pedig a tetején több, akkor tartósan erős hideg tél következik.

Ime, a természet fiai, meglesik a természetnek olyan jelenségeit is, melyekkel az úgynevezett tudós emberek nem igen törődnek. Megfigyelik az állatokat és a növényeket, megfigyelik az égboltozatot, melynek csillagaiból lép oly biztosan tudják megjósolni az időt, mint a felhők színéből, formájából és vonuló irányából.

A nép műveltségének fokát jelzi az a körülmény, hogy a boszorkány-meséket szereti ugyan elmondani, de azokban többé nem hisz. Most már bizonyos fölénnyel és gúnynyal mondja: „így volt ez abban az időben!“ Azaz, mikor az emberek még képtelenségeket is elhitték, mikor a *boszorkányság*¹⁾ még általánosan el volt terjedve.

¹⁾ A babonának bizonyos neme tapasztalható a nép legalsóbb rétegében. Leginkább a jószág vagy baromfityenyésztést vélik vele előmozdítani. Így például Lucza napján, decz. 13-kán, nagy mozgalom van a tanyai asszonyok között. Már hajnalban piszkafával szurkálják meg a tyúkaikat, hogy sokat tojjanak és hamar tojásra üljenek.

Lucza napján minden asszony árgusi szemmel kíséri minden látogatóját, nem hoz-e valami veszedelmet a házhoz. Mert azt hiszi, hogy ha a látogató vendég belépve a kemenczét érinti meg kezével, akkor a tyúkokat rontja meg, melyek e miatt nem tojnak, a tojásan nem jól ülnek, a kelő csirkék elpusztulnak; ellenben a vészthozó asszony házában minden sikerül. A tyúkot rendesen akkor ültetik tojásra, mikor a csorda jön haza, hogy sok csirke legyen. A tojást először férjeik kalapjába rakják, hogy sok kakas legyen!

Ha a jószágba féreg esik, akkor egy éjen át a konyhában állt vízzel, nap felkelte előtt háromszor öntik le a jószágot „visszakézből“ és pedig a hátsó részétől a fej felé. Ekkor a féreg kihull. Ha kétszer vagy

Csongrád népe a művelődés minden eszközét felhasználja, hogy anyagi és szellemi tekintetben előrehaladhasson. A történelmi históriákon kívül olvas helyi lapokat, budapesti képes lapokat, sőt politikai lapokat is. Sajnos, hogy még a gazdasági és ipari lapok olvasására nem igen fordít gondot. A *népkörök és olvasókörök* valódi céljuk félreértésével, rendkívüli nagy érdeklődéssel foglalkoznak a politikával. Természetes, hogy a régi csekély tudományánál és hiányos tapasztalásánál fogva a nép könnyen hisz minden oly beszédben, mely a szabadságról és a nép jogairól szól. Nem az értelem, hanem az érzelem, nem a nyugodt fontolgatás, hanem a hirtelen fellobbanás, a saját vére melletti lelkesedés és a honszeretetnek az a neme uralja lelkét, mely fényes frázisokban, bátor ígéretekben és biztatásokban nyilatkozik. Ehhez képest könnyen érthető, hogy többnyire az ellenzék szónokaira hallgat. Az alkotmányos mozgalmak óta, sőt azt lehet mondani, az úrbériség megszűnése óta mindig volt olyan népszerű kérdés, mely izgalomba hozta a nép kedélyét; mindig voltak oly népvezérek, akik a nép bizalmát ügyesen tudták kizsákmányolni. Az, hogy a népszónokok ígéretei nem teljesültek, hogy magok e szónokok disztelen módon tűntek le a szereplés, a közélet színpadáról, nem szüntette meg a népnek azon reményét, hogy mégis felülkerekedik az „igazság.”

Becsületes szándékát és hazafiságát e népnek kétségbe vonni nem lehet. A haza sorsa iránti érdeklődése, tősgyökeres magyarsága, országszerete ismeretes szorgalma közbecsülést szerzett neki. Ez a nép megmaradt magyarnak még akkor is, mikor földesurai és a nemesség levetvén őseinek öltözetét és nyelvét,

háromszori ily kezelés után nem hull ki, akkor „rontás” forog fenn, és más szerhez folyamodnak.

A sebeket *ráolvasással* gyógyítják. A titkos szöveg elmondása után három napra gyógyulás áll be.

Ha valaki a kis gyermek szépségét megcsodálja; a kis csikót, borjut, malacot stb. megnézve nagyon dicséri, s utána a gyermek vagy állat bágyadt, beteges lesz: ezt „szemmel való megverésnek” nevezik.

Gyógymódja az, hogy a szemverőt visszahívják, s ez szó nélkül vizet hoz egy edényben, s az illető gyermeket megmosdatja „mire az azonnal jobban lesz.” Ez a babona — úgy látszik — a delejes hatásra vezethető vissza.

„rút idegent cserélt.“ Sőt, a mi különösen figyelemre méltó, tudott hódítani és oly hatást gyakorolni, hogy a mi idegen nyelvű nép valaha Csongrádban letelepedett, az rövid idő alatt mind vagy elköltözött, vagy magyarrá lett. Ezt tették a Szentesen letelepedett törökök, a Csernovics Arzen által behozott rácok és a II. József alatt megerősödött németek.

Ma Csongrád vármegye a legmagyarabb vármegye e hazában. A magyar nyelvet sehol nem beszélik szebben és hangzatosabban, mint itt. Vannak ugyan bizonyos sajátságai és táj-szólásai, de azok nem igen sokban különböznek az irodalmi magyar nyelvtől.¹⁾ A csongrádi tősgyökeres magyar büszke arra, hogy az Árpád korabeli első nemzetgyűlés az ő területén fekvő Pusztaszeren tartatott meg; e történeti tény emlékére 1896-ban, Magyarország ezredéves fennállásának ritka szép ünnepén, ott egy külön országos ünnepet rendezett. Ekkor lelki szemeink előtt vonultak el azok az események, melyek e vármegye területén ezer év lefolyása alatt történtek; felidéztük lelkeikben azokat az eredményeket, melyek e népet viszontagságteljes harczaiban és küzdelmeiben fentartották; jobbágyságból felszabadították és szabad polgárrá tették; és levontuk belőlük azt a tanuságot, hogy minden nép fölvirágzásának támasza s talpköve a tiszta erkölcs, mely családok és nemzetek létét biztosítja; megtanultuk azt is, hogy nagy célokat nagy erőfeszítéssel, összetartás-

¹⁾ Ilyen sajátságai pl. ezek: „*Laczkós*“ lehangolt, levert, akinek nem izlik a munka. *Nagyvérű* embernek mondja a nőnemnek nagy tisztelőjét, — néha anyugtalan veszekedő embert is. Ezzel rokon jelentésű a „*nagytermészetű*“ szó. „*Nagytorvényű*“ a rendes, erélyes és szigorú ember. „*Kapatos*“ a bortól kissé becsipett ember, aki jókedvében sokat beszél. „*Életakarás*“ alatt az aratást érti. Ha buzát visz a malomba őrlés végett, azt mondja „életet viszek a malomba.“ Mikor az állatra pl. azt mondja, hogy erkölcsös, az azt jelenti, hogy csökönyös. A fekete sertést „*fecskének*“, a birkát „*bürgének*“ mondja. Ha valakit kendnek szólít, azt „*megbecsüli*“, ha tézi vagy tegezi, akkor „*nem becsüli meg*.“ Igen sok értelemben veszi a „*betyár* szót.“ Nagy uradalmaknál betyár bérsnek nevezik az olyan cselédet, aki szerződés nélkül egy hónapra áll be. A Tiszáninneni részen azt is teszi, hogy zsellér, vagy házbőrben lakó ember. Végre jelenti a foglalkozás nélküli embert, többnyire olyat, a ki munkátlanságát rossz cselekedetekre, latorságokra vagy tolvajlásra fordítja stb.

sal és egyetértéssel lehet elérni ; végre tudatára jöttünk annak is, hogy a magyarra nagy hivatás vár, melyet a következő évezred alatt kell beteljesítenie.

Ha Csongrád vármegye népe ezeket a tanuságokat mélyen a szívébe vési, ha e könyvből, mely ezer éves fenállásának emlékére, tán hiányosan és tökéletlenül, de jóakarattal és igazságszeretettel íratott, megtanulja becsülni apáinak szent örökségét : akkor bátran mondhatjuk, hogy jövője biztosítva van. Mert csak ha komoly szeretettel foglalkozunk multunkkal ; ha annak tanulságait levonva használjuk fel jelenünket, csak így biztosíthatjuk jövőnket a netán ellenünk fordulható viharokkal szemben.